BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI
1930

ISSN 2181-6833

PEDAGOGIK MAHORAT

9(1)
2025

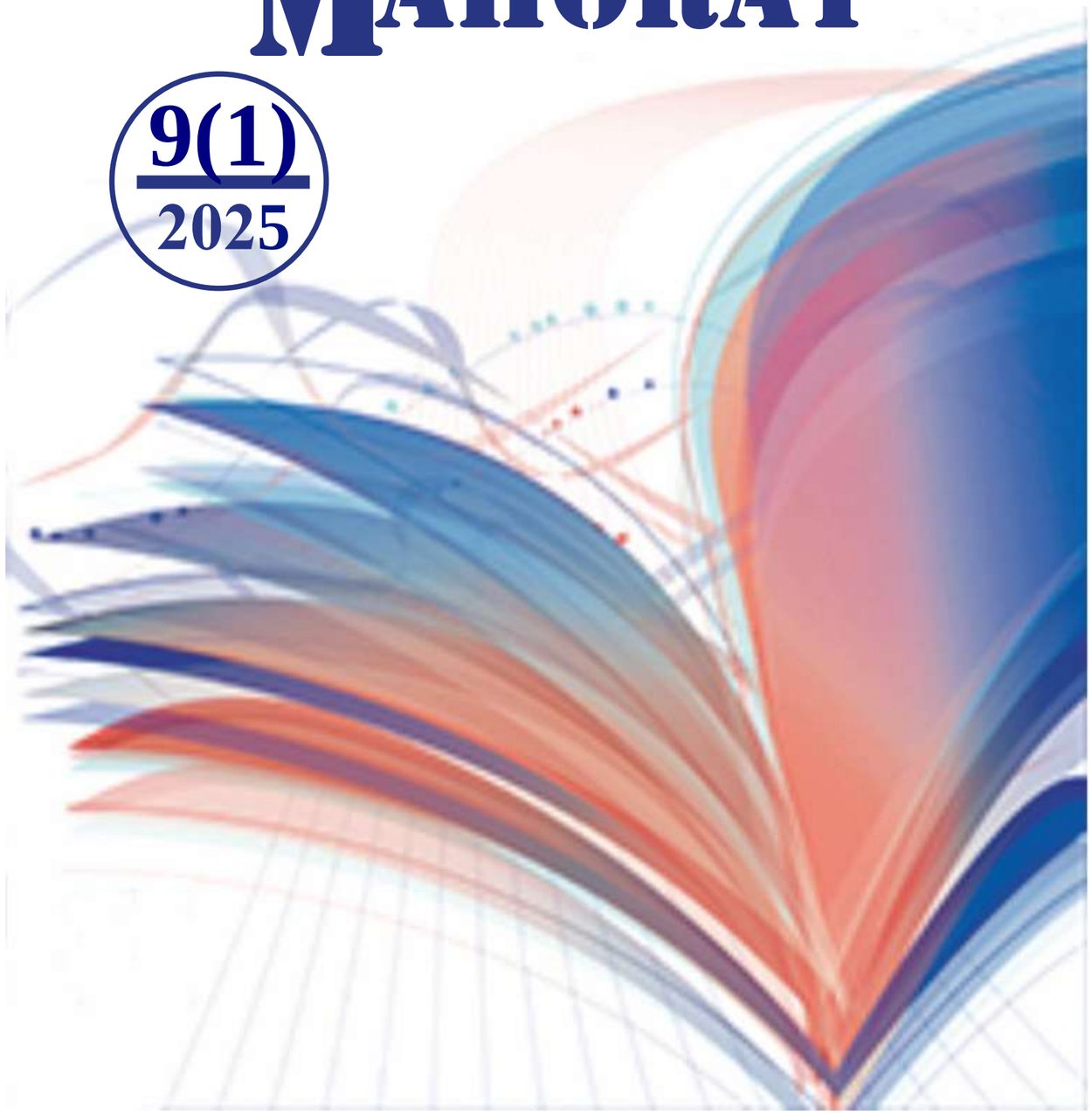

ISSN 2181-6833

ISSN 2181-6883

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

9-son (2025-yil, sentabr)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2025

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal
2025, № 9

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi qarori bilan **pedagogika** va **psixologiya** fanlari bo‘yicha dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo‘lgan zaruriy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2001-yilda tashkil etilgan.
Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O‘zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2016-yil 22-fevral № 05-072-sonli guvohnoma bilan ro‘yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O‘zbekiston Respublikasi,Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko‘chasi, 11-uy.
Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY’ATI:

Bosh muharrir: Adizov Baxtiyor Rahmonovich– pedagogika fanlari doktori, professor
Mas’ul kotib: Sayfullayeva Nigora Zakiraliyevna – pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Begimqulov Uzoqboy Shoyimqulovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Navro‘z-zoda Baxtiyor Nigmatovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Ibragimov Xolboy Ibragimovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Rasulov To‘lqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor
Yanakiyeva Yelka Kirilova, pedagogika fanlari doktori, professor (N. Rilski nomidagi Janubiy-G‘arbiy Universitet, Bolgariya)
Andriyenko Yelena Vasilyevna pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Fizika, matematika, axborot va texnologiya ta’limi instituti, Novosibirsk, Rossiya)
Romm Tatyana Aleksandrovna pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Tarix, gumanitar va ijtimoiy ta’lim instituti, Novosibirsk, Rossiya)
Chudakova Vera Petrovna, psixologiya fanlari nomzodi (Ukraina pedagogika fanlari milliy akademiyasi, Ukraina)
Zotova Firuza Raxmatullovna, pedagogika fanlari doktori, professor (Volgabo‘yi davlat jismoniy tarbiya, sport va turizm universiteti, Rossiya)
Hamroyev Alijon Ro‘ziqulovich – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Mahmudova Muyassar, pedagogika fanlari doktori, professor
Kozlov Vladimir Vasilyevich, psixologiya fanlari doktori, professor (Yaroslavl davlat universiteti, Rossiya)
Tadjixodjayev Zokirxo‘ja Abdusattorovich, texnika fanlari doktori, professor
Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor
O‘rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor
Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor
Mahmudov Nosir Mahmudovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Qiyamov Nishon Sodiqovich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Shomirzayev Maxmatmurod Xuramovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Ro‘ziyeva Dilnoza Isomjonovna, pedagogika fanlari doktori, professor
Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc)
To‘xsanov Qahramon Rahimboyevich, filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Nazarov Akmal Mardonovich, psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Dilova Nargiza Gaybullayevna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Jumayev Rustam G‘aniyevich, siyosiy fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Abdullayev Mehriddin Junaydulloyevich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Sattorov Anvar Ergashovich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), professor
Nurulloyev Firuz No‘monjonovich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), professor
Navruz-Zoda Layli Baxtiyorovna, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Fayziyeva Umida Asadovna, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Xalikova Umida Mirovna, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Jamilov Yusuf Yunus o'g'li, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО
Научно-теоретический и методический журнал
№ 9, 2025

Решением Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан от 29 декабря 2016 года журнал включён в перечень изданий, рекомендованных для публикации научных результатов статей по направлениям «**Педагогика»** и «**Психология»**.

Журнал основан в 2001 году.
Журнал выходит 12 раз в год.

Журнал зарегистрирован Бухарским управлением агентства по печати и массовой коммуникации Узбекистана.

Свидетельство о регистрации средства массовой информации № 05-072 от 22 февраля 2016 г.

Учредитель: Бухарский государственный университет

Адрес редакции: 200117, Узбекистан, г. Бухара, ул. Мухаммад Икбол, 11.
E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Главный редактор: Адизов Бахтиёр Рахманович – доктор педагогических наук, профессор
Ответственный редактор: Сайфуллаева Нигора Закиралиевна – доктор философии педагогических наук, доцент

Хамидов Обиджон Хафизович, доктор экономических наук, профессор
Бегимкулов Узакбай Шаимкулович, доктор педагогических наук, профессор
Навруз-заде Бахтиёр Нигматович, доктор экономических наук, профессор
Ибрагимов Холбой Ибрагимович, доктор педагогических наук, профессор
Расулов Тулкин Хусенович, доктор физико-математических наук, профессор
Янакиева Елка Кирилова, доктор педагогических наук, профессор (Болгария)
Андриенко Елена Васильевна (Институт физико-математического, информационного и технологического образования НГПУ, Новосибирск, Россия)
Ромм Татьяна Александровна (Институт истории, гуманитарного, социального образования ФГБОУ ВО НГПУ, Новосибирск, Россия)
Чудакова Вера Петровна, кандидат психологических наук (Национальная академия педагогических наук Украины, Украина)
Зотова Фируза Рахматулловна, доктор педагогических наук, профессор (Поволжский государственный университет физической культуры , спорта и туризма, Россия)
Хамроев Алижон Рузикулович, доктор педагогических наук (DSc), профессор
Каххаров Сиддик Каххарович, доктор педагогических наук, профессор
Махмудова Муяссар, доктор педагогических наук, профессор
Козлов Владимир Васильевич, доктор психологических наук, профессор (Ярославль, Россия)
Таджиходжаев Закирходжа Абдусаттарович, доктор технических наук, профессор
Аманов Мухтор Рахматович, доктор технических наук, профессор
Ураева Дармоной Саиджановна, доктор филологических наук, профессор
Дурдиев Дурдимурад Каландарович, доктор физико-математических наук, профессор
Махмудов Насыр Махмудович, доктор экономических наук, профессор
Олимов Ширинбой Шарофович, доктор педагогических наук, профессор
Киямов Нишон Содикович, доктор педагогических наук, профессор
Шомирзаев Махматмурод Хурамович, доктор педагогических наук, профессор
Рузиева Дилноза Исомжоновна, доктор педагогических наук, профессор
Курбонова Гулноз Негматовна, доктор педагогических наук (DSc), профессор
Тухсанов Кахрамон Рахимбоевич, доктор филологических наук (DSc), профессор
Назаров Акмал Мардонович, доктор психологических наук (DSc), профессор
Дилова Наргиза Гайбуллаевна, доктор педагогических наук (DSc), профессор
Жумаев Рустам Ганиевич, доктор философии политических наук (PhD), доцент
Абдуллаев Мехриддин Жунайдуллоевич, доктор педагогических наук (DSc), профессор
Сатторов Анвар Эргашович, доктор философии педагогических наук (PhD), профессор
Нуруллоев Фируз Нумонжонович, доктор философии педагогических наук (PhD), профессор
Навруз-заде Лайли Бахтиёровна, доктор философии экономических наук (PhD), доцент
Файзиева Умида Асадовна, доктор философии педагогических наук (PhD), доцент
Халикова Умида Мировна, доктор философии педагогических наук (PhD), доцент
Жамилов Юсуф Юнус ўғли, доктор философии педагогических наук (PhD), доцент

PEDAGOGICAL SKILLS
The scientific-theoretical and methodical journal
№ 9, 2025

By the decision of the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated December 29, 2016, the journal was included in the list of publications recommended for publishing scientific results of articles in the areas of «**Pedagogy**» and «**Psychology**».

The journal was founded in 2001.
The journal is published 12 times a year.

The journal is registered by the Bukhara Department of the Agency for Press and Mass Communication of Uzbekistan.

The certificate of registration of mass media № 05-072 of 22 February 2016

Founder: Bukhara State University

Publish house: 200117, Uzbekistan, Bukhara, Muhammad Ikbol Str., 11.
E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

EDITORIAL BOARD:

Chief Editor: Pedagogical Sciences of Pedagogy, Prof. Bakhtiyor R. Adizov.
Editor: Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Doc. Nigora Z. Sayfullaeva

Doctor of Economics Sciences Prof. Obidjon X. Xamidov
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Uzokboy Sh. Begimkulov
Doctor of Economics Sciences, Prof. Bakhtiyor N. Navruz-zade
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Holboy I.Ibragimov
Doctor of Physical and Mathematical Sciences (DSc), Prof. Tulkin Kh. Rasulov
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Yelka K. Yanakieva (Bulgaria)
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Andrienko Yelena Vasilyevna (Russia)
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Romm Tatyana Aleksandrovna (Russia)
Candidate of Psychology, Vera P. Chudakova (Kiev, Ukraina)
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Zotova Firuza Raxmatullovna (Russia)
Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Alijon R. Hamroev
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Siddik K. Kahhorov
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.M.Mahmudova
Doctor of Psychology, Prof. Vladimir V. Kozlov (Yaroslavl, Russia)
Doctor of Technical sciences, Prof. Zakirkhodja A. Tadjikhodjaev
Doctor of Technical sciences, Prof. Mukhtor R.Amanov
Doctor of Philology, Prof. Darmon S. Uraeva
Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Prof. Durdimurod K. Durdiev
Doctor of Economics, Prof. Nasir N. Mahmudov
Doctor of Pedagogical Science, Prof. Shirinboy Sh. Olimov
Doctor of Pedagogical Science, Prof. Nishon S. Kiyamov
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Maxmatmurod X. Shomirzaev
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Dilnoza I. Ruzieva
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Gulnoz N. Qurbonova
Doctor of Philology, Prof. Qahramon R.Tuxsanov
Doctor of Psychology, Prof. Akmal M. Nazarov
Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Nargiza G. Dilova
PhD in Political Sciences, Doc. Rustam G.Jumaev
Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Mekhriddin J. Abdullaev
PhD in Pedagogical Sciences, Prof. Anvar E. Sattorov
PhD in Pedagogical Sciences, Prof. Firuz N. Nurulloev
PhD in Economics Sciences, Doc. Layli B. Navruz-zade
PhD in Pedagogical Sciences, Doc. Umida A. Fayzieva
PhD in Pedagogical Sciences, Doc.Umida M. Khalikova
PhD in Pedagogical Sciences, Doc. Yusuf Y. Jamilov

MUNDARIJA

	Familiya I.Sh.	Mavzu	Bet
DOLZARB MAVZU			
	SODIQOVA Gulbarno Odiljon qizi	Qizlarni erta turmushga berish va erta nikohning asosiy psixologik mexanizmlari	8
	АМИРОВА Луиза Маратовна	Буллинг как деструктивный тип социального взаимодействия: основные характеристики и научные подходы	12
PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA			
	ADIZOV Baxtiyor Raxmonovich	O‘qituvchining kognitiv kompetensiyasini rivojlantirish	17
	OLIMOV Shirinboy Sharofovich	Talabalarda kasbga qiziqishni shakllantirishning zamonaviy metodlari	21
	AMIROVA Gulnoza Rashitovna	Intensiv baholash usullari orqali o‘quv biluv faoliyatini stimullash metodikasi	25
	ASTANAQULOV Kamolitdin Mahkamovich	Bolalarda jamoada ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishda “syujetli-rolli va sahnalashtirish” markazining ahamiyati	29
	AXMEDOVA Zamira Shirinovna	Pedagogik innovatsiya turlari va ularning o‘qituvchi faoliyatida namoyon bo‘lish mazmuni	35
	AYAKULOV Ulugbek Abdugaffor ugli	Individual characteristics of students: interest, social aspiration, and goal-orientation	41
	BAXRIYEVA Nargiza Axmadovna	Shaxs ijtimoiy faolligining nazariy tahlili	45
	DAVRANOVA Gulbahor Numondjonovna	Pedagogik taktning o‘qituvchi kasbiy faoliyatidagi eng muhim omil sifatida o‘rni	49
	EGAMBERDIYEVA Diyora Akbarjon qizi	Talabalarga kreativ pedagogika fanini o‘qitishda mantiqiy fikrlash kompetentligining ahamiyati	56
	ERMAMATOVA Maftuna Ermamatovna	Elektron ta’lim muhitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining mantiqiy tafakkurini rivojlantirish	61
	HAMRAYEV Javlonbek Hoshim o‘g‘li	Kommutatsiya tarmoq texnologiyalaridan foydalanib bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning texnologik asoslari	65
	HAZRATOVA Nasiba Ahmadovna	O‘quvchilarda milliy tafakkurni o‘stirish pedagogik muammo sifatida	70
	IBROHIMOVA Farangiz Furqat qizi	Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda badiiy adabiyotdan foydalanish	74
	JO‘RAYEV Vohid Tojimamatovich, TURDIMATOV Mamirjon Mirzayevich, MO‘MINOVA Mastura Maxmudjon qizi	Umumta’lim maktab o‘quvchilarida axborot xavfsizligi kompetensiyalarini shakllantirishda innovatsion pedagogik yondashuvlar	80
	JUMAQULOV G‘olibjon Hasanovich	O‘quv jarayonlarida to‘g‘ri baholash tizimlaridan foydalanish	85
	KULMIRZAEVA Zarina Urokboyevna	Talabalarni mustaqil o‘quv faoliyatiga tayyorlashning mazmuni va nazariy asoslari	90
	KURBONOV Munis	Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarida kasbiy	

	Umirbekovich	identifikatsiya jarayonini boshqarishning psixologik asoslari	95
	MURODOVA Maqsuda Maxsudovna	Talabalarda axborot texnologiyalaridan foydalanish madaniyatini rivojlantirishning pedagogik omillari	99
	БОЛТАЕВА Зулфия Зарифовна	Совершенствование исследовательской деятельности студентов в условиях коллаборативного обучения	104
	MUSRATOVA Zilola Ulug‘bekovna	Maktabga tayyorlov guruhida kognitiv tezkorlikni rivojlantirishning xalqaro va mahalliy tajribasi tahlili	108
	MUXIDDINOVA Dilrabo Baxriddin qizi	O‘qituvchi qadriyatli munosabatining kichik maktab o‘quvchilariga psixologik ta’siri	113
	NASRULLAYEVA Fatima Azatovna	Innovatsion texnologiyalarni qo‘llash orqali texnologiya darslarida integrativ yondashuv asosida o‘qitishning samaradorligini oshirish	117
	NURGIZAROVA Zakira Beketovna	Innovatsion texnologiyalar – ta’lim samaradorligini oshirishning asosiy omili	122
	OTAQULOVA Durdona Rahmonovna	Oliy ta’lim muassasalarida kasbiy fanlarni o‘qitishda talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va baholash metodikasi	127
	RAXMATOVA Maftuna Uktamjan qizi	Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida integratsiyalashgan ta’lim – tarbiyaviy pedagogik faoliyat	132
	RAZAKOV Farxod Kuvondikovich	Zamonaviy talabalarda prokrastinatsiya va stressning o‘zaro bog‘liqligi	137
	SHARIPOV Doston Hasan o‘g‘li	Jamoat xavfsizligini ta’minlashda harbiy haydovchilarni ekstremal vaziyatlarda kasbiy tayyorgarligining tashkiliy-pedagogik xususiyatlari	143
	SHOKIROVA Dilnoza Olimjon qizi	Kelajak shaxsini tarbiyalash: fan, qadriyat va texnologiyalar sari	150
	USMONOVA Oydin Sherali qizi	Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish usullari	155
	VAXABOVA Gulshan Vafaqul qizi	Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida estetik tafakkurni rivojlantirishda qo‘llaniladigan innovatsion texnologiyalar	159
	XOLMATOVA Ziroatxon Anvarovna	Qiyosiy pedagogika fanidan o‘zlashtirilgan bilimlar asosida darsliklarni takomillashtirish bo‘yicha xorijiy tajriba tahlili	163
	XUSEYNOVA Abira Amanovna	Xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishda motivatsiya va o‘zini anglashning psixologik asoslari	167
	YUSUPOV Davronbek Firnafasovich, KHAKIMOV Zokhid Abdullaevich	Importance of integrating a neurodidactic approach into educational process	173
	AKMALOVA Nafosat Muminovna	Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida yuqori sinflarda tarbiya fanini o‘qitishda raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish	178
	ДЖАМАЛДИНОВА Шахло Облобердиевна	Тиббиёт олийгоҳи талабаларининг ҳиссий-коммуникатив компетенцияларини ривожлантиришга қаратилган тажриба-синов ишларининг натижалари	183
	BOTIROVA Zebo Xakimjon-qizi	From facilitators to innovators: a comparative study of technology integration and learner-centered practices in 21st-century classrooms	189

	YULDOSHEVA Dildora Unarboy qizi	Talabalar akademik mobilligini shakllantirishning asosiy pedagogik-psixologik xususiyatlari	193
	AVAZOV G‘oyibnazar Berdiyevich	Bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatiga tayyorlashda kreativ kompetentlikni rivojlantirish tizimining pedagogik zarurati	197
	BAKIROV Eldorbek Valijon o‘g‘li	Eksperimental faoliyatni rivojlantirishda kompetensiyaviy yondashuv: milliy va xorijiy tajribalar asosida	200
	JUMAYEV Xushboq Soatmumin o‘g‘li	Mantiqiy topshiriqlar orqali kichik yoshdagi o‘quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish	206
	NAZAROVA Gulbahor Pirmanovna	Developing sociolinguistic competence through gender-sensitive pedagogy in translator education	210
	SHARIFOVA Nigora Axtam qizi	Oliy ta'lim jarayonida neyropedagogik tamoyillarni mavjud metodikalarga integratsiya qilish zarurati	214
	MURTAZOYEV Azamat Sunatulla o’g’li	Bo’lajak mutaxassislarni kasbiy shakllantirishda interfaol ta’lim metodlarning o’rni	220
	BOTIROVA Zebo Xakimjon-qizi	Evolving pedagogies in the digital age: investigating the competencies and professional development needs of 21st-century teachers	225
	NURULLOYEV Firuz No‘monjonovich, G‘AYBULLOYEVA Yulduz Mehriddinovna	Sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan kreativ yondashuv orqali boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish	229
MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA’LIM			
	AHMADOVA Gullola Ali qizi	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini didaktik o‘yinlar orqali bilim va ko‘nikmalarini oshirish metodikasi	233
	G‘ANIYEVA Mahliyo Hayot qizi	Zamonaviy maktabgacha ta’lim-tarbiya jarayonini davlat o‘quv dasturlari tatbig‘i asosida fasilitatsiya qilish pedagogik muammo sifatida	237
	KARAMATOVA Dilfuza Sadinovna	Zamonaviy axborot texnologiyalari asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kitobxonligini rivojlantirish	241
	XAITOVA Yulduz Saitovna, MAHMUDOVA Shahriniso Jamoliddin qizi	Boshlang‘ich sinflarda sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishning bugungi kundagi ahamiyati	247
	ABDULLAYEVA Mariyambibi Djumaniyzovna	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy va psixologik omillar	251
	ATAJONOVA Anorgul Jumaniyazovna	Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida kognitiv faoliyatni rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari	255
	BAXRONOVA G.T.	Maktabgacha yoshdagi bolalarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirishda elementar matematikaning roli	260
	JO‘RAYEVA Dilnoza O‘ktam qizi	Maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanish bo‘yicha tajriba-sinov ishlarini tashkil qilish	265
	QAHHOROVA Abera Sharopovna	Badiiy matn tahlilida zamonaviy pedagogik texnologiyalar: boshlang‘ich ta’lim tajribasi	269

DOLZARB MAVZU

QIZLARNI ERTA TURMUSHGA BERISH VA ERTA NIKOHNING ASOSIY PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Sodiqova Gulbarno Odiljon qizi,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
O‘zbek tili va adabiyoti universiteti
Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasi katta o‘qituvchisi,
psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Maqolada nikoh yoshi qizlarni erta turmushga berish va uning psixologik mexanizmlari bir-biriga bog‘liq sabablar, qashshoqlik erta turmush qurgan qizlarning yoki erta nikohning raqamlarda aks etganligi, dunyo miqyosidagi ko‘rsatkichlar batafsil bayon etilgan. Shuningdek, ushbu maqolada bolalar nikohini oldini olish choralari haqida ham atroflicha bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: *nikoh, bola, ta’lim, bolalik, qiyin turmush, oiladagi kamchilik, oila, nikohlanganlik, dunyoviy salohiyat, erta nikoh muammolari, salbiy holat, oilaviy ajrim, jihat, munosabat, yosh, oqibat.*

РАННИЕ БРАКИ ДЕВУШЕК И ОСНОВНЫЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ РАННИХ БРАКОВ

В статье подробно описываются причины ранних браков девушек брачного возраста и связанные с этим психологические механизмы, взаимосвязанные факторы, отражение бедности в статистике ранних браков, а также показатели этого явления в мировом масштабе. Кроме того, в статье детально рассматриваются меры по предотвращению детских браков.

Ключевые слова: *брак, ребёнок, образование, детство, трудная жизнь, семейные проблемы, семья, брачность, светский потенциал, проблемы раннего брака, негативные последствия, развод, аспект, отношения, возраст, последствия.*

EARLY MARRIAGE OF GIRLS AND THE MAIN PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF EARLY MARRIAGE

The article provides a detailed analysis of the interconnected reasons for early marriage among girls of marriageable age and its psychological mechanisms. It explores how poverty is reflected in the statistics of girls who marry early or in early marriages, and presents global indicators on this issue. Furthermore, this article comprehensively outlines measures to prevent child marriages.

Keywords: *marriage, child, education, childhood, difficult life, family shortcomings, family, marital status, worldly potential, early marriage problems, negative situation, family divorce, aspect, relationship, age, consequence.*

Kirish. Qizlarning nikohi keng tarqalgan gender tengsizligi tufayli sodir bo‘ladi - qizlarning hayoti o‘g‘il bolalarning hayoti kabi qadrlanmaydi. Bu mamlakatlar, madaniyatlar va dinlarni qamrab oladigan global muammo. Jamiyatlarda bolalar nikohining o‘ziga xos sabablari turlicha bo‘ladi, lekin ko‘pincha quyidagilar kiradi: avloddan-avlodga amaliyotni davom ettiruvchi mahalliy ijtimoiy me’yorlar, qashshoqlik bilan kurashayotgan va farzandlari uchun variantlarni qidirayotgan oilalar, ta’lim olish imkoniyatidan mahrum bo‘lgan qizlar va tabiiy ofatlar va iqlim o‘zgarishi natijasida kelib chiqadigan hodisalar oilalar hayotini buzadi. Global pandemiya butun dunyo bo‘ylab yosh nikohlar sonining ko‘payishiga olib keldi. Oilalar moddiy jihatdan qiynalib, qizlar ta’lim olish imkoniyatidan mahrum bo‘lsa, yosh nikohlar kuchayadi. UNICEF pandemiya kelgusi o‘n yil ichida qo‘shimcha 10 million bola nikohiga olib kelishini prognoz qilmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Qizlarni erta nikohi ko‘plab sabablarga ko‘ra sodir bo‘ladi, ular joy, vaziyat va jamoaga qarab farq qiladi. Barcha sharoitlarda yosh turmush qurishning eng muhim omillaridan biri bu qashshoqlikdir. Qashshoqlik oilalarga katta bosim o‘tkazadi. Asosiy ehtiyojlarni ta’minlash qiyin bo‘lsa, yosh nikohni uy xo‘jaligi mas'ul bo‘lgan odamlar sonini kamaytirish usuli sifatida ko‘rish mumkin. Ba’zi hollarda oilalarga mahr (qizining turmushga chiqishi uchun pul summasi) taklif

qilinadi, ular buni asosiy daromad manbayi sifatida ko‘rishlari mumkin. Dunyo bo‘ylab ko‘plab jamoalarda qizlarning 18 yoshga to‘lmasdan turmushga chiqishi, hatto bunga qarshi qonunlar mavjud bo‘lsa ham, ijtimoiy jihatdan maqbul va hatto ma’qul bo‘lib qoladi.

Bolalar nikohiga ruxsat beruvchi urf-odatlar va ijtimoiy me'yorlar ko‘pincha ayol jinsiy hayoti va qizlar va ayollarning xotin va bola tug‘uvchi sifatidagi stereotipik roli atrofidagi patriarxal g‘oyalarga asoslanadi. Nikohdan tashqari homiladorlikning sharmandaligi, shuningdek, qiz va uning oilasi sha’nini himoya qilishning taxminiy usuli sifatida yosh turmushga chiqish amaliyotiga olib keladi. Gender tengsizligi qizlarning o‘g‘il bolalardan pastligi va ularning oiladagi roli uy bekasi va farzand ko‘rishi haqidagi chuqur e'tiqodni mustahkamlaganligi sababli, bolalar nikohiga olib keladi. Qizlar va ayollar haqidagi bunday tasavvur ularning maktabdan chetlanishiga olib keladi, imkoniyatlarini cheklaydi va yosh turmushga chiqish xavfini tug‘diradi. Bolalar nikohiga oid qonunlar va siyosatlarning yetarli emasligi ham sabab bo‘lishi mumkin. Ko‘pgina mamlakatlarda bolalar nikohi noqonuniy hisoblanadi, ammo qonunlar va siyosatlarning etarli emasligi yoki mavjud qonunlarning bajarilmasligi amaliyotni davom ettirishga imkon beradi. Bola nikohini davom ettirishga ruxsat beruvchi huquqiy istisnolar. Masalan, ota-ona/vasiy roziligi, sudyalar roziligi yoki sud/davlatning roziligi. Davlat yozuvlari va boshqa muhim statistik ma’lumotlarning yo‘qligi (masalan, tug‘ilganlik haqidagi guvohnomalar) nikoh qurayotganlarning yoshini tekshirish mumkin emasligini anglatadi. Birgalikda mavjud bo‘lgan va milliy qonunlarga zid bo‘lgan va erta va yosh nikohlar va birlashmalarni amalga oshirishga imkon beruvchi an'anaviy odat qonunlari (jamoa ichida ularning an'analari, urf-odatlari yoki me'yorlari asosida qo‘llab-quvvatlanadigan mahalliy qonun).

Natijalar. Mamlakatlar nikohning minimal yoshini belgilaydi, lekin bunga rioya qilmaganliklari uchun sanksiyalar qo‘llamaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, 117 davlat hali ham yosh turmush qurishga ruxsat beradi. Mojarolar, ofatlar va favqulodda vaziyatlar. Tabiiy ofatlar va gumanitar inqirozlar bolalar nikohi darajasini oshiradi va ilgari kamroq tarqalgan amaliyotning qaytishini ko‘rishi mumkin. Inqirozlar huquq tizimlari, ta’lim, ijtimoiy himoya va sog‘liqni saqlash muassasalari kabi xizmatlar va tuzilmalarning buzilishiga olib keladi, ular odatda bolalar va o‘smirlarni yosh nikoh kabi zararli amaliyotlardan himoya qiladi. Bola nikohi inqirozga uchragan oilalar tomonidan erning vasiyligi orqali qizlarni zo‘ravonlik xavfi ortishi, oziq-ovqat tanqisligi va moliyaviy beqarorlikdan himoya qilish vositasi sifatida qabul qilinishi mumkin - lekin ko‘p hollarda bu qizlarni yaqin sheriklari tomonidan zo‘ravonlik xavfini oshiradi va qizlarning kelajakdagi ishlashi, pul topish imkoniyatlari va hayot tanlashlarini cheklaydi. Inqirozli vaziyatlarda oilalar oilaning boshqa a’zolarini yaxshiroq qo‘llab-quvvatlash va o‘zlarining cheklangan resurslariga bo‘lgan talablarni kamaytirish uchun, ayniqsa oziq-ovqat tanqisligi davrida qizlarini turmushga berishlari mumkin. Inqirozlar tufayli ta’limning uzilishi qizlarning erta turmush qurishga moyilligini oshiradi, chunki ba’zi oilalar xavfsiz, sifatli ta’lim va ta’lim imkoniyatlaridan doimiy foydalanmasdan turib, ularning kelajakdagi imkoniyatlari cheklangan deb hisoblashlari mumkin. Xuddi shunday, maktabdagi himoya muhitisiz (bu qizlar turmushga chiqadigan yoshni ham kechiktirishi ko‘rsatilgan), qizlar yosh turmushga chiqish xavfiga duch kelishadi. Ba’zi mojarolarda qurolli guruhlar qizlarni turmushga majburlash maqsadida maqsadli o‘g‘irlash uchun javobgar bo‘lgan. Iqlim inqirozi tobora kuchayib borayotgani va ko‘proq odamlar uchun qiyinchilik tug‘dirayotgani sababli, qizlar, ayniqsa, zaif jamoalardan bo‘lganlar, turmush sharoitlarining yomonlashishi va ko‘chirilishning kuchayishi, oilalarning daromadlariga bosim o‘tkazishi sababli yosh turmushga chiqish xavfiga duch keladilar - bu o‘z navbatida oilalarni yosh turmushga chiqishga undaydi. Ta’lim qizlarga o‘z huquqlarini bilish va hayotlarini nazorat qilish imkonini beradi. Markaziy Osiyo mamlakatlarni kuzatadigan 15 yoshdan oldin turmush qurganlar darajasi bo‘yicha ma’lumotlar yo‘q, biroq 18 yoshdan oldin turmush qurganlar darajasi bo‘yicha ma’lumotlar keltirilgan. Jumladan, UNICEF 2017-yil statistik ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekistonda 18 yoshdan oldin turmush qurganlar darajasi 7%, Qozoqistonda 7-11%, Turkmanistonda 6%, Tojikistonda 12% va Qirg‘izistonda 13% ni tashkil qilmoqda. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 13 foiz qirg‘iz qizlari 18 yoshgacha, jumladan, 0,5 foizi 15 yoshga ham to‘lmasdan turmushga chiqadi. Voyaga yetmaganlarning turmushi ko‘pincha zo‘ravonlik bilan amalga oshiriladi: qarorni ota-ona qabul qiladi, ba’zi hollarda esa qizni oilasidan shunchaki o‘g‘irlab ketishadi. Jamoat tashkilotlarining ma’lumotlariga ko‘ra, erta nikohdan o‘tgan qizlar ta’lim va kasbga ega bo‘lish, o‘zini shakllantirish hamda mustaqil pul ishlab topish kabi imkoniyatlardan mahrum bo‘ladi. Erta nikohlar ro‘yxatdan o‘tkazilmaydi, shunday ekan, ular ajrashib ketadigan bo‘lsa, ayol aliment yoki mol-mulkning o‘ziga tegishli qismini talab qila olmaydi. 2012-yil 25 mayda Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining Jeneva shahrida bo‘lib o‘tgan 65-sessiyasi va unda ko‘rib chiqilgan dolzarb mavzu – “O‘smir yoshdagi homiladorlik va ularning salbiy oqibatlari” bu boradagi fikrlarimizning yorqin ifodasidir. Unda keltirilgan ma’lumotlarga ko‘ra, har yili 15-17 yoshdagi 16 million nafar o‘smir qiz va 1 millionga yaqin 15 yoshgacha bo‘lgan qizlarning tug‘ishi, shuningdek, yiliga 3 million nafar 15-19 yoshdagi qizlar xatardan holi bo‘lmagan abort qildirayotganligi bilan o‘z hayotlarini xavf ostida qoldirmoqda. Yevropa psixologlar

uyushmasi tashabbusi bilan o‘tkazilgan tadqiqotlardan ma’lum bo‘lishicha, erta turmush qurgan yoshlarning deyarli barchasida uzoq muddatli ruhiy siqilish holati kuzatilar ekan. Shuningdek, erta turmushga chiqish oqibatida ayollarda yuzdan ziyod kasalliklar yuzaga kelishi mumkin ekan. Qolaversa, mutaxassislarning ta’kidlashicha, o‘n sakkiz yoshgacha farzand ko‘rgan ayollarning chaqaloqlari orasida esa o‘lim holati 20 yoshdan keyin ona bo‘lgan ayollardagiga nisbatan sezilarli darajada ko‘p uchraydi. So‘nggi chorak asr davomida, ayniqsa, qizlar orasida nikohning o‘rtacha yoshi pasayib ketdi. Vaholanki, 2011 yildan boshlab, mamlakatda nikohning minimal yoshi rasmiy ravishda 17 dan 18 gacha oshirilgan edi.

Qizlar va yosh ayollar maktabga borishga yoki maktabni bitirishga qodir bo‘lmasa, ularning imkoniyatlari va daromad salohiyati keyingi hayotda cheklangan bo‘lib, ularni yosh turmushga chiqish xavfi yuqori bo‘ladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, har yili o‘rta maktabda o‘qiyotgan qiz bola nikohiga kirish ehtimoli kamroq bo‘ladi. Shu sababli, qizlarning sifatli ta’lim olish imkoniyati bolalar nikohining oldini olishning asosiy komponentidir. Bundan tashqari, bolaligida turmushga chiqqan qizlar ko‘pincha o‘qishni tugatmaydilar - bu ularning munosib ish bilan ta’minlash imkoniyatlarini cheklaydi. Bu ularning farzandlarining ham ta’lim olish imkoniyati cheklangan bo‘lishi ehtimolini oshiradi, bu esa qashshoqlik davrini boshqaradi. Jinsiy aloqa bo‘yicha keng qamrovli ta’lim olish imkoniga ega bo‘lmagan ko‘plab qizlar o‘z tanalari va hayoti haqida ongli ravishda qaror qabul qilish uchun muhim bilimga ega emaslar. Ko‘pgina hollarda, bu qizlar balog‘at yoshidagi o‘zgarishlarni, xavfsiz va yoqimli jinsiy aloqada bo‘lishni, kontratseptsiya vositalaridan qanday foydalanishni va rozilik masalalarini qanday hal qilishni tushunmasliklariga olib keladi, bu esa kutilmagan homiladorlikning ehtimoliy oqibatlariga olib keladi. Ko‘zda tutilmagan homiladorlik nikohdan tashqari homiladorlikning sharmandaligi tufayli bola turmush qurish xavfini oshiradi. Jinsiy salomatlik va reproduktiv salomatlik va huquq xizmatlaridan foydalanishdagi qiyinchiliklar vaziyatni yanada yomonlashtiradi. Misol uchun, qiz xizmatlardan foydalanishga harakat qilishi mumkin, ammo tibbiyot xodimlari tomonidan uning qaytishiga to‘sqinlik qiladigan tanqidiy munosabatga duch keladi. Boshqa hollarda, ular ota-onasi, eri yoki boshqa vakolatli shaxsning roziligisiz xizmatlardan foydalana olmasligi mumkin. Sayohat narxi va eng yaqin klinikaga bo‘lgan masofa ham muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Bolalar nikohi turli madaniyatlar, dinlar va etnik guruhlarni qamrab oluvchi global muammodir. Bolalar nikohlari eng yuqori Sahroi Kabirdagi Afrikada qayd etilgan, bu yerda qizlarning 38 foizi bola kelin bo‘lishadi. Janubiy Osiyoda o‘sayotgan qizlarning 30 foizi erta turmush qurishni boshdan kechirmoqda, Lotin Amerikasi va Karib havzasida bu ko‘rsatkich 25 foizni tashkil etadi. Yaqin Sharq va Shimoliy Afrikada stavkalar 17%, Sharqiy Yevropa va Markaziy Osiyoda 11%. Nikohning huquqiy maqomiga ega bo‘lmasa-da, yosh nikohga o‘xshash xususiyatlarga ega bo‘lgan norasmiy uyushmalar Lotin Amerikasida ayniqsa keng tarqalgan, ammo boshqa mintaqalarda ham tobora kengayib bormoqda. Hindiston dunyodagi eng yuqori mutlaq bola nikohiga ega. Ayollarning 23 foizi 18 yoshga to‘lmasdan turmushga chiqqan, 5 foizi esa 15 yoshga to‘lmasdan turmushga chiqqan bo‘lsa-da, nikoh yoshi hech qanday istisnosiz 18 yoshga to‘lgan. 2019 yildagi aholi soniga ko‘ra, bu 15,648,000 qiz bola turmushga chiqqan yoki uyushmagan degan ma’noni anglatadi.

Muhokama. Yosh nikohning qizlar va yosh ayollarga ta’siri quyidagilardan iborat:

- Onalar o‘limi va jiddiy kasalliklar xavfi ortib borayotgan erta va kutilmagan homiladorlik.
- Genderga asoslangan zo‘ravonlik, shu jumladan yaqin sheriklar uchun zo‘ravonlik.
- Ta’lim olish imkoniyatining qisqarishi.
- Iqtisodiy imkoniyatlarning qisqarishi.
- Hayotiy qarorlarni qabul qila olmaslik.

Bola kelinlarning farzandlari uchun ta’lim va imkoniyatlarning yetishmasligi tufayli qashshoqlikning takroriy sikllari. Bolalar nikohi gender tengsizligini, zararli gender me'yorlarini va qizlar va ayollarga nisbatan zo‘ravonlikni davom ettirish orqali butun jamoalarga ta’sir qiladi. Har yili 12 million qizlar 18 yoshgacha turmushga chiqadi - deyarli har 2 soniyada 1 ta. Dunyoda har 5 qizdan 1 nafari 18 yoshgacha turmushga chiqadi. Bolaligida turmushga chiqqan 650 milliondan ortiq ayollar hozir ham tirik. G‘arbiy va Markaziy Afrikada yosh nikohlarning eng yuqori darajasi qayd etilgan, bunda har 10 yoshdan 4 nafari 18 yoshdan oldin turmushga chiqqan. Barqaror rivojlanish maqsadiga erishish uchun 2030 yilga kelib bola nikohini tugatish, yosh nikohlarning kamayishi 11 baravar tezlashishi kerak. Agar hozir harakat qilmasak, 2030 yilga borib 150 milliondan ortiq qiz bola kelin bo‘ladi. Afrikaning Sahroi Kabirdan janubida 7 millionga yaqin qiz bola kelin sifatida yashaydi. Bu mamlakatlarda bolalar nikohining tarqalishi darajasi 50% yoki undan yuqori: Niger (76%); Markaziy Afrika Respublikasi (61%); Chad (61%); Mali (54%); Mozambik (53%); Burkina-Faso (52%); Janubiy Sudan (52%); Bangladesh (51%). Nigerdagi qizlarning 76 foizi 18 yoshga to‘lmasdan turmushga chiqqan, 28 foizi esa 15 yoshgacha turmushga chiqqan. Erta turmush qurish sabablari xar bir mamlakatning geografik joylashuvi, madaniyati, urf-odati, dini va axolining

bilim va qashoqlik darajasi kabi omillarning xilma-xiligidan kelib chiqib yondashiladi. Jumladan, Hindistonda erta turmush qurish sabablari sifatida:

-zararli an’anaviy urf-odatlar: patriarxal ijtimoiy me’yorlarga ko‘ra, turmush qurgan ayollar va qizlar erlarining oilasiga mansub bo‘lib, ayollar odatda iqtisodiy yuk sifatida qaraladi. Qizlar moslashuvchan, itoatkor, mehnatsevar va iste’dodli xotin bo‘lishlari talab qilinadi. Hindistonda bolalar nikohini tugatishda to‘siq bo‘ladigan asosiy omil bu zararli diniy normalarning mavjudligidir;

-qizlarning shahvoniyligini nazorat qilish: qiz bola turmushga chiqqunga qadar uning pokligi otasining izzat-ikromi belgisi hisoblanadi. Bu otalarini o‘z qizlarini erta turmushga o‘zatishga undaydi. Balog‘at yoshida turmush qurish uchun ijtimoiy bosim ba’zi bir kastlar ichida juda yuqori bo‘lib, o‘z qizlarining kelajagini “ta’minlash” uchun tug‘ilishidan oldin turmushga uzatish va’dasini berishadi. Balog‘at yoshiga yetganida esa erining uyiga yuboriladi;

-kambag‘allik: erta nikoh kambag‘al oilalar orasida keng tarqalgan bo‘lib, ko‘plab ota-onalar o‘zlarining moddiy ahvolini yaxshilash maqsadida qizlarini erta turmushga berishadi. Buning boisi Hindiston urf-odatlarga ko‘ra qiz uzatilayotganda yigit tarafga mahr beriladi;

-ta’lim darajasining pastligi: ma’lumoti bo‘lmagan ayollar 10 yoki undan ortiq yillik ma’lumotga ega bo‘lgan ayollarga qaraganda olti baravar ko‘p turmush quradilar. Ko‘pgina oilalar qizlarini (boshqalarning boyligi) deb qarashadi. Bu shuni anglatadiki, qizning qobiliyatlari uning turmush qurgan oilasi uchun qaratilgan bo‘lib, o‘g‘il bolalarga qaraganda qizlarni o‘qitish eng past ustuvor hisoblanadi. Bundan tashqari, ish joylari va ish bilan ta’minlash imkoniyatlarining yetishmasligini hisobga olgan holda, ta’limning ahamiyati past, ayniqsa qishloq joylarida, masofaviy va sifatsiz ta’lim qizlarning o‘rta maktabdan tashqari ta’lim olishiga to‘sqinlik qiladi;

-uy mehnati: qizlar ko‘pincha balog‘atga yetishish davrida bolalarga qarash va uy ishlarini bajara olish ko‘nikmasi shakllangan paytda turmushga beriladi.

Xulosa. Bolalar nikohi madaniyatlar, joylar, sharoitlar va jamoalar orasida farq qilganligi sababli, uni to‘xtatish uchun oddiy yoki yagona yechim yo‘q. Qanday qilib eng yaxshi javob berish, bu sodir bo‘lishining oldini olish va ta’sirlangan bolalarni qo‘llab-quvvatlash uchun har bir kontekstda bolalar nikohining turli omillarini tushunish muhimdir. Bola nikohi sodir bo‘ladigan har bir kontekst har xil bo‘lsa-da, bola nikohini tugatish jamoalardagi barcha guruhlardagi odamlarni bolalar nikohini tugatish uchun birgalikda ishlashni o‘z ichiga oladi. Bu guruhlarga qizlar, ularning oilalari, o‘g‘il bolalar va erkaklar, an'anaviy rahbarlar, tashkilotlar va hukumatlar kiradi. Bolalar nikohini tugatish usullari quyidagilardan iborat: Bolalar, erta va majburiy nikohlar va uyushmalarga barham berish uchun qonunlar va siyosatlarni qabul qilish, amalga oshirish va resurslar bilan ta’minlash. Bolalar nikohiga bo‘lgan munosabatga qarshi kurashish va zararli me'yorlar va amaliyotlarni o‘zgartirish uchun jamoalar bilan ishlash. Keng qamrovli jinsiy ta’lim va jinsiy va reproduktiv salomatlik xizmatlaridan foydalanishni qo‘llab-quvvatlash, shu jumladan zamonaviy kontratseptsiya va xavfsiz abort. An'anaviy va diniy rahbarlar bilan ishlash, bolalar nikohini tugatish uchun ularning yordami va rahbariyatini jalb qilish. Turmushga chiqqan qizlarning asosiy xizmatlardan, jumladan, huquqiy himoya, psixologik yordam va sog‘liqni saqlash xizmatlaridan foydalanishlarini qo‘llab-quvvatlash. Qarorlar, siyosatlar va amaliyotni tugatish bo‘yicha harakatlar haqida ma’lumot berish uchun yosh nikohdan ta’sirlanganlarni tinglash. Gender tengligini qo‘llab-quvvatlash va ularning huquqlarini amalga oshirish imkoniyatlarini kengaytirish uchun bolalar va yoshlar bilan ishlash.

Adabiyotlar:

1. Burieva M.R. O‘zbekistonda oila demografiyasi. -T.:, 1997. -182 b
2. Buxoriy-Al Abu Abdulloh Muhammad Ibn Ismoil. Hadis. VI jild. AL-Jomi’ As-Sahih (Ishonarli to‘plam). –T.:, «qomus», 1992. –527 b.
3. Исаев Д.Н., Каган В.Э. Половое воспитание и психогигиена пола у детей. –Л.:, 1979. – 184 с.
4. Исаев Д.Н., Каган В.Э. Психогигиена пола у детей: руководство для врачей. –М.:, 1986.–336 с.
5. Исаев Д.Н, Каган В.Э. Половое воспитание детей. –Л.:, 1988. –160 с.
6. Ismailov M.N. O‘quvchi gigienasi. –T.:, 1977.
7. Klenitskaya E.M. Qiz bola tarbiyasi. –T.:, — Meditsina, 1971.
8. Ковалев С.В. Психология современной семьи. –М.:, 1988.
9. Ковалев С.В. Подготовка старшеклассников к семейной жизни. –М.:, 1991.

БУЛЛИНГ КАК ДЕСТРУКТИВНЫЙ ТИП СОЦИАЛЬНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ: ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ И НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ

Амирова Луиза Маратовна,
преподаватель кафедры социально- гуманитарных наук
Ташкентского университета узбекского
языка и литературы имени Алишера Навои

Буллинг – это вредная форма социального взаимодействия, характеризующаяся умышленной агрессией и дисбалансом сил. Такое поведение может проявляться в различных средах, включая школы и рабочие места, что приводит к серьёзным психологическим и эмоциональным последствиям для жертв. В данном обзоре рассматриваются основные характеристики буллинга, включая его динамику, типы и последствия. Также анализируются научные подходы к пониманию и борьбе с буллингом, подчёркивая необходимость эффективных стратегий вмешательства и создания безопасной, поддерживающей среды для всех людей.

Ключевые слова: *буллинг, агрессия, дисбаланс сил, социальное взаимодействие, психологические последствия, вмешательство, профилактика, виктимизация, среды, поддержка, динамика, эмоциональный вред, образование, рабочее место, исследование.*

BULLYING AS A DESTRUCTIVE TYPE OF SOCIAL INTERACTION: MAIN FEATURES AND SCIENTIFIC APPROACHES

Bullying is a harmful form of social interaction characterized by intentional aggression and power imbalances. This behavior can manifest in various environments, including schools and workplaces, leading to severe psychological and emotional consequences for victims. This review highlights the main features of bullying, including its dynamics, types, and effects. It also examines scientific approaches to understanding and addressing bullying, emphasizing the need for effective intervention strategies and fostering safe, supportive environments for all individuals.

Key words: *bullying, aggression, power imbalance, social interaction, psychological effects, intervention, prevention, victimization, environments, support, dynamics, emotional harm, education, workplace, research.*

BEZORILIK - IJTIMOIY TA’SIRNING HALOKATLI TURI SIFATIDA: ASOSIY XUSUSIYATLAR VA ILMIY YONDASHUVLAR

Bezorilik - bu qasddan tajovuzkorlik va kuchlar muvozanati bilan tavsiflangan ijtimoiy ta'sirning zararli shakli hisoblanadi. Bunday xatti-harakatlar turli xil muhitlarda, shu jumladan, maktablar va ish joylarida namoyon bo'lishi mumkin, bu esa, jabrlanuvchilar uchun jiddiy psixologik va hissiy oqibatlarga olib keladi. Ushbu maqola bezorilikning asosiy xususiyatlarini, shu jumladan, uning dinamikasi, turlari va oqibatlarini ko'rib chiqadi. Shuningdek, bezorilikni tushunish va unga qarshi kurashish bo'yicha ilmiy yondashuvlar tahlil qilinib, samarali strategiyalari va barcha odamlar uchun xavfsiz, qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so‘zlar: *bezorilik, tajovuz, kuch muvozanati, ijtimoiy o'zaro ta'sir, psixologik oqibatlar, profilaktika, aziyat chekish, atrof-muhit, qo'llab-quvvatlash, dinamika, hissiy zarar, ta'lim, ish joyi, tadqiqot.*

Введение. Издевательства, форма повторяющегося агрессивного поведения, использующего дисбаланс сил, превратились в серьёзную социальную проблему в разных культурах и контекстах. От классных комнат до залов заседаний, проявления издевательства различаются, но имеют общие черты, которые делают его уникальной деструктивной формой социального взаимодействия. Его последствия глубоки, и влияют не только на психологическое и эмоциональное благополучие жертв, но и на социальную динамику среды, в которой это происходит.

В данной статье ставится цель всесторонне изучить феномен буллинга, сосредоточив внимание на его основных особенностях и исследуя научные подходы к пониманию и смягчению его последствий.

Цель этого исследования – обеспечить комплексное понимание издевательств, опираясь на междисциплинарные точки зрения, чтобы пролить свет на его динамику, последствия и

потенциальные меры вмешательства. Ключевые вопросы, которые рассматриваются, включают: Каковы определяющие характеристики издевательств?

Какие методологии использовали исследователи для его изучения? Какие стратегии доказали свою эффективность в борьбе с этим поведением и как их можно применять в различных средах?

Анализ литературы и методология.

Литературный обзор. Литература по издевательствам значительно расширилась за последние десятилетия: исследователи изучают её психологические, социологические и организационные аспекты. Основополагающая работа Дэна Олвеуса в 1970-х годах обеспечила фундаментальное понимание, определяя издевательство как преднамеренную, повторяющуюся агрессию, которая происходит в некоторых ситуациях.

Это определение по-прежнему широко цитируется, но последующие исследования расширили его рамки, включив в него различные типы издевательств, такие как физическое, вербальное, реляционное и киберзапугивание. [1]

Ключевые темы в литературе включают в себя:

1. Типы и динамика издевательств. Исследования подразделяют издевательства на физическое, вербальное, реляционное (например, социальное исключение) и киберзапугивание. Каждый тип включает в себя различные механизмы причинения вреда, но часто встречается одновременно.

2. Воздействие на жертв и преступников. Издевательства связаны с депрессией, тревогой, низкой самооценкой, а также академическим или профессиональным снижением у жертв. Преступники также подвергаются риску неблагоприятных последствий, включая повышенную вероятность антисоциального поведения.

3. Факторы окружающей среды. Роль культуры, организационного климата и стилей руководства в обеспечении или предотвращении издевательств подчёркивается на рабочих местах и в образовательных учреждениях.

4. Стратегии вмешательства. Эмпирические исследования подчёркивают важность целостных, системных подходов с участием всех заинтересованных сторон – отдельных лиц, семей, школ и сообществ.

Буллер, объект издевательств и сторонний наблюдатель: от дошкольного до старшего школьного возраста: как родители и учителя могут помочь разорвать порочный круг насилия, Барбара Колоросо (2008 г.) – Руководство для родителей и педагогов предлагает советы по распознаванию поведения, вызывающего издевательства, и вносит предложения. о том, как надлежащим образом дисциплинировать хулиганов, защищать детей и формулировать конструктивную школьную и общественную практику.

Издевательства: разберитесь с этим, прежде чем дело дойдет до драки, Элейн Славенс (2003) – предлагает советы о том, как бороться с издевательствами, для целей, буллеров и свидетелей.

Издевательства: ответы, опровержения, признания и катарсис: межпоколенческая и мультикультурная антология под редакцией Магдалины Гомес и Марии Луизы Арройо (2012) - лидеры и активисты сообщества Спрингфилда Гомес и Арройо работали с детьми, подростками и родителями – как с жертвами, так и с активистами. хулиганы – поставить вместе эта жгучая антология оригинальных эссе, стихов, пьес и комментариев о том, как издевательства повлияли на их жизнь.

Киберзапугивание, Лаури С. Фрейдман (2011 г.) – исследует проблемы, связанные с киберзапугиванием – запугиванием через Интернет – путём размещения мнений из широкого круга источников в формате «за» и «против».[11]

До появления широкого использования Интернета издевательства ограничивались школьными территориями, классами и задними дворами. Теперь злобность издевательств приобрела новое значение, поскольку хулиганы выходят в Интернет, чтобы запугивать, беспокоить, ставить в неловкое положение и оскорблять других.

С помощью электронной почты, мобильных телефонов, текстовых сообщений и сайтов социальных сетей агрессоры во многих случаях могут осуществлять издевательства без необходимости противостоять своим жертвам и часто без каких-либо последствий.[11]

Методология. В этом исследовании синтезируются результаты качественных и количественных методов исследования, применяемых в этой области. Ключевые методологии включают в себя:

– Опросы и анкеты: такие инструменты, как опросник Olweus для хулиганов/жертв, используются для измерения распространённости, типов и восприятия издевательств. [1]

– Лонгитюдные исследования: отслеживание людей с течением времени для оценки долгосрочных последствий.

– Тематические исследования: углубленный анализ конкретных инцидентов или сред с предоставлением контекстуальной информации.

– Оценка вмешательства: оценка эффективности таких программ, как позитивное поведенческое вмешательство и поддержка (PBIS) или подходов восстановительного правосудия.

Результаты. Ключевые выводы из литературы.

1. Распространённость и закономерности. Издевательства широко распространены: исследования показывают, что 20–30% студентов и 10–15% сотрудников подвергаются им ежегодно. Киберзапугивание возросло благодаря технологическому прогрессу. [3]

2. Психологическое воздействие. Жертвы часто сообщают о симптомах посттравматического стрессового расстройства (ПТСР), суицидальных мыслях и отказе от учебы или профессиональной деятельности.

3. Социальные последствия. Издевательства подрывают групповую сплоченность, снижают доверие и создают токсичную среду как в сфере образования, так и на рабочем месте.

4. Результаты вмешательства. Программы, в которых особое внимание уделяется сочувствию, вмешательству сторонних наблюдателей и обеспечению соблюдения политики, снижают уровень издевательств. Однако эффективность варьируется в зависимости от качества реализации и культурных факторов.

5. Влияние на психическое здоровье:

- Многочисленные исследования подтверждают, что жертвы издевательств подвергаются более высокому риску развития проблем с психическим здоровьем, включая тревогу, депрессию и низкую самооценку. Исследования, опубликованные в таких журналах, как Clinical Psychology Review, показывают, что психологические последствия издевательств могут сохраняться и во взрослом возрасте, приводя к долгосрочным эмоциональным и социальным трудностям.

6. Изоляция и социальная изоляция:

– Жертвы издевательств часто испытывают социальную изоляцию. Исследования показывают, что дети, над которыми издеваются, часто отказываются от социальных взаимодействий, что приводит к одиночеству и ещё больше усугубляет чувство печали. Эта изоляция может увековечиваться сверстниками, которые могут избегать жертвы из-за страха сами стать мишенью.

7. Воздействие стороннего наблюдателя:

– Исследования показывают, что прохожие в ситуациях издевательств часто чувствуют себя бессильными и виноватыми из-за того, что не вмешались. Исследования показали, что свидетели издевательств могут испытывать стресс и тревогу, что влияет на их социальное поведение. Роль наблюдателей имеет решающее значение; содействие вмешательству может снизить частоту издевательств и усилить поддержку сообщества.

8. Академические эффекты:

- Жертвы издевательств часто страдают от снижения успеваемости из-за травм и отвлечений, вызванных запугивающим поведением. Исследования показывают, что школы с высоким уровнем издевательств сообщают о снижении общей успеваемости и вовлечённости учащихся.

9. ЛГБТ-молодёжь:

– Исследования неизменно показывают, что молодежь ЛГБТ подвергается более высокому уровню издевательств по сравнению с их гетеросексуальными сверстниками. Исследования показывают, что издевательства могут привести к повышению уровня депрессии, тревоги и суицидальных мыслей у этих людей. Проект Тревор и другие организации подчеркнули острую необходимость создания благоприятной среды для смягчения этих воздействий.[12]

Социальное влияние на издевательства в школах.

Цель исследования – изучить совокупное влияние социальных сетей и издевательств на психологию молодых людей. Основные цели данного исследования заключаются в следующем: - Первая цель – сформировать понимание того, что такое издевательство, а также понять, как издевательство может возникать и проявляться в различных типах.

Вторая цель – изучить природу и среду, в которой происходит издевательство, и понять людей и факторы, которые могут повлиять на поведение, например, хулиганов, жертв и тех, кто наблюдает за этим актом.

Третья цель – изучить, как социальные сети используются в качестве инструмента издевательств и различные способы, которыми такое вредоносное поведение может проявляться в

такой среде. В рамках этого меня особенно интересует понимание возможных последствий для благополучия молодых людей.

- И конечная цель – понять психологию молодых людей и изучить, как издевательства влияют на их поведение, психическое здоровье и физическую форму. В частности, наша цель – выяснить, каким образом онлайн-запугивание может повлиять на повседневную жизнь человека и его чувство благополучия.[9]

Исследования на сайтах.

1. StopBullying.gov

– Этот сайт предлагает обширную информацию об издевательствах, включая стратегии предотвращения и ресурсы для жертв. В нём подчёркивается, как издевательства могут привести к серьёзным эмоциональным и социальным проблемам, и содержится призыв к проведению комплексной политики по борьбе с издевательствами в школах для поддержки пострадавших.[10]

2. Проект Тревор

- Признавая, что ЛГБТ-молодёжь сталкивается с уникальными проблемами, проект «Тревор» рассматривает проблему пресечения издевательств и сексуальной идентичности. Предоставленные ресурсы подчёркивают социальную изоляцию и проблемы психического здоровья, с которыми сталкиваются ЛГБТК-лица, подвергающиеся издевательствам, и способствуют созданию безопасных пространств и благоприятной среды.[12]

3. Национальный центр по предотвращению издевательств PACER

- PACER предоставляет разнообразные материалы, направленные на повышение осведомлённости о последствиях издевательств для отдельных лиц и сообществ. Их информация подчёркивает важность систем поддержки сообщества в борьбе с издевательствами, пропаганде мероприятий и кампаний по развитию культуры доброты.

4. Победить издевательства

– Целью этой организации является предоставление поддержки и практических ресурсов жертвам издевательств. Их информация подчёркивает социальные последствия, такие как потеря самооценки и чувство беспомощности, а также предлагает рекомендации по обращению за помощью и повышению устойчивости пострадавших людей.

5. Издевательства в Великобритании

– Сайт предлагает обширные советы для жертв и родителей, уделяя особое внимание эмоциональным и социальным последствиям издевательств. Он предоставляет ресурсы, которые помогут понять психологическое воздействие издевательств, повышают осведомленность и поощряют открытые дискуссии об опыте пострадавших.

Обсуждение. Издевательства остаются многогранной проблемой, на которую влияют индивидуальные, реляционные и системные факторы. Её сохранение в различных контекстах предполагает, что её решение требует комплексного подхода.

Теоретические перспективы. Такие теории, как теория социального доминирования и теория экологических систем, обеспечивают ценную основу для понимания издевательств. Теория социального доминирования утверждает, что издевательства служат созданию и поддержанию иерархии, в то время как теория экологических систем подчеркивает взаимодействие между индивидуальным поведением и факторами окружающей среды.

Проблемы в решении издевательств.

1. Культурные нормы. В некоторых культурах иерархические структуры могут непреднамеренно оправдывать или нормализовать агрессивное поведение.

2. Технологические проблемы. Анонимность и масштабы киберзапугивания усложняют усилия по обнаружению и вмешательству.

3. Сопротивление переменам. Учреждения могут сопротивляться принятию мер по борьбе с издевательствами из-за предполагаемых затрат или скептицизма в отношении их эффективности.

Эффективные стратегии. Подходы, основанные на фактических данных, включают в себя:

– Общешкольные программы: такие инициативы, как Программа по предотвращению издевательств Olweus, направлены на изменение школьной культуры посредством политики, подготовки учителей и участия учащихся. [1]

– Политика на рабочем месте: Чёткие рекомендации по борьбе с издевательствами в сочетании с обучением руководителей и механизмами отчетности эффективны в профессиональной среде.

– Вовлечение сообщества: привлечение родителей, местных организаций и политиков обеспечивает более широкое воздействие.

Заключение. Буллинг как деструктивная форма социального взаимодействия требует срочного и постоянного внимания. Его повсеместный характер и серьёзные последствия требуют междисциплинарного подхода к профилактике и вмешательству. Несмотря на значительный прогресс в понимании его динамики и последствий, необходимы дополнительные исследования для адаптации стратегий к разнообразным культурным и технологическим контекстам.

Поощряя сочувствие, подотчётность и поддерживающую среду, общество может смягчить последствия издевательств и способствовать более здоровому социальному взаимодействию. Эти результаты подчёркивают важность создания безопасной, инклюзивной среды для развития сочувствия и устойчивости. Однако остаются проблемы в эффективном решении проблемы издевательств. Культурные нормы, давление общества и недостаточная осведомлённость часто усугубляют это вредное поведение. Необходимость в комплексной политике борьбы с издевательствами и вовлечении сообщества имеет первостепенное значение для создания сетей поддержки, которые могут способствовать выздоровлению и исцелению жертв. Таким образом, борьба с издевательствами требует совместных усилий, основанных на понимании их социальной динамики и психологического воздействия.

Воспитывая культуру доброты и активного вмешательства, мы можем смягчить последствия издевательств и способствовать более здоровому социальному взаимодействию для будущих поколений. Систематическое решение этих проблем не только приносит пользу непосредственно затронутым людям, но и укрепляет общую структуру сообществ.

Литература:

1. Олвеус, Д. (1993). Издевательства в школе: что мы знаем и что можем сделать. Оксфорд: Блэквелл.

2. Смит П.К. и Шарп С. (1994). Школьная травля: идеи и перспективы. Routledge.

3. Ковальски Р.М., Лимбер С.П. и Агатстон П.В. (2012). Киберзапугивание: издевательства в эпоху цифровых технологий. Уайли-Блэквелл.

4. Крейг В., Пеплер Д. и Атлас Р. (2000). Наблюдения за издевательствами на детской площадке и в классе. // Международная школа психологии, 21(1), 22-36.

5. Самнани А.К. и Сингх П. (2012). 20 лет исследований издевательств на рабочем месте: обзор предшественников и последствий издевательств на рабочем месте. // Агрессия и агрессивное поведение, 17(6), 581-589.

6. Эспелаж Д.Л. и Свирер С.М. (2010). Запугивание в школах Северной Америки. Рутледж.

7. Совет восстановительного правосудия. (2011). Восстановительные подходы к издевательствам. Лондон: RJC.

8. Салмивалли, К. (2010). Запугивание и группа сверстников: обзор. Агрессия и агрессивное поведение, 15(2), 112–120.

9. https://aithor.com/essay-examples/social-influence-on-bullying-in-schools-research-paper

10. http://stopbullying.gov

11. https://www.springfieldlibrary.org/library/books-about-bullies-and-bullying-for-teens-and-their-allies/

12. chatgpt https://t.me/chatsgpts_bot

PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA

O‘QITUVCHINING KOGNITIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Adizov Baxtiyor Raxmonovich,
Buxoro davlat universiteti huzuridagi pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish mintaqaviy markazi direktori, pedagogika fanlari doktori, professor

Ushbu maqolada Yangi O‘zbekiston ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar jarayonida o‘qituvchilarning kognitiv kompetensiyasini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan bo`lib, ta’limning moddiy-texnik bazasi mustahkamlanib, innovatsion yondashuvlar asosida o‘quv jarayoni takomillashib borayotgani muallif tomonidan asoslab berilgan. Kognitiv kompetensiya tushunchasining mazmuni, tarkibi, rivojlanish bosqichlari hamda uni pedagogik faoliyatga integratsiya qilish mexanizmlari batafsil tahlil qilinib, kognitiv kompetensiyani shakllantirishda motivatsion, kognitiv, faoliyat va shaxsiy komponentlarning roli ochib berilgan. Muallif ushbu kompetensiyani rivojlantirish orqali ta’lim sifati va pedagoglarning kasbiy salohiyatini oshirishga qaratilgan taklif va tavsiyalarni ilgari suradi.

Kalit so‘zlar: *kognitiv kompetensiya, pedagogik faoliyat, kasbiy rivojlanish, interfaol ta’lim, innovatsion metodika, motivatsion komponent, kognitiv rivojlanish, o‘qituvchi malakasi, androgogika, ta’lim sifati.*

РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЯ

В данной статье анализируются вопросы развития когнитивной компетентности учителей в процессе реформирования системы образования Нового Узбекистана. Обосновывается, что укрепляется материально-техническая база образования, и совершенствуется образовательный процесс на основе инновационных подходов. Подробно анализируются содержание, структура, этапы развития понятия когнитивной компетентности, а также механизмы его интеграции в педагогическую деятельность, раскрывается роль мотивационного, когнитивного, деятельностного и личностного компонентов в формировании когнитивной компетентности. Автором выдвигаются предложения и рекомендации, направленные на повышение качества образования и профессионального потенциала учителей посредством развития данной компетентности.

Ключевые слова: *когнитивная компетентность, педагогическая деятельность, профессиональное развитие, интерактивное образование, инновационная методика, мотивационный компонент, когнитивное развитие, квалификация педагога, андрагогика, качество образования.*

DEVELOPING TEACHER'S COGNITIVE COMPETENCE

This article analyzes the issues of developing teachers' cognitive competence in the process of reforms in the education system of New Uzbekistan, and the author substantiates that the material and technical base of education is being strengthened and the educational process is being improved based on innovative approaches. The content, structure, stages of development of the concept of cognitive competence and the mechanisms of its integration into pedagogical activity are analyzed in detail, and the role of motivational, cognitive, activity and personal components in the formation of cognitive competence is revealed. The author puts forward proposals and recommendations aimed at improving the quality of education and the professional potential of teachers through the development of this competence.

Keywords: *cognitive competence, pedagogical activity, professional development, interactive education, innovative methodology, motivational component, cognitive development, teacher qualification, androgogy, quality of education.*

Kirish. Yangi O‘zbekistonning dunyo hamjamiyati bilan integratsiyaga kirishishi sharoitida ta’lim tizimining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, o‘quv-metodik ta’minotini yaxshilash, mutaxassis kadrlar tayyorlash sohasida olib borilayotgan islohotlar natijasida o‘qituvchilarning ilg‘or ta’lim texnologiyalari va innovatsion usullarini tatbiq etish bo‘yicha tashabbuskorligini oshirish, o‘qitishning interfaol metodlarini joriy etish imkoniyatlari kengaymoqda. Shu bilan birga, o‘qituvchilarni kasbiy rivojlantirish maqsadida ularning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishda, egallanayotgan bilimlarni

amalda qo‘llashni o‘rgatishning innovatsion yondashuvga asoslangan metodikasini takomillashtirishni taqozo etadi.

Kattalar ta’limida kognitiv kompetensiyani rivojlantirish murakkab androgogik muammo bo‘lib dastlab kompetensiya, kognitiv tushunchalariga munosabat bildiraylik.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Kompetensiya (lotincha kompetensiya) inson yaxshi xabardor, bilim va tajribaga ega masalalar doirasini ifoda etadi. “Kompetensiya” atamasi 1965-yilda ilk bor N.Xomskiy tomonidan qo‘llanilgan. U o‘zining “Sintaksis nazariyasi aspektlari” deb nomlangan asarida faoliyatning ideal sharoitlarida o‘z ifodasini topadigan ayrim ideallashgan obyektlarni tavsiflashga (N.Xomskiy bo‘yicha: tilni o‘rganishda muloqotning ideal sharoitlarida) xizmat qiladigan “kompetensiya” tushunchasini qo‘llashni taklif etgan.[1]

A.Xutorskiy o‘z ishlarida “kompetensiya” va “kompetentlilik” tushunchalarini alohida ta’riflaydi.[2] Kompetensiya – shaxsiy xususiyatlar (bilim, ko‘nikma, malaka, idrok, faoliyat)ning o‘zaro yig‘indisi bo‘lib, samarali faoliyat sifatini belgilaydigan zaruriyatdir. Kompetentlilik – kompetensiyaga ega insonni boshqarish tushuniladi, professionallik faoliyati predmetiga tegishli xususiyatlarini o‘z ichiga oladi.

Kompetensiya (lotincha so‘z bo‘lib, erishaman, to‘g‘ri kelaman ma’nolarini bildiradi) – subyektning maqsadni qo‘yish va unga erishish uchun tashqi va ichki zaxiralarni samarali birga tashkil qila olishlikka tayyorgarligi, boshqacha qilib aytganda, bu subyektning muayyan kasbiy masalalarni yecha olishdagi shaxsiy qobiliyatidir.[3]

Kompetensiya - u yoki bu kasb egasiga zarur bo‘lgan sotsiolingvistik qonuniyatlar, tamoyillar, talablar, qoidalar, burch, vazifa hamda majburiyatlar, shuningdek, shaxsiy deontologik me’yorlar yig‘indisini anglatadi, kompetentlilik esa, shaxs amaliy faoliyati bilan bog‘liq bo‘lib, kompetensiya me’yorlarini jamiyat talablaridan kelib chiqqan holda kreativlik asosida ish tajribasida namoyon etish mahoratidir.[4]

Kompetensiya ko‘p ma’noli so‘z hisoblanib, ishning funksional talablari va tashkilot qarashlariga mos keladigan, faoliyatni samarali amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan motiv, xarakter xususiyatlari, shaxsning ijtimoiy roli, bilim va ko‘nikma ma’nosini anglatadi. “Kompetensiya” va “kompetentlik” aksar hollarda bir-biri bilan chambarchas bog‘liq tushunchalar sifatida ishlatiladi.

“Kognitiv” tushunchasini talqin qilishda bir qancha yondashuvlar mavjud. Ko‘pincha bu tushuncha shaxsning kognitiv rivojlanishining tashqi sharoitlarini tavsiflash uchun ishlatiladi.

O‘zbek tilining izohli lug‘atida kognitiv so‘zi inglizcha (lotin) “cognize” so‘zidan olingan bo‘lib, u bilmoq, anglamoq, tushunmoq va fikrlamoq yoki “cognition” - bilish, tushinish kabi ma’nolarni beradi. O‘z o‘rnida bilish faoliyati insonning voqelikni bevosita sezishi, his etishi bilan bog‘liq hodisadir.

“Kognitiv kompetensiya” tushunchasi tasniflarda mavjud bo‘lsa-da, uning mazmuni va tuzilishi juda kam o‘rganilgan. Ko‘pgina olimlar faqat kognitiv kompetensiyaning kognitiv komponentini tadqiq etganlar.

Kognitiv kompetensiyalar “tafakkur jarayoni bilan bevosita bog‘liq holda olam va uning mohiyatini bilib olish, tushunib etish, anglash, uning muammolarini yechishda ishtirok etishni nazarda tutadilar”.

N.A.Muslimov fikricha, “o‘qituvchilarning kognitiv kompetensiyasi voqelik obyektlari bilan bog‘liq bo‘lgan mustaqil reproduktiv va ishlab chiqarish kognitiv faoliyati sohasidagi kompetensiyalar to‘plamiga ega bo‘lishi"[5].

Kognitiv kompetensiyaning mazmuni S.G.Vorovshkova,[6] V.S. Xoreshman[7] va boshqalar asarlarida berilgan.

U o‘quv va kognitiv faoliyatning asosiy usullarini bilish va qo‘llashni o‘z ichiga oladi;

mantiqiy fikrlash qobiliyatlari;

olingan ma’lumotlarni topish, qayta ishlash, xulosalar chiqarish va o‘quv faoliyatida qo‘llash qobiliyati;

ta’lim maqsadlariga erishish yo‘llarini aniqlash, o‘quv va kognitiv muammolar va vazifalarni hal qilish qobiliyati;

o‘quv va kognitiv muammolarni hal qilish uchun ajratilgan vaqtni rejalashtirish;

mustaqil ishlash qobiliyati;

ijodiy kognitiv va tadqiqot faoliyati ko‘nikmalari;

ta’lim muammolarini hal qilishning evristik usullariga ega bo‘lish, atrofdagi voqelikdan bilim olish qobiliyati;

faoliyat natijalarini, muayyan vaziyatda faoliyat usullarining samaradorligini baholash qobiliyati;

o‘quv va kognitiv faoliyat subyektini yetarli darajada o‘z-o‘zini baholash;

bilimga munosabat qadriyat sifatida ijobiy ta’lim motivatsiyasi;

ta’lim va kognitiv maqsad va vazifalarni qo‘yish qobiliyati;

o‘zini- o‘zi tarbiyalash, o‘zini- o‘zi tabiyalashga tayyorlik;

ta’lim va kognitiv faoliyat natijalari uchun javobgarlik.

Insonning kognitiv kompetensiyasi bu - uning kasbiy, shaxsiy va ijtimoiy faoliyatga tayyorligi, bilim doirasining rivojlanganligi, o‘zini- o‘zi rivojlantira olishi, ta’lim olish darajasini doimiy ravishda takomillashtirishi, shaxsiy salohiyatini faoliyatida aks ettirishi va mustaqil ravishda yangi bilim va ko‘nikmalarni egallashidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Nazariy darajada bu ilmiy fikrlash uslubini egallash, amaliy darajada – o‘quv jarayonini loyihalash va qurish, pedagogika, psixologiya, o‘qitish va tarbiya usullari sohasidagi vazifalarni shakllantirish va ijodiy hal qilish qobiliyatidir.

Kognitiv kompetensiya quyidagi uch bosqichli ketma-ketlikda amalga oshadi:

Kognitiv kompetensiyaning uch bosqichli algoritmi

Birinchi bosqich (asosiy daraja) – axborotni to‘plash bosqichi bo‘lib, unda u esda qoladi, saqlanadi va qisqa muddatli xotiradan uzoq muddatli xotiraga o‘tkaziladi. Manba ma’lumotlarini birlamchi aqliy qayta ishlash mavjud.	**Ikkinchi bosqich (o‘rta daraja)** – mantiqiy operatsiyalar va konseptual tizimlar (belgilar, jadvallar va boshqalar) yordamida ma’lumotlarni qayta ishlash.	**Ma’lumotni o‘zgartirish va baholashning uchinchi bosqichi (yuqori daraja)** ijodiy fikrlash darajasida sodir bo‘ladi, bu gipotezalarni, mumkin bo‘lgan taxminlarni qidirish va tanlashni, turli xil faoliyat vositalaridan foydalangan holda amaliyotda amalga oshirishni o‘z ichiga oladi

Fikrimizcha, kognitiv kompetensiya o‘qituvchining nazariy bilimlari, amaliy ko‘nikmalari, munosabatlari, tajribasi va shaxsiy fazilatlari majmui sifatida quyidagilarga imkon beradi:

qidiruv, evristik faoliyatni amalga oshirish, mustaqil ravishda yangi bilimlarni olish;

ishtirokchilar faoliyatini tahlil qilish;

ta’lim jarayonida, qarorlar qabul qilish.

Ta’kidlash kerakki, har bir o‘qituvchi kognitiv kompetensiyani rivojlantirish zarurligini anglashi olingan bilimlarning sifatini oshirishga va kelajakdagi mutaxassisning o‘zini o‘zi takomillashtirish, o‘zini o‘zi boshqarish va o‘zini o‘zi rivojlantirishda harakatlanishiga yordam beradi.

Kognitiv rivojlanish jarayonini tushunish uning rivojlanishining quyidagi darajalarini aniqlash imkonini beradi:

1. *Reproduktiv daraja.* Rivojlantirish g‘oyalari alohida o‘qituvchilar o‘zlarining pedagogik faoliyatiga kiritadigan turli xil ta’lim innovatsiyalarini joriy etish orqali ta’lim jarayoniga birlashtiriladi.

2. *Qidiruv darajasi.* Ta’lim jarayonida innovatsion o‘zgarishlar uchun asos bo‘ladigan kasbiy rivojlanishning konseptual modeli bilan asoslanadi.

3. *Tadqiqot darajasi.* O‘qituvchining kognitiv kompetensiyasini rivojlantirish modelini tizimli, har tomonlama amalga oshirish ularning faoliyatida innovatsion o‘zgarishlarni ta’minlaydi, ular bosqichma–bosqich o‘quv, o‘quv va texnologik loyihalar mazmunini ilmiy va amaliy yo‘naltirilgan izlanish subyektiga aylanadi.

4. *O‘z-o‘zini rivojlantirish darajasi.* Ta’limning rivojlanish salohiyati kognitiv faoliyatining mustaqil sohasiga aylanadi.

Psixologik va pedagogik manbalar va maxsus olib borilgan tadqiqotlar o‘qituvchilarning kognitiv kompetensiyasining ustuvor tarkibiy qismlarini ajratib ko‘rsatishga imkon berdi:

kognitiv– intellektual o‘qitish texnikasi, faoliyatning maqsadlari, afzal ko‘rilgan o‘qitish strategiyalari;

axborotni qidirish va qayta ishlash tamoyillari.

Savodxonlik darajasini aks ettiruvchi asosiy bilimlar:

analitik fikrlash – bu muammolarni tahlil qilish, vaziyatni har tomonlama ko‘rish qobiliyati (fikrlashning kengligi va murakkabligi darajasi);

konsyeptual fikrlash naqshlarni tanib olish, yangi tushunchalarni shakllantirish, yangi g‘oyalarni yaratish qobiliyati sifatida;

operasional – umumiy ko‘nikma va qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan faoliyatning muayyan turlari;

kognitiv faoliyat kasbiy faoliyatga bo‘lgan munosabatni aks ettiruvchi (o‘qituvchining ta’lim darajasini yaxshilash istagi) motivatsion shakllanish ko‘rsatkichlari, predmetga qiziqish (motivdan maqsadga, tashqi motivlardan ichki tomonga);

baholovchi mulohaza yuritish qobiliyati, zaiflik va kuchli tomonlarni anglash, kamchiliklar ustida ishlash, muvaffaqiyatsizlik sabablarini tahlil qilish, xatolarini tuzatishga intilish, tanqidiy baho, qiziquvchanlik.

Olingan natijalar va ularning tahlili. O‘qituvchining kognitiv kompetensiyasini rivojlantirish jarayonini modellashtirishda quyidagilar aks etishi lozim:

jamiyat tomonidan pedagog kadrlarning kasbiy tayyorgarligiga qo‘yilgan talablar;

psixologik-pedagogik asosning mavjudligi (ilmiy yondashuvlar yoki alohida qoidalar to‘plami);

kognitiv rivojlanish jarayonini optimallashtirish muammosi bo‘yicha asosiy g‘oyalar;

yaxlit pedagogik jarayonni tashkil etish, kasbiy rivojlanish va ta’lim jarayonini sifat darajalarining asosiy mezonlari va ko‘rsatkichlari.

O‘qituvchining kognitiv kompetensiyasini rivojlantirish modelini yaratish uchun quyidagi komponentlar tanlash tavsiya etiladi:

Motivatsion komponent O‘qituvchining kognitiv kompetensiyasini rivojlantirish jarayonini modellashtirishda o‘quv faoliyatga bo‘lgan shaxsiy munosabatni va kasbiy muammolarni hal qilishda qiymat yo‘nalishlari to‘plamini belgilaydi.

Kognitiv komponent – bu o‘qituvchining kasbiy o‘zini o‘zi rivojlantirish jarayonida zarur bo‘lgan bilimlar to‘plami. O‘qituvchining kognitiv kompetensiyasini rivojlantirishning kognitiv komponenti bilish bilan bog‘liq bo‘lib, jarayon va natija sifatida qaralishi mumkin.

Tashkiliy faoliyat komponenti amaliy ko‘nikmalar darajasini, boshqaruv muammolarini ijobiy hal qilishga tayyorligini belgilaydi.

Shaxsiy komponent o‘qituvchining qiziqish, kasbiy-pedagogik niyatlar va moyilliklar, shaxsiy qobiliyat-qadriyatlarni o‘z ichiga oladi, u o‘z ifodasini o‘quvchilarga, ota-onalarga, umuman pedagogik faoliyatga va uning o‘ziga xos turlariga ijobiy hissiy munosabati kabi pedagogik bilim va ko‘nikmalarni egallashga intilishda namoyon bo‘ladi:

O‘qituvchining kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishning ushbu modeli yaxlit pedagogik jarayonni aks ettiradi, chunki alohida olingan ushbu modelning tarkibiy qismlaridan hech biri belgilangan maqsadga erishmaydi. Modelning har bir komponenti muayyan muammoni hal qiladi va ularning kombinatsiyasi o‘qituvchining kognitiv rivojlanishini ta’minlaydi.

Xulosa. Ta’lim tizimidagi innovatsion o‘zgarishlar masalalarning aksariyati pedagogika va boshqa fanlar tutashuvida yuzaga keladigan murakkab fanlararo muammolar sifatida namoyon bo‘ladi. Binobarin o‘qituvchining kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish yo‘llarini ijtimoiy soha sifatida faqat pedagogik voqelik sifatida ko‘rib chiqish va ta’lim muammolarini faqat pedagogik jihatlarga qisqartirish mumkin emasligi bilan izohlanadi.

O‘qituvchining kognitiv kopetensiyasini rivojlantirish asosida ta’lim jarayonini sifatini yaxshilash bo‘yicha quyidagi takliflarni qayd etish mumkin:

1. Ehtiyojga asoslangan kasbiy rivojlanishda o‘qituvchining kognitiv kompetensiyasini rivojlantirishda ilmiy asoslangan va amaliy qo‘llanuvchi shakllarini samarali tatbiq etish orqali axborot ta’lim muhiti va metodik ta’minotni yaratish.

2. Kasbiy rivojlanish va ta’lim dasturlari va modullari mazmunida o‘qituvchilar kognitiv kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi o‘quv materiallarni singdirish.

3. Uzluksiz kasbiy rivojlanish va kognitiv kompetensiyasini rivojlantirishda “Loyiha faoliyati” va “Muammoli ta’lim” texnologiyasi, evristik, fikrlash mantiqi kabi metod va texnologiyalarning uslubiy imkoniyatlaridan foydalanish.

Adabiyotlar:

1. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса / Перевод с английского под редакцией и с предисловием В.А. Звегинцева. Изд-во Московского университета, 1998. – 233 с.

2. Хуторский А.В. Инновации в общеобразовательной школе. Методы обучения. Сборник научных трудов/ – М.: ГНУ ИСМО РАО, 2006. – 290 с.

3. Педагогический словарь / Под ред. В.И.Загвязинского, А.Ф.Закировой. – Москва: Академия, 2008. – 337 с.

4. Mardonqulov J.A. Bo‘lajak informatika o‘qituvchilarining kognitiv kompetensiyasini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish: avtoreferat. diss. (PhD) falsafa doktori. –Toshkent: 2022. –B. 54.

5. Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Ҳ., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. Инновацион таълим технологиялари / – Тошкент: 2015. – 208-бет.

6. Воровщиков С. Г. и др. Теория и практика метапредметного образования: поиски решения проблем. – 2017.

7. Хорешман В.С. Педагогические условия формирования и развития учебно-познавательной компетентности студентов в образовательном процессе вуза: дис. сахар. пед. наук / В.С. Хорешман. - Владикавказ, 2015. - 253 с.

TALABALARDA KASBGA QIZIQISHNI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY METODLARI

Olimov Shirinboy Sharofovich,
Buxoro davlat universiteti
“Pedagogika” kafedrasi mudiri, p.f.d., professor

Ushbu maqolada talabalarda pedagogik sikl fanlarini o’qitish jarayonini integratsiyalash asosida kasbga qiziqishni shakllantirish haqida so‘z boradi. Shuningdek, maqolada kasbga qiziqishni shakllantirishda zamonaviy ta’lim metodlarini qo‘llash imkoniyatlari ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: *ta’lim, tarbiya, islohot, oliy ta’lim muassasasi, shaxs, bilim, ko‘nikma, malaka, kasb, qiziqish, rivojlanish, integratsiya, o‘quv dasturi, pedagogik sikl, fanlararo aloqa, metod, keys-stadi, faoliyatni modellashtirish.*

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИНТЕРЕСА К ПРОФЕССИИ У СТУДЕНТОВ

В данной статье рассматривается формирование интереса к профессии у студентов на основе интеграции процесса обучения предметам педагогического цикла. Также в статье анализируются возможности использования современных методов обучения в формировании интереса к профессии с научно-педагогической точки зрения.

Ключевые слова: *образование, воспитание, реформа, высшее учебное заведение, личность, знания, умения, квалификация, профессия, интерес, развитие, интеграция, учебная программа, педагогический цикл, межпредметная связь, метод, кейс-стади, моделирование деятельности.*

MODERN METHODS OF FORMING INTEREST IN THE PROFESSION IN STUDENTS

This article discusses the formation of interest in the profession in students based on the integration of the teaching process of pedagogical cycle subjects. Also, the article analyzes the possibilities of using modern teaching methods in the formation of interest in the profession from a scientific and pedagogical perspective.

Key words: *education, upbringing, reform, higher education institution, personality, knowledge, skills, qualifications, profession, interest, development, integration, curriculum, pedagogical cycle, interdisciplinary communication, method, case study, modeling of activity*.

Kirish. Mamlakatimiz yosh avlodni kasbga yo’naltirish, ularni kasbga qiziqish jarayonining samaradorligini aniqlashning muhim mezoni bo‘lajak o‘qituvchilar tomonidan o‘zlashtirilishi kerak bo‘lgan kasbiy bilimlar shaxs sifatiga qo‘yiladigan malaka talablari mazmunidan kelib chiqqan holda belgilanishi nazarda tutilmoqda. “… butun ta’lim tizimining eng muhim vazifasi – yosh avlodga puxta bilim berish, ularni jismoniy va ma’naviy yetuk insonlar etib tarbiyalashdan iboratdir” [1]. Ushbu fazifadan kelib chiqib, oliy ta’lim muassasalarida talabalarni kasbga qiziqishini rivojlantirish jarayonida ta’lim muhitiga moslashish ko‘nikmasini shakllantirish Pedagogika ta’lim yo‘nalishida talabalarning kasbga qiziqishini shakllantirishda zamonaviy ta’lim metodlarini qo‘llash samaradorligini oshiradigan quyidagi pedagogik shartlarni belgilash mumkin:

- kasbga qiziqishga oid bilimlarini bosqichma-bosqich o‘zlashtirish hamda talabalarning kreativ ko’nikmalarini rivojlantirish;
- pedagogik sikl fanlarini o’qitishda integrativ tamoyillarini ro‘yxatdan o‘tkazish;
- talabalarning fanlararo aloqaga kirisha olish faoliyatini jadallashtirish;
- pedagogik sikl fanlarini o’qitish jarayonini tashkil etishda sinergetik tamoyilni ustun qo’yish;
- o‘qitish mazmunini tanlashda zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan maksimal darajada foydalanishni amalga oshirish orqali kasbga qiziqishini rivojlantirish;
- o‘quv jarayonida o‘qitishning interfaol metodlaridan kompleks, didaktik, psixologik va uslubiy jarayonlarning majmuasi sifatida foydalanish.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Kasbiy faoliyat mazmuni bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbga qiziqishini rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni ta’minlovchi shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar asosida

tuzilgan bo‘lishi zarur. Bunday ta’lim jarayonida interfaol muhit talabalarni kasbiy makonga joylashtiradi, kasbga qiziqishini shakllantirishga yordam beradi va mehnat faoliyatiga moslashish muddatlarini qisqartiradi.

Interfaol ta’lim metodlari yordamida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash tizimi samaradorligini baholash ko‘rsatkichlarini ishlab chiqilishi ham bugungi kunning dolzarb vazifasi hisoblanadi. Ta’limni modernizatsiya qilish sharoitida pedagogik ta’lim muammolarini o‘rganishda “kasbga qiziqish” tushunchasi qo‘llaniladi, uning ta’rifi uchta guruhni birlashtiradi – shaxs, bilim, ko‘nikma va malakalar bilan bog‘liq faoliyat turi sifatida shakllanadi.

Oliy o‘quv yurtlari tizimida fanlar integratsiyasiga asoslangan yondashuv kasbga qiziqishilarni samarali va texnologik shakllantirishga e’tiborni kuchaytirishga qaratilgan. Bunda kompetentsiya “bilim”, “qobiliyat”, “mahorat” va “tajriba” kabi an’anaviy tushunchalardan o‘zining integral xususiyati bilan, ya’ni amaliyotga yo‘naltirilganlik, keng ko‘lamda ishlash qobiliyati kabi shaxsiy xususiyatlar bilan belgilanishi bilan farq qiladi. Kontekstlarning xilma-xilligi, o‘zini o‘zi boshqarish va o‘z-o‘zini hurmat qilish, ulardan foydalana olishni tezlashtiradi.

Kasbga qiziqishining bunday ta’rifi oliy ta’lim muassasasi o‘quv dasturini pedagogik qo‘llab-quvvatlashga jiddiy o‘zgartirishlar kiritishni, uni bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash uchun zarur bo‘lgan har tomonlama natijani ta'minlaydigan o‘qitish metodlari bilan to‘ldirishni talab qiladi. Ta’lim jarayonining an’anaviy metodlari (ma’ruza, tushuntirish, mashq va h.k.) o’qitish jarayonida muhim ahamiyatga ega bo’lib o’zining dolzarbligini yo’qotmaydi. Biroq kompetentsiya kabi murakkab hodisa shakllanayotgan hozirgi vaqtda ularning cheklanganligi yanada keskinroq seziladi. Shuning uchun zamonaviy ta’lim talabalarning mustaqil faoliyatiga, o‘z-o‘zini o‘qitish muhitini tashkil etishga va eksperimental hamda amaliy mashg‘ulotlarga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak, bunda talabalar harakat tanlash imkoniyatiga ega va tashabbusni qo‘llashlari mumkin. Shuningdek, talabalar ishlashlari mumkin bo‘lgan moslashuvchan o‘quv dasturlari bo’lishi zarur.

Talabalarning o‘quv-bilish va amaliy faoliyatlarini faollashtirishda ko‘mak beruvchi faol ta’lim metodlarini tanlash muhim ahamiyat kasb etadi. Faol ta’lim metodlarni maqsadli yo‘naltirilgan, tanlash belgilangan o‘quv maqsadiga erishishni kafolatlaydi. Har qanday ta’limning maqsadi – talabalarda bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirishdan iboratdir. O‘quv faoliyatida ta’lim maqsadining barcha jihatlari amalga oshar ekan, turli ta’lim metodlarni birgalikda qo‘llash yaxshi samara beradi, shuning uchun, ta’lim metodini tanlashda eng asosiy omil bo‘lib aniq o‘quv mashg‘ulotining didaktik vazifasi xizmat qiladi.

Faol metodlarni tanlashda uning samaradorlik darajasini e’tiborga olish ham ahamiyatga ega, o‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘quv materiali og‘zaki bayon etilganda talabalar ma’lumotning 5-10% ni eslab qoladilar. O‘quv adabiyotlaridan mustaqil o‘qish ma’lumotning 10-15% ni, ko‘rgazmali materiallar esa ma’lumotlarning 20-25 % ni o‘zlashtirishga imkon beradi.

Amaliy metodlar eng samarali metod hisoblanib, talabalar ongida ma’lumotning 75% i saqlanib qoladi. Lekin, o‘quv materiallarini talabalar tomonidan mustaqil o‘rganish, amaliy mashg‘ulotlarini mustaqil bajarish metodlari undan ham samaraliroq hisoblanadi, bunda 90 % bilim o‘zlashtiriladi va ko‘nikma shakllanadi. Demak, talabalarni mustaqil o‘rganish, izlanish, muammolarni mustaqil yechish, amaliy ta’sirlariga yo‘naltirilgan interfaol metodlarni qo‘llash yaxshi samara beradi.

O‘qitish jarayonida guruhidagi talabalar soni muhim ahamiyatga ega. Agar guruhda talabalar ko‘pchilik bo‘lmasa, interfaol metoddan foydalanib, o‘qitishni jadallashtirish mumkin. Agar talabalar ko‘p bo‘lsa, faol metodlardan foydalanish unga yaxshi natija bermasligi mumkin. Talabalarning har biri bilan ishlash uchun vaqt yetishmaydi.

Interfaol ta’lim metodlarini tanlashda talabalarning o‘quv-bilish imkoniyatlarini, ya’ni ularning yoshi, tayyorgarlik darajasi, hamda jamoadagi o‘zaro munosabatlarning o‘ziga xosligini ham inobatga olish muhim hisoblanadi. O‘quv mashg‘ulotiga tayyorgarlik vaqtida, ta’lim metodini tanlayotib, biz, albatta, talabalarning mustaqil va ijodiy ishlash qobiliyatini hisobga olishimiz lozim.

Tadqiqot metodologiyasi. Pedagogik sikl fanlariga tegishli mavzularining o‘qitish ketma-ketligi va davomiyligi interfaol metod tanlashga ta’sir ko‘rsatadi. Interfaol metodlarning ba’zilari talabalarni faollashtirishga qancha ko‘p vaqt talab qilsa, topshiriqlar yoki amaliy mashqlarni bajarilishiga ham shuncha vaqt talab qiladi. O‘quv mashg‘ulotida vaqt shunchalik chegaralangan bo‘lishi mumkinki, qo‘llashda ko‘p vaqt talab qiladigan interfaol metodlardan foydalanish imkonini bermaydi. Ba’zi interfaol metodlarni qo‘llashda alohida sharoitlar talab qilinmaydi, ammo maxsus o‘quv-moddiy sharoitlar talab qiladigan interfaol metodlardan foydalanmoqchi bo‘lsak, u holda didaktik va metodik ta’minotni amalga oshirishimiz kerak bo’ladi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Tadqiqot jarayonida bir nechta interfaol metodlardan foydalanildi va tahlil qilindi. Jumladan:

Pedagogik-psixologik trening - bu ketma-ket topshiriqlar, harakatlar yoki o‘yinlarni bajarish orqali kasbga qiziqish sohasida ko‘nikma va bilimlarni rivojlantirishga qaratilgan o‘qitish metodi hisoblanadi. Bu metod o‘qituvchiga talabalarga yetishmayotgan ma’lumotlarni berish imkonini beradi va ularda kasbiy vazifalarni bajarishda kasbiy va munosib xulq-atvor ko‘nikmalarini shakllantirishga imkon beradi. Ushbu ta’lim metodining afzalligi shundaki, u barcha talabalarni o‘qitish jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi. Trening professional muloqot va hamkorlikka tayyorgarlikni, tashkiliy yoki nazorat funktsiyalarini bajarishni va hokazolarni ta'minlashi mumkin. Trening odatda bir necha bosqichda amalga oshiriladi.

Keys metodi - bu aniq holatlarni yechish orqali amalga oshiriladigan o‘qitish metodidir. Ushbu metodning mohiyati vaziyatni jamoaviy tahlil qilish, maqbul yechim topish va ushbu yechimni omma oldida himoya qilishdir. Ishlarni ko‘rib chiqish jarayonida talabalar jamoada ishlash, yechimni mustaqil modellashtirish, mustaqil fikr yuritish va o‘z fikrini himoya qilish ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar. Ushbu metoddan foydalangan holda o‘qituvchining faoliyati ikki bosqichni o‘z ichiga oladi. Birinchisi, ishni yaratish, tahlil qilish uchun savollarni shakllantirish va talabalar hamda ularning mustaqil ishlari uchun uslubiy dasturiy ta'minot materiallarini ishlab chiqish. Ikkinchi bosqich ishni muhokama qilishda o‘qituvchining auditoriyadagi faoliyatini o‘z ichiga oladi, u kirish va yakuniy so‘zlarni aytadi, muhokama yoki taqdimotni tashkil qiladi. Talabalarda ishbilarmonlik muhitini qo‘llab-quvvatlaydi va vaziyatni tahlil qilishda talabalarning hissasini tan oladi. Shunday qilib, real vaziyatlarga asoslangan ish tajribasini o‘rganish va tahlil qilish, talabalar kasbiy dunyoni asoslaydigan bilim va ko‘nikmalarni har tomonlama boyitadi, ularning kasbga qiziqishilarini shakllantirishga samarali ta'sir ko‘rsatadi.

Faoliyatni modellashtirish - bu shaxslararo munosabatlar va kasbiy xulq-atvorni o‘rgatish metodi. Metod quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi:

1) o‘rganilishi kerak bo‘lgan kasbiy xatti-harakatlar modelini taqdim etish;

2) tegishli xatti-harakatlarni o‘zlashtirish muvaffaqiyat darajasini ko‘rsatadigan fikr-mulohazalar;

3) tavsiya etilgan xatti-harakatlar modelining eng aniq takrorlanishi.

Ushbu metoddan foydalangan holda talabalarga taklif qilinadigan xatti-harakatlar haqiqiy kasbiy vaziyatlarga yetarlicha mos kelishi kerak, shunda kelajakdagi mutaxassislar kasbiy faoliyatga maksimal darajada sho‘ng‘ish va muayyan sharoitlarga tezda moslashish imkoniyatiga ega bo‘lishlari kerak. Masalan, u ish bilan bog‘liq suhbat, muammo yoki favqulodda vaziyatlarda javob berish, martaba istiqbollarini muhokama qilish, lavozimni o‘tkazish yoki qabul qilish va hokazolarni mashq qilishi mumkin.

Bugungi kunda kasbga qiziqishni uyg‘otadigan o‘qitishning interfaol metodlaridan foydalanish, o‘quv materiallarini samarali o‘zlashtirishga ko‘maklashish; xulq-atvor shakllarini shakllantirish; yuqori motivatsiya, kuch, bilim, jamoaviy ruh va so‘z erkinligini ta'minlash; bo‘lajak o‘qituvchilarning kompleks kompetentsiyalariga hissa qo‘shish imkoniyatlarini beradi.

Muhokama. Kasbga qiziqish talaba shaxsining barqaror individual xususiyatlarini shakllantirish va namoyon qilishida shaxsning o‘z o‘zini kasbiy anglashi, atrofdagi ijtimoiy muhitning shaxsga ta’siri, shaxsning faol hayotiy pozitsiyasi bilan aloqadorligi hisoblanadi. Pedagogik turkum fanlar integratsiyasi asosida talabalarning kasbga qiziqishlarini takomillashtirish muammosi pedagogik, psixologik va sotsiologik tahlillardan kelib chiqqan holda o‘z yo‘lini o‘zi tanlashda ongli harakat hamda kasb tanlashda ijtimoiy-madaniy muhit yaratish lozim.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbga qiziqishni rivojlantirishning ishlab chiqilgan modeli kontekstida talabalarda kasbga qiziqishini rivojlantirish yetakchi maqsad hisoblanadi. Bo‘lajak o‘qituvchining kasbga qiziqishi deganda o‘qituvchining pedagogik faoliyatni amalga oshirishga, kasbiy funktsiyalarni bajarishga nazariy va amaliy tayyorligi va qobiliyatining birligi tushuniladi.

Pedagogik sikl fanlarini o‘rganish jarayonida talabalarni malakaviy xarakteristikalar talablariga javob beradigan samarali kasbga qiziqishi quyidagi yo‘llar bilan 1-4-bosqichlarda sinxron va asinxron integrativ bog`lanish orqali amalga oshirilishi mumkin:

1) pedagogik fanlar mazmunini boyitish ixtisoslik profilini hisobga olgan holda ularning mazmunini aniqlashtirish;

2) oliy o‘quv yurtida samarali ishlaydigan o‘qituvchilar faoliyati bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy tayyorlash mazmuniga bog‘liqligi asosida talabalarning kasbiy ongli bilimlarini chuqurlashtirish va kengaytirish;

3) talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishda akmeologik va aksiologik yondashuvlarni ta’minlash;

4) talabalarning maxsus va umumiy pedagogik mahoratini shakllantirish;

5) talabalarda o‘qituvchi uchun kasbiy ahamiyatga ega shaxsiy xususiyatlarni shakllantirish.

Kelajakda tadqiqotning eksperimental qismi bosqichlarida talabalarni farqlash uchun pedagogika oliy o‘quv yurtida talabalarning kasbga qiziqishining rivojlanganligi va asoslantirilgan mezonlari, ko‘rsatkichlari va darajalaridan foydalanildi.

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak o‘qituvchilarni pedagogik sikl fanlar integratsiyasi vositasida kasbga qiziqishlarini rivojlantirish jarayonida pedagog- mutaxassislarni tayyorlash bo‘yicha zamonaviy talablar va mehnat bozori takliflaridan kelib chiqib, ularning kasbga qiziqishi, kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarni sifatli egallash uchun innovatsion salohiyatni shakllantiruvchi pedagogik-psixologik omillar va shart-sharoitlar aniqlandi. Ilmiy-pedagogik tadqiqotlar jarayonida olingan kuzatishlar va empirik tahlil natijalarini nazariy tahlil qilish va umumlashtirish natijasida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbga qiziqishini rivojlantirish motivatsion, ijtimoiy, axborot-mazmun, faoliyatli, tashkiliy-metodik, didaktik omillarga asoslanishi aniqlandi.

Pedagogika va psixologiya ta’lim yo‘nalishida bo‘lajak o‘qituvchilarni pedagogik sikl fanlar integratsiyasi vositasida kasbga qiziqishlarini rivojlantirish samaradorligini oshirishga bilim, qobiliyat va malakalarni bosqichma-bosqich o‘zlashtirish hamda talabalarning qobiliyatlarini rivojlantirish, ta’limga shaxsiy yo‘naltirilgan yondashuv tamoyillarini ro‘yxatdan o‘tkazish, talabalarning kasbiy faoliyatini va o‘quv jarayonini tashkil etishda hamkorlik pedagogikasidan foydalanish kabi pedagogik shartlar belgilandi. Fanlararo integratsiya murakkab pedagogik muammo bo‘lib, u o‘qitish jarayonida ta’limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi va qiziqtiruvchi vazifalarning birligi hamda o‘zaro aloqadorligini aks ettiradi. Pedagogik sikl fanlaridan o‘quv-uslubiy majmualarning integratsiyasini amalga oshirishda fanlarning gorizontal va vertikal integratsiyasini amalga oshirish, fanlarning asosiy bloklari orasidagi fanlararo aloqalarni aniqlash, asosiy fundamental tushunchalarni tashkil etuvchi kurslarni taqsimlash, fanlar va semantik tushunchalar tarmog‘ini tuzish, o‘qitishning turli darajalarida o‘qitish ketma-ketligini aniqlash lozim.

Talabalarning kasbga qiziqishini rivojlantirishga pedagogika sohasida “Pedagogika va psixologiya” ta’lim yo‘nalishida o’qitiladigan “Pedagogik texnologiya”, “Kreativ pedagogika”, “Innovatsion pedagogik faoliyatni tashkil etish texnologiyasi”, “Pedagogik innovatika”, “Pedagogik kvalimetriya”, “Pedagogik mahorat”, “Ta’lim menejmenti” kabi pedagogik sikl fanlarining mazmunini to‘g‘ri ishlab chiqishga bevosita bog‘liq. Fanlar integratsiyasi pedagogik tizimlarda o‘quv-tarbiyaviy ishlar va uning natijalari yaxlitligiga olib boruvchi, yaxlitlashtirish jarayonini ta’minlashning xususiyatli funksiyasi bo‘lib, bu integratsiyani zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar ehtiyoji bo‘lib hisoblangan oliy ta’lim tizimini rivojlantirishning shartlaridan biri sifatida ko‘rib chiqish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. T. – 2017.- 145 b.

2. Axmadjonov D.B. Bo‘lajak o‘qituvchilar kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirish shakl va usullari // Academic research in educational sciences volume 2 | ISSUE 4 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific journal impact factor (Sjif) 2021: 5.723. P 815-825.

3. Olimov Sh. Talabalarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda fanlararo aloqaning ahamiyati. // Uzluksiz ta’lim. Ilmiy-uslubiy jurnal. T.: - № 5. 2005. 79-b.

4. Olimov Sh.Sh. Ma’naviy-axloqiy tarbiya asoslari. (Monografiya). – T.: Fan va texnologiya, 2015. – 228 b.

INTENSIV BAHOLASH USULLARI ORQALI O‘QUV BILUV FAOLIYATINI STIMULLASH METODIKASI

Amirova Gulnoza Rashitovna,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti assistent o‘qituvchisi
amirovagulnoza505@gmail.com

Maqolada intensiv baholash usullarining ta’lim jarayonida qo‘llanishi va ularning o‘quvchilar o‘quv-biluv faoliyatiga ta’siri yoritiladi. Intensiv baholash o‘quvchining bilimini qisqa vaqt ichida aniqlash bilan birga, ularni mustaqil fikrlashga, muloqotda faol bo‘lishga va o‘z ustida ishlashga rag‘batlantiradi. Tadqiqotda zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirilgan baholash usullari samarali natija berishi ta’kidlangan. Ayniqsa, kichik guruhlarda ishlash, muammoli vaziyatlarni hal etish va tezkor tahlil qilish orqali o‘quvchilar ijodiy yondashuvni rivojlantirish imkoniga ega bo‘ladilar. Shunday qilib, intensiv baholash metodlari ta’lim samaradorligini oshirishda muhim omil sifatida qaraladi.

Kalit so‘zlar: *intensiv baholash, ta’lim metodikasi, o‘quv-biluv faoliyati, motivatsiya, pedagogik texnologiya.*

МЕТОДИКА СТИМУЛИРОВАНИЯ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОСРЕДСТВОМ ИНТЕНСИВНЫХ МЕТОДОВ ОЦЕНИВАНИЯ

В статье анализируется применение интенсивных методов оценки в образовательном процессе и их влияние на учебно-познавательную активность учащихся. Интенсивная оценка позволяет не только быстро определить уровень знаний, но и стимулирует учащихся к самостоятельному мышлению, активному взаимодействию и саморазвитию. В исследовании подчёркивается эффективность интеграции методов оценки с современными педагогическими технологиями. Особое внимание уделяется групповым формам работы, решению проблемных ситуаций и оперативному анализу, что способствует формированию творческого подхода у обучающихся. Таким образом, интенсивные методы оценки рассматриваются как важный фактор повышения качества и результативности образовательного процесса.

Ключевые слова: *интенсивная оценка, методика обучения, учебно-познавательная деятельность, мотивация, педагогическая технология.*

METHODOLOGY OF STIMULATING LEARNING ACTIVITIES THROUGH INTENSIVE ASSESSMENT METHODS

The article examines the implementation of intensive assessment methods in the educational process and their impact on students’ cognitive activity. Intensive assessment not only enables quick identification of knowledge levels but also encourages learners to think independently, engage in active communication, and practice self-improvement. The study highlights the effectiveness of combining assessment techniques with modern pedagogical technologies. Special emphasis is placed on group-based learning, problem-solving tasks, and rapid analysis, which enhance students’ creative approaches. Therefore, intensive assessment methods are considered a crucial factor in improving the quality and effectiveness of education, ensuring both student engagement and deeper knowledge acquisition.

Key words: *intensive assessment, teaching methodology, cognitive activity, motivation, pedagogical technology.*

Kirish. Ta’lim jarayonida baholash nafaqat o‘quvchilarning bilim darajasini aniqlash, balki ularning o‘quv-biluv faoliyatini faollashtirish, mustaqil fikrlash va ijodkorlikka rag‘batlantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Shu jihatdan intensiv baholash usullari bugungi kunda zamonaviy pedagogikaning ajralmas qismi hisoblanadi. An’anaviy baholash ko‘proq natijaga yo‘naltirilgan bo‘lsa, intensiv baholash jarayonga e’tibor qaratadi. Bu esa o‘quvchilarning o‘z bilimini nafaqat ko‘rsatishi, balki uni tahlil qilishi va yangidan shakllantirishiga xizmat qiladi. Intensiv baholashning asosiy maqsadi qisqa vaqt ichida o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini samarali aniqlashdir. Ushbu usullar o‘quvchilarni doimiy izlanishga, faol ishtirok etishga va mustaqil fikrlashga yo‘naltiradi. Tezkor testlar, savol-javob mashg‘ulotlari, muammoli vaziyatlarni hal etish va refleksiya usullari intensiv baholashning amaliy shakllari hisoblanadi. Bundan

tashqari, bu usullar kichik guruhlarda ishlash, o‘zaro fikr almashish va ijodiy yondashuvni rivojlantirishga imkon beradi.

So‘nggi yillarda intensiv baholash usullarini axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan uyg‘unlashtirish samarali natija bermoqda. Onlayn platformalar (Kahoot, Quizizz, Mentimeter) orqali o‘quvchilarning bilimini tezkor baholash mumkin. Bu esa nafaqat obyektivlikni ta’minlaydi, balki o‘quvchilarning qiziqishini ham kuchaytiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, intensiv baholash usullaridan foydalanish orqali o‘quvchilarda refleksiya, tanqidiy fikrlash, tezkor qaror qabul qilish va jamoaviy ishlash ko‘nikmalari rivojlanadi. Shuningdek, bunday usullar o‘quvchilarning darsga bo‘lgan motivatsiyasini oshirishda muhim omil sifatida xizmat qiladi.O'quv-biluv faoliyatida tutgan o‘rni beqiyosdir. Ular ta’lim jarayonini samarali tashkil etishga, o‘quvchilarning bilimini aniq va tezkor aniqlashga yordam beradi. Eng asosiysi, intensiv baholash o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv, muloqot va hamkorlik ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Bugungi globallashuv jarayonida ta’lim sifatini oshirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda intensiv baholashning metodik ahamiyati yanada ortib bormoqda. Shunday ekan, o‘qituvchilar ushbu usullardan samarali foydalanib, ta’lim jarayonini zamonaviy talablar asosida tashkil etishlari lozim. Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarning o‘quv-biluv faoliyatini faollashtirish, ularning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, baholash jarayonini takomillashtirish, xususan, intensiv baholash usullarini joriy etish katta ahamiyat kasb etmoqda. An’anaviy baholash ko‘proq bilimlarni nazorat qilishga qaratilgan bo‘lsa, intensiv baholash o‘quvchini o‘z-o‘zini baholashga, izlanishga, doimiy takomillashishga undaydigan samarali vosita sifatida qaraladi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim sohasiga oid qaror va farmonlarida ham o‘quv jarayonida baholashning shaffofligi, adolatliligi va samaradorligini ta’minlash masalasi alohida o‘rin egallaydi. Xususan, Davlat ta’lim standartlarida bilim, ko‘nikma va malakalarni aniqlashda kompetensiyaviy yondashuv asosida baholash mexanizmlaridan foydalanish zarurligi ta’kidlanadi. Bu esa intensiv baholash usullarining joriy etilishini ilmiy-nazariy jihatdan asoslabgina qolmay, amaliy ahamiyatini ham kuchaytiradi. Intensiv baholash usullari ta’lim jarayonining ajralmas qismi bo‘lib, u o‘quvchi faoliyatini nafaqat bilimlarni egallash darajasi bilan cheklab baholaydi, balki uning fikrlash doirasini kengaytirish, muammoli vaziyatlarni hal etish, tanqidiy yondashuvni shakllantirishga ham yordam beradi. Bunday yondashuv o‘quvchilarda ta’lim jarayoniga nisbatan yuqori motivatsiya va mas’uliyatni kuchaytiradi.Baholash tizimi tarixiy taraqqiyot davomida turli shakllarda rivojlanib kelgan: an’anaviy baholash, reyting tizimi, diagnostik baholash, formatif va summativ baholash kabi. Intensiv baholash tushunchasi esa qisqa muddatlarda samarali natijalarga erishishni ta’minlaydigan baholash metodlaridan foydalanishni anglatadi. Baholash – o‘quvchini o‘qishga yo‘naltiruvchi kuchli pedagogik vosita. Baholash jarayoni adolatli va rag‘batlantiruvchi bo‘lsa, o‘quvchining bilim olishga bo‘lgan motivatsiyasi kuchayadi.Intensiv baholashning asosiy metodlariga reyting tizimi, test sinovlari, portfolio baholash, diagnostik topshiriqlar, interfaol usullar hamda o‘z-o‘zini baholash kiradi.

Adabiyotlar tahlili. Ta’lim jarayonida baholashning samaradorligini oshirish va uni faollashtirish metodikasi bo‘yicha ko‘plab xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar o‘z ilmiy ishlari orqali qimmatli nazariy hamda amaliy yondashuvlarni taklif etgan. Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, intensiv baholash usullari o‘quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishda muhim omil sifatida qaraladi.

B. Bloom, J. Biggs, P. Black va D. Wili kabi olimlar ta’limda baholashning shakllari, ayniqsa formatif (jarayon davomida olib boriladigan) baholashning ahamiyatiga urg‘u beradilar. Ularning ta’kidlashicha, intensiv va tezkor baholash usullari o‘quvchilarda o‘z-o‘zini nazorat qilish, mustaqil fikrlash va bilimlarni mustahkamlash jarayonini tezlashtiradi. Shuningdek, konstruktivizm nazariyasiga asoslangan yondashuvlarda baholash o‘quvchini faqatgina natija uchun emas, balki jarayon davomida rag‘batlantirish vositasi sifatida ham ko‘riladi.

O‘zbekistonlik pedagog-olimlardan A. Abduqodirov, Sh. Shodmonov, N. To‘raqulov va boshqa mutaxassislar ta’lim jarayonida baholashning motivatsion ahamiyatini yoritib berishgan. Ularning ilmiy izlanishlarida qayd etilishicha, intensiv baholash texnologiyalari, ya’ni tezkor testlar, og‘zaki savol-javob, kichik yozma topshiriqlar va interaktiv metodlar orqali o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirish mumkin.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, intensiv baholash quyidagi metodik yo‘nalishlar orqali samarali bo‘ladi:

- qisqa muddatli va tezkor baholash vositalaridan foydalanish;
- o‘quvchilarning fikrini baholash jarayonida darhol aks ettirish (feedback);
- baholash mezonlarini oldindan belgilab, o‘quvchini ularga yo‘naltirish;
- individual yondashuv asosida differensial baholashni amalga oshirish.

Adabiyotlar tahlili ko‘rsatadiki, intensiv baholash usullari ta’lim jarayonini faollashtirish, o‘quvchilarda o‘z bilimiga nisbatan mas’uliyat hissini shakllantirish, shuningdek, bilim olishga bo‘lgan ichki motivatsiyani rag‘batlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilar faoliyatini samarali tashkil etish va ularning o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasini oshirishda baholashning roli beqiyosdir. An’anaviy baholash shakllari ko‘proq natijaga yo‘naltirilgan bo‘lsa, intensiv baholash usullari jarayonni kuzatish, rag‘batlantirish va teskari aloqa berishga asoslanadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – intensiv baholash metodlari yordamida o‘quv-biluv faoliyatini samarali stimullash yo‘llarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil asosiy yo‘nalishlardan biri sifatida qo‘llanadi. Pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlar o‘rganilib, baholash nazariyalari hamda ularning o‘quv faoliyatiga ta’siri tahlil qilinadi.

Pedagogik tajribada esa intensiv baholash usullari qo‘llanilib, ularning natijalari an’anaviy baholash shakllari bilan solishtiriladi. Bunda reyting tizimi, jamoaviy o‘zaro baholash, portfolioga asoslangan monitoring, tezkor testlar va refleksiya kartalari asosiy metod sifatida ishlatiladi.

Kuzatish va diagnostika jarayonida o‘quvchilarning motivatsiyasi, mustaqil ishlash darajasi, hamkorlik ko‘nikmalari va ijodkorlik faoliyati kuzatiladi.

So‘rovnoma va suhbatlar orqali o‘qituvchilar va o‘quvchilarning intensiv baholashga munosabati hamda uning samaradorligi aniqlanadi.

Olingan natijalar matematik-statistik tahlil yordamida qayta ishlanib, eksperimental va nazorat guruhlari o‘rtasidagi farqlar ilmiy asosda tasdiqlanadi.

Intensiv baholash usullarining o‘quvchining faolligi va bilim olishga bo‘lgan ichki motivatsiyasini oshirishi ilmiy asosda isbotlanadi. Baholash jarayonida o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishi va ijtimoiy kompetensiyalari shakllanishi kuzatiladi. Ta’lim jarayonida “teskari aloqa – rag‘bat – mustaqil faoliyat” zanjiri samarali metodika sifatida taklif qilinadi.

Intensiv baholash usullari nafaqat o‘quvchilarning bilim darajasini aniqlash, balki ularni o‘z ustida ishlashga, faol bo‘lishga, ijodiy yondashishga va mustaqil qaror qabul qilishga undaydi. Shu boisdan intensiv baholash metodlarini ta’lim amaliyotiga keng joriy etish, o‘quv-biluv faoliyatini samarali stimullashning muhim metodik yo‘nalishi hisoblanadi.

Natijalar. Intensiv baholash usullaridan foydalanish o‘quvchilarda o‘z fikrini erkin bayon etish, jamoa bilan ishlash, savollarga faol javob berish va muhokamalarda ishtirok etish qobiliyatini rivojlantirdi. O‘zaro baholash va refleksiya jarayonlari orqali talabalar o‘z faoliyatini tahlil qilish, xatolarni ko‘rib chiqish va kelgusi ishlarida to‘g‘ri yo‘l tanlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa ularda tanqidiy fikrlashni, o‘zini-o‘zi nazorat qilishni va mas’uliyatni kuchaytiradi.

Umuman olganda, intensiv baholash usullari ta’lim jarayonining samaradorligini oshirib, talabalarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishi va faolligini kuchaytiradi. Natijada ta’lim jarayonida motivatsiya, faollik, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv yuqori darajada shakllanadi.

Muhokama. Ta’lim jarayonida baholash faqatgina nazorat vositasi emas, balki o‘quvchining bilish faoliyatini faollashtiruvchi va unga motivatsiya beruvchi muhim omildir. An’anaviy baholash ko‘proq natijaga e’tibor qaratadi, intensiv baholash esa jarayonning o‘zini ham kuzatib, o‘quvchini rag‘batlantiradi.

Intensiv baholash metodikasi o‘quvchining mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi va o‘z bilimini tahlil qila olish qobiliyatini rivojlantiradi. Bunday metodika baholashni faqat nazorat qilish vositasidan ko‘ra, bilim olishga undovchi va faol ishtirokni rag‘batlantiruvchi samarali mexanizmga aylantiradi.

Mazkur metodika o‘quvchini o‘z ustida ishlashga undaydi, o‘zining yutuq va kamchiliklarini anglash imkonini beradi. Baholash jarayonida o‘quvchi nafaqat o‘qituvchining, balki o‘zining ham faol subyekti sifatida qatnashadi. O‘z-o‘zini baholash va o‘zaro baholash orqali ular mas’uliyatni his qiladi, jarayonga bevosita jalb etiladi.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv esa o‘quvchilarning qobiliyat va imkoniyatlarini hisobga olishga xizmat qiladi. Baholash jarayoni refleksiyani ta’minlaydi, ya’ni o‘quvchi o‘z faoliyatini tahlil qiladi, xulosalar chiqaradi va kelgusida yanada samarali ishlashga intiladi.

Intensiv baholash usullari natijada o‘quvchilarda nafaqat bilimlarni mustahkamlash, balki o‘z-o‘zini nazorat qilish, tanqidiy va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda ham muhim metodika sifatida o‘z o‘rnini topadi.

Xulosa. Intensiv baholash usullari zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning bilish faoliyatini rag‘batlantirishda muhim o‘rin tutadi. An’anaviy baholash ko‘pincha o‘quvchilarning bilim darajasini aniqlash bilan chegaralansa, intensiv baholash esa ularning fikrlash jarayoni, mustaqil ishlashi, muloqot qila olishi, ijodiy yondashuvi kabi ko‘plab jihatlarni ham qamrab oladi. Bu esa ta’limni faqat natijaga yo‘naltirish emas, balki jarayonni samarali tashkil etishga, o‘quvchini faol subyekt sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

O‘quvchilarning bilimini tezkor, samarali va adolatli baholash ularning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, bilimlarni puxta o‘zlashtirishga undaydi. Intensiv baholashning asosiy afzalliklaridan biri shundaki, u o‘quvchining nafaqat bilimini, balki dars jarayonidagi ishtiroki va faoliyatini ham inobatga oladi. Shu orqali o‘quvchi o‘z mehnatining qadrlanayotganini his qiladi, o‘zida o‘ziga ishonch, mas’uliyat va tashabbuskorlik kabi sifatlarni shakllantiradi.

Bunday baholash usullari o‘qituvchiga ham ko‘plab qulayliklar yaratadi. Avvalo, u o‘quvchilarning bilim darajasini aniqroq va xolisroq baholash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shuningdek, baholash jarayonida turli interaktiv metodlar qo‘llangani bois darslarda jonlilik, hamkorlik, o‘zaro yordam muhitini yaratish mumkin bo‘ladi. Bu esa ta’lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi.

Intensiv baholash usullari o‘quvchilarni faollikka undashda kuchli motivatsion vosita bo‘lib xizmat qiladi. O‘quvchi o‘z mehnatiga nisbatan doimiy baho olishini, uning bilimlari muntazam ravishda nazorat qilinayotganini biladi. Bu holat ularni muntazam tayyorlanishga, darsda faol bo‘lishga, bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirishga majbur qiladi. Natijada, ta’lim jarayoni bir tomonlama nazorat emas, balki o‘quvchi va o‘qituvchi hamkorligiga asoslangan samarali muloqot maydoniga aylanadi.

Shu bois, intensiv baholash usullarini ta’lim jarayoniga keng tatbiq etish zamon talabi hisoblanadi. Ularning qo‘llanilishi o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish, bilimlarni amaliyotda qo‘llash kabi muhim kompetensiyalarni shakllantiradi. Eng muhimi, bunday yondashuv o‘quvchini kelajakda hayotiy faoliyatga tayyorlaydi, o‘z oldiga maqsad qo‘yib, unga erishish yo‘lida intilishga o‘rgatadi.

Shunday qilib, intensiv baholash usullari orqali o‘quvchilarning o‘quv-biluv faoliyatini rag‘batlantirish metodikasi nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki o‘quvchilarning shaxs sifatida shakllanishiga, ularning ijodiy salohiyatini yuzaga chiqarishga, mustaqil va faol bo‘lib kamol topishiga keng imkoniyat yaratadi.

Adabiyotlar:

1. Абдурахмонов Қ. Педагогик технологиялар ва баҳолаш тизими. – Тошкент: Fan, 2020.

2. Назаров Б. Инновацион таълим технологиялари. – Тошкент: Noshir, 2021.

3. Black, P., & Wiliam, D. (2009). Developing the theory of formative assessment. // Educational Assessment, Evaluation and Accountability, 21(1).

4. Brown, G. (2018). Assessment for Learning in the Classroom. London: Routledge.

5. Guskey, T. R. (2016). On Your Mark: Challenging the Conventions of Grading and Reporting. Bloomington: Solution Tree Press.

6. OECD (2020). Innovative assessment for the 21st century. OECD Publishing.

7. Fattullayeva M. M. Insonning xulq-atvori va motivatsiyasi // Methods of applying innovative and digital technologies in the educational system. – 2024. – Т. 1. – №. 2. – С. 301-306.

8. Севастьянов Д. А., Гайнанова А. Р., Лисецкая Е. В. Закон Йеркса-Додсона в педагогике и анализ инверсивных отношений // Сибирский педагогический журнал. – 2014. – №. 2. – С. 19-23.

9. Xodjayeva M., Parpiyev O. Boshlang ‘ich sinf o ‘quvchilarining o ‘qish va savodxonlik darajasini oshirishda xalqaro baholash dasturlarining ahamiyati Qo ‘qon universiteti xabarnomasi. – 2023. – С. 914-918.

10. Abatbayevna U. V. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘quv jarayoniga moslashuvining psixologik xususiyatlari // Pedagogs. – 2024. – Т. 50. – №. 1. – С. 146-150.

11. Auesbayevna O. J. Boshlang‘ich sinflarda o‘quv-bilim motivatsiyasini kompleks takomillashtirish // Journal of new century innovations. – 2023. – Т. 26. – №. 3. – С. 151-156.

BOLALARDA JAMOADA ISHLASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA “SYUJETLI-ROLLI VA SAHNALASHTIRISH” MARKAZINING AHAMIYATI

Astanaqulov Kamolitdin Mahkamovich,
Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi Maktabgacha boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikasi kafedrasi mudiri, dotsent
a.kamoliddin80@mail.ru

Ushbu maqolada bolalar uchun jamoada ishlash ko‘nikmalarining muhimligi yoritilgan. Shu bilan birgalikda jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantririshda bolalarning “syujetli-rolli va sahnalashtirish” markazidagi o‘yinlarining ahamiyati haqida keltirilgan. Rolli o‘yinlarning bolalani rivojlanish soha kompetensiyalariga ta’sir etishi ma’lumotlar berilgan. Shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarning syujetli-rolli va sahnalashtirish markazidagi olib borgan faoliyat jarayoni, o‘zaro bir-birlari bilan muloqotda bo‘lishi va o‘yin jarayoni − bolalarning iqtidori, obyektiv borliq haqidagi tasavvuri, dunyoqarashini yanada rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitni yaratishi bilan yanada ahamiyatli ekanligi aks ettirilgan.

Kalit so‘zlar: *maktabgacha ta’lim, rolli o‘yinlar, sahna, qo‘g‘irchoqlar, kasbga oid atributlar integratsion faoliyat, tarbiyachi, bola, syujetli-rolli va sahnalashtirish markazi, teatr turlari.*

ЗНАЧЕНИЕ ЦЕНТРА «СЮЖЕТНО-РОЛЕВЫХ ИГР И ИНСЦЕНИРОВКИ» В ФОРМИРОВАНИИ НАВЫКОВ КОЛЛЕКТИВНОЙ РАБОТЫ У ДЕТЕЙ

В данной статье освещается важность навыков работы в команде для детей. Вместе с тем, приводится значение игр детей в центре «сюжетно-ролевых игр и инсценировки» в развитии навыков работы в команде. Представлены данные о влиянии ролевых игр на компетенции в различных сферах развития детей. Также отмечается, что процесс деятельности детей дошкольного возраста в центре сюжетно-ролевых игр и инсценировки, их взаимодействие друг с другом и игровой процесс приобретают ещё большую значимость, поскольку создают благоприятные условия для дальнейшего развития способностей детей, их представлений об объективной реальности и мировоззрения.

Ключевые слова: *дошкольное образование, ролевые игры, сцена, куклы, профессиональные атрибуты, интеграционная деятельность, воспитатель, ребёнок, центр сюжетно-ролевых игр и инсценировки, виды театра.*

THE IMPORTANCE OF THE «PLOT-ROLE AND DRAMATIZATION» CENTER IN DEVELOPING TEAMWORK SKILLS IN CHILDREN

This article highlights the importance of teamwork skills for children. It also presents the significance of children's games in the «plot-role and dramatization» center for developing teamwork skills. Information is provided on how role-playing games influence children's developmental competencies. The article also reflects that the activities carried out by preschoolers in the plot-role and dramatization center, their interactions with each other, and the game process are particularly valuable as they create favorable conditions for further developing children's talents, their understanding of objective reality, and their worldview.

Keywords: *preschool education, role-playing games, stage, puppets, professional props, integrated activities, educator, child, plot-role and dramatization center, types of theater.*

Kirish. O‘zbekiston Respublikasida kechayotgan keng ko‘lamli ijtimoiy- ma’naviy islohotlar, fan-texnika va ishlab chiqarish keskin rivojlanib borayotganligi - jamiyat talablariga javob bera oluvchi shaxsni tarbiyalash masalasini kun tartibiga ko‘ndalang qo‘ymoqda. Darhaqiqat, kelajak poydevori bo‘lgan, har jihatdan mas’uliyatli, ma’naviy yetuk, ahloqan pok, bir so‘z bilan aytganda, jamiyat taraqqiyoti uchun munosib hissa qo‘sha oladigan yoshlarni tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning syujetli-rolli va sahnalashtirish markazidagi olib borgan faoliyat jarayoni, o‘zaro bir-birlari bilan muloqotda bo‘lishi va o‘yin jarayoni − bolalarning iqtidori, obyektiv borliq haqidagi tasavvuri, dunyoqarashini yanada rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitni yaratishi bilan yanada ahamiyatlidir.

Shu bilan birgalikda bolalarda ertaklarni sahnalashtirish orqali ularga milliy va axloqiy tarbiya berish, birgalikda bolalaning jamoada ishlash ko‘nikmasi shakllanadi. Syujetli-rolli va sahnalashtirish markazida bollar qo‘g‘irchoq teatiri uning turlari va qo‘g‘irchoqlarni yasash borasida ham ko‘rsatmalarga ega bo‘ladilar. Yana shuni ham aytish kerakki, ertaklarni sahnalashtirish orqali bolalarda ijtimoiylashuv, jamoada ishlash ko‘nikmalari shakllanadi. [1, 12]

Adabiyotlar tahlili va usullar. Syujetli-rolli o‘yinlarni boshqarishda pedagog oldida turgan asosiy vazifalar:

- o‘yinning faoliyat sifatida rivojlanishi;
-o‘yinni bolalar jamoasi va alohida bolalarni tarbiyalash maqsadida qo‘llash.

O‘yin olimlar tadqiqotlariga ko‘ra mehnat va o‘qish bilan birgalikda faoliyatning asosiy turlaridan biri hisoblanadi. Psixologlarning taa’kidlashlaricha, o‘yinli faoliyatning psixologik mexanizmlari shaxsning o‘zini namoyon qilish, hayotda o‘z o‘rnini barqaror qilish, o‘zini o‘zi boshqarish, o‘z imkoniyatlarini amalga oshirishning fundamental ehtiyojlariga tayanadi. O‘yin ijtimoiy tajribalarni o‘zlashtirish va qayta yaratishga yo‘nalgan vaziyatlarda, faoliyat turi sifatida belgilanadi va unda shaxsning o‘z xulqini boshqarishi shakllanadi va takomillashadi [2, 23].

Psixologlar ta’kidlaydilarki, o‘yinga kirishib ketish qobiliyati kishi yoshiga bog‘liq emas, lekin har bir yoshdagi shaxs uchun o‘yin o‘ziga xos bo‘ladi. O‘yinli faoliyat muayyan funksiyalarni bajarishga bag‘ishlangan bo‘ladi. Ular quyidagilar:

- maftunkorlik;
- kommunikativlik;
- o‘z imkoniyatlarini amalga oshirish;
- davolovchilik;
- tashxis;
- millatlararo muloqot;
- ijtimoiylashuv.

O‘yinning faoliyat sifatida rivojlanishi bolalar o‘yinlari tematikasini kengaytirish, ularning mazmunini chuqurlashtirish demakdir. O‘yinda bolalar ijobiy ijtimoiy tajribaga ega bo‘lishlari kerak, shuning uchun unda kattalarning mehnatga bo‘lgan mehri, do‘stlikka, o‘zaro yordamga bo‘lgan ehtiyojlari aks etishi kerak. Yaxshi o‘yin belgilari: diqqatni jamlab va maqsadga muvofiq o‘ynash qobiliyati, sheriklarning qiziqish va istaklarini inobatga olish, yuzaga kelayotgan nizolarni do‘stona yo‘l bilan hal qilish va qiyin vaziyatlarda bir-biriga yordam berish. Syujetli-rolli o‘yinlar tarbiyalanuvchilarga xos ijodiy o‘yinlarning asosiy qatlami hisoblanadi. Ular qurilish, teatr va boshqa o‘yinlarga xos elementlarni o‘z ichiga olishi mumkin. Maktabgacha ta’lim oluvchilar uchun syujetli-rolli o‘yinlar manbai tevarak-atrofdagi narsalar, odamlar, tabiat, bolalar va kattalarning hayoti va faoliyati hisoblanadi [2, 21].

Natijalar. Bolalarda jamoa bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishda birgalikda syujetli-rolli va sahnalashtirish markazidagi o‘yinlarni ko‘rib chiqamiz.

Sentabr			
Mavzu (rollar)	**Maqsad, vazifalari**	**O‘yin jihozlari va harakatlari**	**Jamoa bilan ishlash**
1. Supermarket. Sotuvchi-xaridor; G‘aznachi-xaridor; Xaridor-xaridor	1. Bolalarni o‘yin mavzusini, undagi rollarni, ishtirokchilarning rollarini, bajarilishi kerak bo‘lgan o‘yin harakatlarini og'zaki tarzda ifodalashga o‘rgating. 2. Bolalar rollarini nutqlarida ifodalashlari, roldagi munosabatlarni erkin o‘rnatishlari, o‘yin davomida suhbat o‘tkaza olish qobiliyatlarini rivojlantirish. 3. Bolalar o‘rtasidagi mehr-oqibatli do‘stona munosabatlarni rivojlantirish. Qo‘llash usuli: rollarni taqsimlash, o‘zaro aloqa.	Non va sut mahsulotlari bo‘limlari. Sut va don mahsulotlarining maketlari, kassa, pul, cheklar. Bolalardan sut va non mahsulotlarini sotadilar. Kassaga kelib pul to‘laydilar, kassir esa chekni beradi.	Do‘konga ekskursiya uyishtirish, o‘yindagi mahsulotlar va harakatlarni aks ettirgan rasmlarni tomosha qilish.

Mavzu (rollar)	Maqsad, vazifalari	O‘yin jihozlari va harakatlari	Jamoa bilan ishlash
2. Oila. Ona - qizi - ota; Ona - ota - bolalar; Ona - qizi - shifokor; Ona qizi; Yana bir ona qizi bilan.	1.personajlarning bir-biri ta’sirini shakllantirish. 2. Bolalarni syujet-rolli o‘yinlarda har xil kundalik syujetlarni aks ettirishga o‘rgatish. 3. Mavzuni aniqlash, syujet, rollarni belgilash, turli xil rollarga asoslangan dialoglarga kirishish qobiliyatini rivojlantirish. 4. Bolalar o‘rtasida bir-birlariga bo‘lgan do‘stona munosabatlarini rivojlantirish Qo‘llash usuli: bunda asosiy rol bolaga yuklanadi, rollar taqsimlanadi, o‘yin davomida rollarni o‘zgartirish mumkin.	Shirma, oshxona idishlari, dasturxon, fartuk, sharf. Ota ishga ketishga tayyorlanmoqda. Ona oilasiga qayg’urmoqda, ovqat tayyorlab ularni ovqatlantirmoqda. Ona qizini shifoxonaga olib bormoqda (uning tomog’i og’rimoqda).	“Mening oilam” mavzusida suhbat oilb borish, Barmoq –barmoq o‘yinini birgalikda o‘ynash

Mavzu (rollar)	Maqsad, vazifalari	O‘yin jihozlari va harakatlari	Jamoa bilan ishlash
3. Quruvchilar. quruvchilar - haydovchi; quruvchilar - quruvchilar.	1. Quruvchilarning mehnatlarini aks ettirishga o‘rgatish. 2. Uy-joy binolarini mustaqil ravishda qurishga mahsulotlarni tanlashi va ularni syujet-rolli o‘yinida ishlatish qobiliyatlarini rivojlantirish. 3. Syujet-rolli o‘yinda do‘stona munosabatlarni rivojlantirish. Qo‘llash usuli: rollarni taqsimlash, o‘zaro aloqa.	Katta qurilish - g'ishtlari, kublar, konuslar, silindrlar va mashinalar. Ishtirokchi bolalar garaj qurishadi, haydovchilar materiallar olib kelishadi. Mashinalarni garajga qo‘yishdi.	“Quruvchilar" o‘yinini lego orqali o‘ynash, konstruktor o‘yinlari, “Uycha” ertagini sahnalashtirish.
Mavzu (rollar)	**Maqsad, vazifalari**	**O‘yin jihozlari va harakatlari**	**Jamoa bilan ishlash**
4. Avtobus. Haydovchi – yo‘lovchi; Yo‘lovchi - chiptachi; Yo‘lovchi – yo‘lovchi	1. O‘yin muhitini yaratishda tabiiy mavjud narsalardan (stullar, katta qurilish materiallari) yordamida o‘rgatish. 2. Tarbiyachi bilan rollarni almasha olishi, yangi o‘yin pozitsiyasiga muvofiq harakat qilish qobiliyatini rivojlantirish. 3. Madaniy xulq-atvor va muloqot qoidalariga rioya qilish qobiliyatini tarbiyalash. Qo‘llash usuli: rollarni taqsimlash, o‘zaro aloqa. rollarni taqsimlash, aloqa (asosiy rolda bola, qo‘shimcha rolda tarbiyachi, o‘yin davomida rollarning o‘zgarishi).	Avtomobillarning joylashuvi, ruli, chiptalar Haydovchi mashinani boshqaradi, chiptachi chiptalarni sotadi, odamlar ish joyiga, uyiga, ziyoratga ketishadi.	Abdurahmon Akbarning “G’aroyib avtobus” kitobini o‘qish, haydovchi o‘yinini o‘ynash
Mavzu (rollar)	**Maqsad, vazifalari**	**O‘yin jihozlari va harakatlari**	**Jamoa bilan ishlash**
5. Kasalxona-oilaviy roliklinika-dorixona. Shifokor - bemor;	1. O‘yin muhitini tabiiy mavjud narsalar va ularning o‘rnini bosuvchi vositalar orqali yarata olishga o‘rgatish.	Shifokorning ust va bosh kiyimi, fonendoskop, termometr,	Applikasiya mashg’ulotida vitaminlarga boy bo‘lgan

Shifokor- hamshira; Hamshira - bemor; Farmatsevt - bemor.	2. Tengdoshlari bilan o‘zaro ro o‘ynash munosabatlarni rivojlantirish (o‘yin roliga asoslangan dialogni yaratish, unda bir-birlari bilan muzokara olib borish qobiliyatini rivojlantirish). 3. Bolalar o‘rtasidagi o‘zaro do‘stona munosabatlarni tarbiyalsh Qo‘llash usuli: rollarni taqsimlash, o‘zaro muloqat	vitaminlar, retseptlar. Shifokor bemorni tinglab ko‘radi, tiliga, tomog’iga qaraydi, retsept yozib beradi, dorixonadagi tibbiyot hodimi esa retseptlar asosida dori beradi.	“Meva” mavzusida, tasviriy faoliyatdan “Kuz sovg'alari” mavzusida faoliyat olib borish

Oktabr			
Mavzu (rollar)	**Maqsad, vazifalari**	**O‘yin jihozlari va harakatlari**	**Jamoa bilan ishlash**
1. Supermarket. Sotuvchi-xaridor; Sotuvchi-do‘kon rahbari; Sotuvchi-g‘aznachi; Xaridor-g‘aznchi.	1. Roldagi bolalar xulq-atvorini shakllantirish. 2. Bolalarni o‘yin mavzusi, undagi roli va boshqa bolalarning rollarini, bajariladigan o‘yin harakatlarini o‘gzaki ko‘rsata olishga o‘rgatish. 3. O‘yin qahramonlarini o‘rnini bosadigan narsalardan foydalanish, rollardagi dialogni ruza olish, bir-birlariga o‘zaro ta'sir o‘tkaza olish qobiliyatlarini rivojlantirish. 4. Axloqiy xulq-atvor va muloqot qoidalariga rioya qilish qobiliyatlarini tarbiyalash. Qo‘llash usuli: rollarni taqsimlash, roldagi dialoglarni faollashtirish.	Do‘kon burchagi, o‘yinchoq mahsulotlar, savatlar, kassa, cheklar, pullar.	Qambar otaning “Toshrolvon va ishrolvon” haqidagi kitobidan parcha o‘qish, “Quvnoq do‘kon” o‘yinini o‘ynash.
Mavzu (rollar)	**Maqsad, vazifalari**	**O‘yin jihozlari va harakatlari**	**Jamoa bilan ishlash**
2. Paroxod. Kapitan - yo‘lovchilar; Yo‘lovchilar - yo‘lovchilar; Kapitan - dengizchilar; Yo‘lovchilar dengizchilar.	1. Bolalarni turli xil rollarga asoslangan dialoglarda qatnashishga o‘rgatish, rollarning o‘zgarishiga qarab dialog mazmunini mustaqil o‘zgartira olishlariga erishish. 2. Tarbiyachi bilan o‘zaro rollarini o‘zgartira olishi, yangi o‘yin pozitsiyasiga muvofiq harakat qila olish qobiliyatlarini rivojlantirish (turli xil rollardagi dialoglar). 3. O‘yinda axloqiy xatti-harakatlar va o‘zaro muloqot qoidalariga rioya qilish qobiliyatlarini rivojlantirish. Qo‘llash usuli: rollarni taqsimlash, qo‘shimcha rollarga o‘zgartirish kiritish (tarbiyachi-yo‘lovchi, dengizchi).	Kema modeli va ruli, g'ildiraklari, durbinlar, teleskop, chiptalar. Dengiz sayohati.	Hans Kristian Andersenning “Suv parisi” ertagini o‘qish
Mavzu (rollar)	**Maqsad, vazifalari**	**O‘yin jihozlari va harakatlari**	**Jamoa bilan ishlash**
3.Oila. Ona- qizi; Ona - qizi bo‘lgan yana bir ona;	Maqsad: 1. Bolalarni o‘zaro rol munosabatlarini o‘rnatishga o‘rgatish. 2. Belgilangan rollarni o‘zgartira olish,	Oshxona anjomlari, choynak piyolalar, mevali o‘yinchoqlar, qo‘g'irchoq	“Oila” mavzusida shajara daraxtini o‘rganish,

Ona- shifokor; Ota - ona - bolalar.	amaldagi rolga muvofiq rolli dialogga kirishish, haqiqiy va xayoliy o‘yin sharoitida harakat qilish qobiliyatini rivojlantirish. 3. O‘yin orqali bolalar o‘rtasidagi do‘stona munosabatlarni tarbiyalash. Qo‘llash usuli: rollarni taqsimlash, ikkinchi asosiy rolni joriy etish – shifokorga bolasi bilan kelgan ona (muloqot).	mebellari. Ona otasini ishga kuzatadi.	“Mening onam” mavzusida har bir bola bir so‘z bilan ifodalsh o‘yinini o‘ynash

Muhokama. Tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, jamoani shakllantirishning o‘ziga xos uslubiy asoslari yo‘q. Bu ishtirokchilarni birlashtirishi va hissiy qulaylik muhitini yaratishi lozim bo‘lgan maxsus tanlangan vazifalar, mashqlar, o‘yinlar to‘plamidir.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari bolalarida jamoaviy munosabatlarni tashkil etishga doir ilmiy-amaliy tajribalarni o‘rganish tarbiyalanuvchilarda jamoaviy ko‘nikmalarni tarkib toptirishda quyidagi jihatlarni hisobga olish lozimligini ko‘rsatdi [3, 121].

- jamoaviy mashg’ulotlarda bolalarning yoshga xos xususiyatlarini inobatga olish lozim;
- jamoaviy munosabatlarni tashkil etishda tarbiyalanuvchilar o‘rtasida do‘stlik, bir-biriga yordam berish, hamkorlik sifatlarini shakllantirishga e’tibor qaratish;
- bolalar bilan ochiq chexra va muloyimlik bilan suhbatlashish;
- kattalar (tarbiyachilar, ota-onalar) va bolalarni do‘stona hamkorligini ta’minlash;
- jamoaviy munosabatlarda raqobatlashishga doir mashg’ulotlarni kamroq o‘tkazish;
- diqqatini jalb qilishga qiynaladigan, tez-tez chalg’ib qoluvchi bolalar bilan xushmuomala bo‘lish;
- mashg’ulotlarni tashkil etishda yetarlicha metodik va didaktik ta’minotini ta’minlash;
- o‘yinli mashg’ulotlarni o‘tkazishda xavfsizlik qoidalariga amal qilish;
- jamoaviy mashg’ulotlardan o‘zini chetga olib qochuvchi bolalar bilan alohida shug’ullanish, ularni o‘zini erkin his etishi uchun yaqin insonlarini mashg’ulotlarda birga ishtirok etishini ta’minlash;
- tarbiyalanuvchilarning xatti-harakatini baholamaslik;
- jamoaviy ko‘nikmalarni o‘zlashtirishda oila a’zolarining yordamiga suyanish;
- jamoaviy mashg’ulotlar, ularning mazmuni, turlari, o‘tkazish bosqichlari, jamoaviy munosabatlarni tashkil etishning tashkiliy, didaktik, metodik va pedagogik-psixologik shart-sharoitlari haqida tarbiyachilarga muntazam bilim berish, metodik yordam ko‘rsatish.

Yuqorida bayon etilgan jihatlarni hisobga olish nafaqat jamoaviy mashg’ulotlarning sifati, samaradorligi, turli-tumanligini ta’minlaydi, balki bolalarda jamoaviy ko‘nikmalar va ijtimoiy fazilatlarni tarkib toptirishga ham ijobiy ta’sir etadi. Syujetli-rolli rivojlanish markazida bolalar faoliyati orqali bolalarda ijtimoiy muhitga moslashuvchanlik ko‘nikmasi rivojlanadi. Shu bilan birgalikda bu markazning jihozlanishi va u yerdagi atributlar bolaning bilish jarayoning rivojlanishiga yordam beradi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning olgan bilim ko‘nikma va malakalarining hayotga tadbiq etishning ilk boshqichlaridan biri bu markaz deyishimiz mumkin [5, 36].

Maktabgacha ta’limning Davlat standartining tarkibiy qismlari ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari; maktabgacha ta’lim tashkilotining davlat o‘quv dasturi; maktabgacha ta’lim tashkilotlarini o‘yinlar to‘plami, o‘yinchoqlar, mebel, jihozlar va boshqa texnik, reabilitatsiya vositalari bilan jihozlash me’yorlaridan iborat bo‘lib mazkur talablar maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini belgilab beradi [1].

Xulosalar. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning jamoada ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishda samaradorlikka erishishda bolalarning syujetli-rolli rivojlanish markazidagi faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi. bolalarga jamoaviy faoliyatni o‘rgatish dastlab dastlab markaz mavzusiga mos ravishta bolalarnin fe’l-atvor xususiyatlarini inobatga olgan holda rollar taqsimlanadi. Syujetli-rolli markaz faoliyatining vazifasi har bir bolaning tajribasiga ma’lum ijtimoiy harakatlarni kiritishdir: kelishish, istaklar, qiziqishlarni muvofiqlashtirish, tartibni kuzatish, vazifani bajarishda do‘stga yordam berish [8, 48].

Shuningdek, sahnalashtirish jarayonida bolalar tanlagan vaziyatlarga tushib olishadi. Tarbiyachi bolalarga o‘zaro yetarlicha o‘zaro ta'sirning madaniy shakllarini namoyish etadi, o‘zaro ta'sirning konstruktiv yo‘llarini ko‘rsatadi va tushuntiradi, bolalarni nafaqat o‘z qiziqishlari va istaklarini, balki boshqa bolaning qiziqishlari va istaklarini hisobga olgan holda samarali o‘zaro ta'sirga yo‘naltiradi. Avvaliga bolalar faqat umumiy joyga kilishadi, shu bilan birga vazifalarni alohida-alohida bajarishadi. Kelgusida vazifa yanada murakkablashadi - faoliyat maydoni keng tarqalgan bo‘lib, vazifa keng tarqalgan bo‘ladi. Buning uchun bolalardan jamoaviy harakatning ma’lum usullarini o‘rganishni talab qiladi, bu ularga kattalar tomonidan

ko‘rsatiladi. Shu bilan birga, bolalar o‘zlari uchun muammoli vaziyatga tushib qolishadi. Bir tomondan, bola tarbiyachi nimani taklif qilishi (qiziqarli o‘yin) bilan qiziqadi, boshqa tomondan, bola ma'lum shartlarni bajarishi kerak, faqat bunda o‘yin faolligi mumkin. Shu tarzda tashkil etilgan o‘zaro ta'sirda bola yangi yo‘llarni izlashga majbur bo‘ladi, chunki eski, o‘rnatilgan xulq-atvor stereotiplari (olib qo‘yish, har doim birinchi bo‘lish, birovning kuchidan foydalanish yoki har doim kuchliroq bo‘lish, boshqa boladan shikoyat qilish, kurashish va boshqalar) yangi sharoitlarda kattalar tomonidan ilgari surilgan o‘zaro ta'sir sharoitlari tufayli qabul qilinmaydi. Bu lahza bolaning kattalarga bo‘lgan e’tiboriga hissa qo‘shadi, chunki u madaniy normalar va samarali o‘zaro ta’sir shakllarini ko‘taruvchi kattalardir. Tarbiyachi tomonidan taklif etilgan va namoyon bo‘lgan samarali o‘zaro ta’sirning madaniy shakllarini qabul qilib, bola yangi ijtimoiy tajriba oladi. Tarbiyachining rahbarligi va nazorati ostida u yangi ijtimoiy harakatlarni ishlab chiqadi va mustahkamlaydi. Bir qator mashg'ulotlar davomida turli sheriklar bilan bir xil harakat o‘ynaladi. Shunday qilib, bola turli xil sheriklar bilan muloqot qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi, buning natijasida birgalikdagi faoliyatdagi o‘z pozitsiyasini o‘zgartirish mumkin.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrdagi 802-son “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qarori.
2. Выготский Л.С. Психология развития человека: сб. статей [Инсон тараққиёти психологияси].
3. Dmitrievna F.E. “Kattalar – bola” tizimida qo‘shma faoliyatning texnologiyasi. Tomsk, 2022.
4. “Ilm yo‘li” variativ dastur 6 yoshdan 7 yoshgacha bo‘lgan bolalarni maktab ta’limiga tayyorlash. T.: 2022
5. Eshpo‘latov K.A., Rizayeva M.M. Fan va tabiat rivojlanish markazida ta’limiy faoliyat o‘quv qo‘llanma. T.:2021.
6. Grosheva I.V., Djanpeisova G.E., Mikailova U.T., Ismailova M.A., Kenjabayeva D.A., Gulyamova N.B., Miftayeva N.A, O‘yin orqali ta’lim berish. Uslubiy qo‘llanmasi. –T.: 2020.
7. Shin A.V., Mirziyoyeva Sh.Sh., Grosheva I.V., Nazarova V.A., Mikaylova U.T., Abdunazarova N. F., Zakirov A. A., Isxakova M. R., Umirzakova N. R. Oila va mahalla bilan hamkorlik. Uslubiy qo‘llanma.– T.: – 2020.

PEDAGOGIK INNOVATSIYA TURLARI VA ULARNING O‘QITUVCHI FAOLIYATIDA NAMOYON BO‘LISH MAZMUNI

Axmedova Zamira Shirinovna,
Buxoro shahar 2-umumta’lim maktab direktori

Ushbu tadqiqot zamonaviy ta’lim tizimida pedagogik innovatsiyalarning mohiyati, asosiy turlari va ularning o‘qituvchi amaliy faoliyatida namoyon bo‘lish mazmunini chuqur tahlil qilishga bag‘ishlangan. Maqolada O‘zbekistonda ta’limni modernizatsiya qilish sharoitida o‘qituvchilar duch kelayotgan imkoniyatlar va qiyinchiliklar ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot aralash metodologiya (mixed-methods) yondashuviga asoslangan bo‘lib, Buxoro viloyatidagi 150 nafar umumta’lim maktablari o‘qituvchilari o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovnoma hamda 20 nafar o‘qituvchi bilan o‘tkazilgan yarim-tuzilmali intervyular ma’lumotlariga tayanadi. Miqdoriy tahlil shuni ko‘rsatdiki, texnologik innovatsiyalar (interaktiv doska, onlayn platformalar) amaliyotga kengroq joriy etilgan bo‘lsa-da, metodologik (loyihaga asoslangan ta’lim, “ag‘darilgan sinf”) va mazmuniy (fanlararo integratsiya) innovatsiyalarni qo‘llashda uzilishlar mavjud. Sifat tahlili natijalari innovatsiyalarni joriy etishdagi asosiy to‘siqlar – vaqt yetishmasligi, malaka oshirish kurslarining amaliyotdan uzoqligi va moddiy-texnik bazadagi kamchiliklar ekanligini aniqladi. Tadqiqot xulosalari o‘qituvchilarning innovatsion kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan maqsadli malaka oshirish dasturlarini takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: *pedagogik innovatsiya, o‘qituvchi faoliyati, ta’lim texnologiyalari, innovatsion kompetentlik, metodologik yangilanish, kasbiy rivojlanish, ta’limni modernizatsiya qilish.*

ВИДЫ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИННОВАЦИЙ И ИХ ПРОЯВЛЕНИЕ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧИТЕЛЯ

Данное исследование посвящено глубокому анализу сущности, основных видов педагогических инноваций в современной системе образования и содержания их проявления в практической деятельности учителя. В статье рассматриваются возможности и трудности, с которыми сталкиваются учителя в условиях модернизации образования в Узбекистане. Исследование основано на смешанном методологическом подходе (mixed-methods) и опирается на данные опроса, проведённого среди 150 учителей общеобразовательных школ Бухарской области, а также полуструктурированные интервью с 20 учителями. Количественный анализ показал, что, хотя технологические инновации (интерактивная доска, онлайн-платформы) более широко внедрены в практику, существуют пробелы в применении методологических (проектное обучение, «перевёрнутый класс») и содержательных (междисциплинарная интеграция) инноваций. Результаты качественного анализа выявили, что основными препятствиями для внедрения инноваций являются нехватка времени, оторванность курсов повышения квалификации от практики и недостатки в материально-технической базе. Выводы исследования указывают на необходимость совершенствования целевых программ повышения квалификации, направленных на развитие инновационной компетентности учителей.

Ключевые слова: *педагогическая инновация, деятельность учителя, образовательные технологии, инновационная компетентность, методологическое обновление, профессиональное развитие, модернизация образования.*

TYPES OF PEDAGOGICAL INNOVATION AND THEIR MANIFESTATION IN TEACHER ACTIVITIES

This research is dedicated to an in-depth analysis of the essence of pedagogical innovations in the modern education system, their main types, and how they manifest in teachers' practical activities. The article examines the opportunities and challenges faced by teachers in the context of education modernization in Uzbekistan. The research employs a mixed-methods approach, drawing on data from a survey conducted among 150 secondary school teachers in the Bukhara region and semi-structured interviews with 20 teachers. Quantitative analysis revealed that while technological innovations (interactive whiteboards, online platforms) are more widely implemented in practice, there are gaps in the application of methodological (project-based learning, «flipped classroom») and content-based (interdisciplinary integration) innovations. The results of the qualitative analysis identified the main obstacles to implementing

innovations as lack of time, the disconnect between professional development courses and practical needs, and shortcomings in material and technical resources. The research findings indicate the need to improve targeted professional development programs aimed at enhancing teachers' innovative competence.

Keywords: *pedagogical innovation, teacher activity, educational technologies, innovative competence, methodological renewal, professional development, modernization of education.*

Kirish. XXI asr global axborotlashgan jamiyatida ta’lim tizimiga qo‘yilayotgan talablar tubdan o‘zgarib bormoqda, bu esa o‘z navbatida pedagogik faoliyatni doimiy yangilab borish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi, mehnat bozoridagi o‘zgaruvchan ehtiyojlar va axborot oqimining keskin ortishi an’anaviy ta’lim modellarining bugungi kun talablariga to‘liq javob bera olmasligini ko‘rsatmoqda. Shu nuqtayi nazardan, pedagogik innovatsiyalar ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash, kreativlik va muammolarni hal qilish kabi muhim kompetensiyalarini shakllantirishning asosiy vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda ta’lim sohasini isloh qilish, uning mazmunini modernizatsiya qilish va xalqaro standartlarga moslashtirish borasida keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. “O‘zbekiston–2030” strategiyasida ham ta’lim sifatini oshirish, innovatsion ta’lim muhitini yaratish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan. Bu jarayonda asosiy harakatlantiruvchi kuch bo‘lgan o‘qituvchining innovatsion faoliyati, uning yangiliklarni qabul qilish, amaliyotga tatbiq etish va o‘zgartirishlar kiritish qobiliyati hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Pedagogik innovatsiya nafaqat yangi texnologiyalarni qo‘llash, balki o‘qitish metodlari, ta’lim mazmuni, tashkiliy shakllar va baholash tizimlarini tubdan yangilashni o‘z ichiga olgan kompleks jarayondir. Shuning uchun, o‘qituvchining bu jarayondagi o‘rnini, uning faoliyatida innovatsiyalarning qanday namoyon bo‘layotganini ilmiy-amaliy jihatdan tahlil qilish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Tadqiqotning dolzarbligi. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi pedagogik innovatsiyalarning mavjud turlarini tizimlashtirish va ularning zamonaviy o‘qituvchi faoliyatida amaliyotga joriy etilish darajasi, mazmuni hamda bu jarayonda yuzaga kelayotgan to‘siqlarni aniqlashdan iborat. Ko‘pincha, innovatsiya tushunchasi faqatgina raqamli texnologiyalarni qo‘llash bilan chegaralanib, uning metodologik va mazmuniy jihatlari e’tibordan chetda qolmoqda. Mavjud ilmiy adabiyotlarda pedagogik innovatsiyalarning nazariy asoslari keng yoritilgan bo‘lsa-da, O‘zbekiston sharoitida o‘qituvchilar amaliyotida ularning real integratsiyasi, ayniqsa, turli innovatsiya turlarining o‘zaro mutanosibligi bo‘yicha empirik tadqiqotlar yetarli emas. Mazkur maqola aynan shu bo‘shliqni to‘ldirishga harakat qiladi va o‘qituvchilarning innovatsion faoliyatini real holatini o‘rganish orqali ta’lim siyosatini ishlab chiquvchilar hamda malaka oshirish institutlari uchun amaliy tavsiyalar berishni nazarda tutadi. Tadqiqot oldiga qo‘yilgan vazifalar quyidagilardan iborat: pedagogik innovatsiya tushunchasiga oid nazariy qarashlarni umumlashtirish va ularning tasnifini ishlab chiqish; o‘qituvchilarning turli pedagogik innovatsiyalarni qo‘llash darajasini miqdoriy baholash; innovatsiyalarning o‘qituvchi faoliyatida namoyon bo‘lishining o‘ziga xos xususiyatlarini sifat tahlili orqali ochib berish; hamda ularni amaliyotga joriy etishga to‘sqinlik qilayotgan va yordam berayotgan omillarni aniqlash. Ushbu tadqiqot natijalari o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanish dasturlarini takomillashtirish, innovatsion ta’lim muhitini samarali shakllantirish va pirovardida mamlakatda ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi.

Mavzu metodologiyasi. Pedagogik innovatsiya muammosi uzoq yillardan buyon olimlar va amaliyotchilarning diqqat markazida bo‘lib kelgan. Innovatsiya tushunchasi dastlab iqtisodiyot fanida Y. Shumpeter tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan bo‘lib, u yangi mahsulotlar, texnologiyalar yoki tashkiliy shakllarni joriy etish orqali iqtisodiy rivojlanishni ta’minlovchi jarayon sifatida ta’riflangan. Keyinchalik bu konsepsiya ijtimoiy sohalarga, jumladan ta’lim tizimiga ham keng tatbiq etildi. Ta’limdagi innovatsiya – bu ta’lim maqsadlari, mazmuni, metodlari, shakllari, vositalari va baholash tizimini takomillashtirishga yoki tubdan o‘zgartirishga qaratilgan, tizimning samaradorligini oshiruvchi yangiliklarni yaratish, o‘zlashtirish va amaliyotga joriy etish jarayonidir. Xalqaro miqyosda E. Rogersning “Innovatsiyalarning diffuziyasi” nazariyasi pedagogik yangiliklarning tarqalish mexanizmlarini tushunishda fundamental asos bo‘lib xizmat qiladi [1]. Ushbu nazariyaga ko‘ra, innovatsiyaning qabul qilinishi uning nisbiy ustunligi, mosligi, murakkabligi, sinovdan o‘tkazilishi mumkinligi va kuzatiluvchanligi kabi xususiyatlariga bog‘liq.

Pedagogik innovatsiyalarni tasniflash bo‘yicha bir qancha yondashuvlar mavjud. Ba’zi tadqiqotchilar ularni o‘zgarishlarning ko‘lamiga qarab (modifikatsion, kombinator va radikal), boshqalari esa qo‘llanish sohasiga qarab (mazmuniy, texnologik, tashkiliy-boshqaruv, iqtisodiy) turlarga ajratadilar [2]. O‘zbekistonlik olimlardan R. Ishmuhamedov, M. Ochilov kabi olimlarning ishlarida pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar innovatsion faoliyatning asosi sifatida qaraladi va ularning amaliyotga joriy etish mexanizmlari yoritilgan [3, 4]. Ularning tadqiqotlarida asosan o‘qitish jarayonini faollashtirishga qaratilgan metodik innovatsiyalarga urg‘u beriladi. Biroq, zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, faqatgina metodik yoki

texnologik yangiliklar bilan cheklanish tizimli o‘zgarishlarga olib kelmaydi. Samarali innovatsion faoliyat ta’limning barcha komponentlarini – o‘quv dasturlaridan tortib, baholash tizimi va maktabni boshqarishgacha qamrab olishi lozim. Shuningdek, o‘qituvchining innovatsion kompetentligi masalasi alohida ahamiyatga ega bo‘lib, bu nafaqat yangi bilimlarni egallash, balki o‘zgarishlarga ruhiy tayyorgarlik, ijodiy yondashuv va kasbiy refleksiya qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi [5]. Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, pedagogik innovatsiyalar nazariy jihatdan yaxshi o‘rganilgan bo‘lsa-da, ularning muayyan milliy ta’lim tizimi amaliyotidagi integratsiyasi, xususan, o‘qituvchilar tomonidan turli innovatsiya turlarining bir vaqtda va uyg‘unlikda qo‘llanilishi borasidagi empirik ma’lumotlar yetarli emas. Ushbu tadqiqot ana shu bo‘shliqni to‘ldirishga, ya’ni nazariy tasniflarni amaliyotdagi real holat bilan qiyoslashga qaratilgan.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Ushbu tadqiqot pedagogik innovatsiyalarning o‘qituvchi faoliyatida namoyon bo‘lishini har tomonlama va chuqur o‘rganish maqsadida miqdoriy va sifat tahlilini o‘zida birlashtirgan aralash tadqiqot (mixed-methods) dizayniga asoslandi. Tadqiqotning miqdoriy bosqichi kengroq auditoriyadan ma’lumot to‘plash orqali innovatsiyalarni qo‘llash chastotasi va umumiy tendensiyalarni aniqlashga qaratilgan bo‘lsa, sifat bosqichi olingan statistik ma’lumotlarni chuqurlashtirish, o‘qituvchilarning shaxsiy tajribalari, qarashlari va duch kelayotgan muammolarining asl sabablarini ochib berishga xizmat qildi. Tadqiqot obyekti sifatida Farg‘ona viloyatining shahar va tumanlarida joylashgan umumta’lim maktablarining 150 nafar o‘qituvchisi tasodifiy tanlov asosida jalb etildi. Ishtirokchilar turli fan yo‘nalishlari (aniq, gumanitar, tabiiy fanlar) va turli pedagogik stajga (5 yildan kam, 5–15 yil, 15 yildan ortiq) ega bo‘lgan o‘qituvchilarni qamrab oldi, bu esa ma’lumotlarning reprezentativligini ta’minlashga yordam berdi.

Ma’lumotlar yig‘ish uchun ikkita asosiy vositadan foydalanildi. Birinchisi, miqdoriy ma’lumotlarni to‘plash uchun maxsus ishlab chiqilgan so‘rovnoma bo‘lib, u uch qismdan iborat edi: demografik ma’lumotlar, pedagogik innovatsiyalarning to‘rt asosiy turi (texnologik, metodologik, mazmuniy, tashkiliy) bo‘yicha qo‘llash darajasini baholashga mo‘ljallangan 5 ballik Likert shkalasidagi savollar, hamda innovatsiyalarga bo‘lgan munosabatni aniqlovchi blok. Ikkinchi vosita sifatida, so‘rovnomada faol ishtirok etgan va o‘z tajribalari bilan bo‘lishishga tayyor bo‘lgan 20 nafar o‘qituvchi bilan yarim-tuzilmali intervyular o‘tkazildi. Intervyular o‘qituvchilarning innovatsiyalarni qanday tushunishlari, ularni dars jarayoniga qanday integratsiya qilishlari, bu boradagi muvaffaqiyatlari va duch kelayotgan asosiy to‘siqlar haqida chuqur ma’lumot olish imkonini berdi. Miqdoriy ma’lumotlar SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) dasturi yordamida tahlil qilinib, tavsifiy statistika (foizlar, o‘rtacha qiymatlar) hisoblandi. Sifat ma’lumotlari esa mavzuiy tahlil (thematic analysis) usuli orqali kodlashtirildi va tizimlashtirildi, natijada innovatsiyalarni joriy etish bilan bog‘liq asosiy tendensiyalar va muammolar aniqlandi.

Tadqiqotning miqdoriy va sifat tahlili natijalari pedagogik innovatsiyalarning o‘qituvchi faoliyatiga integratsiyalashuvi bir tekisda kechmayotganini va bu jarayonda muayyan ustunliklar hamda qiyinchiliklar mavjudligini ko‘rsatdi. So‘rovnoma natijalarining tahlili o‘qituvchilar tomonidan qo‘llaniladigan innovatsiya turlarining chastotasi bo‘yicha qiziqarli manzarani ochib berdi. Bu ma’lumotlar quyidagi birinchi jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval.

O‘qituvchilar tomonidan qo‘llaniladigan pedagogik innovatsiya turlarining chastotasi (150 nafar o'qituvchi so'rovi asosida, % hisobida)

Innovatsiya turi	Har doim/ Tez-tez	Ba’zan	Kamdan kam/ Hech qachon
Texnologik innovatsiyalar (interaktiv doska, proyektor, onlayn platformalar)	68%	25%	7%
Metodologik innovatsiyalar (loyihaga asoslangan ta’lim, “ag‘darilgan sinf”, keys-stadi)	22%	48%	30%
Mazmuniy innovatsiyalar (fanlararo integratsiya, o‘quv dasturini moslashtirish)	18%	41%	41%
Tashkiliy-baholash innovatsiyalari (guruhli ishlash, formativ baholash)	35%	52%	13%

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, o‘qituvchilarning aksariyati (68%) texnologik innovatsiyalardan muntazam foydalanadi. Bu, asosan, maktablarning moddiy-texnik bazasi so‘nggi yillarda yaxshilangani va o‘qituvchilarga interaktiv doska, kompyuter va internet kabi vositalardan foydalanish uchun sharoit yaratilgani bilan bog‘liq. Biroq, ta’lim jarayonining mohiyatiga chuqurroq ta’sir ko‘rsatuvchi metodologik va

mazmuniy innovatsiyalarni qo‘llash darajasi ancha past. Masalan, o‘qituvchilarning atigi 22 foizi loyihaga asoslangan ta’lim yoki “ag‘darilgan sinf” kabi ilg‘or metodlardan doimiy foydalanishini bildirgan bo‘lsa, 30 foizi bu kabi metodlarni deyarli qo‘llamasligini qayd etgan. Bu holat innovatsiyalar ko‘pincha yuzaki, ya’ni faqat vositalar darajasida qabul qilinib, pedagogik yondashuvlarni tubdan o‘zgartirishga olib kelmayotganidan dalolat beradi. Tashkiliy-baholash innovatsiyalari, xususan, guruhlarda ishlash va o‘quvchilarni formativ baholash amaliyoti nisbatan yaxshi yo‘lga qo‘yilgan (35%), lekin bu ham asosan darsning ma’lum bir qismlarida epizodik xarakterga ega. Ushbu jarayon diagrammada quyidagicha ko‘rinishga ega bo‘ldi (1-diagrammaga qarang).

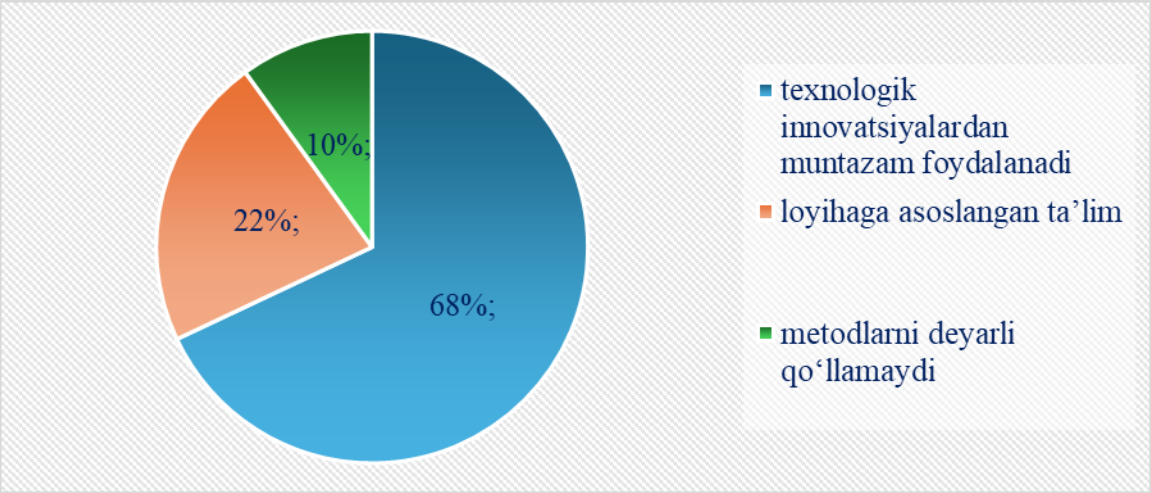

1-diagramma. O‘qituvchilarning texnologik innovatsiyalardan foydalanish holati

Sifat tahlili bosqichida o‘tkazilgan intervyular bu raqamlar ortida turgan sabablarni chuqurroq anglash imkonini berdi. O‘qituvchilar bilan suhbatlar natijasida innovatsiyalarni joriy etishdagi asosiy to‘siqlar va imkoniyatlar aniqlandi va ular mavzuiy tahlil orqali tizimlashtirildi (2-jadval).

2-jadval.

Pedagogik innovatsiyalarni joriy etishdagi asosiy to‘siqlar va imkoniyatlar (mavzuiy tahlil natijalari)

To‘siqlar (Barriers)	Imkoniyatlar (Opportunities)
1. **Vaqt va ish yuklamasining kattaligi:** Yangi metodlarni o‘rganish va darsga tayyorlash uchun qo‘shimcha vaqt talab etilishi.	1. **O‘quvchilar motivatsiyasining ortishi:** Interaktiv metodlar va texnologiyalar o‘quvchilar qiziqishini keskin oshiradi.
2.**Malaka oshirish kurslarining samarasizligi:** Kurslarning nazariyaga asoslangani va amaliy ko‘nikmalar bermasligi.	2. **Kasbiy o‘sish va o‘zini namoyon qilish:** Yangiliklarni joriy etish o‘qituvchining o‘z ustida ishlashi va obro‘sini oshirishga yordam beradi.
3.**Moddiy-texnik bazadagi nomutanosibl ik:** Ayrim vositalarning (masalan, internet tezligi) yetarli emasligi.	3. **Hamkasblar bilan hamkorlik:** Innovatsion g‘oyalarni birgalikda muhokama qilish va tajriba almashish.
4. **Ma’muriy bosim va «qog‘ozbozlik»:** Hisobotlar va nazoratning ko‘pligi ijodiy faoliyatga to‘sqinlik qilishi.	4. **Axborot manbalarining mavjudligi:** Internet orqali ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganish imkoniyati.

Intervyu ishtirokchilari ta’kidlaganidek, eng asosiy muammo bu – vaqt tanqisligi. Bir o‘qituvchi shunday deydi: *“Men ‘ag‘darilgan sinf’ metodini qo‘llab ko‘rmoqchiman, lekin bunga video materiallar tayyorlash, o‘quvchilarning uyda ko‘rganlarini nazorat qilish uchun kamida ikki baravar ko‘p vaqt kerak. Mavjud dars soatlarim va boshqa yuklamalarim bilan bunga ulgurishning imkoni yo‘q”*. Yana bir keng tarqalgan fikr malaka oshirish tizimining amaliyotdan uzoqligi bilan bog‘liq. O‘qituvchilarning aytishicha, kurslarda ko‘pincha umumiy nazariyalar o‘qiladi, lekin muayyan bir texnologiyani yoki metodni o‘z faniga qanday qilib samarali tatbiq etish bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar yetishmaydi. Shunga qaramay, o‘qituvchilar innovatsiyalarning ijobiy tomonlarini ham e’tirof etishdi. Ular yangi yondashuvlar o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishini oshirishi, darslarni jonlantirishi va o‘qituvchining o‘zini ham kasbiy jihatdan “zanglab qolmaslikka” undashini alohida ta’kidladilar.

Ushbu tadqiqot natijalari pedagogik innovatsiyalarni o‘qituvchilar faoliyatiga joriy etish jarayoni murakkab va ko‘p qirrali ekanligini tasdiqlaydi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, o‘qituvchilar orasida innovatsiyalarga nisbatan ijobiy munosabat mavjud bo‘lsa-da, ularning amaliyotga tatbiq etilishi asosan texnologik vositalarni o‘zlashtirish bilan cheklanmoqda. Bu holatni E. Rogersning innovatsiyalar diffuziyasi nazariyasi [1] orqali izohlash mumkin: o‘qituvchilar ko‘proq kuzatish va o‘zlashtirish oson bo‘lgan, nisbatan kamroq pedagogik o‘zgarish talab qiladigan yangiliklarni (masalan, taqdimotlardan foydalanish) tezroq qabul qiladilar. Aksincha, loyihaga asoslangan ta’lim kabi butun o‘qitish falsafasini, o‘qituvchi va o‘quvchi rolini o‘zgartirishni talab etadigan murakkab innovatsiyalar sekinroq va qiyinchiliklar bilan o‘zlashtirilmoqda. Bu natijalar xalqaro tadqiqotlar [2, 5] bilan hamohang bo‘lib, ular ham o‘qituvchilarning texnologik savodxonligi oshgani bilan ularning pedagogik yondashuvlari har doim ham o‘zgarmasligini ko‘rsatadi.

Tadqiqotda aniqlangan yana bir muhim jihat – bu tizimli yondashuvning yetishmasligidir. Innovatsiyalar bir-biridan ajralgan holda, ayrim ilg‘or o‘qituvchilarning shaxsiy tashabbusi sifatida joriy etilmoqda. Metodologik yangilik texnologik ta’minotsiz, mazmuniy o‘zgarish esa mos baholash tizimisiz kutilgan samarani bermaydi. Masalan, o‘qituvchi fanlararo integratsiyaga asoslangan dars o‘tishga harakat qilishi mumkin, ammo yakuniy imtihonlar an’anaviy, alohida fanlar bo‘yicha olinadigan bo‘lsa, bunday innovatsiyaning ahamiyati pasayadi. Bu esa maktab ma’muriyati va ta’limni boshqarish organlari tomonidan innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlashning kompleks mexanizmlarini yaratish zarurligini ko‘rsatadi. Malaka oshirish tizimining samarasizligi haqidagi fikrlar ham alohida e’tiborga loyiq. An’anaviy “ma’ruza-seminar” shaklidagi kurslar o‘rniga, amaliyotga yo‘naltirilgan, “ustoz-shogird” tamoyiliga asoslangan, o‘qituvchilarning real ehtiyojlaridan kelib chiqadigan moslashuvchan kasbiy rivojlanish modellariga o‘tish zarur. Tadqiqotning cheklovlari sifatida shuni aytish mumkinki, u faqat bir viloyat misolida o‘tkazildi va respublikaning boshqa hududlaridagi vaziyat bundan farq qilishi mumkin. Kelajakdagi tadqiqotlarda bu geografiyani kengaytirish va innovatsiyalarning o‘quvchilar natijalariga bevosita ta’sirini o‘lchash maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Ushbu holatdan kelib chiqib, bir qator amaliy tavsiyalar ishlab chiqish mumkin. Birinchidan, Ta’lim vazirligi va uning tasarrufidagi malaka oshirish institutlari o‘qituvchilarni qayta tayyorlash dasturlarini tubdan ko‘rib chiqishi lozim. Dasturlar nazariyadan amaliyotga yo‘naltirilishi, modul tizimiga o‘tkazilishi va o‘qituvchilarga yangi metodlarni bevosita o‘z darslarida sinab ko‘rish va tajribali mentorlar yordamida tahlil qilish imkoniyatini berishi kerak. Ikkinchidan, maktab ma’muriyatlari o‘qituvchilarning innovatsion faoliyatini rag‘batlantiruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratishlari muhim. Bu o‘qituvchilarga ijodiy izlanishlari uchun ko‘proq erkinlik berish, ularni ortiqcha "qog‘ozbozlik"dan xalos qilish va metodik yordam ko‘rsatish orqali amalga oshirilishi mumkin. Uchinchidan, pedagogik innovatsiyalarni joriy etishga tizimli yondashish, ya’ni texnologik, metodologik, mazmuniy va baholash tizimidagi o‘zgarishlarning o‘zaro uyg‘unligini ta’minlash zarur. Pirovardida, o‘qituvchi faoliyatidagi samarali innovatsiyalar nafaqat uning shaxsiy tashabbusi, balki butun ta’lim tizimining maqsadli va izchil sa’y-harakatlari mahsuli sifatida yuzaga chiqadi. Bu esa O‘zbekiston ta’lim tizimining raqobatbardoshligini oshirish va yosh avlodni kelajak talablariga tayyorlashda hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qiladi.

Muhokama. Mazkur tadqiqot O‘zbekiston umumta’lim maktablari o‘qituvchilari faoliyatida pedagogik innovatsiyalarning integratsiyalashuv jarayonini tahlil qilar ekan, bu borada yuzaki va chuqur darajadagi o‘zlashtirish o‘rtasida sezilarli tafovut mavjudligini ko‘rsatdi. Olingan natijalar shundan dalolat beradiki, ta’lim tizimiga texnologik vositalarning kirib kelishi jadal kechayotgan bo‘lsa-da, bu o‘zgarishlar har doim ham o‘qitishning fundamental asoslari bo‘lgan metodologiya va mazmunning yangilanishiga olib kelavermaydi. O‘qituvchilar yangi vositalarni (interaktiv doska, onlayn platformalar) qabul qilishga tayyor va ulardan faol foydalanmoqda, biroq ularning pedagogik salohiyatini to‘liq ochib beradigan, o‘quvchini ta’lim jarayonining markaziga qo‘yadigan murakkab innovatsion yondashuvlarni (loyihaga asoslangan ta’lim, muammoli o‘qitish, fanlararo integratsiya) amaliyotga tatbiq etishda tizimli qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Bu holat innovatsiyalarni joriy etish shunchaki texnik jarayon emas, balki chuqur madaniy va kasbiy o‘zgarishlarni talab etadigan kompleks hodisa ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Tadqiqotda aniqlangan asosiy to‘siqlar – vaqt yetishmasligi, haddan tashqari ish yuklamasi, malaka oshirish tizimining amaliy ehtiyojlarga javob bermasligi va ijodiy tashabbuslarni cheklovchi ma’muriyatchilik – alohida o‘qituvchining sa’y-harakatlari bilan bartaraf etib bo‘lmaydigan tizimli muammolardir. Shu sababli, ta’lim sohasidagi islohotlarning muvaffaqiyati bevosita o‘qituvchilarni qo‘llab-quvvatlashning samarali mexanizmlarini yaratishga bog‘liq. Bu borada, birinchidan, malaka oshirishning an’anaviy shakllaridan voz kechib, maktabga asoslangan, amaliyotga yo‘naltirilgan va o‘qituvchilarning o‘zaro hamkorligiga (professional learning communities) asoslangan kasbiy rivojlanish modellariga o‘tish lozim. Ikkinchidan, maktab rahbariyatlari nazoratchi rolidan voz kechib, o‘qituvchilarning innovatsion

g‘oyalarini qo‘llab-quvvatlovchi, tajriba o‘tkazish uchun sharoit yaratuvchi va metodik yordam ko‘rsatuvchi “pedagogik lider” vazifasini o‘z zimmalariga olishlari kerak. Pirovardida, ta’lim tizimidagi har qanday yangilanishning haqiqiy samarasi uning qog‘ozda qanday yozilgani bilan emas, balki sinfxonada o‘qituvchi tomonidan qay darajada mahorat bilan amalga oshirilayotgani bilan o‘lchanadi. O‘qituvchining innovatsion salohiyatini ro‘yobga chiqarish – O‘zbekiston ta’lim tizimining sifatini yangi bosqichga olib chiqishning eng ishonchli va strategik to‘g‘ri yo‘lidir.

Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot zamonaviy o‘zbek maktablarida pedagogik innovatsiyalarning joriy etilishi bo‘yicha muhim ilmiy-amaliy xulosalar chiqarish imkonini berdi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, o‘qituvchilar faoliyatida innovatsiyalarning turli ko‘rinishlari mavjud bo‘lib, ularning amaliyotga singdirilishi notekis kechmoqda. Texnologik innovatsiyalarning nisbatan yuqori darajada o‘zlashtirilgani ta’lim tizimini raqamlashtirish borasidagi ijobiy siljishlardan dalolat bersa-da, bu jarayon o‘qitishning chuqur metodologik va mazmuniy qatlamlariga yetarlicha kirib bormagan. O‘qituvchilarning pedagogik yondashuvlarini tubdan o‘zgartirishga qaratilgan murakkab innovatsiyalarni qo‘llashda jiddiy qiyinchiliklar va to‘siqlar mavjud. Bularning asosiy sabablari sifatida vaqt tanqisligi, amaliyotdan ajralgan malaka oshirish tizimi, moddiy-texnik va metodik qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi hamda ortiqcha ma’muriyatchilik kabi omillar aniqlandi.

Adabiyotlar:

1. Rogers E. M. (2003). Diffusion of innovations (5th ed.). Free Press.
2. Fullan M. (2016). The new meaning of educational change (5th ed.). Teachers College Press.
3. Ishmuhamedov R. J. (2008). Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari. O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti.
4. Ochilov M. (2000). Yangi pedagogik texnologiyalar. O‘qituvchi.
5. Raximov Z. T. (2019). The development of innovative professional competence in teachers as a factor in improving the quality of education. // International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT), 8(6), 2329-2333.
6. Musayeva U. M. (2020). Problems of introduction of innovative technologies in the education system. // Theoretical & Applied Science, (1), 44-47.
7. Tolipov O‘. Q., & Usmonboyeva M. (2006). Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. Fan.

INDIVIDUAL CHARACTERISTICS OF STUDENTS: INTEREST, SOCIAL ASPIRATION, AND GOAL-ORIENTATION

Ayakulov Ulugbek Abdugaffor ugli,
Gulistan State Pedagogical Institute
ayakulovulugbek@gmail.com

This study explores the role of students’ individual characteristics – particularly interest, social aspiration, and goal-orientation – in shaping their academic performance and personal development. Drawing on contemporary psychological and educational theories, the research also reports on an empirical investigation conducted among students at Gulistan State Pedagogical Institute. The findings indicate that students with higher goal-orientation and social aspiration demonstrate greater engagement and achievement, highlighting the importance of fostering personalized educational strategies.

Keywords: *interest, social aspiration, goal-orientation, individual characteristics, student development.*

TALABALARNING INDIVIDUAL XUSUSIYATLARI: QIZIQISH, IJTIMOIY INTILISH VA MAQSADGA YO‘NALTIRILGANLIK

Ushbu tadqiqot talabalarning individual xususiyatlari – xususan, qiziqish, ijtimoiy intilish va maqsadga yo‘naltirilganlik – ularning o‘quv faoliyati va shaxsiy rivojlanishiga ta’sirini o‘rganadi. Zamonaviy psixologik va pedagogik nazariyalarga tayangan holda, tadqiqot Guliston davlat pedagogika instituti talabalari orasida o‘tkazilgan empirik tahlil natijalarini ham taqdim etadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, maqsadga yo‘naltirilganligi va ijtimoiy intilishi yuqori bo‘lgan talabalar yuqori darajada faollik va yutuqlarga erishadi. Bu esa ta’lim jarayonida shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlarni rivojlantirish zarurligini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: *qiziqish, ijtimoiy intilish, maqsadga yo‘naltirilganlik, individual xususiyatlar, talabalar rivoji.*

ИНДИВИДУАЛЬНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СТУДЕНТОВ: ИНТЕРЕС, СОЦИАЛЬНЫЕ СТРЕМЛЕНИЯ И ЦЕЛЕУСТРЕМЛЁННОСТЬ

В данной статье рассматривается роль индивидуальных характеристик студентов – в частности, интереса, социальных стремлений и целеустремлённости – в формировании их академической успеваемости и личностного развития. Основываясь на современных психологических и педагогических теориях, исследование также представляет эмпирические данные, полученные среди студентов Гулистанского государственного педагогического института. Результаты показывают, что студенты с высоким уровнем целеустремлённости и социальных стремлений проявляют большую вовлечённость и достигают лучших результатов, что подчёркивает важность развития персонализированных образовательных стратегий.

Ключевые слова: *интерес, социальные стремления, целеустремлённость, индивидуальные характеристики, развитие студентов.*

Introduction. The study of students’ individual characteristics has been a central theme in educational psychology, as these traits significantly affect academic outcomes and overall personality development. Interest, social aspiration, and goal-orientation are considered critical motivational factors that influence students’ learning behavior and success (Deci & Ryan, 2000). Understanding these traits is particularly relevant in the context of higher education, where students are expected to balance personal interests with academic demands and social responsibilities.

Modern higher education institutions, including Gulistan State Pedagogical Institute, face the challenge of creating supportive environments that recognize students’ individual differences while promoting collective academic excellence. This paper aims to examine theoretical perspectives on interest, social aspiration, and goal-orientation, and to present empirical findings from a survey conducted among students.

Literature Review.

Interest and Learning Motivation. Interest is a powerful driver of learning engagement and retention. Hidi and Renninger (2006) argue that situational interest can evolve into individual interest through repeated engagement and personal relevance. Research suggests that when students are interested in the subject matter, they exhibit deeper cognitive processing and better long-term achievement (Schiefele, 2009).

Social Aspiration and Academic Growth. Social aspiration—the desire for positive recognition and meaningful social relationships—affects how students position themselves within academic communities. According to Vygotsky’s (1978) sociocultural theory, learning is inherently social; thus, students with stronger social aspirations are more likely to engage in collaborative learning, peer discussions, and extracurricular activities. Recent studies emphasize that social aspiration fosters resilience and adaptability in higher education (Wentzel & Miele, 2016).

Goal-Orientation as a Predictor of Success. Goal-orientation theory (Dweck, 1986) distinguishes between mastery-oriented goals (focused on competence and growth) and performance-oriented goals (focused on demonstrating ability). Research by Pintrich (2003) and Elliot & McGregor (2001) shows that mastery-oriented students are more persistent, adaptive, and intrinsically motivated. Moreover, recent findings highlight the importance of aligning students’ goal-orientations with institutional learning objectives (Kaplan & Maehr, 2007).

Methods.

Research Design. This study employed a mixed-methods approach, combining a quantitative survey with qualitative focus group discussions.

Participants. The participants were 120 undergraduate students from Gulistan State Pedagogical Institute, representing various faculties, including Philology, Education, and Psychology.

Instruments.

- Questionnaire: Adapted from the Motivated Strategies for Learning Questionnaire (MSLQ; Pintrich & De Groot, 1990), focusing on interest, social aspiration, and goal-orientation.
- Focus Groups: Conducted with 5 groups of 6 students each, exploring personal experiences and attitudes toward academic and social life.

Procedure. Data collection was carried out in April–May 2025. Students completed the questionnaires during class sessions. Focus group discussions were recorded and thematically analyzed.

Data Analysis. Quantitative data were analyzed using descriptive statistics and Pearson correlation coefficients. Qualitative data were coded using thematic analysis.

Results.

Quantitative Findings:

The survey conducted among 120 students at Gulistan State Pedagogical Institute highlighted some important patterns in academic motivation and behavior:

1. **Interest Levels:**

- 78% of students reported strong interest in their field of study, 15% moderate interest, and 7% low interest.
- Students with higher interest performed better academically, with a mean GPA of 3.7, while those with lower interest had an average GPA of 3.2.
- *Example:* One student mentioned, “I enjoy my courses so much that I often spend extra time reading about topics beyond the syllabus.”

2. **Social Aspiration:**

- 65% of students wanted to build academic and social networks, joining study groups or extracurricular clubs.
- Participation in at least two extracurricular activities per semester was linked to a 0.4-point higher GPA on average.
- *Example:* Students reported that study groups and club activities helped them learn faster and feel more confident in teamwork.

3. **Goal-Orientation:**

- 52% of students were mastery-oriented, focusing on learning and improving their skills.
- 48% were performance-oriented, primarily seeking high grades and recognition.
- Mastery-oriented students showed higher persistence: 83% completed all assignments on time, compared to 64% of performance-oriented students.
- *Example:* One student said, “I focus on understanding the material, not just memorizing for exams, which helps me feel ready for future challenges.”

Correlation Analysis:

- Interest had a strong correlation with GPA ($r = .61$, $p < .01$).
- Goal-orientation strongly correlated with persistence in coursework ($r = .68$, $p < .01$).
- Social aspiration correlated with participation in collaborative projects ($r = .59$, $p < .01$).

Qualitative Findings:

Focus group discussions revealed three major themes:

1. **Peer Support and Collaboration:**
- Students emphasized that studying with peers increased understanding and motivation.
- *Example:* “Studying with classmates motivates me to stay on track even when I feel tired.”

2. **Balancing Social and Academic Goals:**
- Many students found it challenging to balance studying with social activities.
- *Example:* “I want to join student clubs, but sometimes I worry it takes time away from my studies.”

3. **Future Orientation and Career Goals:**
- Mastery-oriented students linked academic persistence to long-term career ambitions.
- *Example:* “I focus on learning skills that will help me become a teacher, not just on getting a high GPA.”

Discussion. The findings of this study indicate that individual characteristics—interest, social aspiration, and goal-orientation—play a significant role in shaping students’ academic performance and personal development. These results are consistent with previous research in educational psychology and motivation studies.

1. Interest and Academic Engagement. Students who reported higher interest in their studies also showed greater academic achievement and engagement. This aligns with Deci and Ryan’s (2000) Self-Determination Theory, which emphasizes intrinsic motivation as a key driver of learning. When students are genuinely interested in their subjects, they are more likely to engage in deep learning, spend extra time on study, and retain knowledge longer. In practical terms, fostering interest could involve interactive teaching methods, project-based learning, or opportunities to explore personal topics within the curriculum.

2. Social Aspiration and Collaborative Learning. The study also found that students with higher social aspiration were more involved in collaborative activities and peer learning, supporting Vygotsky’s (1978) sociocultural theory, which highlights the role of social interactions in cognitive development. Participation in study groups and student organizations not only improved learning outcomes but also enhanced interpersonal skills and confidence. This suggests that educational institutions should encourage collaborative projects and extracurricular engagement to support both academic and social development.

3. Goal-Orientation and Academic Persistence. Goal-orientation emerged as a strong predictor of persistence and completion of academic tasks. Mastery-oriented students were more consistent in completing assignments and seeking understanding, rather than focusing solely on grades. This supports Dweck’s (2006) theory of growth mindset, which posits that students who value learning and improvement are more resilient when facing challenges. Educators can promote mastery orientation by providing feedback that emphasizes effort, skill development, and progress rather than only final results.

4. Interplay Between Characteristics. Interestingly, the three characteristics—interest, social aspiration, and goal-orientation—interact to create a comprehensive profile of a motivated student. Students with high interest and mastery orientation, coupled with active social engagement, not only perform better academically but also report higher satisfaction and well-being. This finding resonates with Bandura’s (1997) social cognitive theory, highlighting the reciprocal relationship between personal factors, behavior, and environment.

5. Practical Implications. The study underscores the need for personalized educational strategies that consider individual differences. Teachers can enhance learning by identifying students’ interests, promoting collaborative opportunities, and encouraging goal-setting. Moreover, integrating career-oriented activities and mentorship programs can strengthen students’ motivation and alignment between academic tasks and long-term goals.

6. Limitations and Future Research. While the study provides valuable insights, it is limited to a single institution and relies on self-reported data. Future research could explore a larger, multi-institutional sample and include longitudinal designs to examine how individual characteristics evolve over time and influence academic and professional outcomes.

Conclusion. This study underscores the significant influence of individual characteristics—interest, social aspiration, and goal-orientation—on students’ academic performance and personal development. The findings from Gulistan State Pedagogical Institute reveal that students with higher levels of interest are more engaged and achieve better academic outcomes, demonstrating the power of intrinsic motivation in higher education.

Social aspiration emerged as a key factor in shaping collaborative learning and community engagement. Students who actively sought peer support and participated in extracurricular activities not only improved academically but also enhanced their social skills, leadership qualities, and resilience. These results validate Vygotsky’s (1978) notion that learning is a socially constructed process, highlighting the importance of fostering inclusive and interactive educational environments.

The role of goal-orientation proved especially critical. Mastery-oriented students, who prioritized learning and skill acquisition over grades, exhibited greater persistence and adaptability. This finding reinforces Dweck’s (1986) achievement goal theory, suggesting that encouraging mastery goals can produce long-term academic and personal benefits. However, the presence of performance-oriented students—who emphasized grades and recognition—indicates the need for a balanced approach that integrates both intrinsic and extrinsic motivators.

From a practical standpoint, the study suggests that educational institutions should:

1. Enhance student interest through innovative teaching methods, real-world applications of theory, and student-centered curricula.
2. Promote social aspiration by supporting peer learning, mentorship programs, and extracurricular initiatives that build a sense of community.
3. Encourage mastery-oriented goals by designing assessment methods that reward effort, progress, and critical thinking rather than only outcomes.
4. Provide career guidance to align academic goals with long-term aspirations, reducing anxiety and strengthening persistence.

Future research could expand this study by including comparative analyses across different universities in Uzbekistan, incorporating longitudinal methods to track changes in student motivation, and exploring the role of digital learning platforms in shaping interest and goal-orientation.

In conclusion, cultivating students’ individual characteristics is not only a matter of personal success but also a strategic investment in the broader goals of higher education. By addressing interest, social aspiration, and goal-orientation in an integrated manner, institutions like Gulistan State Pedagogical Institute can empower students to thrive academically, socially, and professionally.

References:

1. Deci E. L., & Ryan R. M. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. American Psychologist, 55(1), 68–78.
2. Dweck C. S. (1986). Motivational processes affecting learning. // American Psychologist, 41(10), 1040–1048.
3. Elliot A. J., & McGregor H. A. (2001). A 2×2 achievement goal framework. // Journal of Personality and Social Psychology, 80(3), 501–519.
4. Hidi S., & Renninger K. A. (2006). The four-phase model of interest development. // Educational Psychologist, 41(2), 111–127.
5. Kaplan A., & Maehr M. L. (2007). The contributions and prospects of goal orientation theory. // Educational Psychology Review, 19(2), 141–184.
6. Pintrich P. R. (2003). A motivational science perspective on the role of student motivation in learning and teaching contexts. // Journal of Educational Psychology, 95(4), 667–686.
7. Pintrich P. R., & De Groot E. V. (1990). Motivational and self-regulated learning components of classroom academic performance. // Journal of Educational Psychology, 82(1), 33–40.
8. Schiefele U. (2009). Situational and individual interest. In K. R. Wentzel & A. Wigfield (Eds.), Handbook of motivation at school (pp. 197–222). Routledge.
9. Vygotsky L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.
10. Wentzel K. R., & Miele D. B. (2016). Handbook of motivation at school. Routledge.

SHAXS IJTIMOIY FAOLLIGINING NAZARIY TAHLILI

Baxriyeva Nargiza Axmadovna,
Toshkent texnologiya, menejment va kommunikatsiya instituti dotsenti

“Ijtimoiy faollik” tushunchasini pedagogika, psixologiya, sotsiologiya, falsafa kabi fanlar o‘rganadi. Psixologiyada ijtimoiy faollik, shaxsning jamiyatda faol ishtirok etishi, o‘zgalar bilan munosabatlarda bo‘lishi va ijtimoiy muammolarni hal qilishga intilishidir. Bu shaxsning jamoat ishlaridagi faolligi, siyosiy va axloqiy qarashlarini namoyon etishi, o‘zgalar uchun foydali ishlarni amalga oshirishi kabi ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi.

Maqolada turli soha olimlarining “ijtimoiy faollik” tushunchasi mohiyatiga oid qarashlari, shunungdek, psixologik-pedagogik adabiyotlar tahlili orqali ijtimoiy faollik tushunchasining mazmuni yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: *faollik, shaxs, ijtimoiy faollik, obyekt, tizimli yondashuv.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ЛИЧНОСТИ

Понятие “социальная активность” изучается такими науками, как педагогика, психология, социология, философия. В психологии социальная активность – это активное участие личности в обществе, взаимодействие с другими людьми и стремление решать социальные проблемы. Это проявляется в форме активности личности в общественных делах, выражении политических и нравственных взглядов, осуществлении полезных для других дел.

В статье освещены взгляды учёных различных областей на сущность понятия “социальная активность”, а также раскрыто содержание понятия социальной активности посредством анализа психолого-педагогической литературы.

Ключевые слова: *активность, личность, социальная активность, объект, системный подход.*

THEORETICAL ANALYSIS OF SOCIAL ACTIVITY OF AN INDIVIDUALS

The concept of «social activity» is studied by disciplines such as pedagogy, psychology, sociology, and philosophy. In psychology, social activity refers to an individual's active participation in society, their interaction with others, and their endeavor to address social issues. This manifests in various forms, such as an individual's engagement in public affairs, expression of political and moral views, and performance of beneficial actions for others.

The article elucidates the perspectives of scholars from various fields on the essence of the concept of «social activity», as well as the content of this concept through the analysis of psychological and pedagogical literature.

Keywords: *activity, personality, social activity, object, systematic approach.*

Kirish. Insonni jamiyat hayotiga tayyorlash, albatta, ijtimoiy faollik kabi shaxsiy xususiyatni shakllantirish va rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. Maqsadli, ijodiy faoliyatga jalb qilinmasdan, ijtimoiy tajribani egallamasdan turib, shaxsni shakllantirish qiyin. Shaxsning ijtimoiy faolligini rivojlantirish zamonaviy ta’lim va tarbiya jarayonlarining eng muhim vazifalaridan biridir.

Tadqiqotchi E.F.Shakirovaning ta’kidlashicha:

- XVII-asrga kelib, ijtimoiy faollik rivojlanishi nazariyasining ayrim shartlari o‘rnatildi;
- XVIII-XIX-asrlarda talaba-yoshlar ijtimoiy faolligining alohida elementlariga, shuningdek, uning rivojlanish manbalari va omillariga qiziqish paydo bo‘ldi;
- XX-asr bu muammoga noaniq munosabatlar, ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatga va jamiyatda hukmron mafkuraga bog‘liqlik bilan tavsiflanadi;
- va faqat XX-asr oxiri va XXI-asr boshlarini haqli ravishda talaba yoshlarning ijtimoiy faolligini shakllantirish muammosini batafsil va chuqur o‘rganish, ta’lim sohasidagi islohotlar va umuman, jamiyatdagi tub o‘zgarishlar tufayli ko‘plab yondashuvlarning paydo bo‘lishi davri, deb atash mumkin [4].

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. “Ijtimoiy faollik” tushunchasi bir qator ijtimoiy va gumanitar fanlarning (psixologiya, pedagogika, sotsiologiya, falsafa) obyekti hisoblanadi va ushbu fanlar ba’zan noaniq va ba’zan qarama-qarshi ta’riflarni taqdim etadi.

Ijtimoiy faollik ko‘pgina tadqiqotlarda subyekt o‘zini va ijtimoiy reallikni anglaydigan va o‘zgartiradigan vosita sifatida, jamiyat bilan o‘zaro bog‘liq holda talqin etiladi.

Ijtimoiy faollik – bu shaxsni ijtimoiy munosabatlar tizimiga kiritish o‘lchovi, uning barcha turdagi ijtimoiy faoliyatdagi ijtimoiy ko‘rsatkichidir [1].

Ijtimoiy faollik – shaxsning o‘zini va obyektiv voqelikni o‘zgartiruvchi, mos keladigan xatti-harakatlarda namoyon bo‘ladigan va maqsadga yo‘naltirilgan ijodiy ijtimoiy faoliyatni ifodalovchi faoliyat bilan shug‘ullanishga tayyorligidir [7].

Ijtimoiy faollik alohida fazilatdir, ya’ni ongli ravishda harakat qilish qobiliyati, nafaqat tashqi voqelikka muvofiqlashish, balki uni o‘zgartirish, ya’ni atrof-muhitni o‘zining qiziqishlariga, manfaatiga moslashtirish qobiliyati va ushbu atrof-muhit bilan o‘zaro bog‘liqlikda shaxs o‘zini ham o‘zgartiradi [6].

V.Z.Kogan shaxs ijtimoiy faolligi tushunchasiga yanada kengroq ta’rif berdi: “Ijtimoiy faollik – bu ongli va maqsadga yo‘naltirilgan shaxs faoliyati va uning dialektik jihatdan o‘zaro bog‘liq, subyektning atrofdagi voqelik hodisalariga, jarayonlariga shaxsiy ta’sir o‘lchovi va darajasini ifodalaydi va tavsiflaydi” [7].

Keltirilgan ta’riflarda ijtimoiy faollik tushunchasi psixologik jihatdan xulq-atvor motivlari, qadriyat yo‘nalishlari, ijtimoiy vazifalarning barqaror yechimlari, shaxslararo munosabatni to‘g‘ri o‘rnata olish, jamiyatda o‘z o‘rnini qo‘ya olish orqali tahlil qilinadi (rasmga qarang).

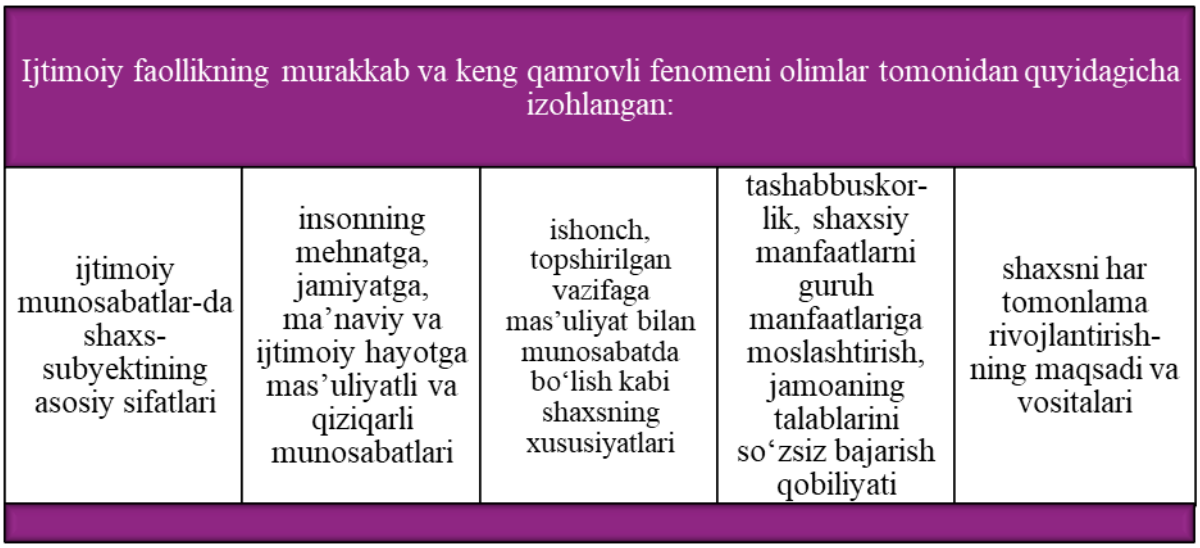

1-rasm. Ijtimoiy faollikning murakkab va keng qamrovli fenomeni

Insonning ijtimoiy faolligi mohiyati individning ijtimoiylashuvi negizida turadi, binobarin, bu jarayonda u shaxs sifatida tarkib topadi. Ijtimoiy faollik keng tushuncha bo‘lib, u har bir kishining hayotdagi, turmushdagi tutgan o‘rni, ijtimoiy voqelik, unda yuz beradigan o‘zgarish, yangiliklarga munosabati, shuningdek, uning yaratuvchilik borasidagi ishtirokida faolligini anglatadi. Shaxsda ijtimoiy faollikni shakllantirish va tarbiyalashning omillarini anglash esa pedagogika, psixologiya va sotsiologiya fanlarining vazifalarilari hisoblanadi. Bundan ko‘rinadiki, ijtimoiy faollik bir vaqtning o‘zida ham falsafiy, ham psixologik va ham sotsiologik muammodir.

Hozirda dunyoning ilmiy manzarasi o‘zgarayotgan sharoitlarda “ijtimoiy faollik” atamasi falsafa, pedagogika, sotsiologiya, psixologiya kabi bir qator ijtimoiy-gumanitar fanlaridagi tushunchalar tizimida mustahkam o‘rin egalladi. “Ijtimoiy faollik” atamasi ommalashgan bo‘lishiga qaramay turlicha talqin qilinadi, ilmiy adabiyotlarda bu atamani turli ma’nolarda tavsiflash mumkin. Bu “ijtimoiy faollik”ning shakli va turlari har xil namoyon bo‘lishi bilan bog‘liq.

Zamonaviy psixologik tadqiqotlar jamiyat talablari va u belgilaydigan mezonlarga qarab ijtimoiy faol shaxs faoliyatining o‘ziga xos mexanizmlarini ochib berishga qaratilgan. Masalan, N.N.Bashayev tizimli yondashuv asosida shaxs ijtimoiy faoligining yaxlitligini inson faolligining oliy shakli sifatida talqin qiladi va ongli ravishda bizni o‘rab turgan olamni o‘zgartirish qobiliyatiga asoslangan alohida ahamiyatga ega bo‘lgan shaxsning integral xususiyatlarini ajratadi. Lekin shuni alohida ta’kidlash lozimki, ijtimoiy faollik shaxsning quyida ko‘rsatilgan asosiy xususiyatlari sifatida namoyon bo‘lishi lozim:

- ✓ tashqi voqelikka moslashmagan holda, ongli ravishda harakat qilish qobiliyati;
- ✓ atrof-muhitni o‘zining qiziqishlari va ehtiyojlariga mos holda o‘zgartirish qobiliyati [3].

Ayrim tadqiqotchilar (N.Ye.Vorobyov, I.T.Frolov) insonning atrofdagi voqelik bilan munosabatda bo‘lganida nafaqat o‘zi, balki uning shaxsi ham o‘zgarishini ta’kidlab o‘tishgan [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Zamonaviy falsafa nuqtayi nazaridan qaraganda, ijtimoiy faollik jamiyatda ijtimoiy guruh va individlar harakatining xarakterini aks ettiradi. Ushbu tushuncha qiziqishning ong, harakat, maqsadni belgilash va haqiqatni o‘zgartirish, insonning faol tabiatiga bog‘liq ravishda uning obyektiv ehtiyojlari va yashash sharoitlari, imkoniyatlari o‘rtasidagi qarama-qarshilik omillariga bog‘liq bo’lib, insonning yashash sharoitlari va ehtiyojlari o‘rtasidagi nomutanosiblikni bararaf etishga qaratilgan [5].

Shaxsning ijtimoiy faolligi tushunchasining mohiyatini sotsiologiya ham o‘rganadi. N.F.Tretyakovga ko‘ra, ushbu tushuncha orqali shaxsning mavjudligi, yashashi uchun tabiiy va ijtimoiy muhitini o‘zgartirish qobiliyati tushuniladi. U shaxsning ma’lum bir faoliyat turidagi ijtimoiy faolligi faoliyatning boshqa turlarini o‘zlashtirish uchun uning ichki tuzilishi qayta qurilishini ta’kidlaydi. Shaxs ijtimoiy faollik mezonida yanada dolzarb, muhim bo‘lgan faollikning alohida qismlarini faollashtirish maqsadida uning ayrim sohalarini cheklaydi va o‘z imkoniyatlarini qo‘llashning yangi sohalari va shakllarini qidirib topadi. Shaxsning ijtimoiy faolligi va uning o‘zgarishi ichki va tashqi omillarga ta’sir ko‘rsatadi. Ta’sir ko‘rsatuvchi ichki omillarga shaxsning tabiiy va genetik xususiyatlari, uning xarakteri, ijtimoiylashuv darajasi, ongi, ehtiyojlari va boshqalar kiradi. Ularning barchasi bir-biri bilan chambarchas bog‘liq. Tashqi omillarga shaxs faoliyat ko‘rsatadigan tashqi ijtimoiy va tabiiy muhit omillari kiradi.

Zamonaviy pedagogika sohasi insonning ijtimoiy faolligini ikkita bir-biriga qarama-qarshi yo‘nalish bo‘yicha tavsiflaydi:

1) pozitiv – faoliyatning har xil turlari vositasida jamiyat rivoji uchun shaxsning o‘zini va boshqalarni, vaziyatni o‘zgartirishga qaratilganlik;

2) negativ – shaxsni jamiyatdan begonalashtirish, faoliyatning har xil turlari orqali jamiyatga ta’sir ko’rsatishning asotsial shakllarini amalga oshirish.

Mos ravishda, shaxsning ijtimoiy faolligini quyidagi turlarga bo‘lish mumkin:

a) mehnatga qaratilgan – shaxsning o‘z ishiga, mehnatiga munosabatida aks etadi, ya’ni, faoliyatni boshqarishda faolligi;

b) ijtimoiy-siyosiy – siyosiy munosabat tizimida inson shahar va qishloq, aqliy va jismoniy mehnat xizmatchisi sifatida emas, balki o‘zining siyosiy salohiyati nuqtayi nazaridan faoliyat yuritadi;

c) ma’naviy hayot sohasida – shaxsning ijodiy faoliyatga qo‘shilishi uning dinamik va maqsadli ijobiy o‘zgarishining muhim shartidir [6].

Ayrim tadqiqotchilar (Ye.A.Anufriyev, I.N.Kolesov) fikriga ko‘ra, ijtimoiy faollikning mohiyatiga bizni o‘rab turgan olamga ijodiy munosabat nuqtayi nazaridan qarash lozim. Ye.A.Anufriyev o‘zining “Shaxsning ijtimoiy faolligi” kitobida ijtimoiy faollikni “... shaxsning o‘zini-o‘zi chuqur va to‘liq anglashi sifatida hayotga ongli, ijodiy munosabati...” sifatida belgilaydi [1].

L.I.Rodina va O.V.Michinaning ilmiy tadqiqotlarida ijtimoiy faollikning inert, reproduktiv va produktiv darajalari aniqlangan.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Birinchi daraja – inert (quyi). Bu darajadagi shaxslarda pragmatik maqsadlarga erishishga qiziqish yuzaga keladi, vaziyat va odamlar bahosining mezoni shaxsiy foyda olish imkoniyati hisoblanadi. Ular faqatgina referent guruhga kiradigan odamlarning fikriga qo‘shiladilar, xolos, biron ishni mustaqil bajara olmaydilar, rejalashtira olmaydilar va tashkillashtira olmaydilar; tashabbuskor emas, guruh yoki jamoaning ishlariga befarq; atrofdagi voqelikka munosabatda beparvo va egoistik xususiyatga moyillik bilan xarakterlanishadi. Kasbiy va shaxsiy shakllanish hamda ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan faoliyat bilan shug‘ullanish o‘rtasida bog‘liqlik yo‘q, deb hisoblaydilar.

Ikkinchi daraja – reproduktiv (o‘rta). Ushbu daraja burch va mas’uliyat motivlarining ustunligi bilan xarakterlanadi. Faoliyatda ular asosan reproduktiv faollikni namoyon etadilar, mustaqil emas, intizomli, mas’uliyatli, lekin tashabbuskor emas. Ular ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan faoliyatda ishtirok etishni hayotga, masalan, ta’lim muassasasi talablariga jalb etilish usuli sifatida qabul qiladilar.

Uchinchi daraja - produktiv (yuqori). Ushbu darajadagi shaxslar o‘z-o‘zini rivojlantirish va o‘z taqdirini o‘zi belgilash motivlarining mavjudligi bilan xarakterlanadi. Ular to‘siqlarni yengib o‘tishga harakat qilishi bilan ajralib turadi. Ular boshqa odamlar uchun foydali bo‘lgan nimadir qilish istagi bilan bog‘liq bo‘lgan ijodiylik va faoliyatdagi tashabbuskorlik, o‘zining bilim va ko‘nikmalarini qo‘llashning turli usullarini o‘zlashtirish, ish jarayonida mustaqil qaror qabul qila olish; o‘ziga tanqidiy ko‘z bilan qaray olish, o‘ziga va boshqalarga talabchanlik kabi xususiyatlarni namoyon qiladilar. Shaxsiy va kasbiy shakllanish hamda ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan faoliyatda o‘zining ishtiroki darajasini o‘zaro bog‘laydilar.

Xulosa. Yuqoridagi fikrlardan shunday xulosaga kelish mumkinki, ijtimoiy faollikka ilmiy tadqiqotchilar ijtimoiy jarayonlarda ishtirok etishga va atrofdagi ijtimoiy sharoitlarni o‘zgartirishga qaratilgan shaxsning ongli, maqsadli faoliyati sifatida qaraydilar.

Ijtimoiy faollik tarkibiy qismlarining aniqlangan guruhlari shaxsning boshqa jihatlari kabi uzviy bog‘liqlikda va hatto, o‘zaro aloqadorlikda bo‘lishi bizga o‘rganilayotgan sifatni murakkab va shu bilan birga, yaxlit, shaxsning integral, umumlashtirilgan xarakteristikasi sifatida ko‘rib chiqish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Ануфриев Е.А. Социальная активность личности / Е.А.Ануфриев. - М.: Знание, 1969. - 37 с.

2. Арефьева Г.С. Социальная активность / Г.С.Арефьева. - М.: Высшая школа, 1974. - 142 с.

3. Башаев Н.Н. Роль физического воспитания в формировании социальной активности студентов: дисс. … канд. пед. наук / Н.Н.Башаев. - Л., 1979. – С.21.

4. Бережная И.Ф., Зыкова А.О. Содержание категории «Социальная активность» в психологии и педагогике. https://cyberleninka.ru/article/n/ soderzhanie-kategorii-sotsialnaya-aktivnost-v-psihologii-i-pedagogike.

5. Воробьев Н.Е. К вопросу о критериях социальной активности / Н.Е.Воробьев. - Волгоград, 1976. -С.8-29.

6. Зборовский Г.Е., Орлов Г.П. Социология. Учебник для гуманитарных вузов. - М.: Интер пракс, 1995. - 320 с.

7. Коган В.З. Общественная активность личности как социально-психологическая проблема: Автореф. дисс. канд. псих. наук. М., 1970. - 22 с.

8. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов. - 4-е изд., стереотип. / Мухина В.С. - М.: Издательский центр «Академия», 1999.

PEDAGOGIK TAKTNING O‘QITUVCHI KASBIY FAOLIYATIDAGI ENG MUHIM OMIL SIFATIDA O‘RNI

Davranova Gulbahor Numondjonovna,
Buxoro davlat texnika universiteti tayanch doktoranti
sunny.davranova@gmail.com

Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim jarayonining ajralmas qismi sifatida pedagogik takt tushunchasi, uning nazariy asoslari va o‘qituvchi kasbiy faoliyatidagi o‘rni keng yoritilgan. Pedagogik takt o‘qituvchining kasbiy mahoratini belgilovchi muhim mezon bo‘lib, u ta’lim va tarbiya jarayonida o‘quvchi shaxsini hurmat qilish, psixologik muvozanatni saqlash, adolatli munosabatni qaror toptirish hamda sog‘lom ijtimoiy-madaniy muhitni shakllantirishda asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi. Maqolada pedagogik taktning tarkibiy qismlari – nutq madaniyati, pedagogik etika, psixologik sezgirlik, talabchanlik va adolat, o‘zini tutish madaniyati kabi komponentlar chuqur tahlil qilingan. Shuningdek, pedagogik taktning psixologik va tarbiyaviy jihatlari, konfliktlarni hal qilishdagi o‘rni, o‘quvchilar shaxsiga individual yondashuv bilan bog‘liq xususiyatlari ilmiy asosda ko‘rib chiqilgan. Muallif tomonidan pedagogik taktning o‘qituvchining muloqot madaniyati va nutq mahorati bilan uzviy bog‘liqligi, u orqali o‘quvchi shaxsida ishonch, motivatsiya va intellektual faollikning shakllanishi alohida ta’kidlangan. Shuningdek, maqolada raqamli ta’lim sharoitida pedagogik taktning o‘ziga xos jihatlari, xalqaro tajribadagi talablari hamda uni rivojlantirish yo‘llari bo‘yicha tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: *pedagogik takt, pedagogik mahorat, nutq madaniyati, pedagogik etika, psixologik muhit, tarbiyaviy jarayon, o‘quvchi shaxsi, individual yondashuv, konfliktologiya, psixologik sezgirlik, adolat va talabchanlik, o‘zini tutish madaniyati, sog‘lom ijtimoiy muhit, muloqot madaniyati, pedagogik texnika, raqamli ta’lim, innovatsion pedagogika, kasbiy kompetensiya, ta’lim samaradorligi.*

РОЛЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ТАКТА КАК ВАЖНЕЙШЕГО ФАКТОРА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧИТЕЛЯ

В данной статье подробно освещается понятие педагогического такта как неотъемлемой части современного образовательного процесса, его теоретические основы и роль в профессиональной деятельности учителя. Педагогический такт выступает важнейшим критерием профессионального мастерства педагога, так как он проявляется в уважении личности учащегося, сохранении психологического равновесия, установлении справедливых отношений и формировании здоровой социально-культурной среды в процессе обучения и воспитания. В статье детально проанализированы составные элементы педагогического такта – культура речи, педагогическая этика, психологическая чуткость, требовательность и справедливость, культура поведения. Кроме того, рассмотрены психологические и воспитательные аспекты педагогического такта, его роль в разрешении конфликтов, а также особенности, связанные с индивидуальным подходом к личности учащегося. Автором особо подчёркивается тесная взаимосвязь педагогического такта с культурой общения и речевым мастерством учителя, благодаря чему формируются доверие, мотивация и интеллектуальная активность учащихся. В статье также представлены особенности педагогического такта в условиях цифрового образования, международные требования к нему и рекомендации по его развитию.

Ключевые слова: *педагогический такт, педагогическое мастерство, культура речи, педагогическая этика, психологическая среда, воспитательный процесс, личность учащегося, индивидуальный подход, конфликтология, психологическая чуткость, справедливость и требовательность, культура поведения, здоровая социальная среда, культура общения, педагогическая техника, цифровое образование, инновационная педагогика, профессиональная компетентность, эффективность образования.*

THE SIGNIFICANCE OF PEDAGOGICAL TACT AS A MAJOR FACTOR IN TEACHERS' PROFESSIONAL PRACTICE

This article provides a comprehensive analysis of the concept of pedagogical tact as an integral part of the modern educational process, its theoretical foundations, and its role in a teacher’s professional activity. Pedagogical tact serves as a key criterion of a teacher’s professional mastery, manifested in

respecting the learner’s personality, maintaining psychological balance, ensuring fairness, and fostering a healthy socio-cultural environment in the teaching and educational process. The article examines in detail the main components of pedagogical tact — speech culture, pedagogical ethics, psychological sensitivity, fairness and demand, and behavior culture. Furthermore, the psychological and educational aspects of pedagogical tact, its role in conflict resolution, as well as its features related to an individual approach to learners’ personalities are scientifically discussed. The author emphasizes the close interrelation of pedagogical tact with teachers’ communication culture and speech mastery, through which trust, motivation, and intellectual activity of learners are cultivated. The article also highlights the specific features of pedagogical tact in the context of digital education, the requirements outlined in international practice, and provides recommendations for its further development.

Key words: *pedagogical tact, pedagogical mastery, speech culture, pedagogical ethics, psychological environment, educational process, learner’s personality, individual approach, conflict resolution, psychological sensitivity, fairness and demand, behavior culture, healthy social environment, communication culture, pedagogical technique, digital education, innovative pedagogy, professional competence, educational efficiency.*

“O‘qituvchi uchun eng muhim narsa – uning shaxsiy namunasi,
pedagogik mahorat esa – bu san’atdir”.
A.C. Makarenko

Kirish. Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchi shaxsini shakllantiruvchi, unga yo‘naltiruvchi, motivatsiya beruvchi hamda ijtimoiy hayotga tayyorlovchi shaxs sifatida faoliyat yuritadi. Ta’lim tizimida o‘qituvchi o‘zining kasbiy mahorati, pedagogik tajribasi, nutq madaniyati va shaxsiy fazilatlari bilan o‘quvchilar uchun ibrat manbai bo‘lib xizmat qiladi. Shu boisdan ham o‘qituvchining har bir so‘zi, harakati va qarori ta’lim-tarbiya jarayoniga bevosita ta'sir ko‘rsatadi. Bunday mas'uliyatli vazifalarni samarali amalga oshirish o‘qituvchidan yuqori darajadagi pedagogik mahorat, keng dunyoqarash, psixologik sezgirlik va ayniqsa – pedagogik taktni talab qiladi. Chunki pedagogik takt o‘qituvchining kasbiy faoliyatidagi asosiy mezonlardan biri bo‘lib, u nafaqat bilim berish, balki tarbiyaviy jarayonni to‘g‘ri yo‘naltirish, o‘quvchilarda ijobiy ruhiy muhit yaratish hamda ularning shaxsiy qadr-qimmatini hurmat qilishni ta'minlaydi. “Takt” so‘zi aynan tarjima qilinganda “ta’sir ko‘rsatish” degan ma’noni bildiradi. Bu axloqiy kategoriya bo‘lib odamlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatni boshqarib turadi. Pedagogik takt o‘qituvchining o‘quvchilar bilan bo‘lgan muloqotida adolatli, insofli, e'tiborli va samimiy bo‘lishini kafolatlaydi. Bu esa, o‘z navbatida, o‘quvchilarda o‘qishga bo‘lgan ishtiyoq, o‘z kuchiga ishonch va ijtimoiy faollikni rivojlantiradi. Zamonaviy jamiyatda bilim olish jarayoni faqat darslik va auditoriya bilan cheklanib qolmay, balki raqamli texnologiyalar, onlayn ta'lim va ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog‘liq bo‘lganligi uchun o‘qituvchi faoliyatida pedagogik taktning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Shu nuqtayi nazardan, pedagogik taktni o‘qituvchi faoliyatining ajralmas qismi sifatida o‘rganish, uning nazariy asoslari va amaliy jihatlarini tahlil qilish bugungi ta'lim jarayonida dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Pedagogik takt – bu o‘qituvchining ta’lim-tarbiya jarayonida talabchanlikni o‘quvchi shaxsiga nisbatan hurmat, samimiyat, adolat va insoniy munosabatlar bilan uyg‘unlashtira olish mahoratidir. U o‘qituvchi faoliyatining eng nozik jihatlaridan biri bo‘lib, pedagogik etika, muloqot madaniyati va psixologik sezgirlikni o‘zida mujassam etadi. Aslida, pedagogik takt – bu o‘qituvchining kasbiy madaniyatining yuksak ko‘rinishi, uning har bir so‘zida, ohangida, qarashida va hatto tana tilida ham namoyon bo‘ladigan fazilatdir.

Pedagogik taktning mohiyati shundaki, u o‘qituvchining nafaqat bilim berish jarayonidagi faoliyatini, balki o‘quvchilar bilan ruhiy-psixologik aloqa o‘rnatish darajasini ham belgilaydi. Chunki o‘qituvchi dars jarayonida turli vaziyatlarga duch keladi: o‘quvchi faol bo‘lmaganda, intizom buzilganda yoki sinfda kutilmagan muammo yuzaga kelganda, pedagogik takt uning qanchalik to‘g‘ri qaror qabul qilishi va vaziyatni to‘g‘ri boshqarishini ko‘rsatib beradi. Shuningdek, pedagogik takt o‘qituvchining muloqot uslubi va talabchanligi o‘quvchi ruhiyatiga qanday ta’sir qilishini ham belgilaydi. Haddan tashqari qattiqqo‘llik o‘quvchida qo‘rquv va befarqlikni keltirib chiqarishi mumkin, ortiqcha erkinlik esa intizomning susayishiga olib keladi. Ana shunday nozik muvozanatni saqlash — pedagogik taktning eng asosiy vazifalaridan biridir.

Bundan tashqari, pedagogik takt o‘qituvchining o‘zini tutishida ham yaqqol ko‘zga tashlanadi. O‘qituvchining yuz ifodasi, ovoz ohangi, hatto oddiy imo-ishoralari ham o‘quvchiga kuchli psixologik ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun pedagogik taktni o‘zlashtirgan o‘qituvchi dars jarayonida ham, sinfdan tashqari faoliyatda ham ijobiy psixologik muhit yaratishga qodir bo‘ladi.

Pedagogik takt quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

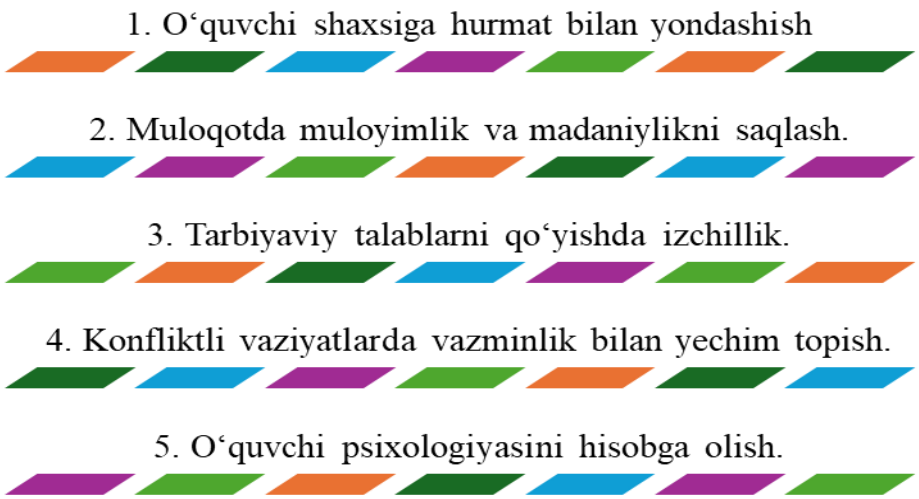

1. *O‘quvchi shaxsiga hurmat bilan yondashish.* Har bir o‘quvchi o‘z qobiliyati, dunyoqarashi, xarakteri va qiziqishlari bilan betakrordir. O‘qituvchi bu xususiyatlarni e’tiborga olgan holda, har bir o‘quvchining shaxsiy qadr-qimmatini tan olishi zarur. Shaxsga nisbatan hurmat ko‘rsatish – uning fikrini tinglash, mustaqil qarashlariga e’tibor berish va hatto xatolarini ham muloyimlik bilan to‘g‘rilash orqali namoyon bo‘ladi.

2. *Muloqotda muloyimlik va madaniylikni saqlash.* O‘qituvchining nutqi, ohangi, tanlagan so‘zlari va muomala uslubi o‘quvchilarning ruhiyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Hurmat va muloyimlikka asoslangan muloqot o‘quvchilarni faollikka, ijodiy fikrlashga, o‘z nuqtayi nazarini erkin ifodalashga undaydi. Aksincha, qo‘pol yoki keskin muomala ularning o‘qishga bo‘lgan ishtiyoqini pasaytirishi mumkin. Shuning uchun pedagogik takt muloqot madaniyatining eng yuqori darajada namoyon bo‘lishini talab qiladi.

3. *Tarbiyaviy talablarni qo‘yishda izchillik*. O‘qituvchining talabchanligi tarbiya jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Biroq bu talablar adolatli, tushunarli va izchil bo‘lsa, o‘quvchilar tomonidan ijobiy qabul qilinadi. Bir xil xatti-harakatlarga turlicha munosabat bildirish o‘quvchilarda chalkashlik keltirib chiqarishi mumkin. Shu bois o‘qituvchi barcha o‘quvchilarga nisbatan bir xil mezon asosida yondashishi, tarafkashlikka yo‘l qo‘ymasligi pedagogik taktning muhim sharti hisoblanadi.

4. *Konfliktli vaziyatlarda vazminlik bilan yechim topish.* Sinf jamoasida yoki o‘qituvchi-o‘quvchi munosabatida turli kelishmovchiliklar, bahslar va nizolar paydo bo‘lishi tabiiydir. Ana shunday vaziyatlarda pedagogik takt o‘qituvchidan vazminlik, sabr-toqat, vaziyatni ob’ektiv tahlil qilish va murosaga kelish mahoratini talab qiladi. Tajribali o‘qituvchi konfliktni keskinlashtirish emas, balki uni yumshatish va tarbiyaviy maqsad sari yo‘naltirish orqali hal qiladi.

5. *O‘quvchi psixologiyasini hisobga olish*. O‘quvchilarning yoshi, temperament turi, individual qobiliyatlari, oilaviy muhitidan kelib chiqadigan xususiyatlari pedagogik jarayonda muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik takt shundan iboratki, o‘qituvchi har bir o‘quvchining psixologik holatini hisobga olib, unga individual yondashadi. Masalan, uyalchan bola bilan muloqotda yumshoqlik, faol va yetakchilikka moyil o‘quvchi bilan esa mas’uliyatni bo‘lishish zarur bo‘lishi mumkin.

Pedagogik takt faqat kasbiy faoliyatda emas, balki o‘qituvchining shaxsiy fazilatlarida ham yaqqol namoyon bo‘ladi. U o‘qituvchidan har bir vaziyatda o‘zini tuta bilishni; hissiyotlarga berilmaslikni, ya’ni ortiqcha jahldorlikdan tiyilishni; adolatni saqlashni; o‘quvchi qadr-qimmatini kamsitmaslikni; o‘z harakati va nutqida namunali bo‘lishni talab qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Pedagogik takt – bu o‘qituvchi shaxsining kasbiy faoliyatida, uning o‘quvchi bilan bo‘lgan munosabatida namoyon bo‘ladigan murakkab, ko‘p qirrali sifatdir. U nafaqat o‘qituvchining bilim va malakasini, balki uning axloqiy, ruhiy, psixologik va ijtimoiy jihatdan yetukligini ham aks ettiradi. Pedagogik takt bir qancha tarkibiy qismlardan iborat bo‘lib, ularning har biri o‘qituvchining tarbiyaviy va ta’limiy faoliyatida alohida o‘rin tutadi. Pedagogik taktning ahamiyati shundaki, u o‘quvchi bilan o‘qituvchi o‘rtasida ishonch, do‘stona munosabat va hamkorlikni shakllantiradi. Bu esa tarbiyaviy jarayonning samarali kechishiga zamin yaratadi. O‘quvchilarda esa ta’limga bo‘lgan qiziqish va motivatsiyani kuchaytiradi, intizom va mas’uliyat hissini rivojlantiradi, mustaqil va tanqidiy fikrlashga yo‘l ochadi, ijobiy xarakter xususiyatlari shakllanishiga xizmat qiladi. Pedagogik taktning asosiy tarkibiy qismlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

Quyida pedagogik taktning asosiy tarkibiy qismlari kengroq tahlil qilinadi:

1. **Hurmat va e’tibor.** O‘qituvchi o‘quvchilarga insoniy qadr-qimmat nuqtayi nazaridan yondashishi, ularning fikrini qadrlashi va shaxsiyati bilan hisoblashishi pedagogik taktning eng muhim qismidir. Bu sifat o‘quvchida o‘zini hurmat qilish, ishonch va o‘qishga qiziqish uyg‘otadi.

2. **Muloqot madaniyati.** O‘qituvchi nutqi ravon, muloyim va tushunarli bo‘lishi, ovoz ohangi, imo-ishora va mimikasi samimiyatni ifoda etishi zarur. To‘g‘ri tanlangan so‘z, xushmuomalalik, hazilni o‘rinli ishlatish o‘quvchida iliq ruhiy muhit yaratadi.

3. **Adolat.** Pedagogik taktda adolat tamoyili yetakchi o‘rin tutadi. O‘qituvchi barcha o‘quvchilarga bir xil munosabatda bo‘lishi, ularning yutuq va kamchiliklarini xolisona baholashi kerak. Adolatsizlik o‘quvchilar orasida norozilik va ishonchsizlikni keltirib chiqaradi.

4. **Sabrlilik va o‘zini tuta bilish.** O‘qituvchi turli vaziyatlarda hissiyotlarga berilmasdan, vaziyatni to‘g‘ri baholab, oqilona qaror qabul qilishi pedagogik taktning muhim tarkibiy qismidir. Bu xususiyat tarbiyaviy jarayonda kelib chiqadigan muammolarni ijobiy hal qilishga yordam beradi.

5. **Talabchanlik va muloyimlik uyg‘unligi.** Pedagog nafaqat talabchan, balki mehribon va tushunadigan bo‘lishi kerak. Haddan tashqari qattiqqo‘llik yoki ortiqcha erkalash tarbiyaviy samaradorlikni pasaytiradi. Talabchanlik va muloyimlik uyg‘unligi o‘quvchilarni tartib-intizomga rioya qilishga undaydi.

6. **Psixologik sezgirlik.** O‘qituvchi o‘quvchilarning ruhiy holatini, kayfiyatini sezishi, ularning ichki dunyosiga e’tibor berishi pedagogik taktning muhim shartidir. Bu xususiyat yordamida o‘quvchining qiyinchiliklarini vaqtida anglash va unga to‘g‘ri yordam ko‘rsatish mumkin.

7. **Individuallikka yondashuv.** Har bir o‘quvchining qobiliyati, xarakteri, qiziqishi va ehtiyojini hisobga olish pedagogik taktda alohida ahamiyatga ega. Bu o‘quvchida o‘ziga xoslik va mustaqillikni rivojlantirishga yordam beradi.

8. **Ijobiy kayfiyat va optimizm.** Pedagogik takt o‘quvchiga faqat tanbeh berishda emas, balki rag‘batlantirishda ham namoyon bo‘ladi. O‘qituvchining ijobiy kayfiyati, samimiy kulgisi va optimistik qarashi sinfda iliq muhit yaratadi va o‘quvchilarning darsga munosabatini oshiradi.

Demak, pedagogik takt o‘qituvchining axloqiy va professional me’yorlarini belgilovchi asosiy mezon sifatida maydonga chiqadi. U nafaqat o‘quvchilarda bilim olishga bo‘lgan qiziqishni uyg‘otadi, balki ularda o‘qituvchi shaxsiga nisbatan hurmat, ishonch va ijobiy munosabatni shakllantiradi. Shu jihatdan pedagogik takt o‘qituvchining kasbiy muvaffaqiyatini belgilovchi eng muhim ko‘rsatkichlardan biri hisoblanadi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Taktika tanlash turli vaziyatlarda xilma-xil rollarni bajarish bilan bog‘liq. Bu haqida ma’lumotni psixoterapevt A.B.Dobrovich kitoblaridan olish mumkin. Bu to‘rtta pozitsiya bo‘lib, ular quyidagicha: “yuqoridan pastga”, “pastdan yuqoriga”, “yonma-yon” va “aralashmaslik” pozitsiyasi.

“Yuqoridan pastga” pozitsiyasida o‘qituvchi mustaqil hal etishni namoyish etadi, mas’uliyatni o‘z zimmasiga oladi. Bu pozitsiya “ota-ona” pozitsiyasi.

“Pastdan yuqoriga” pozitsiyasi tobelik, shaxsning o‘ziga ishonmasligi. A.B.Dobrovich so‘zi bilan aytganda, bu “ta’lim oluvchi” pozitsiyasi.

“Yonma-yon” pozitsiyasida farosatlilik va vazminlik, vaziyatga qarab ish tutish, boshqalarning ham manfaatini o‘ylash, o‘zi va ular o‘rtasida mas’uliyatni to‘g‘ri taqsimlash ifoda etiladi. Bu “katta odam” pozitsiyasi.

“Aralashmaslik” pozitsiyasi – aralashmaslik, faollikni namoyon etmaslik.

Pedagogik taktning murakkabligi va ko‘p qirraliligi shundaki, u nafaqat o‘qituvchining kasbiy bilim va ko‘nikmalariga, balki uning axloqiy qadriyatlari, ruhiy holati va ijtimoiy mas'uliyatiga ham bog‘liq. Har bir pedagogik vaziyatda o‘qituvchi shaxsiy fazilatlarini namoyon qilishi, o‘quvchilarga nafaqat bilim, balki hayotiy tajriba va insoniy qadriyatlarni ham o‘rgatishi lozim. Pedagogik takt o‘qituvchining ichki dunyosini, uning o‘quvchiga nisbatan mehribonligini va e'tiborini aks ettiradi.

Pedagogik taktning asosiy jihatlaridan biri o‘qituvchining o‘zini tutishi va uning shaxsiy fazilatlaridir. O‘qituvchining kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatga erishish uchun uning shaxsiy rivojlanishi, o‘zini anglash va doimiy o‘zgarishga tayyor bo‘lishi zarur. Bu o‘qituvchining nafaqat bilim darajasini, balki uning ichki dunyosini, xarakterini, hissiyotlarini va ijtimoiy munosabatlaridagi tutumini ham belgilaydi. Pedagogik takt o‘qituvchining o‘z shaxsiy fazilatlarini to‘g‘ri namoyon qilish orqali shakllanadi, chunki bu fazilatlar o‘quvchilar bilan munosabatlarda ishonchni, hurmatni va samimiyatni yaratadi. O‘qituvchi o‘zining shaxsiy rivojlanishiga, hissiy va intellektual o‘sishiga alohida e'tibor qaratishi kerak. U o‘z xatolarini tan olish va ulardan o‘rganish orqali o‘z pedagogik taktiyni mustahkamlaydi. Xatolardan dars olish, o‘qituvchining o‘zini tahlil qilishi va ularni to‘g‘rilashga intilishi pedagogik taktiyni chuqurlashtiradi. O‘qituvchilar, ayniqsa, o‘zining muloqot uslubi, psixologik yondashuvi va o‘quvchilarga bo‘lgan munosabati haqida muntazam ravishda o‘z-o‘zini baholashlari kerak. O‘quvchilar o‘qituvchining o‘zgarish va o‘sishga tayyorligini ko‘rganlarida, bu ularni ham rivojlanishga undaydi.

Pedagogik takt o‘qituvchining shaxsiy fazilatlari bilan chambarchas bog‘liq. O‘qituvchining axloqiy va ma'naviy fazilatlari, uning o‘quvchilarga nisbatan hurmat, sevgi va e'tibor ko‘rsatishi, pedagogik taktiyning shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Masalan, o‘qituvchining sabr-toqati, ishonchliligi, adolatliligi va do‘stona munosabatda bo‘lishi o‘quvchilarda ijobiy ruhiy muhit yaratadi. Bu fazilatlar o‘quvchilarga nafaqat bilim, balki hayotiy qadriyatlarni ham o‘rgatadi.

Shuningdek, o‘qituvchining his-tuyg‘ulariga bo‘lgan nazorati ham pedagogik taktning ajralmas qismidir. O‘qituvchi o‘zini tuta olishni va hissiyotlarini boshqarishni bilishi kerak. O‘quvchilar o‘qituvchining kayfiyatini va uning xatti-harakatlarini juda tez sezishadi. Shuning uchun o‘qituvchining hissiy holati o‘quvchilarga ta'sir qiladi: xotirjam, sabrli va xushmuomalalik bilan o‘qituvchi o‘quvchilarni ijobiy ravishda rag‘batlantiradi, aksincha, asabiy yoki tajovuzkor xatti-harakatlar ularni bezovta qilishi va o‘qishga bo‘lgan ishtiyoqini pasaytirishi mumkin.

Shu bilan birga, o‘qituvchi doimiy ravishda yangi bilimlar olishga, kasbiy malakasini oshirishga va pedagogik metodlarni yangilashga intilishi zarur. Bu jarayon nafaqat o‘quvchilar bilan aloqada samaradorlikni oshiradi, balki o‘qituvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini ham kuchaytiradi. O‘qituvchi har doim yangiliklarga ochiq bo‘lishi va o‘zining pedagogik yondashuvini yangilashga tayyor bo‘lishi lozim.

Pedagogik taktning rivojlanishiga o‘qituvchining o‘z-o‘zini baholashining ahamiyati katta. O‘qituvchi muntazam ravishda o‘z faoliyatini tahlil qilib, o‘zining kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga harakat qilishi kerak. O‘z-o‘zini baholash jarayoni o‘qituvchiga pedagogik taktni shakllantirishda yordam beradi. O‘qituvchi o‘zining o‘quvchilarga nisbatan qanday munosabatda bo‘lishini, qanday talablar qo‘yishini va o‘quvchilarni qanday rag‘batlantirishini baholab, o‘z uslubini optimallashtirishi mumkin.

Pedagogik taktni rivojlantirishda o‘qituvchining shaxsiy fazilatlari va o‘zini baholash jarayoni bir-birini to‘ldiradi. O‘qituvchi o‘zining kasbiy rivojlanishi va shaxsiy o‘sishini doimiy ravishda kuzatib borishi, o‘quvchilarga yanada yaxshiroq pedagogik xizmat ko‘rsatish uchun o‘z taktiqlarini takomillashtirishi kerak.

Muhokama. Zamonaviy jamiyatda pedagogik taktning roli faqat ta’lim jarayonining samarali amalga oshirilishi bilan cheklanmaydi, balki keng ijtimoiy kontekstda ham muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilarning o‘qituvchiga nisbatan hurmat va ishonchi, ularning kelajakda jamiyatda faol va mas'uliyatli fuqarolar bo‘lib yetishishida asosiy omil sifatida chiqadi. Pedagogik takt, ayniqsa, shaxslararo munosabatlarni mustahkamlash, ijtimoiy adolatni targ‘ib qilish, va to‘g‘ri ijtimoiy qiymatlarni rivojlantirishda katta rol o‘ynaydi. O‘qituvchining adolatli va hurmatga sazovor munosabati, o‘quvchilarda o‘zaro hurmat, tenglik va hamkorlikni rivojlantiradi. Bu o‘quvchilarning kelajakdagi faoliyatlari, ijtimoiy hayotda va ish joylarida o‘zaro hamkorlik va etika tamoyillariga sodiqligini ta'minlaydi.

Pedagogik taktning ijtimoiy ahamiyati o‘quvchilarning o‘zaro muloqotini, jamiyatdagi qadriyatlar va ijtimoiy munosabatlarni shakllantiradi. O‘qituvchi tomonidan amalga oshirilgan to‘g‘ri pedagogik takt, jamiyatda adolat, tenglik, va hamkorlikka asoslangan ijtimoiy muhitni yaratishga yordam beradi. Shu bilan birga, pedagogik takt o‘quvchilarda mustahkam o‘zlikni shakllantirishga va ularga ijtimoiy muammolarni hal qilishda yuksak axloqiy mas’uliyatni oshirishga xizmat qiladi. Jamiyatdagi har bir fuqaroning axloqiy va ijtimoiy mas'uliyatli bo‘lishi, pedagogik taktni o‘qituvchidan talab qilishi va pedagogik jarayonda o‘qituvchi tomonidan amalga oshirilishi kerak bo‘lgan ishlarning natijasidir.

Bugungi kunda ta'lim sohasida yuz berayotgan yangiliklar va innovatsiyalar, ayniqsa raqamli texnologiyalar, pedagogik taktni yangicha ko‘rinishda namoyon qilishni talab qiladi. Zamonaviy o‘qituvchi faqat an'anaviy usullar bilan cheklanib qolmasdan, yangi texnologiyalarni va ta'lim metodlarini o‘quvchilarga samarali tarzda etkazishi kerak. Raqamli texnologiyalar, masofaviy ta'lim va onlayn kurslar o‘qituvchidan yuqori darajadagi pedagogik mahoratni, innovatsion yondashuvni va taktikani talab qiladi. Bunday texnologik imkoniyatlardan samarali foydalanish, o‘qituvchining pedagogik taktiysi orqali amalga oshirilishi kerak.

Shu bilan birga, raqamli vositalar o‘qituvchining muloqot uslubini o‘zgartirib yuborgani bilan, pedagogik takt o‘qituvchining shaxsiy qadriyatlarini, etik prinsiplarini saqlab qolishda katta ahamiyatga ega. O‘qituvchi texnologiyalarni ishlatishda, o‘quvchilarga o‘z-o‘zini baholash, mustaqil fikrlash va ijodkorlikni rag‘batlantiruvchi yondashuvni taklif etishi lozim. Pedagogik taktning innovatsion jarayonlardagi o‘rni, o‘quvchilarga yangi bilimlarni nafaqat an'anaviy, balki raqamli va innovatsion metodlar orqali ham etkazib berish bilan bog‘liqdir.

Bu jarayonda, pedagogik takt o‘qituvchining shaxsiy fazilatlarini va ijtimoiy mas'uliyatini saqlash orqali texnologiyalardan foydalanishni mukammal tarzda amalga oshirishga yordam beradi. O‘qituvchi pedagogik taktiyni yangilab, texnologiyalar yordamida o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishi, ularga o‘z bilimlarini mustaqil ravishda olishda yordam berishi kerak.

Xulosa. Pedagogik takt o‘qituvchining shaxsiy fazilatlari bilan uzviy bog‘liqdir. O‘qituvchining o‘zini anglash, shaxsiy rivojlanish, xatolardan o‘rganish va o‘zini tuta olish kabi fazilatlar pedagogik taktiyning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Shuning uchun har bir o‘qituvchi o‘z shaxsiy rivojlanishiga, axloqiy va psixologik jihatdan yetuk bo‘lishga e’tibor qaratishi kerak. Pedagogik takt nafaqat o‘qituvchining bilimini, balki uning ichki dunyosini va o‘quvchilarga bo‘lgan munosabatini ham aks ettiradi. Bu o‘quvchilar bilan mustahkam ishonchli munosabatlar o‘rnatish, ijobiy psixologik muhit yaratish va tarbiyaviy jarayonni samarali amalga oshirishda asosiy o‘rin tutadi.

Adabiyotlar:

1. Do‘nbayev T. Pedagogik takt: Nazariy asoslari va amaliy jihatlari. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. 2017.

2. Ahmedov F. O‘qituvchining pedagogik mahorati va o‘quvchi bilan muloqot. Toshkent: Ta’lim, 2020.

3. Davronov S. Pedagogik etika va ta’lim jarayonidagi muammolar. Tashkent: O‘quvchi, 2018.

4. Shomurodov D. O‘qituvchining shaxsiy va kasbiy fazilatlari: Pedagogik takt va muloqot. Tashkent: O‘zbekiston ta’limi, 2019.

5. Jalilov M. Ta’lim jarayonida pedagogik taktni shakllantirishning psixologik asoslari. Samarkand, Ilm-fan, 2021.

6. Пешкова М. Педагогическая тактика: Поведение учителя и эффективные методы общения с учеником. – Москва: Педагогика, 2016.

7. Ergashev N. Pedagogik taktning ijtimoiy ahamiyati va uning ta’lim jarayoniga ta’siri. –Toshkent: Pedagogika nashriyoti, 2015.

8. Ibragimov A. O‘qituvchining pedagogik taktini rivojlantirishda psixologik aspektlar. Andijon: Ma'naviyat, 2017.

TALABALARGA KREATIV PEDAGOGIKA FANINI O‘QITISHDA MANTIQIY FIKRLASH KOMPETENTLIGINING AHAMIYATI

Egamberdiyeva Diyora Akbarjon qizi,
Andijon davlat pedagogika institut doktoranti
diyoraegamberdiyeva295@gmail.com
ORCID: 0009-0004-1089-8675

Ushbu maqolaning maqsadi – oliy ta’lim talabalarining mantiqiy fikrlash kompetentligini rivojlantirish “Kreativ pedagogika” fanini o‘qitish samaradorligini oshirishda qay darajada ahamiyatli ekanligini aniqlash hamda mantiqy fikrlashni o’stiruvchi metodlarni belgilashdan iborat. Ilmiy maqolada asosiy e'tibor talabalarning mantiqiy va kreativ fikrlash ko‘nikmalarini integratsiyalashga qaratildi. Ushbu maqolaning metodologik asosi sifatida muammoli vaziyat va fikrlar xaritasi metodlari qo‘llanildi. Bu maqolaning asosida muammoli vaziyat va fikrlar xaritasi metodlarining talabalarning mantiqiy fikrlash darajasiga ta’siri o‘rganildi. Fikrlar xaritasi metodi esa murakkab tushunchalarni tizimli o‘zlashtirish va kreativ fikrlashni rag‘batlantirishda samarali vosita ekanligini ko’rishimiz mumkin. Xulosa sifatida, ta’limda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun muammoli vaziyat va fikrlar xaritasi metodlarini qo‘llash tavsiya etiladi. Bu yondashuv talabalarning mustaqil fikrlash va ijodiy salohiyatini oshirishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: *kreativ pedagogika, mantiqiy fikrlash, kompetentlik, muammoli vaziyat metodi, fikrlar xaritasi metodi, tanqidiy fikrlash.*

ЗНАЧЕНИЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ КРЕАТИВНОЙ ПЕДАГОГИКЕ

Цель данной статьи - определить, насколько важно развитие компетентности логического мышления студентов высших учебных заведений в повышении эффективности преподавания предмета "Креативная педагогика”, а также определить методы развития логического мышления. В научной статье основное внимание было уделено интеграции навыков логического и креативного мышления студентов. В качестве методологической основы данной статьи использованы методы проблемной ситуации и карты мыслей. На основе данной статьи было изучено влияние методов проблемной ситуации и карты мыслей на уровень логического мышления студентов. Мы видим, что метод карты мыслей является эффективным инструментом в систематическом усвоении сложных понятий и стимулировании креативного мышления. В заключение, для развития логического мышления в образовании рекомендуется использовать методы проблемной ситуации и карты мыслей. Этот подход способствует развитию самостоятельного мышления и творческого потенциала студентов.

Ключевые слова: *креативная педагогика, логическое мышление, компетентность, метод проблемной ситуации, метод ментальных карт, критическое мышление.*

THE IMPORTANCE OF LOGICAL THINKING COMPETENCE IN TEACHING CREATIVE PEDAGOGY TO STUDENTS

The purpose of this article is to determine the importance of developing the competence of logical thinking of higher education students in increasing the effectiveness of teaching the subject “Creative Pedagogy” and to determine the methods of developing logical thinking. In the scientific article, the main attention was paid to the integration of students’ logical and creative thinking skills. The problem situation and thought map methods were used as the methodological basis of this article. Based on this article, the influence of problem situation and thought map methods on the level of students' logical thinking was studied. We can see that the thought map method is an effective tool for systematic assimilation of complex concepts and stimulation of creative thinking. In conclusion, it is recommended to use the methods of problem situations and thought maps to develop logical thinking in education. This approach helps to increase students’ independent thinking and creative potential.

Keywords: *creative pedagogy, logical thinking, competence, problem situation method, mind mapping method, critical thinking.*

Kirish. Bugungi kunda ta’lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri – yosh avlodni mustaqil, tanqidiy va mantiqiy fikrlay oladigan shaxs sifatida shakllantirishdir. Xususan, oliy ta’lim bosqichida talabalarda zamonaviy kompetensiyalarni, jumladan, mantiqiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, *kreativ pedagogika* fanining o‘qitilishi bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi. Chunki mazkur fan nafaqat ijodiy yondashuvni, balki murakkab pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, muammolarga asosli yechim topa olish, o‘z fikrini mantiqan asoslab bera olish kabi ko‘nikmalarni ham talab qiladi.

O‘zbekiston Respublikasining yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasida “Usluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qo‘llab-quvvatlash va ro‘yobga chiqarish” kabi ustuvor vazifalar belgilanib berilgan [1]. Shunga muvofiq interfaol o‘qitish metodlari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday ekan, oliy ta’lim muassasasi talabalari va o‘qituvchilarning kreativ kompetentligini rivojlantirishga yo‘naltirilgan yondashuvning joriy etilishi ta’lim mazmuniga, o‘qitish shakliga, usullariga, pedagogik texnologiyalari, nazorat usullariga hamda ta’lim va tarbiya jarayonida talablar va o‘qituvchilar orasidagi munosabatlarida yangiliklar va o‘zgartirishlar kiritishni talab etadi.

Hozirgi kunda jamiyatda pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchining fikrlash faoliyatini yo‘naltiruvchi va unda tanqidiy-mantiqiy tafakkurni shakllantiruvchi shaxs sifatida qaralmoqda. Shu bois, talabalarga kreativ pedagogika fanini o‘rgatishda mantiqiy fikrlash kompetentligining rivoji ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu maqolada aynan shu kompetentlikning ahamiyati, uni rivojlantirishning samarali usullari hamda kreativ pedagogika bilan bog‘liqligi qisman darajada tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. So‘nggi yillarda kreativ pedagogika va mantiqiy fikrlash kompetentligini rivojlantirishga oid ilmiy izlanishlar ta’lim sohasida alohida o‘rin egallamoqda. Kreativ pedagogika ta’lim jarayonini innovatsion, ijodiy yondashuv asosida tashkil etishni nazarda tutadi. Kreativ pedagogika va mantiqiy fikrlash kompetentligini rivojlantirish bugungi ta’lim tizimining eng dolzarb masalalaridan biridir. Ushbu yo‘nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlar shuni ko‘rsatadiki, talabalarda bu kompetensiyalarni shakllantirish o‘z-o‘zidan emas, balki maxsus pedagogik sharoit, metod va vositalar asosida yuzaga keladi.

Atrofga nazar tashlaganda, inson ijodkorligining turli sohalardagi betakror va hayratomuz yutuqlarini ko‘rish mumkin: virtual reallik texnologiyalari, to‘rtburchak shakldagi tarvuzlar, elektron xizmatlar, tuproq ishlatmasdan hosil yetishtirish va boshqalar. Bularning barchasi inson tafakkurining bevosita mahsulidir. Ilgari oddiy bo‘lib qolgan kitob, musiqa, samolyot yoki chiroq kabi kashfiyotlar ham o‘z vaqtida faqat orzu va tasavvur darajasida mavjud bo‘lib, keyinchalik inson aql-idroki va ijodiy yondashuvi natijasida hayotga tatbiq etilgan. Shu sababli, zamonaviy pedagogika jarayonida “kompetentlik” atamasi bilan bir qatorda “kreativlik” tushunchasi ham keng qo‘llanilmoqda.

Kompetentlikka yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyasi amerikalik tilshunos N. Xomskiy tomonidan 1965-yilda Massachusets universitetida taklif etilgan “kompetensiya” atamasiga asoslanadi. Yevropa Kengashi dasturi doirasida 1996-yilda Bern shahrida o‘tkazilgan simpoziumda “kompetensiya” tushunchasi “o‘quv”, “kompetentlik”, “qobiliyat” va “mahorat” kabi kategoriyalar qatorida talqin etildi. Shuningdek, Yevropa davlatlari ta’lim vazirlari tomonidan qabul qilingan Boloniya deklaratsiyasida ta’lim islohotlarining asosiy konseptual yo‘nalishlaridan biri sifatida kompetentlikka asoslangan yondashuv e’tirof etildi.

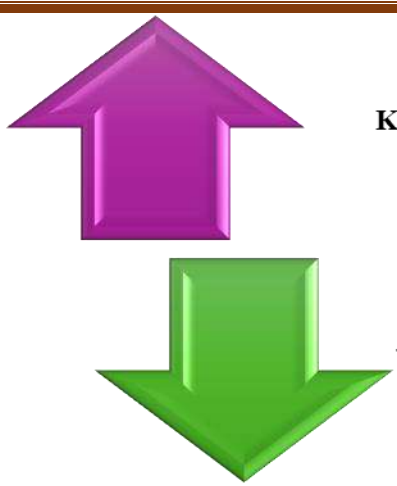

Kompetentlik

kasbiy tayyorgarlikning umuman yangi sifati bo'lib, uning o'ziga xos tomonlari shuki, kompetentli mutaxassisning bilimlari tezkor va harakatchan bo'lib, ular doimo yangilanib turadi. muammoning mazmunini tushunishning o'zi yetarli bo'lmay, uni har jihatdan maqbul usullar bilan yecha bilish kerak, shu bilan birga, kompetentlik maqbul yechimlarni tanlay bilish, qarorni asoslab bera olish, noto'g'ri yo'llarni chiqarib tashlash hamda tanqidiy fikrlay olishni taqozo etadi.

Tahlil. Kreativlik tushunchasi Angiliya-Amerika psixologiyasida 60-yillarda paydo bo‘lgan. U individning yangi tushuncha yaratishi va yangi ko‘nikmalar hosil qilish qobiliyati, xislatini bildiradi.

J. Gilford (1950) kreativlikni tavsiflaydigan qator individual qobiliyatlarni ko‘rsatadi:

- Fikrining ravonligi;
- Fikrni maqsadga muvofiq yo‘llay olishi;
- O‘ziga xoslik;
- Qiziquvchanlik;
- Farazlar yaratish qobiliyati;
- Xayol qila olish.

Respublikamiz olimlari tomonidan kreativ o‘qitishning falsafiy, kasbiy va kreativ kompetentlikning psixologik va pedagogik nuqtai nazardan ko‘p qirrali xususiyatlari tavsifi bo‘yicha bir qancha ilmiy izlanishlar olib borilgan. Jumladan pedagog olimlar O.Musulmonova, N.Egamberdiyeva, Sh. Sharipov, Sh. Shodmonova, N.Muslimov, M.Usmonboyeva, D.Sharipova, A.Aripjonova, G.Ibragimova, G.Qodirova va boshqa ko‘plab olimlar tomonidan o‘rganilib, ilmiy-metodik asoslari ishlab chiqilgan [7].

G.N.Ibragimovaning tadqiqot ishida kreativlik-shaxsning yaratuvchanlik, xislatlari bilan, bog‘liq ko‘nikmalar majmuyi bo‘lib, u o‘z ichiga muammolarga nisbatan yuqori darajadagi sezgirlik, intuitsiya, natijalarni oldindan ko‘ra bilish, fantaziya, tadqiqotchilik va refleksiyani qamrab oladi deya ta’kidlagan.

Shuningdek, xorijiy tadqiqotlar ham ushbu yo‘nalishda qiziqarli g‘oyalarni ilgari surmoqda. Masalan, E. De Bono tomonidan ilgari surilgan “Parallel fikrlash” (lateral thinking) nazariyasi mantiqiy fikrlash va kreativ tafakkurni uyg‘unlashtirish imkoniyatlarini ko‘rsatib beradi. Bu yondashuv orqali talabalar muammoga har xil burchaklardan qaray oladi va mustaqil xulosalar chiqarishga o‘rganadi. Bundan tashqari, **Howard Gardner** tomonidan ishlab chiqilgan *Ko‘p intellekt nazariyasi* asosida talabalarning individual tafakkur turlari aniqlanadi va shu asosda o‘qitish uslublari tanlanadi. Bu nazariya talabalarda mantiqiy-mushohada qilish, muammoga turli yondashuvdan qaray olish qobiliyatini rivojlantirishda muhim asos bo‘la oladi.

Robert Ennis esa tanqidiy fikrlashning asosiy komponentlari – tahlil qilish, dalil keltirish, baholash va xulosa chiqarish kabi jarayonlarni o‘rganib, bu ko‘nikmalarni mustahkamlovchi mashqlar tizimini taklif etgan. Bu mashqlarni kreativ pedagogika fani doirasida qo‘llash orqali talabalar o‘z bilimlarini chuqurroq tahlil qilishga o‘rganadi.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kreativ pedagogika va mantiqiy fikrlash bir-birini to‘ldiruvchi, zamonaviy ta’limning ajralmas komponentlaridir. Ayniqsa, kelajakda pedagogik faoliyat bilan shug‘ullanuvchi yoshlar uchun bu kompetensiyalar o‘ta muhimdir.

Metodologiya.

1. “Muammoli vaziyat” metodi (Problem-based learning - PBL)

Bu metod o‘quvchilarga hayotiy yoki kasbiy faoliyatga oid muammoli holatlarni taklif etish orqali ularni tahlil qilish, mantiqiy fikrlash, dalillash va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Talabalar muammoni hal qilish uchun mustaqil fikrlash, izlanish va ijodiy qaror qabul qilishga majbur bo‘ladi.

Metodning afzalligi:

- Talabani passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi;
- Mantiqiy fikrlash jarayonini real kontekstda rivojlantiradi;
- Talabaning tanqidiy, tahliliy va kreativ fikrlashini uyg‘unlashtiradi;
- Qiyoslash, tahlil, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash kabi ko‘nikmalar shakllanadi.

2. “Fikrlar xaritasi” metodi (Mind Mapping)

Fikrlar xaritasi – bu markaziy tushuncha (masalan, “kreativ pedagogika”) atrofida bog‘liq bo‘lgan g‘oyalar, faktlar, misollarni vizual shaklda tasvirlash metodidir. Bu metod talabaning tafakkurini tuzilmaviy tahlil qilishga o‘rgatadi va g‘oyalarni tizimli ravishda bog‘lash imkonini beradi.

Metodning afzalligi:

- Mantiqiy fikrlar zanjiri yaratishga yordam beradi;
- Murakkab tushunchalarni vizual ravishda yengillashtiradi;
- Kreativlik va mantiqiylikni bir vaqtning o‘zida rag‘batlantiradi;
- Talabani erkin fikrlashga va o‘z fikrini asoslashga o‘rgatadi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, muammoli vaziyat (PBL) va fikrlar xaritasi (Mind Mapping) metodlari talabalarning mantiqiy fikrlash kompetentligini rivojlantirishda samarali vositalardir. Muammoli vaziyat metodi talabalarni faol, mustaqil fikrlashga, muammoni tahlil qilishga, sabab-oqibat aloqalarini aniqlashga va yangi yechimlar ishlab chiqishga undaydi. Bu metod, ayniqsa, tanqidiy tafakkur va kreativlikni uyg‘un rivojlantirishda kuchli ta’sir ko‘rsatadi.

Boshqa tomondan, fikrlar xaritasi metodi talabalar uchun murakkab mavzularni tizimli va vizual ravishda tushunishni osonlashtiradi. Bu metod mantiqiy fikrlashning tuzilmaviy jihatlarini rivojlantiradi va kreativ yondashuvlarni rag‘batlantiradi. Shuningdek, fikrlar xaritasi metodidan foydalanish talabalarning mustaqil fikrlash va bilimlarni birlashtirish ko‘nikmalarini oshiradi.

Ushbu ilmiy maqola ham ikki metodning o‘ziga xos afzalliklari va cheklovlarini ko‘rsatdi. Muammoli vaziyat metodi talabalar orasida yuqori darajadagi ijtimoiy hamkorlik va faollikni shakllantiradi, biroq undan samarali foydalanish uchun o‘qituvchi tomonidan aniq yo‘naltirish talab etiladi. Fikrlar xaritasi esa oson qo‘llanilishi bilan ajralib turadi, ammo talabalar uchun ko‘proq konseptual va vizual fikrlashni rivojlantirish zarur.

Umuman olganda, har ikkala metodni kreativ pedagogika fanida uyg‘un qo‘llash talabalarning mantiqiy fikrlash va kreativlik malakalarini kompleks tarzda rivojlantirish imkonini beradi.

Natija. Ushbu tadqiqot davomida quyidagi asosiy natijalarga erishildi:

1. **Muammoli vaziyat metodi** talabalarning mantiqiy fikrlash kompetentligini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligi aniqlandi. Bu metod talabalarning tahliliy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini mustahkamlashga xizmat qiladi.
2. **Fikrlar xaritasi metodi** murakkab pedagogik tushunchalarni tizimli va vizual shaklda o‘rganishga yordam beradi, bu esa mantiqiy fikrlash va kreativlikni birlashtirishda muhim vosita hisoblanadi.
3. Eksperiment natijalari shuni ko‘rsatdiki, ikki metodni birgalikda qo‘llash talabalarning fikrlash malakalarini yanada yaxshilaydi, ularni faol ishtirokchiga aylantiradi va ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

Shu asosda, ta’lim jarayonida ushbu metodlardan keng foydalanish tavsiya etiladi. Bu esa o‘z navbatida, talabalarning tanqidiy, mantiqiy va kreativ fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi hamda zamonaviy ta’lim talablariga javob beradi.

Xulosa. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, talabalarga kreativ pedagogika fanini o‘qitishda mantiqiy fikrlash kompetentligini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Muammoli vaziyat va fikrlar xaritasi metodlari ta’lim jarayonida samarali qo‘llanilganda, talabalarning tanqidiy fikrlash, tahlil qilish va kreativ yondashuv ko‘nikmalari sezilarli darajada oshadi. Ushbu metodlar nafaqat bilim olishni, balki olingan bilimlarni mantiqan tizimlashtirish, yangi g‘oyalar yaratish va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuning uchun, zamonaviy pedagogika sohasida mantiqiy fikrlashni shakllantirishga qaratilgan yondashuvlar o‘quv jarayonining sifatini va samaradorligini oshirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Tavsiyalar.

1. Pedagogik jarayonda muammoli vaziyat metodidan kengroq foydalanish lozim, chunki u talabalarning faolligi va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini samarali rivojlantiradi.
2. Fikrlar xaritasi metodini o‘qitish jarayoniga joriy etish, ayniqsa, murakkab pedagogik tushunchalarni o‘rgatishda, talabalarga mavzuni yaxshiroq tushunish va bilimlarni tizimlash imkonini beradi.
3. O‘qituvchilar uchun mantiqiy fikrlash va kreativ pedagogika metodlarini o‘zlashtirish bo‘yicha maxsus treninglar tashkil etish tavsiya etiladi. Bu ularning o‘quv jarayonida yangi metodlarni samarali qo‘llashini ta’minlaydi.
4. Talabalar o‘rtasida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan interaktiv mashg‘ulotlar va loyiha ishlarini ko‘paytirish kerak.
5. Ta’lim muassasalarida kreativ pedagogika fanining mazmuni va metodikasi doimiy yangilanib turishi zarur, bu esa talabalarni zamonaviy bilimlarga moslashishga tayyorlaydi.

Adabiyotlar:

1. Anderson L.W., Krathwohl D.R. (Eds.). (2001). A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom’s Taxonomy of Educational Objectives. – New York: Longman.
2. Barrows H.S. (1996). Problem-Based Learning in Medicine and Beyond: A Brief Overview. New Directions for Teaching and Learning, 1996(68), 3-12.
3. Barrows H.S. (1996). Problem-Based Learning in Medicine and Beyond: A Brief Overview. New Directions for Teaching and Learning, 1996(68), 3-12.
4. De Bono E. (1995). Lateral Thinking: Creativity Step by Step. – New York: Harper & Row.
5. Guilford J.P. (1967). The Nature of Human Intelligence. – New York: McGraw-Hill.
6. Saydullayeva N.I. Bo‘lajak maktabgacha ta’lim tashkilotlarining kreativ kompetentligini rivojlantirish texnologiyalari. – Toshkent: “Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi”, 2022. 132 bet.
7. Qo‘chqorov D. (2021). Talabalarda mantiqiy fikrlashni shakllantirishda AKTdan foydalanishning samaradorligi. Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali, №2, 62–67-betlar.
8. Qodirov A. (2020). “Zamonaviy ta’lim jarayonida tanqidiy fikrlash kompetentligini rivojlantirish”. // O‘zDJTU Ilmiy axborotnomasi, №1, 45–50-betlar.
9. Robinson K. (2011). Out of Our Minds: Learning to be Creative. – Chichester: Capstone Publishing.
10. To‘xtasinov Sh. (2019). Kreativ pedagogika asoslari. – Samarqand: Zarafshon nashriyoti.
11. Usmonxo‘jayev M. (2018). Ta’limda mantiqiy va tanqidiy fikrlashni shakllantirish. – Toshkent: Ilm ziyo.
12. Yoqubov G'. (2016). Pedagogik innovatsiyalar nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

ELEKTRON TA’LIM MUHITIDA BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING MANTIQIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH

Ermamatova Maftuna Ermamatovna,
Samarqand davlat pedagogika unstituti
Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim fakulteti
ermamatovamaftuna80@gmail.com

*Bugungi kunda **z**amonaviy ta’lim tizimini rivojlantirishda bo‘lajak o‘qituvchilarning o‘rni nihoyatda kattadir. Oliy ta’lim muassasalarida olgan bilim, ko‘nikma va malakaga ega bo‘lishi bilan bir qatorda o‘quv jarayonida muammolarni samarali hal qila olish qobiliyatiga ega bo‘lishni talab etadi. Bu esa bo‘lajak o‘qituvchilanni tayyorlashda ularning kasbiy faoliyatida mantiqiy tafakkurni rivojlantirish o‘ta muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.*

Mantiqiy tafakkur – bu muammolarni tahlil qilish, ularga yechim topish va qaror qabul qilish jarayonlarini amalga oshirish imkonini beruvchi vositadir. Shunday ekan, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish har qanday bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy muvaffaqiyatining asosi hisoblanadi.

Ushbu maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashda ularning o‘quv jarayonida mantiqiy tafakkurini rivojlantirish imkoniyatlarini oshirish va bunda uchraydigan ayrim muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari, shuningdek, elektron ta’lim muhitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashda ularning har tomonlama mantiqiy tafakkurini rivojlantirishning zamonaviy usullari haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar**:** *elektron ta’lim muhiti, mantiqiy tafakkur, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, interaktiv metodlar, refleksiya, raqamli kompetensiya, ong, intellektual qobiliyat, pedagogik jamoa, pedagogik qobiliyat.*

РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ В СРЕДЕ ЭЛЕКТРОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Сегодня роль будущих учителей в развитии современной системы образования чрезвычайно велика. Помимо знаний, навыков и квалификации, полученных в высших учебных заведениях, от них также требуется умение эффективно решать задачи в образовательном процессе. Это свидетельствует о том, что развитие логического мышления в профессиональной деятельности будущих учителей имеет большое значение.

Логическое мышление – это инструмент, позволяющий анализировать проблемы, находить их решения и реализовывать процессы принятия решений. Следовательно, развитие логического мышления – основа профессиональной успешности любого будущего учителя.

В данной статье рассматриваются возможности повышения уровня развития логического мышления в образовательном процессе будущих учителей начального класса, некоторые проблемы, возникающие в этом процессе, и пути их преодоления, а также современные методы комплексного развития логического мышления в процессе подготовки будущих учителей начального класса в среде электронного обучения и методы, используемые в этом процессе.

Ключевые слова**:** *электронная среда обучения, логическое мышление, учитель начальных классов, интерактивные методы, рефлексия, цифровая компетентность, сознание, интеллектуальные способности, педагогический коллектив, педагогическое мастерство.*

DEVELOPING LOGICAL THINKING OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN AN E-LEARNING ENVIRONMENT

Today, the role of future teachers in the development of the modern education system is extremely large. In addition to the knowledge, skills and qualifications obtained in higher educational institutions, they are also required to have the ability to effectively solve problems in the educational process. This shows that the development of logical thinking in the professional activities of future teachers is of great importance.

Logical thinking is a tool that allows you to analyze problems, find solutions to them and implement decision-making processes. Therefore, the development of logical thinking is the basis for the professional success of any future teacher.

This article discusses the possibilities of increasing the development of logical thinking in the educational process of future primary school teachers, some of the problems encountered in this process and ways to overcome them, as well as modern methods for the comprehensive development of logical thinking in the training of future primary school teachers in an e-learning environment, as well as the methods used in this process.

Keywords: *electronic learning environment, logical thinking, primary school teacher, interactive methods, reflection, digital competence, consciousness, intellectual ability, pedagogical team, pedagogical ability.*

Kirish. XXI asr ta’limi zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi bilan uyg‘un holda o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi kommunikatsiyani yangicha shaklda tashkil qilishni talab qilmoqda. Xususan, boshlang‘ich ta’limda faoliyat olib boradigan o‘qituvchilar zamonaviy, mantiqan asosli, reflektiv va tahliliy fikrlovchi bo‘lishi zarurligini hayotning o‘zi taqqozo etmoqda. Elektron ta’lim muhiti esa bu kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan bir qatorda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish alohida o‘rin tutadi va ta’lim tizimida uzoq vaqtdan buyon bu borada turli xil ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda.

Hozirgi zamon ilmiy muloqotida “mantiq” terminining mazmuni ancha boyigan bo‘lib, u turli ma’nolarda ishlatiladi. Chunonchi, “mantiq” termini bilan narsa va hodisalar taraqqiyotidagi o‘zaro bog‘lanish yoki tafakkur yordamida vujudga keladigan tushunchalarning aloqasi va bog‘lanishi ifodalanadi.

Mantiq fan sifatida miloddan avvalgi IV asrda Qadimgi Gretsiyada vujudga kelgan bo‘lib, “logika” nomi bilan yuritilgan. Dastlab “logika” grekcha – “logos”, ya’ni “so‘z”, “fikr”, “aql”, “qonuniyat” degan ma’nolarini anglatgan. Ayrim manbalarda ta’kidlanishicha, “Logika” tushunchasini birinchi bor ilmiy termin sifatida Demokrit o‘zining “Mantiq to‘g‘risida” yoki “Qonun” asarida muomalaga kiritgan. “Mantiq” so‘zi esa arab tilidan olingan bo‘lib, “tafakkur shakli va qonunlari haqidagi fan” degan ma’noni anglatadi.

Agar so‘z narsalarning tartibi,bog‘lanishi, izchilligi xususida borsa – obyektiv mantiq, yoki aksincha, fikrlarning bog‘lanishi, izchilligi, asoslanganligi, tafakkurning taraqqiyoti va qonuniyatlari haqida boradigan bo‘lsa, tafakkur mantig‘i yoki subyektiv mantiq tushuniladi. Shuningdek, mantiq, deganda tafakkur qonunlari va shakllarini o‘rganuvchi fan ham tushuniladi. Keyingi tahlillarimizda aynan shu ma’nodagi mantiq haqida so‘z boradi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Ba’zi ilmiy adabiyotlarda mantiqiy tafakkur tushunchasiga quyidagicha izoh berib o‘tilgan. Mantiqiy tafakkur bir nechta ma’nolarga ega. Ushbu tushunchalar fikrlashning rivojlanish bosqichlarini, tahlil qilish qobiliyatini, voqelikka munosabatini ifodalaydi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining aqliy faoliyatini rag‘batlantirish uchun mantiqiy tafakkurni rivojlantirish texnologiyasida foydalanadigan texnikasi va vositalariga bog‘liq. Mantiqiy tafakkur baholash, o‘z-o‘zini baholash, mantiqiylik, o‘z-o‘zini tahlil qilish, isbotlash, rad etish, mantiqiy tahlil kabi tushunchalarni va amalda qo‘llaniladigan ishonchli dalillarning usullarini o‘z ichiga oladi. Bularning barchasi shaxsni rivojlantirishga, jamiyatning kelajagi bo‘lgan yosh avlodni dunyoqarashini shakllantirishga yordam beradi. Mantiqiy muammolarni yechishda zamonaviy pedagogik texnalogiyalarni ilgari surish va ularni yechish usullarini ko‘rib chiqish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak.

N.Muslimov va M Mirsolievalarning fikrlariga ko‘ra ham ijtimoiy faol ta’limda, yuqori natijalarga erishishga intiluvchi, pedagoglik kasbini tanlash va egallash ishida jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiquvchi shaxsni shakllantirishdan kreativ kompetensiyalar muhim omil sifatida qaraladi. Mantiqiy fikrlash ham aynan ushbu kreativlikni yuzaga chiqaruvchi omildir. Zero insonda avvalo tafakkur va mantiqning borligi voqea-hodisalar zanjirida aniq va to‘g‘ri qaror qabul qilish imkonini beradi.

Shu o‘rinda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining biz yuqorida so‘z yuritayotgan mantiqiy tafakkur qobiliyatini rivojlantirishning metodik holati dolzarb masalalardan hisoblanadi. Aytish o‘rinliki globallashuv, texnogen sivilizatsiya yosh avlod tarbiyasiga ham o‘z ta’sirini o‘tkazayotgani sir emas, bugungi kun o‘quvchisini “o‘tmish ertaklari, voqealari” bilan aldab bo‘lmaydi, ularni real voqealarga asoslangan ma’lumotlar qiziqtiradi. Aksariyat hollarda bir yoshli bola mobil aloqa vositalaridan foydalana olayotganligini “quvonch” bilan gapiramiz. Demak, bo‘lg‘usi boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi zamonaviy talablarga javob beradigan ta’lim sohasida kechayotgan yangilanishlarni bilishi, o‘z ustida tinmay ishlashi, doimiy o‘zgarib turuvchi nostandart sharoitlarda amaliy faoliyatga innovatsion tayyorligini ta’minlash ehtiyojini yuzaga keltirmoqda, bu esa qo‘shimcha, noan’anaviy, parallel mustaqil ta’lim tizimlarini yaratishga ehtiyoj tug‘dirmoqda. Shu nuqtai nazardan, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining mantiqiy tafakkurini elektron ta’lim muhiti orqali shakllantirish masalasi hozirgi pedagogika fanining dolzarb muammolaridan biridir. Mantiqiy tafakkurni shakllantirishda raqamli texnologiyalar, interaktiv metodlar, virtual muhitdagi muloqot vositalari imkoniyatlaridan samarali foydalanish usullari tahlil qilinadi.

Zamonaviy interaktiv model orqali bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida tahliliy va reflektiv fikrlash, muammoli vaziyatlarni yechish, qaror qabul qilish kompetensiyalari shakllanishi zarur. Mantiqiy tafakkur bu faktlar, sabab-oqibat bog‘liqligi asosida xulosa chiqarish, fikrni izchil va asosli ravishda ifodalash qobiliyatidir. Bu kompetensiya o‘qituvchining metodik tayyorgarligida, dars jarayonini tashkil etishda va muammoli vaziyatlarga to‘g‘ri yechim topishda asosiy rol o‘ynaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Aytish o‘rinliki, zamonaviy ta’limda yangicha metodik yondashuvlar asosida elekron ta’lim muhitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashda ularning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish jarayoni – oliy ta’lim mussaalarida ta’limiy va ijtimoiy faoliyatning ajralmas qismidir, mantiqiy metodik urg‘uning bunda mujassam bo‘lishi esa bo‘lg‘usi pedagoglarning umumkasbiy o‘ziligi va pedagogik imidjini fikran anglash layoqatini shakllantirishning ochiq, o‘zgaruvchan, demokratik sohasidir. Shundan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, electron ta’lim muhitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari bizning nazarimizda quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- o‘quv-tarbiyaviy faoliyatni rejalashtirishda ta’lim sharoitlariga bog‘liq holda integratsiya, xilma-xillik va moslashuvchanlik mexanizmlari mazmunini motivatsion, zamonaviy universal ta’lim, integratsion yondashuv, xalq hamkorlik tamoyillari asosida optimallashtirishning ilmiy - amaliy asoslarini aniqlash;

- oliy ta’lim tizimida ish reja va kalendar rejasi mazmunini xalqaro me’yorlar va davlat talablarini implemintatsiya qilish asosida integratsiyalashtirilgan zamonaviy axborot ta’lim bazasini ishlab chiqish;

-o‘quv faoliyati jarayonlariga zamonaviy ta’lim dasturlari va innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish orqali o‘quv-metodik resurslarning samaradorligini aniqlash;

-o‘quv faoliyati natijalariga ko‘ra bo‘lg‘usi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining bilim, malaka va ko‘nikmalarining sifat va samaradorligini innovatsion baholash tizimini aniqlash.

Bo‘lajak o‘qituvchiga kasbiy moslashishda professional yordam kerak, chunki muvaffaqiyatizliklarni boshdan kechirish, o‘z qo‘rquvini haddan tashqari oshirib yuborish, mas’uliyatni anglash — bularning barchasi pedagogik mas’uliyatdan qo‘rqib, umidsizlikka vamaktabni tark etishga olib kelishi mumkin. Bunda bo‘lajak pedagogni qo‘llab-quvvatlashi, unga manzilli yordam ko‘rsatishi zarur.

Zamonaviy maktab ta’lim oldiga qo‘yilgan maqsadlar qatorida jadal rivojlanib borayotgan ilm-fan taraqqiyoti va globallashuv sharoitida uning oldiga ko‘plab vazifalar qo‘yilgan bo‘lib, xususan, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini mantiqiy tafakkurini rivojlantirish lozim bo‘lgan muammolarni eng maqbul va samarali yechimini tezda topadigan intelektual salohiyati va dunyoqarashi teran shaxsni shakllantirish alohida ta’kidlangan. Bir tomondan bu maqsad bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ichki imkoniyatlarini ro`yobga chiqarishga, uning ijodkorligini, fikrlash mahsuldorligini rivojlantirishga qaratilgan bo`lib, murakkab vazifalarni bajara olish qobiliyatini rivojlantirishga yordam berishi kerak.

Bugungi kunda ta’limda asosiy e’tibor - bu, xususan, mustaqil ravishda electron ta’lim muhida ma’lumot olish va qayta ishlash qobiliyatiga ega bo‘lgan shaxsning umumiy madaniyatini rivojlantirish, shakllantirish yoki boshqacha aytganda, noan’anaviy ta’lim bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini ongini mustahkam rivojlanishi yo‘lida qo‘llashdir. Bu amaliyotda qiyinchiliklarga olib keladi, lekin pedagogika oliy ta’lim ta’limning aynan shu yo‘nalishidan boshlab murakkablik darajasi oziga xos bo‘lgan rivojlantiruvchi va yo‘naltirilgan ta’limga o‘tish maqsadga muvofiqdir. Shularni hisobga olgan holda ushbu ilmiy masala ya’ni “Elektron ta’lim muhitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini mantiqiy tafakkurini rivojlantirishni takomillashtirish” hozirgi kunda dolzarb ta’limiy muammo sifatida o‘rganilishi lozim va ushbu borada bajarilgan ishlar ham aynan ta’limning boshlang‘ich ta’lim talabalarida bevosita amaliyotga tadbiq etilishi kerak degan xulosa mavjud. Mazkur omillarni hisobga olgan holatda masalaning daslabki empirik o‘rganilishi va tahliliy ishlari olib borildi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Elekron ta’lim muhitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga metodik tayyorgarligining hozirgi holati umumiy holatda pedagogika oily ta’lim dargohlarida ta’limining an’anaviyligidan voz kechib noa’nanaviy tarzda zamonaviy ta’limga asoslangan holatda bajarilayotgan tashkiliy ishlarda o‘z aksini topmoqda. Ammo bu borada alohida dastur yoki yo‘l xaritasi keng qamrovda ta’lim tizimida bevosita tadbiq etilmaganligini ta’kidlash o‘rinli. Umumiy qilib aytganda electron ta’lim muhitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga metodik tayyorlashning o‘ziga xosligi bu ular ta’lim beradigan yosh avlodni ushbu ruhda tarbiyalash va akademik faoliyat jarayonida bu tajribadan samarali foydalanishda ko‘rinadi. Elektron ta’lim muhitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga metodik tayyorlashning pedagogik shart-sharoitlari bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini matematika va uni o‘qitish metodikasi, tabiatshunoslik, texnalogiya fanlari uchun umumiy bo‘lgan shunday elementlarni kiritish zarurki, ular boshqa ta’lim yo‘nalishlari bilan birlashtirishga imkon beradi. Mantiqiy tafakkur har bir inson uchun uning yoshi va kasbiy faoliyatidan qat’iy nazar hayotiy muhim

omil bo‘lib xizmat qiladi. Chunki aql insonga berilgan eng buyuk ne’matlardan biridir va uni har bir kundalik voqea-hodisalar, turli masalalarni hal qilish jarayonida to‘g‘ri ishlatish insondagi mantiqiy tafakkurning rivojlanganlik darajasiga bog‘liq.

Xulosa. Elektron ta’lim muhitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi bu kabi jihatlar egasi bo‘lishi ham aynan unga beriladigan ta’lim va tarbiyaning zamonaviy pedagogik texnologiyalarni, shart-sharoit va me’yorlarga mos tarzda tashkil etilishiga bog‘liq. Pedagogik mahorat faqatgina umumiy bilimlar va mutaxassislik toifasining egallanishi bilan belgilanib qolmaydi. Ushbu kasb egasining nozik va tafakkuran teran shaxsiyat sohibi sifatida xalq farzandiga ta’lim berishi jamiyatning madaniy va ma’rifiy dunyoqarashi va aqliy saviyasini ham oshiradi.

Adabiyotlar:

1. Ermamatova M. E. Umumiy o‘rta ta’lim yuqori sinf o‘quvchilarining mantiqiy tafakkurini rivojlantirish shakl, usul va vositalari, // Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences, 2023.

2. Ernamatova M. E. “10–11-sinf o‘quvchilarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning didaktik asoslari” // *Kompyuter ilmlari va muhandislik texnologiyalari* anjumanida taqdimot. Ijournal.

3. Ernamatova M. E. “Matematika darslarida yuqori sinf o‘quvchilarining mantiqiy tafakkurini shakllantirish omillari” // Amaliy va tabiiy fanlarni o‘qitishning dolzarb muammolari respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Ijournal.

4. G‘aniyeva M.A “O‘qituvchini kasbiy faoliyatida mantiqiy tafakkurni o‘rni” // Monagrafiya GlobeEdit nashriyoti, 2024-yil 16-sentabr.

5. Turg‘unov A., Sharipov M. Pedagogik texnologiyalar. – T.: Fan, 2020.

6. Ravshanova M. Zamonaviy o‘qituvchi kompetensiyasi. // O‘zbek pedagogik jurnali, 2023.

7. Shodmonov N. Raqamli ta’lim muhitida kompetensiyalarni rivojlantirish, – Cyber Leninka, 2022.

8. Mishra P., & Koehler M. J. Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK) Framework. – J. of Teacher Education, 2006.

9. Anderson L. & Krathwohl D. A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing, – NY: Longman, 2001.

KOMMUTATSIYA TARMOQ TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANIB BO‘LAJAK TEXNOLOGIYA FANI O‘QITUVCHILARINING KASBIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISHNING TEXNOLOGIK ASOSLARI

Hamrayev Javlonbek Hoshim o‘g‘li,
Qarshi davlat texnika universiteti dotsenti, p.f.f.d (PhD)
hamrayevjavlonbek11@gmail.com

Maqolada ta’lim va ilm-fan sohasini rivojlantirish masalalari ko‘rib chiqiladi. Jumladan, ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish, ilmiy va innovatsion yutuqlarni amalga oshirishning samarali mexanizmlarini yaratish, oliy ta’lim muassasalari va ilmiy-tadqiqot institutlari qoshida ixtisoslashtirilgan ilmiy-eksperimental laboratoriyalar hamda yuqori texnologiyalar markazlarini tashkil etish, shuningdek, texnologik parklarni barpo etish kabi yo‘nalishlar ta’limni rivojlantirishning ustuvor vazifalari sifatida belgilanganligi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: *kommutatsiya, telekommunikatsiya, model, port, infraqizil nur, tarmoq, konferensiya, Usenet, telnet, FTP, WAIS.*

ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ТЕХНОЛОГИИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТЕХНОЛОГИЙ КОММУТАЦИОННЫХ СЕТЕЙ

В статье рассматривается развитие сферы образования и науки, в том числе таких направлений, как стимулирование научно-исследовательской и инновационной деятельности, создание эффективных механизмов реализации научных и инновационных достижений, специализированных научно-экспериментальных лабораторий и центров высоких технологий при высших учебных заведениях и научно-исследовательских институтах и создание технологические парки, которые установлены в качестве приоритетной задачи развития образования.

Ключевые слова: *коммутация, телекоммуникации, модель, порт, инфракрасный порт, сеть, конференц-связь, Usenet, telnet, FTP, WAIS.*

TECHNOLOGICAL BASIS OF DEVELOPING PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TECHNOLOGY TEACHERS USING SWITCHING NETWORK TECHNOLOGIES

The article examines the development of education and science, including such areas as stimulating research and innovation activities, creating effective mechanisms for implementing scientific and innovative achievements, establishing specialized scientific-experimental laboratories and high-technology centers at higher educational institutions and research institutes, and developing technology parks. These areas are identified as priority tasks for the advancement of education.

Keywords: *switching, telecommunications, model, port, infrared, networking, conferencing, Usenet, telnet, FTP, WAIS.*

Kirish. Tajriba shuni ko‘rsatadiki, kompyuter kommunikatsiyasini joriy etish boshqa vositalaridan foydalanish bilan birlashtirilganda va keng ko‘lamli metodologik va tashkiliy-pedagogik innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlasa (hamkorlikdagi guruhlarda ishlash, loyiha ishi, ta’lim muassasi talabalarining faoliyatini baholashning muqobil metodlari) natijalar samarali bo‘ladi.

Muvaffaqiyat odatda u yoki bu axborot texnologiyalari yoki pedagogik texnikadan foydalanish bilan emas, balki o‘qituvchilar va talabalar ota-onalari bilan birgalikda o‘z ta’lim muassasilarini o‘zlari qayta yaratganliklari bilan bog‘liq. Bu jarayonni amalga oshirishni ta’minlovchi integratsiya vositasi sifatida kompyuter kommunikatsiyasining roli esa ishtirokchilar tomonidan yuqori baholanadi. Ko‘rinib turibdiki, bu jarayonning o‘ziga xos borishi va shartlari ko‘p jihatdan muayyan ta’lim muassasi va uning muhitining o‘ziga xos sharoitlariga bog‘liq. Bunday o‘zgarishlar uchun yagona "model" yoki namuna paydo bo‘lishi mumkin emas [2].

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Ta’lim uchun telekommunikatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash texnologiyalarini o‘rganish uchun o‘quv sifatida foydalaniladigan kompyuter tarmoqlarining ba’zi xususiyatlarini hisobga olish kerak:

1. Ta’lim kompyuter tarmoqlari havaskor, ilmiy-tadqiqot, boshqaruv va umumiy maqsadli tijorat kompyuter tarmoqlariga ko‘p jihatdan o‘xshash hamda ular barcha darajadagi ta’lim muassasalari uchun ham ochiq bo‘lib, ularga har xil turdagi xizmatlarni (kompyuter kommunikatsiyasi, ma’lumotlar bazalariga kirish, ma’lumotlar bazasiga kirish, kompyuter aloqasi) taqdim etadi va hokazo. Ta’lim tarmoqlarining farqi shundaki, bu yerda qabul qilingan barcha texnik va tashkiliy qarorlarni, shuningdek, abonentlarga ko‘rsatiladigan xizmatlar tarkibini belgilaydigan ta’lim vazifasi ongli ravishda shakllantiriladi.

2. Ta’lim kompyuter kommunikatsiyasi g‘oyalari ko‘p jihatdan masofaviy ta’lim tizimlarida ishlab chiqilgan g‘oyalarga o‘xshashdir. Kompyuter aloqasining o‘quv radio-televideniye eshittirishidan asosiy farqi shundaki, u faol, interaktiv, talabalar bilan maslahatchi emas, hamkasblarni hamkorlikda bog‘laydi. Kompyuter aloqasi video konferensiyaga yaqin, ammo ikkinchisi juda muhim ahamiyat kasb etadi.

3. Kompyuter ta’lim kommunikatsiyalari – kompyuterlarning ta’lim jarayonida qo‘llanilishi. Biroq ular o‘zining pedagogik mohiyatiga ko‘ra avtomatlashtirilgan boshqaruv va o‘qitish tizimlaridan, avtomatlashtirilgan laboratoriya jihozlaridan, jarayon va hodisalarning modellaridan va kompyuterlarning qo‘llanishidan farq qiladi.

4. Ta’lim maqsadlaridagi kompyuter tarmoqlari aqliy mehnat unumdorligini oshirish uchun boshqa kompyuter vositalari bilan juda ko‘p umumiy xususiyatlarga ega. Biroq ular matn muharrirlari, elektron jadvallar, ma’lumotlar bazalari va hatto elektron pochta kabi an’anaviy vositalardan sifat jihatidan farq qiladi (garchi bularning barchasi ko‘pincha internetda qo‘llaniladi).

5. Ta’lim profilidagi kompyuter tarmoqlari kompyuter tarmoqlari va umumiy maqsadli ma’lumotlar bazalaridan foydalanishi mumkin, ular masofaviy o‘qitish shakllaridan biri bo‘lib, ular haqiqatda kompyuterlarning qo‘llanishi usullaridan biridir. Biroq, mohiyatan ular, birinchi navbatda, va deyarli faqat o‘z o‘quv dasturlari bilan belgilanadi, ular geografik jihatdan bir-biridan uzoqda joylashgan o‘quv guruhlarining birgalikdagi faoliyati uchun mo‘ljallangan, ularning faoliyatini vaqt, mazmun va shakllar bo‘yicha muvofiqlashtiradi [3].

Shunday qilib, o‘quv kompyuter tarmog‘ini bir nechta geografik jihatdan ajratilgan ta’lim guruhlarida amalga oshiriladigan yagona o‘quv jarayonini texnik, uslubiy va tashkiliy jihatdan ta’minlaydigan o‘ziga xos o‘quv-uslubiy majmua sifatida belgilash mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Quyidagi 1-rasmda ta’lim maqsadlarida kompyuter tarmoqlarini qurishning mumkin bo‘lgan variantlari ko‘rsatilgan.

Ko‘rib turganingizdek, birinchi variant mahalliy tarmoq uchun mos emas, chunki arzonligiga qaramay, tarmoq ishchi stansiyalarining kerakli tezlik bilan o‘zaro ta’sirini ta’minlay olmaydi, shuningdek, masofaviy sinflarda ish stansiyalarini o‘rnatishni ta’minlay olmaydi. Shuning uchun ikkinchi variant afzalroqdir, chunki bunda ta’lim muassasasi ichida nafaqat yuqori tezlikdagi aloqani ta’minlash, balki biz quyida ko‘rib chiquvchi kompyuter tarmoqlariga qo‘yiladigan didaktik talablarni ham amalga oshirish mumkin.

Telefon kanallarini almashtirishga asoslangan uchinchi variant mintaqaviy tarmoq uchun ishlatiladi. Yuqorida aytilganlarga asoslanib, biz ta’lim maqsadlarida kompyuter tarmoqlari uchun bir nechta texnologiyalarni taklif qilishimiz mumkin.

Telefon kommutatsiyasi bilan ta’lim tarmog‘idan foydalanish varianti boshqa turdagi ulanishlarga nisbatan muhim afzalliklarga ega - bu past narx. Ammo shu bilan birga, ushbu turdagi ulanishdan foydalanish faqat pochta yozishmalari va exo-konferensiyalarni (ya’ni, oflayn rejimda tarmoq konferensiyalarini) amalga oshiriladi, bu esa tarmoqni o‘rganish jarayonini juda qiyinlashtiradi. Bundan tashqari, tarmoq dasturiy ta’minotini o‘rnatishda juda jiddiy qiyinchiliklar mavjud.

Jahon internet tarmog‘i asosida ta’lim tarmog‘ini qurish internet protokoli orqali ishlaydi. Ma’lumotlar asosiy kompyuterlarda saqlanadigan va turli formatlarda taqdim etilishi mumkin bo‘lgan fayllarga jamlanadi. Ma’lumotlar formati qaysi tarmoq xizmatidan foydalanganingizga va mahalliy shaxsiy kompyuterda ma’lumotlarni ko‘rsatish uchun qanday imkoniyatlar mavjudligiga bog‘liq. Protokollarini qo‘llab-quvvatlaydigan har qanday kompyuter asosiy kompyuter sifatida ishlay oladi. Biz o‘z ishimizda ta’lim kompyuter tarmog‘ini qurish uchun ushbu variantni asosiy deb hisoblaymiz [4].

Ushbu tendensiyaga muvofiq, biz ta’lim muassasi talabalarini axborot va telekommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o‘qitishga tayyorlikni o‘qituvchining mehnatga umumiy tayyorligining o‘ziga xos ko‘rinishi sifatida ko‘rib chiqamiz. Shu munosabat bilan o‘qituvchining telekommunikatsiya va kompyuter texnologiyalaridan foydalanishga tayyorligi uning kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorgarligining asosiy jihati deyish mumkin.

O‘qituvchining axborot va telekommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishga tayyorligining bir qismi bo‘lgan bevosita motiv - bu bolalarni mahalliy va global kompyuter tarmoqlaridan (masalan, internetdan) pedagogik jarayonni qo‘llab-quvvatlashning muhim didaktik vositasi sifatida o‘qitishga qiziqish deyish mumkin. Bu qiziqish texnologiya o‘qituvchisi shaxsi yo‘nalishining asosiy mazmunidir.

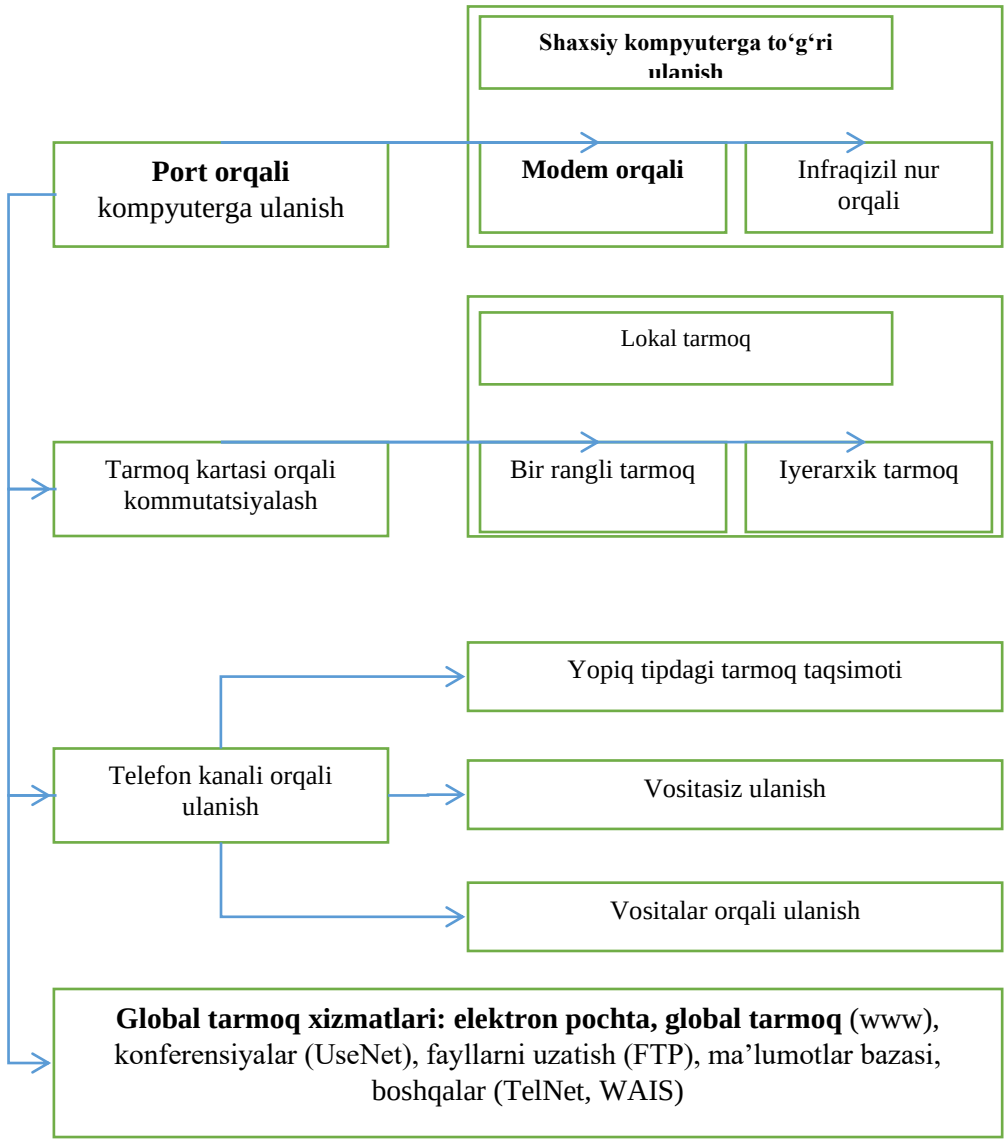

1-rasm. Kompyuter kommutasiya metodlari

Olingan natijalar va ularning tahlili. Biz o‘qituvchi shaxsining ushbu yo‘nalishini uning pedagogik faoliyatning ushbu jihatini asosiy sifatida tanlashini belgilaydigan fazilatlar to‘plami sifatida tushunamiz. Bizning fikrimizcha, o‘rganilayotgan texnologiya o‘qituvchisi shaxsiyatining yo‘nalishida ma’lum bir "siljish" [6] motivatsiya ustunlik qiladi, chunki zamonaviy kompyuterda axborot telekommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda bolalarni o‘qitishga alohida qiziqish mavjud.

O‘z oldimizga texnologiya o‘qituvchisining ta’lim muassasi talabalarini o‘qitishda telekommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga tayyorligining asosiy komponentlarini tuzish vazifasini qo‘ygan holda, biz uning tarkibida quyidagi elementlarni ajratib ko‘rsatamiz:

o‘qituvchi shaxsining yo‘nalishi va uning jismoniy fazilatlari rivojlanish normasi, chidamliligi, jismoniy salomatligi;

o‘qituvchining tegishli kasbiy tayyorgarlik bilan pedagogik jarayonni qo‘llab-quvvatlashning didaktik vositasi sifatida kompyuter telekommunikatsiyalaridan foydalangan holda o‘qitishni muvaffaqiyatli amalga oshirishga intilishi va qobiliyati.

Bu holda o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi ostida biz uning maxsus va metodik bilimlari va tegishli malakalari majmuasini tushunamiz.

Bugungi kunda ko‘pchilik mutaxassislarning fikricha, o‘qituvchilarning kompyuter muloqoti ta’lim muassasida tub o‘zgarishlarga olib keladi.

Axborot va telekommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o‘qituvchining o‘rganishga tayyorligining umumiy tarkibi va tuzilishini aniqlab, biz uni diagnostika qilish muammosiga yondashdik, uni hal qilish o‘qituvchining tarmoq bilan dars o‘tkazishga kasbiy tayyorligi ko‘rsatkichlarini aniqlash bilan bog‘liq (shu jumladan masofaviy qo‘llab-quvvatlash). Pedagogik faoliyatga tayyorgarlik muammosi

bo‘yicha tadqiqotlarni tahlil qilish natijasida biz ko‘pchilik mualliflar uning bunday ko‘rinishlarini o‘qituvchi ishiga ijobiy munosabat, pedagogik bilim, ko‘nikmalarning ma’lum darajada egallashi, va pedagogik muammolarni hal qilishda mustaqillik [3] deb tushunamiz. E.P.Belozersev va A.G.Frost bu ko‘rsatkichlarni pedagogik qobiliyatlarning zaruriy rivojlanish darajasi, shaxsning kasbiy-pedagogik yo‘nalishi mavjudligi hamda yondashuvlar bilan to‘ldiradi.

Kompetentli yondashuv doirasida talabalarning individual faoliyatlari rag‘batlantiriladi, ularda egallagan bilimlarini amaliyotda sinab ko‘rishga oid faoliyat mustahkamlanadi.

Kompetentli yondashuv doirasida amaliy ko‘nikma, malakalarni shakllantirishga ustuvor ahamiyat qaratiladi. Bilimlar esa ushbu ko‘nikma va malakalarning asosini tashkil qiladi. O‘quv jarayoni talabalarning o‘zlashtirilgan bilimlar asosida hayotiy-amaliy faoliyat tajribalarini o‘zlashtirishlariga yo‘naltiriladi.

Kompetensiya keng qamrovli tushuncha bo‘lib, inglizcha ―competence», ya’ni ―mahorat», ―qobiliyat» degan ma’nolarni anglatadi. Bundan kelib chiqadiki, kompetensiya bilim, ko‘nikma, malaka, qarashlar va individ shaxsiy sifatlarining namoyon bo‘lishi yoki ta’sir ko‘rsatish qobiliyatidir.

Kompetentli yondashuvga ilm sohalariga ko‘ra: pedagogik, psixologik, antropologik, falsafiy, fanlararo bog‘liqlik sifatida qarash mumkin. Kompetentli yondashuvga maqsadga yo‘naltirilgan holda faoliyatli, madaniyatshunoslikka asoslangan, shaxsiy yondashuv nuqtai nazaridan qarash talab qilinadi. O‘rganishning tashkiliy shakllariga ko‘ra, kompetentli yondashuvga tizimli, kopleks, tarkibiy jihatdan qarash mumkin.

Yuqoridagi fikrlar asosida shuni ta’kidlash mumkinki, kompetentli yondashuv bilimlarni o‘rgatish jarayonida talabalarda tayanch kompetensiyalarni hosil qilishda muhim ahamiyatga ega.

Biz aniqlagan axborot va telekommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishga professional tayyorgarlik tarkibiga asoslanib, biz ushbu sifat mavjudligining quyidagi umumlashtirilgan ko‘rsatkichlarini ajratamiz:

• universal didaktik vosita sifatida kompyuterdan foydalangan holda o‘rganishga qiziqish;

• o‘quv jarayonini qo‘llab-quvvatlashning didaktik vositasi sifatida telekommunikatsiya vositalaridan foydalanishga qiziqish;

• jismoniy salomatlik, chidamliligi;

• informatika, axborot va telekommunikatsiya texnologiyalari sohasida maxsus bilim va ko‘nikmalarning mavjudligi;

• kompyuter yordamida o‘qitish bo‘yicha metodik bilim va ko‘nikmalarning mavjudligi.

• telekommunikatsiya tarmoqlaridan foydalangan holda o‘qitish sohasida uslubiy bilim va ko‘nikmalarning mavjudligi (shu jumladan masofaviy qo‘llab-quvvatlash).

Muhokama. Umuman olganda, bizning tadqiqot obyektini o‘rganish natijalari - bo‘lajak texnologiya o‘qituvchisining o‘qitishda axborot va telekommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga tayyorligi - bo‘lajak texnologiya o‘qituvchisining telekommunikatsiya va kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda o‘rganishga tayyorligi quyi tizim ekanligini ta’kidlash imkonini beradi.

Kompetentli yondashuv doirasida muayyan ta’limiy vazifalarga yechim izlanadi. Mazkur yondashuv ta’limning shaxs taraqqiyotiga yo‘nalganligini ifodalab, talabalarda bir qator shaxsiy sifatlarning shakllanishiga imkoniyat yaratadi. Kompetentlilik ta’lim jarayonida kasbiy-ijtimoiy vazifalarni yechish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Kompyuter aloqasi mavjud o‘quv kurslarini takomillashtirishga yordam beradi, yangi o‘quv fanlarini yaratish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, ularni yaratish juda mashaqqatli ishdir, chunki u odatda ta’lim jarayonini an’anaviy tashkil etish tavsifining o‘zgarishi bilan bog‘liq.

Kompyuter tarmoqlari ta’lim muassasilariga ilgari mavjud bo‘lmagan axborot resurslariga kirishni ta’minlaydi:

• OTM, hukumat, jamoat va tijorat ma’lumotlar to‘plamiga;

• turli xil bilim sohalarida kompyuter tarmog‘ida ishlaydigan mutaxassislar va sezilarli darajada boshqacha madaniy muhitda yashovchi va ishlaydigan hamkasblarga;

• fan va texnika sohasidagi eng so‘nggi ishlar muhokama qilinadigan, shuningdek, ushbu ishlar amaliy amalga oshirilayotgan elektron konferensiyalarga;

• shaxsiy kompyuter dasturiy ta’minotining elektron arxivlariga.

Xulosa. Kompyuter kommunikatsiyasining asosiy afzalligi - ta’lim muassasi uchun zamonaviy axborot texnologiyasi - talabalar va professor-o‘qituvchilarga axborotni qayta ishlash, saqlash, uzatish, xavfsizligini ta’minlashning universal vositasi sifatida kompyuter bilan ishlash imkonini beradi. Shu bilan birga, o‘quv-uslubiy majmuaga kiritilgan va bir nechta geografik jihatdan tarqoq ta’lim guruhlarini o‘qitish jarayonini (yoki o‘qitishni) qo‘llab-quvvatlash uchun mo‘ljallangan texnik, metodologik va tashkiliy yordamga ega kompyuter tarmog‘i ta’lim kompyuter tarmog‘i sifatida belgilanishi mumkin. Global kompyuter aloqasidan foydalanish, tabiiyki, professional matn va grafik muharrirlar, elektron jadvallar,

ma’lumotlar bazalaridan intensiv foydalanish, ta’lim muassasi ichidagi lokal kompyuter tarmog‘ini yaratish bilan uyg‘unlashadi. Ta’lim muassasi ichidagi tarmoqsiz o‘quv jarayonida global kompyuter kommunikatsiyalaridan keng foydalanish mumkin emas. Kompyuter kommunikatsiyasi "Axborot jamiyati" uchun tegishli ta’lim muhitini yaratadi. Shunday qilib, biz allaqachon mavjud internet vositalarini to‘ldiruvchi kompyuter aloqasining paydo bo‘lishi o‘zgaradi deb aytishimiz mumkin:

• professor-o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning shakllari va usullari;

• axborot bilan ishlash vositalari, ular yordamida talabalar va o‘qituvchilar o‘z muammolarini hal qiladilar;

• ta’lim muassasi talabalarining qayerda va qachon o‘rganishi haqidagi g‘oyalar;

• talabalar hal qilishi kerak bo‘lgan o‘quv vazifalarining tabiati.

Adabiyotlar:

1. Abdushukurov A.A., Zuparov T.M “Ehtimollar nazariyasi va matematik statistika”. “Tafakkur bo‘stoni” Toshkent-2015

2. Abduqodirov A.A., Umarova G.U. Boshlang‘ich sinflarda informatika elementlarini o‘qitish metodikasi. –T.: «Fan va texnologiya», 2016, 72 bet.

3. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta‘limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. – T.: Fan, 2007. – 159 b.

4. Ehtimolliklar nazariyasi va matematik statistika. Pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalari uchun darslik. Farmonov Sh.Q., Turgunbayev R.M., Sharipova L.D., Parpiyeva N.T., Toshkent, 2007

5. Abduqodirov A.A. Mamatov N.D. va boshqalar. Axborot texnologiyalari. – T.: O‘qituvchi, 2002. – 133 b.

6. Yuldashev U., Boqiyev R.R., Zokirova F.M. “Informatika” Toshkent. 2002 yil.

7. Современные языки программирования: учебное пособие / Ф. М. Закирова. Л. М. Набиулина: Мин-во высшего и среднего спец. образования РУз, Национальное общество философов Узбекистана. 2012. -192 с

8. Ходжаев Б.Х. Умумтаълим мактаби ўқувчиларида тарихий тафаккурни модернизациялашган дидактик таъминот воситасида ривожлантириш. Пед. фан. док. ... дис. – Тошкент. 2016.

9. Усаров Ж.Э. Компетенциявий ёндашувга асосланган давлат таълим стандартларини амалиётга жорий этиш: муаммо ва ечимлар // Физика, математика ва информатика. – Тошкент, 2016. - № 6. – Б. 40-48.

10. Aripov M., Begalov B., Begimqulov U., Mamarajabov M. Axborot texnologiyalari. O‘quv qo‘llanma. T. Noshir. 2009, 368 b.

O‘QUVCHILARDA MILLIY TAFAKKURNI O‘STIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Hazratova Nasiba Ahmadovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti izlanuvchisi

Ushbu maqolada o‘quvchilarda milliy tafakkurni shakllantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida yoritilgan. Milliy tafakkur tushunchasining mohiyati, uni rivojlantirishning zamonaviy ta’limdagi o‘rni, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari tahlil qilingan. Xususan, o‘quv dasturlarida milliy komponentlarning yetarli darajada aks etmasligi, pedagoglarning metodik tayyorgarligi pastligi, axborot makonidagi yot mafkuralar ta’siri kabi muammolar ko‘rsatib o‘tilgan. Muallif milliy tafakkurni shakllantirishda ta’lim jarayoni, sinfdan tashqari faoliyat, oilaviy tarbiya va raqamli vositalardan samarali foydalanish zarurligini asoslaydi. Maqola pedagog va tarbiyachilar uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: *milliy tafakkur, milliy g'oya, ma'naviyat, milliy identifikatsiya, pedagogik muammo, tarbiya jarayoni, milliy qadriyatlar, tarixiy xotira, madaniy meros, o'quvchilar faolligi, o'qituvchi malakasi.*

ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

В настоящей статье освещается формирование национального мышления у учащихся как актуальная педагогическая проблема. Рассматриваются сущность понятия национального мышления, его роль в современном образовании, существующие проблемы и пути их преодоления. В частности, указывается на недостаточное отражение национального компонента в учебных программах, низкую методическую подготовленность педагогов, влияние чуждых идеологий в информационном пространстве. Автор обосновывает необходимость эффективного использования учебного процесса, внеклассной деятельности, семейного воспитания и цифровых средств для формирования национального мышления. Статья имеет практическое значение для педагогов и воспитателей.

Ключевые слова: *национальное мышление, национальная идея, духовность, национальная идентификация, педагогическая проблема, воспитательный процесс, национальные ценности, историческая память, культурное наследие, активность учащихся , квалификация преподавателя.*

FORMING NATIONAL THINKING IN STUDENTS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

This article examines the formation of national thinking in students as an urgent pedagogical problem. It analyzes the essence of the concept of national thinking, its place in modern education, existing problems, and ways to address them. In particular, the article points out issues such as insufficient representation of national components in curricula, low methodological preparedness of teachers, and the influence of foreign ideologies in the information space. The author substantiates the need for effective use of the educational process, extracurricular activities, family upbringing, and digital tools to shape national thinking. The article has practical significance for teachers and educators.

Keywords: *national thinking, national idea, spirituality, national identification, pedagogical problem, educational process, national values, historical memory, cultural heritage, student engagement, teacher competence.*

Kirish. Bugungi globallashuv jarayonida milliy o‘zlikni anglash, tarixiy xotirani saqlash, milliy qadriyatlar asosida fikrlaydigan, Vatanga sadoqatli yoshlarni tarbiyalash dolzarb vazifalardan biridir. Shu nuqtayi nazardan, ta’lim tizimining har bir bo‘g‘inida o‘quvchilarda milliy tafakkurni shakllantirish muhim pedagogik muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Milliy tafakkur – bu shaxsning o‘z milliy o‘zligini anglash, xalqining tarixi, madaniyati, qadriyatlari, urf-odatlari, tili va diniy e’tiqodiga nisbatan ongli munosabatini ifoda etuvchi fikrlash tarzidir. Uni o‘stirish ta’lim tizimining ma’naviy-ma’rifiy vazifalaridan biri bo‘lib, bu boradagi yondashuvlar chuqur pedagogik tahlilni talab etadi.

Har qanday millatning ijtimoiy taraqqiyoti, madaniy yuksalishi va davlat mustahkamligining asosiy omillaridan biri – bu yosh avlodning milliy ong va tafakkur bilan qurollangan holda voyaga yetishidir. Milliy tafakkur – bu xalqning o‘z tarixi, tili, dini, urf-odati, qadriyatlari, madaniy merosi asosida shakllangan

dunyoqarashidir. Hozirgi globallashuv jarayonida yoshlarning milliy tafakkurini shakllantirish va uni mustahkamlash o‘z dolzarbligini yo‘qotmayapti. Shu nuqtayi nazardan, o‘quvchilarda milliy tafakkurni o‘stirish muhim pedagogik muammo sifatida e’tirof etilishi lozim.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili.

1. Milliy tafakkur tushunchasi va uning pedagogik mohiyati

Milliy tafakkur shaxsning ongli ravishda millatiga xos dunyoqarashni shakllantirishi, o‘zligini anglash orqali millat taraqqiyotiga xizmat qilishi bilan ajralib turadi. Bu tafakkur shakllari yosh davriga mos holda tarbiyaviy va o‘quv jarayonlarida izchil rivojlantiriladi.

Pedagogik jihatdan milliy tafakkur:

- tarixiy xotirani uyg‘otadi;
- milliy g‘urur va iftixor tuyg‘usini shakllantiradi;
- shaxsni ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotda faol ishtirok etishga tayyorlaydi;
- mafkuraviy immunitetni kuchaytiradi.

Milliy tafakkur bolalikdan shakllanishi lozim bo‘lgan jarayon bo‘lib, maktab davrida bu boradagi asosiy tamoyillar mustahkamlanadi.

2. Milliy tafakkurni shakllantirishda mavjud pedagogik muammolar

Quyidagi asosiy muammolar milliy tafakkur tarbiyasida samaradorlikka putur yetkazmoqda:

O‘quv dasturlarida yetarli darajada milliy komponentlarning bo‘lmasligi.

Ko‘plab fanlarda milliylikning aks ettirilishi yuzaki yoki umumiy ko‘rinishda berilgan, bu esa o‘quvchida real hayotiy tasavvurlarni shakllantirishda qiyinchilik tug‘diradi.

Pedagoglarning tayyorgarlik darajasi yetarli emasligi.

Ba’zi o‘qituvchilar o‘z fanini milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirishda metodik jihatdan qiynaladilar.

Axborot makonidagi yot mafkuralar ta’siri.

Zamonaviy axborot vositalarida yoshlar ongiga salbiy ta’sir etuvchi, begona madaniyatni targ‘ib qiluvchi ko‘plab kontentlar mavjud. Bu esa o‘z milliy tafakkuriga befarqlikni kuchaytiradi.

Oilaviy tarbiyaning izchilligi yo‘qligi.

Ba’zida oiladagi ma’naviy muhitda milliy qadriyatlarga yetarli e’tibor berilmaydi.

3. Milliy tafakkurni shakllantirishning samarali yo‘llari. Pedagogik tajriba va nazariy asoslar shuni ko‘rsatadiki, quyidagi yo‘llar orqali bu muammoni bartaraf etish mumkin:

a) O‘quv jarayoniga milliy komponentlarni kiritish

– Har bir fanning mazmuniga xalq og‘zaki ijodi, tarixiy shaxslar, milliy urf-odatlar, qadriyatlar bilan bog‘liq mavzularni integratsiyalash.

b) Pedagoglar uchun malaka oshirish dasturlarini takomillashtirish

– O‘qituvchilarni milliylik asosida ta’lim-tarbiyani olib borishga o‘rgatish, metodik qo‘llanmalar yaratish.

c) Tarixiy-madaniy merosga asoslangan sinfdan tashqari ishlar tashkil etish

– Muzeylarga sayohatlar, xalq bayramlari, urf-odatlarga bag‘ishlangan darslar, insholar, tadbirlar orqali milliy ong va tafakkurni uyg‘otish.

d) Media va raqamli resurslardan ijobiy foydalanish

– Milliy qadriyatlarni targ‘ib qiluvchi multfilm, videorolik, dasturlar orqali yoshlarning qiziqishini oshirish.

Tadqiqot metodologiyasi. Har qanday millatning ijtimoiy taraqqiyoti, madaniy yuksalishi va davlat mustahkamligining asosiy omillaridan biri – bu yosh avlodning milliy ong va tafakkur bilan qurollangan holda voyaga yetishidir. Milliy tafakkur – bu xalqning o‘z tarixi, tili, dini, urf-odati, qadriyatlari, madaniy merosi asosida shakllangan dunyoqarashidir. Hozirgi globallashuv jarayonida yoshlarning milliy tafakkurini shakllantirish va uni mustahkamlash o‘z dolzarbligini yo‘qotmayapti. Shu nuqtayi nazardan, o‘quvchilarda milliy tafakkurni o‘stirish muhim pedagogik muammo sifatida e’tirof etilishi lozim.

Milliy tafakkur mohiyati va uning ta’limdagi o‘rni. Milliy tafakkur – bu xalqning tarixiy tajribasi, ma’naviy qadriyatlari, urf-odatlari asosida shakllanadigan ongli qarashlar tizimidir. U nafaqat shaxsning millatga mansublik hissini oshiradi, balki uning vatanparvar, ijtimoiy mas’uliyatli va ma’naviy barkamol bo‘lib voyaga yetishiga xizmat qiladi.

Ta’lim tizimi – bu yoshlar tafakkurini shakllantiruvchi asosiy muhit hisoblanadi. Maktab yoshidagi o‘quvchilarda milliy tafakkurni o‘stirish, birinchidan, ularning shaxsiy kamolotiga, ikkinchidan, butun jamiyat barqarorligiga xizmat qiladi. Bunda o‘qituvchining roli beqiyos bo‘lib, u nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi, yo‘l ko‘rsatuvchi, milliy qadriyatlar targ‘ibotchisidir.

Pedagogik muammo sifatida ko‘rilish sabablari.

Milliy tafakkurni shakllantirish masalasi o‘z ichiga bir qancha pedagogik muammolarni oladi:

1. O‘quv dasturlarining yetarlicha milliylik ruhida tuzilmaganligi – ba’zi hollarda darsliklar va metodik materiallar o‘quvchilarda milliy qadriyatlar haqida yetarli tasavvur uyg‘otmaydi.

2. O‘qituvchilarning metodik tayyorgarlik darajasi – barcha pedagoglar ham milliy qadriyatlarni zamonaviy usullar bilan o‘quvchilarga singdirish ko‘nikmasiga ega emas.

3. Axborot xurujlari va madaniy ekspansiya – xorijiy madaniyatlarning kuchli ta’siri ostida o‘quvchilar milliy qadriyatlardan yiroqlashib qolish xavfiga duchor bo‘lmoqda.

4. Oila va maktab hamkorligining sustligi – o‘quvchilarda milliy tafakkur faqat maktabda emas, balki oilada ham shakllanishi lozim.

Milliy tafakkurni o‘stirish yo‘llari. Muammoni hal etish uchun quyidagi yo‘nalishlarda ishlash muhim:

O‘quv dasturlarini milliy ruhda qayta ko‘rib chiqish – har bir fan darsligida milliy tarix, madaniyat, urf-odatlarga oid materiallar bo‘lishi lozim.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Interfaol uslublarni joriy etish – “Vatanparvarlik darslari”, “Milliy qadriyatlar haftaligi”, “Tarixiy shaxslar hayoti” kabi mavzularda ochiq darslar, tadbirlar o‘tkazish.

Media va IT vositalaridan foydalanish – milliy kino, hujjatli filmlar, audiokitoblar orqali o‘quvchilarning e’tiborini jalb qilish.

Oila bilan hamkorlikni kuchaytirish– ota-onalar uchun milliy tarbiya bo‘yicha seminarlar, suhbatlar tashkil etish.

Metod va yondashuvlar.

- Integratsiyalashgan o‘qitish: turli fanlarda milliy mavzularni bog‘lash.
- Loyihaviy va tadqiqotchilik metodlari: o‘quvchilarni mahalliy tarix va merosni o‘rganishga jalb qilish.
- Interfaol va dialogik usullar: munozara, rolli o‘yinlar, dramatizatsiya.
- Madaniy amaliyotlar va sayohatlar: muzey, tarixiy joylar, xalq hunarmandchiligi mashg‘ulotlari.
- Raqamli resurslar va media-savodxonlik: mahalliy kontent yaratish va targ‘ib qilish.
- Value education va fuqarolik ta’limi integratsiyasi.

O‘qituvchi va kadrlar tayyorgarligi.

- Maxsus kurslar va malaka oshirish dasturlari: milliy tarbiya metodikasi, lokal tarix, etnopedagogika.
- Mentoring va tajriba almashinuvi: innovatsion darslar bo‘yicha ko‘rgazmalar va master-klasslar.
- Instruktsion qo‘llanmalar va metodik to‘plamlar ishlab chiqish.

Darslik va o‘quv-materiallar.

- Darsliklarni mahalliy tarix, adabiyot, madaniyat namunalariga boyitish.
- Interaktiv va multimediya resurslarni qo‘shish.
- Yozuvchilar, olimlar va amaliyotchilar tomonidan ekspert bahosi va nazorat.

Oila va jamiyat bilan hamkorlik.

- Ota-onalar va mahalla vakillari bilan doimiy muloqot: seminarlar, ochiq darslar, madaniy tadbirlar.
- Mahalliy tadbirlarga ishtirokni rag‘batlantirish: bayramlar, an’anaviy hunarmandchilik, suhbatlar.

Baholash va monitoring.

- Milliy tafakkur indikatorlarini aniqlash: identifikatsiya darajasi, qadriyatlarni qabul qilish, madaniy amaliyotlarda ishtirok.
- Kvalitativ va kvantitativ metodlarni birgalikda qo‘llash: so‘rovnomalar, intervyular, kuzatuv.
- Eksperimental intervensiyalarni sinovdan o‘tkazish va natijalarni taqqoslash.

Amaliy tavsiyalar.

- Ta’lim standartlarida milliy komponentni aniqroq va amaliy usulda belgilash.
- O‘qituvchilar uchun majburiy malaka oshirish kurslarini joriy etish.
- Darsliklarni mahalliy kontekstga moslashtirish va multimediya qo‘shish.
- Maktab-mahalla-ota-ona uch tomonlama hamkorligini mustahkamlash.
- Raqamli platformalarda mahalliy kontent yaratishni rag‘batlantirish.
- Eksperimental loyihalar orqali samarali metodlarni aniqlash va kengaytirish.

Tadqiqot va rivojlanish yo‘nalishlari.

- Milliy tafakkurni o‘lchaydigan validatsiyalangan instrumentlar yaratish.
- Turli mintaqalarda kontekstga mos pedagogik intervensiyalarni sinab ko‘rish.
- Raqamli muhitning ta’siri va raqamli pedagogik vositalarning samaradorligini o‘rganish.
- Oila va maktab o‘rtasidagi sinergiyani ta’minlovchi modellarni ishlab chiqish.

Xulosa. O‘quvchilarda milliy tafakkurni shakllantirish – bu nafaqat tarbiyaviy, balki strategik ahamiyatga ega bo‘lgan pedagogik vazifadir. Uni to‘laqonli amalga oshirish uchun ta’lim tizimi, pedagogik yondashuvlar, oilaviy va ijtimoiy muhit uyg‘unlikda ishlashi lozim. Milliy tafakkurga ega bo‘lgan yosh

avlod – bu xalqning ertangi porloq kelajagidir. O‘quvchilarda milliy tafakkurni o‘stirish nafaqat pedagogik jarayonning, balki butun jamiyatning dolzarb vazifasidir. Bu boradagi muammolarni chuqur tahlil qilish, ular yechimi ustida tizimli ish olib borish, milliy tafakkurga ega, o‘zligini anglagan, ma’naviy yetuk avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi. Ta’lim-tarbiyada milliylikni kuchaytirish orqali biz kelajagimizni asraymiz.

Adabiyotlar:

1. Бакаев В. В. Футбол: методика обучения и тренировки / В. В. Бакаев. – М.: Советский спорт, 2019. – 272 с.

2. Абрамов Г. А. Теория и методика физической подготовки футболистов / Г. А. Абрамов. – М.: Физкультура и спорт, 2015. — 196 с.

3. Ахметов Р. Ф. Спортивная генетика: учеб. пособие / Р. Ф. Ахметов. – М.: Современные технологии, 2012. – 312 с.

4. Reilly T., Williams, A. M. Science and Soccer: Developing Elite Performers / T. Reilly, A. M. Williams. – London: Routledge, 2003. – 416 p.

5. Ali A. Measuring soccer skill performance: a review / A. Ali // Scandinavian Journal of Medicine & Science in Sports. – 2011. – Vol. 21, № 2. – P. 170-183.

6. Моисеев, Н. Н. Футбол: индивидуализация тренировочного процесса / Н. Н. Моисеев. – М.: Спорт, 2020. – 180 с.

7. Mujika I., Padilla S. Scientific bases for precompetition tapering strategies / I. Mujika, S. Padilla // Medicine & Science in Sports & Exercise. – 2003. – Vol. 35, № 7. – P. 1182-1187.

8. Маликов Б.Б. Futbol mashg‘ulotlarining pedagogik asoslari / B. B. Malikov. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2021. – 188 b.

9. Wein H. Developing Game Intelligence in Soccer / H. Wein. - Reedswain Publishing, 2007. - 220 p.

10. Жуков А.Л. Психология спорта: учебное пособие / А. Л. Жуков. - М.: Владос, 2016. - 240 с.

TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHDA BADIIY ADABIYOTDAN FOYDALANISH

Ibrohimova Farangiz Furqat qizi,
Buxoro davlat universiteti 1-bosqich doktoranti

Ushbu maqolada tanqidiy fikrlash tushunchasining mohiyati, uning ta’lim jarayonidagi roli va ayniqsa, badiiy adabiyot vositasida uni shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Badiiy matnlar orqali o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirish metodlari ko‘rib chiqilgan. Ona tili darslarida badiiy adabiyotdan foydalanish tanqidiy savollarning turlari, tahliliy yondashuv va muammoli vaziyatlar orqali asoslanadi. Maqolada Bloom, Vygotskiy, Dewey, Paul va Elder hamda Lipman kabi mutaxassislarning fikrlari tahlil qilinib, ularning tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga doir nazariyalari amaliyotga tatbiq etilgan. Tadqiqotning maqsadi – badiiy matnlar orqali o‘quvchilarda tahliliy, mustaqil va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishning samarali usullarini ishlab chiqishdan iborat. Dars jarayonida savol-javob, mantiqiy tahlil, kichik guruhlarda munozara, rolli o‘yin va loyihaviy topshiriqlar kabi metodlar qo‘llanib, ularning samaradorligi eksperimental tarzda tekshirildi. Olingan natijalar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida badiiy adabiyot asosida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ta’lim samaradorligini oshirishga, shuningdek, ularning ma’naviy-estetik dunyoqarashini boyitishga xizmat qilishini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: *tanqidiy fikrlash, badiiy adabiyot, o‘quvchi tafakkuri, metodika, tahliliy savol.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ДЛЯ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

В данной статье анализируется сущность понятия критического мышления, его роль в образовательном процессе и, в частности, возможности его формирования посредством художественной литературы. Рассматриваются методы развития критического мышления учащихся посредством художественной литературы. Использование художественной литературы на уроках родного языка обосновывается типами критических вопросов, аналитическим подходом и проблемными ситуациями. В статье анализируются взгляды таких специалистов, как Блум, Выготский, Дьюи, Пол и Элдер, Липман, и применяются их теории на практике в отношении развития критического мышления. Цель исследования – разработка эффективных методов развития аналитического, самостоятельного и творческого мышления учащихся посредством художественной литературы. На уроке использовались такие методы, как вопросно-ответный метод, логический анализ, обсуждение в малых группах, ролевые игры, проектные задания, и экспериментально подтверждена их эффективность. Результаты показали, что развитие критического мышления у учащихся начальной школы на основе художественной литературы способствует повышению эффективности обучения, а также обогащению их духовного и эстетического мировоззрения.

Ключевые слова: *критическое мышление, художественная литература, мышление учащихся, методика, аналитический подход.*

USING FICTION TO DEVELOP CRITICAL THINKING

This article analyzes the essence of the concept of critical thinking, its role in the educational process, and, in particular, the possibilities of its formation through fiction. Methods for developing students' critical thinking competence through fiction are considered. The use of fiction in native language lessons is justified by the types of critical questions, analytical approach, and problem situations. The article analyzes the views of such specialists as Bloom, Vygotsky, Dewey, Paul and Elder, and Lipman, and applies their theories on the development of critical thinking in practice. The purpose of the study is to develop effective methods for developing analytical, independent, and creative thinking skills in students through fiction. Methods such as question-and-answer, logical analysis, discussion in small groups, role-playing, and project assignments were used in the lesson, and their effectiveness was experimentally verified. The results showed that developing critical thinking in elementary school students based on fiction serves to increase educational effectiveness, as well as enrich their spiritual and aesthetic outlook.

Keywords: *critical thinking, literary text, learner’s thinking, methodology, analytical question.*

Kirish. Zamonaviy ta’limning asosiy vazifalaridan biri – o‘quvchining mustaqil fikrlashi, o‘z qarashlariga ega bo‘lishi, mantiqan va asosli mulohaza yurita olishini ta’minlashdir. Bu esa tanqidiy fikrlash kompetensiyasining shakllanishini talab qiladi. Tanqidiy fikrlash bu – faqat qarshi fikr bildirish emas, balki muammoni turli nuqtayi nazardan tahlil qilish, asosli savollar qo‘yish va dalillangan xulosalar chiqarish jarayonidir.

Badiiy adabiyot esa bu jarayonda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Chunki badiiy matnlar o‘quvchini obrazlar dunyosiga olib kiradi, uning his-tuyg‘ulari, tasavvuri va tafakkuriga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Aynan shu jihatlar tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun qulay metodik maydon yaratadi.

Bugungi globallashuv va raqamli axborot asrida yosh avloddan mustaqil fikrlash, muammoni har tomonlama tahlil qilish, asosli qarorlar qabul qilish qobiliyatlari talab qilinmoqda. Shu nuqtayi nazardan tanqidiy fikrlashni rivojlantirish – ta’limning dolzarb vazifalaridan biridir. Ayniqsa, o‘quvchilarni hayotga tayyorlashda, ularning ongli, faol, izlanishga moyil shaxs sifatida shakllanishida tanqidiy fikrlash muhim o‘rin egallaydi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda ta’limdagi turli usul va vositalardan foydalanish mumkin. Shulardan biri – badiiy adabiyotdir. Badiiy asarlar obrazli tafakkurni kengaytiradi, muallif nuqtayi nazarini anglash, voqealarni tahlil qilish, xarakterlar ustida mulohaza yuritish orqali o‘quvchining fikr yuritish madaniyati shakllanadi.

Ushbu maqolada tanqidiy fikrlash tushunchasining ilmiy-nazariy asoslari yoritiladi, badiiy adabiyot vositasida uni rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi hamda amaliy metodik tavsiyalar taqdim etiladi.

Adabiyotlar tahlili. Tanqidiy fikrlash – bu insonning har qanday g‘oyani avtomatik ravishda qabul qilmasdan, uni chuqur tahlil qilish, dalil-isbotlar asosida baholash va oqilona xulosa chiqarishga asoslangan tafakkur turidir. Bu ko‘nikma shunchaki bilimlarni egallashdan ko‘ra murakkabroq – u o‘rganilgan bilimlar asosida fikr yuritish, qarorlar qabul qilish va muammolarga ijodiy yondashishni o‘z ichiga oladi.

Tanqidiy fikrlash so‘nggi yillarda ta’lim jarayonining markaziy komponentiga aylangan. Ayniqsa, mustaqil fikrlovchi, dalillangan xulosa chiqarishga qodir shaxsni shakllantirish bugungi ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Tanqidiy fikrlash pedagogikada shunchaki bilimlarni yod olish emas, balki ularni tahlil qilish, mantiqiy qayta ishlash va o‘z nuqtayi nazarini shakllantirish ko‘nikmasini anglatadi.

Tanqidiy fikrlash tushunchasi tarixiy jihatdan falsafiy ildizlarga ega bo‘lib, qadim yunon faylasuflari – Sokrat, Platon, Aristotelning muloqotga asoslangan fikr almashuvlarida ko‘zga tashlangan. Ammo tanqidiy fikrlash zamonaviy pedagogikada XX asrda alohida ilmiy yo‘nalish sifatida shakllandi.

J. Dyui tanqidiy fikrlashni “reflektiv fikrlash” deb atagan va uni shubha, tahlil, dalil asosida qaror qabul qilish jarayoni sifatida tavsiflagan. Uningcha, “har qanday fikr odatga aylanishdan oldin, u tanqidiy tekshiruvdan o‘tishi kerak.” Bu esa o‘quvchining fikrini erkin va mustaqil shakllantirishga xizmat qiladi.

B. Bloom o‘zining mashhur taksonomiyasida bilim darajasining yuqori bosqichlari – tahlil, sintez va baholashni aynan tanqidiy fikrlashning mohiyati sifatida belgilaydi. Bloomning fikricha, chinakam bilim – bu nafaqat bilish, balki uni muammoli vaziyatlarda qo‘llay olish, mantiqiy tahlil qilish va xulosa chiqarishdir.

R. Paul va L. Elder tanqidiy fikrlashni “fikr yuritish ustidagi fikr yuritish” deb tariflaydi. Ularning fikriga ko‘ra, tanqidiy fikrga ega shaxs quyidagi sifatlarni namoyon qiladi:

-fikrlashda aniqlik va aniqlovchanlik;

-o‘z fikriga nisbatan reflektiv yondashuv;

-dalillarga asoslangan savollar berish va javob izlash;

-empatiya – boshqalar fikrini tushunishga urinish;

-intellektual halollik va ochiqlik.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda L.S. Vygotskiyning ijtimoiy-ta’limiy yondashuvi ham muhim. U fikrlash faoliyatining shakllanishi jamiyatdagi muloqot va ijtimoiy ta’sirlar orqali yuzaga kelishini isbotlagan. Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasi shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchi bilim va fikrga erishishda o‘qituvchi yoki yetukroq do‘stning yo‘llanmasiga ehtiyoj sezadi. Bu tamoyil tanqidiy fikrlashga ham tatbiq etilishi mumkin – o‘qituvchi savollar, fikrlar, muammolar orqali o‘quvchini chuqur tahlilga undaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. *Tanqidiy fikrlash va ta’lim integratsiyasi.* Bugungi kunda zamonaviy ta’lim paradigmasida tanqidiy fikrlash – kompetensiyaviy yondashuvning ajralmas qismidir. O‘zbekiston Respublikasi ta’lim standartlarida ham (2021 yildan boshlab) o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, ijodiylik, muloqot qobiliyati kabi umumiy kompetensiyalarni shakllantirish alohida ta’kidlanmoqda.

Tanqidiy fikrlash maktab ta’limida quyidagi jihatlar orqali namoyon bo‘ladi:

-muammoli savollar qo‘yish va unga izlanish orqali javob topish;

-turli fikrlarni tahlil qilib, asosli pozitsiya tanlash;

-matnlar, voqealar, personajlar ustida fikr almashish va bahs yuritish;

-turli ijtimoiy voqeliklarga nisbatan o‘z fikrini asoslab ifodalash.

Bu jarayonda o‘qituvchining vazifasi — ma’lumot yetkazuvchi emas, balki tanqidiy fikrlash jarayoniga yo‘naltiruvchi, vositachi rolini bajarishdan iborat bo‘ladi. Ta’lim jarayoni bir tomonlama axborot uzatishdan, ikki tomonlama faol muloqotga o‘tadi.

Tanqidiy fikrlashning asosiy tamoyillari. Tanqidiy fikrlashni shakllantirish uchun quyidagi asosiy tamoyillarga amal qilish zarur:

-muammolilik tamoyili – dars muammoli vaziyat asosida tashkil qilinadi;

-savollar orqali fikrlash tamoyili – o‘quvchi tayyor javob emas, fikr yuritish orqali xulosa chiqaradi;

-dalillilik tamoyili – har bir fikr, qarash dalil bilan asoslanishi talab etiladi;

-shaxsiy nuqtayi nazarni ifodalash tamoyili – o‘quvchi o‘z fikrini ochiq va dalillangan tarzda bildirishga o‘rgatiladi;

-interaktivlik tamoyili – fikr almashish, muloqot va guruhiy ish orqali tanqidiy fikr rivojlanadi.

Bu tamoyillar dars jarayonida faol yondashuvlar – INSERT, Klaster, akvarium, fikrlar jadvali, 6 shlyapali fikrlash, bahs-munozara, PQT (savol-javob) kabi usullar bilan uyg‘unlashtirilsa, samaradorlik oshadi.

Tanqidiy fikrlash va shaxs kamoloti

Tanqidiy fikrlash — bu faqat darsdagi faoliyat emas, balki shaxsning hayotdagi turli holatlarga ongli yondashuvi, ma’lumotlar oqimida yo‘l topa olish, yolg‘on va manipulyatsiyaga berilmaslik immunitetidir. Tanqidiy fikr egasi:

ijtimoiy faol;

axborotga tanqidiy yondasha oladi;

mustaqil qaror qabul qiladi;

boshqalarning fikrini tinglab, o‘z pozitsiyasini dalillaydi.

Shuning uchun ham tanqidiy fikrlash bugungi ta’limda o‘qitiladigan mavzudan ham kengroq — u o‘quvchining butun hayot faoliyatiga xizmat qiladi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. *Badiiy adabiyotning tarbiyaviy va tafakkuriy kuchi.* Badiiy adabiyot inson ruhiyatiga bevosita ta’sir qiluvchi, hissiyot va tafakkur uyg‘otuvchi, obrazlar orqali hayotiy haqiqatlarni chuqur anglashga chorlovchi san’at turidir. U har bir o‘quvchini hayot voqealariga, ijtimoiy munosabatlarga, insonlar xarakteri va ichki kechinmalariga boshqacha nigoh bilan qarashga o‘rgatadi. Aynan shuning uchun ham, badiiy matnlar tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda eng qudratli pedagogik vosita sifatida qaraladi.

Adabiyot faqat estetik tarbiya emas, balki tafakkur maktabidir. Har bir obraz, voqea, muammo o‘quvchini fikrlashga, baholashga, xulosa chiqarishga undaydi. Masalan, Alisher Navoiy asarlarida faqat axloqiy mezonlar emas, balki ijtimoiy adolat, fikr erkinligi, shaxsning ichki kurashi singari g‘oyalar teran ifodalanadi.

Badiiy matnlar zamiridagi konfliktlar, muammolar, qarama-qarshiliklar o‘quvchini “nima uchun?”, “nima bo‘lishi mumkin edi?”, “qahramon to‘g‘ri yo‘l tanladimi?” kabi savollar bilan yuzlashtiradi. Bu esa tanqidiy fikrlashning asosiy mexanizmlaridan biridir.

Badiiy adabiyot va tanqidiy fikrlashning o‘zaro bog‘liqligi. Tanqidiy fikrlash – bu har qanday axborotga befarq emas, faollik bilan yondashish, savol berish, shubha qilish va baholash qobiliyatidir. Badiiy adabiyot esa bu jarayonga quyidagi jihatlar orqali xizmat qiladi:

Obrazli fikrlashni faollashtiradi. O‘quvchi voqealarni matndan tashqarida, o‘z tasavvurida jonlantiradi.

Ko‘p nuqtayi nazardan qarashga majbur qiladi. Har bir personajning qarashlari, harakatlari turlicha baholanishi mumkin.

Muammoli vaziyatlarni taqdim etadi. Har qanday adabiy asarda muammo va dramatik qarama-qarshilik mavjud bo‘lib, u tahlilni talab qiladi.

Bahs va qarama-qarshi fikr uchun zamin yaratadi. O‘quvchilar o‘z fikrlarini asoslashga, muallif pozitsiyasini tushunishga harakat qilishadi.

M. Lipman ta’kidlaganidek, bolalarni tanqidiy fikrlashga o‘rgatish uchun ularni savollar, muammolar va hikoyalar bilan shug‘ullanishga jalb qilish kerak. Badiiy adabiyot aynan shu jihatdan boy imkoniyatlarga ega.

O‘quvchilarning tahlil qilish ko‘nikmasini shakllantirish. Adabiy matnlar orqali o‘quvchilar quyidagi tanqidiy fikrlash faoliyatlariga jalb etiladi:

Xarakter tahlili: Qahramonlar harakati, niyati, qarori ustida fikr yuritish.

Motivatsion tahlil: Nega bunday bo‘ldi? Qahramon nimani xohladi? Qanday natijaga olib keldi?

Muqobil yechim taklif qilish: Agar boshqa yo‘l tanlanganda nima bo‘lardi?

Baholash: Qahramon qarori to‘g‘rimi? Muallif pozitsiyasi qanday?

Misol uchun, G‘afur G‘ulomning “Shum bola” asarida Qoravoyning harakatlari ustida o‘quvchilar bir necha xil nuqtayi nazardan bahs yurita olishadi: uni sho‘x va topqir deyish mumkin, lekin axloqiy mezonlardan chekinishi ham e’tibordan chetda qolmaydi. Bu esa fikrlash va baholash malakasini faollashtiradi.

Pedagogik metodikalar bilan uyg‘unlik. Badiiy matnlardan tanqidiy fikrlash maqsadida foydalanishda quyidagi metodik yondashuvlar o‘z samarasini beradi:

INSERT texnologiyasi – o‘quvchilar matnni belgilash, ajratish, savol qo‘yish orqali o‘rganadi.

“6 shlyapa” metodi – o‘quvchilar har xil nuqtayi nazardan tahlil qilishga o‘rgatiladi (loyiha, tanqid, his-tuyg‘u, ijod va h.k.).

Klaster usuli – muammoni tarmoqli tarzda tahlil qilish, sabab-oqibat bog‘liqliklarini aniqlash.

Bahs-munozara – o‘quvchilar fikr bildiradi, asoslaydi, e’tiroz bildiradi.

Venn diagrammasi – ikki obraz yoki ikki vaziyatni taqqoslash orqali tafovutni ko‘rish.

Bu metodlar yordamida o‘quvchilar faqat syujetni yodlash emas, balki tahlil qilish, baholash, mustaqil xulosa chiqarishga o‘rgatiladi.

Ilmiy tadqiqotlar va amaliy kuzatuvlar. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, badiiy matn asosida tashkil etilgan darslarda o‘quvchilar tanqidiy savollarga javob berishga, matnni chuqurroq tushunishga, muallif fikrini anglashga va baholashga moyil bo‘ladi.

Masalan, J. Smith va K. Johnson tomonidan olib borilgan tadqiqotda o‘quvchilar ikki oy davomida adabiy matnlar asosida “savol-javob – tahlil – xulosa” tamoyiliga asoslangan darslarda ishtirok etgan. Dastlabki va yakuniy test natijalarida tanqidiy fikrlash ko‘rsatkichlarining sezilarli o‘sishi kuzatilgan.

O‘zbekiston tajribasida ham badiiy adabiyotning bu boradagi ahamiyatiga urg‘u berilmoqda. A. Xolmirzayev va M.F. Ibrohimova tadqiqotlarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun mo‘ljallangan badiiy matnlar tanqidiy savollar orqali tahlil etilganda, o‘quvchilar fikrlash faoliyatining kuchayishi aniq qayd etilgan.

Muhokama. *Tanqidiy fikrlashni faollashtiruvchi uslublar va texnologiyalar.*

Quyida ona tili darslarida keng qo‘llash mumkin bo‘lgan, tanqidiy fikrlashga xizmat qiluvchi samarali metodlar keltiriladi:

1. INSERT texnologiyasi

O‘quvchilar matnni o‘qish jarayonida belgilar orqali fikr bildiradilar:

✓ – Bilgan ma’lumoti

– – Qarama-qarshi fikr

– Yangi ma’lumot

? – Savol tug‘ilgan joy

Bu orqali o‘quvchi matnni chuqurroq o‘qiydi, faollashadi va savol beradi.

2. “Fikrlar jadvali”

Voqea/fikr	Siz nima o‘ylaysiz?	Sizning dalilingiz	Qarama-qarshi fikr bormi?

Bu jadval orqali o‘quvchilar har bir voqeani turli nuqtayi nazardan tahlil qiladilar.

3. Bahs-munozara metodlari

Masalan:

“Oltin baliq ertagida qariya o‘z baxtini yo‘qotdi. Sababi – ochko‘zlikmi yoki befarqlik?”

Bu kabi savollar o‘quvchilarni pozitsiya egallashga, fikrni asoslashga undaydi.

4. Venn diagrammasi

Ikki obraz yoki ikki voqeani solishtirish orqali tahlil yuritiladi.

Masalan: "Shum bola" (Qoravoy) va "Yusuf" (Yusuf va Zulayho) obrazlarini solishtirish – ijobiy va salbiy xususiyatlar orqali fikr ajratiladi.

5. "Agar shunday bo‘lmaganida..." metodi

O‘quvchi muqobil rivojlanish variantini taklif qiladi:

“Agar qahramon boshqa yo‘l tanlaganida nima bo‘lardi?”

Sinflar kesimida qo‘llashga doir misollar

Boshlang‘ich sinf (1–4-sinf):

Qisqa hikoyalar, ertaklar, masallar asosida “nima uchun?”, “qanday bo‘lishi mumkin edi?” kabi savollar beriladi.

Mashhur ertaklar (masalan, “Bo‘ri va qo‘y”, “Zumrad va Qimmat”) asosida qahramonlarning harakatlari baholanadi.

5–7-sinf:

Hikoya va povestlarda obrazlar tahlili, voqealar zanjiri ustida ishlash, muammoli vaziyatlarni yechish mashqlari qilinadi.

“Bahs-munozara” o‘yinlari orqali o‘quvchilarda asosli fikr yuritish shakllanadi.

8–9-sinf:

Kattaroq badiiy asarlar (roman, drama) asosida xarakter tahlili, muallif pozitsiyasi, davr ijtimoiy muammolari yuzasidan tahlillar o‘tkaziladi.

O‘quvchilar o‘z fikrlarini esse, maqola shaklida ifodalaydi.

Tajriba asosida kuzatilgan natijalar. Boshlang‘ich va o‘rta sinf o‘quvchilari bilan olib borilgan kuzatuvlar shuni ko‘rsatmoqdaki:

Darslarda badiiy adabiyot asosida savol-javob, bahs-munozara metodlaridan foydalangan sinflarda o‘quvchilar:

o‘z fikrini erkin ifodalay olgan;

dalil keltirishga o‘rgangan;

turli fikrlarni tan olish madaniyatini egallagan;

an’anaviy o‘qishga nisbatan faolroq ishtirok etgan.

Bunday metodik yondashuvlar ayniqsa qiyosiy fikrlash, sabab-oqibatni ko‘rish, xulosa chiqarish kabi yuqori darajadagi tafakkur ko‘nikmalarini rivojlantirgan.

O‘qituvchiga metodik tavsiyalar. Har bir matn uchun tanqidiy savollar ro‘yxatini oldindan tayyorlang.

O‘quvchining fikrini haqorat qilmasdan, tanqidiy yondashuvda muhokama qilishga o‘rgating.

Bahsli savollar orqali o‘quvchilarda fikr almashish madaniyatini shakllantiring.

Asar syujeti ustida emas, mazmun, muammo, yechim ustida ishlang.

O‘quvchilarni muallif pozitsiyasini tanqidiy baholashga undang: “Siz muallif fikriga qo‘shilasizmi?”, “Nega?” degan savollar bilan.

Ona tili darslarida badiiy matnlar asosida tanqidiy fikrlashni shakllantirish – bu nafaqat fan mazmunini chuqur o‘rganish, balki o‘quvchini shaxs sifatida rivojlantirishga qaratilgan faoliyatdir. Har bir obraz, voqea, fikr orqali o‘quvchida savol uyg‘otish, dalil topishga undash va asosli pozitsiya shakllantirish o‘qituvchining mahorati bilan bevosita bog‘liq. Shu bois tanqidiy fikrlashni o‘stiruvchi metodlar va badiiy matnlar o‘rtasidagi uyg‘unlik – ta’lim sifatini oshiruvchi kuchli vosita sifatida qaralishi zarur.

Xulosa. Badiiy matn – tanqidiy fikrni uyg‘otuvchi kalitdir. Shunday ekan, badiiy adabiyot tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda kuchli vosita bo‘lib xizmat qiladi. U o‘quvchini passiv tinglovchidan, faol fikr yurituvchi shaxsga aylantiradi. Asar voqealari, qahramonlar harakati, muallif fikri ustida bahs yuritish o‘quvchining tafakkurini chuqurlashtiradi, mustaqil va asosli qarorlar chiqarishga o‘rgatadi.

Badiiy adabiyot orqali o‘quvchilarga tanqidiy fikrlashni o‘rgatish – bu faqat adabiy tahlil emas, balki hayotiy pozitsiyani shakllantirish, axborot asrida yo‘l topa oladigan, erkin fikrlovchi shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan pedagogik maqsaddir.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish faqat nazariy tushunchalarni o‘rgatish bilan emas, balki o‘quvchini har bir darsda faol fikrlash jarayoniga jalb qilish orqali amalga oshadi. Ayniqsa, boshlang‘ich va o‘rta ta’lim bosqichlarida ona tili va adabiyot darslari tanqidiy fikrlashni shakllantirish uchun eng qulay maydon hisoblanadi. Chunki bu fan o‘quvchining estetik, axloqiy va tafakkuriy kamolotiga bevosita xizmat qiladi.

Ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladigan metodika quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

Muammoli savol yoki vaziyat yaratish – dars boshida o‘quvchini hayratga soladigan, o‘ylantiradigan savollar qo‘yiladi.

Badiiy matn bilan tanishtirish – o‘quvchining obrazli tafakkuri faollashadi.

Savol-javob va tahlil – asar voqealari, xarakterlar, muallif fikri tanqidiy yondashuvda muhokama qilinadi.

Bahs-munozara – o‘quvchilar turli nuqtayi nazardan fikr bildiradilar.

Xulosa chiqarish – o‘quvchi o‘z pozitsiyasini asoslaydi, dalillaydi.

Refleksiya – o‘z fikriga qayta nazar tashlaydi, boshqalarning fikridan saboq oladi.

Bu bosqichlar asosida tashkil etilgan har bir dars tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun samarali zamin yaratadi.

Bugungi kunda ta’lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri – o‘quvchilarni nafaqat bilim bilan, balki tanqidiy, ijodiy va mustaqil fikrlay oladigan shaxs sifatida shakllantirishdir. Tanqidiy fikrlash esa inson tafakkurining eng yuqori bosqichlaridan biri sifatida, ayniqsa, ona tili va adabiyot darslarida muhim metodologik vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida quyidagi xulosalarga kelindi:

Tanqidiy fikrlash – bu faktlar, dalillar asosida tahlil qilish, o‘z fikrini asoslab aytish, muqobil nuqtayi nazarlarni ko‘ra olish va baholay olish qobiliyatidir. Bu kompetensiyalar XXI asrda zarur bo‘lgan asosiy ko‘nikmalardandir.

Badiiy adabiyot tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda noyob vosita hisoblanadi. Asar syujeti, qahramon xarakteri, voqealar zanjiri, muallif pozitsiyasi orqali o‘quvchi tanqidiy savollar berishga, sabab-oqibat munosabatlarini anglashga, mustaqil xulosa chiqarishga o‘rganadi.

Ona tili darslarida badiiy matnlar asosida tanqidiy fikrlashni shakllantirishga xizmat qiluvchi metodlar (INSERT, Venn diagrammasi, bahs-munozara, “Agar shunday bo‘lmaganida...” kabi uslublar) o‘quvchilar tafakkurini faollashtirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi.

O‘tkazilgan kuzatuv va tajriba natijalari shuni ko‘rsatadiki, darslarda muammoli savollar, pozitsiyaviy yondashuvlar, tahliliy fikr almashuvlar qo‘llanganda o‘quvchilarning faolligi, mulohaza yuritish darajasi, dalil keltirish madaniyati oshgan.

Amaliy takliflar. Ona tili va adabiyot fanlarining o‘quv dasturlariga tanqidiy fikrlashni shakllantirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlar (savol-javob, munozara, analitik yozuv mashqlari va boshqalar) tizimli ravishda kiritilishi zarur.

O‘qituvchilar malaka oshirish kurslarida tanqidiy fikrlash metodologiyasi alohida modul sifatida o‘qitilishi va amaliy mashg‘ulotlar bilan boyitilishi kerak.

Boshlang‘ich sinflardan boshlab o‘quvchilarda matnga tanqidiy yondashish madaniyatini shakllantirish uchun ertaklar, hikoyalar asosida fikr bildirishga o‘rgatish lozim.

Badiiy adabiyot namunalarining tahliliy ishlanmalari (obrazlar xarakteri, muallif pozitsiyasi, muammo va yechim) o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanmalarda kengroq yoritilishi kerak.

O‘quvchilarni og‘zaki va yozma fikr bildirishga, asoslashga, muqobil fikrni tan olishga o‘rgatish tanqidiy fikrlashning asosiy komponenti sifatida doimiy ishlatilishi lozim. Ushbu ilmiy maqola ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni badiiy adabiyot asosida rivojlantirish masalasiga yangicha yondashuv taklif qiladi.

Tavsiya etilgan metodikalar amaliyotda sinab ko‘rilgan va yuqori samaradorlikka ega. Kelgusida bu yo‘nalishda chuqurlashtirilgan tadqiqotlar olib borish, sinflar kesimida modullashtirilgan dars ishlanmalari yaratish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar:

1. Bloom B. S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. New York: David McKay Company, 1956.
2. Dewey J. How We Think. Boston: D.C. Heath & Co., 1933.
3. Paul R., & Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. New Jersey: Pearson Education, 2006.
4. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
5. Lipman M. Thinking in Education. Cambridge University Press, 2003.
6. Hautamäki J. et al. Critical Thinking in Education: A Review and Synthesis. Helsinki: University of Helsinki, 2019.
7. Smith J., & Johnson K. Teaching Critical Thinking through Literature. London: Routledge, 2020.
8. Ibrohimova M. F. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda matn ustida ishlash usullarining o‘rni. // Boshlang‘ich ta’lim, 2021, №2. – B. 45–50.
9. Xolmirzayev A. Badiiy asar tahlili orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish. // O‘zbekiston pedagogik jurnali, 2021, №4. – B. 33–37.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim sifati va samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3775-son qarori. – Toshkent, 2018.
11. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Ona tili va adabiyot fanidan umumta’lim maktablari uchun o‘quv dasturi. – Toshkent, 2021.
12. Nuraliyeva M. Badiiy matnlar asosida o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish. // Ta’lim va innovatsiya, 2022, №1. – B. 78–83.

UO‘K 37.013.42:004.42:37.016

UMUMTA’LIM MAKTAB O‘QUVCHILARIDA AXBOROT XAVFSIZLIGI KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Jo‘rayev Vohid Tojimamatovich,
Farg’ona davlat univesiteti,
“Amaliy matematika va informatika” kafedrasi professori
vjurayev1986@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3732-6242
Turdimatov Mamirjon Mirzayevich,
Farg‘ona davlat texnika universiteti,
“Dasturiy injenering va kiberxavfsizlik”kafedrasi dotsenti,
Turdimatovmamir1958@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1419-9092
Mo‘minova Mastura Maxmudjon qizi,
Farg‘ona davlat universiteti tayanch doktoranti
mastura.muminova.1992@mail.ru
ORCID ID: 0009-0009-1404-8586

Maqolada umumta’lim maktab o‘quvchilarida axborot xavfsizligi kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlari yoritiladi. Raqamli makonda yuzaga kelayotgan xavflar o‘quvchilardan texnik, axloqiy va ijtimoiy mas’uliyatli bilim hamda ko‘nikmalarni talab etadi. Shu bois, innovatsion pedagogik yondashuvlar – interfaol metodlar, loyihaviy ta’lim, raqamli platformalardan foydalanish orqali o‘quvchilarda internetdan xavfsiz foydalanish malakalari rivojlantiriladi. Tadqiqotda o‘qituvchining yo‘naltiruvchi roli, o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish hamda ularni raqamli xavflardan himoya qilish usullari tahlil qilinadi. Natijalar o‘quvchilarning axborot xavfsizligi kompetensiyalarini mustahkamlash va ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: *axborot xavfsizligi, kompetensiya, umumta’lim maktabi, innovatsion yondashuv, raqamli texnologiya, interfaol metod, pedagogik strategiya, ta’lim samaradorligi.*

ИННОВАЦИОННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ КОМПЕТЕНЦИЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ У УЧАЩИХСЯ СРЕДНИХ ШКОЛ

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты формирования компетенций информационной безопасности у учащихся средней школы. Риски, возникающие в цифровом пространстве, требуют от учащихся технических, моральных и социально ответственных знаний и навыков. Поэтому для развития у учащихся навыков безопасного пользования Интернетом используются инновационные педагогические подходы – интерактивные методы, проектное обучение, использование цифровых платформ. В исследовании анализируются направляющая роль учителя, формирование критического мышления у учащихся и методы их защиты от цифровых рисков. Полученные результаты способствуют укреплению компетенций информационной безопасности учащихся и повышению эффективности образования.

Ключевые слова: *информационная безопасность, компетентность, средняя школа, инновационный подход, цифровые технологии, интерактивный метод, педагогическая стратегия, образовательная эффективность.*

INNOVATIVE PEDAGOGICAL APPROACHES TO THE FORMATION OF INFORMATION SECURITY COMPETENCIES IN SECONDARY SCHOOL STUDENTS

This article explores the theoretical and practical aspects of developing information security competencies among general education school students. Emerging risks in the digital environment require learners to acquire technical, ethical, and socially responsible knowledge and skills. Therefore, innovative pedagogical approaches such as interactive methods, project-based learning, and the use of digital platforms are essential for fostering students’ safe internet practices. The study highlights the guiding role of teachers, the importance of cultivating critical thinking, and strategies to protect learners from digital

threats. The findings contribute to strengthening students’ information security competencies and enhancing the overall effectiveness of the educational process.

Keywords: *information security, competence, general education school, innovative approach, digital technology, interactive method, pedagogical strategy, educational effectiveness.*

Kirish. Globallashuv va raqamli texnologiyalar shiddat bilan rivojlanayotgan bugungi davrda ta’lim tizimi an’anaviy o‘quv jarayonidan tashqari yangi vazifalar bilan yuzma-yuz kelmoqda [1,2,5]. Shulardan biri – umumta’lim maktab o‘quvchilarida axborot xavfsizligi kompetensiyalarini shakllantirish masalasidir. Chunki o‘quvchilarning raqamli resurslardan va onlayn muloqotlardan keng foydalanishi ularni yolg‘on ma’lumotlar, kiberjinoyatlar, zararli dasturlar hamda shaxsiy ma’lumotlarning oshkor bo‘lishi kabi ko‘plab xavf-xatarlarga duchor qilmoqda. Bunday sharoitda o‘quvchilardan nafaqat texnik bilim va ko‘nikmalar, balki axloqiy ong, tanqidiy fikrlash va ijtimoiy mas’uliyat ham talab etiladi [3,6].

Mazkur jarayonda innovatsion pedagogik yondashuvlarning o‘rni beqiyosdir. Interfaol metodlar, loyihaviy ta’lim va raqamli platformalardan foydalanish o‘quvchilarda internetdan xavfsiz foydalanish malakasini rivojlantirish bilan birga, ularni raqamli muhitda barqaror faoliyat yuritishga tayyorlaydi. Shu bilan birga, o‘qituvchining vazifasi nafaqat bilim beruvchi, balki raqamli xavfsizlikda yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi va tarbiyaviy yo‘nalish beruvchi sifatida yanada muhim ahamiyat kasb etadi [4,7]. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, puxta ishlab chiqilgan pedagogik strategiyalar ta’lim samaradorligini oshirish bilan birga, o‘quvchilarning axborot xavfsizligi kompetensiyalarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu nuqtayi nazardan, ushbu maqola umumta’lim maktablarida axborot xavfsizligi kompetensiyalarini innovatsion pedagogik yondashuvlar asosida shakllantirishning nazariy hamda amaliy jihatlarini tahlil qilishga qaratilgan [8,10].

Adabiyotlar tahlili va nazariy asoslar. Zamonaviy raqamli transformatsiya davrida axborot xavfsizligi kompetensiyalarini shakllantirish maktab ta’limining ajralmas qismiga aylanmoqda. Maktab o‘quvchilari internet va raqamli texnologiyalardan faol foydalangan sari, ularning onlayn muhitdagi xavfsizligi, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish qobiliyati va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish dolzarb masalaga aylanmoqda. Ushbu adabiyotlar tahlili umumta’lim maktab o‘quvchilarida axborot xavfsizligi kompetensiyalarini rivojlantirishda qo‘llanilayotgan innovatsion pedagogik yondashuvlarni ko‘rib chiqadi. Tahlil xalqaro va mahalliy ilmiy adabiyotlar, jurnallar, konferensiya materiallari hamda metodik qo‘llanmalar asosida olib borildi.

1. Axborot xavfsizligi ta’limining nazariy asoslari. Axborot xavfsizligi ta’limining nazariy poydevori keng qamrovli ilmiy tadqiqotlarda yoritilgan. Masalan, Anderson (2020) o‘zining *Security Engineering* asarida axborot xavfsizligi faqat texnologik emas, balki inson xulq-atvori va qaror qabul qilish ko‘nikmalari bilan ham bog‘liq ekanini ta’kidlaydi. Shuningdek, Bozkurt (2021) digital kompetentlik tushunchasini tahlil qilib, axborot xavfsizligini uning ajralmas tarkibiy qismi sifatida ko‘rsatadi. Tadqiqotlarda qayd etilishicha, raqamli savodxonlik nafaqat qurilmalardan foydalanish, balki xavfsiz raqamli muhitda yashashni ham o‘z ichiga oladi.

2. Maktablar uchun axborot xavfsizligi ta’limi dasturlari. UNESCO (2022) tomonidan ishlab chiqilgan *Global Framework for Digital Competence in Schools* hujjati maktablarda raqamli kompetentlikni shakllantirish bo‘yicha global konseptual asosni taklif qiladi. Unda axborot xavfsizligi kompetensiyalariga alohida urg‘u berilgan. Shuningdek, Yevropa Komissiyasining *Digital Education Action Plan 2021–2027* (2022) hujjati maktab o‘quvchilarida axborot xavfsizligi savodxonligini oshirishga qaratilgan tashabbuslarni, jumladan, gamifikatsiya va loyihaga asoslangan ta’lim (Project-Based Learning) kabi innovatsion metodlarni ilgari suradi.

3. Innovatsion pedagogik yondashuvlar. Prensky (2021) o‘zining *Digital Natives, Digital Immigrants Revisited* maqolasida zamonaviy o‘quvchilarni “raqamli avlod” sifatida tavsiflab, ularni o‘qitishda interfaol, o‘yinlashtirilgan va real hayotga yaqin ta’lim metodlari samarali bo‘lishini ta’kidlaydi. Gee (2020) esa *What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy* asarida o‘yin mexanizmlaridan foydalanish orqali murakkab tushunchalarni, jumladan, axborot xavfsizligi elementlarini samarali o‘rgatish mumkinligini ilmiy asoslab beradi.

4. O‘zbekiston kontekstida axborot xavfsizligi ta’limi. Mahalliy adabiyotlarda ham bu masalaga e’tibor kuchaymoqda. Abdukodirov va Yusupov (2022) O‘zbekiston maktablarida raqamli savodxonlikning hozirgi holatini tahlil qilib, axborot xavfsizligini rivojlantirish bo‘yicha innovatsion, milliy qadriyatlarga mos yondashuvlarni taklif etadilar. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi tomonidan qabul qilingan *“Raqamli ta’lim” milliy dasturi* (2023)da axborot xavfsizligi kompetensiyalarini shakllantirish alohida ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan.

5. Xalqaro tajriba va solishtirmali tahlillar. Livingstone va Stoilova (2021) tadqiqotida turli mamlakatlarda bolalarning onlayn xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha amalga oshirilayotgan dasturlar qiyosiy o‘rganilgan. Mualliflar yosh xususiyatlarini hisobga olgan ta’limiy yondashuvlar eng samarali natija berishini ta’kidlaydi. Shu bilan birga, Choi va Lee (2022) Janubiy Koreya maktablarida axborot xavfsizligi ta’limiga oid tajribalarni tahlil qilib, virtual reallik, sun’iy intellekt va boshqa zamonaviy texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish samaradorligini ko‘rsatadilar.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, umumta’lim maktablarida axborot xavfsizligi kompetensiyalarini shakllantirish nafaqat texnik bilimlarni berish, balki innovatsion pedagogik metodlar orqali o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalari va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishni ham talab etadi. Xalqaro va mahalliy tajribalar shuni isbotlaydiki, o‘yinlashtirish, loyihaga asoslangan ta’lim va texnologik vositalardan samarali foydalanish o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ularning axborot xavfsizligi bo‘yicha ongini mustahkamlaydi.

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar. Mazkur tadqiqotning obyekti sifatida umumta’lim maktab o‘quvchilari hamda ularning axborot xavfsizligi kompetensiyalarini shakllantirish jarayoni tanlandi. Shu bilan birga, o‘quvchilarda raqamli texnologiyalardan xavfsiz foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirishda o‘qituvchining roli va innovatsion pedagogik yondashuvlarning samaradorligi ham asosiy kuzatuv doirasiga kiritildi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- **Nazariy tahlil** – mavzuga oid ilmiy adabiyotlar, xalqaro tajribalar va ilg‘or pedagogik yondashuvlar tahlil qilindi.
- **Pedagogik kuzatuv** – o‘quvchilarning raqamli muhitdagi xatti-harakatlari va xavfsizlikka oid bilimlari amaliy kuzatildi.
- **So‘rovnoma va suhbat** – o‘quvchilar hamda o‘qituvchilar o‘rtasida axborot xavfsizligi madaniyati darajasini aniqlash maqsadida o‘tkazildi.
- **Tajriba-sinov ishlari** – interfaol metodlar, loyihaviy topshiriqlar va raqamli platformalardan foydalanish orqali kompetensiyalarni shakllantirish samaradorligi baholandi.
- **Statistik tahlil** – olingan natijalar qayta ishlanib, ilmiy asoslangan xulosalar chiqarildi.

Ushbu metodlar kompleks qo‘llanilishi natijasida axborot xavfsizligi kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy asoslari hamda amaliy mexanizmlari aniqlashtirildi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Bo‘lajak o‘qituvchilarning professional tayyorgarligi maktab o‘quvchilarida axborot xavfsizligi ko‘nikmalarini shakllantirishda markaziy o‘rin tutadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchilar o‘z kasbiy malakasini muntazam oshirib borgan holda, axborot xavfsizligini o‘qitishda nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarni uyg‘unlashtira oladi. Bo‘lajak pedagoglarning metodik tayyorgarligi innovatsion pedagogik yondashuvlar, interfaol dars texnologiyalari va praktikumlar orqali o‘quvchilarda onlayn xavfsizlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu tariqa, axborot xavfsizligi darslari nafaqat nazariy bilim berish, balki amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish jarayoni sifatida ham samarali bo‘ladi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, umumta’lim maktab o‘quvchilarining aksariyatida axborot xavfsizligi bo‘yicha asosiy bilim va ko‘nikmalar yetarli darajada shakllanmaganligi aniqlandi. Xususan, so‘rovnomalar natijasida o‘quvchilarning katta qismi internetdan foydalanishda shaxsiy ma’lumotlarni himoyalash, ishonchli manbalarni ajrata olish va zararli kontentni tanib olishda qiyinchiliklarga duch kelishi ma’lum bo‘ldi.

1-jadval.

O‘quvchilarning axborot xavfsizligi bo‘yicha so‘rovnoma natijalari (%)

Savollar	Ha (%)	Yo‘q (%)
Shaxsiy ma’lumotlarni himoyalashni biladimi?	42	58
Ishonchli manbani aniqlay oladimi?	38	62
Zararli kontentni tanib oladimi?	35	65
Internet xavfsizligi qoidalaridan xabardormi?	47	53
Kiberxavfga duch kelganda qanday choralar ko‘rishni biladimi?	31	69

Izoh: So‘rovnoma natijalari o‘quvchilarning katta qismida axborot xavfsizligi bo‘yicha zarur bilim va malakalar yetarli darajada shakllanmaganini ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, zararli kontentni tanib olish (35%) va kiberxavfga javob qaytarish (31%) bo‘yicha ko‘nikmalar eng past darajada qayd etildi.

Bo‘lajak o‘qituvchilar interaktiv metodlar, guruh ishlari, muammoli vaziyatlar va simulyatsiya mashg‘ulotlari orqali o‘quvchilarda tahliliy fikrlash va mas’uliyatni rivojlantirishga qodir. Bu strategiyalar o‘quvchilarning axborot xavfsizligi ko‘nikmalarini individual va guruh darajasida mustahkamlash imkonini beradi. Shu tariqa, pedagogik jarayonning har bir bosqichi o‘quvchilarning internetdan xavfsiz foydalanish

madaniyatini shakllantirishga yo‘naltiriladi. Natijada, bo‘lajak o‘qituvchilarning amaliy faoliyati maktablarda xavfsiz raqamli muhitni yaratish va saqlashga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqot shuni tasdiqlaydiki, o‘quvchilarning axborot xavfsizligi ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi samaradorlik bo‘lajak pedagoglarning metodik tayyorgarligi va pedagogik yondashuvlarining sifatiga bog‘liq. Ushbu natijalar umumta’lim maktablarida axborot xavfsizligini o‘qitish jarayonini optimallashtirish va yoshlarning intellektual, ijtimoiy hamda ma’naviy rivojlanishini ta’minlash uchun muhim ilmiy asos sifatida xizmat qiladi.

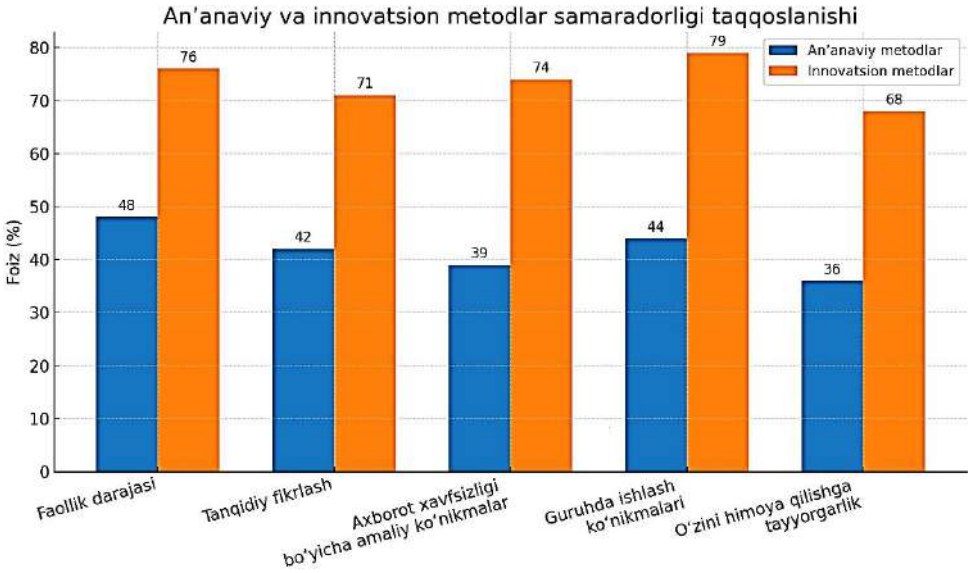

1-rasm. Tajriba-sinov natijalari: innovatsion va an’anaviy metodlar taqqoslanishi (%)

Izoh: Tajriba-sinov mashg‘ulotlari innovatsion metodlarning samaradorligini yaqqol ko‘rsatdi. Interfaol metodlar va loyihaviy topshiriqlar asosida ishlagan o‘quvchilar an’anaviy metodlar bilan taqqoslaganda yuqori natijalarni namoyish etdilar. Eng katta farq guruhda ishlash (79% ga 44%) va amaliy xavfsizlik ko‘nikmalarida (74% ga 39%) kuzatildi.

Interfaol metodlar va simulyatsiya usullari yordamida o‘quvchilar tahliliy fikrlash, mas’uliyat va axborot xavfsizligiga nisbatan ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantiradi. Bo‘lajak pedagoglar o‘quvchilarni internet va raqamli resurslardan xavfsiz foydalanishga o‘rgatishda shaxsiy tajriba, kuzatuv va didaktik strategiyalardan foydalanadi. Shu bilan birga, metodik kompetensiyalarni rivojlantirish bo‘yicha olib borilgan ishlar o‘qituvchilarga dars jarayonini individuallashtirish, o‘quvchilarning qiziqish va ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beradi. Natijada, umumta’lim maktablarida xavfsiz raqamli muhitni yaratish va saqlash pedagogik jarayonning ajralmas qismiga aylanadi. Bo‘lajak o‘qituvchilarning innovatsion yondashuvlari va metodik kompetensiyalari o‘quvchilarning axborot xavfsizligi ko‘nikmalarini barqaror rivojlantirishga, shuningdek, ularning intellektual, ijtimoiy va ma’naviy rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu tadqiqot natijalari pedagogik nazariya va amaliyotning uyg‘un integratsiyasini chuqurlashtirishga ilmiy asos yaratadi.

Tajriba-sinov mashg‘ulotlari jarayonida interfaol metodlar va loyihaviy topshiriqlardan foydalanish o‘quvchilarning faolligini oshirib, ularda axborot xavfsizligi bo‘yicha amaliy malakalarni shakllantirishda samarali bo‘lgani kuzatildi. Ayniqsa, guruhiy ishlarda o‘quvchilarning o‘zaro muloqoti va tanqidiy fikrlash qobiliyati rivojlanganligi qayd etildi.

3-jadval.

O‘quvchilarning umumiy o‘zgarish ko‘rsatkichlari (%)

Yo‘nalish	Boshlang‘ich (%)	Tadqiqot yakuni (%)
Bilim darajasi	40	72
Ko‘nikmalar	37	75
Xavfsizlikka ongli munosabat	41	78

Izoh: Umumiy natijalar innovatsion pedagogik yondashuvlarning samarali ekanini ko‘rsatadi. Tadqiqot yakunida o‘quvchilarning bilim darajasi 40% dan 72% gacha, amaliy ko‘nikmalari 37% dan 75% gacha, xavfsizlikka ongli munosabati esa 41% dan 78% gacha oshdi. Bu esa raqamli xavfsizlikni ta’lim jarayoniga integratsiya qilishning dolzarbligini tasdiqlaydi.

Statistik tahlillar shuni ko‘rsatdiki, innovatsion pedagogik yondashuvlar qo‘llanilganda o‘quvchilarning axborot xavfsizligi kompetensiyalari an’anaviy metodlarga nisbatan sezilarli darajada yuqori

natija berdi. Shu asosda, mazkur yondashuvlarni ta’lim jarayoniga muntazam tatbiq etish o‘quvchilarning raqamli xavfsizlik bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini mustahkamlashga xizmat qilishi aniqlashtirildi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot o‘quvchilarning internetdan xavfsiz foydalanish kompetensiyalarini rivojlantirishda bo‘lajak o‘qituvchilarning integrativ rolini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak o‘qituvchilar innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalarini samarali qo‘llash orqali o‘quvchilarda axborot xavfsizligi madaniyatini tizimli shakllantira oladi. Shu bilan birga, ularning professional tayyorgarligi o‘quvchilarning onlayn muhitdagi xavfsiz xulq-atvorini mustahkamlash va zararli kontentdan himoyalanishi uchun zarur shart-sharoit yaratadi. Natijada, umumta’lim maktablarida axborot xavfsizligini o‘qitishning nazariy va amaliy samaradorligi oshadi, yoshlarning intellektual, ijtimoiy va ma’naviy rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu tadqiqot pedagogik nazariya va amaliyotning integratsiyasini chuqurlashtirishda ilmiy asos yaratadi.

Adabiyotlar:

1. Anderson, R. (2020). Security Engineering: A Guide to Building Dependable Distributed Systems. Wiley.
2. Axborot xavfsizligi asoslari: Darslik / I.M. Karimov, N. A. Turgunov. T.: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2016. – 91 b.
3. Hu, Q., & Zhang, J. (2018). Cybersecurity Education: A Review of the International Landscape. IEEE Transactions on Education.
4. Mo‘minova M.M. Kiberetikaning zamonaviy psixologik muammolarini tahlil qilish. Yosh olimlar, doktorantlar va tadqiqotchilarning onlayn ilmiy forumi. 2023. 61-62. TATUFF-EPAI. https://zenodo.org/records/7750134
5. Mo‘minova M.M., Muxtorov M., Turdimatov M.M. (2023). Yosh olimlar, doktorantlar va tadqiqotchilarning onlayn ilmiy forumi. Umumiy o‘rta ta’limga kiberxavfsizlik fanini tizimli isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlari, 49-51. TATUFF-EPAI. https://zenodo.org/records/7750134
6. Mo‘minova M.M., Muxtorov F.M., Turdimatov M.M. Yoshlarni kiber jinoyatlardan himoyalash va ularni bartaraf etish usullari. Scientific-technical journal (STJ FerPI, ФарПИ ИТЖ, НТЖ ФерПИ, 2023, Т.27. спец.выпуск №2) В.292-296
7. Maxmudjon qizi Mo‘minova, M. (2025). Maktab o‘quvchilarni onlayn tahdidlardan himoya qilish uchun ta’limda etik yondashuv. // Qo‘qon DPI. Ilmiy Xabarlar Jurnali, 5(2). Retrieved from https://ilmiyxabarlar.kspi.uz/index.php/journal/article/view/1352
8. Mirzayev U. (2022). Axborot xavfsizligi bo‘yicha o‘quv dasturlari: O‘zbekiston tajribasi. O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim va Fan Vazirligi.
9. Mo‘minova M. M. (2025). Umumta’lim maktablari o‘quvchilarida mediasavodxonlikni shakllantirish (xalqaro tajribalar asosida). // Scientific Electronic Journal «Towards a New Economy, Pedagogy and Technology», 1(1), 173-181. https://journal.usat.uz/article/umumtalim-maktablari-oquvchilarida-mediasavod.
10. Bozkurt A. (2021). Digital Literacy and Digital Competence in Educational Contexts. International Journal of Digital Literacy and Digital Competence, 12(2), 1-15.
11. UNESCO. (2022). Global Framework for Digital Competence in Schools. Paris: UNESCO Publishing.
12. European Commission. (2022). Digital Education Action Plan 2021-2027. Brussels: EC Publishing.
13. Prensky M. (2021). Digital Natives, Digital Immigrants Revisited. // Journal of Educational Technology Systems, 49(2), 113-117.
14. Gee J. P. (2020). What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy. Revised and Updated Edition. St. Martin's Press.
15. Abdukodirov A., & Yusupov B. (2022). O'zbekiston maktablarida raqamli savodxonlikni rivojlantirish: muammolar va yechimlar. // Ta'lim va Innovatsion Tadqiqotlar, 4(2), 45-59.
16. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. (2023). "Raqamli ta'lim" milliy dasturi. Toshkent: XTV nashriyoti.
17. Livingstone S., & Stoilova M. (2021). Children's data and privacy online: growing up in a digital age. London School of Economics and Political Science.
18. Choi M., & Lee G. (2022). Innovative Pedagogical Approaches to Cybersecurity Education in South Korean Schools. Journal of Educational Technology & Society, 25(1), 112-125.

O‘QUV JARAYONLARIDA TO‘G‘RI BAHOLASH TIZIMLARIDAN FOYDALANISH

Jumaqulov G‘olibjon Hasanovich,
Boxoro davlat universiteti Qorako‘l akademik litseyi direktori P. f.f.d.

Ushbu maqola yoshlarning bugungi kunda internetdan faol ravishda foydalana olish imkoniyatiga ega bo‘lgan bir vaqtda samarali baholash tizimining zamonaviy ta’limda tutgan o‘rnini yoritib beradi. Ta’lim jarayonida talabalar axborot manbalariga ega bo‘lishsa-da, qoniqarsiz topshiriqlar, baholash tizimi va samarasiz mashg‘ulotlar tufayli ba’zan bu manbalardan foydalanishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Maqola nafaqat talabalarning bilim darajasini baholash, balki ularning muvaffaqiyatga erishishlariga yordam beradigan innovativ baholash tizimlarini ishlab chiqish zarurligini asoslab beradi.

Kalit so‘zlar: *baholash tizimi, fikr-mulohaza, ta’lim sifati, pedagogik strategiyalar, formativ baholash, vaqtni boshqarish, o‘qituvchining samaradorligi.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИСТЕМ ПРАВИЛЬНОГО ОЦЕНИВАНИЯ В ПРОЦЕССАХ ОБУЧЕНИЯ

В данной статье рассматривается роль эффективной системы оценки в современном образовании, когда молодые люди имеют возможность активно использовать Интернет. Несмотря на то, что учащиеся имеют доступ к информационным ресурсам в процессе обучения, они иногда сталкиваются с трудностями в использовании этих ресурсов из-за неудовлетворительных заданий, систем оценки и неэффективного обучения. В статье обосновывается необходимость разработки инновационных систем оценки, которые не только оценивают уровень знаний учащихся, но и помогают им добиться успеха.

Ключевые слова: *система оценки, обратная связь, качество образования, педагогические стратегии, формирующее оценивание, управление временем, эффективность работы учителя.*

USING CORRECT ASSESSMENT SYSTEMS IN LEARNING PROCESSES

This article sheds light on the role of an effective assessment system in modern education, when young people today have the opportunity to actively use the Internet. Although students have access to information resources during their education, they sometimes face difficulties in using these resources due to unsatisfactory assignments, assessment systems, and ineffective training. The article justifies the need to develop innovative assessment systems that not only assess the level of knowledge of students, but also help them achieve success.

Keywords: *assessment system, feedback, quality of education, pedagogical strategies, formative assessment, time management, teacher effectiveness.*

Kirish. XXI asrda talabalar o‘zlari xohlagan bilimni istalgan muhitdan yoki internet tarmoqlari orqali izlab topishlari mumkin. Shunga qaramay, talabalarga to‘g‘ri berilmagan vazifa, baholash va fikr-mulohaza bera olish imkoniyatlarining cheklanganligi ularning ushbu resurslardan unumli foydalana olmasliklariga olib keladi.

Baholash jarayoni juda ko‘p vaqt talab qiladigan va yoqimsiz jarayonlardan biri bo‘lishi mumkin. Lekin shu bilan birgalikda ta’lim tizimining ajralmas va eng muhim qisimlaridan biridir. To‘g‘ri baholash tizimini tatbiq qilish orqali talabalarning qaysi nuqtalarda kamchiliklarga yo‘l qo‘yayotganini aniqlash va bartaraf etish, bundan tashqari, ularga to‘g‘ri rag‘bat bera olish va o‘ziga bo‘lgan ishonchini orttirishi mumkin.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Talabalarning vazifalari yoki imtihon natijalarini tezkorlik va aniqlik bilan tekshirish ularning diqqatini berilgan vazifadan chalg‘itmaslik va vazifalarni muhokama qilish hamda takrorlash orqali bilimlarini yanada mustahkamlash imkoniyatini yaratib beradi.

Bu borada quyidagicha kuzatuvlar mavjud:

O‘z vaqtida berilgan fikr-mulohazalar. Talabalarning xatolarini tezroq aniqlab olishga, ularni tushunishga va keyingi safar to‘g‘irlashga yordam beradi. Hattie & Timperley (2007) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqodlar shuni ko‘rsatadiki, o‘z vaqtida berilgan fikr-mulohazalar talabalarning muvaffaqiyatga erishishlarida eng muhim turtki bo‘luvchi omillardan biridir.

Kechiktirib berilgan fikr-mulohazalar natijani o‘ldiradi. Talabalarning natijalarni uzoq vaqt davomida kutib qolishi ularning qilgan mehnatlari va natijaga bo‘lgan qiziqishlari orasidagi bog‘lanishning yo‘qolishiga va kelgusi topshiriqlar uchun motivatsiya kamayishiga olib keladi.

Hissiyotlarga bo‘lgan ta’sir. Minnesota universiteti (2016) dagi tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, uzog‘i bilan bir hafta ichida o‘z natijalarini aniq bilgan talabalarda natijani 2-3hafta kutgan talabalarga nisbatan bir necha barobar kamroq kursdan qoniqish hissi hosil bo‘lishiga olib keladi.

Biroq ushbu tezkorlik va aniqlik baholash tizimi to‘g‘ri tanlanmagan holatda o‘qituvchilarning vaqtlarini besamar sarflashlari va talabalarning oladigan foydalarini kamaytirishi mumkin.

Keling quyida bir qancha baholash tartiblari va ko‘rsatmalari haqida fikr yuritamiz.

Tadqiqot metodologiyasi. Baholash bo‘yicha ko‘rsatmalar kurs davomida muayyan baholarga erishish uchun qanday ish sifati talab qilinishini belgilashga mo‘ljallangan. Misol uchun qaysidir mahsus kurs uchun quyidagi baholash tizimi qabul qilindi:

- A+(90 - 100%): Eng yuqori daraja, ularda mavzuga oid to‘liq tushuncha bor
- A (80 - 89%): Yuqori sifatli ish, o‘rtachadan yuqori daraja
- B (70 - 79%): Yaxshi ish, talablarga javob beradigan va qoniqarli
- C (60 - 69%): Kurs talablariga javob beradigan ish
- D (50 - 59%): Minimal, qabul qilish mumkin bo‘lgan natija
- F(<50%): Kutilgandan past va qoniqarsiz ish. Kurs o‘zlashtirilmagan

Siz va talabalaringiz uchun natijaga olib keladigan, ishonchli va mazmunli bo‘lgan baholash jarayonlarini qanday amalga oshirishni boshlash mumkin?

Quyidagi bo‘limlarda vaqtni tejash uchun baholash tizimini qanday rivojlantirish bo‘yicha ba’zi takliflar berilgan, shu bilan birga, siz baholashingiz kerak bo‘lgan barcha topshiriqlar bilan samarali shug‘ullanasiz va talabalaringizga keyingi topshiriqlarida yordam beradigan fikr-mulohazalaringizni bildirasiz.

Topshiriqning asoslari. Agar o‘qituvchi tomonidan berilgan topshiriq kutilgan natijanii bermasa yoki kurs erishayotgan natijani ochib bermasa, baholash qiyin bo‘lishi mumkin. Demak, to‘g‘ri baholash tizimini tanlash kerak. Eng avvalo, o‘quv kursining va topshiriqlarning yuzaga chiqaradigan aniq natijasini bilish lozim. Muhimi, beriladigan topshiriqlarnig o‘rgatilgan mavzu yoki taqdim qilingan o‘quv materiallari bilan bog‘langanligiga ishonch hosil qilishdir. Boshqacha qilib aytganda nimani o‘rgatgan bo‘lsangiz, o‘shani baholang. Bu talabalar sizning ma’ruzalaringiz va kurs matnlaringiz bilan cheklanib qolishi kerak degani emas; siz ulardan siz yoritgan mavzuni tushunganliklarini namoyish etishlarini kutishingiz mumkin. Eng yaxshi talabalar buni baribir bajaradilar, lekin yaxshi tuzilgan topshiriq ba’zi o‘rta darajadagi talabalarga ham o‘z foydasini ko‘rsatishi kerak bo‘ladi.

Walvoord va Johnson (2010, 105) tomonidan berilgan yana bir topshiriq asoslari qanday bo‘lishi haqidagi taklif: baholashning fizik va mantiqiy jihatlariga birdek e’tibor berish kerak:

- talabalar bir xil formatdan foydalanyaptimi va ularning barcha qismlari o‘z joyidami?
- bajarilgan ishlarning kim tomonidan, qachon va qanday tartibda bajarilganligi

bu kabi detallar o‘qituvchining tekshirish jarayonini osonlashtirish va unumdorligini oshirishga yordam beradi.

Baholashning davomiyligini ta’minlash. Baholash jarayonini tugatmaguningizcha uni to‘xtatmang. Jarayon samarali va qisqa muddat ichida bajarilishi uchun uni kichik qismlarga bo‘lib oling. Barcha topshiriqlarni bir vaqtda tekshirishga urinmang, chunki bunday yo‘l sizni faqat charchoq, diqqatning va ish samaradorligining pasayishiga yetaklaydi. O‘z oldingizga maqsad qo‘ying, masalan, “Men bugun x miqdordagi topshiriqlarni baholayman”. Maqsadga erishgandan so‘nggina o‘zingizga boshqa biror vazifani bajarishga ruxsat bering. Kunning keyingi qismida esa, jarayonni davom ettiring va qolgan topshiriqlarni ham baholashga harakat qiling. Avvaliga bu usul sizdan biroz ko‘p vaqt talab qilishi mumkin, biroq keyinchalik siz o‘zingizda kamroq hafsala va charchoq his qilasiz hamda ko‘proq samaradorlikka erishasiz.

Benjamin Bloom (ta’lim psixologi va Bloom taksonomiyasining nomi) 1981-yilda shunday deb yozgan edi: “Oddiy egri chiziq baholash tizimi uchun eng mos taqsimotdir. Ta’lim - bu maqsadli faoliyat va o‘quvchilar biz o‘rgatadigan narsalarni o‘rganishlariga intilamiz. Shuning uchun, agar biz samarali bo‘lsak, baholar taqsimoti oddiy egri chiziqdan boshqa narsa bo‘lmaydi”.

Formativ baholash mashg’ulotlari. Dars jarayonidagi ta’lim (ma’ruzalar, amaliy mashg’ulotlar)

Talabalarga yangicha o‘quv tizimi mazmunini o‘zlashtirish jarayonida yordam berish uchun foydalanish mumkin bo‘lgan turli formativ baholash mashqlari mavjud. Bu mashg’ulotlar talabalar va o‘qituvchilarni uzluksiz fikr-mulohazalar bilan ta’minlaydi. Eng ommabop mashg’ulotlar bazasi **sinf baholash texnikalari** (*Classroom Assessment Techniques)* sifatida tanilgan.

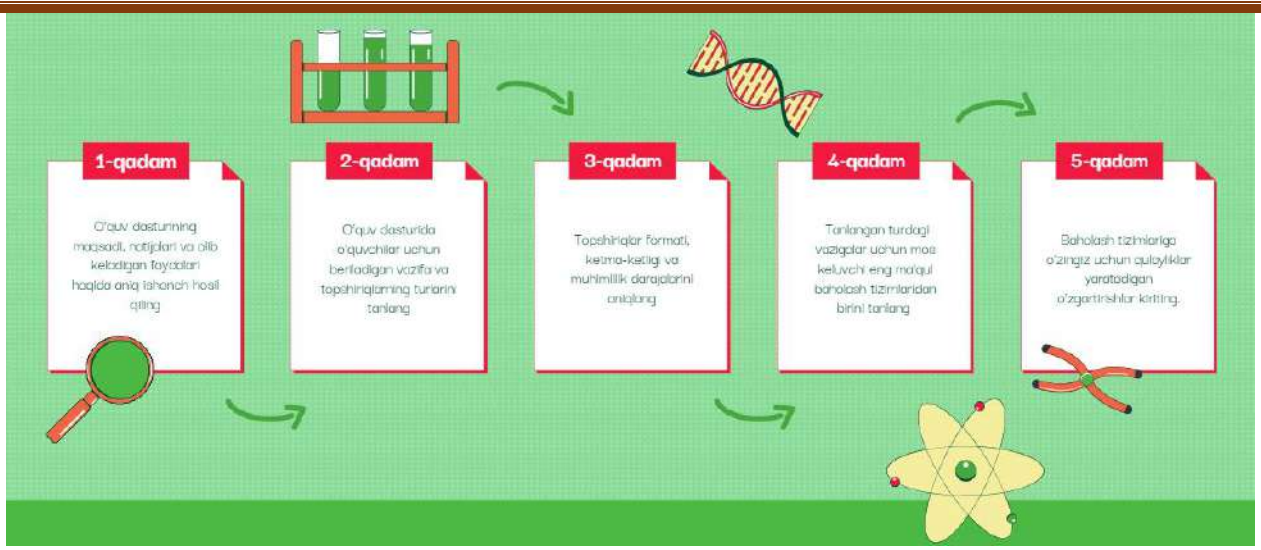

Sinf baholash texnikalari – o‘qituvchi boshchiligida olib boriladigan qisqa mashg’ulotlar bo‘lib, talabalarning ehtiyojlariga tayangan holda keying dars jarayonini shakllantirish va yo‘naltirish uchun mo‘ljallangan. Ko‘pchilik mashg’ulotlar faqat bir necha daqiqa dars vaqtini oladi va o‘quv yili davomida bir necha marotaba qo‘llanilishi mumkin. Sinf baholash texnikalari talabalar fan mazmunini qay darajada o‘zlashtirayotganini baholashning oson usulidir. Bundan tashqari, ular o‘quvchilarning o‘z bilimlarini baholashlariga ham imkon yaratadi.

Qoralama va ko‘p bosqichli topshiriqlar. Yozma topshiriqlarda formativ fikr-mulohazani qayd etishning bir usuli – qoralamadan foydalanishdir. Bunda o‘quvchilar topshiriq ustida bosqichma-bosqich ishlaydilar va o‘qituvchi belgilagan muddatdan ancha oldin ularga fikr-mulohaza beriladi. Bu jarayon o‘quvchilarga o‘z qoralamalarini qayta ko‘rib chiqish, xatolarini kuzatish va ularni bahoni oqlash uchun emas, ta’limiy yo‘naltirish sifatida qabul qilish imkonini beradi. Qoralama jarayoni talabalarga xatolar qilish, ulardan saboq olish hamda ularni to‘g’irlash uchun nimalar qilishi mumkinligi borasida aniq hamda konstruktiv fikr-mulohaza olish imkonini beradi.

O‘quv natijalarini qayta ko‘rib chiqish. Baholash tizimini ishlab chiqish jarayonini boshlaganingizda, avvalo, o‘quv natijalarini qayta ko‘rib chiqish foydali bo‘ladi. Baholashning ta’lim jarayonida qanday o‘rinni egallashini va u qanday qilib umumiy o‘quv natijalari hamda boshqa asosiy baholash elementlariga bog’lanishini aniqlash lozim. Ushbu jarayonda quyidagi savollar yo‘riqnima sifatida qo‘llanilishi mumkin:

- Kurs uchun asosiy o‘quv natijalari qanday?
- Talaba ushbu natijalarga erishganini qanday bilish mumkin?
- Kursda talabalar egallashni istagan asosiy tushunchalar qanday va qay darajada?
- Ularning rivojlantirishni istagan ko‘nikmalari qaysi?

Olingan natijalar va ularning tahlili. Agar siz talabalarning o‘quv natijalariga oid maqsadlaringizni belgilab olsangiz, kursning o‘quv natijalarini qamrab oladigan topshiriqlarni tanlash oson bo‘ladi. Quyida keltirilgan kurs modeli baholash topshiriqlarini asosiy o‘quv natijalari bilan moslashtirishda foydali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu model, shuningdek, o‘quv natijalari, baholash va dars mazmuni o‘rtasidagi yaqin munosabatni ham ifodalaydi. Siz foydalanayotgan o‘quv natijalarini diqqat bilan ko‘rib chiqing va baholash jarayoni bilan bog‘liq mezonlar aniq hamda talabalarga tushunarli bo‘lishini ta’minlang. Shuningdek, baholash jarayonida baholanmagan (feedback) va baholangan (graded) fikr-mulohazalarni muvozanatli ravishda bering. Mumkin bo‘lgan hollarda, talabalarning o‘zini-o‘zi baholash (self-assessment) hamda tengdoshlar baholashi (peer-assessment)dan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Quyida keltirilgan kurs modeli baholash jarayonini asosiy o‘quv natijalaringizga muvofiqlashtirish va talabalar ushbu natijalarga erishganliklarini namoyish eta olishlarini ta’minlash uchun foydali vosita hisoblanadi. Ushbu model maqsadlar, baholash va o‘qitish usullari hamda kurs mazmuni o‘rtasidagi chambarchas bog‘liqlikni ham ifodalaydi. O‘quv natijalarini sinchiklab ko‘rib chiqing va ularni haqiqatan ham baholayotganingizga ishonch hosil qiling. Talabalarga nafaqat ball qo‘yiladigan baholashni, balki baholanmaydigan, muloqotga asoslangan fikr-mulohaza ham berishni ko‘rib chiqing. Shuningdek, talabalarning o‘z-o‘zini baholash imkoniyatini ham joriy etish haqida o‘ylang (buning uchun baholash mezonlari aniq va talabalar uchun tushunarli qilib ko‘rsatilishi lozim).

Autentik baholash nima?

Autentik topshiriqlarning maqsadi yozma va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish, mazmunli hamda amaliy jihatdan qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan ko‘nikmalarni shakllantirishdan iboratdir. Frye, Schmitt va Allen bu haqida shunday yozadilar: “Ko‘pincha ta’kidlanganidek, talabalarning oz qismi keyinchalik ko‘p tanlovli test javob varag‘ini to‘ldirish orqali ish haqi oladigan kasblarda ishlaydi”. An’anaviy baholashdan farqli o‘laroq, autentik baholash talabalarda sohaga oid kasbiy xatti-harakatlar, fikrlash usullari va muammolarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, muhandislik sohasidagi autentik baholash talabalarning tobora ortib borayotgan muammolarni hal qilish va fikrlash qobiliyatlarini namoyish etadi; bu jarayon ularning muhandislik sohasi mutaxassislariga xos bo‘lgan fikrlash va amaliy faoliyatga yaqinlashishini ko‘rsatadi. Talabalar uchun baholashdan tashqari qadriyatlarni aniqlash va ulardan xursand bo‘lish – autentik ta’limning muhim tarkibiy qismidir.

Autentik baholashlarning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- Real hayotdagi vazifalar va faoliyatlarga o‘xshash bo‘lishi;
- Yozma yoki og‘zaki shaklda, yakka tartibda, juftlikda yoki guruhlarda bajarilishi mumkinligi;
- Aniq yechimga ega bo‘lmagan, murakkab va noaniq muammolar ko‘rinishida taqdim etilishi;
- Talabalardan o‘z bilimlarini muayyan auditoriyaga va maqsadga yo‘naltirilgan holda og‘zaki yoki yozma tarzda ifoda etishni talab qilishi;
- Odatda talabalardan mutaxassislar yoki oddiy auditoriyalar (keng jamoatchilik) bilan muloqot qilishni talab qilishi.

Autentik baholashlarning misollari:

- Xatlar, tahririyatga yo‘llangan maktublar va elektron pochta xabarlari. Bunday topshiriqlarda talabalar tarixiy shaxs, tasavvur qilingan obraz yoki o‘zlari nomidan birinchi shaxs nuqtai nazaridan yozishlari talab etiladi. Maqsad – tanlangan auditoriya uchun izchil bilim oqimini shakllantirishdir. Bu turdagi topshiriqlar talabalarni nafaqat tasavvur kuchidan foydalanishga, balki o‘z yo‘nalishlari bo‘yicha aniq va ishonchli bilim manbalarini izlash va umumlashtirishga ham undaydi. Shu bilan birga, ular tanqidiy va kasbiy, yozma hamda kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantiradilar. Masalan, moliya yo‘nalishidagi talabalardan mijoz uchun xat tayyorlash; dam olish va bo‘sh vaqtni tashkil etish bo‘yicha talabalardan mahalliy gazeta uchun jamiyat muammosiga oid xat yozish; vizual madaniyat yo‘nalishidagi talabalardan esa, menejerga ular ishlab chiqayotgan jurnal muqovasi haqida elektron xat yozish talab qilinishi mumkin.
- Taqdimotlar. Taqdimotlar ham talabalar, ham o‘qituvchilar uchun autentik baholashning eng qulay usullaridan biridir. Talabalar ishini sinf doirasida ommaga taqdim etish g‘oyasi ularni ko‘proq vaqt va kuch sarflashga undaydi hamda shu orqali kasbiy ko‘nikmalarini turli auditoriyalar uchun rivojlantirishga yordam beradi. Taqdimotlarni autentik qiladigan asosiy jihatlar: tayyorgarlik jarayoni, vizual vositalar (PowerPoint yoki boshqa grafik ko‘rgazmalar)dan samarali foydalanish, yakka yoki guruhda ishlash ko‘nikmalarining shakllanishi, shuningdek, tana holati, imo-ishoralar va ovoz ohangini takomillashtirishdir. Masalan, kimyo yo‘nalishidagi talabalardan oddiy yonish reaksiyasini hosil qilish bo‘yicha taqdimot o‘tkazish, ritorika yo‘nalishidagi talabalardan ilmiy maqolani taqdim etish, mexanik muhandislik yo‘nalishidagi talabalardan esa keramika quyish jarayoni bo‘yicha ishlab chiqarish bosqichini taqdim qilish talab qilinishi mumkin.
- Loyihalar, siyosiy tahlil xulosalari va hisobotlar. Katta hajmli yoki muhim loyiha uchun taklif tayyorlash talabalarni o‘z g‘oyalarini sinovdan o‘tkazishga va yakuniy loyiha oldidan o‘quv maqsadlarini mustaqil belgilashga undaydi. Siyosiy tahlil xulosasi yoki hisobot esa talabalardan muayyan auditoriya, ya’ni mazkur muammo, tadqiqot yoki nazariyaga qiziqqan mutaxassislar uchun ilmiy-uslubiy yondashuvda yozishni talab qiladi. Bunday topshiriqlar talabalarni taklif, siyosiy tahlil va hisobot kabi professional janrlar bilan tanishtiradi. Masalan, psixologiya yo‘nalishidagi talabalardan eksperimental tadqiqot loyihasi bo‘yicha taklif yozish, amaliy matematika talabalardan aksiyalar narxini boshqarishda etika bo‘yicha siyosiy hisobot tayyorlash, biologiya yo‘nalishidagi talabalardan esa ovqatlanish jarayoni tahlili bo‘yicha hisobot yozish talab qilinishi mumkin.
- Keyslar va simulyatsion o‘yinlar. Keyslar odatda muayyan muammoga olib keladigan badiiy ssenariy sifatida taqdim etiladi va yechim yoki qaror qabul qilishni talab qiladi. Agar dars jarayonida talabalar turli rollarni bajarib ushbu keyslarni ijro etishsa, bu keys simulyatsion o‘yinga aylanadi (Bean, 1996). Beanning ta’kidlashicha, keng tarqalgan simulyatsion o‘yinlarga “soxta sud jarayonlari, soxta shahar kengashi yoki qonunchilik majlislari, aksiyadorlar yoki maktab kengashi yig‘ilishlari” kiradi. Bunday topshiriqlar odatda muammoni hal etish uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlar hamda talabalarning rollariga oid qisqa biografik ma’lumotlar bilan birga taqdim etiladi. Masalan, farmatsevtika talabalari dori vositalari haqida va bemor xavfsizligi bo‘yicha keysni simulyatsion tarzda ijro etishlari, xalqaro munosabatlar yo‘nalishidagi talabalardan xalqaro rivojlanishga oid keysni sahnalashtirish, nanotexnologiya yo‘nalishi talabalaridan esa atrof-muhit ifloslanishini sinovdan o‘tkazishga oid keysni ijro etish talab qilinishi mumkin.

- “Fishbowl” (akvarium) usuli. Ushbu topshiriqda kichik guruhdagi talabalar sinf markazidagi o‘rindiqlarda o‘tirib, oldindan tayyorlangan mavzu yuzasidan savollarga, muammolarga va g‘oyalarga javob beradilar. Qolgan talabalar esa ularning atrofida joylashib, markazdagi ishtirokchilar bilan muloqot qiladilar va shu orqali mavzuni yanada chuqurroq o‘zlashtiradilar. Bu usul “flipped-classroom” metodikasining o‘ziga xos ko‘rinishi bo‘lib, talabalar uchun faol tinglash, tanqidiy tahlil qilish, kasbiy muloqot, taqdimot va guruhli muhokama ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Talabalarni baholash jarayoniga jalb qilish. Oliy ta’limda mavjud bo‘lgan hozirgi qarashlar talabalarning o‘z o‘qish jarayoni va uni baholashda faolroq ishtirok etishlarini qo‘llab-quvvatlaydi. Bu usulning afzalliklari:

- Talabalarga o‘quv jarayonida mustaqil bo‘lish hissini beradi.
- Talabalarning o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi.
- Talabalarga o‘z-o‘zini va tengdoshlarini baholash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini yaratadi.

Qiyinchiliklari:

- Talabalar mazmunli fikr-mulohaza bera olishni bilmasliklari mumkin.
- Talabalar o‘z-o‘zini va tengdoshlarini baholash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘lmagan bo‘lishlari mumkin.
- Talabalar baholash ishini faqat professor va o‘qituvchi yordamida amalga oshirish kerak deb o‘ylashlari mumkin.

Tengdoshlar tomonidan baholash. Tengdoshlar tomonidan baholash faqatgina talabalar bir-birining ishini belgilashi yoki ball qo‘yishidan iborat emas. Bu jarayon talabalarni faol ishtirok etishga chorlaydi, ularga ham fikr-mulohaza berish, ham uni qabul qilish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, bu jarayon talabalarga o‘z ishlarini tahlil qilib, uni takomillashtirishga yordam beradi. Tengdoshlar tomonidan baholashni qo‘llab-quvvatlash orqali talabalarda kognitiv, metakognitiv, ijtimoiy va affektiv ko‘nikmalar shakllanadi. Bular ish beruvchilar tomonidan qadrlanadigan ko‘nikmalardir va bunday usullar talabalarni ularning kelajakdagi ish faoliyatlariga tayyorlaydi.

Talabalarni o‘z-o‘zini va tengdoshlarini baholashga tayyorlash. O‘z ishini va boshqalarning ishini baholash qobiliyati murakkab kognitiv va ijtimoiy ko‘nikma bo‘lib, uni rivojlantirish uchun ko‘rsatma va muntazam amaliyot talab etiladi. Shu sababli, o‘qituvchilar talabalardan birdaniga o‘zlarini yoki tengdoshlarini baholashini kutmasliklari kerak. Talabalarga mazmunli fikr-mulohaza berish va ma’lum sohada ongli qaror qabul qilishni o‘rgatish uchun ta’limiy imkoniyatlar yaratish muhimdir. Talabalarni tayyorlash jarayonida mashg‘ulotlar o‘tkazish foydalidir. Unda o‘qituvchi o‘z-o‘zini yoki tengdoshni baholashdan foydalanish sabablarini tushuntiradi, talabalarga puxta ishlab chiqilgan rubrikadan foydalanib qanday baholashni o‘rgatadi, savollarga javob beradi va amaliyot o‘tkazish imkonini beradi. Albatta, bu jarayon dastlab dars vaqtining bir qismini talab etadi, ammo bunga sarflangan vaqt keyinchalik o‘z natijasini ko‘rsatadi. Shuningdek, faqat o‘qituvchi tomonidan baholashga odatlangan talabalarga o‘z-o‘zini va tengdoshlarini baholash ko‘nikmalarini rivojlantirishning kasbiy kontekstda naqadar muhimligini tushuntirish zarur. Talabalarga bu ko‘nikmalarni rivojlantirish ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida yordam berishini anglatish muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, o‘quv jarayonlarida to‘g‘ri baholash tizimini aniqlash va tatbiq qilish o‘quvchilarning o‘zlashtirishlari va o‘qituvchining jarayonni yaqqol kuzatib borishi uchun manfaatli bo‘ladi. Vaqtida berilgan, aniq va konstruktiv fikr-mulohazalar talabalarga o‘z xatolarini tushunishga, ularni to‘g‘irlashga yordam beradi hamda bu orqali ta’lim sifatini oshiradi.

Adabiyotlar:

1. Eberly Center for Teaching Excellence and Educational Innovation, Carnegie Mellon University. (2018). What is the difference between formative and summative assessment? Accessed on June 20, 2018, at www.cmu.edu.

2. Parkes, J., & Zimmaro, D. (2017). The College classroom assessment compendium: A practical guide to the college instructor’s daily assessment life. New York: Routledge.

3. Schinske, J., & Tanner, K. (2014). Teaching more by grading less (or differently). Cell Biology Education, 13(2), 159–166

4. Walvoord, B.E. & Anderson, V.J. (2010). Effective grading: A tool for learning and assessment in college. San Francisco: Jossey-Bass.

TALABALARNI MUSTAQIL O‘QUV FAOLIYATIGA TAYYORLASHNING MAZMUNI VA NAZARIY ASOSLARI

Kulmirzaeva Zarina Urokboyevna,
Sharof Rashidov nomidagi
Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti
zarina.kulmirzaeva@gmail.com

Ushbu maqolada oliy ta’limda talabalarni mustaqil ta’lim faoliyatiga tayyorlashning mazmuni va nazariy asoslari, xususan raqamli ta’lim muhitlarining roli o‘rganiladi. Mustaqil ta’lim tushunchasi pedagogik, psixologik va metodik nuqtayi nazardan tahlil qilinib, o‘zbek va xalqaro tadqiqotlarga asoslanadi. Maqolada Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi, Dyuining tajribaga asoslangan ta’lim konsepsiyasi, Flavellning metakognitiv nazariyasi, Zimmermanning o‘z-o‘zini boshqaruvchi ta’lim (SRL) modeli va Deci va Ryanning o‘z-o‘zini aniqlash nazariyasining nazariy hissalari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, mustaqil ta’lim strategiyalarini shakllantirishda raqamli texnologiyalarning muhim o‘rni ta’kidlanadi. O‘zbekiston va boshqa mamlakatlardagi oliy ta’lim muassasalari uchun amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan jihatlar muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: *mustaqil ta’lim, o‘z-o‘zini tartibga soluvchi ta’lim, metakognitsiya, raqamli ta’lim, motivatsiya, pedagogik asoslar.*

СОДЕРЖАНИЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ К САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В данной статье рассматриваются содержание и теоретические основы подготовки студентов к самостоятельной учебной деятельности в высшем образовании, с акцентом на роль цифровых образовательных сред. Понятие самостоятельного обучения анализируется через призму педагогической, психологической и методической точек зрения, основываясь как на узбекских, так и на международных исследованиях. В статье рассматриваются теоретические вклады социально-культурной теории Выготского, эмпирического обучения Дьюи, метапознания Флейвелла, модели саморегулируемого обучения Циммермана (SRL) и теории самоопределения Деци и Райана. Также подчёркивается важность цифровых технологий в формировании стратегий самостоятельного обучения. Обсуждаются практические аспекты для высших учебных заведений Узбекистана и за рубежом.

Ключевые слова: *самостоятельное обучение, саморегулируемое обучение, метапознание, цифровое образование, мотивация, педагогические основы.*

CONTENT AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF PREPARING STUDENTS FOR INDEPENDENT EDUCATIONAL ACTIVITY

This article explores the content and theoretical foundations of preparing students for independent learning activities in higher education, with a focus on the role of digital educational environments. The concept of independent learning is analyzed through the lens of pedagogical, psychological, and methodological perspectives, drawing on both Uzbek and international research. The article reviews the theoretical contributions of Vygotsky’s socio-cultural theory, Dewey’s experiential learning, Flavell’s metacognition, Zimmerman’s self-regulated learning (SRL) model, and Deci & Ryan’s self-determination theory. It also highlights the importance of digital technologies in shaping independent learning strategies. Practical implications for higher education institutions in Uzbekistan and beyond are discussed.

Keywords: *independent learning, self-regulated learning, metacognition, digital education, motivation, pedagogical foundations.*

Kirish. Yigirma birinchi asr globallashuv, raqamli o‘zgarishlar va umr bo‘yi ta’lim olishga bo‘lgan ehtiyojning ortishi tufayli ta’lim sohasida chuqur o‘zgarishlar bilan ajralib turibdi. Shu munosabat bilan mustaqil ta’lim oliy ta’limda talabalar uchun eng muhim ko‘nikmalardan biriga aylandi. Mustaqil ta’lim nafaqat o‘quv dasturlarining uslubiy talabi, balki bilimlar iqtisodiyotida talabalarning mustaqilligi, moslashuvchanligi va raqobatbardoshligini rivojlantirishning hal qiluvchi omili hamdir.

YUNESKO ma’lumotlariga ko‘ra (2024), COVID-19 pandemiyasi davrida an’anaviy ta’limning izdan chiqishi butun dunyo bo‘ylab 1,6 milliarddan ortiq o‘quvchiga ta’sir ko‘rsatdi, bu esa raqamli va aralash ta’lim shakllariga o‘tishni tezlashtirdi. IQTHT (OECD, 2023) tomonidan o‘tkazilgan so‘rovlar shuni ko‘rsatdiki, rivojlangan mamlakatlardagi universitetlarning 72 foizdan ortig‘i o‘z-o‘zini yo‘naltiruvchi yoki o‘z-o‘zini tartibga soluvchi ta’lim strategiyalarini raqamli ta’lim tizimlariga joriy etgan. Aksincha, ko‘pgina rivojlanayotgan mamlakatlarda, shu jumladan O‘zbekistonda, mustaqil ta’lim amaliyoti hali yetarli darajada rivojlanmagan va o‘qituvchi rahbarligiga juda bog‘liq bo‘lib qolmoqda. Bu esa tizimli uslubiy yordam ko‘rsatish zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, mustaqil o‘rganish qobiliyati o‘quvchilarning o‘zlashtirishi bilan bevosita bog‘liq. Zimmerman (2002) ta’kidlashicha, kuchli o‘z-o‘zini tartibga soluvchi ta’lim (O‘O‘TT) ko‘nikmalariga ega bo‘lgan talabalar, ayniqsa raqamli vositalar rejalashtirish, nazorat qilish va o‘z-o‘zini tahlil qilishni qo‘llab-quvvatlaydigan muhitlarda, o‘z tengdoshlaridan o‘rtacha 25-30 foizga yuqori akademik natijalarga erishadilar. Xuddi shunday, Broadbent va Poon (2024) tomonidan o‘tkazilgan meta-tahlil shuni ko‘rsatdiki, onlayn ta’limda mustaqil ta’lim strategiyalari an’anaviy didaktik modellarga nisbatan kurslarni o‘zlashtirish darajasini 22 foizga oshirgan.

O‘zbekistonda oliy ta’lim sohasidagi islohotlar, jumladan 2020-yilda joriy etilgan kredit-modul tizimiga o‘tish, talabalardan o‘quv mashg‘ulotlarining kamida 30-40 foizini mustaqil bajarishni talab etmoqda (Karimova, 2021). Biroq, mahalliy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, talabalarning atigi 45 foizi o‘qituvchining doimiy aralashuvisiz o‘z ta’limini boshqarishga ishonch hosil qiladi (Abdullayeva, 2023). Siyosat va amaliyot o‘rtasidagi bu tafovut, ayniqsa raqamli ta’lim muhitida mustaqil ta’lim uchun yanada mustahkam nazariy va uslubiy asoslarni ishlab chiqishning dolzarbligini ta’kidlaydi.

Kelajakka nazar tashlasak, jahon ta’lim tendensiyalari shuni ko‘rsatadiki, mustaqil ta’lim tobora muhim ahamiyat kasb etadi. 2030-yilga kelib, Jahon iqtisodiy forumi (2023) bashoratlariga ko‘ra, dunyodagi barcha xodimlarning 50 foizi qayta tayyorgarlikdan o‘tishga muhtoj bo‘ladi, bunda mustaqil onlayn ta’lim asosiy yo‘nalish sifatida xizmat qiladi. Sun’iy intellekt va moslashuvchan ta’lim texnologiyalari tobora keng tarqalgan sayin, o‘z-o‘zini boshqarish, metakognitsiya va motivatsion strategiyalar bilan qurollangan talabalar tez o‘zgaruvchan akademik va kasbiy muhitlarda muvaffaqiyatga erishishga yaxshiroq tayyor bo‘ladilar.

Shu sababli, ushbu maqola o‘quvchilarni mustaqil ta’lim faoliyatiga tayyorlashning mazmuni va nazariy asoslarini o‘rganishga qaratilgan. U o‘zbek va xalqaro yondashuvlarni uyg‘unlashtirgan holda, mustaqil ta’limni Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi, Dyuining tajribaga asoslangan ta’lim g‘oyasi, Flavellning metakognitiv nazariyasi, Zimmermanning O‘O‘TT modeli va Desi va Rayanning o‘z taqdirini o‘zi belgilash nazariyasi kabi kengroq pedagogik nazariyalar doirasida ko‘rib chiqadi. Muhokama raqamli ta’lim muhitida samarali uslubiy ta’minotni loyihalash uchun keng qamrovli konseptual asos taqdim etishga, o‘quvchilarda uzluksiz ta’lim uchun zarur bo‘lgan mustaqillik, mas’uliyat va moslashuvchanlikni rivojlantirishni ta’minlashga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Talabalarni mustaqil ta’limga tayyorlash masalasi pedagogik va psixologik tadqiqotlarda keng muhokama qilingan. So‘nggi o‘ttiz yil davomida olimlar o‘qituvchiga yo‘naltirilgan modeldan talabaga yo‘naltirilgan modelga o‘tishni ta’kidlab kelmoqdalar. Bu jarayonda mustaqil ta’lim oliy ta’limning tamal toshiga aylanmoqda. IHTT (2023) ma’lumotlariga ko‘ra, hozirda dunyodagi universitetlarning 68 foizdan ortig‘i o‘z o‘quv dasturlariga mustaqil ta’lim olish kompetensiyalarini aniq kiritgan. O‘zbekistonda Oliy ta’lim vazirligi 2022-yilda bakalavriat kurslarining 55 foizdan ortig‘i o‘z-o‘zini boshqaruvchi ta’limni rivojlantirishga mo‘ljallangan mustaqil topshiriqlarni o‘z ichiga olishini ma’lum qildi.

Mustaqil ta’limning nazariy asoslari Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasiga borib taqaladi. Bu nazariya mustaqil ko‘nikmalarni rivojlantirishda ijtimoiy o‘zaro ta’sir va qo‘llab-quvvatlashning rolini ta’kidlaydi. Shuningdek, Zimmermanning o‘z-o‘zini tartibga soluvchi ta’lim tizimi maqsadlarni belgilash, o‘z-o‘zini nazorat qilish va o‘z-o‘zini tahlil qilishga e’tibor qaratadi. So‘nggi tadqiqotlar (Pintrich, 2020; Panadero, 2022) raqamli ta’lim muhitlari talabalarga shaxsiy fikr-mulohazalar va moslashuvchan ta’lim yo‘llarini taqdim etish orqali mustaqil o‘rganishga o‘tishni tezlashtirganini ko‘rsatmoqda. YUNESKOning empirik ma’lumotlari (2022) shuni ko‘rsatadiki, tizimli mustaqil ta’lim faoliyati bilan shug‘ullanadigan talabalar faqat an’anaviy ta’limga tayanadigan o‘quvchilarga qaraganda 20-25% yuqori o‘zlashtirish ko‘rsatkichlariga erishmoqda.

Biroq muammolar saqlanib qolmoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, birinchi kurs talabalarining taxminan 40 foizi mustaqil vazifalarga duch kelganda vaqtni boshqarish va o‘z-o‘zini tartibga solishda qiynalishadi (Yevropa oliy ta’lim so‘rovi, 2021). Bundan tashqari, raqamli savodxonlikning yetishmasligi rivojlanayotgan mamlakatlarda to‘siq bo‘lib qolmoqda. Bu mamlakatlarda talabalarning atigi 52 foizi

raqamli ta’lim vositalaridan yetarli darajada foydalanish imkoniyatiga ega (Jahon banki, 2023). Ushbu natijalar nafaqat mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini shakllantiradigan, balki raqamli resurslarni adolatli va barqaror tarzda integratsiya qiladigan uslubiy yondashuvlarni ishlab chiqish zarurligini ta’kidlaydi.

Mustaqil ta’lim, o‘z-o‘zini tartibga soluvchi ta’lim va raqamli ta’limga qaratilgan Scopus, Web of Science va Google Scholar’da indekslangan ilmiy maqolalarning tizimli sharhi (2015-2024) o‘tkazildi. Taxminan 120 ta maqola tahlil qilindi, ulardan 68 tasi kiritish mezonlariga javob berdi. Xalqaro amaliyot va O‘zbekiston oliy ta’lim tizimi o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlash maqsadida qiyosiy tahlil o‘tkazildi.

Miqdoriy usullar:

Mustaqil ta’lim tashabbuslarining tarqalishini o‘lchash uchun YUNESKO, IHTT va O‘zbekiston Oliy ta’lim vazirligining statistik ma’lumotlaridan foydalanildi. Tuzilgan mustaqil ta’lim dasturlarining ta’sirini bashorat qilish uchun prognozli modellashtirish qo‘llanildi. Hisob-kitoblarga ko‘ra, 2030-yilga borib o‘zini o‘zi tartibga solish bo‘yicha tayyorlangan talabalar bunday tayyorgarlikdan o‘tmagan tengdoshlariga nisbatan ishga joylashish imkoniyatini 35 foizga va muammolarni hal qilish kompetensiyalarini 28 foizga oshiradi.

Sifat usullari:

Mustaqil ta’lim strategiyalarini amalga oshirishdagi muammolarni tushunish uchun O‘zbekistonning uchta oliy o‘quv yurtidagi 25 nafar o‘qituvchi va 40 nafar bakalavriat talabasi bilan yarim tizimli suhbatlar o‘tkazildi. Metakognitiv va motivatsion ko‘nikmalarning rivojlanishini baholash uchun talabalarning refleksiv jurnallari va loyiha hisobotlariga kontent-tahlil qo‘llanildi.

Adabiyotlar tahlili, statistik ma’lumotlar va dala ishlari uyg‘unligi tadqiqotda raqamli asrda talabalarning mustaqil ta’lim faoliyatiga tayyorligini mustahkamlash uchun zarur bo‘lgan nazariy asosni ham, amaliy metodologiyani ham yaratishga imkon beradi.

Natijalar. Ushbu tadqiqot natijalari zamonaviy oliy ta’lim sharoitida talabalarni mustaqil ta’lim faoliyatiga tayyorlashning bir qator muhim jihatlarini yoritib beradi. Birinchidan, global va mintaqaviy ta’lim ma’lumotlari to‘plamlarining tahlili shuni ko‘rsatadiki, tizimli uslubiy ta’minot va talabalarning akademik samaradorligi o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqlik mavjud. YUNESKOning Global ta’lim monitoringi hisobotiga ko‘ra (2023), oliy ta’limda tahsil olayotgan talabalarning taxminan 62 foizi vaqtni boshqarish va mustaqil o‘rganish bilan bog‘liq muammolarga duch kelmoqda, bu esa o‘quv natijalariga bevosita ta’sir qiladi. Biroq, raqamli vositalar va uslubiy asoslarni birlashtirgan muassasalar an’anaviy modellarga nisbatan mustaqil ta’lim natijalarining 30-35 foizga yaxshilanishini ko‘rsatmoqda.

Markaziy Osiyo oliy ta’lim muassasalaridan olingan so‘rovnoma natijalari (2022-2023-yillar) ham ushbu xulosalarni tasdiqlaydi. Xususan, talabalar raqamli platformalar tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan aralash ta’lim muhitlari bilan ta’minlanganida, respondentlarning 68 foizi mustaqil topshiriqlarni bajarishga bo‘lgan ishonchning oshganligini, atigi 41 foizi esa raqamli bo‘lmagan, ma’ruzaga asoslangan formatlarga ham xuddi shunday ishonch bildirgan. Bundan tashqari, talabalarning 72 foizi geymifikatsiya va sun’iy intellektga asoslangan qayta aloqa mexanizmlarining integratsiyasi Jahon banki (2022) tomonidan e’lon qilingan global tendensiyalarga mos ravishda motivatsiyani kuchaytirganini ta’kidladi, bu esa texnologiyalarni qo‘llagan holda ta’lim olish o‘quvchilarning faolligini 40 foizgacha oshirishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Natijalar yana shuni ko‘rsatadiki, mustaqil ta’lim ko‘nikmalari akademik yutuqlar va ish bilan ta’minlanganlik bilan kuchli bog‘liq. Yevropa universitetlarining 4800 nafar bitiruvchilari (2020-2023) o‘rtasida o‘tkazilgan uzun muddatli tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, o‘qishda yuqori avtonomiyani namoyish etgan talabalar o‘qishni tugatgandan so‘ng dastlabki olti oy ichida o‘z-o‘zini o‘qitish qobiliyati past bo‘lgan tengdoshlariga nisbatan 23 foizga ko‘proq ish bilan ta’minlangan. Shunga o‘xshash qonuniyatlarni Osiyo mintaqasida ham kuzatish mumkin, bu yerda mustaqil ta’limga tayyorgarlik tadbirkorlik faoliyati bilan bog‘liq. Masalan, IHTT ma’lumotlariga ko‘ra (2023), mustaqil ta’lim oluvchilar o‘qituvchilarga bog‘liq bo‘lgan modellar bo‘yicha o‘qitilganlarga qaraganda startap korxonalarida ishtirok etish ehtimoli 18 foizga yuqori.

Yana bir muhim natija raqamli savodxonlikning roli bilan bog‘liq. Barcha tanlangan guruhlar orasida raqamli kompetensiyaning yetishmasligi eng muhim to‘siq bo‘lib, talabalarning taxminan 47 foizi onlayn tadqiqot vositalari va elektron ta’lim platformalaridan samarali foydalanishda qiyinchiliklarga duch kelayotganini ma’lum qildi. Bu raqamli ko‘nikmalarni mustaqil ta’limga tayyorgarlikning metodik tizimiga kiritish zarurligini ta’kidlaydi. Sun’iy intellektga asoslangan ta’lim modellariga asoslangan prognozlar shuni ko‘rsatadiki, agar raqamli savodxonlikka o‘qitish o‘quv dasturlariga tizimli ravishda kiritilsa, 2030-yilga kelib tafovut 20 foizdan kamroqqa kamayishi mumkin.

Bundan tashqari, ushbu tadqiqotda qo‘llanilgan bashoratli modellashtirish shuni ko‘rsatadiki, 2035-yilga kelib, mustaqil ta’limning tizimli metodik ta’minotini amalga oshiradigan oliy ta’lim muassasalarida talabalarning muvaffaqiyat ko‘rsatkichlari 45-50% ga oshadi, bunday islohotlarni e’tiborsiz qoldiradigan muassasalarda esa yutuqlardagi tafovutlar kengayishi xavfi mavjud. Bundan tashqari, shu yilga kelib bilimlarni o‘zlashtirishning qariyb 70 foizi o‘z-o‘zini yo‘naltirish va raqamli formatlar orqali amalga oshirilishi kutilmoqda, bu esa metodologik asoslarni ishlab chiqishni dolzarb va muqarrar vazifaga aylantiradi.

Umuman olganda, natijalar talabalarni mustaqil ta’limga tayyorlash kognitiv, motivatsion va raqamli o‘lchovlarni birlashtirgan holda murakkab va ko‘p o‘lchovli yondashuvni talab qilishini isbotlaydi. Bunday uslubiy takomillashtirishlarsiz talabalar barqaror akademik va kasbiy muvaffaqiyatga erishishda sezilarli to‘siqlarga duch kelishlari mumkin.

Muhokama. Mustaqil ta’lim faoliyatini tahlil qilish natijasida olingan ma’lumotlar nazariy va amaliy jihatdan chuqurroq talqin qilishni talab etadigan bir qator asosiy qonuniyatlar va oqibatlarni ko‘rsatadi. Zamonaviy oliy ta’limda mustaqil ta’lim talabalarning muvaffaqiyati, uzoq muddatli bandlik imkoniyatlari va umr bo‘yi ta’lim olishga tayyorligini belgilovchi omil sifatida tobora ko‘proq tan olinmoqda. YUNESKO ma’lumotlariga ko‘ra (2023), kelajak kasblarining 65 foizdan ortig‘i kuchli mustaqil o‘rganish ko‘nikmalari, moslashuvchanlik va raqamli kompetensiyani talab qiladi. Bu esa talabalarni nafaqat tezkor akademik muvaffaqiyatga, balki barqaror intellektual mustaqillikka ham tayyorlaydigan mustahkam metodologik tizimlarni ishlab chiqishning dolzarbligini ko‘rsatadi.

Natijalar bo‘limida keltirilgan ma’lumotlar shuni tasdiqlaydiki, tizimli metodologik qo‘llab-quvvatlash talabalarning natijalarini sezilarli darajada yaxshilaydi. Masalan, tizimli tashkil etilgan mustaqil faoliyat bilan shug‘ullangan talabalarning takomillashish ko‘rsatkichi nazorat guruhlariga nisbatan 28-35 foizga oshgan. Bu natija Yevropa oliy ta’lim hududida o‘tkazilgan tadqiqotlar bilan mos keladi, u yerda shunga o‘xshash aralashuvlar bakalavriat talabalari orasida saqlanib qolish darajasining 30 foizga oshishiga va akademik barqarorlikning yaxshilanishiga olib kelgan (IHTT, 2022-yil). Shunday qilib, mustaqil ta’limni qo‘llab-quvvatlash va akademik chidamlilik o‘rtasida izchil bog‘liqlik mavjud.

Biroq, aniqlangan to‘siqlar - motivatsiyaning yetishmasligi (42%), raqamli ko‘nikmalarning yetarli emasligi (28%) va resurslarning cheklanganligi (19%) - hozirgi ta’lim tizimlaridagi tarkibiy zaifliklarni ko‘rsatadi. Agar bu muammolar hal etilmasa, mustaqil ta’lim strategiyalari ijtimoiy-iqtisodiy kapitali yuqori bo‘lgan va kam ta’minlangan talabalar o‘rtasidagi tengsizlikni kuchaytirishi xavfi mavjud. Jahon banki (2023) statistik ma’lumotlarida ta’kidlanishicha, kam ta’minlangan oilalardan chiqqan o‘quvchilar resurslar cheklanganligi sababli mustaqil ta’limga 40 foiz kam vaqt sarflaydilar, bu esa ushbu tadqiqot natijalarini aks ettiradi.

Bashoratli modellashtirish shuni ko‘rsatadiki, raqamli platformalar, o‘yinlashtirilgan ta’lim muhitlari va shaxsiylashtirilgan fikr-mulohaza tizimlarini o‘z ichiga olgan maqsadli metodologik asoslar yordamida mustaqil ta’lim samaradorligi kelgusi o‘n yil ichida 50 foizga oshishi mumkin. Adaptiv ta’lim tizimlari kabi sun’iy intellektga (SI) asoslangan vositalar allaqachon dunyodagi universitetlarning 40 foizdan ortig‘ida qo‘llanilmoqda (HolonIQ, 2024), bu ularning individual ta’lim yo‘llarini tubdan o‘zgartirish salohiyatini ko‘rsatmoqda. Oliy ta’limda ishtirok etish ko‘rsatkichlari jadal o‘sib borayotgan O‘zbekiston va Markaziy Osiyo uchun (2024-yilda YaQQTning 38 foizi, 2030-yilga kelib esa 55 foizga yetishi kutilmoqda) bunday tizimlarni joriy etish oliy ta’limning ommaviylashuvi va sifatli ta’lim natijalari o‘rtasidagi tafovutni bartaraf etishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lishi mumkin.

Bundan tashqari, mustaqil ta’limning kompetensiyalarga asoslangan ta’lim (CBE) tizimlari bilan uyg‘unlashuvi akademik natijalarni mehnat bozori talablariga moslashtirish uchun mustahkam nazariy asos yaratadi. McKinsey (2022) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, mustaqil muammolarni hal qilish ko‘nikmalariga ega bo‘lgan bitiruvchilar o‘qishni tugatgandan so‘ng olti oy ichida tengdoshlariga qaraganda 45 foiz ko‘proq ish topish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa mustaqil ta’lim nafaqat pedagogik tushuncha, balki ijtimoiy-iqtisodiy zaruriyat ekanligini anglatadi.

Nihoyat, ko‘rib chiqilgan nazariy asoslar - konstruktivistik ta’lim nazariyasi, o‘z taqdirini o‘zi belgilash nazariyasi va raqamli pedagogika - yaxlit modelga birlashtirilishi lozim. Konstruktivistik yondashuv bilimlarni faol qurishga, o‘z taqdirini o‘zi belgilash nazariyasi esa ichki motivatsiyaning ahamiyatiga urg‘u beradi. Raqamli pedagogika bilan to‘ldirilganda, bu modellar mustaqil ta’limning ham kognitiv, ham affektiv sohalarini qamrab oluvchi keng qamrovli metodologiyani taqdim etadi.

Xulosa qilib aytganda, muhokama talabalarni mustaqil ta’limga tayyorlash alohida pedagogik strategiya emas, balki ko‘p qirrali ta’lim islohoti ekanligini tasdiqlaydi. Bu esa metodologiya, raqamli vositalar va ijtimoiy-iqtisodiy siyosatni muvofiqlashtirishni talab qiladi. Empirik xulosalar, xalqaro

tendensiyalar va bashoratli modellar birgalikda shuni ko‘rsatadiki, mustaqil ta’lim olish qobiliyatlarini tizimli rivojlantirish raqobatbardosh, innovatsion va barqaror oliy ta’lim tizimini ta’minlash uchun zarurdir.

Xulosa. Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, talabalarni mustaqil ta’lim faoliyatiga tayyorlashning mazmuni va nazariy asoslari raqamli ta’lim muhitida barqaror kompetensiyalarni shakllantirish uchun poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Xalqaro tadqiqotlar tahlili va statistik kuzatuvlar shuni tasdiqlaydiki, mustaqil ta’limni samarali tashkil etish o‘quvchilarning yutuqlari, moslashuvchanligi va umr bo‘yi ta’lim olish salohiyatini sezilarli darajada oshiradi. Masalan, YUNESKO (2023) ma’lumotlariga ko‘ra, tizimli mustaqil ta’lim shakllarini birlashtirgan oliy ta’lim muassasalari talabalarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari an’anaviy modellarga nisbatan 17-25 foizga yaxshilanganini ko‘rsatmoqda.

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mustaqil ta’limning nazariy asoslari konstruktiv, gumanistik va raqamli pedagogika paradigmalarining yaqinlashuvidan iborat. Ilg‘or ta’lim texnologiyalari, geymifikatsiya va sun’iy intellekt vositalari bilan qo‘llab-quvvatlansa, mustaqil ta’lim ko‘proq mustaqillik va mas’uliyatni shakllantiradi. Empirik dalillar shuni ko‘rsatadiki, o‘z-o‘zini tartibga soluvchi raqamli ta’lim platformalari bilan shug‘ullanuvchi talabalar mazmunli o‘quv faoliyatiga 34% ko‘proq vaqt sarflaydilar, bu esa yuqori eslab qolish va chuqurroq tushunish ko‘rsatkichlari bilan bevosita bog‘liq.

Xulosa qilib aytganda, ko‘rinib turibdiki, endi mustaqil ta’limni ta’limning qo‘shimcha shakli deb emas, balki oliy ta’lim o‘quv dasturlarining markaziy elementi deb hisoblash kerak. Mustaqil ta’limning uslubiy asoslarini strategik jihatdan loyihalashtirgan muassasalar nafaqat o‘quv natijalarini yaxshilaydi, balki muammolarni hal qilish qobiliyati, tanqidiy fikrlash va moslashuvchanlik, ya’ni XXI asr bilim iqtisodiyoti talab qiladigan kompetensiyalarni egallagan bitiruvchilarni ham tarbiyalaydi.

Adabiyotlar:

1. Bond M., Bedenlier S., Marín V. I., & Hände, M. (2021). Emergency remote teaching in higher education: Mapping the first global online semester. International Journal of Educational Technology in Higher Education, 18(1), 1–24. https://doi.org/10.1186/s41239-021-00282-x

2. Hodges C., Moore S., Lockee B., Trust T., & Bond A. (2020). The difference between emergency remote teaching and online learning. Educause Review, 27, 1–12. https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning

3. Huang R., Tlili A., Chang T. W., Zhang X., & Nascimbeni F. (2022). Disrupted classes, undisrupted learning during COVID-19 outbreak in China: Application of open educational practices and resources. Smart Learning Environments, 9(1), 1–22. https://doi.org/10.1186/s40561-022-00202-2

4. Jalilov J. A. (2021). Raqamli ta’lim muhitida talabalarning mustaqil ta’lim faoliyatini tashkil etish metodikasi. // Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali, 4(3), 56–64.

5. Kulmirzayeva Z. (2022). Oliy ta’lim tizimida raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning samaradorligi. // Pedagogika va psixologiya jurnali, 6(1), 88–97.

6. OECD. (2021). The state of school education: One year into the COVID pandemic. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/201dde84-en

7. UNESCO. (2021). The digital learning imperative: A call to action. UNESCO Publishing. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379377

8. Xudoyberdiyev B. R. (2023). Talabalarni raqamli muhitda mustaqil ta’limga yo‘naltirishning pedagogik shart-sharoitlari. // O‘zbekiston Milliy universiteti axborotnomasi, 1(2), 112–120.

9. Yuldashev A. A., & Turaev M. M. (2020). Oliy ta’limda raqamli transformatsiya jarayonlari: muammolar va imkoniyatlar. // Innovatsion rivojlanish jurnali, 5(7), 201–210.

BO‘LAJAK KASB TA’LIMI O‘QITUVCHILARIDA KASBIY IDENTIFIKATSIYA JARAYONINI BOSHQARISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Kurbonov Munis Umirbekovich,
Urganch davlat universiteti
Texnologik ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Maqolada bo‘lajak talabalarda kasbiy identifikatsiyani shakllanishi muammosiga doir nazariy manbalarning tahlillari bayon qilingan. Dastlab kasbiy tayyorgarlik muammosining mazmuni, uning tarkibiy komponentlari, kasbiy ma’lumot bilan aloqadorligi masalalari ochib berilgan. Shuningdek, kasbiy identifikatsiyani namoyon bo‘lishiga kasbiy tayyorgarlikning ta’siri tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: *kasb, kasbiy identifikatsiya, kasbiy ma’lumot, kasbiy tayyorgarlik, kasbga yo‘naltirish, rejalashtirish, munosabat.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЦЕССОМ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье представлен анализ теоретических источников по проблеме формирования профессиональной идентичности будущих студентов. Вначале раскрывается содержание проблемы профессиональной подготовки, её структурные компоненты и взаимосвязь с профессиональным образованием. Также анализируется влияние профессиональной подготовки на проявление профессиональной идентичности.

Ключевые слова: *профессия, профессиональная идентификация, профессиональное образование, профессиональная подготовка, профессиональная ориентация, планирование, отношение.*

PSYCHOLOGICAL BASIS OF MANAGING THE PROCESS OF PROFESSIONAL IDENTIFICATION IN FUTURE VOCATIONAL EDUCATION TEACHERS

The article presents an analysis of theoretical sources on the problem of the formation of professional identity in future students. Initially, the content of the problem of professional training, its structural components, and the relationship with professional education are revealed. The influence of professional training on the manifestation of professional identity is also analyzed.

Keywords: *profession, professional identification, professional education, professional training, professional orientation, planning, attitude.*

Kirish. Ma’lumki, har qanday shaxs kasb tanlash jarayonida mazkur sohaga taalluqli ma’lumotlar zahirasiga ega bo‘lishi talab qilinadi. Bu jarayon albatta, kasbga yo‘naltirish ishlari negizida tashkil qilinadi va amalga oshiriladi. Ayniqsa yoshlarni kasbiy bilim, tasavvurarini boyitishda ongli kasb tanlashlarida kasbiy ma’lumotning o‘rni beqiyosdir. Kasbiy ma’lumot bilan ta’minlanganlik shakllari –kasbiy axborotga egalik qilish shunday yo‘lga qo‘yilishi kerakki, bunda o‘quvchilar kasb haqida kerakli bilimlarga ega bo‘lsinlar hamda keyinchalik shu bilimlar kasbiy jihatdan o‘zini o‘zi aniqlash chog‘ida asos bo‘lib xizmat qilsin. O‘quvchilar tomonidan istalgan axborotga xususan, kasbiy yo‘nalgan xarakteridagi axborotga egalik ma’lum bir shartlarga rioya qilingandagina samarali bo‘ladi. Birinchidan o‘quvchilarda kasbiy axborotli materialni idrok qilishga ijobiy munosabatni shakllantirish lozim. O‘quvchilar uchun taklif etilayotgan ma’lumotlar ular uchun tushunarli bo‘lishi lozim. Ma’lumotli material ham mazmunan ham shaklan o‘quvchilarning yosh va ta’lim olish xususiyatlarini hisobga olgan holda berilishi kerak. Ma’lumotni berishda maxsus terminalogiya yoki texnologik ma’lumotlar haddan ziyod ko‘p bo‘lmasligi ma’qul, chunki u tushunarsiz bo‘lib qolishi mumkin. Ikkinchidan o‘quvchilarda kasbga nisbatan ongli adekvat munosabatni shakllantirish uchun axborotni to‘g‘ri yetkazish lozim. U nafaqat tushunarli balki obyektiv bo‘lmog‘i lozim.

Kasbiy ma’lumotni samarali amalga oshirish uchun kasbga yo‘naltiruvchi psixolog quyidagilarga amal qilishi kerak:

-hududning kadrlarga bo‘lgan hamda ishlab chiqarishning kelajakdagi va hozirgi kun talablarini bilish;

-ma’lumotli materiallarni zamonaviy tarzda tayyorlash ya’ni o‘quv qo‘llanmala, kasbga yo‘naltirish varoqlari va boshqalar.

-kasbiy yo‘nalganlik bo‘yicha tavsiya etiladigan adabiyotlar ro‘yxatiga ega bo‘lish.

Adabiyotlar tahlili. Hozirgi kunda identifikatsiya muammosi professional psixologiyasida tobora ko‘poq e’tibor qaratiladigan mavzuga aylanadi.

J.J.Muskina va B. G. Korostelkinning ta’kidlashicha, talabaning kasbiy identifikatsiyasi – bu o‘z haqida hikoyagi g‘oyalarining yaxlitligi, shaxsiy tajribalar va kasbni egallash bilan bog‘liq bo‘lgan ongli harakat asosida kelajakdagi natijalar sifatda hisoblanadi. Talabaning kasbiy identifikatsiya dorisidagi o‘zi haqidagi g‘oyalar tizimi kelajakdagi faoliyat (ma’lum bir professional guruhga mansub), tadqiqot professionali va kasbiy maqsadlari, tuzatishlarni amalga ko‘chirish haqida ma’lumot goyalarni o‘z ichiga oladi [4].

Y.P.Kocheleva ishlab chiqarishicha, rus psixologiyasi professional identifikatsiyani shakllanishda madaniy va tarixiy kontekstga olingan [3].

N.S.Pryajnikovning fikricha, professional identifikatsiya zamonaviy baholashdir. Jismoniy shaxs bir prosssional jamoa yoki guruhga insonning ijtimiy o‘zini o‘zi belgilash kontekstida, balki, birinchi navbatda, professional ishlash jarayonida shaxsning rivojlanish xatosi sifatda qaraladi [2].

S.A.Gaponova, S.G.Lovkovning fikricha, professional identifikatsiyani shaxsiy, ham ishtimoiy tekislikda aks etish sifatda ko‘rib chiqish maqsadga mufoviqdir. Shaxsiy tekislikda korxonaning professional faoliyati tarkibi qismlarga munosabatlarni shakllantiruvchi shaxsiy ko‘rinishlar va ma’nolar tizimi. Ijtimoiy tekislikda identifikatsiya professional jamiyatning ma’lumotlari va g‘oyalarini olish bilan belgilanadi [5].

A.M.Sosnovskayaning fikricha, identifikatsiyani shaxsga ma’lum bir jamoa – oila, do‘stona doirada, professional hamjamiyat, diniy hamjamiyat, millat, irq va boshqalar bilan tanishishiga mumkin beruvchi omillar to‘plami sifatda tushunish mumkin [4].

S.S.Selivanova quyidagi uchta omilni aniqladi, tajriba mavjud bo‘lgan to‘liq identifikatsiyani saqlashadi:

inson o‘zini jamiyatning bir qismi deb bilishi kerak va oziqlantirish kerak, balki buni ko‘rsatishi kerak (bu “men” – omil yoki identifikatsiya, “namoyondan iborat identifikatsiya") jamiyat bu ishga kirishi va bu rozilikni so‘z bilan emas, balki amalda namoyish qilish kerak (“biz” omil) buni begonalar, ya’ni uchinchi shaxslar tan olishlari kerak (“ular” omil) [3].

A.V.Shapieva o‘z maqolasida kasbiy identifikatsiya voqelik bilan kasbiy o‘zaro bog‘liq bo‘lib, bir usulini shakllantiradigan va amalga oshiqadigan va shu bilan o‘zini o‘zi o‘zi baholash ma’nosini oluvchi subyektning o‘ziga xosligini yozadi [6].

Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarida kasbiy identifikatsiya jarayoni murakkab hodisa bo‘lib, uning jarayonida bir qator mexanizmlar ishtirok etadi. Ush mexanizmlar o‘qituvchilarining professional shaxsiyatini rivojlantirish, kasbiy faoliyatga tayyorgarlik ko‘rish va o‘z rolini to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘paytirishda hal qiluvchi omillarga ega.

Kasbiy ident — bu shaxsning o‘zini kasbiy faoliyat orqali anglash va o‘z qobiliyatlarini jamiyatga namoyon etish jarayonidir. Ushbu tushuncha shaxsning ijtimoiy va kasbiy rivojlanishini ifodalaydi hamda uning jamiyatdagi ijtimoiy o‘rnini belgilaydi. Kasbiy ident jarayonida shaxs o‘z kasbiy maqsadlarini anglaydi, o‘ziga xosliklarini rivojlantiradi va tanlagan kasbiy yo‘nalishiga bo‘lgan munosabatini shakllantiradi.Kasbiy identning mohiyati shaxsning o‘zini jamiyatning muayyan sohasida foydali deb his qilishida namoyon bo‘ladi. Bu jarayon, ayniqsa, pedagogik faoliyat sohasida dolzarb ahamiyat kasb etadi, chunki o‘qituvchi nafaqat o‘z kasbiy bilimlarini, balki shaxsiy xususiyatlarini ham ta’lim jarayonida ifoda etadi.

Tahlil va natijalar. Kasbiy ma’lumot bilan ta’minlanganlik shakllari – kasbiy axborotga egalik qilish shunday yo‘lga qo‘yilishi kerakki, bunda o‘quvchilar kasb haqida kerakli bilimlarga ega bo‘lsinlar hamda keyinchalik shu bilimlar kasbiy jihatdan o‘zini o‘zi aniqlash chog‘ida asos bo‘lib xizmat qilsin. O‘quvchilar tomonidan istalgan axborotga xususan, kasbiy yo‘nalgan xarakteridagi axborotga egalik ma’lum bir shartlarga rioya qilingandagina samarali bo‘ladi. Birinchidan o‘quvchilarda kasbiy axborotli materialni idrok qilishga ijobiy munosabatni shakllantirish lozim. O‘quvchilar uchun taklif etilayotgan ma’lumotlar ular uchun tushunarli bo‘lishi lozim. Ma’lumotli material ham mazmunan ham shaklan o‘quvchilarning yosh va ta’lim olish xususiyatlarini hisobga olgan holda berilishi kerak. Ma’lumotni berishda maxsus terminalogiya yoki texnologik ma’lumotlar haddan ziyod ko‘p bo‘lmasligi ma’qul, chunki u tushunarsiz bo‘lib qolishi mumkin. Ikkinchidan o‘quvchilarda kasbga nisbatan ongli adekvat munosabatni shakllantirish uchun axborotni to‘g‘ri yetkazish lozim. U nafaqat tushunarli balki ob’ektiv bo‘lmog‘i lozim.

Kasbiy ma’lumotni samarali amalga oshirish uchun kasbga yo‘naltiruvchi psixolog quyidagilarga amal qilishi kerak:

-hududning kadrlarga bo‘lgan hamda ishlab chiqarishning kelajakdagi va hozirgi kun talablarini bilish;

-ma’lumotli materiallarni zamonaviy tarzda tayyorlash ya’ni o‘quv qo‘llanmalar, kasbga yo‘naltirish varoqlari va boshqalar.

-kasbiy yo‘nalganlik bo‘yicha tavsiya etiladigan adabiyotlar ro‘yxatiga ega bo‘lish.

Kasbiy ma’lumotga ega bo‘lish doirasida o‘quvchilar bilan quyidagi tadbirlar tizimini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir:

-mehnat bozoridagi talab va takliflar munosabati;

-faoliyat turlarining kelajakda rivojlanishi;

-asosiy kasb va mutaxassisliklar bo‘yicha ishlash xarakteri;

-mehnat sharoitlari va ish haqi;

-mutaxassis tayyorlovchi muassasalari va xodimlarni tayyorlash marakazlari [6].

Kasbiy tayyorgarlik deganda “faoliyatning ma’lum bir sohasidagi ishlarni bajarishga imkon beradigan maxsus bilim, ko‘nikma va malakalar majmui tushuniladi. Kasbiy tayyorgarlik mehnat jarayonida, malaka oshirish tizimida va o‘z-o‘zini tarbiyalash orqali takomillashtiriladi [4]. Oliy ta’lim tizimida barcha kasblar bo‘yicha malakali mutaxassislarni tayyorlashni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘yadi. Ta’lim muassasalarida o‘quv jarayoni ta’lim oluvchilarning individual va yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladi. Kasbiy tayyorgarlik jarayonida talabalar ham nazariy, ham ishlab chiqarish mashg‘ulotlaridan o‘tadilar, shundan so‘ng ular amaliy mashg‘ulotlarga yuboriladi. Kasbiy ta’lim va kasbiy mahoratni rivojlantirish bosqichlarining birligi kuzatiladi. Haqiqatdan ham kasbiy tayyorgarlik jarayoni va natijalari bitiruvchining kelajakdagi kasbini va kelajakdagi kasbiy faoliyatini qabul qilishga tayyorligiga ta’sir qiladi

Kasbiy identifikatsiyaning ishlab chiqarish mexanizmlari quyidagilardan iborat.

1. Ijtimoiy identifikatsiya mexanizmi - Ijtimoiy identifikatsiya kasb ta’limi o‘qituvchilarining professional identifikatsiyasida markaziy o‘rin tutadi. Bu mexanizm orqali bo‘lajak o‘qituvchilarning o‘zlarini ma’lum bir kasbiy guruhga mansub. Identifikatsiya jarayoni shaxsning o‘zini ma’lum bir kasb bog‘lash jarayoni bo‘lib, u shaxsiy tajriba, motivatsiya va ijtimoiy muhit ta’siri ostida keladi.

2. Chegaralarni kesib o‘tish mexanizmi - Kasb ta’limi o‘qituvchilarining identifikatsiyasida chegaralarni kesib o‘tish mexanizmi belgisi ega. Bu mexanizm orqali o‘qituvchilar turli professional jamiyatlar - yangi kasb faoliyati, o‘qituvchilik kasbi va o‘qituvchilik ta’limi hamjamiyati o‘rtasida harakatlanadi. Muvaffaqiyatli identifikatsiya qilish uchun o‘qituvchilarning o‘qituvchilarini identifikatsiyasini kasbiy identifikatsiya bilan tozalash va turli professional hamjamiyatlarda faol ishtirok etishni ta’minlash kerak.

3. Psixixosotsial mexanizm - Eriksonning epigenetik strategiyasi asosida, identifikatsiya jarayoni-ijtimoiy jarayonning muhim bosqichi sifatida namoyon bo‘ladi. Bu mexanizm shaxsning o‘zini o‘zi identifikatsiya qilish natijasida kelib chiqadi va kamolotga erishish jarayonining asosiy qismi hisoblanadi.

4. Identifikatsiya va ajralish mexanizmi - Professional identifikatsiya jarayonida identifikatsiya qilish (bir guruh bilan o‘zini tenglashtirish) va boshqa muammolardan farqlash) mexanizmlarni bir vaqtda ishlaydi. Bu mexanizm shaxsning professional hamjamiyatga tegishliligini his qilish va shu bilan boshqa professional vositalardan farq qiladi.

Kasbiy identifikatsiyaning tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat bo‘ladi: Motivatsion-refleksiv tizim - shaxsning o‘zini o‘zi identifikatsiya qilishning ishlashi sifatida motivatsion-refleksiv tizim muhim rol o‘ynaydi. Bu tizimning shaxsiy shaxsiy yordamini, qobiliyatini va boshqa shaxslarning harakatlarini his qilish va ularni tahlil qilishini o‘z ichiga oladi.

Kognitiv-mosional komponentlar - kasbiy identifikatsiya jarayonida bilish (kognitiv) va hissiy (emosional) komponentlar o‘zaro ta’sir qiladi. Bu komponentlar shaxsning kasbiy faoliyatiga nisbatan munosabat, ishlab chiqarish va motivatsiyasini oshiradi.

Xatti- xavfsizlik va qiymatlar tizimi - professional identifikatsiya jarayonida shaxsiy kasbiy hamjamiyatning nazorat namunalarini va qiymati o‘z-o‘zini nazorat qilish. Bu jarayon orqali bo‘lajak o‘qituvchilarning professional faoliyat uslubini kuzatishadi.

Xulosa. Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarida kasbiy identifikasiya jarayonini boshqarish - bu o‘qituvchining o‘ziga xos kasbiy shaxsini, kasbiy qadriyatlarini, motivatsiyalarini va kasbiy faoliyatini shakllantirish jarayonidir, bu jarayonni boshqarish talabalarning kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, ularning kasbiy maqsadlariga erishishiga yordam berish va ularning kasbiy faoliyatidan qoniqish hosil qilishga qaratilgan bo‘lishi kerak.

Kasbiy identifikasiyani boshqarishning muhim bosqichlari:

1. O‘zini tahlil qilish: Bo‘lajak o‘qituvchilar o‘zlarining kuchli va zaif tomonlarini, qiziqishlarini, qobiliyatlarini va kasbiy maqsadlarini aniqlashlari kerak.

2. Kasbiy rolga moslashish: Kasbiy faoliyatni va o‘qituvchi shaxsini o‘rganib, kasbiy standartlarga moslashish, kasbiy tajribani o‘zlashtirish va kasbiy qadriyatlarni qabul qilish muhimdir.

3. Motivatsiyani shakllantirish: O‘qituvchi kasbiga bo‘lgan qiziqishini, kasbiy qadr-qimmatini, yangiliklarni o‘rganishga intilishini va kasbiy faoliyatdan zavq olishini ta’minlash kerak.

4. Kasbiy qobiliyatni rivojlantirish: O‘qituvchi o‘quvchilarni o‘qitish, ularni tarbiyalash va ularning kasbiy rivojlanishiga yordam berish uchun zarur bo‘lgan o‘qitish usullari, metodikalar va pedagogik vositalarni o‘rganishi kerak.

5. Kasbiy tajriba orttirish: Talabalar o‘zlarining kasbiy faoliyatini sinab ko‘rishlari uchun amaliyotlar va tajribalar o‘tkazishlari kerak, bu esa ularga o‘zlarining kasbiy identifikasiyasini mustahkamlashga yordam beradi.

6. Kasbiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash: Bo‘lajak o‘qituvchilarga mentorlik va maslahatlar, qo‘shimcha ta’lim, kasbiy tadbirlar va kasbiy hamjamiyatlar orqali yordam berish kerak.

Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarida kasbiy identifikatsiya jarayoni murakkab mexanizmlar asosida amalga oshadi. Bu mexanizmlar ijtimoiy identifikatsiya, chegaralarni kesib o‘tish, psixosotsial tizim va identifikatsiya-ajralish jarayonlarini o‘z ichiga oladi. Kasbiy identifikatsiyaning rivojlanishi muhiti uchun ijtimoiy-psixologik muhit, o‘z-o‘zini anglash darajasi va professional kompetentlik hissining ta’minlanishi muhim. Bu jarayon dinamik, ko‘p qirrali va kontekstga bog‘liq dizayn ega bo‘lib, maxsus yordam va qo‘llab-quvvatlashni talab qiladi.

Adabiyotlar:

1. Сластенин В. А. (2010). Педагогическая деятельность: инновационные подходы. Москва: Академия.

2. Зимняя И. А. (2012). Компетентностный подход в образовании. Москва: Просвещение.

3. Хуторской А. В. (2014). Инновационные методы обучения в профессиональном образовании. Москва: Академия.

4. Маркова А. К. (2013). Психология профессионального обучения: учебное пособие. Москва: Академия.

5. Kolb D. (1984). Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

6. Dewey J. (1938). Experience and Education. New York: Macmillan.

7. Vygotsky L.S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.

TALABALARDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK OMILLARI

Murodova Maqsuda Maxsudovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
muorodova_maqsuda@buxdpi.uz
https://orcid.org/0009-0005-3389-5642

Mazkur maqolada talabalarda sog‘lom ma’naviy-axloqiy tarbiyani shakllantirish jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati yoritilgan. Unda predmetli-metodik tayyorgarlik darajasining sifati va samaradorligini oshirish imkoniyatlari pedagogik dasturiy vositalar asosida takomillashtirish bosqichlari hamda tashkiliy-tuzilmaviy komponentlarning didaktik imkoniyatlari bilan bog‘liq ravishda tahlil qilingan. Shuningdek, integrativ yondashuv asosida zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan samarali foydalanish, mushohada va tasavvurlarga asoslangan jarayonlarni axborot texnologiyalari yordamida o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini yanada yuksaltirish masalalari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: *axborot texnologiyalari, intellekt, ta’lim tizimi, tarbiya jarayoni, pedagogik dasturiy vositalar, kompetentlik, axborot resurslari, ma’naviy-axloqiy sifatlar, ezgulik, e’tiqod, zamonaviy tamoyillar, qobiliyat, tashabbuskorlik, ijtimoiy faollik, vatanparvarlik, halollik, mehnatsevarlik, kamtarlik, fidoyilik.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ У СТУДЕНТОВ КУЛЬТУРЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В данной статье освещается важность использования информационных технологий в процессе формирования здорового духовно-нравственного воспитания у студентов. В ней проанализированы возможности повышения качества и эффективности уровня предметно-методической подготовки в связи с этапами совершенствования на основе педагогических программных средств и дидактическими возможностями организационно-структурных компонентов. Также раскрыты вопросы эффективного использования современных образовательных технологий на основе интегративного подхода, дальнейшего повышения показателей освоения процессов, основанных на размышлении и представлении, с помощью информационных технологий.

Ключевые слова: *информационные технологии, интеллект, система образования, воспитательный процесс, педагогические программные средства, компетентность, информационные ресурсы, духовно-нравственные качества, добро, убеждение, современные принципы, способность, инициативность, социальная активность, патриотизм, честность, трудолюбие, скромность, самоотверженность.*

PEDAGOGICAL FACTORS IN DEVELOPING A CULTURE OF INFORMATION TECHNOLOGY USAGE AMONG STUDENTS

This article highlights the importance of using information technologies in the process of developing healthy spiritual and moral education in students. It analyzes the possibilities of improving the quality and effectiveness of subject-methodological training in connection with the stages of enhancement based on pedagogical software tools and the didactic potential of organizational and structural components. Additionally, based on an integrative approach, the article explores issues of effective use of modern educational technologies and further improvement of indicators for mastering processes based on reflection and imagination with the help of information technologies.

Keywords: *information technologies, intellect, education system, educational process, pedagogical software tools, competence, information resources, spiritual and moral qualities, goodness, faith, modern principles, ability, initiative, social activity, patriotism, honesty, diligence, modesty, selflessness.*

Kirish. Bugungi kunda axborot texnologiyalari ta’lim-tarbiya tizimining ajralmas qismi tarzida namoyon bo‘lmoqda. Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirishda bo‘lajak o‘qituvchilarni sog‘lom ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda axborot texnologiyalaridan foydalanishni elektron ta’lim muhitining yaratilganligi taraqqiyotning asosiy omili bo‘lib xizmat qilmoqda. Shu bois talabalar ma’naviy-axloqiy

dunyoqarashini rivojlantirishning strategik va taktik maqsadlarini belgilash, asl qadriyatlar asosida shaxs ma’naviyati hamda dunyoqarashini shakllantirish ijtimoiy-pedagogik jihatdan dolzarb vazifaga aylandi.

Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi talabalarda dunyoqarashni kengaytirishni nazarga tutuvchi mashg’ulotlarda motivatsiyali, maqsadli, konseptual zamonaviy shakl va metodlarini keng tartibga soloish maqsadga muvofiqdir. “Xalqimizning erkin va farovon, qudratli Yangi O‘zbekistonni barpo etish bo‘yicha xohish-irodasini ro‘yobga chiqarish, har bir fuqaroga o‘z salohiyatini rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlarni yaratish, sog‘lom, bilimli va ma’naviy barkamol avlodni tarbiyalash, global ishlab chiqarishning muhim bo‘g‘iniga aylangan kuchli iqtisodiyotni shakllantirish, adolat, qonun ustuvorligi, xavfsizlik va barqarorlikni kafolatli ta’minlash” [1] vazifalari ustuvor ahamiyatga ega. Talabalarning axborotga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirish axborot resurslari, axborot texnologiyalari hamda axborot tizimlaridan foydalangan ma’naviy axloqiy fazilatlarini shakllantirish ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishni taqozo etmoqda. Mamlakatimizda yosh avlodning jismoniy, intellektual va axloqiy jihatdan kamol topishiga, axborotni to‘plash, saqlash, izlash, unga ishlov berish hamda undan foydalanish imkonini beradigan, tashkiliy jihatdan tartibga solingan jami axborot resurslari,axborot texnologiyalari va aloqa vositalari yordamida milliy tarixiy merosimizga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash tizimli ishlarni amalga oshirish, ayniqsa xulq, odob-axloqni ta’minlashga xizmat qiladigan kasbiy malaka, ijtimoiy-pedagogik bilimlarning ma’naviy-axloqiy jihatlarini rivojlantirishni taqozo etmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Ta’lim-tarbiyaviy jarayonda axborot texnologiyalarini qo‘llash nazariyasi va amaliyotini joriy etish muammolarini o‘rganish borasidagi tadqiqot ishlari mamlakatimizda A.A.Abduqodirov, M.Aripov, U.Sh.Begimqulov, F.M.Zakirova, R.J.Ishmuxamedov, Q.T.Olimov, D.Saydahmedova, N.Taylaqov, O.H.To‘raqulov, B.O.Ernazarova, M.N.Tsoy, A.G‘.Hayitovlar tomonidan olib borilgan.

MDH davlatlarida axborot texnologiyalarini ta’lim-tarbiyaviy jarayonda qo‘llash masalalari A.Andreev, V.M.Kolikova, A.Koryakina, O.Osipova, V.Paramzina, E.Polat, A.V.Smirnov, E.S.Cherkasova, A.Shabanov va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan.

Xorijiy davlatlarda axborot texnologiyalarini ta’lim-tarbiyaviy jarayonga joriy qilish bo‘yicha tadqiqot ishlari B.Antonokas, J.Daniel, M.Dougiamas, B.Holmberg, C.S.Lanyi, D.Moursund, T.Vaughan, R.Zapponelar tomonidan tadqiq qilingan.

Tarbiya – o‘sib kelayotgan avlodda hosil qilingan bilimlar asosida aqliy kamolot-dunyoqarashni, insoniy e’tiqod-burch va mas’uliyatni, jamiyat kishilariga xos bo‘lgan ma’naviy–axloqiy fazilatlarni yaratishdagi maqsadni belgilaydi. Shuningdek, keng ma’nodagi tarbiya tushunchasi ichiga ta’lim va ma’lumot olish ham kiradi. Tor ma’noda tarbiya shaxsning jismoniy rivoji, dunyoqarashi, ma’naviy-axloqiy qiyofasi, estetik didining o‘stirilishiga yo‘naltirilgan pedagogik faoliyatni anglatadi. Lekin har qanday tarbiya ta’lim bilan chambarchas bog‘liq holdagina mavjud bo‘ladi. Chunki ta’lim va ma’lumot olish jarayonida shaxsning faqat bilimi ko‘payibgina qolmasdan, balki ma’naviy-axloqiy sifatlari qaror topishi ham tezlashadi.

Ma’naviyat – yaxshilik va ezgulikka moyillik, yomonlik va yovuzlikdan tiyilish, nafosat va haqiqatga, halollik va rostgo‘ylikka intilish, o‘zi mansub jamiyatning axloqiy, huquqiy, ma’rifiy-madaniy mezonlariga amal qilish hissi. U insonning umrguzaronlik mohiyati, faoliyatining tabiatini belgilab bergan va faoliyatida gavdalangan ijobiy, go‘zal fazilatlar majmui. Ma’naviyatda inson qalbi,shuuri, aql-zakovati, tabiati, bilimi, madaniyati aks etadi.

Axloq – kishilarning bir-birlariga, oilaga, jamiyatga bo‘lgan munosabatlarida namoyon bo‘ladigan xatti-harakatlari, xulq-atvorlari, odoblari majmui.

Sog‘lom ma’naviy-axloqiy tarbiya - shaxsning g‘oyaviy, siyosiy, axloqiy, ma’naviy, ma’rifiy, mafkuraviy qiyofasini shakllantirishga qaratilgan tarbiya tizimi, shuningdek, tarbiya natijasida shaxsga singdirilgan xislat, fazilat, sifat,odob-axloqlar majmuasi.

Sog‘lom ma’naviy-axloqiy tarbiyani samarali tashkil etish, ma’naviy- psixologik bilim saviyasini oshirish, shaxsda sog‘lom dunyoqarashni shakllashtirishni, sog‘lom tafakkurning yuzaga kelishini ta’minlaydi.

Ta’lim-tarbiyaviy jarayonning asosiy xususiyatlari – ularning yaxlitligi, tizimliligi, davriyligi va texnologiyaviyligi. Yaxlitlik deganda, tarbiyalash va o‘qitish jarayonlari, shuningdek, shaxsni rivojlantirish jarayonlari birligi tushuniladi. Tarbiyalash va o‘qitish, garchi ilm-fan ularni farqlasa-da, bir-biriga bog‘liq.

Axborot texnologiyalari – bu bo‘lajak o‘qituvchilarning bilimlarini rivojlantiradigan, ularning texnika va ijtimoiy jarayonlarni boshqarish bo‘yicha imkoniyatlarini kengaytiradigan ma’lumotlarni tashkil etish, saqlash, ishlabchiqish, tiklash, uzatish metodlari va texnik vositalari.

ATlari ta’lim-tarbiyaviy jarayonida muhim o‘rin tutgani holda, quyidagivazifalarni hal etishga yordam beradi: har bir shaxsga xos noyob fazilatlardan iborat individual qobiliyatlarni o‘qitilayotgan bo‘lajak

o‘qituvchilarda ochish, saqlash va rivojlantirish, ularning bilish qobiliyatlarini, o‘zini o‘zi kamolotga yetkazishga intilishni shakllantirish; voqea va hodisalarni maksimal o‘rganishni, aniq, tabiiy-ilmiy, texnikaviy, ijtimoiy-gumanitar, san’at fanlari orasidagi o‘zaro bog‘liqlikni ta’minlash; ta’lim-tarbiyaviy jarayonlarning mazmun, shakl va metodlarini doimiy ravishda dinamik yangilab borish.

Muhokama. Talabalarda ma’naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirish jarayonida axborot resurslari, axborot texnologiyalari va axborot tizimlarini rivojlantirish hamda takomillashtirishning zamonaviy tamoyillarini hisobga olgan holda milliy axborot tizimini yaratish zarurati ta’lim metodlarini amaliyotga tadbiq etishni taqozo etmoqda.

Talabalarda ma’naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirishi ma’naviy-axloqiy bilimlarning shakllanishi natijasida talaba-yoshlarda baxt, vijdon, burch, adolat, or-nomus, muhabbat, ezgulik, shon-sharaf, e’tiqod, sadoqat kabi bir qancha axloqiy kategoriyalar shakllanadi. Ma’naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirishi talaba-yoshlarda tashabbuskorlik, ijtimoiy faollik, vatanparvarlik, halollik, mehnatsevarlik, kamtarlik, fidoyilik kabi fazilatlar qaror topa boshlaydi. Ushbu fazilatlarga ega yoshlar axloqiy me’yorlar talablarini ongli bajaradi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar sanalmish ma’naviy meros, urf-odat va an’analarga nisbatan hurmatda bo‘ladi. Ammo ma’naviy-axloqiy me’yorlar haqida bilimga ega bo‘lish, uni tushunish, ezgu fazilatlarni tarkib toptirish hali talabalarning ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalanganini anglatmaydi. Insoniylik fazilatlari qachonki hayotiy tajribalarda aks etib, shaxsning munosabatlarga kirishish faoliyatida yorqin namoyon bo‘lsa, bu uning tarbiyalanganlik darajasini belgilaydi.

Jamiyat taraqqiyoti uchun, avvalo, ma’naviy-axloqiy kompetentli, ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalash, shuningdek, asosiy e’tiborni yoshlarning tarbiyalanganlik darajasini oshirish masalasiga qaratish zarur. Negaki ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalangan shaxslarsiz jamiyat taraqqiyotini tasavvur etib bo‘lmaydi. Yoshlarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda, eng avvalo, millatimiz tarixi va ma’naviyati ildizlariga e’tibor qaratish taqozo etiladi.

Talabalarda ma’naviy axloqiy sifatlarni rivojlantirishda “Axborot labirinti” yoki “savatcha” metodi juda yaxshi samara beradi. Metodning maqsadi ishtirokchilar ma‘lum bir vaziyatni o‘rganishlari va turli nuqtalarda ko‘plab muqobil harakatlardan birini tanlashlari, boshqacha aytganda, labirintning bir turidan o‘tishlari kerak. Metodning amalga oshirilish jarayoni: talabalarga varaqalar beriladi, ularga ma’lum soha yoki shaxslararo munosabatlarga oid turli vaziyatlar va savollar taqdim etiladi. Talabaning vazifasi - bu aniq vaziyatning faktlariga ko‘ra to‘g‘ri qaror qabul qilish va odatda qaror bir nechta variantlardan tanlanishi kerak. Har bir javob talabani keyingi holatga olib boradi va yakuniy natijaga erishilgunga qadar davom etadi. Har bir talaba o‘z yo‘lini tanlashi mumkin, uning maqsadi eng kam qadamlarni bosib, labirint orqali yakuniy echimga o‘tishdir. Vaziyatlarni tanlash tamoyillarini yaxshi tushungan talaba amaliy savollarga to‘g‘ri javob tanlab, tezda oxiriga yetib boradi. Qobiliyatsiz talaba noto‘g‘ri tanlov qiladi va boshlang‘ich pozitsiyasiga qaytib, yana oxirigacha borishi kerak. Axborot labirinti metodining maqsadi xatolaringizdan saboq olib, to‘g‘ri usullar yoki munosabatlarni tanlashni o‘rgatishdir. Vazifani bajarib bo‘lgach, o‘qituvchi hamma bilan to‘g‘ri va noto‘g‘ri yechimlarni tanlash sabablarini muhokama qilishi kerak. Psixolog Lesli Reyning so‘zlariga ko‘ra, “axborot labirinti” metodi ikkita muhim kamchilikka ega:

1) “Aqlli” talaba kitoblardan ma’lumotlarni o‘qish va eslab qolish orqali vaziyatni haqiqiy tarzda tushunmasdan, uni yengishi mumkin va shuning uchun

2) Dars juda ko‘p qog‘ozni talab qiladi - bitta to‘plam “labirint”ning har bir bosqichi uchun bir nechta varaqlardan iborat bo‘lib, bunday to‘plamlar har bir ishtirokchi uchun tayyorlanishi kerak. Ushbu kamchilikni kompyuterda mashq bajarish orqali bartaraf etish mumkin. Buning uchun har bir ishtirokchi o‘qituvchining kompyuteriga ulangan o‘z monitorini taqdim etishi kerak. Shuni ta‘kidlash kerakki, ushbu metodning interaktiv qismi asosan qarorlar qabul qilingan va ular jamoatchilikka e’lon qilinishi va natijalar muhokama qilinishi kerak bo‘lgan ikkinchi qismda amalga oshiriladi. Shu bilan birga, labirintda alohida talabalar emas, balki bir nechta kichik guruhlar ishtirok etishi mumkin, bu holda vazifalarni murakkablashtirish maqsadga muvofiqdir. Ma’naviy axloqiy sifatlarni rivojlantirishda talabalar axborot labirinti metodi yordamida tanlagan mavzularini tahlil qilish va samaraga erishishlariga ko‘maklashadi.

Natijalar. Talabalarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda axborot texnologiyalaridan foydalanishning muhimligi, talabalarda sog‘lom ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda axborot texnologiyalardan foydalanish shakllari, ATlari vositalaridan foydalanib didaktik o‘yinlar tashkil etish va ularni o‘tkazish, bo‘lajak o‘qituvchilarni axborot texnologiylari asosida sog‘lom ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda ekstremizm va terrorizmning salbiy ta’siri, missionerlar harakati va ularning salbiy oqibatlari haqida ma’lumotlarga ega bo‘lishadi.

Ta’lim-tarbiyada har doim mazmun va metodlar muammosi mavjud, bu muammolar bir-biri bilan uzviy bog‘langan. OTMlarda o‘qitish metodlari zamonaviy axborot vositalari bilan boyitilishi natijasida ta’lim-tarbiya sifati yanada ortadi. Internet, multimedia kabi texnologiyalar ushbu guruh metodlarini

birlashtirgan holda bo‘lajak o‘qituvchilar uchun zarur bo‘lgan o‘quv materiallar, qo‘llanmalar asosida kompyuter dasturlarini ishlab chiqish vazifasini qo‘ymoqda. Bu borada masofali o‘qitish metodi o‘qituvchi va bo‘lajak o‘qituvchilar uchun qator qulayliklarga egaligi bilan alohida ahamiyatga ega.

Masofaviy ta'lim o'qitishning alohida turi bo‘lib, uning asosiy xususiyati ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilari o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sirning interaktivligidir. O‘qituvchining mavjudligi shart emas, chunki masofaviy ta'lim materialni mustaqil o‘rganish jarayonidir.

Talabalarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashga doir bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarning shakllanganlik darajasi hamda talabalarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishlarini orttirish imkoniyatlarini o‘rganish, talabalarda sog’lom dunyoqarashni shakllantirish, ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda axborot texnologiyalardan foydalanishning samaradorligi, hamda ma’naviy-axloqiy sifatlarini tarbiyalashda ularning bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalari ijodiy tavsifdagi o‘quv va test topshiriqlar orqali o‘zlashtirish darajasini aniqlash mumkin. Uchinchi bosqichda bo‘lajak o‘qituvchilarni sog‘lom ma’naviy-axloqiy tarbiyalash tuzilmasini tashkil etuvchi va o‘zaro bog‘liqlik darajasini belgilovchi kasbiy pedagogik refleksiya ko‘rsatkichlari (motivatsiyali, qadriyatli, kognitiv-faoliyatli, shaxsiy-refleksiv) komponentlar asosida orttirishdan iborat.

Xulosa va tavsiyalar. Talabalarni sog‘lom ma’naviy-axloqiy tarbiyalash jarayonlariga zamonaviy ATlarini joriy qilish, avvalo, pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirish talab qiladi. Bunday munosabatlarnitashkil etmasdan qo‘llanilgan har qanday ta’lim texnologiyalari kutilgan samarani bermasligi aniqdir. Talabalarni sog‘lom ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda zamonaviy ATlaridan foydalanishning metodik-didaktik asoslari DTS hisoblanib, unda bo‘lajak o‘qituvchilar egallashlari lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalar mezoni belgilab berilgan. Talabalarni sog‘lom ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda ATlaridan foydalanish maqsadi – ijodiy fikrlash tafakkurini rivojlantirish bo‘lib, har bir mashg‘ulotda bajarilgan topshiriqlar umumiy vaqtning 20-25% ini, kreativ fikrlash tafakkuri asosida ish olib borilishivaqtning 75-80% iga to‘g‘ri kelishi, ko‘proq amaliy bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarni egallashlari asosida nazariy xulosalar chiqara olishlariga asoslandi.

Talabalarga sog‘lom ta’lim-tarbiya berish shakllari darsda va darsdan tashqari ishlardan, ular an’anaviy, noan’anaviy darslar, tarbiyaviy tadbirlar tashkil etilishidan qat’iy nazar, ilmiy-nazariy, ilmiy-metodik, ma’naviy-ma’rifiy jihatdan to‘laqonli bajarilgandagina yuqori pedagogik samara berishi, talabalarning bilim saviyasi, fikrlash tafakkuri hisobga olinib, tashkil qilingan mashg‘ulotlar nazarda tutildi. Zamonaviy axborot texnologiyalarini innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan mushtarak holda qo‘llash talabalarning kasbiy tayyogarligini, tarbiyaviy tadbirlar natijadorligini oshiradi.Ta’lim-tarbiyaviy jarayon tashkil etildi va uni boshqarish, talabalarda mustaqil ta’lim olish, mustaqil fikrlash tafakkurini rivojlantirishga imkon beradigan zamonaviy axborot texnologiyalari tanlandi, ularni amaliyotda qo‘llash bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarni egallashlariga xizmat qiladi.

Talabalarni sog‘lom ma’naviy-axloqiy tarbiyada zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish darsda, darsdan tashqari mashg‘ulotlarda tarbiyaviy tadbirlar sifati va samaradorligi oshganligi olib borilgan tajriba-sinov ishlari jarayonida o‘z tasdig‘ini topganligi pedagogik tajriba-sinov jarayonida ko ‘rishimiz mumkin.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni sog‘lom ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda zamonaviy axbort texnologiyalardan foydalanishni takomillashtirishga asoslangan dars, darsdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarni tashkil qilishning ilmiy-metodik, didaktik asoslari va namunalarini Internet saytlari orqali bayon etib borish ahamiyatga ega.

Talabalarni sog‘lom ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishni takomillashtirishga oid materiallardan auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlar: ekskursiya, konferensiya, QVZ, bahs-munozara kechalari, savol-javob soatlari, bo‘lajak o‘qituvchilar o‘rtasida sog‘lom ma’naviy-axloqiy tarbiyaga oid ko‘rik-tanlovlar uyushtirish talabalarda ma’naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi PF-158-sonli Farmoni, 11.09.2023.

2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi –T.: 2023-yil 1-may.

3. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g’risida”gi Qonuni. – T.: 2020- yil. 23- dekabr.

4. Ortikov O. Analysis and interpretation of ideological qualities in the creation of Hussain Voiz Koshifi // Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2024. – T. 12. – №. 5. – C. 429-436.

5. Artikov O., Murodova M. Opportunities to develop ecological culture of students // BIO Web of Conferences. – EDP Sciences, 2024. – T. 130. – C. 04025.

6. Ortiqov O. R. Globallashuv jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarda mafkuraviy immunitetni rivojlantirish omillari // Scientific progress. – 2021. – T. 1. – №. 5. – C. 160-165.

7. Rustamovich O. O. Ijtimoiy-gumanitar fanlar talaba-yoshlarda mafkuraviy-immunitetni rivojlantirishning imkoniyati // Science Shine International scientific journal. – 2024. – T. 13. – №. 1.

8. Ortiqov O. R. Talabalar ma’naviy-axloqiy sifatlarini yuksaltirish // Journal of Innovation in Education and Social Research. – 2024. – T. 2. – №. 5. – C. 124-126.

9. Rustamovich O. O. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar talabalar mafkuraviy immuniteti rivojlantirish kafolati // Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali. – 2023. – T. 3. – №. 11. – C. 29-36.

10. Ortikov O. R., Murodova M. M. Xalq qo‘shiqlari vositasida o‘quvchilarning ma‘naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish // Экономика и социум. – 2023. – №. 3-1 (106). – C. 161-164.

11. Ortikov O. R., Raximova D. Talabalar mafkuraviy immunitetni rivojlantirishda mahallaning roli va ahamiyati // Экономика и социум. – 2022. – №. 12-1 (103). – C. 1310-1313.

12. Khodjaev B., Jurayev B., Amonov M. Forming the spirituality of students and youth through pilgrimage tourism // E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2023. – T. 420. – C. 10017.

13. Tojievich J. B. Spiritual and Educational Policy of the Samanid State // Journal of Innovation in Education and Social Research. – 2024. – T. 2. – №. 4. – C. 186-189.

14. Abdullaev K., Jurayev B., Khabibova G. Food quality and safety control as an important factor of physical development // E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2023. – T. 460. – C. 11001.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ КОЛЛАБОРАТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ

Болтаева Зулфия Зарифовна,
Бухарский государственный технический университет

В статье рассматриваются подходы к совершенствованию исследовательской деятельности студентов в контексте коллаборативного обучения. Подчёркивается важность совместной работы студентов для развития критического мышления, навыков коммуникации и способности к решению сложных задач. Описываются методы и стратегии, способствующие активному вовлечению обучающихся в исследовательский процесс, включая проектную деятельность, групповые дискуссии и использование цифровых технологий.

Ключевые слова: *исследовательская деятельность, студенты, коллаборативное обучение, критическое мышление, образовательные технологии.*

HAMKORLIKDA O‘QITISH SHAROITIDA TALABALARNING ILMIY-TADQIQOT FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH

Maqolada hamkorlikda o‘qitish sharoitida talabalarning ilmiy-tadqiqot faoliyatini takomillashtirish yondashuvlari tahlil qilingan. Talabalarning tanqidiy fikrlash, muloqot qobiliyatlari va murakkab masalalarni yechish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun birgalikdagi ishning ahamiyati alohida ta’kidlangan. Ta’lim oluvchilarni tadqiqot jarayoniga faol jalb etishga yordam beruvchi usul va strategiyalar, jumladan loyiha faoliyati, guruhli munozaralar va raqamli texnologiyalardan foydalanish yo‘llari batafsil bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: *ilmiy-tadqiqot faoliyati, talabalar, hamkorlikda o‘qitish, tanqidiy fikrlash, ta’lim texnologiyalari.*

ENHANCING STUDENTS' RESEARCH ACTIVITIES IN THE CONTEXT OF COLLABORATIVE LEARNING

This article examines approaches to enhancing students' research activities within the framework of collaborative learning. It emphasizes the significance of students working together to develop critical thinking, communication skills, and the ability to solve complex problems. The article describes methods and strategies that foster active engagement of learners in the research process, including project-based activities, group discussions, and the utilization of digital technologies.

Keywords: *research activity, students, collaborative learning, critical thinking, educational technologies.*

Введение. Высшее образование сегодня немыслимо без исследовательской деятельности студентов. Как отмечает Зуева А.С. - «Что главной и важной задачей профессоров и преподавателей является направлять студентов на научно-исследовательскую работу, уделять особое внимание подготовке научно-педагогических кадров подготовку специалистов до уровня мировых стандартов» [1].

Основной целью повышения внимания к исследовательской работе является формирование сознательного отношения к национальному и культурному богатству через создание научных теорий, осознанное осознание изменений в обществе и природе, продвижение интересов человека исходя из его условий.

Обзор литературных источников. В процессе научных исследований находят своё выражение эмоциональное восприятие, абстрактное мышление, практическая проверка. Иследовательский процесс имеет целостную систему и в основном формируется и реализуется в процессе непрерывного образования. Он состоит из определённых этапов и относится к периоду ранней школы. Высшее образование является одним из основных этапов в проведении научно-исследовательской работы, и на этом этапе у студентов появляются чёткие направления исследовательской деятельности. На современном этапе системы образования разрабатываются и широко внедряются новые проекты.

В высших учебных заведениях проведено множество исследований по определению эффективных подходов направления студентов к научным исследованиям. Стоит отметить, что

большая часть исследований, проводимых по данной теме в нашей республике, относится к специальностям педагогики и философии, в том числе исследования по методике формирования практических умений студентов в научной деятельности она нашла отражение в учебно-научной литературе, изданной Яковлевым Е.В.,[2], Загвязинским В. И., [3] Пидкасистым П.И. [4].

Изучение актуальных вопросов направления студентов на научные исследования обогащает теоретическую и эмпирическую базу образовательных исследований, проводимых в нашей республике. Выявление факторов, влияющих на качество и эффективность высшего образования, послужит развитию этой сферы в будущем. Процитируем некоторые определения, упомянутые в источниках: «Научные исследования – это процесс открытия новых знаний и теорий», «Любое научное исследование – это специально организованный процесс познания, в котором изучаются, усваиваются и систематизируются теоретические знания о действительности». То есть научные исследования – это поиск новых знаний, проведение систематических исследований для достижения цели на основе фактических данных. В несколько более узком смысле исследование – это научный метод или процесс изучения вещей и явлений, результатом которого является научная работа. В целом научные исследования являются важным стратегическим мероприятием, устойчиво развивающим общество, и комплексно формируются и развиваются на этапе непрерывного образования высшего образования.

Методология исследования. В процессе обучения в высшем учебном заведении каждый студент осуществляет определённые формы научных исследований, осваивая предметы. А именно, подготовка реферата, самостоятельной работы, курсовой, выпускной квалификационной работы и магистерской диссертации требует проведения соответствующих исследований. Указанные научные и творческие работы непосредственно связаны с образовательным процессом, они не считаются свободными научными исследованиями.

Студенты со способностями к научному творчеству демонстрируют свои исследовательские способности, умея при выполнении этих задач в учебном процессе превратить данную научно-исследовательскую работу (реферат, курсовую работу, выпускную квалификационную работу, и т.д.) в настоящий творческий процесс. Это приводит к созданию первичных форм свободных творческих исследований – научных статей и диссертаций.

Поэтому важно, чтобы студенты занимались исследовательской деятельностью. К целям привлечения студентов к исследовательской деятельности в образовательном процессе высшей школы, на наш взгляд, можно отнести следующие:

– формирование умений и компетенций, связанных с практическим применением теоретических знаний;

– развитие профессионального потенциала путем поиска научных решений проблем, связанных с данной сферой;

– создание среды научного творчества в результате проведения научных исследований;

– удовлетворение потребности общества в высококвалифицированных кадрах;

– изучение и усвоение лучшего мирового опыта в областях науки, и создания основ экономического и социального образа жизни страны, устойчивого развития и т.д.

Следует отметить, что исследовательские навыки не развиваются сами по себе, для развития способностей и возможностей в высшей школе должен быть организован соответствующий образовательный процесс.

Всегда следует отметить, что организация учебного процесса является одним из первоочередных факторов, влияющих на развитие исследовательских навыков и их проявление. Развивать навыки и умения студентов к занятиям научной деятельностью можно на каждом занятии правильно организованного учебного процесса.

Анализ полученных результатов. Существует множество способов и средств достижения такого результата. Среди них мы обращаем внимание на влияние форм организации учебного процесса высшей школы на научно-исследовательскую деятельность. Если научные исследования связаны со способностью студентов собирать данные, классифицировать, анализировать, обрабатывать и на основе этого излагать своё независимое мнение, то в образовательном процессе формирование умений, связанных с научной деятельностью, осуществляется путём проектирования интегрированного педагогического процесса. Проектирование педагогического процесса является частью подготовки проекта образовательной технологии и его реализации. То есть, преподаватель разрабатывает проект преподавания предмета в течение семестра (модуля) на основе государственного образовательного стандарта (квалификационных требований к специальностям) выбранного предмета и направления.

Рисунок-1. Алгоритм компонентов исследовательской деятельности

При организации лекционных, практических и семинарских занятий направленных на развитие знаний, умений и навыков; важно учитывать креативность (творческое и нестандартное мышление), педагогическую и профессиональную импровизацию, критически-эвристический настрой, а также формирование и поощрение других качеств.

Обсуждение. Внедрение педагогических возможностей научно-исследовательской деятельности значительно повышает эффективность передачи общечеловеческих ценностей в процессе формирования гуманитарной ментальности общества. Это также способствует активизации механизмов развития аксиологического потенциала личности, который является основой для формирования субъектной позиции, критического мышления и познавательной самостоятельности студентов. [5]. Инновация, как одна из важных задач современного высшего образования, представляет собой уровень образования будущего специалиста, необходимый для самостоятельного и креативного подхода к решению мировоззренческих и исследовательских задач как теоретического, и практического характера.

В качестве направлений модернизации образовательного процесса Хуторский А.В. выделяет: ориентацию на личность обучающегося, которая подразумевает развитие его индивидуальных способностей; овладение основными видами и методами исследовательской деятельности, используемыми в фундаментальных науках; усиление практической направленности в содержании деятельностного компонента, представляющего основные формы и способы деятельности и другое [6].

Заключение. Исследовательская деятельность – это деятельность, направленная на получение новых знаний об основных закономерностях строения, функционирования и развития человека, общества и окружающей среды, которые могут быть как теоретическими, так и экспериментальными, а также самостоятельные практические научные исследования. Во-первых, она является движущим мотивом, причем задействовано в первую очередь желание человека познавать новое, а для вторых основной стимулирующей и инициативной силой является необходимость решения конкретной задачи.

Определение её компонентов является важным шагом для улучшения исследовательской деятельности студентов, структура обычно воспринимается как последовательность взаимосвязанных составляющих.

Развитие и совершенствование исследовательской деятельности студентов, как важного элемента системы подготовки специалистов, представляет собой одну из ключевых задач высшего образования. Данная форма организации обучения в вузах тесно связана с активизацией познавательной активности студентов, развитием их творческого мышления и исследовательских навыков.

Литература:

1.Зуева А. С. Организация научно-исследовательской работы студентов в вузе: учебно-методическое пособие / Федоров В. А., Ефанов А. В., Зуева А. С. и др.; науч. ред. Федоров В. А. – Екатеринбург 2009. – 144 с.

2.Яковлев Е.В., Яковлева Н.О. Педагогическое исследование: содержание и представление результатов / Е.В. Яковлев, Н.О. Яковлева. – Челябинск.: Изд-во РБИУ, 2010. – 317 с.

3.Загвязинский В. И. Методология педагогического исследования: учебное пособие для вузов / В. И. Загвязинский. — 2-е изд., испр. и доп. — Москва: Издательство Юрайт, 2018. — 117 с. — (Университеты России).

4.Пидкасистый П.И. Организация учебно-познавательной деятельности студентов: Учеб. пособие / Пидкасистый П.И. - М.: Педагогическое общество России. 2004. - 112 с.

5.Краевский В. В. Методология научного исследования: пособие для студентов и аспирантов гуманит. ун-тов / Краевский В.В. - СПб.: СПбГУП 2001.-145с.

6.Хуторской А.В. Педагогическая инноватика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. 1-е, 2-е, 3-е изд. – М.: Издательский центр «Академия», 2008, 2010, 2019. – 256 с.

7.Болтаева З.З. Личностно-ориентированный подход к профессиональной подготовке специалистов в условиях коллаборативной среды. // Kasb-hunar ta’limi №1, 2020.

8.Болтаева З.З. Личностно-ориентированный подход к профессиональной подготовке специалистов в условиях коллаборативной среды. // Kasb-hunar ta’limi. Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma’rifiy jurnal. 2020-yil, 1-son. 30-33 профессиональное образование.

9. Болтаева З.З. К вопросу о личностно-ориентированном подходе к развитию познавательной активности студентов в условиях коллаборативной среды. // «Молодой учёный». Международный научный журнал. №16. Казань. 2019. с. 252-255

10.Collaborative environment as an effective form of students’ research activity. // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Volume 8 Number 1, 2020 Part II 10-13. ISSN 2056-5852.

MAKTABGA TAYYORLOV GURUHIDA KOGNITIV TEZKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING XALQARO VA MAHALLIY TAJRIBASI TAHLILI

Musratova Zilola Ulug‘bekovna,
Maktabgacha ta’lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti tayanch doktoranti

Mazkur ilmiy ishda maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarning kognitiv qobiliyatlarini faollashtirish metodologiyasining dunyo va O‘zbekiston amaliyoti o‘rganilgan. Tadqiqotda turli davlatlarning progressiv pedagogik yondashuvlari, respublikamizda joriy holatning diagnostikasi va istiqbolli strategiyalar muhokama etilgan. Izlanish jarayonida aqliy faoliyatni intensivlashtirish bo‘yicha samarali mexanizmlar va metodologik ko‘rsatmalar taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: *kognitiv aktivlik, maktabgacha tayyorgarlik, innovatsion ta’lim, aqliy rivojlanish, boshlang‘ich pedagogika.*

АНАЛИЗ МЕЖДУНАРОДНОГО И ОТЕЧЕСТВЕННОГО ОПЫТА РАЗВИТИЯ КОГНИТИВНОЙ АКТИВНОСТИ В ГРУППЕ ПОДГОТОВКИ К ШКОЛЕ

В данной научной работе изучена мировая и узбекистанская практика методологии активизации когнитивных способностей детей в дошкольных образовательных учреждениях. В исследовании рассматриваются прогрессивные педагогические подходы различных стран, диагностика текущего состояния и перспективные стратегии в нашей республике. В процессе исследования представлены эффективные механизмы и методологические рекомендации по интенсификации умственной деятельности.

Ключевые слова: *когнитивная активность, дошкольная подготовка, инновационное образование, умственное развитие, начальная педагогика.*

ANALYSIS OF INTERNATIONAL AND LOCAL EXPERIENCES IN DEVELOPING COGNITIVE SPEED IN SCHOOL PREPARATORY GROUPS

This scientific work examines global and Uzbekistan practices of methodologies for enhancing children's cognitive abilities in preschool educational institutions. The study discusses progressive pedagogical approaches from various countries, diagnoses the current situation in our republic, and explores promising strategies. The research process presents effective mechanisms and methodological guidelines for intensifying mental activity.

Keywords: *cognitive activity, preschool preparation, innovative education, intellectual development, elementary pedagogy.*

Kirish. Zamonaviy ta’lim paradigmasida maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv operatsiyalarini intensivlashtirish pedagogik jarayonning markaziy yo‘nalishlaridan hisoblanadi. Kognitiv tezkor faoliyat deganda, axborotlarni operativ tahlil qilish, intellektual topshiriqlarni yechish va yangi ko‘nikmalarni o‘zlashtirish mexanizmlari nazarda tutiladi. Bu qobiliyatlar ta’lim jarayonida yutuqlarga erishish uchun fundamental asos yaratadi.

Eng avvalo biz “kognitiv tezkorlik” tushunchasi va uni rivojlantirishda xorijiy va mahalliy tajribalarning farqli va o‘xshash tomonlarinini tahlil qilishdan oldin, "kognitiv qobiliyatlar" tushunchasining nazariy tahliliga to‘xtalib o‘tamiz. Psixologik-pedagogik adabiyotlarda "kognitiv qobiliyatlar" tushunchasini tushunishda yagona fikr mavjud emas, shuning uchun terminologiyada ham birlik yo‘q. Turli manbalarda "kognitiv qobiliyatlar"ga sinonim sifatida "umumiy qobiliyatlar", "aqliy qobiliyatlar", "mental qobiliyatlar", "idroketish qobiliyatlari" kabi tushunchalar ishlatiladi. Bu holat mualliflar "kognitiv qobiliyatlar" tushunchasiga qanday mazmun kiritishiga bog‘liq.

Bolalarning kognitiv rivojlanishi sodir bo‘ladigan ijtimoiy kontekstning ahamiyatini, shuningdek, jamiyat umumiy mulki bo‘lgan bilim va tushunchalarning tarixiy rivojlanish qadriga e’tibor qaratgan birinchi olim sovet psixologi L.S.Vigotskiy (1896-1934) edi. U asosiy savolni quyidagicha qo‘ydi: biz atrofimizdagi dunyodan qanday qilib jamoaviy ravishda ma’no chiqaramiz? Bu savolga individual rivojlanish kontekstida javob berishga urinishda L.S.Vigotskiy sotsiologiya, antropologiya va tarixdan foydalandi [1]. Uning xulosasi quyidagicha edi: biz o‘z dunyomizni atrofimizdagi odamlar bilan baham ko‘radigan ma’nolarni o‘zlashtirish orqali tushunamiz.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. L.S.Vigotskiy kognitiv rivojlanishning ikki darajasi mavjudligini aniqlagan. Ulardan birinchisi - haqiqiy daraja bo‘lib, turli vazifalarni mustaqil hal qilish imkoniyati bilan belgilanadi. Ikkinchisi - potentsial rivojlanish darajasi bo‘lib, bolaning kattalar rahbarligida yoki tajribali tengdoshi bilan hamkorlik, o‘yin sharoitida vazifalarni hal qilish ko‘rsatkichlari bilan aniqlanadi.

V.N.Drujinin va D.V.Ushakov tahriri ostida chiqarilgan "Kognitiv psixologiya" darsligida kognitiv rivojlanish bola rivojlanishi davomida aqliy qobiliyatlar va dunyo haqidagi bilimlarning o‘zgarish yo‘llari sifatida ta’riflanadi. Bunda bu yo‘llarni kognitiv psixologiya tahlil qilishi va tasvirlagani ta’kidlangan [2]. S.Miller tomonidan yozilgan "Rivojlanish psixologiyasi: tadqiqot usullari" monografiyasida kognitiv rivojlanish umuman ta’riflanmaydi [3]. Kognitiv psixologiya bo‘yicha taniqli mutaxassis R.Solso ham ko‘rib chiqilayotgan tushunchaga aniq ta’rif bermaydi. U faqat "rivojlanish nuqtayi nazaridan, katta yoshdagi insonning tafakkuri uning tug‘ilgan paytdan boshlanadigan uzoq o‘sishining murakkab natijasidir" deb qayd etadi [4].

Biz quyidagi fikrlardan kelib chiqan holda quyidagi xulosaga kelamiz: kognitiv rivojlanish - bu idrok etish, xotira, tushunchalarni shakllantirish, masalalarni yechish, tasavvur va mantiq kabi barcha turdagi aqliy jarayonlarning rivojlanishi bo‘lib, kognitiv rivojlanishni yaxshilash quyida qayd etilgan pedagogik va psixologik jarayonlarga bevosita bog‘liq.

Kognitiv tezkorlik esa, (cognitive quickness) — bolalarning ma’lumotni tez qabul qilish, qayta ishlash va unga mos ravishda tezkor javob berish qobiliyatidir. Bu ko‘nikma maktabga tayyorlov yoshidagi bolalarda aqliy rivojlanishning muhim komponenti hisoblanadi. So‘nggi yillarda xalqaro miqyosda kognitiv jarayonlarni rivojlantirishga qaratilgan dasturlar turli psixologik yondashuvlar, o‘yin texnologiyalari va multisensor metodlar asosida ishlab chiqilmoqda. Mahalliy tajribada esa davlat ta’lim dasturlari, milliy qadriyatlar va o‘zbek pedagogikasining an’anaviy usullari asosida bu jarayon yo‘lga qo‘yilgan.

Ta’lim-tarbiya jarayonida bir necha hisni ishlatishni o‘z ichiga olgan multisensor o‘qitish uslubi maktabgacha yoshdagi bolalarda turli xil ko‘nikmalarni rivojlantirishda yordam beradi.

Hayotning dastlabki 1000 kuni - onaning qornidagi perinatal davrdan boshlab, perinatal davr va hayotning dastlabki 2 yiligacha - bolaning kognitiv rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega, chunki bu davrda maksimal miya rivojlanishi va yetuklik sodir bo‘ladi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, 90% miya o‘sishi (keyinchalik bilim bilan to‘ldirilishi kerak bo‘lgan aloqalarni qurish) 5 yoshgacha sodir bo‘ladi (qolgan 10% esa o‘rta va kech o‘smirlik davrida rivojlanadi) va bolaning miyasini maksimal quvvat va o‘rganish uchun qurishning eng yaxshi usuli sensorik tajribalar va kashfiyotga asoslangan ta’limdir.

Jahon miqyosida maktabga tayyorlov guruhlarida kognitiv tezkorlikni rivojlantirish asosan quyidagi yondashuvlar asosida olib boriladi. Jumladan, Italiya maktabgacha ta’lim tizimida bolalarni har tomonlama rivojlantirishda Montessori metodikasi qo‘llaniladi. Bu metodika orqali bolalar mustaqil tanlov qilish, tez qaror qabul qilish va fikr almashish jarayonida kognitiv tezkorlikni shakllantiradi. Metodikada turli sensor vositalar, geometrik shakllar va ranglar yordamida idrok tezligi oshiriladi. Reggio Emilia yondashuvida esa, bolalarning ijodiy izlanishlari va o‘z fikrini tez ifodalashiga e’tibor qaratiladi. Ushbu modelda o‘yin va tajriba asosida kognitiv moslashuvchanlik rivojlantiriladi. AQShda esa HighScope metodikasi qo‘llaniladi. “Rejalashtirish–amalga oshirish–tahlil qilish” uch bosqichli modeli orqali tezkor fikrlash ko‘nikmalari shakllantiriladi.Finlandiya tajribasini tahlil qiladigan bo‘lsak, maktabga tayyorlov guruhidagi ta’limiy faoliyat jarayoni o‘yin asosidagi ta’lim metodologiyasi asosida tashkil etiladi.. Finlandiya maktabgacha ta’lim tizimida o‘yin asosidagi ta’limga urg‘u berishi bilan jahon miqyosida tan olingan. Finlandiya ta’lim tizimining asosiy komponenti sifatida o‘yin asosidagi ta’lim bolalarni tarbiyalashda muhim o‘rin egallaydi. Finlandiya yondashuvining asosiy xususiyatlari shundaki, ta’lim **integratsiyalashgan dastur** asosida tashkil etiladi. O‘yin asosidagi ta’lim tuzilgan faoliyat bilan tuzilmagan o‘yin vaqtini birlashtirgan finlandiya dasturiga integratsiyalashgan. Tarbiyachilar o‘yin tajribalari ichiga ta’lim maqsadlarini ehtiyotkorlik bilan rejalashtiradilar va kiritadilar, erkin o‘yin va maqsadli o‘qitish daqiqalari o‘rtasida muvozanatni ta’minlaydilar. Bundan tashqari, Finlandiya erta ta’limida e'tibor oldindan belgilangan natijalarga emas, balki o‘rganish jarayoniga qaratilgan. Xatolar va eksperimentlar rag‘batlantiriladi, chunki ular qimmatli ta’lim imkoniyatlarini ta’minlaydi va chidamlilikni rivojlantiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Finlandiyada o‘yin ta’limi, o‘zaro ta’sir, farovonlik va ijodkorlik fazosi sifatidagi ma’nosi milliy dastur darajasida ta’kidlanadi va amaliyotda qo‘llaniladi. O‘yin quvonch va zavq yaratadi va shuning uchun faqat kognitiv ta’lim maqsadlariga erishish uchun vosita sifatida ishlatilmasligi kerak bo‘lgan motivatsion faoliyatdir.

Singapur yondashuvining asosiy elementlari esa, maktabgacha ta’limning asosiy bosqich natijalari bolalarning holistik rivojlanishining ahamiyatini aks ettiradi, maktabgacha yillarda ular ishonch va ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirish zarurligini ta’kidlaydi. Yosh bolalarda ijtimoiy va hissiy kompetensiyalar

hamda ta’lim moyilliklarini tarbiyalash muhim. Bu rivojlanishning uchta jihati bolalarning holistik rivojlanishining asosini tashkil etadi.

Singapurda bolalarning 58% haftada 40 soatdan ortiq vaqtni bolalar bog‘chasida o‘tkazadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ECE soatlari va bolalar natijalari o‘rtasida teskari U-shaklidagi munosabat mavjud bo‘lib, burilish nuqtasi taxminan haftada 35-40 soat.

Maktabgacha yoshdagi bolalar juda ko‘p narsalarni bilishadi va bolalarning qobiliyatlarini kamsitish katta yo‘qotilgan imkoniyatni anglatadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalar oldindan bilgan asosiy mazmun bilan ko‘p vaqt o‘tkazganda, ular rivojlangan o‘qish va matematika mazmunidan ko‘proq foyda olishadi. Chiziqli sonli taxta o‘yinlari - lekin dumaloq emas - kam ta’minlangan maktabgacha yoshdagi bolalarning sonli tushunchalarini yaxshilaydi. Bu tadqiqotlar o‘yinning kognitiv rivojlanishdagi ahamiyatini tasdiqlaydi.

Yuqori darajadagi fikrlash, ijodkorlik va hatto mavhum tushunishni rivojlantiruvchi o‘qitish strategiyalari, masalan, g‘oyalar haqida yoki kelajakdagi voqealar haqida gaplashish, maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv yutuqlari bilan bog‘liq.

Bundan tashqari, Malayziyadagi ta’lim shaxsning imkoniyatlarini yaxlit va kompleks tarzda yanada rivojlantirish, shu orqali ishonch va sadoqat asosida intellektual, ma’naviy, hissiy va jismoniy jihatdan muvozanatli va uyg‘un shaxslarni yetishtirish uchun davomiy harakat shakllantiriladi.

Maktabgacha ta’limda yaxshiroq tushunish va o‘rganishni ta’minlash maqsadida ko‘rish, eshitish, teginish va kinetetik kabi ikki va undan ortiq hisni jalb qiluvchi multisensor yondashuvga urg‘u beriladi. GAMES (2010) tadqiqotiga asosan, kinetetik va teginish mashqlarida qatnashgan bolalar an'anaviy usullarni qo‘llaydiganlarga nisbatan nozik motor qobiliyatlarini yaxshilash imkoniyatiga ega ekanligi aniqlandi. Shu sababli, yuqorida ta’kidlangan muammoga asoslanib, ushbu tadqiqot maktabgacha yoshdagi o‘quvchilar nozik motor ko‘nikmalarini yaxshilashda multisensor o‘qitish uslubining samaradorligini aniqlashga qaratilgan.

Ismail va Jaafar (2021) tadqiqotlariga ko‘ra, Multisensor yondashuv ko‘rish, eshitish va kinetetik usullarning kombinatsiyasi sifatida tasvirlangan, kinetetik esa tana harakati va teginishni o‘z ichiga oladi. Bolalar ma’lumotni singdirish uchun barcha hislarni ishlatadi, bu esa ko‘rish, tovush va teginishni o‘z ichiga olgan multisensor faoliyatlarni ma’lum ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun samarali qiladi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Malayziyaning Milliy maktabgacha ta’lim standarti (KSPK)da multisensor yondashuv erta matematika, xususan, son tushunchalarini egallashda ta’kidlangan. Ta’lim dasturi sanash, tanish va yozish kabi faoliyatlarni rag‘batlantirib, dastlabki hisoblash ko‘nikmalarini shakllantiradi va son amallari uchun asos yaratadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘yin va takrorlash orqali qo‘llanilgan multisensor texnikalar bolalarning o‘qish va savodxonlik ko‘nikmalarini qiziqarli, amaliy tajribalar orqali yaxshilaydi. Bu faoliyatlar ishtiyoqni oshiradi, o‘rganishni mustahkamlaydi va bolalarni yanada murakkab tushunchalar uchun tayyorlaydi, quvnoq va samarali o‘rganish muhitini ta’minlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni o‘qitishda multisensor texnikalar nafaqat turli hislarni ishlatadi, balki o‘rganishni yanada qiziqarli olib borilishi, bolalarning stressini kamaytiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar butun o‘qitish va o‘rganish jarayonida zerikmaslik hissiga ega bo‘ladilar. Harflar chalkashligini boshdan kechirayotgan bolalar uchun o‘qishni o‘qitishda fonetik-grafik va bir vaqtda og‘zaki imlo kabi bir necha asosiy multisensor yondashuv mavjud.

Yuqoridagi tadqiqotlardan xulosa qiladigan bo‘lsak, multisensor o‘rganish texnikalari o‘qishda muammolari bo‘lgan maktabgacha tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarini o‘qitish uchun eng samarali texnikadir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, multisensor texnikalar fonetik usullardan ko‘ra samaraliroq. Yorqin yorug‘lik, zımpara qog‘ozli harflar kabi hissiy kirishlardan foydalanish mumkin bo‘lganda multisensor texnikalar yanada samarali bo‘ladi. Til o‘yinlarining maqsadi o‘quvchilarning og‘zaki o‘zaro ta’sirini rag‘batlantirish, ravonlik va ishonchni oshirish, o‘rganish kontekstini ta’minlash, zerikishni bartaraf etish, tiklanish vositasi vazifasini o‘tash, o‘lchash va boyitish imkoniyatini beradi. Bu strategiya bolalarga bir necha jihatdan foyda keltiradi. Birinchidan, u ularga so‘z, ibora va jumlalarni aniq va to‘g‘ri talaffuz qilishni mashq qilishda yordam beradi. Til o‘yinlari shuningdek rag‘batlantiruvchi vosita vazifasini o‘taydi va o‘qitishning turli bosqichlarida - dars boshida, o‘rtasida yoki oxirida - bolalarni jalb qilib, tajribani yoqimli va interaktiv qiladi.

Xalqaro tajribalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, maktabga tayyorlov guruhlarida kognitiv tezkorlikni rivojlantirish uchun:

1. **O‘yin asosidagi ta’lim** eng samarali yondashuv hisoblanadi
2. **Holistik rivojlanish** kognitiv, ijtimoiy va hissiy jihatlarni birlashtirishi kerak
3. **Yuqori malakali pedagoglar** va tizimli monitoring zarur
4. **Milliy qiymatlar** bilan zamonaviy metodlarni muvozanatlashtirish muhim

Muhokama. Xalqaro tajribalarni o‘rganish natijasida O‘zbekiston maktabgacha ta’lim tizimida kognitiv tezkorlikni rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari va farqli jihatlari aniqlanadi. Bu farqlar madaniy, ijtimoiy-iqtisodiy, pedagogik va tizimiy omillar bilan bog‘liq. Eng avvalo, Milliy qadriyatlarga asoslangan yondashuvdir. Xalqaro tajribadan farqli ravishda O‘zbekistonda milliy an’analar va qadriyatlarga asoslangan metodika qo‘llanilishi zarur. Bundan tashqari, Oilaviy qadriyatlar integratsiyasi ya’ni katta oila tizimi va avlodlar o‘rtasidagi bog‘lanish, bobo va buvilarning ta’lim jarayoniga faol ishtiroki, oilaviy hikoyalar va naqllar orqali kognitiv rivojlantirish, Milliy folklor va adabiyotni bevosita maktabgacha ta’lim tizimi o‘quv dasturiga kiritilishi, "Alpomish", "Go‘ro‘g‘li" kabi dostonlar orqali xotira rivojlantirish, xalq ertaklari va maqollar yordamida mantiqiy fikrlashni o‘stirish, an'anaviy o‘yinlar ("Beshtosh", "Chovgan") orqali kognitiv mashqlarni bajartirish orqali bolalalarni har tomonlama rivojlantirish o‘z navbatida xorijiy tadqiqotlardan farq qiladi. Resurs imkoniyatlari ham bevosita farq qiladi. Rivojlangan mamlakatlarda texnologik resurslar, zamonaviy o‘quv materiallari keng qo‘llaniladi. O‘zbekistonda esa limitli resurslar, gradual modernizatsiya jarayoni mavjud. Texnologik integratsiya darajasi bosqichma-bosqich yondashuv asosida qo‘llaniladi. Masalan, dastlabki bosqichda asosiy texnologik ko‘nikmalar (kompyuter, planshet), o‘rta bosqichda ta’limiy dasturlar va o‘yinlar, yuqori bosqichda interaktiv va multimedia vositalar qo‘llaniladi. O‘qituvchi-bola munosabatlari ham bir-biridan farq qiladi. Xalqaro standartdan farqi G‘arbda tenghuquqli hamkorlik, bolaning avtonomiyasiga urg‘u beriladi. O‘zbekistonda esa asosan hurmat va ta’zim asosidagi munosabatlar, ustozni qadrlash kabi munosabatlar singdiriladi. Bizning ta’lim tizimimizda mahalliy pedagogik innovatsiyalardan, jumladan, An'anaviy o‘yinlarni modernizatsiyasi ya’ni "Chovgan" (koordinatsiya va strategik fikrlash), "Beshtosh" (matematik hisoblash va tezkorlik), "Qo‘shiq aytish" – (xotira va ijodiy fikrlash) kabi o‘rinlar qo‘llaniladi. Mavsumiy ta’lim integratsiyasi ham ta’limiy faoliya jarayonlariga singdiriladi.

Bundan tashqari, xorijiy tadqiqotlardan farqli ravishda O‘zbekistonda maktabga tayyorlov guruhlarida kognitiv tezkorlikni rivojlantirish “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturi va Maktabgacha ta’lim konsepsiyasi asosida amalga oshiriladi. Dastur quyidagilarga urg‘u beradi:

- Didaktik o‘yinlar – tez fikrlash, tez javob qaytarish va vaziyatga mos yechim topish ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.
- Milliy ertaklar va hikoyalar – mantiqiy fikrlash, voqea ketma-ketligini tez anglash qobiliyatini rivojlantirishda asosiy vosita hisoblanadi.
- Harakatli o‘yinlar – reaktsiya tezligini oshirish va koordinatsiyani yaxshilashda samaralidir.
- Raqamli o‘quv platformalari (masalan, Bilimland, EduMarket) – bu orqali interaktiv topshiriqlar vositasida idrok tezligini oshirish mumkin.

Shuningdek, endilikda ta’lim tizimiga multisensor yondashuv elementlari ham kirib kelmoqda. Bu orqali rasm, tovush, hid, harakat vositasida bolalarning idrok tizimlari bir vaqtda faollashtiriladi.

Xorijiy tajribadan farqli ravishda multisensor yondashuvda Davlat ta’lim dasturlari va milliy qadriyatlar asos qilib olinadi. O‘yin shakllari esa xorij maktabgacha ta’lim tizimida sensor va ijodiy o‘yinlarga tayansa, bizda didaktik va harakatli o‘yinlar qo‘llaniladi. Bundan tashqari, raqamli platformalar, milliy o‘yinlar bolalarning fikrning aniq ifodasi va tez javob berish qobiliyatini rivojlantirishga yo‘naltiriladi. Xorijiy tajribadagi multisensor yondashuvda asosiy urg‘u bolalarning moslashuvchanlik va tez fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash kerakki, xalqaro amaliyotda kognitiv tezkorlikni rivojlantirish ko‘proq bolaning mustaqilligini oshirish va ijodiy izlanishga yo‘naltirish orqali amalga oshirilsa, O‘zbekistonda milliy madaniyat va an’anaviy didaktik o‘yinlar asosiy vosita sifatida qo‘llaniladi. Har ikkala yondashuvda ham multisensor elementlar, harakatli faoliyat va raqamli vositalar muhim o‘rin tutadi. Maktabga tayyorlov guruhida kognitiv tezkorlikni rivojlantirishda xalqaro va mahalliy tajribalarning integratsiyasi yuqori samaradorlikka olib kelishi mumkin. Xalqaro metodikalardan Montessori va HighScope kabi mustaqillik va strukturalangan rejalashtirish elementlarini, mahalliy amaliyotdan esa milliy ertaklar, o‘yinlar va xalq pedagogikasi unsurlarini uyg‘unlashtirish tavsiya etiladi. Shu orqali bolalarning idrok, tez fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatlari yanada mukammallashadi. **Yuqoridagi tahlillar** O‘zbekiston ta’lim tizimining o‘ziga xos kuchli jihatlarini va xalqaro tajribalarni moslashtirishda e’tiborga olish kerak bo‘lgan omillarni ko‘rsatadi.

Adabiyotlar:

1. Выготский Л.С. Психология развития как феномен культуры: избранные психологические труды / Л. С. Выготский. -М.: НОО «МОДЕК», 2002. - 510 с.

2. Веракса Т. С. От рождения до школы: инновационная программа дошкольного образования / Н.Е. Веракса, Т.С. Комарова, Э. М. Дорофеева – 5-е изд. – М.: Мозаика-Синтез, 2019. – 336.

3. Ветер Л.А. Воспитание сенсорной культуры ребенка / Пилюгина Э.Г., Венгер Н.Б - М., 2001

4. Гончаров В.С. Психология проектирования когнитивного развития: Монография. Курган: Издательство Курганского государственного университета, 2005. - 235 с

5. Bjorklund, D. F. (2018). Children's Cognitive Development: Contemporary Perspectives on Individual Differences. Academic Press.

6. Diamond, A., & Lee, K. (2013). Executive Functions and Their Neural Substrates. Developmental Psychology Review, 64(2), 135-168.

7. Galinsky, E. M. (2010). Cognitive Skill Formation in Early Childhood Development. Educational Publishers.

8. OECD Research Department. (2020). Early Childhood Cognitive Development: Nordic Policy Analysis. OECD Academic Publications.

9. Pellegrini, A. D., & Holmes, R. M. (2009). Play-Based Learning in Contemporary Education. Cambridge University Press.

10. Zelazo, P. D., Carlson, S. M., & Kesek, A. (2016). Executive Function Development: Theoretical and Educational Implications. National Educational Research Center.

11. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Qarori. (2019). "Maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha strategik rivojlantirish dasturi".

12. Mirziyoyev, Sh. M. (2020). "Ta’lim-tarbiya sektorini transformatsiya qilish strategiyasi". Prezidential Decree Collection.

O‘QITUVCHI QADRIYATLI MUNOSABATINING KICHIK MAKTAB O‘QUVCHILARIGA PSIXOLOGIK TA’SIRI

Muxiddinova Dilrabo Baxriddin qizi,
Termiz davlat universiteti o‘qituvchisi

Mazkur maqolada o‘qituvchi qadriyatli munosabatining kichik maktab o‘quvchilariga psixologik ta’siri, ta’limning boshlang‘ich bosqichida o‘qituvchining o‘quvchilarga qadriyatli munosabatining mohiyati, taniqli psixolog olimlarning maktabgacha va kichik maktab yoshida talabgorlik darajasining shakllanishi bo‘yicha olib borgan tadqiqotlari haqida ma’lumotlar bayon etilgan. Shuningdek, boshlang‘ich sinflarda o‘quv-tarbiya jarayoni muvaffaqiyatida o‘quvchining ichki ehtiyojlari, motivlari, bilimlarni egallashi, bilim va ko‘nikmalari, qadriyatlariga munosabat alohida ahamiyatga ega ekanligi, tarbiyadagi eng oliy qadriyat - bu bola shaxsi bo‘lib, bu qadriyat pedagogning ongiga, qadriyatlari tizimiga singishi uchun pedagogning o‘zini, fikrlash tarzini va xulq-atvorini muvofiqlashtirish lozimligi haqidagi qarashlari tushuntirib berilgan.

Kalit so’zlar: *o‘qituvchi, o‘quvchi, munosabat, qadriyat, vijdonlilik, adolat, burch, odob, mas’uliyat.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ ЦЕННОСТНОГО ОТНОШЕНИЯ УЧИТЕЛЯ НА МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В данной статье рассматривается психологическое воздействие ценностной установки учителя на учащихся начальной школы, раскрывается сущность ценностной установки учителя по отношению к учащимся на начальном этапе обучения, исследуются исследования известных психологов по формированию уровня притязаний в дошкольном и младшем школьном возрасте. Также обосновываются взгляды о том, что внутренние потребности, мотивы, усвоение знаний, отношение к знаниям и умениям, ценностные установки ученика имеют особое значение в успешности образовательного процесса в начальных классах, что высшей ценностью в образовании является личность ребенка, и что для того, чтобы эта ценность была усвоена учителем, он должен скоординировать себя, свой образ мышления и поведение.

Ключевые слова: *учитель, ученик, отношение, ценность, честность, справедливость, долг, этикет, ответственность.*

PSYCHOLOGICAL IMPACT OF TEACHER'S VALUE-BASED ATTITUDE ON EARLY SCHOOL STUDENTS

This article examines the psychological impact of the teacher's value attitude on primary school students, reveals the essence of the teacher's value attitude towards students at the initial stage of education, examines the research of famous psychologists on the formation of the level of aspirations in preschool and primary school age. It also substantiates the views that internal needs, motives, acquisition of knowledge, attitude to knowledge and skills, value attitudes of the student are of particular importance in the success of the educational process in primary grades, that the highest value in education is the child's personality, and that in order for this value to be assimilated by the teacher, he must coordinate himself, his way of thinking and behavior.

Keywords: *teacher, student, attitude, value, honesty, fairness, duty, etiquette, responsibility.*

Kirish. Ta’limning boshlang‘ich bosqichidanoq o‘quvchilar uchun muhim ahamiyat kasb etadigan, ular uchun manzur bo‘lgan, talab-istaklariga mos keladigan voqeliklarga tayanib ta’limni tashkil etish, o‘quv faoliyatiga qiziqishlarini uyg‘otish orqali o‘quv motivlarini shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “Yana bir muammoni hal etish o‘ta muhim hisoblanadi: bu pedagoglar va professor-o‘qituvchilar tarkibining professional darajasi, ularning maxsus bilimlaridir. Bu borada ta’lim olish, ma’naviy ma’rifiy kamolot masalalari va haqiqiy qadriyatlarini shakllantirish jarayonlariga faol ko‘mak beradigan muhitni yaratish zarur”. – deb aytgan fikrlari muammoning dolzarbligini yanada asoslaydi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Jamiyatda ro‘y berayotgan o‘zgarishlar ta’lim jarayoni obyekti va subyekti hisoblangan o‘quvchilarning insoniy fazilatlari shakllanishiga ta’siri katta. Shuni nazarda tutgan holda o‘quvchilarning ta’lim-tarbiya jarayonida har tomonlama barkamol insonlar bo‘lib etishishini ta’minlash masalasiga mamlakatimizda alohida e'tibor qaratib kelinmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi “Uzluksiz ma’naviy tarbiya” Konsepsiyasi shu paytgacha jamiyatda shakllangan qarashlarni

o‘zgartirishni ko‘zda tutadi. Jumladan, ijtimoiy ongda «bola tarbiyasining mevasi keyin, maktabni bitirib, katta bo‘lganida ko‘rinadi», degan qarash bor. Bu fikrga qo‘shilib bo‘lmaydi. Chunki hayotda bola necha yoshda bo‘lsa, shu yoshga mos implitsit xulq kutiladi.

Q.Nazarov “Inson bolasining shaxsga aylanishi, o‘z qadrini va o‘zgalar qadrini anglash jarayoni uzoq yillar davom etadi. Umuman, uchinchi ming yillikda butun dunyoda qadrlash falsafasining umuminsoniy mezonlarini amaliyotda qo‘llashga ehtiyoj kuchaydi. Taassufki, inson zoti sayyoramizda yashagan ilk davridan boshlab qadr va qadriyatni ustuvor bilganida, yer yuzining zamonaviy manzarasi butunlay boshqacha tus olgan, kishilikni ekologik bo‘ronlar, urush xavfi va ma’naviy tanazzul kabi umumbashariy muammolar kutib turmagan bo‘larmidi?” deb ta’kidlagan. [6]

Rus psixologiya va pedagogika fanida “qadriyatlar yo‘nalishlari” atamasi 1960-yillarda paydo bo‘lgan bo‘lib, ongni nafaqat borliqning aksi sifatida, balki unga nisbatan amaliy munosabat sifatida talqin qilish shuni ko‘rsatdiki, muhim narsa, hodisalarni insonga ta’sir qiladigan, uning xatti-harakatlarini belgilaydigan ehtiyojlar va qadriyatlar shaklida taqsimlashdan iborat ekanligi e'tirof etilgan.

V.N.Myasihev o‘zining psixologik munosabatlar kontseptsiyasida qadriyat yo‘nalishlari muammosini ko‘rib chiqadi. U insonning munosabatini “tajribaga asoslangan ongli, tanlangan, uning xatti-harakatlari, reaktsiyalari va tajribalarida ifodalangan obyektiv voqelikning turli jihatlari bilan psixologik aloqasi” deb tushunadi. [6]

I.S.Konning ta’kidlashicha: “Ba’zi bir ijtimoiy qadriyatga yo‘naltirilgan yo‘nalishlar qadriyat yo‘nalishlari deb ataladi”. F.E.Vasilyuk tajribalarni aqliy muvozanatni tiklashga, mavjudotning yo‘qolgan ma’nosini, bir so‘z bilan aytganda, “ma’no ishlab chiqarishda” tiklashga qaratilgan faoliyatning maxsus shakli sifatida ko‘rib chiqib, qadriyat yo‘nalishlari faoliyatidagi tajribalarning roliga e'tiborni qaratadi.

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar. Qadriyat yo‘nalishlari bu murakkab tuzilma bo‘lib, unda 3 ta asosiy komponentni ajratish mumkin: kognitiv, hissiy va xulq-atvorli. Kognitiv - bu bilim elementi, hissiy - bu baholashdan kelib chiqadigan hissiy tarkibiy qism; xulq-atvor - insonning xulq-atvorida qadriyat yo‘nalishlarini amalga oshirish bilan bog‘liq.

Taniqli pedagog, olim D.Feldshteynning “O‘zgarayotigan dunyoda o‘zgarayotgan bola: yangi maktabning psixologik-pedagogik muammolari” nomli asarida: yosh avlodning qadriyat yo‘nalishi bo‘yicha moddiy-pragmatik yondashuvga o‘tish jarayonida vijdonlilik, adolat, burch, odob, mas’uliyat, beparvolik, mehnatsevarlik, yoshi kattalarga qurmat kabi axloqiy fazilatlarida salbiy jihatlari ko‘payib borish qavfi kuchli hisoblanishi ta’kidlanadi. [9]

Pedagogik adabiyotlarda qadriyatlar muammosiga T.K.Axayan, Z.I.Vasileva, J.Gudechek, M.E.Duranova, M.G.Kazakino, A.V.Kiryakovalarning tadqiqotlari baqishlangan.[2]. O‘qituvchilar uchun insonning qadriyat yo‘nalishlari uning asosiy psixologik xususiyatlarini birlashtiradigan asosiy tarkibiy qismidir. “Bu shaxsiyatning atrofdagi voqelik bilan munosabatlarining xususiyatlarini va ma’lum darajada uning xatti-harakatlarining xususiyatlarini belgilaydigan qadriyat yo‘nalishlari”. Shuning uchun shaxsni shakllantirish xususiyatlarini o‘rganayotganda, avvalambor, uning qadriyat yo‘nalishlarini shakllantirish jarayoniga ta’sir etuvchi lahzalarni hisobga olish kerak.

Psixologlardan L.I.Bojovich, I.V.Dubrovina, B.V.Zeygarnik, G.M.Krasnevskaya, E.A.Serebryakovalarning maktabgacha va kichik maktab yoshida talabgorlik darajasining shakllanishi bo‘yicha olib borgan tadqiqotdari ularning faoliyatida muvaffaqiyatsizliklar jamoada obyektiv omadsizlikni yuzaga keltirib, tengdoshlari bilan muloqotda ehtiyojlarni qondirishga to‘sqinlik qiladi. [8]

Boshlang‘ich sinflarda o‘quv-tarbiya jarayoni muvaffaqiyatida o‘quvchining ichki ehtiyojlari, motivlari, bilimlarni egallashi, bilim va ko‘nikmalari, qadriyatlariga munosabat alohida ahamiyatga egadir. Faoliyat va xulq-atvorga motivatsion va qadriyatli yoshdoshishi masalalari taniqli psixolog V.G.Aseeva, L.A.Bloxinoy, A.N.Leonteva, V.N.Myasihea, S.L.Rubinshteyn, A.N.Piyanzina kabilarning tadqiqotlari predmeti bo‘lib xizmat qilgan. Ularning tadqiqotlarida o‘quvchilarda qadriyatlarni shakllantirishning bir qator mexanizmlari ko‘rib chiqilgan.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida qadriyatlar tizimining shakllanishiga ikkita, ya’ni obyektiv va subyektiv omillar ta’sir ko‘rsatadi. Obyektiv omillarga ta’lim muassasasining moddiy-texnik bazasi, yaqin atrofidagi olamning holati, subyektiv omillarga esa, bolalarning psixofiziologik xususiyatlari, ularning motivlari va xususiyatlarining o‘ziga xosligi kabilar kiradi. Subyektiv omillar esa bevosita o‘quvchi shaxsining individual xususiyatlari, qiziqishlari, yo‘nalganligi kabilar bilan bog‘liq holda rivojlanadi.

Tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, o‘qishga nisbatan ijobiy munosabat boshlang‘ich sinf o‘quvchilik davrining oxirlariga kelib, birmuncha pasayish ko‘zga tashlanadi. O‘quv faoliyatiga qiziqish - 1-2-sinflarda ko‘tarilib, 3-4-sinflarda pasayadi. O‘quv faoliyatiga qiziqishning pasayishida o‘qituvchining tayyor materialni bayon etishi va o‘quvchilarning yodlab olishlari ustanovkasi ustunlik qiladi va o‘quvchilarning faolliklari taqlid qilish xarakterida bo‘ladi. 3-4-sinf o‘quvchilari odatda o‘qilganlarni qayta hikoya qilib

borishni, doskada yozilgan mashqni ko‘chirib yozishni, qoidalar va she'rlarni yodlashni yoqtirmaydilar va aksincha, misol va masalalarni mustaqil ravishda yechishni, tabiat hodisalarini kuzatishni, rasm chizish va plastilin va loydan narsalar yasash ishlarini yaxshi ko‘radilar. Boshqacha aytganda, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar tashabbus va mustaqillik imkoniyati bor bo‘lgan ishlarga ko‘proq qiziqish bildiradilar. Kichik maktab yoshida o‘qishga qiziqishning pasayish sabablaridan biri sifatida V.A.Suxomlinskiy o‘qituvchi tomonidan past bahoning ko‘p qo‘yilishi, bu esa bolada o‘qishga nisbatan qiziqishning pasayishi va o‘z imkoniyatlariga nisbatan bo‘lgan ishonchning pasayishida deb biladi.

Yuqoridagi holat taqlilidan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida qadriyatlar tizimining shakllanishi ko‘p jihatdan boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining qadriyatlariga bog‘liq bo‘ladi. Aynan o‘qituvchi shaxs va mutaxassis sifatida bolalarni ijtimoiy munosabatlar, madaniyat olamiga olib kiradi, ularni insoniyat tomonidan yaratilgan ma’naviy boyliklar va yangi yutuqlari bilan bog‘laydi. O‘qituvchi faoliyatining qadriyatli mo‘ljallari o‘quvchilar ta’lim faoliyatining natijalarida ko‘rinadi. Bu tadqiq etilayotgan muammoning yana bir tomonidir. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari qadriyatlari tizimining empirik eksperimental tadqiqi zamonaviy boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining aniq qiyofasini shakllantirish, ustun va ahamiyati past bo‘lgan qadriyatlarini aniqlash imkonini beradi.

Olimlardan V.A.Slastenin, A.A.Gritsanov, V.A.Yadov, E.A.Rudenko kabilar o‘z tadqiqotlarida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari qadriyatlari tizimining o‘quvchilarda qadriyatlari tizimi shakllanishiga ta’sirini o‘rganganlar. V.A.Slastenin nuqtayi nazaricha, qadriyat – bu inson va jamiyat uchun ijobiy ahamiyatga ega bo‘lgan voqea qodisalarning ashyoviy-predmetli xususiyati, insonlarning psixologik tavsifi, ijtimoiy hayotiy hodisadir.[1]

A.A.Gritsanovning yozishicha, qadriyatlar tizimi ma’lum darajala inson xulqining yo‘nalganligini oldindan ko‘rsatib beruvchi faoliyat subyektining ustanovkalarini (yo‘l-yo‘riqlarini) shakllantiradi. qadriyatlar – shaxs tuzilishidagi individning hayotiy tajribalari, ijtimoiylashuv va ijtimoiy moslashuv asosida shakllangan va hosil bo‘lgan, ahamiyatli narsalarni (belgilangan kishiga xos) ahamiyatsizlari (xos bo‘lmagan), hayotiy maqsadlari doirasiga mos keladigan yoki mos kelmasligini anglash orqali, shuningdek, ularni amalga oshirishning ma’qul usullarini ajratuvchi ichki (dispozitsion) elementlaridir.

V.A.Yadov pedagogik faoliyatdagi mustaqil qadriyatlarni o‘z atrofida aynan hayotiy qiziqishlarini kengaytirishga qodir fikrlar va hissiyotlardan iborat ierarxik tuzilma sifatidagi inson ongining asosi deb hisoblaydi. Shuning uchun pedagoglarning shaxsiy-professional qadriyatlari rivojlanishi o‘qituvchining o‘zini baholashiga ta’sir ko‘rsatuvchi, uning o‘z-o‘zini rivojlantirish va o‘zini namoyon etishdek oliy ijtimoiy ehtiyojlariga javob beruvchi, pedagog faolligining bir ko‘rsatkichi sifatida qaraladi. Bundan tashqari o‘qituvchining faoliyatida qadriyatlar ijtimoiy yetuklik, fuqarolik mas'uliyati, professional ideallari va insonparvarligi omillari sifatida qaraladi.

E.A.Rudenkoning yozishicha, tarbiyadagi eng oliy qadriyat - bu bola shaxsidir. Bu qadriyat pedagogning ongiga, qadriyatlari tizimiga singishi uchun pedagogning o‘zini, uning fikrlash tarzini va xulq-atvorini muvofiqlashtirish lozim. Bu esa, ko‘nikma va malakalarini takomillashtirish, eng zamonaviy texnik vositalarva ta’lim jarayonigayangi eksperimental dasturlani kiritish bilan emas, balki yangicha tafakkurning vujudga kelishi bilan bog‘liq.

Darhaqiqat, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ta’lim faoliyatini tashkil etish va savodini o‘stirishda shaxsiy-qadriyatli yondoshuvni qo‘llashda albatta ularning so‘z boyligi ham alohida ahamiyat kasb etadi. Maktabga qelish arafasida bolaning so‘z boyligi o‘z fikrini bayon eta oladigan darajada ortadi. 6 yoshdagi normal rivojlanayotgan bola o‘z nutqida 3000-7000 so‘zni ishlatadi. Bolalar nutqining o‘sishida ularning maktabdagi o‘qish faoliyati ayniqsa, katta rol o‘ynaydi. Bola maktabga kelmasidan oldin o‘zi qanday gapirayotgani ustida o‘ylab o‘tirmasdan, o‘z nutqidan faqat aloqa va bilish vositasi tariqasida foydalanadi. Maktabda esa bola gaplashayotgan til o‘qitiladigan va o‘rganiladigan fan bo‘lib qoladi.

Tadqiqotchi G.Mamatova “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida adabiy tushunchalarni shakllantirish metodikasi” nomli metodik qo‘llanmasida adabiy tushunchalar haqida kichik yoshdagi o‘quvchilarga ma’lumot berish bilan birga, badiiy asar tilini o‘rganishga alohida to‘xtalgan. Uning fikricha, badiiy asar tilini o‘rganish o‘quvchilar nutqini adabiy atamalar, tasviriy vositalar, badiiy til elementlari bilan boyitish demakdir. [4]

Olingan natijalar va ularning tahlili. O‘quv faoliyati boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun nafaqat bilish jarayonlarining yuqori darajada rivojlanishi, balki ularning shaxs xususiyatlarini rivojlantirish uchun ham imkoniyat yaratadi. Kichik maktab yoshi davrida bola shaxsining shakllanishi davom etadi. O‘quvchining maktabdagi muvaffaqiyati uning keyingi psixik rivoji va shaxsining shakllanishida to‘liq ijobiy asos bo‘ladi. Buning natijasida bolaning o‘z-o‘zidan oilasi, o‘qiyotgan sinfi va boshqa jamoalardagi o‘z o‘rnini anglay boshlaganini ko‘rish mumkin. Yangi faoliyatga o‘tish o‘quvchi bolaning o‘z asosiy faoliyatiga yangi munosabatni paydo qiladi. Unda burch hissi o‘sa boshlaydi. U o‘qish shart ekanligini va u

uning burchi ekanligini, belgilab qo‘yilgan qoida va talablar bajarilishishartligini anglaydy. O‘zini haqiqiy o‘quvchidek his qilgan holda unda yaxshi o‘qishga ehtiyoj paydo bo‘ladi.

Bolaning ustoziga bo‘lgan munosabati yomon baho olib xafa bo‘lgan taqdirda ham ijobiy va unga ishonch bildirishi saqlanib qolaveradi. Unda o‘rtoqlari va sinfdoshlari o‘rtasida mavqeli bir o‘rinni egallashga harakat yuzaga kelib, asta sekinlik bilan o‘rtoqlari fikrlariga asoslanish paydo bo‘ladi.

O‘quv faoliyati boshlang‘ich sinf bolalarda o‘qishda ma’lum yutuqlarga erishish ehtiyojini qondirishga, shuningdek, tengdoshlari orasida o‘z o‘rniga ega bo‘lishiga imkoniyat ham yaratadi. Aynan ana shu o‘rin yoki mavqega erishish uchun ham bola yaxshi o‘qishga harakat qiladi. Bu yoshdagi bolalar doimiy ravishda o‘zlari erishgan muvaffaqiyatlarini boshqa tengdoshlari muvaffaqiyatlari bilan solishtiradilar. Ular uchun doimo birinchi bo‘lish nihoyatda muhim. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilik davrida bolalardagi musobaqaga kirishish motivi tabiiy psixologik ehtiyoj hisoblanib, bu motiv ularga kuchli emotsional zo‘riqishni beradi. Bu xususiyatlar aslida boqcha davridan boshlab yuzaga kela boshlaydi va boshlang‘ich sinf o‘quvchilik davrida, shuningdek o‘smirlik davrida ham yaqqol ko‘zga tashlanadi.

R.A.Mavlyanova, N.X.Raxmankulovalarning tadqiqotlarining ko‘rsatishicha, maktab ish faoliyatida ko‘pincha o‘quvchilarni bir - birlariga taqqoslanadi, birining o‘qishidagi muvafaqqiyatlari ikkinchisiga uni uyaltirilib maqtaladi “Qara, u qanday yaxshi o‘qiydi”, soddadillik bilan ikkinchisi ham yaxshi harakat qilishiga ishoniladi.

Tadqiqotchilar “O‘quvchilarni bir - biriga taqqoslash, solishtirish maqsadga muvofiqmi”, “Bunday taqqoslash yaxshi o‘zlashtira olmaydigan o‘quvchini rag‘batlantira oladimi” kabi savollarga javob olish uchun psixologik test o‘tkazib, sinfda o‘quv yili davomida o‘quvchini faqat o‘zi bilan taqqoslandi, faqat uning o‘ziga o‘qituvchi yutuqlari, bilim saviyasi haqida ma’lumot bergan. Boshqa sinfda esa, bir o‘quvchining yutuqlari unga imkoniyatlari bo‘yicha teng boshqalarning ish o‘qish natijalari bilan taqqoslangan, uchinchisida esa umuman taqqoslash bo‘lmagan. O‘quv yili oxirida eng yaxshi yutuqlar bir xil imkoniyatli, lekin o‘qishda turli munosabatda bo‘lganligi sababli turli natijalarga erishgan o‘quvchilarni taqqoslangan sinfda bo‘lgan. Taqqoslash o‘quvchini siqib qo‘ymasligi, balki unga yordam bergan. O‘quvchi o‘zi bilan taqqoslangan sinfda ham yaxshi natijalar qayd etilgan. Yaxshi o‘zlashtiruvchi va yomon o‘zlashtiruvchi bolalar taqqoslangan sinfda esa umuman boshqacha natija kuzatilgan. O‘tkazilgan tajriba olimlarni quyidagi xulosaga keltirgan: “O‘quvchilarni bir - biriga shunday taqqoslash kerakki, birini maqtash yoki ikkinchisini kamsitish emas, balki o‘quvchilarni yaxshiroq natijaga erishishga, shaxsiyatini rivojlantirishga undash, rag‘batlantirish kerak”. [5]

Xulosa. Boshlang‘ich sinfda bolalar kattalarning u haqidagi fikrlari va bergan baholariga qarab, o‘zlarini baholashga urinadilar. Shuningdek, o‘quvchining o‘ziga-o‘zi beradigan bahosi, turli faoliyatlaridagi muvaffaqiyatlariga ham bog‘liq bo‘ladi. Boshlang‘ich sinf o’quvchilarda o‘z-o‘ziga beradigan baholari turlicha - yuqori, adekvat - mos yoki past bo‘lishi mumkin. Bu yoshdagi bolalarda mavjud bo‘lgan ishonuvchanlik, ochiqlik, tashqi ta’sirlarga beriluvchanlik, itoatkorlik kabi xususiyatlari ularni shaxs sifatida shakllantirish uchun yaxshi imkoniyat yaratadi. Kichik maktab o‘quvchilik davrida o‘z-o‘zini boshqarishga o‘tishi nihoyatda muhimdir. Shu tufayli bu davrda o‘qituvchining qo‘llab quvvatlashi, ularning kichik muvaffaqiyatlarini rag‘batlantirib borishlari o‘quvchilarda o‘ziga ishonch tuyg‘usini oshirib, o‘zlariga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Бототова Ж.А., Кострикова Ю.В., Радченко Е.А., Рахманова М.Н. Ценностные ориентации педагогов начальных классов // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 1-2. – С. 260-263.

2. Кирьякова А.В. Теория ориентаций личности в мире ценностей. Оренбург, 1996.190 с.

3. Круглова Б.С., Козлов В.И. Формирование нравственных ценностных ориентаций младших школьников средствами изобразительного искусства. Минск, 1993. 222 с.

4. Маматова Г Бошланғич синф ўқувчиларида адабий тушунчаларни шакллантириш методикаси.– Т.: Истиқлол, 2010. –55 б.

5. Р.А.Мавлянова, Н. Х.Рахманкулова Бошланғич таълимда инновация (методик қўланма), Тошкент, ТДПУ, 2007 й, 175 б.

6. Мясищев В.Н. Психология отношений. Воронеж, 2000.С. 176.

7. Назаров Қ. Фалсафа асослари.— Т., «Ўзбекистон» нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2005. -384 б.

8. Смоленская А.Н. Особенности личностного развития детей в предшкольном и младшем школьном возрасте // Вестник костромского государственного университета. серия: Педагогика. Психология. Социокинетика 2020.

9. Фельдштейн Д.И. Изменяющийся ребёнок в изменяющемся мире: психолого-педагогические проблемы новой школы // Образовательная политика. 2010. N 5 - 6.

INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH ORQALI TEXNOLOGIYA DARSLARIDA INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA O‘QITISHNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Nasrullayeva Fatima Azatovna,
A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti
“Ijtimoiy va amaliy fanlar metodikasi” kafedrasi dotsenti v.b.,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Ushbu maqolada innovatsion texnologiyalarni qo‘llash orqali texnologiya darslarida integrativ yondashuv asosida o‘qitish samaradorligini oshirish masalalari ko‘rib chiqiladi. Innovatsion texnologiyalar ta’lim jarayonini yanada interfaol va qiziqarli qilishga, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash hamda muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Integrativ yondashuv esa turli fanlararo bog‘lanishni mustahkamlash, o‘quv materiallarini yaxlit tarzda o‘zlashtirish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari innovatsion texnologiyalar va integrativ yondashuvni birgalikda qo‘llash texnologiya darslarining samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: *innovatsion texnologiyalar, texnologiya darslari, integrativ yondashuv, ta’lim samaradorligi, interfaol ta’lim, fanlararo bog‘lanish, ta’lim jarayoni, o‘quvchilarning faolligi.*

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГИИ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В данной статье рассматриваются вопросы повышения эффективности обучения на уроках технологии с использованием инновационных технологий и интегративного подхода. Инновационные технологии способствуют более интерактивному и интересному учебному процессу, развитию у учащихся навыков самостоятельного мышления и решения проблем. Интегративный подход укрепляет межпредметные связи и позволяет усваивать учебный материал целостно. Результаты исследования показывают, что совместное применение инновационных технологий и интегративного подхода значительно повышает эффективность уроков технологии.

Ключевые слова: *инновационные технологии, уроки технологии, интегративный подход, эффективность обучения, интерактивное обучение, межпредметные связи, учебный процесс, активность учащихся.*

ENHANCING THE EFFECTIVENESS OF TEACHING TECHNOLOGY LESSONS BASED ON AN INTEGRATIVE APPROACH THROUGH THE USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES

This article examines the issues of improving the effectiveness of teaching technology lessons through the use of innovative technologies and an integrative approach. Innovative technologies contribute to making the educational process more interactive and engaging, fostering students' independent thinking and problem-solving skills. The integrative approach strengthens interdisciplinary connections and allows students to assimilate educational material in a holistic manner. The research results demonstrate that the combined use of innovative technologies and the integrative approach significantly enhances the effectiveness of technology lessons.

Keywords: *innovative technologies, technology lessons, integrative approach, educational effectiveness, interactive learning, interdisciplinary connections, educational process, student engagement.*

Kirish. Zamonaviy ta’lim jarayonining asosiy maqsadi – o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini samarali, dolzarb va amaliy tarzda shakllantirishdir. Global texnologik taraqqiyot va tezkor axborot almashinuvi sharoitida ta’lim sohasida innovatsion yondashuvlar, yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish va samarali qo‘llash ayniqsa muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, texnologiya fanlari darslarida innovatsion texnologiyalar va integrativ yondashuvlarni qo‘llash orqali o‘quv jarayonining sifatini oshirish, o‘quvchilarning o‘zlashtirish faolligini va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish borasida izlanishlar tobora kengayib bormoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Texnologiya darslari – maktab ta’limida amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish va dunyoqarashni kengaytirish uchun muhim fanlardan biri hisoblanadi. Ushbu fan orqali o‘quvchilar nafaqat texnik bilimlarni egallaydi, balki kundalik hayotda uchraydigan muammolarni aniqlash, tahlil qilish va ularni samarali hal etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Texnologiya fanini o‘qitishda an’anaviy

usullar o‘rnini bosib, innovatsion yondashuvlar va integrativ metodlarni qo‘llashning ahamiyati ortmoqda. Innovatsion texnologiyalar ta’lim jarayoniga interfaol elementlar kiritib, o‘quvchilarning diqqatini jalb etish, ularning mustaqil ishlashiga sharoit yaratish, hamda ta’limni individual va guruhda olib borish imkoniyatlarini kengaytiradi. Masalan, multimedia vositalari, virtual laboratoriyalar, elektron o‘quv qo‘llanmalar, interaktiv doskalar va boshqa zamonaviy texnologiyalar o‘quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Bu esa o‘z navbatida o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini oshirishga xizmat qiladi [1].

Bundan tashqari, integrativ yondashuv – bu turli fanlar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni mustahkamlash va ta’lim mazmunini yaxlit shaklda o‘rgatish orqali o‘quv jarayonini boyitish usuli bo‘lib, u o‘quvchilarga ko‘p jihatdan yanada chuqurroq va kengroq bilim olish imkonini beradi. Texnologiya fanini matematika, fizika, informatika kabi fanlar bilan bog‘lab o‘qitish, o‘quvchilarning mavzuni yanada yaxshi tushunishiga va amaliyotda qo‘llashiga yordam beradi. Integrativ yondashuv yordamida o‘quv jarayoni ko‘proq mantiqiy bog‘lanishlarga asoslanadi, bu esa bilimlarning mustahkamlanishini ta’minlaydi. Ta’limning samaradorligi deganda nafaqat o‘quvchilarning bilim darajasi, balki ularning ko‘nikmalari, qobiliyatlari, o‘z-o‘zini rivojlantirishga bo‘lgan tayyorligi ham tushuniladi. Shu bois, texnologiya darslarida innovatsion texnologiyalar va integrativ yondashuvni birgalikda qo‘llash, o‘quvchilarning faolligini oshirish, ularni ijodiy fikrlashga undash, amaliy ko‘nikmalarni mustahkamlash va ta’lim sifatini yaxshilash uchun muhim vosita hisoblanadi.

Ushbu maqolada innovatsion texnologiyalarni ta’lim jarayonida qo‘llash, integrativ yondashuvni amalga oshirish yo‘llari va ularning texnologiya darslaridagi samaradorlikka ta’siri tahlil qilinadi. Ta’lim jarayonida yuzaga keladigan muammolar va ularni hal etish strategiyalari ham ko‘rib chiqiladi. Maqolaning asosiy maqsadi – innovatsion texnologiyalar va integrativ yondashuv asosida texnologiya fanini o‘qitishda ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llarini aniqlash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bugungi kunda ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni joriy etish masalalari ko‘plab olimlar tomonidan tadqiq qilinmoqda. Innovatsion texnologiyalarning o‘quv jarayonini interfaol, samarali va zamonaviy shaklda tashkil etishga xizmat qilishi haqida ko‘plab ilmiy manbalarda ta’kidlanadi. Masalan, Islomov innovatsion texnologiyalar ta’limning individual xususiyatlarini hisobga olish imkonini yaratib, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va ijodiy faoliyatini rag‘batlantirishga xizmat qilishini qayd etadi [1].

Texnologiya fanini o‘qitishda integrativ yondashuvning ahamiyati ham keng tadqiq qilingan. Turli fanlararo bog‘lanishlar o‘quvchilarni mavzuni yaxlit va chuqur tushunishga undaydi hamda o‘zlashtirishni samarali qiladi. Saidovning fikricha, integrativ yondashuv fanlararo aloqa va o‘zaro bog‘lanishni kuchaytirib, o‘quvchilarning kompleks fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi [2]. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi ta’lim standartlarida ham integrativ yondashuv ta’lim mazmunini boyitish va o‘quv jarayonini yaxshilashda muhim vosita sifatida ko‘rsatilgan.

Innovatsion texnologiyalar va integrativ yondashuvni birgalikda qo‘llash haqida zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda ko‘plab muvaffaqiyatli tajribalar keltiriladi. Masalan, Abdurahmonova texnologiya darslarida multimedia vositalarini qo‘llash orqali o‘quvchilarning qiziqishi va faolligi sezilarli darajada oshganini ta’kidlaydi. Elektron ta’lim resurslari va interaktiv metodlar integrativ yondashuvni samarali amalga oshirishga yordam beradi, bu esa ta’lim sifatini yanada oshiradi.

Bundan tashqari, xorijiy tadqiqotlarda ham innovatsion texnologiyalar va integrativ yondashuv ta’lim samaradorligini oshirishda muhim omil sifatida ko‘riladi. Misol uchun, Johnson va hamkasblari o‘quv jarayonida raqamli texnologiyalarni qo‘llash orqali o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini oshirishga erishilganini ma’lum qilgan. Shuningdek, Lee integrativ yondashuv yordamida fanlararo muloqotni rivojlantirish va o‘quvchilarning muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini yaxshilash mumkinligini ta’kidlaydi.

Mavjud adabiyotlarda innovatsion texnologiyalar va integrativ yondashuvni samarali tatbiq etish uchun o‘qituvchilarning malakasini oshirish, texnik jihozlar va o‘quv-metodik bazani yaxshilash zarurligi ko‘p ta’kidlanadi. Bu esa ta’lim jarayonida yangi metod va texnologiyalarni muvaffaqiyatli joriy etish uchun kompleks yondashuv zarurligini anglatadi. Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, innovatsion texnologiyalar va integrativ yondashuv ta’lim jarayonini yanada interfaol, qiziqarli va samarali qilishda muhim vosita hisoblanadi. Ularning birgalikda qo‘llanilishi texnologiya fanlarida o‘quvchilarning bilim darajasini oshirish, ko‘nikmalarni rivojlantirish va ta’lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi [5].

Olingan natijalar va ularning tahlili. Bugungi ta’lim tizimida texnologiya fanini o‘qitishda innovatsion texnologiyalarni keng qo‘llash va integrativ yondashuvni joriy etish orqali o‘qitish samaradorligini oshirish muhim vazifa sifatida qaralmoqda. Innovatsion texnologiyalar ta’lim jarayoniga interfaol elementlar qo‘shib, o‘quvchilarning qiziqishini oshirish, mavzuni yaxshiroq tushunish va mustaqil fikrlashni rivojlantirish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, integrativ yondashuv turli fanlar o‘rtasidagi

bog‘lanishni mustahkamlab, o‘quvchilarga murakkab muammolarni ko‘p jihatdan tahlil qilish va hal etish imkonini beradi.

Texnologiya darslarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish o‘quv jarayonining sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi. Interaktiv doskalar, multimedia taqdimotlar, virtual laboratoriyalar va onlayn platformalar yordamida o‘quvchilar mavzuni nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliyot bilan ham mustahkamlashadi. Bunday texnologiyalar o‘quvchilarning faol ishtirokini rag‘batlantiradi, darslarni yanada qiziqarli va ta’sirli qiladi. Shu sababli, innovatsion texnologiyalarni o‘qitishda samarali vosita sifatida ko‘rish mumkin [6].

Integrativ yondashuv esa texnologiya darslarini boshqa fanlar, xususan matematika, fizika, informatika bilan bog‘lab olib borishni nazarda tutadi. Bu yondashuv o‘quvchilarga fanlararo bog‘lanishlarni tushunishga, mavzularni bir butun sifatida qabul qilishga yordam beradi. Masalan, mexanikani o‘rgatishda fizika qonunlari bilan bog‘lash, dasturlash bo‘yicha mashg‘ulotlarni informatika bilan integratsiya qilish ta’lim jarayonining yanada samarali bo‘lishini ta’minlaydi. Shu tariqa, o‘quvchilar o‘z bilimlarini kengroq kontekstda qo‘llashni o‘rganadilar.

Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim jarayonini individualizatsiya qilish imkoniyati ham mavjud. Har bir o‘quvchining qobiliyatlari va ehtiyojlariga mos keluvchi o‘quv materiallari, shaxsiy o‘quv yo‘llari ishlab chiqilishi o‘quvchilarni yanada faol va samarali o‘qishga undaydi. Integrativ yondashuv esa bu jarayonni yanada boyitib, o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligini oshiradi, guruhda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bundan tashqari, o‘qituvchilarning malakasini oshirish ham juda muhim omil hisoblanadi. Innovatsion texnologiyalar va integrativ yondashuvni muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun o‘qituvchilar doimiy ravishda yangi metod va texnologiyalarni o‘rganib borishlari, pedagogik va texnik jihatdan tayyor bo‘lishlari zarur. Shu bilan birga, maktablarda zarur texnik baza va ta’lim resurslarini yaratish ta’lim jarayonining sifatini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

Texnologiya fanlarini o‘qitishda innovatsion texnologiyalar va integrativ yondashuvni samarali tatbiq etish uchun bir nechta asosiy metodlarga tayanish zarur. Ushbu metodlar ta’lim jarayonini interfaol, qiziqarli va samarali tashkil etishga xizmat qiladi hamda o‘quvchilarning bilim olish jarayonidagi faolligini oshiradi. Tadqiqot doirasida uchta asosiy metod — interaktiv ta’lim metodlari, loyiha asosidagi o‘qitish va integrativ yondashuv metodlari batafsil tahlil qilindi [7].

Interaktiv ta’lim metodlari – o‘quvchilarni faollikka jalb etish, ular o‘rtasida o‘zaro muloqotni kuchaytirish hamda bilimni chuqurroq o‘zlashtirishga qaratilgan. Ushbu metodlar ta’lim jarayonida turli multimedia vositalari — interaktiv doskalar, animatsiyalar, simulyatsiyalar, testlar va viktorinalardan keng foydalanishni o‘z ichiga oladi. Texnologiya darslarida interaktiv metodlar o‘quvchilarga mavzuni nafaqat nazariy jihatdan o‘rganishga, balki amaliy mashg‘ulotlar orqali uni mustahkamlashga imkon yaratadi. Misol uchun, virtual laboratoriyalar yordamida o‘quvchilar turli texnologik jarayonlarni xavfsiz va qulay sharoitda sinab ko‘rishlari mumkin. Bu esa o‘quvchilarning darsga qiziqishini oshiradi, o‘rganilayotgan mavzularni yanada tushunarli qiladi va ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Loyiha asosidagi o‘qitish – metodi o‘quvchilarni muayyan bir masala yoki muammoni hal etishga yo‘naltiradi. Bu metod o‘quvchilarni mustaqil izlanishga, guruhda hamkorlik qilishga va olingan bilimlarni amaliyotga tatbiq etishga undaydi. Texnologiya fanlarida loyiha asosida o‘qitish ko‘pincha yangi texnologiyalarni yaratish, qurilmalarni loyihalash yoki dasturlash bo‘yicha ishlanadi. Ushbu metod integrativ yondashuv bilan uyg‘unlashganida yanada samarali natijalar beradi, chunki o‘quvchilar loyiha davomida matematika, fizika, informatika kabi fanlar bilimlarini birlashtirib qo‘llashadi. Bu esa ularning analitik fikrlash, muammolarni kompleks tahlil qilish va ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Loyiha asosidagi o‘qitish nafaqat bilimlarni mustahkamlashga, balki o‘quvchilarning real hayotdagi muammolarni hal etishga tayyorlanishlariga ham yordam beradi.

Integrativ yondashuv metodlari – turli fanlarni birlashtirish orqali ta’lim jarayonini yaxlit va tizimli qiladi. Texnologiya fanlarini o‘qitishda integrativ yondashuv matematika, fizika, informatika va boshqa fanlar bilan bog‘liq mavzularni birlashtirishni nazarda tutadi. Bu metod o‘quvchilarga fanlar o‘rtasidagi aloqalarni tushunishga, bilimlarni kengroq kontekstda qo‘llashga yordam beradi. Masalan, mexanik jarayonlarni o‘rgatishda fizika qonunlari, matematik hisob-kitoblar va dasturlash asoslarini birlashtirish orqali mavzuni yanada chuqurroq va amaliy jihatdan yoritish mumkin. Integrativ yondashuv o‘quvchilarning murakkab masalalarni ko‘p qirrali tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi hamda ularni zamonaviy kasblarga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, bu metod o‘quvchilarni o‘zaro hamkorlikka undaydi, chunki integratsiya jarayonida guruh ishlari va muloqotlar faol qo‘llaniladi.

Muhokama. Innovatsion texnologiyalar va integrativ yondashuv asosida o‘qitish samaradorligini oshirish masalasini o‘rganishda metodologik yondashuv sifatida tajriba, kuzatuv va so‘rovlar asosida kompleks tahlil usullari qo‘llanildi. Tadqiqotda asosiy e’tibor ta’lim jarayonida zamonaviy axborot-

kommunikatsiya texnologiyalari vositalarini samarali tatbiq etish va turli fanlar o‘rtasidagi integratsiyani ta’minlash orqali o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini yaxshilashga qaratildi. Tadqiqot usullari sifatida interaktiv darslar, multimedia vositalari, elektron ta’lim resurslari va loyihalashtirilgan mashg‘ulotlardan foydalanildi. Bu orqali o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash, mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish va ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini rivojlantirish maqsad qilindi. O‘qituvchilar o‘quv jarayonida integrativ metodlarni qo‘llashda matematika, fizika va informatika fanlari bilan bog‘liq mavzularni o‘zaro bog‘lab, o‘quv materiallarini yaxlit va mantiqiy tarzda taqdim etdi [5].

Metodologiyaning asosiy qismi sifatida ta’lim jarayonining samaradorligini o‘lchash uchun diagnostik testlar, so‘rovnomalar va darslarni kuzatish metodlari ishlatildi. Testlar o‘quvchilarning mavzuni tushunish darajasini aniqlashga xizmat qildi, so‘rovnomalar esa o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishi va faoliyati haqida ma’lumot berdi. Shu bilan birga, o‘qituvchilarning o‘zaro fikr almashuvi va tajriba almashish sessiyalari tadqiqot jarayonining muhim qismi bo‘ldi. Tadqiqot jarayonida o‘quvchilarning o‘zlashtirish faolligi, ijodiy fikrlash darajasi va muammolarni hal etish ko‘nikmalarining o‘sishi kuzatildi. Innovatsion texnologiyalar yordamida o‘quv materiallari yanada vizual va amaliy tarzda taqdim etilishi o‘quvchilarning mavzuga qiziqishini oshirdi. Integrativ yondashuv esa mavzularni turli fanlar bilan bog‘lash orqali bilimlarning mustahkamlanishini ta’minladi, o‘quvchilarda murakkab muammolarni kompleks hal etish ko‘nikmalarini shakllantirdi.

Umuman olganda, metodologik yondashuv innovatsion texnologiyalar va integrativ yondashuvni birgalikda qo‘llash orqali texnologiya fanlarida o‘qitish samaradorligini oshirish uchun zamonaviy va samarali vosita sifatida tanlandi. Ushbu yondashuv ta’lim jarayonini interfaol, qiziqarli va o‘quvchilarga tushunarli qilishga xizmat qildi, ta’lim sifatini yangi bosqichga ko‘tarishga imkon yaratdi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, innovatsion texnologiyalarni qo‘llash orqali texnologiya fanlarini o‘qitishda integrativ yondashuvni tatbiq etish ta’lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi. Innovatsion texnologiyalar o‘quvchilarning darslarga bo‘lgan qiziqishini oshirib, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, integrativ yondashuv fanlararo bog‘lanishlarni mustahkamlash orqali bilimlarni yaxlit va tizimli o‘zlashtirishga imkon yaratadi.

Texnologiya darslarida interaktiv, multimedia va boshqa zamonaviy vositalarni joriy etish o‘quvchilarning faolligini oshirish, murakkab muammolarni hal etish qobiliyatlarini shakllantirishda samarali bo‘lib, ta’lim jarayonining sifatini yaxshilaydi. Shuningdek, integratsiyalashgan ta’lim o‘quvchilarga mavzuni kengroq kontekstda tushunishga, olingan bilimlarni amaliyotda qo‘llashga imkon beradi. O‘qituvchilarning malakasini oshirish, ta’lim muassasalarida zarur texnik baza va o‘quv-resurslarni yaratish esa innovatsion texnologiyalar va integrativ yondashuvni samarali tatbiq etish uchun zarur shart-sharoit hisoblanadi. Shu bois, ta’lim jarayonida yangi pedagogik yondashuvlarni doimiy rivojlantirib borish, o‘qituvchilarni zamonaviy texnologiyalar bilan tanishtirish va qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega.

Natijada, innovatsion texnologiyalar va integrativ yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni nafaqat texnologiya fanlarini o‘qitish samaradorligini oshiradi, balki o‘quvchilarning keng qamrovli, tizimli bilim va ko‘nikmalarini shakllantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Bu esa kelajak avlodni zamonaviy jamiyatning talablariga moslashtirishda asosiy omillardan biridir.

Adabiyotlar:

1. Islomov A. Innovatsion texnologiyalar va ta’lim jarayonida ularning roli. Ta’lim va Innovatsiyalar, 3(1), 45-52. 2019 – yil.

2. Karimova M. Ta’limda multimedia vositalarining qo‘llanilishi va samaradorligi. Zamonaviy Pedagogika, 4(2), 78-85. 2021 – yil

3. Saidov B. Integrativ yondashuv asosida ta’lim jarayonini tashkil etish. Ta’lim Ilmi, 2(3), 33-40. 2020 – yil.

4. Nasrullayeva Fatima Azatovna. Using innovative technologies in the methodology of developing pupil’s technical creativity. Current research journal of pedagogics, 5(06), 14–18. https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-05-06-03 2024.

5. Abdurahmonova N. Texnologiya darslarida elektron ta’lim resurslarini qo‘llash. Innovatsion Ta’lim, 1(1), 15-22. 2022 – yil

6. Rahimov S. Interaktiv metodlar va ularning ta’lim sifatiga ta’siri. Pedagogika Yangiliklari, 5(4), 60-66. 2021 – yil

7. Johnson M., Smith L., & Brown T. Digital technologies in education: Enhancing student learning outcomes. Journal of Educational Technology, 15(2), 110-125. 2020 – yil

8. Xo‘jayev D. O‘qituvchilarning malakasini oshirish va zamonaviy texnologiyalar. Ta’lim va Rivojlanish, 3(3), 50-57. 2020 – yil

9. Tursunova G. Ta’limda yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish muammolari. Zamonaviy Ta’lim, 6(1), 24-31. 2003 – yil.

INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR – TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING ASOSIY OMILI

Nurgizarova Zakira Beketovna,
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika universiteti
Tillar va maktabgacha ta’lim kafedrasi rus tili fani katta o‘qituvchisi (PhD)

Mazkur maqolada oliy ta’lim tizimida dars samaradorligini oshirish masalalari keng qamrovda yoritilgan. Talabalarga sifatli ta’lim berishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish, interfaol metodlarni tatbiq etish, shuningdek, zamonaviy bilim va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish yo‘llari tahlil qilingan. Tadqiqotda ta’lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanishning afzalliklari, grafik organayzerlar, audiovizual vositalar hamda zamonaviy pedagogik yondashuvlarning ta’lim samaradorligini oshirishdagi o‘rni ochib berilgan. Shuningdek, talabalarning mustaqil fikrlash, ijodkorlik va izlanuvchanlik qobiliyatlarini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarning tutgan o‘rni izohlangan. Pedagogik texnologiyalarni qo‘llash nafaqat bilim berish jarayonini optimallashtirishi, balki o‘qituvchi va talaba o‘rtasida samarali hamkorlikni kuchaytirishi, shaxsiy rivojlanish va ijtimoiy moslashuv imkoniyatlarini kengaytirishi ta’kidlangan. Maqolada ta’limda zamonaviy texnologiyalarni qo‘llashning metodologik asoslari, amaliy mexanizmlari va ularning natijalari ilmiy tahlil etilib, oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini yuksaltirishga xizmat qiluvchi xulosalar berilgan.

Kalit so‘zlar: *ijtimoiy munosabatlar, innovatsion texnologiyalar, ta’lim samaradorligini oshirish, mahorat, ijodkorlik, izlanuvchanlik.*

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ – КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье всесторонне рассматриваются вопросы повышения эффективности обучения в системе высшего образования. Анализируются применение инновационных технологий в предоставлении качественного образования студентам, внедрение интерактивных методов, а также способы формирования современных знаний и практических навыков. В исследовании раскрываются преимущества использования интерактивных методов в образовательном процессе, роль графических органайзеров, аудиовизуальных средств и современных педагогических подходов в повышении эффективности обучения. Также обосновывается роль инновационных технологий в развитии самостоятельного мышления, креативности и исследовательских навыков студентов. Подчёркивается, что использование педагогических технологий не только оптимизирует процесс предоставления знаний, но и укрепляет эффективное сотрудничество преподавателей и студентов, расширяет возможности личностного развития и социальной адаптации. В статье научно анализируются методические основы, практические механизмы и их результаты использования современных технологий в образовании, приводятся выводы, способствующие повышению качества образования в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: *социальные отношения, инновационные технологии, повышение образовательной эффективности, навыки, креативность, любознательность.*

INNOVATIVE TECHNOLOGIES – A KEY FACTOR IN INCREASING EDUCATIONAL EFFICIENCY

This article comprehensively covers the issues of increasing the effectiveness of teaching in the higher education system. The use of innovative technologies in providing quality education to students, the implementation of interactive methods, as well as ways to form modern knowledge and practical skills are analyzed. The study reveals the advantages of using interactive methods in the educational process, the role of graphic organizers, audiovisual tools, and modern pedagogical approaches in increasing the effectiveness of education. It also explains the role of innovative technologies in developing students' independent thinking, creativity, and research skills. It is emphasized that the use of pedagogical technologies not only optimizes the process of providing knowledge, but also strengthens effective cooperation between teachers and students, expands the possibilities of personal development and social adaptation. The article scientifically analyzes the methodological foundations, practical mechanisms, and their results of using modern technologies in education, and provides conclusions that serve to improve the quality of education in higher educational institutions.

Key words: *social relations, innovative technologies, increasing educational effectiveness, skills, creativity, curiosity.*

Kirish. Jamiyat taraqqiyoti nafaqat iqtisodiy salohiyatning yuqoriligi, balki ushbu salohiyat har bir insonning barkamol rivojlanishi va ijtimoiy uyg‘unlashuviga xizmat qilishi bilan belgilanadi. Bugungi globallashuv sharoitida ta’lim tizimida innovatsion pedagogik yondashuvlarni joriy etish muhim masalaga aylanmoqda. Talabalarni zamonaviy bilim va amaliy ko‘nikmalar bilan qurollantirish, ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganib ta’lim amaliyotiga tatbiq etish ta’lim samaradorligini oshirishning asosiy yo‘nalishlaridan biridir. Innovatsion pedagogik texnologiyalar o‘quv jarayonini faollashtiradi, talabalarni mustaqil izlanishga, tahlil qilishga va o‘z xulosalarini shakllantirishga yo‘naltiradi. Bu esa o‘z navbatida yoshlarning mas’uliyat hissini va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda pedagogik texnologiyalarni o‘rganishda tizimli yondashuv asos qilib olindi. YuNESKO ta’rifiga tayangan holda “pedagogik texnologiya” ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, uni rejalashtirish, boshqarish va baholashning izchil metodlari majmuasi sifatida qaraldi. Tadqiqot davomida nazariy manbalarni tahlil qilish, ilg‘or tajribalarni umumlashtirish, shuningdek, amaliy kuzatish va taqqoslash usullaridan foydalanildi. Interfaol metodlar (keys-stadi, aqliy hujum, suhbat, ijodiy ish va boshqalar), grafik organayzerlar (Venn diagrammasi, klaster, konseptual jadval) hamda zamonaviy vizual va audiovizual vositalardan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirish mezoni sifatida baholandi. Shu bilan birga, individual yondashuv, differensiallashgan ta’lim va rivojlantiruvchi ta’lim tamoyillari metodologik asos sifatida qabul qilindi.

Jamiyat taraqqiyoti nafaqat mamlakat iqtisodiy salohiyatining yuksakligi bilan, balki bu salohiyat har bir insonning kamol topishi va uyg‘un rivojlanishiga qanchalik yo‘naltirilganligi, innovatsiyalarni tatbiq etilganligi bilan ham o‘lchanadi. Demak, ta’lim tizimi samaradorligini oshirish, talabalarni zamonaviy bilim hamda amaliy ko‘nikma va malakalar bilan qurollantirish, chet el ilg‘or tajribalarini o‘rganish va ta’lim amaliyotiga tadbiq etish bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

Hozirgi kunda ta’lim jarayonida innovatsion pedogogik va axborot texnologiyalaridan foydalanib, ta’limning samaradorligini ko‘tarishga bo‘lgan qiziqish, e’tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalar qo‘llanilgan mashg‘ulotlar talabalar egallayotgan bilimlarni o‘zlari qidirib topishlariga,mustaqil o‘rganib, tahlil qilishlariga,hatto xulosalarni ham o‘zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan.

Innovatsion ta’limning asosiy maqsadi ta’lim oluvchilarda kelajakka mas’uliyat hissini va o‘z o‘ziga ishonchni shakllantirishdir. J.Botkin boshchiligidagi olimlar guruhi “Rim klubi” ma’ruzasida innovatsion ta’limni an’anaviy, ya’ni “normativ” ta’limga muqobil sifatida bilimlarni egallashni asosiy turi sifatida tavsifladi. Normativli ta’lim “takrorlanuvchi vaziyatlarda faoliyat xulq-atvor qoidalarini o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan” bo‘lsa, innovatsion ta’lim yangi vaziyatlarda birgalikda harakatlanish qobiliyatini rivojlantirishni ko‘zda tutadi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Ilm-fan va ishlab chiqapishning jadal rivojlanishi jamiyatni iqtisodiy taraqqiy ettirish bilan bir qatorda ijtimoiy munosabatlar mazmunida ham tub o‘zgarishlapning ro‘y berishiga zamin yapatmoqda. Shuningdek,iqtisodiy sohada bo‘lgani singari ijtimoiy, shu jumladan, ta’lim sohasida ham texnologik yondashuvni tatbiq etishga katta ahamiyat qaratilmoqda.

“Texnologiya”yunoncha so‘z bo‘lib, “techne”–mahorat, san’at va “logos”–tushuncha, ta’limot, fan ma’nosini anglatadi.“Ta’lim texnologiyaci” iborasining ma’nosi –(inglizcha “An educational technology”) ta’lim japayonini yuksak mahorat bilan san’at darajasida tashkil etish to‘g‘risida ma’lumot beruvchi fan, ta’limot demakdir.

Innovatsiya - bu yangilik yoki biror narsani yaxshilash, o‘zgartirish yoki yangilash demakdir. Bu yangi g‘oyalar, usullar, texnologiyalar, mahsulotlar yoki xizmatlar bo‘lishi mumkin. Innovatsiyalar iqtisodiyot, texnologiya, ta’lim va boshqa sohalarda yangi va yaxshiroq natijalarga erishish uchun muhimdir. Ayni vaqtda mazkur tushunchaning ta’rifi hamda uning mohiyati borasida yagona g‘oya mavjud emas. Bu nazariya mohiyatining yoritilishiga nisbatan turli yondashuvlar mavjud.

“Pedagogik texnologiya – bu ta’lim shakllarini jadallashtirish vazifasini ko‘zlagan o‘qitish va bilimlarni o‘zlashtirishning barcha jarayonlarini texnika va inson omillarida va ularning birgalikdagi harakatlari vositasida yaratish, tatbiq etish va belgilashning izchil metodidir” (YuNESKO).

Yuqorida keltirib o‘tilgan fikrlardan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, pedagogik texnologiyaning ahamiyati avval o‘zlashtirilgan nazariy bilimlar bilan yangi o‘zlashtiriladigan bilimlar orasida mustahkam bog‘lanishlarning yuzaga kelishi bilan belgilanadi.

Real ta’lim amaliyoti ilg‘or pedagogik texnologiyalarni amaliyotga keng joriy etish ta’lim sifatini oshirishga xizmat qilishini to‘liq tasdiqlamoqda.

Oliy ta’lim tizimida pedagogik texnologiyalarni qo‘llash samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi metodik vazifalarni muvafaqqiyatli hal etish lozim:

1) professor-o‘qituvchilar “interfaol metod”, “strategiya”, “texnologiya” kabi tushunchalarning mazmun-mohiyatini aniq tushunib olishlari lozim. Mazkur tushunchalarning mohiyatini to‘g‘ri anglay olmaslik ularni qo‘llashda ko‘plab metodik qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Oliy ta’limda asosiy e’tibor o‘qitish jarayonini loyihalash (texnologik model) va rejalashtirish (texnologik xarita)ga, ya’ni texnologizatsiyaga qaratilishi kerak;

2) pedagogika malaka oshirish tarmoq markazida “Ta’lim texnologiyalari va pedagogik mahorat” modulini o‘qitishda asosiy e’tiborni professor-o‘qituvchilarni o‘qitish jarayonini loyihalash va rejalashtira olish ko‘nikma hamda malakalarini rivojlantirishga qaratish lozim;

3) oliy ta’limda fanlarni o‘qitish jarayonida interfaol metodlardan foydalanishda metodik qoidalar va ko‘rsatmalarga rioya qilinishi kerak. Aniq metodik ko‘rsatmalarga rioya etish orqali intferfaol metodlarni samarali qo‘llash imkoniyati yuzaga keladi. Bu esa ta’lim sifatining oshishiga xizmat qiladi;

4) fanlar bo‘yicha ta’lim texnologiyalarini yaratishda xilma-xillik, ijodiylik, innovatsion yondashuvlarga asoslanish, bir qolipga tushib qolishdan saqlanish maqsadga muvofiq. Mazkur jarayonda fanlarning, mashg‘ulot shakllari, mavzularning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda yondashish o‘rinli bo‘ladi;

Ta’limga innovatsiyalar kirib kelishi dialektik tavsifga ega bo‘lgani uchun ham yangiliklarni yaratish, joriy etish, o‘zlashtirish va amaliyotga tatbiq etishga doir vazifalarni muvafaqqiyatli hal etishga xizmat qiluvchi innovatsion markaz faoliyatini yo‘lga qo‘yish har jihatdan samarali bo‘ladi.

Pedagogik texnologiyalar shaxsga individual yondoshuv masalasini oldinga suradi va unga asoslanadi. Shaxsning individualligiga asoslanish bu:

- shaxsni aktivligini oshirish, uning yangi xususiyatlarini, qobiliyatlarini kashf etish va rivojlantirishdir;

- Har bir shaxsning tanlash imkoniyatini va erkin rivojlanish imkonini yaratish, ya’ni «Rivojlantiruvchi ta’limni» ishga tushushini ta’minlashdir. O‘z davrida «Xotira maktabi»dan fikrlash maktabiga o‘tish va undan keyin «rivojlanish maktabiga» o‘tish maqsad qilib qo‘yiladi.

Individual ta’limni rivojlantirish natijasida o‘z-o‘zidan ta’lim ko‘p profilli, ko‘p darajali yoki differensiallashgan (tabaqalashgan) bo‘lib qoladi. Bunday holda uzluksiz monitoring ishga tushirilishi shart.

Pedagogik texnologiya bu ilmiy texnikaviy taraqqiyot mevasi bo‘lib «Pedagogika», «Texnologiya» tushunchalarining integratsiyasi asosida paydo bo‘ldi.

Ayniqsa tarbiya borasida pedagogik texnologiyalar kam ishlangan. Ba’zi texnologiyalarda aniqlik yetishmaydi. Pedagogning mahoratiga ham bugungi kunda talablar oshib bormoqda. Pedagogdan nafaqat o‘z psxikasini va nutq madaniyatini boshqarish, balki talabalarninig psixik holatini boshqarish talab etilmoqda. Bu vazifani bajarish uchun esa pedagok talabaning psixikasini o‘ta nozik jihatlarini o‘rganishi va har bir talabaning qalbiga yo‘l topa olish lozim. Buning uchun har bir pedagog o‘z ustida tinmay mehnat qilishi kerak.

Demak, pedagogik texnologiyalar an’anaviy ta’limdan tubdan farq qilgan holda tuziladi. U o‘zaro yopiq siklni va o‘zaro izchil bog‘liqlikni taqozo etadi. Aniqlashtirilgan maqsadlar pedagogga nazorat ishini belgilashda, baholashda va usullarni aniqlashda katta imkoniyatlar yaratadi. Barcha etaplar bir maqsadga bo‘ysunadi va yuqori natijani kafolatlaydi.

O‘qituvchi bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan birga, boshqaruvchilik, yo‘naltiruvchilik vazifasini bajaradi. Bunday o‘quv jarayonida talaba asosiy figuraga aylanadi.

Bugungi kunda respublika ta’lim muassasalarida interfaol ta’limni tashkil etishda quyidagi eng ommaviy texnologiyalar qo‘llanilmoqda:

1.Interfaol metodlar: «Keys-stadi» (yoki «O‘quv keyslari»), «Blis-so‘rov», «Modellashtirish», «Ijodiy ish», «Munosabat», «Reja», «Suhbat» va b.

2. Grafik organayzerlar: «Baliq skeleti», «BBB», «Konseptual jadval», «Venn diagrammasi», «Insert», «Klaster», «Nima uchun?», «Qanday?» va b.

3. Strategiyalar: «Aqliy hujum», «Rotatsiya», «T-jadval», «Yumaloqlangan qor» , «Bumerang», «Galereya», «Zig-zag», «Zinama-zina», «Muzyorar» va h.k.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Interfaol ta’lim bevosita interfaol metodlari yordamida tashkil etiladi. O‘qituvchi ta’lim-tarbiya jarayonida ta’lim metodlaridan foydalanganda, avvalo, bu metoddan foydalanishning o‘rni, uning samaradorligini bilishi muhimdir. Buning uchun har bir pedagog hayotiy tajribaga ega bo‘lgan, yetarli bilimlar bilan qurollangan, ta’lim oluvchilarga nisbatan muammolarning yechimini oldindan hal eta oladigan va ularni ta’lim oluvchilarga yetkazish malakasiga ega bo‘lishi lozim.

Yangi pedagogik texnologiyalar o‘z ichiga ko‘p masalalarni qamrab oladi: jumladan, amaliy rus tili darslarida mavzularni kompyuter yordamida animatsiya qilib, ulardan foydalanib kompyuter darslarini o‘tkazish, shu dasturga kiritilgan ta’lim mavzusiga oid test savollari yordamida talabalarning o‘zlashtirish darajalarini aniqlash, dars jarayonida talabalarni faollashtiruvchi, «Blis-so‘rov», «Ijodiy ish», «Munosabat», «Suhbat» interfaol metodlaridan darsda foydalanish va boshqalar.

Dars o‘tish uchun qaysi texnologiyani tanlab olish o‘quv fani va undagi mavzuning xususiyatlaridan kelib chiqadi.

Har qanday yuqori saviyada o‘tkazilgan amaliy mashg‘ulot, garchand u faktlarga boy bo‘lsa ham, agar uzoq vaqt davom etsa, talabalarning eshitish qobiliyati susayadi va charchaydi. Shuning uchun yangi pedagogik texnologiya asosida tashkil etilgan darslar samarali bo‘ladi. O‘qituvchi o‘z darsini bir necha bloklarga bo‘ladi. Har blokni 15-20 minut davom ettiradi va har bir blokdan so‘ng to‘xtab, savol-javob o‘tkaziladi. Dars davomida ayrim muammolarni o‘rtaga tashlaydi. Shu vaqt oralig‘ida bu muammoga talabalarning munosabatini aniqlaydi, ularning fikrlarini tinglaydi. Har bir fikr bildiruvchiga imkoniyat yaratadi. Uning fikri diqqat bilan tinglanadi. Ammo uni tanqid ostiga olmay, boshqalarning fikrlari tinglanadi. Bu holat darsga nisbatan bo‘lgan munosabatni ijobiy tomonga o‘zgartiradi, mashg‘ulotga befarq qaramaslikka sabab bo‘ladi. Talaba-o‘quvchilarni suhbatga tortish 5 minut davom etadi.

Ma’ruza davomida mavzuni sekin-asta talabaning kundalik faoliyatiga bog‘lash boshlanadi, asta-sekin ularga ham qisqa munozaralar asosida javob topiladi.

Shu holda kechgan darslarda talabalar vaqt qanday o‘tib ketganini bilmay qoladilar. Mashg‘ulotning yana davom etishini xohlab, befarqlik o‘rnini hushyorlik, ichki intilish, yechim qidirish egallaydi, o‘zlari ham yechimni topishda shaxsan ishtirok etishga hissa qo‘shishga intiladilar. Bunday darslar har ikki tomonning o‘zaro faolligini oshiradi. Navbatdagi munozaralarga chorlaydi.

Noverbal vositalari mimika, qo‘l, gavda harakatlari orqali biror ma’no-mazmunni ifodalash yoki ta’kidlashdan iborat. Noverbal vositalar jiddiy ahamiyatga ega bo‘lib, ularning o‘rnini boshqa narsa bosa olmaydi. Insonning har bir harakati ma’lum ma’noga ega bo‘lib, bu harakatlarni turli xalqlarda turlicha tushuniladi. Bu harakatlarni noverbal nutq deb nomlash qabul qilingan. Noverbal nutq insonning u yoki bu muskullari harakati, shu jumladan, uning fikrlashi ham undagi ma’lum muskullar harakatidan iborat ekanligini eslatib o‘tish maqsadga muvofiq. Ayrim holatlarda imo-ishora qilib qo‘yishning ta’siri gapirgandan ko‘ra kuchli bo‘lishi mumkin.

Vizual (ko‘rgazmali) vositalar pedagogik texnologiya jarayonida talaba-o‘quvchilar ko‘z bilan ko‘rishlari uchun mo‘ljallangan barcha vositalarni o‘z ichiga oladi. Bularga doskadagi yozuv va boshqa tasvirlar, kitoblardagi yozuv va tasvirlar, tarqatma materiallar, o‘quv plakatlari, foto suratlar, tasviriy san’at asarlari, video, kino tasvirlar, jonivorlar, o‘simliklar, tabiat obyektlari, turli buyumlar va boshqalar kiradi.

Ko‘rgazmali vositalarning pedagogik texnologiyada qo‘llanilishi talabalarga o‘rgatish kerak bo‘lgan axborotga tegishli mazmunni turli shakl va usullarda ko‘rsatish orqali tez, aniq va to‘g‘ri tushuntirish imkoniyatini beradi. Audio vositalar eshitish orqali axborotni o‘rganish, o‘zlashtirish imkoniyatini beradi.

Hozirda ko‘proq audioviziual vositalar, ya’ni bir vaqtda eshitish va ko‘rishga xizmat qiluvchi vositalar: kino va boshqa ovozli video tasvirlardan foydalaniladi. Aslida esa amaliyotda mavjud sharoit va vaziyatdan kelib chiqqan holda, ijodiy yondashuv asosida mavjud vositalardan kompleks foydalanish eng yaxshi samara berishi mumkin.

Muhokama. Tabiiy vositalarga pedagogik texnologiya jarayonida o‘rganish ko‘zda tutilgan mazmunga tegishli barcha tabiiy narsalar kiradi. Bular odam va jonivorlar, o‘simliklar va tabiat, asbob-uskunalar, buyumlar,mashinalar, mexanizmlar, inshootlar va shu kabilardan iborat.

Talaba-o‘quvchi va o‘qituvchi uchun zarur o‘quv anjomlari hamda jihozlari pedagogik texnologiyaning zarur vositalari hisoblanadi.

Shuning uchun ham bugungi kunda barcha ta’lim muassasalarining o‘quv-tarbiyaviy jarayonida o‘qituvchining kasbiy mahorati, hayotiy tajribasi, zamonaviy o‘qitish uslublari - interfaol uslublar, innovatsion texnologiyalarning o‘rni va ahamiyati beqiyosdir.

Umuman ta’lim samaradorligi va sifati hozirgi kunda ko‘p jihatdan barcha turdagi zarur vositalarning sifati va ulardan yuqori samaradorlik bilan foydalana bilishga bog‘liq. Bu vositalardan to‘g‘ri va unumli foydalanish o‘qituvchining malaka, mahorat, ijodkorligi, izlanuvchanligiga bog‘liq.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib aytish mumkinki, pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayoniga tatbiq etish o‘quv samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Interfaol metodlar va innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar talabalarni faol ishtirok etishga, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashishga undaydi. O‘qituvchi esa bu jarayonda faqat bilim beruvchi emas, balki yo‘naltiruvchi va boshqaruvchi sifatida faoliyat yuritadi. Shu bois, ta’lim sifatini yuksaltirish uchun professor-o‘qituvchilarning zamonaviy pedagogik texnologiyalarni puxta o‘zlashtirishi, ularni ijodkorlik va metodik

asosda qo‘llay olishi zarur. Natijada, ta’lim jarayonida samaradorlik, talabaning rivojlanishi va jamiyat ehtiyojlariga mos mutaxassislar tayyorlash imkoniyati kengayadi.

Adabiyotlar:

1. Abdullaeva Sh. A. “Innovatsion pedagogik texnologiyalar va ularning ta’limda qo‘llanishi”. – Toshkent: Nizomiy, 2020.

2. Hoshimov Q., Yoqubov I. “Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot”. – Toshkent: Sharq, 2019.

3. To‘xtaxo‘jayev M. “Zamonaviy ta’limda raqamli texnologiyalar”. – Tashkent: Muharrir, 2021.

4. Роберт И. В. “Современные информационные технологии в образовании”. – М.: INFRA-M, 2018.

5. Qodirov R. “Innovatsion texnologiyalarning ta’lim jarayoniga ta’siri”. - Toshkent, 2021.

6. Ismoilov B. “Ta’limda zamonaviy axborot texnologiyalarini qo‘llash imkoniyatlari” // “Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari”. – 2022.

7. UNESCO. “Цифровое образование в современном мире”. – https://unesdoc.unesco.org (2022).

8. Pedagog.uz. “Innovatsion texnologiyalar va ularning o‘qitishdagi ahamiyati”. – https://pedagog.uz (2022).

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA KASBIY FANLARNI O‘QITISHDA TALABALARNING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH VA BAHOLASH METODIKASI

Otaqulova Durdona Rahmonovna,
Navoiy davlat universiteti
“Raqamli texnologiyalar” kafedrasi dotsenti v.b., p.f.f.d.(PhD)
durdonao68@gmail.com

Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasalarida kasbiy fanlarni o‘qitishda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga oid muammolari hamda olib borilgan olimlarning ishlari o‘rganilib hamda ma’ruza, amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlarida ijodiy topshiriqlarni tashkil etish modeli yordamida tashkil etishga doir taklif va tavsiyalar keltirilgan. Shuningdek, ijodiy qobiliyatini baholovchi “Uslubiy to‘r” metodikasi yordamida talabalarning yakka va jamoaviy grafik loyihalarida individual mustaqil baholash usuli taklif etilgan, tuzilmani samaradorlik darajasini aniqlash maqsadida pedagogik tajriba-sinov ishlari olib borilgan, Styudent-Fisher kriteriyasidan foydalanib matematik-statistik tahlili o‘tkazilgan.

Kalit so‘zlar: *bilim, ko‘nikma, malaka, kompetensiya, professional, grafik, vizual, obyekt, texnologiya, vizualizatsiya, mobil , eksperimental, portfel, operatsion, perspektiv, Styudent-Fisher.*

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ И ОЦЕНКИ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

В данной статье изучены проблемы развития творческих способностей при преподавании профессиональных дисциплин в высших учебных заведениях и работы учёных, а также представлены предложения и рекомендации по организации творческих заданий на лекционных, практических и лабораторных занятиях с использованием модели. Также с помощью методики «Методическая сетка», оценивающей творческие способности, предложен метод индивидуальной самостоятельной оценки индивидуальных и коллективных графических проектов студентов, проведены педагогические экспериментальные работы с целью определения уровня эффективности структуры, проведён математико-статистический анализ с использованием критерия Стьюдента-Фишера.

Ключевые слова: *знание, навык, квалификация, компетенция, профессиональный, графический, визуальный, объект, технология, визуализация, мобильный, экспериментальный, портфель, операционный, перспективный, Стьюдент-Фишер.*

METHODOLOGY FOR DEVELOPING AND ASSESSING STUDENTS' CREATIVE ABILITIES IN TEACHING VOCATIONAL SUBJECTS IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

This article examines the problems of developing creative abilities in teaching professional disciplines in higher educational institutions, as well as the works of scientists, and provides proposals and recommendations for organizing creative tasks in lectures, practical and laboratory classes using a model. Also, a method of individual independent assessment of students' individual and group graphic projects using the «Methodological Network» methodology for assessing creative abilities was proposed, pedagogical experimental work was carried out to determine the level of effectiveness of the structure, and mathematical and statistical analysis using the Student-Fisher criterion was conducted.

Keywords: *knowledge, skills, qualifications, competence, professional, graphic, visual, object, technology, visualization, mobile, experimental, portfolio, operational, perspective, Student-Fisher.*

Kirish. Oliy ta’lim muassasalarida kasbiy fanlardan talabalarning egallashi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, o‘qitish samaradorligini oshirish hamda xalqaro talablarga mos zamonaviy o‘qitish vositalarini va o‘qitish texnolgiyalarini loyixalash lozim[1,2].

Oliy ta’lim muassasalarida o‘qitiladigan kasbiy fanlardan, shu jumladan “Kompyuter grafikasi” fanidan zamonaviy yondashuvlar asosida joriy etish talabalarning ijodiy qobiliyatlarini ochishga yordam beradi.

Chunki, grafik sohasidagi professional bilimlar, vizual grafik modellar ustida ishlaydigan zamonaviy mutaxassislarga talab oshmoqda. Shu bois ilgari surilayotgan tadqiqot dolzarb masalalardan biri sanaladi.

Adabiyotlar tahlili. Oliy ta’lim muassasalari talabalarni nafaqat malakali mutaxassis balki o‘zgarishlarga moslashuvchanligi va innovatsiyalarni izlash, baholash va joriy etishda o‘ziga xos kompetentsiyalarga oid izlanishlarni A.A.Derkach, V.G.Zazikin, Ya.I.Kuzminov, I.D.Fruminlat tomonidan o‘rganilgan. [3,4,5,6]. Axborot tizimlari va texnologiyasi mutaxassislarining kongtiv,ijodiy fikrlash hamda tashabbuskor ijodiy faoliyatini rag‘batlantirish va faollashtirish S.A.Novoselov, T.V. Chemodanova tomonidan tatbiq etilgan bo’lsa, [7,8] zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishning uslubiy jihatlarini ishlab chiqish zarurati, ayniqsa, kompyuterning grafik dasturlari yordamida ishlash ko‘nikmalarini oshiradi[9,10,11].

Shuningdek, B.Z.To‘rayev, Sh.D.Dilshodbekov, Sh.N.Muslimov, A.G‘.Eminov, U.A.Nasritdinova, N.A.Usovalarning tadqiqotlarda oliy ta’lim muassasalarida talabalarning kompyuterning grafik kompetentligini rivojlantirishning ayrim yondashuvlari ilgari surilgan bo‘lsada, xususan ularning aksariyati ijodiy obyektlar va ularning xususiyatlarini majoziy ko‘rsatish, shuningdek ularni yangi kombinatsiyalarga birlashtirish orqali o‘quv va ijodiy vazifani hal qilishning mumkin bo‘lgan variantlarini vizualizatsiya qilishdan foydalanadi. Ammo bu texnologiyalar ijodiy muammolarni hal qilishni vizualizatsiya qilish yangi bosqichida o‘quv va ijodiy faoliyatni tashkil etish algoritmlarini ta’minlamaydi, bu maqsadda kompyuter va mobil texnologiyalaridan foydalanish metodologiyasini ishlab chiqish lozim.

Tadqiqot metodologiyasi: Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalarida informatikaning kasbiy fanlaridan jumladan, kompyuter grafikasini o‘qitish samaradorligini oshirishda talabalarning ijodiy hamda mustaqil ishlash qobiliyatlarini rivojlantirishda quyidagilarni talab etadi:

- kompyuter grafikasini o‘qitishda kasbiy tayyorlashga yo‘naltirilgan ilmiy-uslubiy yondashuvlarni izlash zarurati o‘rtasida , ijodiy faollikni hisobga olinib professor-o‘qituvchi tominidan o‘quv materiallarini ishlab chiqish;
- kompyuter grafikasi fanlari bo‘yicha elektron o‘quv-uslubiy ta’minotni ishlab chiqish;
- o‘quv jarayoninida talabalarning individual xoxishlariga yo‘naltirish va imtiyozlar belgilash;
- talabalarga yaratilgan grafik modellarini nazariy asoslash, eksperimental tadqiqot ishlarini ishlab chiqish va sinovdan o‘tkazish;
- talabaning portfelni yaratish tegishli hujjatlarni aks ettiruvchi individual hujjatlar (kompyuter grafikasi sohasidagi o‘quv ishlari) portfeli.

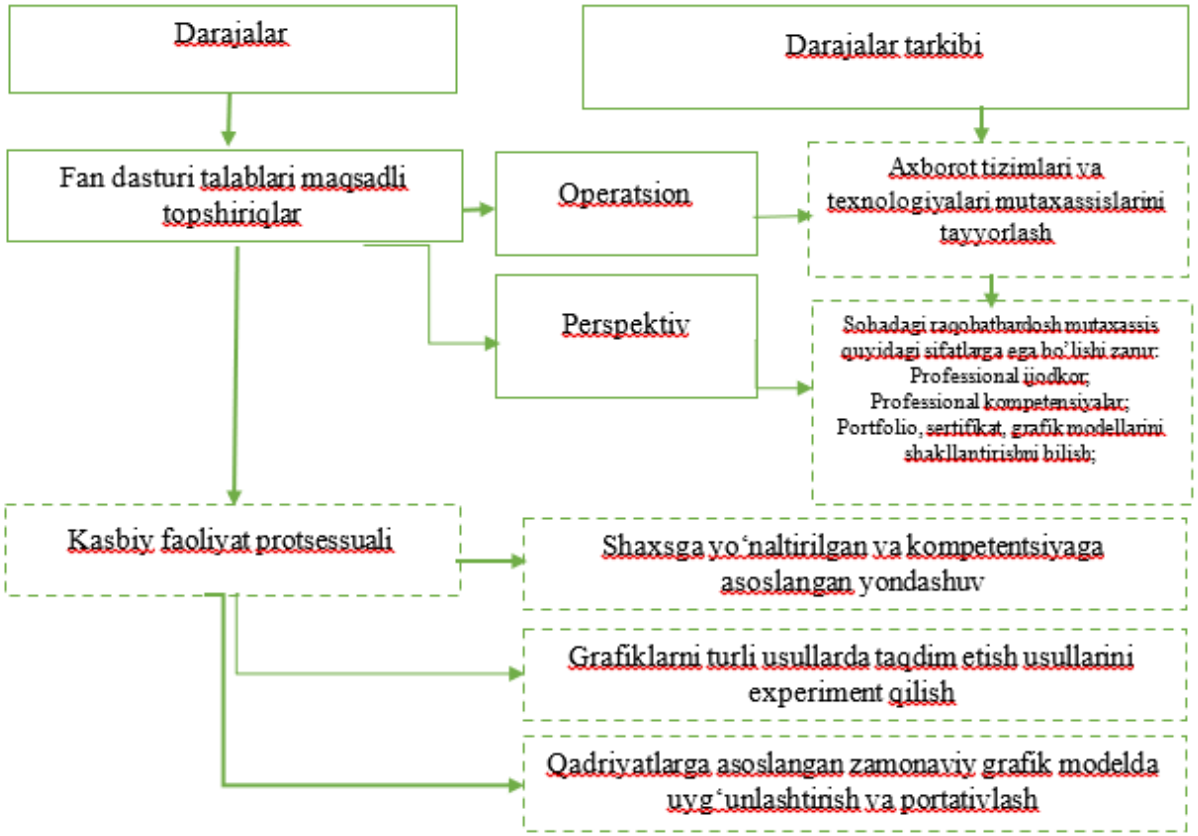

1-rasm. “Kompyuter grafikasi” fanidan ijodiy topshiriqlarni tashkil etishning darajalash modeli

Olingan natijalar va ularning tahlili. Bu shartlar asosida oliy ta’lim muassasalari talabalarning ijodiy qobiliyatlari qiyosiy tahlil qilish, matematik statistika usullaridan foydalangan holda eksperimental tadqiqot ishlari natijalarini kuzatish va qayta ishlash imkoniyatiga ega bo’ladi. Shu bois, “Kompyuter grafikasi” fanidan ijodiy topshiriqlarni tashkil etishning darajalash modeli ishlab chiqildi (1-rasm).

Ushbu modelning birinchi bosqichda professor-o‘qituvchi tomonidan topshiriqlar 2 xil usulda ishlab chiqiladi. Operatsion bo‘limida “Axborot tizimlari va texnologiyalari” mutaxassislarini oliy ta’lim muassasasi malaka talablari asosida ishlab chiqilsa, perspektiv bo‘limida esa sohadagi professional daraja ijodiy kompetensiyalarini shakllantirish asosida topshiriqlar yaratiladi.

Keyingi bosqichida kasbiy faoliyat protsessuali darajasidagi topshiriqlarni shakllantirishda quyidagi etaplarni:

- shaxsga yo‘naltirilgan va kompetentsiyaga asoslangan yondashuv;
- grafiklarni turli usullarda taqdim etish usullarini experiment qilish;
- qadriyatlarga asoslangan zamonaviy grafik modelda uyg‘unlashtirish va portativlash bajarish talab etiladi.

Bu modelini amalga oshirishning pedagogik shart-sharoitlar zamonaviy yondashuvlar va didaktik tamoyillari: ko‘rinish, ilmiy xarakter va individuallik asosida kompyuter grafikasining turli xildagi ikki o‘lchovli va uch o‘lchovlitasvirlarini, shuningdek interaktiv va animatsion mahsulotlarni yaratish usullari,texnologiyalari va vositalarini o‘z ichiga olgan ilmiy bilimlarning shakllantiradi. Oliy ta’lim muassasalarida kasbiy fanlarni o‘qitishda talabalarning ijodiy ijodiy qobiliyatlarini “Uslubiy to’r” metodi yordamida belgilanib oladi va baholanadi(2-rasm) .

“Uslubiy to‘r” metodi yordamida oliy ta’lim muassasa talabalari mustaqil tog‘ri chiziqlar yordamida ko‘rsatilgan taktik sxema(2-rasm) asosida o‘quv predmetining nazariy elementlarini va amaliy faoliyatining tarkibiy qismlariga mos ravishda ma’lum bir tarzda solishtirish imkonini bersa, nazorat qismida esa nazariy material bo‘yicha testlar, shuningdek, amaliy mashqlarni faoliyatni muvaffaqiyati o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshiradi. Buning natijasida oliy ta’lim muassasasi talabalarning ijodiy va estetik rivojlanishiga yordam beradi. Laboratoriya natijalarini experiment o‘tkazishlari mumkin. Shu bois, mashg‘ulotlarda ko‘rib chiqilgan loyihalarni baholash ikki bosqichdan iborat: loyihani vizual tekshirish, loyiha bo‘yicha talabaning sharhlarini tinglash orqali ijodiy fikrlarini bayon etishi mumkin.

Mustaqil ish qismida loyihani yaratish texnologiyasini tavsiflash ham so‘raladi. Masalan, uch o‘lchovli grafikalarni grafik dasturlar yordamida modellashtiriladi natijasi talaba portfoliosiga kiritiladi.

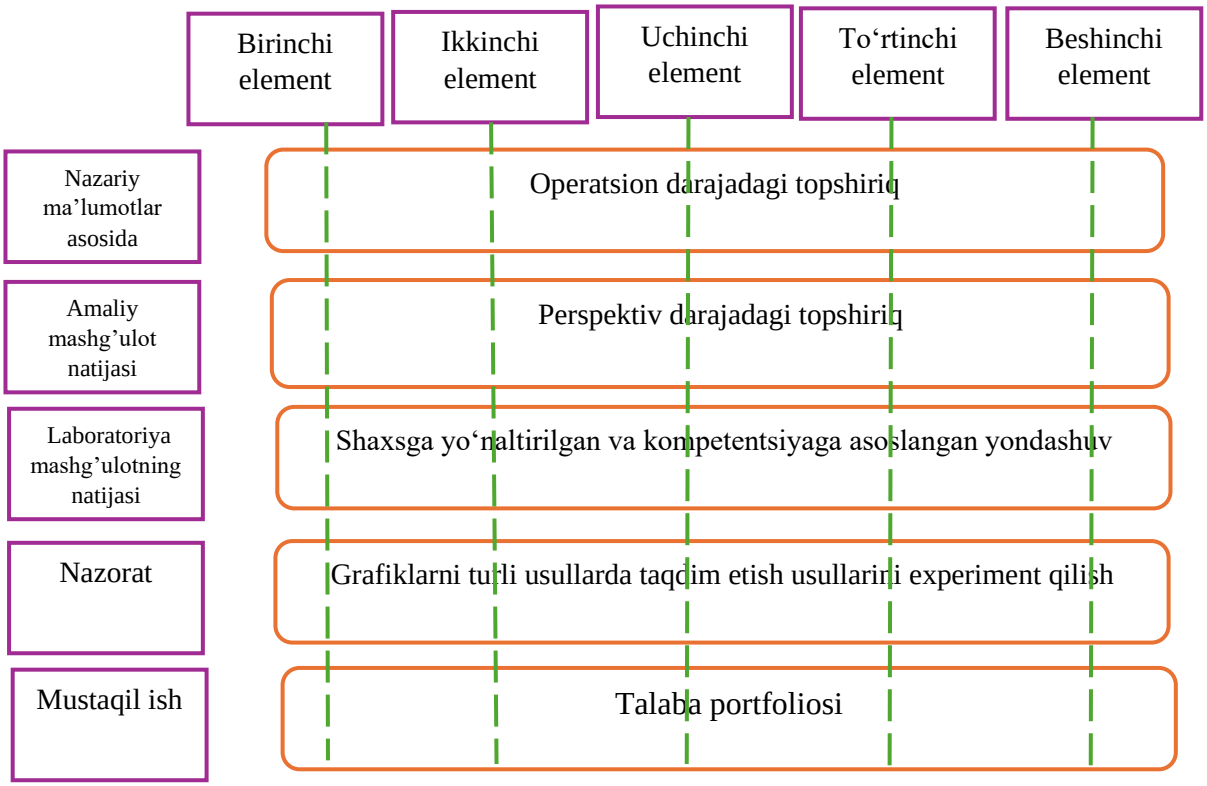

2-rasm. “Uslubiy to‘r” tuzilmasi

Ushbu “Uslubiy to‘r” yordamida oliy ta’lim muassasalari talabalari o‘qitish jarayonining psixologik-pedagogik tahlili pedagogik jarayon ishtirokchilarining shaxsiy va ijodiy xususiyatlarining o‘zgarishini, shuningdek, o‘quv predmetining o‘zining boshqalarga nisbatan ustuvorligining o‘zgarishini ko‘rsatadi.

Muhokama. Tadqiqot doirasida bo‘lajak tasviriy san’at va muhandislik grafikasi o‘qituvchilari kasbiy fan sifatida o‘qitilib kelinayotgan kompyuter grafikasi fanidan ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan metodologiyaning samaradorligini aniqlash maqsadida tajriba sinov ishlari olib borildi. Tajriba-sinov ishlarining muvaffaqiyati, ushbu jarayonda uning tashkiliy-pedagogik jihatlarini inobatga olish zaruriyatini ko‘rsatadi. Shu bois, mazkur jihatlariga alohida e’tibor qaratildi. Tajriba-sinov ishlari 2025-yilda Navoiy davlat universitetining Professional ta’lim “Axborot tizimlari va texnologiyalari” ta’lim yo‘nalishida ta’lim oluvchi talabalar o‘rtasida o‘tkazildi.

Bunda tajriba va nazorat guruhlari uchun jami 51 nafar talaba jalb etildi. Tajriba-sinov ishlari uch bosqichda olib borildi: nazariy; amaliy; nazorat. Tajriba-sinov ishining nazorat bosqichida talabalar bilan “Uslubiy to‘r” dan foydalanib natijalar tahlil etildi.

Shakllantiruvchi bosqichida taklif etilayotgan ikki darajali topshiriqlar asosida tajriba guruhiga mashg‘ulotlar o‘tkazilib, talabalarning o‘zlashtirish samaradorligini baholash uchun quyidagi mezonlar ishlab chiqildi: motivatsion; kognitiv; texnologik; kreativ.

Yakunlovchi bosqichida tajriba va nazorat guruhidagi talabalarning natijalarni ishonchliligini tekshirish maqsadida Styudent-Fisher kriteriyasi asosida matematik-statistik tahlili qilindi.

Mazkur kriteriyadan foydalanishda tanlanmalar uchun mos o‘rta qiymatlar $\overline{X} = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{4} n_i X_i$, tarqoqlik koeffitsiyentlarini $D_n = \sum_{i=1}^{3} \frac{n_i (x_i - \bar{X})^2}{n-1}$, o‘rtacha kvadratik chetlanishlarni $\tau_n = \sqrt{D_n}$, variatsiya ko‘rsatkichlarini $\delta_n = \frac{\tau_n}{X}$, baholashning ishonchli chetlanishlarini $\Delta_n = t_{кн} \cdot \frac{D_n}{\sqrt{n}}$, o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini aniqlashda esa $P = \frac{\vec{X}}{3} \cdot 100\% - \frac{\vec{Y}}{3} \cdot 100\%$ formulalardan foydalanildi. Hisoblash natijasiga ko‘ra, tajriba guruhining o‘rtacha o‘zlashtirish ko‘rsatkichi nazorat guruhiga nisbatan yuqori ekanligi, ya’ni 10,7 % ga oshganligi ma’lum bo‘ldi.

Xulosa. Oliy ta’lim muassasalarida kasbiy fanlardan topshiriqlarni tashkil etishda pedagogik shart-sharoitlar, zamonaviy yondashuvlar, didaktik tamoyillar ko‘rinishi, ilmiylik va individuallik asosida kompyuter grafikasining turli xildagi ikki o‘lchovli va uch o‘lchovli tasvirlarini yaratishni individual va jamoaviy loyihalashni o‘rganadilar. Shuningdek professor-o‘qituvchi tomonidan topshiriqlarni ishlab chiqishda usuli, talabalarning interaktiv va animatsion mahsulotlarni yaratish texnologiyalari va vositalarini o‘z ichiga olgan ilmiy bilimlarni oshirishga yo‘naltirilgan va malakaga asoslangan yondashuvlar hamda aniqlik, ilmiylik va individuallik didaktik tamoyillari bilan tartibga solingan. Shuningdek, darajali topshiriqlar natijalanini “Uslubiy to’r” metodi yordamida talabalarning qobiliyatlarini aniqlanib, motivatsion-maqsadli, aksiologik, faoliyat-protsessual, aks ettiruvchi-baholanib darajalari o‘zaro tahlil qilinadi .

Adabiyotlar:

1. Байдрахманова Г.А. Обучение компьютерной графике будущих учителей информатики в условиях фундаментализации образования // Диссертация на соискание степени доктора философии (PhD). – Алматы, 2019. – 134 с.

2. Швецкий М.В. Методическая система фундаментальной подготовки будущих учителей информатики в педагогическом вузе в условиях двухступенчатого образования // Диссертация на соискание учёной степени доктор педагогических наук. – СПб., 1994. – 480 с.

3. Захарова И. Г. Формирование информационной образовательной среды высшего учебного заведения // Диссертация на соискание учёной степени доктор педагогических наук. – Тюмень, 2003. – 399 с.

4. Усова Н.А. Формирование графической культуры будущего учителя в процессе обучения информатике // Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата педагогических наук. – Москва, 2010. – 23 с.

5. Otakulova Durdona Rahmonovna "Didactic possibilities of educational environments in developing students' graphic competence"16 th -ICARHSE International Conference on Advance Research in Humanities, Applied Sciences and Education Hosted from New York, USA July, 28 th 2023 P. 69-71. https://conferencea.org

6. Otakulova Durdona Rahmonovna. (2024). Methodology For Organizing Independent Education Of Students Of Higher Educational Institutions In Subjects Related To Computer Graphics. // Educational Administration: Theory and Practice, 30(5), 168–173. https://doi.org/10.53555/kuey.v30i5.1252 .

7. Zakirova, F.M. (2018). o‘lajak informatika o‘qituvchilarining tayyorlanishiga doir tadqiqotlar. // Ta’lim tizimi va pedagogika jurnali, 27(4), 81-89.

8. To‘rayev, B.Z. (2019). Informatika o‘qituvchilarini tayyorlash va ularning kompetentligini oshirish. // Pedagogik tadqiqotlar jurnali, 22(1), 43-50.

9. Parvina Nuraliyeva, Elvira Tursunnazorova, Durdona Otakulova "Methods of developing professional competence in students through the use of digital technologies"AIP Conf. Proc. 3244, 030040 (2024)

10. Isroilova L.S. (2021). Yangi avlod o‘quv adabiyotlarini yaratish va ta'lim jarayonida qo‘llash. // Ta’lim metodikasi jurnali, 19(3), 110-118.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA INTEGRATSIYALASHGAN TA’LIM – TARBIYAVIY PEDAGOGIK FAOLIYAT

Raxmatova Maftuna Uktamjan qizi,
Qarshi davlat universiteti 13.00.08 Maktabgacha ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi ixtisosligi tayanch doktoranti
maftunaraxmatova@gmail.uz

Maqola mazmunida rivojlanish markazlaridagi integratsiyalashgan ta’lim-tarbiyaviy pedagogik jarayon haqida pedagog va bolalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning birligidan kelib chiqishi, har xil faoliyat turlari vositasida bola shaxsini har tomonlama rivojlantirish maqsadlariga xizmat qiluvchi kompleks pedagogik yondashuv, tarbiyachilarni pedagogik bilimlarni egallashi bilan birga, innovatsion metod va texnologiyalardan foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirishni ham o‘z ichiga oladi. Hozirgi kunda bilimlarni xulq-atvor namunalariga kiritish ta’lim dasturlarining asosiy maqsadini tashkil etadi, shuning uchun bolalarning maktabgacha yoshdan boshlab rivojlanishini hisobga olgan holda maktabgacha yoshdan bolalarga sifatli ta’lim berish, davlat standarti hamda ”Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi asosida sifatli ta’lim – tarbiya berish mazmuni haqida fikr-mulohazalar berilgan.

Kalit so‘zlar: *integratsiya, pedagogik faoliyat, rivojlanish markazlari, ta’lim, tarbiya, kompetensiya, san’at, fan va tabiat, til va nutq, syujetli-rolli o‘yinlar va sahnalashtirish, qurish, konstruksiyalash va matematika.*

ИНТЕГРИРОВАННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ – ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

В содержании статьи рассматривается интегрированный учебно-воспитательный педагогический процесс в центрах развития, основанный на единстве взаимоотношений педагога и детей. Комплексный педагогический подход, служащий целям всестороннего развития личности ребёнка посредством различных видов деятельности, включает не только освоение педагогических знаний воспитателями, но и развитие навыков использования инновационных методов и технологий. В настоящее время внедрение знаний в модели поведения является основной целью образовательных программ, поэтому с учётом развития детей дошкольного возраста представлены соображения о содержании качественного образования и воспитания детей дошкольного возраста на основе государственного стандарта и государственной учебной программы «Илк қадам» («Первый шаг»).

Ключевые слова: *интеграция, педагогическая деятельность, центры развития, образование, воспитание, компетенция, искусство, наука и природа, язык и речь, сюжетно-ролевые игры и инсценировка, конструирование и математика.*

INTEGRATED EDUCATION IN PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS - EDUCATIONAL PEDAGOGICAL ACTIVITIES

The article discusses the integrated educational and pedagogical process in development centers, emphasizing the unity of interaction between teachers and children. It highlights a comprehensive pedagogical approach that aims to develop a child's personality through various activities. This approach includes not only the acquisition of pedagogical knowledge by educators but also the development of skills in using innovative methods and technologies. Currently, the main goal of educational programs is to incorporate knowledge into behavioral patterns. Therefore, the article provides insights on delivering quality education to children from preschool age, taking into account their early development. It also discusses the content of quality education and upbringing based on the state standard and the "Ilk qadam" state educational program.

Keywords: *integration, pedagogical activity, development centers, education, upbringing, competence, art, science and nature, language and speech, role-playing games and dramatization, construction, design and mathematics.*

Kirish. Maktabgacha ta’lim butun dunyoda bo‘lgani kabi bizning mamlakatda ham jadal rivojlanayotgan ta’lim sohasidir. Hozirgi vaqtda O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim tizimini tubdan isloh qilish ishlari amalga oshirilmoqda. Maktabgacha ta’lim sifatini ta’minlash O‘zbekistonda maktabgacha

ta’lim sohasidagi siyosatning ustuvor maqsadi hisoblanadi. Zamon talablari maktabgacha ta’lim tashkiloti xodimlari zimmasiga ma’lumotni o‘qitish va taqdim etishning yangi usullarini izlash majburiyatini yuklaydi. O‘yinga asoslangan integratsiyalashgan o‘quv-pedagogik faoliyatni shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv tamoyili sifatida tashkillashtirish bu – mashg‘ulotlardagi o‘quv faoliyatidan voz kechish, maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy faoliyati sifatida o‘yinning maqomini oshirishdir. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablariga ko‘ra, bola uchun ko‘rgazmali rivojlantiruvchi muhitni tashkillashga pedagogik yondashuv innovatsiyasi rivojlanish markazlari va rivojlanish sohalari integratsiyalashuvining dolzarbligi bilan belgilanadi. MTTning rivojlantirish markazlarida integratsiyalashgan ta’lim-tarbiyaviy pedagogik faoliyatning maqsad va vazifalari.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev so‘nggi yillarda maktabgacha ta’limni rivojlantirishning 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-son “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g‘risida”gi Qarori, 2019-yil 13-maydagi 391-son “Maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g‘risida”gi, 2019-yil 11-iyundagi 487-son “Maktabgacha ta’lim tizimiga ilg‘or axborot va pedagogika texnologiyalarini joriy etish chora-tadbirlari to’g‘risida”gi Qaroriga muvofiq yangi tizim yaratildi. Maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish va takomillashtirishga qaratilgan mazkur hujjatlarning barchasida sohaga innovatsiya kiritish, xorijiy tajribalarni o‘rganish va o‘zlashtirish ta’lim va tarbiya jarayonlariga zamonaviy ta’lim dasturlari va texnologiyalarini tadbiq etish orqali bolalarni har tomonlama intelektual, ma’naviy-estetik, jismoniy rivojlantirish hamda ularni maktab ta’limiga sifatli tayyorlash bilan bog‘liq umumiy jihatlar mavjud. Tarbiyachi o‘quv materialini bolalarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda ularga munosib tarzda yetkazadilar. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari pedagogik jamoasining o‘rni shundan iboratki, ular har bir bolaning qiziqishi, qobiliyati va ehtiyojini inobatga olgan holda mos keladigan maqsadlar qo‘yishlari, bolalardagi tabiiy qiziqishlarni qo‘llab-quvvatlashlari, ularda borliqni birgalikda o‘zlashtirish ko‘nikmalarini shakllantirishlari kerak. Bola rivojlanishining o‘ziga xosligini inobatga olishda avvalo shuni tushunib yetish kerakki, barcha bolalar rivojlanishning ma’lum bosqichlarini bosib o‘tadilar, biroq bunda har bir bola noyob va takrorlanmasdir. Tarbiyachilar bolalarni aynan bir xil, o‘xshash narsalar va faoliyat turlari bilan ta’minlashlari uchun ularning o‘ziga xos, boshqalardan ajralib turadigan rivojlanish ko‘rsatkichlari to‘g‘risida to‘liq tasavvurga ega bo‘lishlari lozim. Shuningdek, tarbiyachilar bir xil yoshdagi bolalarning qobiliyatlari va qiziqishlaridagi farqlarga e’tibor bilan munosabatda bo‘lishlari kerakligini mutaxassislar alohida ta’kidlashadi. Rivojlanish markazlarini tashkil etishning mazmun-mohiyati “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari” va “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturining ishlab chiqilishi uzluksiz ta’lim tizimida maktabgacha ta’limni samarali amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratdi. Albatta maktabgacha ta’limni ham shaklan, ham mazmunan yangilashga qaratilgan bu kabi innovatsiyalar ota-onalardan tortib barcha pedagoglar bola tarbiyasi, uning ta’lim olishga tayyorgarligiga zamon talablaridan kelib chiqqan holda yondashuvini talab etadi. Bunda tarbiyachilar bola rivojlanishi qanday kechayotganligi to‘g‘risida aniq tasavvurga ega bo‘lishlari, buning uchun esa ularni doimiy ravishda nazorat qilib borishlari zarur bo‘ladi. Bunda bola rivojlanishining o‘ziga xosligiga doir, bolalar qiziqishlariga javob beruvchi faoliyat turlari, ya’ni ularning aqliy, ijtimoiy va ma’naviy yetuklik darajasi nazarda tutiladi.

Muhokama. O‘yinga asoslangan integratsiyalashgan ta’lim-tarbiyaviy pedagogik faoliyatning maqsadi ijodiy, badiiy, o‘yin faoliyatining yaxlit pedagogik jarayonga kombinatsiyasi yordamida atrof-olam haqida har tomonlama tasavvurni shakllantirish hisoblanadi. Pedagogikada bunday yondashuv bolaga atrof olam va o‘zi haqidagi yaxlit tushunchani shakllantirishga ko‘maklashadi. Integratsiyalashgan ta’lim-tarbiyaviy pedagogik faoliyatning vazifalari:

- Atrof-olamni yaxlit idrok etishni shakllantirish;
- yangi axborotni mustaqil izlash, o‘zlashtirish va qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- bolani san’at bilan tanishtirish, ijodiy qobiliyatlarni, estetik didni rivojlantirish;
- o‘yinlar va bolalar faoliyatining boshqa turlari davomida atrof olam haqidagi ma’lumotlarni taqdim etish;
- har bir bolaning o‘z tezligida individual rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash.

Rivojlantirish markazlarida integratsiyalashgan ta’lim-tarbiyaviy pedagogik faoliyatning bolalar uchun ahamiyati va muhimligi:

- bolaning intellektual, shaxsiy, jismoniy fazilatlarini; kognitiv va ijtimoiy motivatsiyasini shakllantirish uchun o‘yinni o‘quv faoliyatiga o‘tkazishning muhim psixofiziologik mexanizmlaridan biri sanaladi;
- bolalarning potensialini rivojlantiradi, atrofdagi voqelikni faol bilishga, sabab-oqibat munosabatlarini tushunish va topishga, mantiq, tafakkur, nutqni rivojlantirishga undaydi.

- bolalarning diqqatini yuqori darajada ushlab turadi, charchoqni kamaytiradi, kognitiv qiziqishni oshiradi;

- bolaga o‘zi yashayotgan dunyo, narsa va hodisalarning munosabatlari, o‘zaro yordam, xilma-xil dunyo mavjudligi haqida yetarlicha keng va yorqin tasavvur beradi;

- bolaning obrazli fikrlashi va ijodiy faolligi rivojlanishini ta’minlaydi; o‘qishga bo‘lgan motivatsiyani oshirishga, tarbiyalanuvchilarning kognitiv qiziqishini shakllantirishga yordam beradi;

- dunyoqarashni kengaytiradi; uyg‘un ravishda har tomonlama va intellektual rivojlangan shaxsni shakllantirishga ko‘maklashadi;

- bolalarni hissiy jihatdan rivojlantiradi, chunki u musiqa, rasm, adabiyot, harakatning mutanosibligi va boshqalarga asoslanadi, ortiqcha yuk va bosimni yengillashtiradi;

- turli ta’lim sohalaridagi bilimlarni bir-birini to‘ldirgan holda teng asosda birlashtiradi;

- rivojlanish markazi, faoliyat turi, materiallar va boshqalarni tanlashda mustaqil qaror qabul qilish amaliyoti tufayli kelgusi hayotda o‘z maqsadlariga erishish qobiliyatini rivojlantiradi.

O‘yinga asoslangan ta’lim-tarbiyaviy faoliyatining asosiy tamoyillari:

• pedagogning faoliyatda bolalar bilan teng ravishda ishtirok etishi;

• maktabgacha yoshdagi bolalarning ixtiyoriy tarzda faoliyatga qo‘shilishi (ruhiy va intizomiy majburlovsiz);

• rivojlanish markazlaridagi faoliyat davomida bolalarning erkin muloqot qilishi va harakatlanishi (ish joyini mos ravishda tashkil etishda);

• faoliyat yakunining ochiq vaqti (har kim o‘z tezligida ishlaydi); o‘quv faoliyati har doim ham qat’iy cheklangan soatlarda o‘tkazilmaydi, u kun davomida boshqa qulay vaqtlarda ham amalga oshirilishi mumkin;

• bolalarning bir nechta kichik guruhlari bir vaqtning o‘zida turli rivojlanish markazlarida vazifalarni bajarib, ta’lim-tarbiya faoliyati bilan shug‘ullanishi mumkin.

O‘yinga asoslangan ta’lim-tarbiyaviy pedagogik faoliyatni tashkillashtirish:Tashkillash jarayonida faoliyatning uchta asosiy bosqichini ajratish mumkin:

1-bosqich. Faoliyatning dastlabki bosqichi (tashkiliy vaqt). Pedagog ixtiyoriy, erkin faoliyatga taklif qiladi: “Kelinglar, bugun ... haqida muhokama o‘tkazamiz. Qulayroq joylashib oling...” yoki “Men ... tashkillashtiraman. Kim qo‘shilishni xohlaydi?”. Birgalikda bajarish uchun vazifani belgilab, pedagog teng huquqli ishtirokchi sifatida uni amalga oshirishning mumkin bo‘lgan usullarini taklif qiladi. O‘yin motivatsiyasi bo‘lishi shart. O‘yin motivatsiyasi bu – bolalar faoliyatini o‘yin shaklida boshqarishga va ko‘zlangan natijaga erishishga yordam beradigan metodik usul. O‘yin motivatsiyasi bolalarning yosh xususiyatlariga mos kelishi kerak. Faoliyat turlari: o‘yinga asoslangan, ko‘rgazmali, nutqiy, ijodiy.

2-bosqich. Ta’lim-tarbiyaviy faoliyatining borishi (jarayon) – asosiy qism Ta’lim-tarbiyaviy faoliyati jarayonida pedagog teng huquqli ishtirokchi sifatida:

• topshiriqni amalga oshirishning turli-tuman usullarini taklif qiladi, rivojlanayotgan tarkibni belgilaydi (yangi bilimlar, faoliyat usullari va boshqalar);

• bolalar tanqidi uchun o‘z g‘oyasini yoki natijasini taklif qiladi;

• bolalarning natijalariga qiziqish bildiradi; qatnashchilarning harakatlarini o‘zaro baholash va izohlashga qo‘shiladi; bolada tengdoshlarining ishiga nisbatan qiziqishni kuchaytiradi, mazmunli muloqotni rag‘batlantiradi, o‘zaro baholashga, yuzaga keladigan muammolarni muhokama qilishga undaydi.

• bolalarga yordam beradi va ularning rivojlanish trayektoriyasiga mos rivojlanish markazini tanlashda ko‘maklashadi.

• bolalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning muhimligini e’tirof etgan holda, guruhda har bir tarbiyalanuvchining kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradigan va uning manfaatlariga javob beradigan mos muhitni (ko‘rgazmali rivojlantiruvchi muhit) yaratishga alohida e’tibor qaratadi.

Guruh maydoni ichidagi ko‘rgazmali rivojlantiruvchi muhit. (Rivojlantirish markazlari (zonalari):Har bir rivojlanish markazi faoliyatni kuchaytiradigan turli xil materiallar, didaktik va rivojlantiruvchi o‘yinlar bilan to‘ldirilgan kichik ijod ustaxonasidir.Pedagoglar faoliyat markazlarini hozirgi paytda dolzarb bo‘lgan va bolalar tanlagan mavzuga qarab o‘zgartiradi. Shu tarzda shakllantirilgan muhit bolalarda muloqot, qiziquvchanlik, hayot uchun zarur barcha ko‘nikmalarni (tashabbuskorlik, mustaqillik, bir-biri bilan maslahatlashish, atrof-muhit manfaatlarini hisobga olish mahorati) rivojlantirish qobiliyatini oshiradi. Qiziqishlariga ko‘ra guruhlarga birlashtirilgan bolalar bir-birlari uchun javobgarlikni his qiladi, o‘z imkoniyatlari va ko‘nikmalaridan maksimal darajada foydalanishga harakat qiladi.

Markazda ishga tayyorgarlik. Mavzuviy rejalashtirishga ko‘ra, har bir yosh guruhida oy mavzulari va hafta mavzulari ajratiladi. Pedagog atroflicha o‘ylab ko‘rib, xonani bezatadi. Guruh xonasi devorlari, zinalar, foye – bularning barchasi bolalarga hafta va oy mavzusini eslatishi mumkin. Mavzuni hisobga olgan holda

har bir guruh xonasida markazlar (zonalar) tayyorlanadi, har bir markazni tayyorlash bo‘yicha reja-ishlanma tuziladi, unda quyidagilar aks etadi:

• ushbu markaz uchun maqsadlar;

• zarur jihozlar;

• bolalarning chamalangan faoliyati;

• e’tibor qaratish zarur bo‘lgan narsalar.

Rivojlantirish markazlarining vazifalari – *Qurilish, konstruksiyalash va matematika markazi*.Markaz faoliyatining integrativ yo‘nalishi bu:

• bolalarni o‘yin obyektivligi vositalari orqali rivojlantirish va ta’lim-tarbiya berish;

• bolaning kognitiv faolligini rag‘batlantirish va rivojlantirish;

• mehnat va xavfsizlik ko‘nikmalarini shakllantirish;

• elementar matematik, kommunikativ ko‘nikmalar tizimini rivojlantirish;

• bolalarda yangiliklarni o‘zlashtirishga bo‘lgan intilishni shakllantirish.

Til va nutq markazi. Markaz faoliyatining integrativ yo‘nalishi:

• bolada nutqiy faollikni va nutq tizimining barcha komponentlarini rag‘batlantirish va rivojlantirish;xalqqa tegishli asarni (ertak, mif, afsona, hikoya) idrok etish va uning mazmuni haqida gapirish zarurati orqali nutq ravonligining grammatik tuzilishlari bilan tanishish;

• bolalarning xulq-atvor me’yorlarini belgilab beradigan axloqiy sifatlar: mardlik, ayyorlik, ahmoqlik, yaxshilik va yomonlik, qahramonlik va qo‘rqoqlik, saxiylik va xasislik haqidagi tasavvurlarni rivojlantirish;

• hissiy-sezgi sohasini, axloqiy-etik munosabatlarni rivojlantirish.

Syujetli-rolli o‘yinlar va sahnalashtirish markazi. Markaz faoliyatining integrativ yo‘nalishi:

• xulq-atvor va odamlar bilan munosabatda bo‘lishning etik ahamiyatli shakl va usullarini rivojlantirish: muloqot ko‘nikmalari, aloqa o‘rnatish va uni davom ettirish, hamkorlik qilish, nizolardan qochish qobiliyati;

• o‘yin faoliyati orqali atrof olamni bilish va unda muvaffaqiyatli ijtimoiylashish uchun bolaning butun hissiy apparatini faollashtirishni ta’minlash;

• insonning imkoniyatlari namunasi sifatida harakatlar, odamlar (buyuk, taniqli) haqidagi tushunchalarni rivojlantirish.

• jamoat joylarida, ko‘chada va transportda, xavfli obyektlar bilan shikastlanganda zarur me’yor va qoidalarga rioya qilish hamda xavfsiz xulq-atvorning muhimligi haqida tasavvurlarni shakllantirish.

Ilm-fan va tabiat markazi. Ushbu markazda bolalar ekologik-tadqiqiy va tajriba faoliyati bilan shug‘ullanadi. Markaz faoliyatining integrativ yo‘nalishi bu – bolaning kognitiv rivojlanishini, ekologik-estetik rivojlanishni, axloqiy fazilatlarni va ekologik jihatdan barkamol xulq-atvorni shakllantirish.

San’at markazi. Markaz faoliyatining integrativ yo‘nalishi:

• rassomlik janrlarini (natyurmort, portret, peyzaj) aniqlash qobiliyatini shakllantirish;

• turli materiallardan ularning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda foydalanish, rejaga mos keladigan vositalarni tanlash, materiallar va tasvir vositalari bilan tajriba o‘tkazish qobiliyatini shakllantirish;

• qiziqishni va san’atning o‘zida mavjud bo‘lgan hissiyotlar, kechinmalar va munosabatlar orqali mavzularni chuqur anglash qobiliyatini shakllantirish.

3-bosqich. Yakunlash va kelgusi faoliyatga motivatsiya. Har bir bola o‘z tezligida ishlaydi va tadqiqotni, ishni tugatish yoki tugatmaslikni o‘zi hal qiladi. Kattalarning bolalar harakatlariga bahosi faqat bilvosita, natijani bolaning maqsadi bilan taqqoslash sifatida berilishi mumkin: u nima qilmoqchi edi – natija qanday bo‘ldi. O‘quv faoliyatida bola ham, kattalar ham o‘zaro munosabat subyekti bo‘lib, ahamiyat jihatidan teng hisoblanadi. Mashg‘ulot, hafta oxirida pedagogga refleksiya o‘tkazish – o‘z faoliyati va uning natijalarini tahlil qilish tavsiya etiladi. Refleksiya samarali maktabgacha pedagogika tamoyillaridan biri sifatida qaraladi. Guruhdagi refleksiya bolalar orasidagi hamda bolalar va pedagog o‘rtasidagi muloqotni talab qiladigan dialogni o‘z ichiga oladi. Bu muloqotlar bolalarga boshqalar bilan fikr almashish; savol berish va hatto hamma tan olgan haqiqatlarga shubha uyg‘otish uchun jasoratni shakllantirish, turli qarashlarga nisbatan hurmatni tarbiyalash imkonini beradi. Taxmin va bashorat qilish.Tahlil jarayonida pedagog:

• markazlar qanchalik qiziqarli tayyorlanganligi, maqsadlarga erishilganligi haqida xulosalar chiqaradi;

• bolalar faoliyatini tahlil qiladi: ular nimani bilib olgani, nimani bilishni xohlagani, yangi narsalarni o‘rgangani va haftaning keyingi mavzusi uchun g‘oyalar.Guruh va alohida bolalar bilan o‘zaro munosabatda shaxsiy nazariy bilimlar, amaliy ko‘nikmalar yig‘indisini tushunadi.

Xulosa. Refleksiya insonga o‘zining kuchli va zaif tomonlarini baholash, individual faoliyat uslubining alohida vaqtlarini aniqlash imkonini beradi. Mashg‘ulot yoki hafta mavzusi tugaganda refleksiya o‘tkazishda pedagoglarga tavsiya etiladigan savollar.

Nima sodir bo‘lishi kerak edi? (Mashg‘ulotning maqsad va vazifalari bo‘yicha kutilgan natijalar.)Aslida nima sodir bo‘ldi?

Nimalar amalga oshirildi?Nimalar bajarilmadi?

Nima uchun?

Keyingi safar qanday yo‘l tutardim?

Pedagogga tavsiyalar:

- Barcha markazlar ochiqlik, faoliyat yondashuvi, funksional qulaylik tamoyillari asosida qurilgan. Markazlarning har birida tadqiqot va o‘yin uchun yetarli miqdorda materiallar bor.

-Rivojlantiruvchi muhit sharoitlarida bolalar faoliyatni tanlash erkinligi huquqidan foydalanadi. Ular o‘z qiziqishlari va imkoniyatlaridan kelib chiqib harakat qiladi, jamiyatda o‘z o‘rnini belgilab olishga intiladi, kattalarning emas, balki o‘zining xohishiga ko‘ra o‘qib-o‘rganadi. Bolalar faoliyatini tashkil etishga bunday yondashuvda o‘sib borayotgan shaxsning o‘z-o‘zini rivojlantirish, o‘zini anglash mexanizmi belgilab qo‘yilgan.

-Har bir markazning o‘z nomi va maqsadi bo‘lib, har xil faoliyat turlarini va turli-tuman materiallarni o‘z ichiga oladi. Lekin shu bilan birga, har bir markaz maktabgacha yoshdagi bolalarga intellektual, hissiy, ijodiy va ijtimoiy jihatdan rivojlanish imkonini beradi.

-Har bir markaz haftaning boshida tayyorlanadi. Markaz faoliyati davomida pedagog markazning bolalar uchun qanchalik qiziqarli ekanligini, undan foydalanish mumkinligi va xavfsizligini, unda yetarli materiallar bor yoki yo‘qligini tekshirish uchun kuzatuv o‘tkazadi. Zarur bo‘lganda pedagog materiallarni boyitadi yoki almashtiradi.

-Tarbiyachi guruhning barcha bolalari bu markazdan o‘tgan-o‘tmaganligini tahlil qilib, markazda topshiriqni bajarish kimga oson, kimga qiyin bo‘lganini kuzatishi kerak.

-Markazdagi topshiriqlar bolalar uchun tushunarli bo‘lishi zarur. Topshiriqning maqsad va vazifalari shu yosh guruhidagi bolalar bajara oladigan tarzda tuzilgan – bu har bir bolaning muvaffaqiyatini kafolatlaydi.

-Pedagog dastlab bolani yengil yo‘naltirish orqali markazni tanlashga ko‘maklashadi, keyin bu erkin tanlovga aylanadi. Markazlarni bolalarning o‘zi tanlashi ularda o‘zini nazorat qilish qobiliyati va mas’uliyat rivojlanishiga yordam beradi. Markazning ichida ham erkin tanlash imkoniyati bo‘ladi. Markazlar ichida bolalar o‘z tanloviga ko‘ra har qanday material va faoliyatdan foydalanishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Shin A. V., Mirziyoyeva Sh. Sh., Grosheva I. V., Mikailova U. T., Sulaymonova Y. T., Daukayeva A. G., Vlasova Y. N., Galimova E. F. “Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida o‘quv jarayonini rejalashtirish”. Metodik qo‘llanma birinchi nashr. Toshkent, 2020.

2. “Maktabgacha ta’lim muassasalari uchun “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturini va O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablarini joriy qilish”, trenerlar uchun qo‘llanma, 18-sessiya. Toshkent, 2019-yil.

3. Imomov M. Raxmatova M., Abdullayeva Yu. “Bolalarni maktab ta’limiga tayyorlash metodikasi” T.: 2023 O‘quv qo‘llanma. Fan va texnologiyalar

4. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. – T., 2018.

5. Nurmamatov Z.Sh. Innovatsiyalarning ro‘li va ahamiyati ta’limda. Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. - Namangan. www.journal.namdu.uz ISSN: 2181-0427. 1/2023. –B. 645-650.

6. Nurmamatov Z.Sh. Bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchisini innovatsion pedagogik faoliyatga tayyorlash. Fan, ta’lim va texnikani innovatsion rivojlantirish masalalari. - Andijon. 2022 - y. B. 31-34.

7. Nurmamatov Z.Sh. Current status of development of innovative activity of future technology teachers. International Conference of Scientific and Management Current Affairs. - Angliya. 2022 - y. B. 1-4.

ZAMONAVIY TALABALARDA PROKRASTINATSIYA VA STRESSNING O‘ZARO BOG‘LIQLIGI

Razakov Farxod Kuvondikovich,
Innovatsion texnologiyalar universiteti
“Pedagogika va psixologiya” kafedrasi dotsenti,
psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Zamonaviy oliy ta’lim muassasalari talabalari orasida uchrayotgan prokrastinatsiya (vazifalarni kechiktirish odati) va stress psixologik holatlari o‘qish samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Ushbu maqolada prokrastinatsiya va stress o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik empirik tadqiqotlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda talabalar orasida stress darajasi yuqori bo‘lgan holatlarda prokrastinatsiya darajasi ham ortishini kuzatish mumkinligi ko‘rsatib o‘tiladi. Shuningdek, bu ikki holat o‘rtasidagi sabab-oqibat aloqalari, ularning individual va tashqi omillar bilan bog‘liqligi, psixologik salomatlik va o‘quv motivatsiyasiga ta’siri o‘rganiladi. Maqola natijalariga ko‘ra, talabalarda vaqtni boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish va stressni kamaytirish bo‘yicha psixologik yondashuvlar prokrastinatsiyani kamaytirishga xizmat qilishi mumkin. Tavsiyalar, amaliy misollar va ilmiy adabiyotlar asosida maqola zamonaviy talabalarning ruhiy holatini yaxshilashga yo‘naltirilgan.

Kalit so‘zlar: *prokrastinatsiya, stress, zamonaviy talabalar, o‘quv motivatsiyasi vaqtni boshqarish, akademik samaradorlik, psixologik salomatlik, kechiktirish odati, tashqi bosim, ichki motivatsiya, psixik holat, stressni boshqarish*

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ ПРОКРАСТИНАЦИЕЙ И СТРЕССОМ У СОВРЕМЕННЫХ СТУДЕНТОВ

Психологические состояния прокрастинации (привычка откладывать задания) и стресса, встречающиеся среди студентов современных высших учебных заведений, оказывают непосредственное влияние на эффективность обучения. В данной статье анализируется взаимосвязь между прокрастинацией и стрессом на основе эмпирических исследований. В исследовании показано, что в случаях высокого уровня стресса среди студентов можно наблюдать увеличение уровня прокрастинации. Также изучаются причинно-следственные связи между этими двумя состояниями, их связь с индивидуальными и внешними факторами, влияние на психологическое здоровье и учебную мотивацию. Согласно результатам статьи, психологические подходы к развитию навыков управления временем и снижению стресса у студентов могут способствовать снижению прокрастинации. Основываясь на рекомендациях, практических примерах и научной литературе, статья направлена на улучшение психического состояния современных студентов.

Ключевые слова: *прокрастинация, стресс, современные студенты, учебная мотивация, управление временем, академическая эффективность, психологическое здоровье, привычка к прокрастинации, внешнее давление, внутренняя мотивация, психическое состояние, управление стрессом*

THE INTERRELATIONSHIP BETWEEN PROCRASTINATION AND STRESS IN MODERN STUDENTS

Psychological states of procrastination (the habit of postponing tasks) and stress, encountered among students of modern higher educational institutions, have a direct impact on the effectiveness of learning. In this article, the relationship between procrastination and stress is analyzed based on empirical research. The study shows that in cases of high stress levels among students, it is possible to observe an increase in the level of procrastination. It also examines the cause-and-effect relationships between these two situations, their relationship with individual and external factors, and their impact on psychological well-being and learning motivation. According to the results of the article, psychological approaches to developing time management skills in students and reducing stress can serve to reduce procrastination. Based on recommendations, practical examples, and scientific literature, the article is aimed at improving the mental state of modern students.

Keywords: *procrastination, stress, modern students, learning motivation time management, academic performance, psychological health, procrastination habit, external pressure, internal motivation, mental state, stress management*

Kirish. Hozirgi zamonaviy ta’lim tizimi talabalardan nafaqat akademik bilim, balki yuqori darajadagi psixologik barqarorlik, vaqtni samarali boshqarish va shaxsiy intizomni ham talab qilmoqda. Biroq, bugungi kunda talabalarning katta qismida uchrayotgan muammolardan biri bu — prokrastinatsiya, ya’ni vazifalarni kechiktirish odatidir. Prokrastinatsiya ko‘pincha vaqt yetishmovchiligi, o‘z-o‘zini boshqarishdagi qiyinchiliklar va ichki motivatsiyaning pastligi bilan bog‘liq bo‘lib, bu holat talabalarda stress darajasining oshishiga olib keladi. Aksincha, doimiy stress esa qaror qabul qilish jarayonini sustlashtirib, prokrastinatsiyani yanada kuchaytiradi.

Shu nuqtayi nazardan qaraganda, prokrastinatsiya va stress o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni chuqurroq o‘rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bu ikki psixologik holat nafaqat shaxsiy rivojlanishga, balki o‘quv faoliyatining samaradorligiga, sog‘liq va ijtimoiy munosabatlarga ham salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ayniqsa, informatsion bosim yuqori bo‘lgan hozirgi davrda talabalar o‘z vaqtini to‘g‘ri taqsimlash, o‘z oldiga qo‘yilgan maqsadlarni rejalashtirish va o‘z holatini boshqarish borasida turli qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

Ushbu maqolada prokrastinatsiya va stress o‘rtasidagi bog‘liqlik ilmiy tadqiqotlar, statistik tahlillar va talabalar bilan o‘tkazilgan so‘rovnomalar asosida o‘rganiladi. Shuningdek, bu holatlarning kelib chiqish sabablari, ularning o‘zaro ta’siri va ularni kamaytirish yo‘llari ham yoritiladi. Tadqiqot natijalari orqali talabalar orasida ruhiy salomatlikni mustahkamlash, o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilishi ko‘zda tutilgan.

Prokrastinatsiya (vazifani kechiktirish):

Bu — shaxsning o‘z oldiga qo‘yilgan muhim yoki majburiy vazifalarni bajarishni kechiktirishga moyilligi. Psixologik jihatdan bu holat o‘zini himoya qilish, qo‘rquv, muvaffaqiyatsizlikdan saqlanish yoki motivatsiyaning yetishmasligi bilan bog‘liq.

Stress — organizmning tashqi yoki ichki bosimga (psixologik, ijtimoiy, akademik) nisbatan javob reaksiyasidir. O‘rta darajadagi stress motivatsiya berishi mumkin bo‘lsa-da, ortiqcha stress insonning emotsional va jismoniy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

O‘zaro bog‘liqlik. Ko‘plab tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, prokrastinatsiya bilan shug‘ullanuvchi talabalar ko‘pincha yuqori stress darajasini boshdan kechiradilar. Bu esa o‘z navbatida yangi prokrastinatsiyani keltirib chiqaruvchi “salbiy aylanma” (negative cycle) ni yuzaga keltiradi.

Ferrari, Johnson va McCown (1995) tadqiqotlariga ko‘ra, akademik prokrastinatsiya talabalarning taxminan 70%ida uchraydi.

Sirois (2007) prokrastinatsiyaning surunkali stress, tashvish, uyqu buzilishi va o‘zini past baholash bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatgan.

Tversky va Kahneman tomonidan ilgari surilgan “qaror qabul qilishdagi kechikish” nazariyasi ham prokrastinatsiyaning psixologik ildizlarini tushuntiradi. Talabalarning bu muammolarga nisbatan hissiy va ijtimoiy reaksiyalari:

- O‘ziga nisbatan tanqidiy munosabat
- Doimiy pushaymonlik va aybdorlik hissi
- Faoliyatdan qoniqmaslik
- Depressiv holatlar va ijtimoiy ajralish

Mavzuning dolzarbligi. Hozirgi kunda oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarning ruhiy va emotsional holatini chuqur tahlil qilish nafaqat psixologik salomatlikni mustahkamlash, balki ta’lim sifati va samaradorligini oshirish uchun ham muhim omillardan biridir. Shunday muammolardan biri – bu prokrastinatsiya, ya’ni muhim vazifalarni kechiktirish odati bo‘lib, bu holat zamonaviy talabalar orasida tobora keng tarqalmoqda. Prokrastinatsiya ko‘pincha ichki motivatsiyaning yetishmasligi, o‘ziga ishonchning pasayishi, vaqtni to‘g‘ri boshqara olmaslik va tashqi bosimlar ta’sirida yuzaga chiqadi.

Boshqa tomondan, bugungi raqobatbardosh ta’lim muhitida talabalarga qo‘yilayotgan akademik, ijtimoiy va shaxsiy talablar stress darajasining ortishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, uzoq muddatli vazifalar, imtihonlar, taqdimotlar, moliyaviy muammolar va kelajakdagi kasbiy istiqbol kabi omillar talabalarda doimiy stressni yuzaga keltirmoqda. Stress esa o‘z navbatida prokrastinatsiyani yanada kuchaytiradi – bu ikki holat o‘zaro ta’sirli, murakkab psixologik siklni yuzaga keltiradi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, yuqori stressga ega bo‘lgan talabalar ko‘pincha qaror qabul qilishda ikkilanishadi, ish boshlashni ortga suradilar va bu esa ularning o‘zini baholash darajasini pasaytiradi. O‘z vaqtida bajarmagan vazifalar esa talabaning ruhiy holatiga salbiy ta’sir qilib, undan keyingi topshiriqlarda ham motivatsiyaning susayishiga olib keladi. Bu salbiy aylanma oqibatida talaba nafaqat o‘qishdagi muvaffaqiyatidan, balki shaxsiy hayotidagi barqarorlikdan ham ayrilishi mumkin.

Zamonaviy axborot texnologiyalari, ijtimoiy tarmoqlarning haddan tashqari ta’siri, chalg‘ituvchi omillarning ko‘pligi ham prokrastinatsiya va stressning kuchayishiga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, masofaviy

ta’lim yoki gibrid o‘qish tizimi joriy etilgan sharoitda talabalar mustaqil ishlash ko‘nikmasini yetarli darajada rivojlantirmagan bo‘lsa, bu ikki muammo yanada chuqurlashadi.

Shu sababli, prokrastinatsiya va stressning o‘zaro bog‘liqligini o‘rganish – talabalarning psixologik farovonligini ta’minlash, o‘quv jarayonining sifatini oshirish, va kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyatini shakllantirish nuqtai nazaridan nihoyatda dolzarb hisoblanadi. Bu boradagi tadqiqotlar amaliy jihatdan muhim bo‘lib, oliy ta’lim muassasalarida psixologik xizmat sifatini oshirish, profilaktik chora-tadbirlar ishlab chiqish va individual yondashuvlarni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologik asosi. Prokrastinatsiya va stress – zamonaviy psixologiya fanida keng o‘rganilayotgan, ayniqsa yoshlar va talabalar orasida dolzarb bo‘lgan ikki asosiy psixologik holatdir. Ushbu holatlar nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki akademik samaradorlikka ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Ilk ilmiy yondashuvlardan biri sifatida Ferrari, Johnson va McCown (1995) prokrastinatsiyani shaxsning o‘zini boshqarishdagi muammosi sifatida talqin qilgan. Ular bu holatni surunkali kechiktirish odati deb atab, prokrastinatsiyaning akademik muvaffaqiyatga salbiy ta’siri borligini aniqlaganlar. Xuddi shunday, Solomon va Rothblum (1984) o‘zlarining “Academic Procrastination Scale” nomli metodikasi orqali talabalarda kechiktirish darajasini o‘lchab, bu holatning motivatsiyaning pasayishi va tashvish hissi bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatganlar.

Stress bo‘yicha esa Lazarus va Folkman (1984) tomonidan ishlab chiqilgan kognitiv-baholovchi yondashuv muhim hisoblanadi. Ularning fikricha, stress – bu inson va muhit o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir jarayonidir, ya’ni tashqi bosim va ichki resurslar o‘rtasidagi nomutanosiblik stressni keltirib chiqaradi. Cohen, Kamarck va Mermelstein (1983) esa “Perceived Stress Scale” (PSS) ni ishlab chiqib, ayniqsa talabalar orasida stress darajasini o‘lchashda samarali vosita sifatida taqdim etganlar.

Prokrastinatsiya va stressning o‘zaro bog‘liqligi borasida Sirois (2007) keng ko‘lamli tadqiqot o‘tkazgan. Uning natijalariga ko‘ra, prokrastinatorlar (ya’ni ko‘p kechiktiruvchi shaxslar) yuqori stress, xavotir va depressiyaga ko‘proq moyil bo‘lishadi. Bu holatlarni Tice va Baumeister (1997) ham tasdiqlagan – ular prokrastinatsiya dastlab vaqtincha taskin beruvchi vosita sifatida namoyon bo‘lishi mumkinligini, ammo oxir-oqibat stress, aybdorlik hissi va o‘zini past baholashga olib kelishini isbotlagan.

O‘zbekiston olimlari orasida psixolog M. Eshmurodov talabalarda emotsional zo‘riqish va motivatsiya pasayishining o‘quv faoliyatiga ta’siri haqida fikr bildirgan. Pedagog olima R. Xoliqova esa talabalarda vaqtni boshqarish ko‘nikmalarining rivojlanmaganligi stress va prokrastinatsiyani kuchaytirayotganini alohida ta’kidlaydi.

Ushbu adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, prokrastinatsiya va stress zamonaviy talabalar hayotida doimiy ravishda uchrab turadigan, bir-birini o‘zaro kuchaytiruvchi psixologik holatlardir. Ularni chuqur o‘rganish, nazariy asosda tahlil qilish va amaliy yechimlar ishlab chiqish – ta’lim sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Mazkur ilmiy maqolada zamonaviy talabalarda prokrastinatsiya va stress darajasining qanday bog‘liqlikka ega ekanligi empirik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot metodologiyasi aralash uslubga asoslanib, miqdoriy va sifatli ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilishni o‘z ichiga oladi.

Tadqiqot obyekti sifatida oliy ta’lim muassasalarining turli kurslarida tahsil olayotgan talabalar tanlab olindi. Ularning yoshi, jinsi, ta’lim shakli kabi demografik belgilar tahlil davomida hisobga olindi. Predmet sifatida esa ushbu talabalar orasida kuzatilgan prokrastinatsiya va stress darajalari hamda ularning o‘zaro bog‘liqligi o‘rganiladi.

Miqdoriy ma’lumotlarni yig‘ish uchun ishonchli va xalqaro miqyosda tan olingan ikki asosiy psixologik testdan foydalaniladi: Academic Procrastination Scale va Perceived Stress Scale. Ushbu testlar asosida talabalar orasida prokrastinatsiya va stress darajalari aniqlanadi.

Sifatli ma’lumot olish uchun esa ixtiyoriy talabalar bilan qisqa intervyular o‘tkaziladi. Bu orqali test natijalariga chuqurroq kontekstual tushuncha beriladi va shaxsiy tajriba, hissiy javoblar o‘rganiladi.

Tahlil jarayonida deskriptiv statistika usullari yordamida umumiy ko‘rsatkichlar aniqlanadi, so‘ngra korrelyatsion tahlil orqali prokrastinatsiya va stress o‘rtasidagi bog‘liqlik darajasi aniqlanadi. Tahlillar SPSS yoki Excel dasturlari yordamida amalga oshiriladi.

Mazkur metodologik yondashuv orqali mavzuni empirik asosda ishonchli va ilmiy tarzda yoritish imkoniyati yaratiladi. Tadqiqot natijalari asosida maqolada amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi va ushbu psixologik holatlarni kamaytirishga qaratilgan takliflar beriladi.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar prokrastinatsiyaning faqat odatiy xulq-atvor emas, balki miya faoliyati bilan bog‘liq neyropsixologik holat ekanligini isbotlamoqda. Xususan, funksional MRT (magnit-rezonans tomografiya) yordamida o‘tkazilgan izlanishlar shuni ko‘rsatadiki:

- Prefrontal korteks – qaror qabul qilish, rejalashtirish va o‘zini tormozlash uchun javobgar bo‘lgan miya qismi – prokrastinatorlarda odatdagidan kamroq faollik ko‘rsatadi.

- Amigdala – xavotir, qo‘rquv va stressga bog‘liq emotsiyalarni boshqaradigan markaz – prokrastinatsiya vaqtida kuchliroq faollashadi.

Bu esa shuni anglatadi: talaba vazifani bajarmaslikni tanlaganida, bu “dangasalik” emas, balki stressdan qochish strategiyasi bo‘lishi mumkin.

Ko‘plab tadqiqotchilar prokrastinatsiyani bir hil ko‘rinishda emas, balki bir nechta turga bo‘lishadi, va har biri stressga turlicha ta’sir qiladi:

1. Passiv prokrastinatsiya – bu odatiy kechiktirish, ya’ni inson boshlashni istamaydi. U stressni oshiradi.

2. Faol (aktiv) prokrastinatsiya – odam ataylab ishni so‘nggi muddatga qoldiradi, chunki “soat bosimida samaraliroq ishlayman” deb o‘ylaydi. Bu tur ba’zida kam stress bilan kechishi mumkin.

3. O‘ziga ishonchsizlik prokrastinatsiyasi – muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqqan talabalar, vazifani boshlamaslik orqali “muvaffaqiyatsizlik xavfidan qochishadi”.

Aynan uchinchi turdagi prokrastinatsiya talabalarda doimiy stress, xavotir, o‘ziga salbiy baho berish va hatto depressiv kayfiyatlarga olib keladi.

Prokrastinatsiya va stressning salomatlikka ta’siri

Ilmiy jihatdan isbotlangan: doimiy stress va prokrastinatsiya faqat ruhiy emas, balki jismoniy sog‘liqqa ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi:

- Immun tizimi zaiflashadi;
- Uyqu rejimi buziladi;
- Yurak-qon tomir kasalliklari xavfi ortadi;
- Boshlanmagan yoki bitmagan ishlar “mental yuk” sifatida ongda saqlanib qoladi va “kronik charchoq sindromi” paydo bo‘ladi.

Tadqiqotlar prokrastinatsiya holati uzoq muddat davom etsa, stress bilan birgalikda somatizatsiya (ya’ni ruhiy bosimning jismoniy og‘riqlarda namoyon bo‘lishi) holatlarini keltirib chiqarishini ko‘rsatmoqda.

Madaniy va ijtimoiy omillarning roli. Prokrastinatsiya va stress darajasi turli madaniy va ijtimoiy sharoitlarda turlicha namoyon bo‘ladi:

- G‘arb mamlakatlarida talabalarda erkinlik yuqori bo‘lgani uchun, o‘zini nazorat qilishga ko‘proq e’tibor qaratiladi. Bu ba’zan passiv prokrastinatsiyani oshiradi.
- Sharq va Markaziy Osiyo davlatlarida esa oilaviy bosim, ijtimoiy kutilmalar yuqori bo‘lishi mumkin. Bu esa talabada stressni oshirib, natijada vazifani kechiktirishga olib keladi.

Shuningdek, jamiyatdagi "faqat natija muhim" degan qarashlar ham prokrastinatsiyaga turtki bo‘ladi. Chunki bu talabani mukammallik ilinjida harakatdan to‘xtatadi – ya’ni boshlamaslik orqali xatolikdan “qochadi”.

Muhokama. Tadqiqot natijalari zamonaviy talabalar orasida prokrastinatsiya va stress darajasi yuqori ekanligini, eng muhimi esa ularning bir-biriga bevosita bog‘liqligini ishonchli tarzda ko‘rsatdi. Aksariyat talabalar topshiriqlarni bajarmasdan ortga surish odatiga ega bo‘lib, bu holat ularning ichki ruhiy bosimini kuchaytirib, stressni yanada oshirgan. Bunday psixologik jarayon esa o‘z navbatida talabalarning o‘z-o‘zini baholash darajasini pasaytiradi, motivatsiyasini susaytiradi va o‘qishga bo‘lgan qiziqishini kamaytiradi.

O‘tkazilgan test va so‘rovnomalar shuni ko‘rsatdiki, prokrastinatsiya darajasi yuqori bo‘lgan talabalar orasida stress darajasi ham sezilarli darajada yuqori. Bu esa, avvalo, prokrastinatsiya vaqtinchalik “psixologik taskin” bo‘lib xizmat qilsa-da, aslida u stressning asosiy sabablaridan biri ekanligini tasdiqlaydi. Talabalar o‘z vazifalarini kechiktirish orqali vaqtincha yengillik sezishlari mumkin, biroq muddatlar yaqinlashgani sari bu yengillik o‘rnini tashvish, xavotir va psixologik bosim egallaydi. Bu holat Tice va Baumeister (1997) tomonidan ilgari surilgan nazariyaga mos keladi.

Tadqiqot davomida shuningdek, prokrastinatsiya va stressga olib keluvchi asosiy omillar ham aniqlangan: vaqtni noto‘g‘ri boshqarish, o‘zini past baholash, tashqi bosim (o‘qituvchi, ota-ona yoki jamiyatning kutgan natijalari), motivatsiyaning pasayishi, haddan tashqari yuklama, shaxsiy hayotdagi muammolar va ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik. Aynan ushbu omillar zamonaviy talabalarda prokrastinatsiya va stressni kuchaytirayotgan asosiy sabablar sifatida ko‘rsatildi.

Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat shuki, ba’zi talabalar o‘zida kechiktirish odatini tan olmaydi yoki uni stressdan ajratilgan mustaqil holat sifatida qabul qiladi. Bu holat psixologik ong osti himoya mexanizmlarining faoliyatini ko‘rsatadi. Bu esa shuni anglatadiki, nafaqat prokrastinatsiya va stressni aniqlash, balki bu holatlarning psixologik ildizlarini tushuntirib berish va shaxsiy refleksiyani rivojlantirish ham muhim hisoblanadi.

O‘zbekistonda olib borilgan amaliy kuzatuvlar va psixologik ishlanmalar ham bu holatlarni tasdiqlaydi. Psixolog olima G. Jurayevaning fikricha, o‘z-o‘zini anglash darajasi past bo‘lgan talabalarda

prokrastinatsiya va stress holatlari birgalikda kuchayib boradi. Bu holat, ayniqsa, imtihonlar arafasida va kurs ishlari topshirish davrida o‘zining keskin ifodasini topadi.

Shuningdek, bu muammo jamiyatimizda psixologik madaniyat darajasining yetarli emasligi bilan ham bevosita bog‘liq. Talabalar stress yoki kechiktirishni “odatiy holat” sifatida qabul qilishadi, ammo ularning ongli tarzda bu muammoni hal qilishga urinishlari kam uchraydi. Bu esa shuni anglatadiki, talabalarga mo‘ljallangan psixologik yordam, stressni boshqarish bo‘yicha treninglar, vaqtni boshqarish bo‘yicha o‘quv dasturlari zarur hisoblanadi.

Muhokama natijalaridan kelib chiqib, shuni aytish mumkinki, prokrastinatsiya va stress zamonaviy talabalarning ruhiy holati va o‘quv faoliyati uchun xavfli psixologik omillardir. Ularni alohida-alohida emas, balki bir-biriga ta’sir qiluvchi murakkab tizim sifatida o‘rganish zarur. Bu masalada chuqurroq tadqiqotlar olib borish, individual yondashuvlarni ishlab chiqish va amaliy psixologik dasturlarni joriy etish zamonaviy ta’lim tizimining dolzarb vazifasidir.

Amaliy tavsiyalar. O‘tkazilgan tadqiqot va tahlillar natijasida aniqlanganki, prokrastinatsiya va stress holatlari o‘zaro bog‘liq holda talabalarning akademik samaradorligiga, ruhiy salomatligiga va ijtimoiy faolligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Ushbu muammoni bartaraf etish va oldini olish maqsadida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Talabalar uchun tavsiyalar:

➢ Vaqtni boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish: har kuni reja tuzish, “to-do list” yuritish, ustuvor vazifalarni ajratib olish orqali prokrastinatsiyani kamaytirish mumkin. Bunda Eisenhower matritsasi yoki “Pomodoro” usulidan foydalanish tavsiya etiladi.

➢ O‘z-o‘zini kuzatish: har kuni yoki haftalik o‘z faoliyatini tahlil qilish, nimalar kechiktirilgani va nima sababdan kechiktirilgani ustida fikr yuritish prokrastinatsiyani anglash va bartaraf etishga yordam beradi.

➢ Emotsional intellektni rivojlantirish: stressga nisbatan barqarorlikni oshirish, o‘z his-tuyg‘ularini anglash va boshqarish, ijobiy fikrlashga intilish orqali stress darajasi kamayadi.

➢ Chalg‘ituvchilardan xabardor bo‘lish: ijtimoiy tarmoqlarga cheklov qo‘yish, o‘qish vaqtida e’tiborni jamlash muhitini yaratish orqali kechiktirish odatini kamaytirish mumkin.

➢ Psixologik yordam olishga ochiqlik: stress va psixologik bosim kuchayganda psixolog bilan suhbatlashishdan cho‘chimaslik, bunday muammolarni yashirmaslik muhim.

2. O‘qituvchilar uchun tavsiyalar:

➢ Yuklamani muvozanatli taqsimlash: haddan tashqari ko‘p topshiriqlar, qisqa muddatli dedlaynlar talabada haddan ortiq stress uyg‘otadi. Rejalarni aniq va puxta tuzish lozim.

➢ Psixologik qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratish: o‘qituvchi talabani faqat baholovchi emas, balki yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi va ruhlantiruvchi shaxs sifatida namoyon bo‘lishi kerak.

➢ Yangi o‘qitish usullaridan foydalanish: faollikka yo‘naltirilgan metodlar — guruhli ishlar, muammoli vazifalar, qiziqarli taqdimotlar orqali talabada motivatsiya oshiriladi.

3. Oliy ta’lim muassasalari uchun tavsiyalar:

➢ Psixologik xizmatlarni rivojlantirish: Talabalar bilan doimiy ishlovchi malakali psixologlar jamoasini shakllantirish va muntazam ravishda profilaktik treninglar tashkil etish lozim.

➢ Stressni boshqarish bo‘yicha treninglar joriy etish: Talabalar uchun emotsional barqarorlik, tanqidiy fikrlash, o‘zini rag‘batlantirish kabi mavzularda maxsus o‘quv kurslari tashkil etilishi kerak.

➢ Akademik murabbiylik (mentorlik) tizimini rivojlantirish: Katta kurs talabalari yoki professor-o‘qituvchilardan tashkil topgan murabbiylar orqali yosh talabalarga maslahat, yo‘l-yo‘riq berilishi prokrastinatsiyani kamaytiradi.

4. Oila va jamiyat darajasida tavsiyalar:

➢ Ijobiy ijtimoiy bosim yaratish: Oila a’zolari va jamiyat talabalardan faqat natija emas, balki jarayonga bo‘lgan e’tiborni ham qadrlashi kerak.

➢ Ota-onalar bilan psixologik savodxonlik ishlari: Ota-onalar farzandlarining stressga nisbatan zaif bo‘lishini tan olishlari, ularga emotsional qo‘llab-quvvatlash ko‘rsatishlari muhim.

Xulosa. Ushbu tadqiqot orqali zamonaviy talabalarda keng tarqalgan ikki muhim psixologik holat — prokrastinatsiya (ya’ni vazifalarni kechiktirish) va stress o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik chuqur tahlil qilindi. Olingan natijalar va o‘rganilgan ilmiy manbalar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Prokrastinatsiya va stress o‘zaro bevosita bog‘liq bo‘lib, birining kuchayishi ikkinchisining ortishiga olib keladi. Talaba topshiriqni kechiktirgani sayin, undagi ruhiy bosim va xavotir kuchayadi. O‘z navbatida, ortiqcha stress esa yana yangi kechiktirishlar va motivatsiya yo‘qotilishiga sabab bo‘ladi.

2. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, prokrastinatsiya faqat odatiy dangasalik yoki sustkashlik emas, balki chuqurroq psixologik omillarga – o‘ziga ishonchning pastligi, muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqish, emotsional barqarorlikning yetishmasligi kabi jihatlarga borib taqaladi.

3. Stress esa nafaqat tashqi bosimlar (imtihonlar, topshiriqlar, ijtimoiy kutilmalar), balki ichki holatlar – o‘zini ayblash, o‘zini boshqa bilan solishtirish, keraksiz mukammallik talablariga bog‘liq holda rivojlanadi. Bu esa stressni individual yondashuv asosida tushunish zarurligini ko‘rsatadi.

4. Ushbu muammolar zamonaviy axborot texnologiyalari, ijtimoiy tarmoqlarga ortiqcha bog‘liqlik, va mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarining yetishmasligi fonida yanada chuqurlashmoqda. Ayniqsa, pandemiyadan so‘ng shakllangan masofaviy va gibrid ta’lim sharoitida talabalarning o‘z-o‘zini nazorat qilish mexanizmi zaiflashgani kuzatildi.

5. Tadqiqot davomida aniqlangan natijalar shuni anglatadiki, prokrastinatsiya va stressni faqat individual darajada emas, balki tizimli yondashuv orqali bartaraf etish mumkin. Bu borada psixologik maslahatlar, vaqtni boshqarish bo‘yicha treninglar, o‘quv yuklamalarining muvozanatli taqsimlanishi, mentorlik va oilaviy qo‘llab-quvvatlash muhim rol o‘ynaydi.

6. Prokrastinatsiya va stressni erta bosqichda aniqlash va ularning sabablarini anglash orqali talabalarning akademik natijalari, psixologik holati va ijtimoiy faolligini oshirish mumkin.

Umuman olganda, ushbu muammo bo‘yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar natijasida talabalar orasida stress va prokrastinatsiya darajasini kamaytirishga, ularning o‘quv va shaxsiy hayotdagi muvaffaqiyatini ta’minlashga xizmat qiluvchi amaliy takliflar ishlab chiqildi. Tadqiqot natijalari oliy ta’lim tizimida psixologik xizmatlar va tarbiyaviy ishlarga chuqurroq, ilmiy asoslangan yondashuvni joriy etish zarurligini ko‘rsatadi.

Adabiyotlar:

1. Solomon L. J., & Rothblum E. D. (1984). Academic procrastination: Frequency and cognitive-behavioral correlates. // Journal of Counseling Psychology, 31(4), 503–509.

2. Sirois F. M. (2007). “I’ll look after my health, later”: An investigation of procrastination and health. // Personality and Individual Differences, 43(1), 15–26.

3. Tice D. M., & Baumeister R. F. (1997). Longitudinal study of procrastination, performance, stress, and health: The costs and benefits of dawdling. // Psychological Science, 8(6), 454–458.

4. Lazarus R. S., & Folkman S. (1984). Stress, Appraisal, and Coping. New York: Springer Publishing Company.

5. Cohen S., Kamarck T., & Mermelstein R. (1983). A global measure of perceived stress. // Journal of Health and Social Behavior, 24(4), 385–396.

6. Ferrari J. R., Johnson J. L., & McCown W. G. (1995). Procrastination and Task Avoidance: Theory, Research, and Treatment. New York: Springer.

7. Burka J. B., & Yuen L. M. (2008). Procrastination: Why You Do It, What to Do About It Now. Da Capo Lifelong Books.

8. G‘ulomov S. T. (2020). Psixologiya asoslari. Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti.

9. Xoliqova R. (2019). Zamonaviy talabalarda psixologik moslashuv va emotsional barqarorlikning rivojlanish xususiyatlari. – Toshkent: TDPU ilmiy jurnali.

10. Eshmurodov M. (2021). Talabalarda stressni yengish strategiyalari va psixologik yondashuvlar. // “Ta’lim va tarbiya” ilmiy-amaliy jurnali, №2.

JAMOAT XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHDA HARBIY HAYDOVCHILARNI EKSTREMAL VAZIYATLARDA KASBIY TAYYORGARLIGINING TASHKILIY-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Sharipov Doston Hasan o‘g‘li,
Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi

Maqolada jamoat xavfsizligini ta’minlash jarayonida harbiy haydovchilarning kasbiy tayyorgarligi, xususan, ekstremal vaziyatlarda harakat qilish ko‘nikmalarini shakllantirishning tashkiliy-pedagogik xususiyatlari yoritilgan. Harbiy haydovchilarning faoliyati nafaqat texnik malakani, balki yuqori darajadagi psixologik tayyorgarlik, tezkor qaror qabul qilish va xavf-xatar sharoitida samarali boshqaruvni ham talab qilishi ta’kidlangan. Tadqiqotda zamonaviy pedagogik yondashuvlar, simulyatsiya va trening metodlari, shuningdek, chet el tajribalarining o‘rni tahlil qilinadi. Maqola natijalari harbiy haydovchilar tayyorgarligi sifatini oshirish, jamoat xavfsizligini mustahkamlash hamda favqulodda vaziyatlarda samarali harakat qilishni ta’minlashga qaratilgan tavsiyalar bilan boyitilgan.

Kalit so‘zlar: *jamoat xavfsizligi, harbiy haydovchi, kasbiy tayyorgarlik, ekstremal vaziyat, tashkiliy-pedagogik xususiyatlar, simulyatsiya, trening, psixologik barqarorlik.*

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ВОЕННЫХ ВОДИТЕЛЕЙ К ДЕЙСТВИЯМ В ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ СИТУАЦИЯХ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ ОБЩЕСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В статье рассматриваются организационно-педагогические особенности профессиональной подготовки военных водителей в процессе обеспечения общественной безопасности, в частности, формирование навыков действий в экстремальных ситуациях. Подчёркивается, что деятельность военных водителей требует не только технической квалификации, но и высокого уровня психологической подготовки, быстрого принятия решений и эффективного управления в опасных ситуациях. В исследовании анализируется роль современных педагогических подходов, методов моделирования и обучения, а также зарубежного опыта. Результаты статьи дополнены рекомендациями, направленными на повышение качества подготовки военных водителей, укрепление общественной безопасности и обеспечение эффективных действий в чрезвычайных ситуациях.

Ключевые слова: *общественная безопасность, военный водитель, профессиональная подготовка, экстремальные ситуации, организационно-педагогические особенности, моделирование, обучение, психологическая устойчивость.*

ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF PROFESSIONAL TRAINING FOR MILITARY DRIVERS IN EXTREME SITUATIONS TO ENSURE PUBLIC SAFETY

The article highlights the organizational and pedagogical aspects of professional training for military drivers in the process of ensuring public safety, particularly focusing on developing skills to act in extreme situations. It emphasizes that the role of military drivers requires not only technical proficiency but also a high level of psychological preparedness, quick decision-making abilities, and effective management in hazardous conditions. The study analyzes modern pedagogical approaches, simulation and training methods, as well as the relevance of international experiences. The article concludes with recommendations aimed at enhancing the quality of military driver training, strengthening public safety measures, and ensuring effective responses in emergency situations.

Keywords: *public safety, military driver, professional training, extreme situation, organizational and pedagogical features, simulation, training, psychological stability.*

Kirish. Jahonda kuchayib borayotgan turli xavf-xatar va ziddiyatlar, el-yurt tinchligi va osoyishtaligiga tahdidlar, pandemiya, tabiiy va texnogen ofatlar harbiy soha o‘z faoliyatini “Barcha sa’y-harakatlar inson qadri uchun” degan ustuvor g‘oya asosida yanada takomillashtirish vazifasini yuklamoqda. Ekstremal vaziyatlarda Qurolli kuchlarda xizmat qilishning tayyorgarlik mazmunida harbiy xizmatchilar davlatning harbiy-siyosiy manfaatlarini anglashi; harbiy tajriba va ijtimoiy hayot talablarini bilishi; inson ongiga ta’sir qilish texnologiyalari yutuqlaridan xabardor bo‘lishi; shaxsiy tarkibini jamlash usullarini

amalga oshirishi; shaxsiy tarkibni harbiy-kasbiy tayyorgarlik tartibi va mazmunini boyitishi[5] harbiy sohaning muvaffaqiyatini belgilaydi.

Harbiy haydovchilar zamonaviy xavf-xatarlar va tahdidlar sharoitida nafaqat harbiy texnikani boshqarish, balki favqulodda va ekstremal vaziyatlarda tezkor, ishonchli va xavfsiz harakat qilish ko‘nikmalariga ega bo‘lishlari zarur. Ayniqsa, tabiiy ofatlar, terroristik tahdidlar, ommaviy tartibsizliklar yoki qurolli to‘qnashuvlar paytida harbiy haydovchilarning roli jamoat xavfsizligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi[2].

Adabiyotlar tahlili. Jamoat xavfsizligini ta’minlash, harbiy xizmatchilar, jumladan, harbiy haydovchilarning kasbiy tayyorgarligi masalasi ko‘plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, pedagogika va harbiy psixologiya sohalarida A. A. Bodalev, B. F. Lomov, K. K. Platonov, V. A. Slastenin kabi rus olimlari shaxsning kasbiy shakllanishi, ekstremal vaziyatlarda qaror qabul qilish mexanizmlari hamda pedagogik jarayonlarni tashkil etishning ilmiy asoslarini yoritganlar. Harbiy pedagogika yo‘nalishida V. P. Davidov, N. F. Talizina, Yu. K. Babanskiylarning ilmiy ishlari kasbiy tayyorgarlik samaradorligini oshirish metodlari bilan ajralib turadi.

O‘zbekiston olimlari ichida esa harbiy xizmatchilarning psixologik barqarorligi va kasbiy ko‘nikmalarini rivojlantirish bo‘yicha A. Abduqodirov, N. Hasanov, M. Jalolov, U. Tursunovlarning ilmiy izlanishlari alohida e’tiborga loyiqdir. Ularning ishlarida xavfsizlikni ta’minlash, favqulodda vaziyatlarda xulq-atvorni boshqarish, ekstremal sharoitlarda pedagogik yondashuvlarning samaradorligi tahlil etilgan.

Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda simulyatsiya vositalari, trenajyorlar, virtual o‘quv muhiti va interfaol metodlardan foydalanish orqali harbiy haydovchilarni tayyorlash samaradorligini oshirish yo‘llari keng o‘rganilmoqda. Xorijiy tajribada, xususan, NATO harbiy akademiyalari va AQSh, Germaniya hamda Janubiy Koreya mudofaa universitetlarida ekstremal vaziyatlarda boshqaruv ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan treninglar tizimi samarali qo‘llanilmoqda.

Umuman, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mazkur mavzu nazariy va amaliy jihatdan keng o‘rganilgan bo‘lsa-da, harbiy haydovchilarning kasbiy tayyorgarligini jamoat xavfsizligini ta’minlash bilan bog‘liq holda kompleks tahlil qilish va o‘ziga xos tashkiliy-pedagogik mexanizmlarini ishlab chiqish masalasi dolzarbligicha qolmoqda.

Natijalar. Tadqiqot doirasida statistik tahlil 2024–2025-yillar davomida O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligining bir qator harbiy qismlarida olib borildi. Tadqiqot jarayonida jami 120 nafar harbiy haydovchi (shundan 70 nafari xizmat davomida 3 yilgacha tajribaga ega, 50 nafari 3 yildan ortiq tajribaga ega) ishtirok etdi.

Tahlil quyidagi sharoitlarda o‘tkazildi:

– Amaliy mashg‘ulotlar – harbiy poligonlarda ekstremal vaziyatlarni modellashtirish orqali (keskin burilish, to‘satdan to‘siqlar, transport nosozligi sharoitlari).

– Psixologik testlar – stressga chidamlilik, tezkor qaror qabul qilish va diqqatni jamlash darajasini aniqlash bo‘yicha standart metodikalardan foydalanildi.

– So‘rovnoma – haydovchilarning o‘z faoliyatiga oid fikrlari, xavfli vaziyatlarda o‘zini tutish strategiyalari va kasbiy qiyinchiliklari o‘rganildi.

Natijalar umumlashtirilib, harbiy haydovchilarning kasbiy tayyorgarlik darajasi texnik boshqaruv, psixologik barqarorlik, tezkor qaror qabul qilish va jamoaviy hamkorlik mezonlari bo‘yicha baholandi.

O‘tkazilgan kuzatuv va tahlillarga ko‘ra, harbiy haydovchilarning ekstremal vaziyatlarda kasbiy tayyorgarlik darajasi quyidagi mezonlar asosida baholandi:

1. Texnik boshqaruv ko‘nikmalari (transport vositasini boshqarish aniqligi, tezlikni nazorat qilish, yo‘l sharoitiga moslashuvchanlik)
2. Psixologik barqarorlik (stressga chidamlilik, xavf-xatar ostida qaror qabul qilish tezligi)
3. Tezkor qaror qabul qilish (favqulodda vaziyatlarda to‘g‘ri yo‘l tanlash)
4. Jamoaviy hamkorlik (harbiy topshiriqlarni bajarishda koordinatsiya va muloqot samaradorligi).

Tadqiqot natijalari (so‘rovnoma va amaliy sinov asosida):

– Harbiy haydovchilarning “45%”i ekstremal vaziyatlarda yuqori texnik boshqaruv ko‘nikmalarini namoyon etadi, “35%”i o‘rtacha darajada, “20%”i esa qo‘shimcha tayyorgarlikka muhtoj.

– Psixologik barqarorlik bo‘yicha faqat 38% haydovchi yuqori natijaga erishgan, 42% o‘rtacha, 20% past darajada bo‘lgan.

– Tezkor qaror qabul qilishda tajribali haydovchilarning “52%”i samarali bo‘lsa, “30%”i o‘rtacha, “18%”i past darajada baholangan.

– Jamoaviy hamkorlik bo‘yicha natijalar: 48% yuqori, 33% o‘rtacha, 19% past.

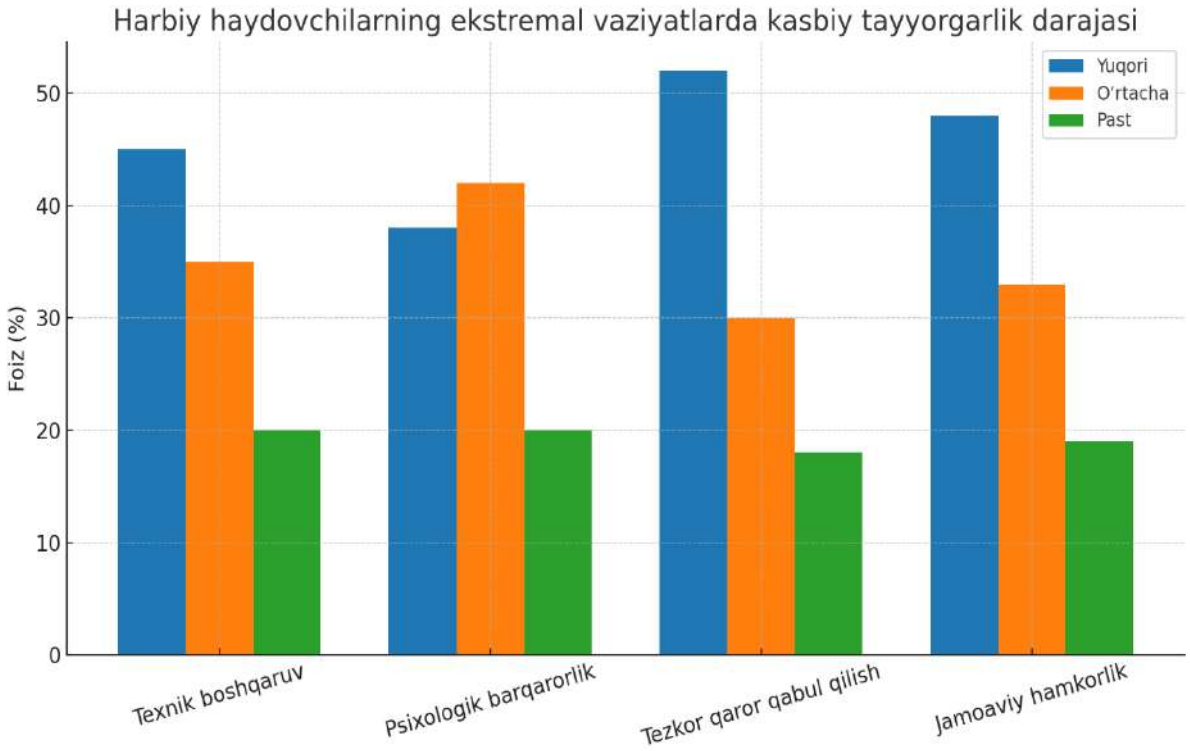

1-rasm. Harbiy haydovchilarning ekstremal vaziyatlarda kasbiy tayyorgarlik darajasi diagrammasi

Diagrammadan ko‘rinib turibdiki, texnik boshqaruv va tezkor qaror qabul qilish bo‘yicha ko‘rsatkichlar nisbatan yuqori bo‘lsa-da, psixologik barqarorlik pastroq natijalarni ko‘rsatmoqda.

Statistik ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, harbiy haydovchilarning ko‘pchiligi texnik boshqaruv ko‘nikmalarida yetarli darajada bo‘lsa-da, psixologik barqarorlik va tezkor qaror qabul qilishda sezilarli kamchiliklar mavjud. Bu esa ularning kasbiy tayyorgarlik jarayonida psixologik treninglar, ekstremal vaziyatlarni simulyatsiya qilish mashg‘ulotlarini kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi.

Muhokama. Harbiy haydovchilarni ekstremal vaziyatlarda jamoat xavfsizligini ta’minlashda kasbiy tayyorgarligining tashkiliy xususiyatlariga e’tiborni qaratganda quyidagi holatlarga ahamiyat qilish lozim. Xususan: Dars mashg‘ulotlarining real sharoitlarga yaqinlashtirilishi. Harbiy haydovchilarni tayyorlash jarayonida ekstremal vaziyatlarni simulyatsiya qiluvchi mashg‘ulotlar (to‘siqlar zonasida harakat, o‘q otish shovqinida boshqaruv, tuman va tun sharoitida yurish) tashkil etiladi. Bu jarayonda mashg‘ulotlar imkoni boricha real vaziyatlarga yaqinlashtirilgan, metodik asoslangan, texnikaviy jihatdan zamonaviy va interaktiv usullar bilan boyitilgan bo‘lishi kerak.

Bunda quyidagi metodikalar qo‘llaniladi:

Stsenariyli-keys metodi. Harbiy haydovchiga murakkab holatlar to‘g‘risida keys (voqea) ssenariylari berilib, u o‘z qarorini ishlab chiqadi. Bu metod AQSh va Germaniya armiyasida[6] keng qo‘llaniladi.

Modulli o‘qitish. Kasbiy tayyorgarlik yo‘l harakati xavfsizligi, texnik xizmat ko‘rsatish, og‘ir vaziyatlarda harakatlanish kabi alohida modullar asosida tashkil etiladi.

Stress-ex training (stress-ekspozitsion o‘quv mashg‘ulotlari)[8]. Harbiy haydovchilarga real ta’sirlarni (portlash ovozi, tuman, nurli signallar) sun’iy ravishda yaratib, stress vaziyatga reaksiya o‘rgatiladi.

Harbiy haydovchilarni tayyorlashda real sharoitni aks ettiruvchi, stress-sharoitlarda qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiruvchi, innovatsion texnologiyalar bilan jihozlangan ta’lim tizimi zarur. Bu nafaqat ularning professional qobiliyatini oshiradi, balki jamoat xavfsizligini ta’minlashda muhim omilga aylanadi.Ko‘p bosqichli kasbiy tayyorgarlik: nazariy bilimlar (yo‘l harakati qoidalari, xavfsizlik chorasi, jamoat tartibini saqlash qonunlari) va amaliy ko‘nikmalar (tezlikni boshqarish, to‘satdan to‘xtash, muvozanat saqlash) uyg‘unlashtirilgan[9].

NATOga qo‘shilgan mamlakatlar NATO STANAG 2194 standartini amalga oshirishdagi kasbiy tayyorgarlikda qo‘llaniladigan metodika quyidagi 1-rasmda ifodalangan.

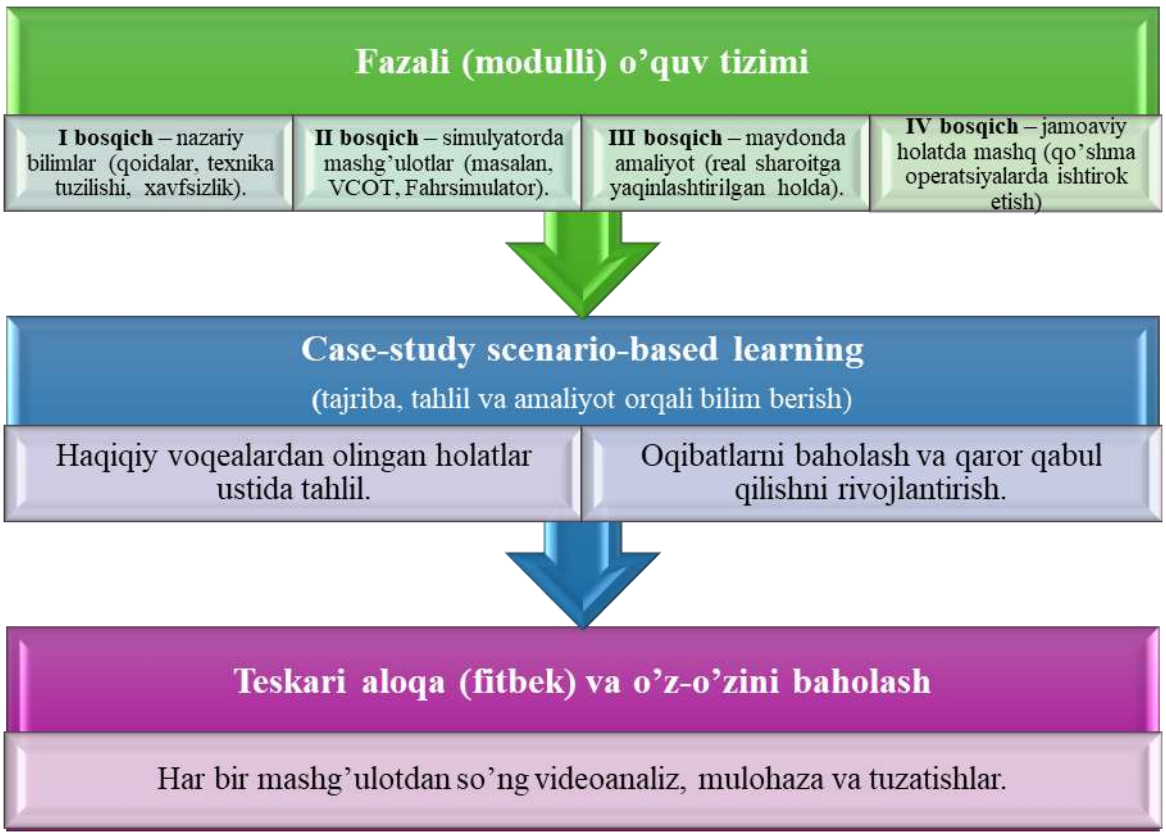

2-rasm. NATO STANAG 2194 standartini amalga oshirishdagi kasbiy tayyorgarlikda qo‘llaniladigan metodikasi

NATO – Counter-IED markazi tajribalari, tezkor holatga javob berish mashg‘ulotlari[7]. NATO C IED CoE markazi 2010-yildan buyon terakt va IED (Improvised Explosive Devices) tahdidlariga (improvizatsiya qilingan portlovchi qurilmalar) qarshi strategiya va ta’lim tizimini rivojlantirmoqda. Ushbu markaz Madrid (Ispaniya)da joylashgan bo‘lib, 2010-yilda NATO tomonidan akkreditatsiya qilingan.

Harbiy haydovchilarni ko‘p bosqichli tayyorgarligida asosiy yo‘nalishlar va metodik yondashuvlarda e’tibor qaratilishi lozim bo‘lgan asosiy jihatlar quyidagilardan iborat bo‘lishi lozim[10]:

1. Jismoniy va psixologik tayyorgarlik.
– jismoniy chidamlilikni shakllantirish (uzoq masofada haydash, yuqori stressda harakat).
– psixologik bosim ostida qaror qabul qilish qobiliyati.
2. Yo‘nalish xavfsizligi va tahlil qobiliyati.
– jang sharoitida yurish marshrutlarini baholash.
– IED (Improvised Explosive Device) va xavfli hududlarni aniqlash.
3. Kommunikatsiya va hamkorlik.
– komandirlar va boshqa haydovchilar bilan tizimli muloqot.
– avtokolonna tartibida harakat qilishdagi muvofiqlashuv.

Markaz tomonidan taqdim etiladigan kurslar harbiylarni nazariy bilimdan to jamoaviy taktik amaliy mashg‘ulotlargacha tayyorlaydi. Ilg‘or tajribalar Shtab operatsiyalari, hujjat tahlili, texnik-kasbiy treninglar va tajribali interaktiv mashg‘ulotlarni o‘z ichiga oladi. Bu mashg‘ulotlar NATO va sherik davlatlarning harbiy xavfsizlik tizimini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Tashkiliy muvofiqlashtirish: harbiy haydovchilarning tayyorgarligi vazirliklararo hamkorlikda (Mudofaa vazirligi, Milliy gvardiya, Favqulodda vaziyatlar vazirligi, Ichki ishlar vazirligi)[2] amalga oshiriladi.

Tashkiliy muvofiqlashtirish – bu kasbiy tayyorgarlik jarayonini rejalashtirish, amalga oshirish va baholashda ishtirok etuvchi barcha tomonlar o‘rtasidagi samarali hamkorlikni tashkil etish jarayonidir. Harbiy haydovchilarning kasbiy tayyorgarligida tashkiliy muvofiqlashtirish quyidagi yo‘nalishlarda[11] amalga oshirilishi lozim:

– *Funksional rollar va mas’uliyatlarni aniq belgilash* – o‘qituvchi, instruktor, psixolog, texnik mutaxassis va nazoratchilarning vazifalari aniq taqsimlanishi kerak;

– *O‘quv reja va dasturlarni muvofiqlashtirish* – nazariy va amaliy mashg‘ulotlar taqvimini bir-biri bilan uyg‘unlashtirish;

– *Xavfsizlik choralarini muvofiqlashtirish* – haydovchilarni ekstremal vaziyatlarda harakat qilishga tayyorlashda xavfsizlik qoidalari bilan tanishtirish va amaliy ko‘nikma berilishini nazorat qilish;

– *Psixofiziologik holat monitoringi* – haydovchining ruhiy holati va stressga chidamliligini baholash va zarur psixologik yordam ko‘rsatish.

Endilikda harbiy haydovchilarni kasbiy tayyorgarligidagi *pedagogik xususiyatlar*da quyidagilar inobatga olinishi zarur:

Ekstremal pedagogik tamoyillar harbiy haydovchilarni tayyorlashda xavfli sharoitlarda stressga chidamlilik, tezkor qaror qabul qilish va psixologik barqarorlikni shakllantirish muhim hisoblanadi.

Stressga chidamlilikni shakllantirish (Resilience) - insonning stressli vaziyatlarda o‘zini nazorat qilishi va tez tiklanish qobiliyati. Bu mahorati insonda tabiiy emas, balki maqsadli tayyorgarlik orqali rivojlantiriladi. 1950-yillarda Emmy Werner va Norman Garmezy bolalardagi stressga chidamlilikni tadqiq qilgan, rezilentlik tushunchasini ilmiy jihatdan kiritgan.

Tezkor qaror qabul qilish (Rapid Decision Making). Oqibatdan chekinmay, tayyorgarlik va sohaviy bilimlardan foydalanib shoshilinch qaror qabul qilish qobiliyati. Gary Klein tomonidan 1980-yillarda *Recognition-Primed Decision (RPD)* modeli ilmiy asosga aylantirilgan. U real sharoitdagi mutaxassislar qarori tadqiq qilingan. *Case-study* va *Scenario-based learning* usullari orqali shunday qarorlar real mashg‘ulotlar orqali rivojlantiriladi. Modellashtirilgan muhitda HARVE haydovchisi real vaqtda ham muhim qaror qabul qila oladi.

Psixologik barqarorlik (Psychological Stability) - emotsional va aqliy intizom, qiyin vaziyatda o‘zini nazorat qilish. Joseph Wolpe 1950-yillarda *Systematic Desensitization* usulini yaratgan — fikriy tarbiya va stressga ekspozitsiya orqali fobiyalarni yengish bo‘yicha tizimli metodika hisoblanadi. *Reflexive analysis*, De-briefing, Mindfulness (Jon Kabat-Zinn tomonidan joriy etilgan MBSR) usullari uchun tadbiq etiladi. Haydovchi shovqinli, portlovchi, dushman tahdidlari bo‘lgan vaziyatlarda tinchlik bilan harakat qila oladi.

Bu *tamoyillar* harbiy tayyorgarlikda faqat texnik kurslar emas, balki emotsional va aqliy tayyorgarlikni ham qamrab oladi. Ushbu tamoyillar bilan tayyorlangan haydovchilar ekstremal vaziyatlarda barqarorlik va mantiqli harakatni namoyon qiladi.

Reflektiv tahlil: har bir mashg‘ulotdan so‘ng pedagogik tahlil, xatolarni aniqlash va takomillashtirish strategiyalari muhokama qilinadi.

Reflektiv tahlil – shaxsning o‘zi bajargan harakatlar, qabul qilgan qarorlar va ularning natijalari ustida fikr yuritib, o‘zini baholash, anglash, xulosa chiqarish jarayonidir. Donald Shon ta’rifiga ko‘ra, “Reflective practitioner” – bu o‘z faoliyatini tanqidiy tahlil qiluvchi va tajribasidan saboq chiqaradigan mutaxassisdir.

Harbiy haydovchilar yuqori xavfli vaziyatlarda harakat qiladi. Ularning tayyorgarligida reflektiv tahlil deganda: mashqdan keyin o‘z harakati, yo‘l qoidasiga rioya, texnik imkoniyatlardan foydalanish borasida mulohaza yuritish; o‘zi va boshqalar xatolarini tahlil qilish; komandirlar bilan jamoaviy muhokama; simulyatorlardagi harakatlar ustida tahlil olib borish tushuniladi.

Harbiy haydovchi o‘rtasida reflektiv tahlil quyidagi shakllarda aniq metodikalar asosida amalga oshiriladi:

– AAR (After Action Review) – mashqdan keyin “Nima rejalashtirilgan edi?”, “Nima amalga oshdi?”, “Sababi nima?” kabi savollar orqali tahlil.

– Refleksiv kundalik (Reflective journal) – kursant o‘z taassuroti, muvaffaqiyat yoki xatolarni yozadi.

– Video tahlil – HARVE kabi trenajyorlardagi harakatlar tasvirini ko‘rib, xatolarni aniqlash.

– Trener bilan yakka tahlil – pedagog bilan shaxsiy muloqotda kamchiliklar ustida ishlash.

Reflektiv tahlilning samaradorligi shundan iboratki, harbiy haydovchilar shaxsiy javobgarlikni his qiladi; noto‘g‘ri qarorlar sabablarini anglab etadi; kasbiy malakani muntazam oshirib boradi; harbiy murakkab muhitda tezkor va oqilona qaror qabul qilishni o‘rganadi.

Harbiy haydovchilar ekstremal holatlarda odamlarni xavfli hududlardan evakuatsiya qilish, favqulodda yuklarni manzilga yetkazish, qutqaruv guruhlarini xavfsiz tashish kabi funksiyalarni bajaradi. Jamoat xavfsizligi tamoyillari doirasida yo‘l harakati xavfsizligini saqlash, zarurat tug‘ilganda tez yordam va mudofaa harakatlariga rahbarlik qilishda ham ularning kasbiy tayyorgarligi muhim rol o‘ynaydi.

Jamoat xavfsizligi (public safety) – bu jamiyat a’zolarining hayoti, sog‘lig‘i, mol-mulki, konstitutsiyaviy huquq va erkinliklariga tahdid soluvchi xavflardan himoya qilishga qaratilgan davlat va jamoat tuzilmalari faoliyatidir. O‘zbekiston Respublikasida jamoat xavfsizligi tushunchasi turli qonun hujjatlarida turlicha ifodalanadi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasining "Jamoat tartibini saqlash to‘g‘risida"gi Qonunining 2-moddasida: Jamoat xavfsizligi – fuqarolar, jamoat birlashmalari va

tashkilotlarning hayoti, sog‘lig‘i, mulki, tabiiy muhit, ahamiyatga ega bo‘lgan davlat obyektlarini turli tahdidlardan himoya qilishni ta’minlashga qaratilgan tizimli choralar majmuasidir – deya ta’rifi keltirilgan.

"Terrorizmga qarshi kurash to‘g‘risida"gi Qonuni ham jamoat xavfsizligini tahdid qiluvchi omillar qatorida terrorizm, ekstremizm va zo‘ravonlikni keltiradi va ularni bartaraf etish choralarini belgilaydi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Narkotiklar va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi (UNODC): "Jamoat xavfsizligi muvofiqlashtirilgan politsiya va favqulodda vaziyatlarda harakat qilish tizimlari orqali jinoyat, zo‘ravonlik va xavfsizlikning oldini olish orqali keng jamoatchilikni himoya qilish va jamoalarda tartibni saqlashni o‘z ichiga oladi" – deya ta’riflaydi.

Robert K. Yin ta’kidlashicha: "Jamoat xavfsizligi - bu odamlar va mulk xavfsizligini ta'minlash uchun jinoiy sudlov, favqulodda vaziyatlarni boshqarish, ichki xavfsizlik va jamoat salomatligini o‘z ichiga olgan ko‘p tarmoqli sohadir"

Jamoat xavfsizligi nafaqat huquqiy, balki ijhtimoiy-ma'naviy va pedagogik kategoriya hamdir. Unga etibor berish fuqaro va jamiyat barqarorligi uchun muhim hisoblanadi. Talim, jamoat bilan muloqot, zamonaviy texnologiyalar asosidagi muammoni oldini olish darajasini oshirishni belgilaydi.

Ekstremal vaziyat — inson hayoti, jamiyat yoki davlat uchun xavf tug‘diradigan, kutilmagan va yuqori darajada stress, xavf-xatar va tezkor qaror qabul qilishni talab qiluvchi holatdir. Bu holatlar odatiy sharoitlardan keskin farq qiladi; jismoniy va ruhiy bosimni kuchaytiradi; favqulodda reaktsiya va tayyorgarlikni talab qiladi.

Harbiy haydovchilar nafaqat texnika boshqaruvchisi, balki strategik vaziyatlarda hal qiluvchi qaror qabul qiluvchi, jamoat xavfsizligini ta’minlashda ishtirok etuvchi, evakuatsiya, portlovchi xatrlar yoki tashish jarayonida himoya va javobgarlikka ega shaxs sifatida faoliyat olib boradilar. Ular favqulodda vaziyatlarda (terrorizm, tabiiy ofatlar, portlashlar) jamoani xavfsiz joyga yetkazadi; tibbiy yordam ko‘rsatish yoki yordam guruhlarini manzilga yetkazishda ishtirok etadi; jamoat tartibini saqlashda harbiy kuchlarni logistika bilan ta’minlaydi.

Harbiy haydovchilar jamoat xavfsizligini ta’minlashda duch kelishi mumkin bo‘lgan ekstremal vaziyatlar va ularning mazmuni (1-jadval) turlicha bo‘lishi mumkin.

1-jadval.

Harbiy haydovchilar duch kelishi mumkin bo‘lgan ekstremal vaziyatlar

Ekstremal holat	Tavsifi
IED (improvizatsiyalangan portlovchi qurilma)	Yo‘llarga qo‘yilgan portlatuvchi moslamalar
Oqibatli avtohalokatlar	Jangga yaqin hududlarda yoki aholi orasida
Tabiiy ofatlar	Yer qimirlashi, suv toshqinida evakuatsiya
Terroristik hujumlar	Aholi himoyasi, o‘t ochishdan saqlash
Ommaviy evakuatsiya	Jamoat joylaridan fuqarolarni xavfsiz chiqarish

Harbiy haydovchilar jamoat xavfsizligini ta’minlashda hal qiluvchi o‘rin tutadi. Ularning ekstremal sharoitlarga tayyorligi nafaqat o‘z xavfsizligi, balki butun jamoaning himoyalanganligi kafolatidir. Xalqaro tajribalarni O‘zbekiston sharoitida bosqichma-bosqich tatbiq etish, simulyatsiya va psixologik tayyorgarlikka e’tibor qaratish — samarali natijalarni ta’minlaydi.

Xulosa. Jamoat xavfsizligini ta’minlashda harbiy haydovchilarning kasbiy tayyorgarligi hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lib, ular faoliyati nafaqat texnik boshqaruv, balki psixologik barqarorlik, tezkor qaror qabul qilish va jamoaviy hamkorlik kabi ko‘nikmalarni ham o‘z ichiga oladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, texnik boshqaruv bo‘yicha ko‘rsatkichlar yuqori darajada bo‘lsa-da, psixologik tayyorgarlik va qaror qabul qilish tezligi yetarlicha rivojlanmagan. Shu bois, ekstremal vaziyatlarda samarali faoliyat yuritishni ta’minlash uchun psixologik treninglar, simulyatsiya asosidagi mashg‘ulotlar va jamoaviy hamkorlikni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish zarur. Shuningdek, xorijiy tajribalarni milliy amaliyot bilan uyg‘unlashtirish ham kasbiy tayyorgarlik samaradorligini oshirishda muhim o‘rin tutadi. Umuman olganda, harbiy haydovchilarning kasbiy tayyorgarligini kompleks yondashuv asosida takomillashtirish ularning kasbiy mahoratini oshiradi hamda jamoat xavfsizligini mustahkamlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Mudofaa to‘g‘risida”gi Qonuni, 2002 y.
2. Axmedov, J.J. (2021). Ekstremal vaziyatlarda harbiy haydovchilarning kasbiy tayyorgarligi masalalari. – Toshkent: Mudofaa nashriyoti.

3. Akramova Sh.A. Harbiy pedagogika. – Toshkent: HTI, 2019 y. 359b.

4. Маловикас А., Янулайтене Н. Особенности подготовки военных специалистов в современных условиях. General and Professional Education 1/2019 pp. 9-18. (ISSN 2084-1469) Elektron resurs: http://genproedu.com/paper/2016-02/017023.pdfhttp://genproedu.com/paper/2016-02/017-023.pdf Murojaat qilingan sana: 13 yanvar 2025 yil.

5. W. G. Kearns (2018). Military Case-Based Learning Systems. Defense Training Review.

6. NATO STANAG 2150 – Driver Training Programmes, 2022.

7. Canadian Armed Forces Training Manual (2020)

8. Sultonov, A.K. (2020). Harbiy kadrlar tayyorlashda tashkiliy-pedagogik yondashuvlar. – Samarqand davlat universiteti nashriyoti.

9. U.S. Army Training Circular TC 7-21.13: Drivers Training Program for Tactical Wheeled Vehicles, 2021– www.army.mil

10. Usmonova M.Sh. "Harbiy haydovchilarning tayyorgarligini takomillashtirishda tashkiliy-pedagogik yondashuvlar". – Toshkent, 2022.

11. Casey GW Jr. Comprehensive soldier fitness: A vision for psychological resilience in the US Army. American Psychologist2011;66(1):1.

12. NATO Logistics Handbook (2022). – NATO Standardization Office.

13. Schön, D. (1983). The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. Basic Books.

14. Kolb, D.A. (1984). Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Prentice-Hall.

KELAJAK SHAXSINI TARBIYALASH: FAN, QADRIYAT VA TEXNOLOGIYALAR SARI

Shokirova Dilnoza Olimjon qizi,
Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Ushbu maqolada bugungi kunda talabalardan nafaqat o‘z fanining mutaxassisi bo‘lish, balki keng qamrovli bilimlarga ega bo‘lish – tarixiy, psixologik, pedagogik, siyosiy va iqtisodiy savodxonlik, axborot bilan ishlash ko‘nikmalarini ham egallagan bo‘lish talab qilinadi. Ta’lim mazmunini yangilashning asosiy maqsadi – tanqidiy fikrlay oladigan, mustaqil, madaniyatli, fikrini erkin ifodalaydigan va har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirishdir. Zamonaviy ta’lim sohasida ilg‘or o‘qitish texnologiyalarini o‘zlashtirmasdan turib, barkamol, serqirra ijodkor shaxsni tayyorlab bo‘lmaydi. Yangi texnologiyalarni o‘zlashtirish bo‘lajak mutaxassisning intellektual, kasbiy, axloqiy, ma’naviy, fuqarolik va boshqa ko‘plab insoniy fazilatlarini shakllantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, uning o‘zini-o‘zi kamol toptirishiga, ta’lim jarayonini samarali tashkil etishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: *ta’lim, texnologiya, axborotlashtirish, qadriyatlar, fan, malaka, mutaxassis.*

ВОСПИТАНИЕ БУДУЩЕГО ЧЕЛОВЕКА: ПУТЬ НАУКИ, ЦЕННОСТЕЙ И ТЕХНОЛОГИЙ

В данной статье подчёркивается, что в настоящее время от студентов требуется не только быть специалистами в своей области, но и обладать широкими знаниями – исторической, психологической, педагогической, политической и экономической грамотностью, а также навыками работы с информацией. Основная цель обновления содержания образования – формирование личности, способной критически мыслить, быть самостоятельной, культурной, всесторонне развитой и свободно выражающей свои мысли. В современной системе образования невозможно подготовить всесторонне развитую, творческую личность без освоения передовых образовательных технологий. Освоение новых технологий оказывает положительное влияние на формирование интеллектуальных, профессиональных, нравственных, духовных, гражданских и многих других человеческих качеств будущего специалиста, способствует его саморазвитию и эффективной организации учебного процесса.

Ключевые слова: *образование, технология, информатизация, ценности, наука, квалификация, специалист.*

EDUCATING THE FUTURE PERSON: A PATH OF SCIENCE, VALUES AND TECHNOLOGY

This article emphasizes that today’s students are required not only to be specialists in their field, but also to possess broad knowledge – including historical, psychological, pedagogical, political, and economic literacy, as well as information management skills. The main goal of updating the content of education is to shape individuals who can think critically, are independent, cultured, well-rounded, and capable of expressing their thoughts freely. In the field of modern education, it is impossible to prepare a well-rounded, creative individual without mastering advanced teaching technologies. The adoption of new technologies positively influences the development of a future specialist's intellectual, professional, ethical, spiritual, civic, and many other human qualities, helping them in self-development and in organizing the educational process effectively.

Keywords: *education, technology, informatization, values, science, qualification, specialist.*

Kirish. Zamonaviy ta’lim sohasida ilg‘or o‘qitish texnologiyalarini o‘zlashtirmasdan turib, barkamol, serqirra ijodkor shaxsni tayyorlab bo‘lmaydi. Yangi texnologiyalarni o‘zlashtirish bo‘lajak mutaxassisning intellektual, kasbiy, axloqiy, ma’naviy, fuqarolik va boshqa ko‘plab insoniy fazilatlarini shakllantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, uning o‘zini-o‘zi kamol toptirishiga, ta’lim jarayonini samarali tashkil etishga yordam beradi.

Yangi texnologiyalar o‘qituvchi yoki talaba tomonidan turli usullarda o‘rtacha, ehtiyotkorlik bilan, aniq ko‘rsatmalarga muvofiq yoki ijodiy amalga oshirilishi mumkin. Bu yerda texnologiyani amalga oshiruvchining shaxsiy komponenti, ma’lum xususiyatlari sezilarli ta’sir ko‘rsatadi va talabaning xatti-harakati - uning idroki, ishtiyoqi va istagi asosiy rol o‘ynaydi. Interfaol usul bilan dars davomida talabalar va

o‘qituvchilar o‘rtasida yaqin munosabatlar o‘rnatiladi bunday munosabat talabalar muammoni muhokama qilganda va uning yechimini topishga harakat qilganda shakllanadi; unda talabalarning javoblaridan ko‘ra muammoning yechimini topishga harakat qilishlari muhimroqdir. Interfaol o‘qitishning asosiy maqsadi talabalarni o‘zlaricha fikrlashga, javob topishga o‘rgatishdir. Interfaol usul o‘zaro ta’sirlarning keng doirasini qamrab olishini ko‘rsatdi. Bu usulda o‘quvchining oldingi hayotiy tajribalari ta`limning asosiy manbayi ekanligi aniqlandi. Interfaol ta’limda talaba turli bosqichlarda va turli vaziyatlarda subyektlar bilan munosabatda bo‘ladi:

-o‘qituvchi bilan (savolga javob berishda);

-boshqa talabalar bilan (juftlikda ishlashda);

-kichik guruhlar bilan (guruhda ishlashda);

-muayyan guruh, auditoriya bilan so‘rovnoma o‘tkazishda;

-texnologiyaning ayrim turlari bilan internetga kirish uchun kompyuterdan foydalanganda va hokazo.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Interfaol usulning o‘ziga xos xususiyati shundaki, talaba boshqalar bilan muloqot qilishda ochiladi, ko‘proq o‘rganishi va tajriba orttirishi mumkin. Talabaning o‘z tajribasi esa har bir madaniyatli fuqaroning intellektual mustaqilligining asosi va zarur quroli bo‘ladi. Ushbu yangi metodika talabalarga quyidagi maqsadlarga erishish imkonini beradi:

-ular juda ko‘p ma’lumotlarga ega bo‘ladilar va o‘z fikrlarini mantiqiy tushuntiradilar;

-o‘z fikrini o‘ylangan holda bayon eta oladi;

-muammoni muhokama qilishda ular ilgari olgan va to‘plagan bilimlar bazasidan amaliyotda foydalanadilar;

-bir-biridan yangi ma’lumotlar olish orqali bilimlarini to‘ldiradi;

-xulosaga kelish uchun dalillarni izlash va o‘z fikrlarini aniq bayon etish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Interfaol usul kognitiv qobiliyatlarning quyidagi turlaridan foydalanadi:

-faktlarni eslab qolish;

-fikrlash;

-olingan bilimlarni yangi vaziyatda qo‘llash;

-tahlil qilish va sintez qilishni o‘rganish hamda umumiy yechimga erishish uchun barcha g‘oyalarni birlashtirish;

-baholash sifatni aniqlash.

Bu usul talabalarning individual fazilatlarini shakllantirishga zamin yaratadi. Bunda, eng avvalo, o‘qitish shakllari, turlari, usullarini diversifikatsiya qilish va yangilash, ta’limni texnologiyalashtirish hamda ilg‘or texnologiyalardan foydalanish zarur. Masalan: Internetdan, interfaol doskalardan, elektron darsliklardan va boshqalardan foydalanish.

Eng muhimi, talabalarning o‘quv faoliyati subyektlari sifatida rivojlanishini ta’minlashdir. Ularning o‘quv faoliyatini rag‘batlantirishda har bir kishining fikriga e’tibor qaratish, uning fikriga qiziqish bildirish, o’qituvchi ularni ma’lum qaror qabul qilishga majburlamasligi, ya’ni talabalarni bergan fikrlarini inkor etish hamda fikrini tanqid qilish orqali kamsitishlariga yo‘l qo‘ymasligini doimo yodda tutish lozim.

Shunday qilib, interfaol ta’lim texnologiyasi barcha ishtirokchilarning o‘zaro ta’siriga asoslangan jamoaviy, mustaqil jarayondir. Umuman olganda ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri ta’lim dasturlarini o‘zlashtirish uchun shart-sharoit yaratishdir.

Shuning uchun multimedia elektron ta’lim vositalari barcha ta’lim va ta’lim muassasalarida har qanday ta’lim sohasi bo‘yicha qo‘llaniladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi zamonaviy ta’lim jarayonida o‘qituvchilarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish sohasidagi malakasini oshirish majburiy vazifaga aylandi. Talabalarga axborot asoslarini berish, mantiqiy-strukturaviy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, axborot texnologiyalaridan o‘z-o‘zini rivojlantirish va uni amalga oshirish vositasi sifatida foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish bugunning asosiy talabidir.

Hozirgi vaqtda kompyuterlar va interfaol doskalar didaktik va o‘quv quroli sifatida ancha mustahkamlangan. Shuning uchun multimediyali elektron o‘quv vositalari barcha fanlarni o‘qitish uchun har qanday ta’lim sohasida qo‘llaniladi. Oldingi an’anamizdagi doska va kompyuter proyektoriga nisbatan interfaol doska dars mazmunini kengaytirish imkoniyatiga aylandi. Interfaol doskadan foydalanishda muvaffaqiyatga erishish uchun biz faqat darsni malakali rejalashtirishingiz va kerakli materiallarni to‘g‘ri tayyorlashingiz kerak.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Ta’lim tizimining asosiy vazifasi – o‘qitishning yangi texnologiyalarini joriy etish, ta’limni axborotlashtirish, xalqaro kommunikatsiya tarmoqlariga kirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, fan va amaliyot yutuqlari asosida shaxsni shakllantirish, rivojlantirish va malakasini oshirishga yo‘naltirilgan ta’lim uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdan iborat”. Binobarin,

hozirgi zamon o‘qituvchilardan o‘z fanining chuqur mutaxassisi bo‘lishni emas, balki tarixiy, kognitiv, pedagogik-psixologik savodxonlikni, siyosiy va iqtisodiy bilimli, axborotlar bilan ham ishlashi talab qilnadi. Ta’lim mazmunini yangilashning ilmiy-pedagogik asosi talabani muayyan zarur ko‘nikma va malakalarga ega, o‘quv-kognitiv faoliyat subyekti, turli nuqtai nazaridan ta’lim olgan, barkamol, o‘z fikrini to‘g‘ri va mohirlik bilan ifodalay oladigan, madaniyatli va har tomonlama rivojlangan, tanqidiy fikrlay oladigan shaxs sifatida shakllantirishdan iborat. Tanqidiy fikrlash bugungi kunda eng muhim pedagogik tushuncha bo‘lib, ta’limni rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu modul talabalarda ham, o‘qituvchilarda ham ongli va o‘ylangan holda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Tanqidiy fikrlash sohasida faoliyat yurituvchi o‘qituvchilardan samarali fikr almashish uchun boshqalarni sabr bilan tinglash, o‘z qarashlariga mas’uliyat bilan yondashish kerak bo‘ladi. Eng zarur fazilatlarni rivojlantirishga alohida e'tibor beriladi. Shunday qilib, o‘qituvchilar o‘qitish jarayonini hayotga ancha yaqinlashtirishlari mumkin. Fanni o‘zlashtirishda o‘qitish metodlaridan samarali, tizimli foydalanish o‘z samarasini aniq beradi.

O‘qituvchining har bir darsi bilim va tarbiya manbayi bo‘lishi kerak. “Tanqidiy fikrlash” iborasida qo‘llangan “tanqidiy” atamasi muammo yoki masalani hal qilish jarayonida fikrni jamlashni anglatadi. Shu ma’noda “tanqidiy” so‘zi “nazorat” yoki “inkor” degan ma’noni anglatmaydi. Tanqidiy fikrlash mulohaza yuritish, xulosa chiqarish yoki muammoni hal qilish jarayonida sodir bo‘lgan barcha vaziyatlarda, ya’ni nimaga ishonish, nima qilish va uni qanday amalga oshirishni va mulohazali tarzda aniqlash zarur bo‘lganda yuzaga keladi. Tanqidiy fikrlash muhim masalalarni muhokama qilishni va tajribani aks ettirishni o‘z ichiga oladi. O‘qituvchilar pedagogik ma’lumotga ega bo‘lganligi va qo‘shimcha ta’lim va o‘z-o‘zini takomillashtirish subyekti bo‘lganligi sababli, bu ko‘nikmalar shakllanadi va amaliyotda qo‘llaniladi.

Bizga ma’lumki, zamonaviy dars – bu dialog, ilmiy-pedagogik va amaliy faoliyatning birligi bo‘lib, unda talabalar izlanadi, tayyorlanadi, o‘zlashtiradi va kelajak bashorat qilinadi.

Tanqidiy fikrlash quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Birinchidan, tanqidiy fikrlash mustaqil va individual fikrlashdir. Dars tanqidiy fikrlash tamoyillariga asoslansa, talabalar bir-biridan mustaqil ravishda o‘z fikri, mulohazalari, baholarini shakllantiradi. Shu bilan birga, tafakkur o‘ziga xos xususiyatga ega bo‘lgandagina tanqidiy fikrlash hisoblanadi. Talabalarga mustaqil ishlash va eng qiyin masalalarni o‘zlari hal qilish uchun etarli erkinlik berilishi kerak. Tanqidiy fikrlashda g‘oya noyob bo‘lishi shart emas: bir talaba boshqa talabaning g‘oyasi va e’tiqodini o‘ziningki deb qabul qilishga to‘liq haqlidir. Hatto boshqa talabaning fikriga qo‘shilishga majbur, bu talabaningng haqligimizni isbotlaydi. Ammo ko‘pchilik holatlarda tanqidiy fikrlaydigan talaba ko‘pincha boshqa talabalarning fikrlariga qo‘shila olmaydi.[2]

Ikkinchidan, talabalar olgan axborotlar oxiri emas, balki tanqidiy fikrlashning boshlang‘ich nuqtasidir. Bilim dalillarni yaratadi, ularsiz talabaning tanqidiy fikrlashi mumkin emas.

Umuman olganda bilim va axborotga ega bo‘lmagan talabada hech qanday fikr bo‘lmasligi aniq tushunchadir. Chuqur fikrlash uchun faktlar va g‘oyalar, matnlar va nazariyalar, ma’lumotlar va tushunchalar etarli darajada bo‘lishi kerak. O‘qituvchining faoliyati faqat tanqidiy fikrlashni o‘rgatish bilan chegaralanmasligi kerak. Biz talabalarimizga eng qiyin tushunchalarni qabul qilishga va turli xil ma’lumotlarni xotirada saqlashga o‘rgatamiz kerak bo‘ladi. Tanqidiy fikrlashga o‘rgatish o‘qituvchining keng qamrovli ishining bir qismidir. Tanqidiy fikrlash har qanday yoshda amalga oshirilishi mumkin. Albatta, talabalarning fikrlash qobiliyatlari o‘qish davomida yaxshilanadi, lekin har birimiz, jumladan, talabalar va o‘qituvchilar, bizning kognitiv faoliyatimiz hamda tanqidiy fikrlash orqali yangi narsalarni yaratishga olib keladi. Faqat tanqidiy fikrlash tufayli an'anaviy kognitiv jarayon individual xususiyatga ega bo‘lib, sifat jihatidan uzluksiz va samarali bo‘ladi.

Uchinchidan, tanqidiy fikrlash savollar berish va hal qilinishi kerak bo‘lgan muammoni aniqlashdan boshlanadi. Umuman olganda, inson tabiatan qiziquvchan bo‘lib, biron bir yangilikni sezsa, uning nima ekanligini bilishga intiladi va uning qiziqarli joyni ko‘rsa, uning ichiga kirishni xohlaydi.

To‘rtinchidan, tanqidiy fikrlash ishonchli dalillarni izlashi bilan ajralib turadi. Ya’ni tanqidiy fikrlovchi muammoni hal qilishning o‘ziga xos yo‘lini izlaydi va bu yechimlarni asosli, sifatli dalillar bilan asoslashga harakat qiladi. Shu bilan birga, u muammoni hal qilishning boshqa usullari mavjudligini tan oladi va o‘zi tanlagan yo‘l boshqalarga qaraganda oqilona ekanligini isbotlashga harakat qiladi. Bularga quyidagilar kiradi:

-muammolarni aniqlash va ularni hal etishning real vositalarini aniqlash;

-muammolarni hal qilishda ustuvorliklar, ierarxiya va ketma-ketlikning ahamiyatini tushunish;

-tegishli ma’lumotlarni yig‘ishi;

-kontekstli shartlar va ustuvorliklarni belgilashi;

-aniqlik, ravshanlik va xolislikni saqlagan holda tushunish va qo‘llashi;

-dalillarni va dalillarni baholash uchun ma’lumotlarni sharhlash olishi;

-xulosalar va tavsiyalar bera olishi;

-olingan xulosalar va tavsiyalarni tahlil qilishi;

-olingan tajriba natijalari tizimiga o‘z pozitsiyasining dastlabki modelini kiritish;

- muayyan hodisalar va boshqalar haqida kundalik real hayot nuqtai nazaridan mutanosib fikr shakllantirishi va boshaqlar.

Muhokama. Tanqidiy fikrlashning texnologiya ekanligi haqidagi g‘oya muhim masalalarni muhokama qilishni va tajribani aks ettirishni o‘z ichiga oladi.

Tanqidiy fikrlash - kuzatish, tajriba, mulohaza yuritish va fikrlash natijasida olingan ma’lumotlarni tushunish, baholash, tahlil qilish va sintez qilish uchun ishlatiladigan usul hisoblanib, harakat uchun asos va turtki bo‘lishi mumkin.

Tanqidiy fikrlash ko‘pincha biror narsani tasavvur qilish, muqobil qarorlar qabul qilish, fikrlash va harakat qilishning yangi yoki o‘zgartirilgan joriy etishga tayyorlikni o‘z ichiga oladi, bu uyushgan ijtimoiy faoliyat bilan shug‘ullanish va bu boshqalarni tanqidiy fikrlashga undash istagini bildiradi.

Dastlabki bosqichda tanqidiy fikrlash jarayoni quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

-tegishli ma’lumotlarni yig‘ish;

-dalillarni tanqidiy tahlil qilish va baholash;

-asosli qarorlar qabul qilish va xulosalar chiqarish;

-katta tajribaga asoslangan taxminlar va tavsiyalarni qayta ko‘rib chiqish.

Tanqidiy fikrlash asoslari zarur ko‘nikmalarni shakllantirish uchun ta’limning dastlabki bosqichidan boshlab rivojlantirish mumkin. Buning eng yaxshi usuli - talabalarni o‘z tajribalarida dalillarga e'tibor berishga undashdir.

Tanqidiy fikrlash kuzatish va tinglash orqali dalillar to‘plash, kontekstni hisobga olish va qaror qabul qilish uchun tegishli mezonlardan foydalanish kabi ko‘nikmalarni rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. Shuning uchun talabalarda kuzatish, tahlil qilish, xulosa chiqarish va izohlash ko‘nikmalarini shakllantirish imkoniyati yaratilishi kerak.

Masalan, muammoni o‘rganishda talabalarni quyidagilarga rag‘batlantirish mumkin:

-talabalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish va shakllantirish muammoni o‘rganishda asosiy maqsadi;

-amaliy o‘zlashtirishga o‘rgatish;

-birlamchi manbalarni baholash va ular yuzasidan tegishli savollar berish;

-birlamchi manbalarni solishtirish va muhokama qilish, xulosalar va dastlabki xulosalar chiqarish;

-kengroq tajribaga asoslangan bashorat va tavsiyalarni qayta ko‘rib chiqish va boshqalar.

Zamonaviy pedagogika fanida reflektiv ta’lim talabalarning o‘rganganlari haqida tanqidiy fikrlashlarini o‘z ichiga oladi. Buning uchun ular ko‘rsatgan tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini o‘rganish, yozib olish va baholash kerak. Bu qobiliyat va ko‘nikmalar muammoni o‘rgatishda, muayyan dalillarni muhokama qilish va ko‘rib chiqishni talab qiladigan vazifalarni bajarish jarayonida namoyon bo‘ladi. Natijada talabalar o‘rtasida quyidagi mulohaza yuritiladi:

-faol ijodiy fikrlash uchun asos yaratiladi;

-o‘qituvchi bilan erkin muloqot qilish, fikr almashish qobiliyati shakllanadi;

-bir-biriga hurmat; bir-birining fikrini tinglash uchun asos yaratiladi;

-shaxs sifatida o‘zini o‘zi bilishga yo‘l ochiladi; o‘z-o‘zini baholash va o‘zaro baholash ko‘nikmalari shakllanadi.

Xulosa. Tanqidiy fikrlash texnologiyasidan foydalanish natijasida talabaning qobiliyatlari faollashadi va bilim paradigmasi shakllanadi. Muayyan mavzuni tanqidiy o‘rganish, fikrlash, tasvirlash, eslab qolish va bashorat qilish talabani yangi bilimlarni kashf qilish holatiga olib keladi. Bu keyingi fikrlashni rag‘batlantiradi. Agar ilgari qo‘llanilgan o‘qitish usullarida o‘qituvchi asosiy o‘rinni egallagan va talaba faqat tinglovchi bo‘lgan bo‘lsa, zamonaviy tanqidiy tafakkur tufayli talaba bilim asoslari bilan boyib, kelajak haqida o‘ylashga intiladi. Shuning uchun tanqidiy fikrlash juda murakkab va muhim hodisadir.

Adabiyotlar:

1. Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To‘raev A.B. Innovatsion ta’lim texnologiyalari/ Darslik – T.: “Sano standart” nashriyoti, 2015.

2. Turdiyev S.R. Didactic principles of guiding theoretical knowledge from steam science into practice //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 11. – №. 10. – S. 1597-1601.

3. Turdiev, Sh.R. (2019). Ta’lim jarayonini tizimli yondashuv asosida pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda tashkil etish. // Sovremennoe obrazovanie (Uzbekistan), (12 (85)), 31-36.

4. Turdiyev, SH.R. "Modellar xarakteri va modellashtirish jarayonlarining tarkibiy qismlari." E Conference Zone. 2022.

5. Razzoqovich, T.S., & Uktamovich, S. A. (2021). Improving the learning process and information learning space using google's cloud services International conference on multidisciplinary research and innovative.

6. Turdiev Sh.R., Keldiyarova M.G. Organizatsiya v protsesse obucheniya uchebno-issledovatelskoy raboty studentov // Vestnik nauki i obrazovaniya. – 2020. – №. 5-2 (83). – S. 21-25.

7. U.Inoyatova va boshqalar: Pedagogikadan 1000 savolga 1000 javob T.TDPU. 2013 yil, 127 b.

8. Shaxmurodova D.A. PIRLS va PISA tadqiqotlarida o‘qish savodxonligini baholashning konseptual yondashuvlari. // Ta’lim tizimida innovatsion jarayonlarni jadallashtirish. Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani. Qarshi, 2021. – B. 413-416.

9. Muxamedov O‘.,Usmanboev M.H., Rustamov S.S. Ta’limni tashkil etishda interfaol metodlar: O‘quv-uslubiy tavsiyalar -T.: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2016.- 4 bet.

10. Shadiev R. D., Turdiyev S. H. Basic didactic principles of building an integrated system of training to innovation engineering // Знание. – 2016. – №. 4-4. – С. 87-89.

UO‘K 37.015.31:159.955

TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Usmonova Oydin Sherali qizi,
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti
oydinusmonova66@gmail.com

Tanqidiy fikrlash – jahon ta’limiy masalalaridan biri hisoblanadi. Uni turli soha vakillari turli jihatdan o‘rganib kelmoqda. Tanqidiy fikrlash ta’limni demokratlashtirishda katta kuch sanalib, undagi barcha ishtirokchilar fikr bildirish va shaxsiy qarashlarni tadbiq etish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bugungi kun zamonaviy ta’lim jarayonida global muammo bo‘lgan tanqidiy fikrlash, uni shakllantirish va rivojlantirish masalalari xususida ushbu maqolada batafsil bayon qilingan. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning asosiy usullari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: *fikrlash, tanqidiy fikrlash, kreativlik, analitik munosabat, mulohazakorlik, fikr mustaqilligi, baholash, tafakkur, taqqoslash, dialogik omil, kolloboratsiya.*

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Критическое мышление – одна из проблем мирового образования. Его изучают представители разных областей знания, используя различные подходы. Критическое мышление считается мощным фактором демократизации образования, где все участники имеют возможность выражать своё мнение и реализовывать собственные взгляды. В данной статье рассматриваются вопросы критического мышления, его сохранения и развития, что является глобальной проблемой современного образования. Показаны основные методы развития критического мышления.

Ключевые слова: *мышление, критическое мышление, креативность, аналитическое отношение, рассуждение, самостоятельность мышления, оценка, мышление, сравнение, диалогический фактор, сотрудничество.*

METHODS FOR DEVELOPING CRITICAL THINKING

Critical thinking is one of the world's educational issues. It is being studied in various ways by representatives of various fields. Critical thinking is considered a great force in the democratization of education, where all participants have the opportunity to express their opinions and implement their personal views. This article describes in detail the issues of critical thinking, its formation and development, which is a global problem in modern education today. The main methods of developing critical thinking are shown.

Keywords: *thinking, critical thinking, creativity, analytical attitude, reasoning, independence of thought, evaluation, thinking, comparison, dialogic factor, collaboration.*

Kirish. So‘nggi yillarda butunjahon ta’lim tizimida tanqidiy fikrlash tushunchasi keng tadqiqotlar olib borilishiga sabab bo‘lmoqda. Ta’lim ishtirokchilarining tanqidiy fikrlash darajasini shakllantirish va uni rivojlantirish masalasiga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Buning asosiy sabablaridan biri shuki, tanqidiy fikrlash XXI asr ta’limiy muammolaridan biri bo‘lib sanalmoqda. Taraqqiyot rivojlanishi, har tomonlama mukammal mutaxassisga bo‘lgan talabning kuchayishi, malakali kadrlarga bo‘lgan ehtiyojning ortib borishi bevosita ta’lim oluvchilarning ham ta’lim beruvchilarning ham tanqidiy tafakkurini takomillashtirishga sabab bo‘lmoqda. Sohada olib borilgan izlanishlar natijasi o‘laroq shuni ko‘rsatmoqdaki, o‘quv mashg’ulotlarida yetishmayotgan biro mil borki, muammoning yechimiga bilvosita borib taqaladi. U ham bo‘lsa, ta’lim jarayonida kreativlik, ijodkorona yondashuvdir. Mazkur masala bugungi kunda ta’lim tizimining dolzarb muammolaridan biri ekanligi va bu bo‘yicha davlat siyosati darajasida amalga oshirilayotgan ilmiy-amaliy ishlarni alohida ta’kidlab o‘tishimiz darkor. Bu xususida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev “Ta’lim sifatini tubdan yaxshilash maqsadida avvalo, o‘quv dasturlari, darsliklar, o‘qituvchi va domlalar uchun metodik qo‘llanmalarni ilg’or xalqaro dasturlarga moslashtirish lozim. Bolalarning tahliliy va kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun ularga sermazmun va tushunarli darsliklar yaratish zarur [1]. Bundan ko‘rinib turibdiki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, yosh avlodni kreativ va tahliliy fikrlash qobiliyatini o‘stirish, ularni har tomonlama yetuk shaxs qilib tarbiyalash- milliy tarbiya tizimimizning asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi va adabiyotlarning tahlili. Bu borada juda ko‘plab xorijiy va MDH olimlari, jumladan, o‘zbek olimlari tomonidan juda ko‘plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan, tajriba-sinov ishalri o‘tkazilib, amaliyotga tadbiq etilgan. Asosan, Yevropa va Amerika mamlakatlarida bunday tadqiqot ishlarini ko‘rishimiz mumkin. Angliyalik olim Rupert Wegerif dialogik ta’lim (dialogic education) konsepsiyasini fanga kiritgan bo‘lib, asosan o‘quvchilarni tanqidiy fikrlashga o‘rgatish faqat faktlarni yodlash emas, balki ochiq muloqot, savol-javob, birgalikda izlanish orqali amalga oshadi. Ta’lim jarayonida o‘quvchi bilim iste’molchisi emas balki muhokama ishtirokchisi, fikr yaratuvchi ekanligi haqida tushunish mumkin. U tanqidiy fikrlashni rivojlantirish omillarini ishlab chiqqan[2]. (1-jadvalga qarang.)

1-jadval.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi omillar

Dialogik omil	Kollektiv omil	O‘qituvchining roli
O‘quvchilarning turli fikrlari o‘rtasida farq bo‘lishi kerak. Bu tafovut ularni savol berishga, shubhalanishga va asos izlashga majbur qiladi.	Guruhli ishlarda o‘quvchilar o‘z dalillarini himoya qilish va boshqalarning nuqtai nazarini tahlil qilish orqali tanqidiy fikrni rivojlantiradilar.	O‘qituvchi javob beruvchi emas, balki savol beruvchi va yo‘naltiruvchi sifatida faoliyat yuritadi.

Rupert Wegerifning yondashuvi tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda interaktiv, suhbatga asoslangan ta’limning muhimligini ko‘rsatadi. Bu metod orqali o‘quvchilar nafaqat bilimni egallaydilar, balki uni tahlil qilish, shubha ostiga olish va asoslashni ham o‘rganadilar.

Pedagogik nuqtai nazardan, bu yondashuv:

- zamonaviy ta’limda o‘quvchining faol sub’ekt sifatida shakllanishini ta’minlaydi;
- tanqidiy fikrlashni faqat mantiqiy tahlil emas, balki ijtimoiy-muloqot jarayoni sifatida ko‘rsatadi.

Bundan tashqari o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va o‘z nuqtayi nazarini bildirishga va mustaqil fikrlash ko‘nikmasini shakllantirishga xizmat qiladi. Kooperativ ta’lim- o‘quvchilar bir-birining bilimidan foydalangan holda fikr almashinadi, dialog jarayonida yangidan-yangi g’oyalar tug’iladi bu esa tanqidiy fikrlash bilan bir qatorda ijodiy fikrlashga ham olib keladi. Yana bir olim Stephen Brookfield androgogika yo‘nalishi bo‘yicha tadqiqot olib borgan va katta yoshli odamlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo‘yicha ilmiy izlanishlar muallifidir. U tanqidiy fikrlashni quyidagicha izohlagan “Tanqidiy fikrlash – bu kundalik hayotimizdagi va ta’lim jarayonidagi yashirin taxminlarni ochib berish va ularga shubha bilan qarash san’atidir” [3]. Olimning tanqidiy fikrlash to‘g’risidagi mulohazalari tanqidiy refleksiya (critical reflection) atrofida shakllangan. Uning g’oyasiga ko‘ra o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘z bilim va tajribalarini turli nuqtayi nazardan tahlil qilib, chuqurroq tushunchaga ega bo‘ladilar va tanqidiy fikrlashga erisha oladilar. Bundan tashqari olim o‘quv mashg’ulotlarida tanqidiy fikrlashning roli haqida ham o‘z ilmiy qarashlarini aytib o‘tgan. U o‘zining Four lenses model (to‘rt linzali model) ga asos solgan. Bu modelning asosini o‘qituvchilar, o‘quvchilar, hamkasblar tashkil etadi. Modelning markazida tanqidiy fikrlashga ega ta’lim ishtirokchilari turadi. Bu model tanqidiy fikrlash bo‘yicha o‘zidan keying tadqiqotlar uchun dasturamal bo‘lib xizmat qildi. Brookfield g’oyasini tahlil qilamiz. (2jadvalga qarang).

2-jadval.

S.Brookfieldning tanqidiy fikrlashga oid nazariyasining pedagogik tahlili

Pedagogik jihatlari	Afzalliklari	Cheklovlari
Tanqidiy fikrlash orqali ta’lim ishtirokchilari mustaqil fikrlashga erishadi	O‘quvchilarni faol, mas’uliyatli va tahliliy bo‘lishga o‘rgatadi. Bu esa O‘qituvchining kasbiy kompitentligini oshirishga xizamt qiladi.	O‘qituvchilardan doimiy o‘z ustida ishlashni talab qiladi. shaxsning fiziologik, psixoemotsional xususiyatlarini inobatga olish kerak.
O‘quv jarayoni faqat bilim berish emas, balki “o‘z ustida ishlash” va “amaliyotni tanqidiy ko‘rib chiqish” jarayoniga aylanadi.	Ta’lim jarayonida ijodiylik va refleksiyani kuchaytiradi. Bu bugungi kunda ta’lim jarayonidagi eng katta muammolardan biri hisoblanadi.	Talabalarning barchasi ham reflektiv jarayonda faol bo‘lmasligi mumkin chunki barcha talabalar ham bir xil emas.

Ma’lum masalalarda qabul qilingan taxminlarni shubha ostiga qo‘yish, dalillarni sinchiklab tekshirish va o‘z qarashlarini qayta ko‘rib chiqish	O‘qituvchilarga o‘z uslubini tanqidiy qayta ko‘rib chiqish imkonini beradi.	Amaliyotda ko‘p vaqt va resurs talab etiladi. Bu esa o‘z navbatida turli muammolarni yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi.

Tahlil va olingan natijalar. O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish usullari o‘quvchi va talabalarni faollashtirish, ularning mustaqil bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirish hamda ijodiy yondashuvni shakllantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqot jarayonida qo‘llanilgan metodlar – muammoli vaziyatlar yaratish, savol-javob strategiyalari, klaster, konseptual xarita tuzish, “Insert”, “Debat” va boshqa interfaol usullar – talabalarning mantiqiy xulosaga kelish, dalillarni tahlil qilish va muqobil nuqtai nazarlarni solishtirish ko‘nikmalarini mustahkamlashga yordam berdi.

- Tanqidiy fikrlash usullaridan foydalanilgan guruhda talabalar dars jarayonida faollik ko‘rsatib, mustaqil qaror qabul qilishga intildi.
- Talabalarning mantiqiy tahlil, dalillash va o‘z fikrini asoslab berish ko‘nikmalari nazorat guruhiga nisbatan yuqoriroq natija berdi.
- O‘qituvchilar tomonidan tanqidiy fikrlashni rivojlantirish strategiyalaridan doimiy foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishi, o‘quvchi va talabalar shaxsini ijtimoiy jihatdan faol hamda mas’uliyatli qilib tarbiyalashga xizmat qilishi kuzatildi.
- Natijalar shuni ko‘rsatdiki, tanqidiy fikrlash usullaridan foydalanish nafaqat bilim sifatini oshiradi, balki shaxsiy o‘z-o‘zini baholash, jamoada ishlash va muqobil qarorlarni ko‘rib chiqish madaniyatini ham rivojlantiradi.

Umuman olganda, tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish usullarini ta’lim jarayoniga bosqichma-bosqich tatbiq etish o‘quvchilarning bilim olish motivatsiyasini kuchaytiradi, ular ongida ilmiy izlanish ruhini shakllantiradi va mustaqil fikrlashga bo‘lgan intilishni mustahkamlaydi.

Munozara. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning juda ko‘plab usullari mavjud bo‘lib, psixologik, didaktik, ijtimoiy, siyosiy, madaniy jihatdan tadqiq etilgan. Har bir soha bo‘yicha yuzlab misollarni keltirish mumkin. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish pedagogikada juda muhim masala, ayniqsa talabalarda mustaqil qaror qabul qilish va tahliliy yondashuvni shakllantirishda juda katta ahamiyat kasb etadi. Pedagogik jihatdan tanqidiyfikrlashni rivojlantirishning eng so‘nggi zamonaviy usullarini keltiraman. Ular quyidagilar:

- Savol-javoblar orqali (Suqrotning savol-javob usuli bu ba’zi manbalarda *Socratic question* deb yuritiladi) asosan talabalarda mustaqil va erkin fikrlashga xizmat qiladi.
- Debatlar va munozalar bunda qarama-qarshi dalillarni tahlil qilish orqali mantiqiy fikrlashi rivojlanadi va har bir talaba o‘z pozitsiyasini himoya qiladi.
- Muammoli vaziyatlar (*Problem-based learning*) Real kundalik tarzda uchraydigan muammolar taqdim etiladi va talabalardan yechim izlash talab qilinadi. Bunda har xil alternativlarni taqqoslash orqali yechim topiladi.
- Grafik organayzerlar va konseptual xarita G’oyalar o‘rtasidagi aloqalarni vizual ko‘rsatiladi. Bu murakkab mavzularni tizimlashtirishga katta yordam beradi.
- Hamkorlikda o‘qitish (*Collaborative learning)* jamoaviy ishlash orqali fikr almashinish tushuniladi va talabalarda o‘z fikrini himoya qilish va boshqalarniki bilan taqqoslash ko‘nikmasi rivojlanadi.
- Kritik refleksiya (*Critical reflection*) Bunda talabalar fikr-mulohazalari ustidan tahliliy xulosa chiqarishni o‘rganadi.
- Yozma topshiriqlar orqali bunda esse, bayon, insho kabi yozma ish turlari o‘z fikrini asoslash, dalillash va tahlil qilish imkonini beradi.
- Insert” va “K-W-L” strategiyalari Ma’lum mavzu bo‘yicha “Bilaman”, “Bilmoqchiman”, “Bildim” metodini qo‘llash samarali natija beradi. Har bir shaxs mustaqil o‘z bilim darajasini baholay oladi.
- Rol o‘yinlari (*Role pay*) ma’lum mavzuga oid rollarni ijro etish orqali tanqidiy tahlil qilish. Qaror qabul qilish jarayonini amaliy jihatdan o‘rganishga asos bo‘ladi.

Xulosa. Yuqoridagi usullar tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda eng ko‘p murojaat qilinadiganlari hisoblanadi. Ammo hozirgi kunda yuzlab usullar o‘rganilib, fangga tadqiq qilinmoqda. Masalan, individual ta’lim tamoyillari asosida, hikoyalar vositasida, badiiy adabiyot orqali va yana ko‘plab usullarni keltirishimiz mumkin. Hech qaysi usulni mukammal deya hisoblash ilmiy xatodir. Chunki, har bir shaxs

individualdir. Bir usul barchaga bir xilda natija ko‘rsatmaydi va shu sababli tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi usullar kundan-kunga yangilanib bormoqda.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. Xalq so‘zi, 2020 - yil 30-dekabr. №276 (7778).
2. Wegerif R. Dialogic education: For the Internet age. London: Routledge, 2011.256 p.
3. Brookfield S. D. Becoming a critically reflective teacher. 2-nd ed. San Francisco: Jossey-Bass, 2017. 324 p.
4. Lorencová H., Jarošová E., Avgitidou S., Dimitriadou C. Critical thinking practices in teacher education programmes: A systematic review // *Studies in Higher Education*. 2019. T. 44. № 5. C. 844–859.
5. Ten Dam G., Volman M. Critical thinking as a citizenship competence: teaching strategies // Learning and Instruction. 2004. T. 14. № 4. C. 359–379.
6. Mollenhauer K. Forgotten Connections: On Culture and Upbringing. London: Routledge, 2014. 192 p.
7. Cottrell S. Critical Thinking Skills: Developing Effective Analysis and Argument. 4-th ed. London: Macmillan International Higher Education, 2023. 240 p.
8. Manousou E**.** Critical Thinking in Distance Education: The Challenges in a Decade (2016–2025) and the Role of Artificial Intelligence // Education Sciences. 2025. T. 15. № 6. C. 757.
9. Ennis R. H**.** Critical thinking across the curriculum: A vision // Topoi. 2018. T. 37. № 1. C. 165–184. DOI: 10.1007/s11245-016-9401-4.
10. Kuhn D. A role for reasoning in a dialogic approach to critical thinking // Topoi. 2019. T. 38. № 1. C. 121–128. DOI: 10.1007/s11245-018-9568-2.
11. Paul R., Elder L. The miniature guide to critical thinking: Concepts and tools. 8-th ed. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2019. 48 p.
12. Facione P. A**.** Critical thinking: What it is and why it counts (2020 update). Millbrae, CA: Insight Assessment, 2020. 28 p.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA ESTETIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHDA QO‘LLANILADIGAN INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR

Vaxabova Gulshan Vafaqul qizi,
Urganch davlat univertiteti 2- bosqich doktoranti

Mazkur maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida estetik tafakkurni rivojlantirish uchun qo‘llaniladigan metodlar va innovatsion texnologiyalar haqida bayon etilgan. O‘yin usullari, san’at turlari, virtual muzey ekskursiyalari, 3D modellashtirish, audiovizual materiallar, kvestlar va vizualizatsiya vazifalari estetik fikrlashni rivojlantirishga yordam berishi keltirilgan. Shuningdek, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida estetik tafakkurni rivojlantirishda qo‘llaniladigan innovatsion texnologiyalar, estetik tafakkurni rivojlantirishda qo‘llaniladigan metod va texnologiyalarning ilmiy-pedagogik tahlili yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *virtual muzey ekskursiyalari, 3D modellashtirish, virtual sayohatlar, vizualizatsiya, estetik sezgirlik, san’at asarlari.*

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ В РАЗВИТИИ ЭСТЕТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

В данной статье описаны методы и инновационные технологии, используемые для развития эстетического мышления у будущих учителей начальной школы. Развивать эстетическое мышление помогают игровые методы, формы искусства, виртуальные экскурсии по музеям, 3D-моделирование, аудиовизуальные материалы, квесты и задания по визуализации. В статье рассматриваются инновационные технологии, применяемые для развития эстетического мышления будущих учителей начальной школы, а также даётся научно-педагогический анализ методов и технологий, применяемых для развития эстетического мышления.

Ключевые слова: *виртуальные экскурсии по музеям, 3D-моделирование, виртуальные туры, визуализация, эстетическое восприятие, произведения искусства.*

INNOVATIVE TECHNOLOGIES USED IN DEVELOPING AESTHETIC THINKING IN FUTURE PRIMARY TEACHERS

This article describes the methods and innovative technologies used to develop aesthetic thinking in future elementary school teachers. Game methods, art forms, virtual museum tours, 3D modeling, audiovisual materials, quests, and visualization tasks help develop aesthetic thinking. It also covers innovative technologies used to develop aesthetic thinking in future primary school teachers, as well as a scientific and pedagogical analysis of methods and technologies used to develop aesthetic thinking.

Keywords: *virtual museum tours, 3D modeling, virtual tours, visualization, aesthetic sensibility, works of art.*

Kirish. Ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan qaraganda, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida estetik tafakkurni rivojlantirish muammosi murakkab vazifa bo‘lib, u dunyoni yaxlit idrok etishga, estetik sezgirlik va emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan usullardan foydalanishni taqozo etadi. Estetik tafakkur san’at asarlarini dunyo yaxlitligi ifodasi sifatida idrok etish bilan chambarchas bog‘liqdir.

Adabiyotlar tahlili. M.Xaydegger yozganidek, san’at haqiqatning bir ko‘rinishi va borliqni idrok etish yo‘lidir, san’at asari esa chuqur ma’nolarga yo‘l ochadi. Pedagogikada bu san’atni ta’lim jarayoniga kiritish zaruratida ifodalanadi. Xususan, rasm, musiqa va adabiyotdan foydalanish bo‘lajak o‘qituvchilarda dunyoni estetika prizmasi orqali idrok etish va tahlil qilish qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi, bu esa intuitiv, hissiy jihatdan boy idrokning shakllanishiga yordam beradi. Boshlang‘ich maktab pedagogikasi musiqa, adabiyot, rasm kabi san’atning turli turlarini birlashtirishdan foydalanadi, bu bolalarda dunyoning yaxlit rasmini shakllantirish imkonini beradi. Bu bir vaqtning o‘zida intellektual, axloqiy va estetik tuyg‘ularni shakllantiradigan badiiy faoliyatning turli turlarini sintez qilish orqali estetik tafakkurni rivojlantirishga yordam beradi. “Musiqaning kuch - qudrati shundaki, u shodlanish, qayg‘urish, hayol surish, bardamlik, tushkunlik va shunga o‘xshash inson ruhiy holatlarini hususiy va umumiy tarzda o‘zaro bog‘liqlikda, bir - biriga singib ketishida namoyish qila oladi. Musiqa inson ichki dunyosining hissiyotli tomonlari bilan birga ma’naviy olamini butanlaycha ifoda etib, uning aqliy va iroda qudratini, yaxlit

qiyofasini yarata oladi. U ruhiy tizim hususiyatlarini ifodalash, milliy ruh holatlarini vujudga keltirish imkoniyatiga ham ega” [2].

Tahlil va natijalar. “Estetik rivojlantirish - bu shaxsning estetik ongi, munosabatlari va estetik faoliyatining vujudga kelishi hamda takomillashuvidan iborat uzoq davom etadigan jarayondir. Bu jarayon ijtimoiy omillar bilan belgilanadigan turli darajalarga egadir. U shaxsning jamiyat estetik madaniyatini egallab olishga bog‘liq bo‘lib, turli yo‘llar va shakllar yordamida amalga oshiriladi. U jamiyat estetik madaniyatini turli ma’naviy va moddiy ko‘rinishlarda tushunib olishni ta’minlaydi”.

Talaba-yoshlar estetik tarbiyasining mazmuni asosan:

• estetikaga qiziqish va ehtiyojning mavjudligi;

• estetik jihatdan bilimdonlik;

• estetik ko‘nikma va malakalarning shakllanganligi;

• estetik his-tuyg‘uning mukammalligi;

• o‘z mehnatidan zavq ola bilish va natijani baholay olish qobili- yatlarining, hissiyot va qobiliyatlarining mavjudligi;

• go‘zallikka intilish va didlarni tarbiyalashga erisha olishlik kabi insoniy xislatlar majmualaridan iboratdir.

Estetik tarbiyaning asosiy maqsadi talaba-yoshlarda ma’naviy jihatdan go‘zallikni his qilishni tarbiyalash, yuksak estetik didni va san’at asarlarini sevishni shakllantiris h, tarix va me’moriy yodgorliklarga nisbatan hurmatni uyg‘otish, jonajon tabiatimizga ongli munosabatda bo‘lishga oid tasavvurlarni yuksaltirish, tabiat va jamiyat boyliklarini qadrlay bilish ko‘nikma va malakalarini hosil qilish kabi insoniy fazilatlarni tarbiyalashdan iboratdir. Estetik tarbiyaning asosiy maqsadidan kelib chiqqan holda shuni qayd etish mumkinki, uning yordamida yosh avlodni Vatanimiz va jahon badiiy madaniyatining eng yaxshi namunalaridan zavqlangan holdagi ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalashga erishish lozim bo‘ladi. Estetik tarbiya yosh avlodning, ya’ni talaba-yoshlarning badiiy- ijodiy qobiliyatlarini yuksaltirishga qaratilgan bo‘ladi. Estetik tarbiyaning vazifalari uning asosiy maqsadini amalga oshirishdan iborat bo‘ladi. Bunda mustaqil respublikamizdagi ta’lim-tarbiyani isloh qilish borasidagi sa’y-harakatlar ham e’tiborga olinmog‘i lozim.

Estetik tarbiyani samarali amalga oshirishda quyidagilar asosiy vositalar hisoblanadi: muzeylar, teatrlar, kutubxonalar, klublar, kinoteatrlar, galereyalar, o‘tmish obidalari, tarixiy me’morchilik yodgorliklari, san’at asarlari va tarixiy madaniy joylar va hayot tarzimizdagi borlig‘imiz hamda ulardagi go‘zalliklar talaba-yoshlarimizni estetik ruhda tarbiyalashga asos bo‘ladi.

Estetik tafakkurni rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalar muhim o‘rin tutadi. Virtual muzey ekskursiyalari, 3D modellashtirish, audiovizual materiallar kabi multimedia vositalaridan foydalanish noyob san’at tajribasini yaratish imkonini beradi. Bu o‘quvchilarning badiiy asarlarni chuqurroq anglashi va qadrlashiga, estetik sezgirligini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, virtual sayohatlar interfaol muhitda badiiy asarlar bilan muloqot qilish imkoniyatini beradi, bu esa estetik kontekstga singib ketishga yordam beradi.

Fikrlash usuli estetik tafakkurni rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Bo‘lajak o‘qituvchilar nafaqat san’at asarlarini idrok eta olishlari, balki ularga bo‘lgan hissiy va intellektual reaktsiyalarini ham bilishlari kerak. Badiiy mulohaza - bu talabalar o‘zlarining his-tuyg‘ularini tekshiradigan va san’at dunyoni idrok etishiga qanday ta’sir qilishi haqida fikr yuritadigan jarayondir. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarni o‘z fikr va tajribalarini baham ko‘rishga undash uchun yozma insholar, muhokamalar va guruh ishlaridan foydalanish mumkin. “An’anaviy va jahon ma’naviy asoslaridan chekinish, maqsadli pedagogik yo‘riqning yo‘qligi, ommaviy axborot vositalari orqali musiqani passiv idrok etis, bularning barchasi musiqiy madaniyat orqali yoshlarni estetik tafakkurlarini yuksaltirish muammosini qo‘yish hamda uni falsafa, estetika, pedagogika , musiqa madaniyati fanlari orqali hal etishga urinishni dolzarb etadi. Yoshlarga e'tibor qaratilishi - bu ijtimoiy kamolotning faol shakllanish davri ekanligi bilan izohlanadi. Yoshlar hozirda sezilarli va tez rivojlanayotgan ijtimoiy guruh bo‘lib, ular kelajakda jamiyat muammolarini hal qilishda ishtirok etadigan shaxslar hisoblanadi. Bu esa ularning qay darajada tarbiyalanganliklari bilan bog‘liq bo‘ladi” [3,4].

O‘yin usullari, jumladan, rolli o‘yinlar, kvestlar va vizualizatsiya vazifalari ham estetik fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Ular o‘quvchilarga nafaqat klassik san’at asarlari orqali estetikani idrok etish, balki ijodiy fikrlashni, o‘z estetik obyektlarini yaratish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Misol uchun, o‘qituvchilarni tayyorlashning bir qismi sifatida siz o‘quvchilarning estetik tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan badiiy asarlar asosida o‘zlarining mini-loyihalarini yaratadigan topshiriqlardan foydalanishingiz mumkin.

Samarali usullardan biri estetik tabiatni o‘rganuvchi falsafiy matnlar bilan ishlashdir. I.Kant, G.V.F.Gegel, M.Xaydegger kabi faylasuflarning asarlari dunyoning estetik mohiyatini, uning tarbiyadagi

rolini chuqurroq anglash imkonini beradi. Bu matnlar tahlilini o‘quv dasturiga kiritish o‘quvchilarda tanqidiy va falsafiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi, bu esa estetikani bilim shakli sifatida idrok etish qobiliyatini oshiradi. Bunga virtual va kengaytirilgan haqiqatdan foydalanish kiradi, bu esa butunlay immersiv estetik muhitlarni yaratish imkonini beradi. Misol uchun, VR texnologiyalari bo‘lajak o‘qituvchilarga virtual san’at galereyalarini o‘rganish va san’at obyektlari bilan muloqot qilish imkonini beradi, bu esa hissiy jihatdan boy idrok etishni ta’minlaydi. Bunday innovatsion yondashuvlar ijodiy fikrlashni rivojlantirish, hissiy va hissiy idrokni faollashtirish va o‘quvchilarning estetik tahlil qilish qobiliyatini oshirish imkonini beradi.

Badiiy loyihalarda qatnashish, tasviriy kompozitsiyalar yaratish, art-terapiyadan foydalanish kabi amaliy mashg‘ulotlar bo‘lajak o‘qituvchilarda estetik tajribani shakllantirishda muhim vosita bo‘lishi mumkin. Amaliy mashg‘ulotlarning kiritilishi nafaqat san’atning nazariy mahoratiga, balki empatiya, hissiy sezgirlik va kundalik hayotda estetik kategoriyalarni tan olish qobiliyatini rivojlantirishga ham yordam beradi. “Bugungi kunda inson mohiyati va ma’naviyatini anglab yetish, uni turli ma’naviy tahdidlardan, mafkuraviy xurujlardan asrab qolish global muammolardan biridir. Mazkur tahdid va xurujlar asosan kishilarni, xususan, yoshlarni ma’naviy olamini izdan chiqarishga qaratilgan bo‘lsa, san’at asarlari inson ma’naviy borlig‘ini boyituvchi muhim ma’naviy omil hisolanadi. Ayni paytda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning yaratilishi funksiyasini bajarish bilan birga jamiyat ma’naviy taraqqiyotining muhim omilidir. Lekin san’atning ma’naviyat fenomeni sifatidagi maqomati estetik fikr taraqqiyotida yetarli darajada o‘rganilmay kelinmoqda” [4,5].

Pedagogikaning asosiy vazifalaridan biri estetika orqali nafaqat estetik, balki axloqiy tarbiyani ham rivojlantirishdir. Bo‘lajak o‘qituvchilarda san’atning axloqiy va axloqiy jihatlarini anglash qobiliyatini shakllantirish muhim jihati bo‘lib, bu axloqiy jihatdan barqaror va estetik jihatdan sezgir shaxsni tarbiyalashga yordam beradi. Bunga odob-axloq, ijtimoiy tartib va insonparvarlik masalalariga bag‘ishlangan asarlar bilan ishlash orqali erishish mumkin.

Muhokama. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida estetik tafakkurni rivojlantirishda qo‘llaniladigan metod va texnologiyalarning ilmiy-pedagogik tahlili shuni ko‘rsatadiki, estetik idrok hissiy va hissiy tajriba bilan uzviy bog‘liqdir. Zamonaviy innovatsion texnologiyalar, jumladan multimedia vositalari va virtual muhitlar hissiy idrokni faollashtirish va ijodiy fikrlashni rivojlantirish orqali o‘quv jarayonini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin. O‘quvchilarda dunyoni yaxlit idrok etishni shakllantirish va ularning kasbiy mahoratini rivojlantirishga yordam beradigan ta’lim dasturiga san’atning integratsiyasi ham muhim element hisoblanadi.

Ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan qaraganda, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida estetik tafakkurni rivojlantirish ularning kasbiy tayyorgarligining muhim elementi hisoblanadi. Estetik tafakkur yaxlit dunyoqarashni, rivojlangan go‘zallik tuyg‘usini shakllantirishga, shuningdek, atrofimizdagi dunyoni chuqurroq idrok etish va qadrlashga yordam beradi. Estetik fikrlashni rivojlantirishning ahamiyati, ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim kontekstida dolzarbdir, bunda o‘qituvchilar nafaqat bilim berishlari, balki bolalarda estetik qadriyatlarni shakllantirishlari kerak. Samarali usullardan biri bo‘lajak o‘qituvchilar turli vaziyatlarni, obyektlarni yoki san’at asarlarini estetik baholash jarayonida faol ishtirok etadigan vaziyatlarni modellashtirishdir. Bu san’at asarlarini tahlil qilish, ijodiy loyihalarni ishlab chiqish va estetika muhim rol o‘ynaydigan o‘quv vaziyatlarini yaratishni o‘z ichiga olishi mumkin.

San’at asarlarini yaratish, san’at asarlarini loyihalash yoki talqin qilishga qaratilgan loyihalardan foydalanish bo‘lajak o‘qituvchilarga nafaqat estetik ma’lumotlar bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga, balki talabalar bilan ishlash uchun zarur bo‘lgan tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga ham imkon beradi. Masalan, topshiriqlar estetik tamoyillar asosida o‘quv maydonini loyihalashni yoki boshlang‘ich maktab o‘quvchilari uchun estetik ta’lim dasturini ishlab chiqishni o‘z ichiga olishi mumkin.

Rol o‘ynash va dramatizatsiya usuli rolli o‘yinlar va teatrlashtirilgan tomoshalar orqali estetik idrok va tafakkurni rivojlantirish imkonini beradi. Bo‘lajak o‘qituvchilar turli xil ijtimoiy va madaniy vaziyatlarni modellashtirishi, shuningdek, bolalarning estetik didi va go‘zallik tuyg‘usini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik usullarni ko‘rsatishi mumkin.

San’at asarlarini (rangtasvir, adabiyot, musiqa) tahlil qilish va ularning ta’lim jarayoniga integratsiyalashuvi asosiy usullardan biridir. O‘qituvchilar nafaqat asarlarning estetik qiymatini tushunish, balki ulardan o‘quvchilarning dunyoqarashini shakllantirish, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun foydalanishni ham o‘rganadilar.

O‘yinga asoslangan o‘qitish usullari ijodiy va estetik fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi, tasavvurni, sezgi va hissiy idrokni rag‘batlantiradi. O‘quv jarayoniga o‘yin elementlarini kiritish, masalan, raqobat vazifalari, o‘yin uslubida loyihalar yaratish va guruh faoliyati estetik aks ettirishning faollashishiga yordam beradi.

Raqamli texnologiyalar estetik tafakkurni rivojlantirishda multimediali taqdimotlar, muzey va galereyalar bo‘ylab virtual sayohatlar, vizual va audio asarlarni yaratish uchun interaktiv ilovalar kabi muhim o‘rin tutadi. Ushbu vositalar talabalarga zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda san’at va estetik qadriyatlar dunyosiga chuqurroq kirib borishga yordam beradi. Multimedia majmualaridan, jumladan, audiovizual materiallar, raqamli resurslar va dasturlardan foydalanish o‘qituvchilarga san’atni o‘quv jarayoniga samarali integratsiya qilish imkonini beradi. Bo‘lajak o‘qituvchilar ushbu texnologiyalardan turli san’at turlari va estetik hissiyotlarni uyg‘unlashtirgan integral darslarni yaratishda foydalanishlari mumkin.

Xulosa. Zamonaviy ta’lim dasturlari estetik obyektlarni yaratish va tahlil qilish uchun raqamli vositalardan foydalanishni o‘z ichiga oladi. Bu estetik idrokni rivojlantiruvchi va o‘quvchilarga badiiy tarkib bilan ishlashning zamonaviy usullarini o‘zlashtirishga yordam beradigan 3D modellashtirish dasturlari, multimedia taqdimotlari va boshqa vositalardan foydalanish bo‘lishi mumkin. Estetik aks ettirish o‘quvchilarning ijodiy jarayon va uning natijalari haqida xabardor bo‘lishiga qaratilgan. O‘qituvchilar ushbu usuldan faol ravishda o‘quvchilarning badiiy faoliyatini baholashga yordam berish va o‘z-o‘zini hurmat qilish va ijodiy tanqid qilish qobiliyatini rivojlantirish uchun faol foydalanadilar. Shunday qilib, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida estetik tafakkurni tizimli ravishda rivojlantirish o‘quvchilarning estetik obektlarni yaratish va tahlil qilish jarayonida faol ishtirok etishga qaratilgan badiiy-ijodiy faoliyat, innovatsion texnologiyalar va metodlarni o‘z ichiga oluvchi kompleks yondashuvni talab qiladi.

O‘zbekistonda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida estetik tafakkurni rivojlantirishda qo‘llaniladigan metodlar va innovatsion texnologiyalar tahlili kasbiy va estetik tayyorgarligini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik nazariya va amaliyotni o‘rganishga asoslangan. Bu muammo o`qituvchining malakasi orqali o`quvchilarga badiiy-estetik tarbiya berish sifatini oshirish kabi muhim ilmiy va amaliy vazifalar bilan bog`liq. Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida nafaqat tasviriy san’atga oid ko‘nikma va bilimlarni egallash, balki san’atning estetik imkoniyatlarini o‘quv faoliyatida qo‘llay bilish ham muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. // “Xalq so‘zi”, 2019-yil 9-oktabr.

2. Nishonova Z.A. Boshlang‘ich ta’limdagi bolalarda estetikani rivojlantirish usullari // Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. 2022. №9. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/boshlang-ich-ta-limdagi-bolalarda-estetikani-rivojlantirish-usullari (дата обращения: 17.10.2024).

3. Mashrabova S. Estetik tarbiya. Ma’naviy-axloqiy tarbiya // Scientific progress. 2022. №4. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/estetik-tarbiya-manaviy-axloqiy-tarbiya (дата обращения: 17.10.2024).

4. Allayarova M.M. Estetik fikr tarixida san’at ma’naviyat fenomeni sifatida // ORIENSS. 2021. №10. URL: https://cyberleninka.ru/ article/n/estetik-fikr-tarixida-san-at-ma-naviyat-fenomeni-sifatida (дата обращения: 17.10.2024).

5. Azamat SharifovichRajabov, Jasurbek Soli o‘g‘li Subxonov. Markaziy Osiyo musiqa ilmi va musiqa sozlari haqidagi bilimlarni o’quvchi yoshlarning musiqa madaniyatini shakllantirishdagi o‘rni va ahamiyati // Scientific progress. 2021. №5.

6. Мусурмонова О. Маънавий қадриятлар ва ёшлар тарбияси. – Тошкент: 1996. 192-бет.

7. Muhamedjanova L.A, Shodimetova G.M, Djanaliyeva G.A. Etika va estetika fanlarini o‘qitishda interfaol metodlardan foydalanish. Uslubiy qo‘llanma. – Toshkent: 2016. – 10-13 b.

8. Xolmurodova Yorqinoy Zokir qizi. (2025). Boshlang‘ich sinflarda estetik tarbiya: san’at va ta’lim sintezi. // IKRO jurnal, 15(01), 367–370.

QIYOSIY PEDAGOGIKA FANIDAN O‘ZLASHTIRILGAN BILIMLAR ASOSIDA DARSLIKLARNI TAKOMILLASHTIRISH BO‘YICHA XORIJIY TAJRIBA TAHLILI

Xolmatova Ziroatxon Anvarovna,
Qo‘qon davlat universiteti professori,
pedagogika fanlari doktori (DSc)

Mazkur maqolada qiyosiy pedagogika fanidan o‘zlashtirilgan bilimlar asosida darsliklarni takomillashtirish bo‘yicha xorijiy tajriba tahlili xususida ayrim fikr mulohazalar bayon etilgan. Shuningdek, maqolada, zamonaviy darsliklarga qo‘yiladigan didkatik talablar, ularning mazmuni, rasmiylashtirish qonun qoidlari xususida mulohazalar ham yuritilgan.

Kalit so‘zlar: *qiyosiy pedagogika, darslik, xorijiy tajriba, rasmiylashtirish, tanqidiy fikrlash, ko‘nikma, didaktik model.*

АНАЛИЗ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УЧЕБНИКОВ НА ОСНОВЕ ЗНАНИЙ, ПОЛУЧЕННЫХ В СРАВНИТЕЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКЕ

В статье представлены некоторые размышления по анализу зарубежного опыта совершенствования учебников на основе знаний, полученных в сравнительной педагогике. В статье также рассматриваются дидактические требования к современным учебникам, их содержание и правовые нормы их подготовки.

Ключевые слова: *сравнительная педагогика, учебник, зарубежный опыт, формализация, критическое мышление, умения, дидактическая модель.*

ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCE IN IMPROVING TEXTBOOKS BASED ON KNOWLEDGE LEARNED IN COMPARATIVE PEDAGOGY

This article presents some observations on the analysis of foreign experience in improving textbooks based on the knowledge acquired in the field of comparative pedagogy. The article also discusses the didactic requirements for modern textbooks, their content, and the legal rules for their formalization.

Keywords: *comparative pedagogy, textbook, foreign experience, formalization, critical thinking, skills, didactic model.*

Kirish. Qiyosiy pedagogika fanidan o‘zlashtirilgan bilimlar asosida darsliklarni takomillashtirish bo‘yicha xorijiy tajriba tahlili bir necha jihatlarni o‘z ichiga oladi. Birinchidan, turli mamlakatlarda qo‘llaniladigan turli didaktik modellar va usullarni ko‘rib chiqish muhimdir. Ushbu modellar bilimlarni uzatishga innovatsion yondashuvlarni, interfaol ta’lim usullarini va raqamli mediadan foydalanishni o‘z ichiga olishi mumkin.

Qiyosy pedagogika orqali egallagan bilimlarga tayangan holda aytish mumkinki, asosiy nuqta darsliklarni talabalar ehtiyojlariga moslashtirishdir. Ko‘pgina mamlakatlarda talabalarga yo‘naltirilgan didaktikaga alohida e'tibor beriladi, bu esa individual ta'lim uslublari va tezligini hisobga olish imkonini beradi. Shuning uchun darsliklar nafaqat mazmunni, balki tanqidiy fikrlash, muammoni hal qilish ko‘nikmalari va ijodiy ifodalash uchun joy ham berishi kerak.

Bundan tashqari, texnologiya integratsiyasi hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Raqamli o‘quv materiallari, interaktiv platformalar va multimedia kontentidan foydalanish darsliklarning jozibadorligi va samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Xorijiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, o‘qitishning an’anaviy va zamonaviy usullarining uyg‘unligi ko‘pincha ta’limning samaradorligiga olib keladi.

Umuman olganda, xalqaro didaktik yondashuvlarni tahlil qilish darsliklarni takomillashtirish uchun qimmatli fikrlarni berishi mumkin. Ilg‘or tajribalar va innovatsion texnologiyalarni o‘z ichiga olgan holda, darsliklar doimiy o‘zgaruvchan ta’lim landshafti ehtiyojlarini qondirish uchun yanada samaraliroq ishlab chiqilishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Darslik va o‘quv majmualar ma’lum o‘quv metodlari bo‘yicha tuziladi. Darsliklarni tahlil qilish orqali ma’lum o‘quv metodlarining belgilarini yaxshi tanib olish mumkin.[1.B.10] Metodlar konsepsiyasi darslik va o‘quv majmualarni yaratish bilan chambarchas bog’liq. Metodik yondashuvdan xabardorlik muvofiq darslik yoki o‘quv majmuasini tanlash va uni chet tili darsida muqobil hamda samarali qo‘llash imkonini beradi. Hozirgi zamonaviy va talabaga yo‘naltirilgan ta’lim

davrida o‘qituvchining vazifasi mashg’ulot mazmuni va jarayonini talabalar guruhining ehtiyojlariga moslashtirishdir [2, 16] .

O‘quv majmuaning metodik tamoyillarini quyidagi jihatlarga ko‘ra bilib olish mumkin:

1. Mavzularning matnlari: ular yoki tili o‘rganilayotgan mamlakatning kundalik hayotiga oid autentik matn turlari (mas. sharhlar, reklama, gazeta maqolalari) yoki ma’lum lisoniy hodisa (mas. yangi so‘zlar yoki grammatikaga yo‘naltirilgan matnlar)ni o‘rgatish uchun mualliflar tomonidan tuzilgan matnlar bo‘lishi mumkin.
2. Grammatikaning ifodalanishi: grammatik qoidalarning shakllantirilganligi, agar shunday bo‘lsa u qaysi tilda, ya’ni ona tili yoki chet tilida ifodalanganligi. Grammatikaning mashqlar orqali berilganligi, bunda avval qoida, keyin mashq berilganmi yoki aksinchami? Ranglarni qo‘llash, harflarni qoraytirish yoki tasviriy ifodalar yordamida vizual ko‘mak berilganmi?

Ayrim darsliklarda grammatika butunlay tushib qoladi, bu ham darslik tayangan metodikaga ishora bolishi mumkin.

3. Mashqlar: darsliklarda ifodalangan mashqlarga qarab qaysi metod haqida gap borayotganini aniqlash mumkin, chunki har bir metodda o‘quv maqsadlariga erishishning o‘ziga xos ma’lum turdagi mashqlari mavjud.
4. Mavzuning tuzilishi: har bir metod uchun dars bosqichlarining izchilligi xos bo‘lib, har bir metod ma’lum mavzu tuzilishiga ega bo‘ladi. Misol tariqasida ayrim darsliklarda yangi mavzuning matn bilan, ayrimlarida esa butunlay boshqacha dars jarayoni va izchilligiga ega bo‘lgan grammatik qoidalar bilan boshlanganligini ta’kidlash mumkin.
5. O‘rganish bosqichlari: o‘quv dasturining tuzilishi: darslikning mundarijasidanoq ko‘pincha metodik konsepsiyani bilib olish mumkin, chunki har bir metod ma’lum o‘quv maqsadlari va o‘quv materiallarini afzal ko‘radi va dars jarayoniga uyg’unlashtiradi [3,16-17].

Quyidagi jadval darslik va u tuzilgan o‘quv metodi orasidagi aloqani aniq tasvirlab beradi:[4]

O‘quv metodlarida quyidagilar shakllantiriladi:	**O‘quv majmualarida metodlarni ayniqsa quyidagilar orqali bilib olish mumkin:**
- **O‘qitish maqsadlari** NIMA o‘rgatilishi kerak (o‘quv materiallari) Inobatga olinishi kerak bo‘lgan jihatlar: - Keng qamrovli ijtimoiy va pedagogik standartlar; - Ilm-fan xulosalari (tilshunoslik, mamlakatshunoslik, adabiyot/ va matnshunoslik)	- **Matnlar** - Matn tanlash; - Matn tuzish. - **Grammatika** - Tanlash va izchillik; - Tushuntirish va tasvirlash. - **Mashqlar** - Mashq turlari; - Mashq bosqichlari; - Mashq ketma-ketligi.
- **O‘qitish jarayonlari / ta’lim tamoyillari** QANDAY o‘rgatilishi kerak (ta’lim tamoyillari) O‘quv nazariyalari xulosalarini hisobga olgan holda quyidagilarga oid tavsiyalar shakllantiriladi: - Mashg’ulotning bo‘linishi; - Mashg’ulot shakllari; - Mashg’ulot manbalari; - Mashg’ulot tashkillanishi.	- **Mavzu/darsning tuzilishi** - Kirish; - Mashq/mustahkamlash; - Tizimlashtirish; - Qo‘llash/tatbiq etish. - **O‘quv bosqichlari** - o‘quv materialining taqsimlanishi; - o‘quv maqsadlarining kesishuvi/uyg’unligi

Tahlil va muhokama. Rosemarie Bulmann o‘z tadqiqotlarida Hans-Yurgen Krummning Stokgolm mezonlar katalogidagi darslik tahlilini quyidagicha izohlagan:[5, 49-53]

A) darslik tuzilishi

Albatta, mavjud bo‘lishi zarur:

- Matndan parcha;
- Ish daftari;
- Grammatika (o‘qish kitobida yoki maxsus grammatika kitobida);
- Darslikda so‘z boyligining mavjudligi, zarurat bo‘lsa fonetik ma’lumotlar berilishi;
- Magnitofon/kasseta (hozirgi kunga kelib bularning o‘rnini audio-manbalar yoki kompakt disklar egalladi)

Qo‘shimcha tarzda quyidagilarning mavjudligi:

- O‘qituvchi kitobi rasmlar, o‘yinlar, testlar, qo‘shiqlar va boshqa qo‘shimcha manbalar;
- Tasviriy materiallar (diapozitivlar);

- Qo‘shimcha ovozli materiallar (autentik (asliy) matnlar, qo‘shiqlar);
- Topshiriqlar uchun javoblar yoki kalitlar;
- Testlar.

B) namuna (shablonlar):

- tashqi taqdimot jozibadorligi;
- darslar va darslik sahifalarining dizayni aniq ko‘zga tashlanishi;
- grafik dizayn (rasmlar, chizmalar)ning motivatsiya berishi, ya’ni o‘rganishga undashi;
- materiallarning yaxshi ishlanganligi va chidamliligi;
- rasm va matnlarning pedagogik jihatdan bir-biriga muvofiqligi.

C) o‘quv rejaga muvofiqligi

- o‘quv majmuaning kontseptsiyasi o‘quv rejaning talablariga mos kelishi (m: keng qamrovli o‘quv maqsadlari, kommunikativ o‘quv maqsadlari).

D) mundarija-mamlakatshunoslik

O‘quv majmuaga mos keladigan matnlar va ma’lumotlar mavjud ekan, quyidagilarni aniqlash maqsadga muvofiqdir:

a) faktik aniqlik;
b) yoshga moslik;
c) muvozanatlilik;
d) muammoga yo‘naltirilganlik;
e) munozaraga chorlash;
f) xilma-xil tuzilganlik;
g) madaniy-qiyosiy jihatlar inobatga olinganligi.

1. O‘quv majmuada uchraydigan odamlar

- O‘quvchilar o‘zlarini taqqoslay oladigan shaxslarning borligi;
- O‘quvchilar qiziqadigan shaxslarning borligi;
- O‘quv majmuada erkak va ayol jinsidagi shaxslarning teng nisbatda uchrashi, ya’ni gender tengligining inobatga olinganligi;
- Rolga mansub stereotiplardan voz kechilganligi (masalan, ayol faqat uy bekasi sifatida);

2. O‘quv majmuadagi kundalik hayot

- Shahar va qishloq turmush tarzining tanishtirilganligi;
- Oila, maktab, ish va bo‘sh vaqtdagi hayotning mavzulashtirilganligi, ya’ni o‘quv majmuada shu mavzularga oid matn va mashqlarning mavjudligi;
- Turli ijtimoiy qatlamlardan chiqqan odamlar hayoti tasvirlanganligi;
- Barcha nemiszabon mamlakatlardagi kundalik hayotning aks ettirilishi.

3. Geografiya va iqtisodiy hayot

- o‘quv majmuada geografiya va iqtisodiyotni tasvirlash uchun kartochkalar va suratlarning borligi (landshaftning xilma-xilligi, sanoat va hkz.);

4. jamiyat (siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlar)

- nemiszabon mamlakatlarning turli siyosiy tizimlari tanishtirilganligi;
- nemiszabon mamlakatlarning turli iqtisodiy tizimlari va turmush sharoitlarining aks etganligi;
- o‘quv majmuada dolzarb mavzularga murojaat qilinganligi, masalan: ekologiya va atrof-muhit masalalari, mehnat dunyosi (ishsizlik), kompyuter jamiyati, nemiszabon mamlakatlar va vatanimiz orasidagi savdo aloqalari kabi mavzular.

5. Madaniyat

- bayramlar, urf-odat va an’analarning tanishtirilganligi;
- san’at, musiqa, teatr, film va shu kabilarning yetarli darajada tahlil qilinganligi;
- yoshlar va muqobil madaniyatga murojaat qilinganligi.

6. Adabiyot

- o‘quv majmuada badiiy matnlar (she’rlar, novellalar - qisqa hikoyalar)ning ham tasvirlanganligi;

7. Tarix

- muhim tarixiy ma’lumotlarning ham berilganligi (masalan, nemiszabon mamlakatlar va vatanimiz orasidagi munosabatlarga ta’sir qilgan ma’lumotlar).

8. O‘z mamlakatining tasviri

O‘quv majmuaning quyidagilarga imkoniyat yaratishi:

a) nemiszabon mamlakatlarning vatanimizga bo‘lgan o‘ziga xos munosabatlarini muzokara qilish;
b) o‘z mamlakatimizdagi munosabatlar, masalan, urf-odat va an’analar, iqtisodiyot, ijtimoiy xavfsizlik masalalarini nemischa ifodalash.

Xulosa. Nihoyat o‘quv materialini o‘quvchilar qanday tushunayotganligini so‘rash kerak.

O‘quvchilar nuqtayi nazaridan o‘zingizga quyidagi savollarni bering:

- jami o‘ta murakkab mazmun, til yoki topshiriqlardan zo‘riqib ketmayapmanmi?
- mazmun, til yoki topshiriq bilan bog’liq talablar o‘ta kam emasmi (hech qanday qiyinchilik yo‘q, zerikarli)?
- mundarija, matn turlari, mashqlar yetarlicha xilma-xilmi?
- mavzular mustaqil qayta ishlash uchun imkoniyat va turtki beradimi?
- Shaxsiy nuqtai nazarimni tilda ifodalash uchun o‘z fikr va tajribalarimni qo‘shishga imkonim bormi? Bu o‘quv jarayoniga ta’sir ko‘rsatadimi (masalan, mavzular, matnlar tanlovi borasida)?
- Men uchun o‘quv maqsadlari va o‘quv bosqichlari tanishmi?
- Materialni mustaqil ravishda o‘zlashtira olamanmi va bevosita o‘qituvchi yordamisiz nuqtalar o‘rnini to‘ldira olamanmi?
- O‘quv jarayonida ishtirok etamanmi?[6.B.100-105]

Ushbu mezonlar yordamida nemis tili xorijiy til sifatida darslik va o‘quv majmualari turli jihatlariga ko‘ra tahlil qilinishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Neuner G., Hunfeld H.: Methoden des fremdsprachlichen Deutschunterrichts, Eine Einführung, Universität Gesamthochschule Kassel, Kassel 1993, S. 16.

2. Janíková V.: Methodik und Didaktik des Unterrichts Deutsch als Fremdsprache, Masarykova univerzita v Brně, Brno 2001, S. 10.

3. Neuner G., Hunfeld H.: Methoden des fremdsprachlichen Deutschunterrichts, Eine Einführung, Universität Gesamthochschule Kassel, Kassel 1993, S. 16-17.

4. https://is.muni.cz/th/m0r5w/Lehrwerke_im_Deutschunterricht_und_Lehrwerkanalyse.pdf (murojaat sanasi 27.01.2025).

5. Buhlmann Rosemarie. Lehrwerksanalyse und Lehrwerksbeurteilung. Hinweise für die Beratung bei der Lehrwerkswahl. Goethe-Institut, München, 2012. S. 49-53.

6. Krumm H.J. Stockholmer Kriterienkatalog in Kast B/Neuner.G (Hrsg.) Zur Analyse, Begutachtung und Entwicklung von Lehrwerken. Berlin, München, Leipzig, Wien, Zürich, New York, 1998. S.100-105.

XOTIN-QIZLARNING IJTIMOIY FAOLLIGINI OSHIRISHDA MOTIVATSIYA VA O‘ZINI ANGLASHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Xuseynova Abira Amanovna,
O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati a’zosi,
Oliy Majlisning Inson huquqlari bo‘yicha vakilining
(Ombudsmanning) Buxoro viloyati mintaqaviy vakili,
falsafa fanlari doktori, professor

Ushbu maqolada xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishda motivatsiya va o‘zini anglashning psixologik asoslari nazariy jihatdan o’rganilgan. Bundan tashqari maqolada ichki motivatsiya va o‘zini anglash darajasini rivojlantirish orqali ayollarning ijtimoiy faolligi sezilarli darajada oshirishning amaliy vazifalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: *motivatsiya, o‘zini anglash, ijtimoiy faollik, xotin-qizlar, psixologik asoslar, ichki motivatsiya, shaxsiy o‘sish, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МОТИВАЦИИ И САМОСОЗНАНИЯ В ПОВЫШЕНИИ СОЦИАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ЖЕНЩИН

В данной статье в теоретическом аспекте изучены психологические основы мотивации и самосознания в повышении социальной активности женщин. Кроме того, в статье анализируются практические задачи значительного повышения социальной активности женщин за счёт развития внутренней мотивации и уровня самосознания.

Ключевые слова: *мотивация, самосознание, социальная активность, женщины, психологические основы, внутренняя мотивация, личностный рост, социальная поддержка.*

PSYCHOLOGICAL BASIS OF MOTIVATION AND SELF-AWARENESS IN INCREASING WOMEN'S SOCIAL ACTIVITY

In this article, the psychological foundations of motivation and self-awareness in increasing the social activity of women are theoretically studied. In addition, the article analyzes the practical tasks of significantly increasing the social activity of women through the development of internal motivation and the level of self-awareness.

Keywords: *motivation, self-awareness, social activity, women, psychological foundations, internal motivation, personal growth, social support.*

Kirish. Xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish har bir jamiyatning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bu jarayonda motivatsiya va o‘zini anglashning psixologik asoslari markaziy o‘rin tutadi. Jamiyatda ayollarning faolligi nafaqat ularning shaxsiy farovonligini ta’minlashga, balki ijtimoiy adolat va tenglikni mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Shu bois ayollarning ijtimoiy faoliyatda ishtirokini rag‘batlantirishda ularning ichki motivlari va o‘z-o‘zini anglash darajasi katta ahamiyat kasb etadi. Motivatsiya, insonning maqsad sari intilishi va faol harakat qilishiga turtki bo‘luvchi ichki yoki tashqi omillar majmuasidir. Xotin-qizlarda esa bu omillar ularning ijtimoiy roli, oilaviy vazifalari, shaxsiy orzulari va jamiyat tomonidan qabul qilinish darajasi bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu nuqtayi nazardan, ularning ijtimoiy faolligini oshirish uchun birinchi navbatda psixologik holatlarini chuqur o‘rganish va ularni qo‘llab-quvvatlash zarur.

O‘zini anglash – shaxsning o‘z ichki dunyosini, qobiliyatlarini, his-tuyg‘ularini va imkoniyatlarini to‘liq tushunishi bo‘lib, bu jarayon har bir insonning o‘zini rivojlantirishida asosiy o‘rin tutadi. Xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rag‘batlantirish uchun, avvalo, ularning o‘z-o‘zini anglash darajasini oshirish muhimdir, chunki faqat o‘z kuchi va imkoniyatlarini to‘g‘ri baholay olgan inson jamiyatda samarali faol bo‘la oladi. O‘zini anglash orqali shaxs o‘z maqsadlarini aniq belgilaydi, o‘zgarishlarga tayyorlanadi va murakkab vaziyatlarda o‘zini boshqarish qobiliyatiga ega bo‘ladi. Bu esa ayollarning ijtimoiy faoliyatda qatnashishini kuchaytirib, ularni mustaqil va o‘ziga ishongan shaxs sifatida shakllantiradi. Shu bilan birga, o‘zini anglash jarayoni psixologik barqarorlikni ta’minlashga ham yordam beradi, bu esa ijtimoiy muhitdagi stress va qiyinchiliklarga bardosh berishga imkon yaratadi.

Motivatsiya va o‘zini anglashning psixologik asoslarini chuqur o‘rganish jarayonida, ayollarning ijtimoiy faolligini oshirishda ta’lim va madaniyatning ham katta roli borligini ko‘rish mumkin. Ta’lim ayollarga o‘zlarini rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmalarni beradi, bu esa ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Madaniyat esa ijtimoiy qadriyatlar va normativlar orqali ayollarning jamiyatdagi o‘rnini belgilaydi. Shu sababli, motivatsiya va o‘zini anglashga ta’sir qiluvchi ijtimoiy va madaniy muhitni yaxshilash orqali ayollarning ijtimoiy faolligini oshirish mumkin. Bu jarayonda psixologik yordam, maslahatchilik va turli qo‘llab-quvvatlash tizimlari ham muhim ahamiyatga ega. Shu tarzda, ayollarning ijtimoiy faolligini oshirishda nafaqat shaxsiy ichki omillar, balki tashqi ijtimoiy va madaniy muhit ham hisobga olinishi lozim.

Ijtimoiy faollikni oshirish jarayonida motivatsiya turli shakllarda namoyon bo‘ladi: maqsadli faoliyatga bo‘lgan qiziqish, o‘zini anglash orqali o‘z-o‘zini motivatsiya qilish, tashqi rag‘batlantirish vositalari va boshqalar. Bu jarayonning psixologik asoslari shuni ko‘rsatadiki, shaxsning ijtimoiy faollikka intilishi ko‘pincha ichki motivlarga, ya’ni shaxsiy qadr-qimmat, o‘z-o‘zini qadrlash va o‘zini rivojlantirish istagiga bog‘liq bo‘ladi. Shu bilan birga, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, oila va jamiyatning ayollarga bo‘lgan munosabati ham ularning faolligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Motivatsiyaning yuqori darajasi va o‘zini anglashning chuqurligi ayollarning jamiyatdagi muhim o‘rinlarni egallashiga, yangi imkoniyatlarni qidirishiga va qiyinchiliklarga bardosh berishiga yordam beradi.

Natijada, xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishda motivatsiya va o‘zini anglash psixologik asoslarini tushunish va ularni amaliyotga tadbiq etish muhimdir. Bu jarayon shaxsning ichki dunyosini to‘liq anglab, o‘z imkoniyatlari va resurslarini to‘g‘ri baholashga asoslanadi. Shuningdek, jamiyatning ayollarga yaratilgan sharoitlari, ularni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari va ijtimoiy qadriyatlarning moslashuvi ham muhimdir. Shunday qilib, ayollarning ijtimoiy faolligini oshirish uchun nafaqat psixologik yondashuvlar, balki keng qamrovli ijtimoiy siyosat ham zarur. Bu esa, o‘z navbatida, barqaror va taraqqiy etgan jamiyat qurishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishda motivatsiya va o‘zini anglashning psixologik asoslarini tushunish uchun birinchi navbatda motivatsiya nazariyalariga e’tibor qaratish zarur. Abraham Maslouning ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasi aynan bu sohada juda muhim ahamiyatga ega. Maslou bu nazariyada inson ehtiyojlarini bosqichma-bosqich, avvalo, asosiy fiziologik ehtiyojlardan boshlab, xavfsizlik, ijtimoiy ehtiyojlar, hurmat va o‘zini amalga oshirishga qadar bo‘lgan darajalar sifatida tasvirlaydi. Ayollarning ijtimoiy faolligi ko‘pincha bu ehtiyojlarning yuqori bosqichlariga, ya’ni hurmat va o‘zini anglash ehtiyojlariga bog‘liq bo‘ladi. Maslou ta’kidlaganidek, inson o‘zini to‘liq anglab, jamiyatda o‘z o‘rnini topganda faollik darajasi oshadi. Shu sababdan, xotin-qizlarni ijtimoiy faol qilishda ularning o‘zini qadrlashi va o‘zini anglashiga e’tibor berish zarur. Motivatsiyani uyg‘otish va uni mustahkamlash uchun bu nazariyaning tamoyillaridan foydalanish mumkin.

David Maklenlandning ehtiyojlar nazariyasi ham ayollarning ijtimoiy faolligini tushunishda muhim o‘rin tutadi. Maklenland inson ehtiyojlarini erishish ehtiyoji, quvvat ehtiyoji va ijtimoiy bog‘lanish ehtiyoji sifatida tasniflaydi. Bu nazariyaga ko‘ra, xotin-qizlar orasida o‘zini anglash va motivatsiya darajasi yuqori bo‘lgan shaxslar, ayniqsa erishish va boshqarish istagi kuchli bo‘lganlar, jamiyatda faolroq bo‘lishga moyil bo‘ladi. Shu bilan birga, ular o‘zaro ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlashga intilib, jamiyatdagi o‘rni va mavqeini oshirishga harakat qilishadi. Maklenlandning yondashuvi xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishda ularning ichki ehtiyojlarini aniqlash va rag‘batlantirishni taklif qiladi. Shuningdek, bu nazariya shaxsning motivatsiyasini chuqurroq anglash uchun samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

Albert Banduraning o‘z-o‘zini samarali boshqarish nazariyasi ham muhim psixologik asoslardan biridir. Bandura o‘z-o‘zini samarali boshqarish tushunchasini shaxsning o‘z imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchi sifatida ta’riflaydi. Xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishda ularning o‘z qobiliyatlariga ishonchi va yangi vazifalarni bajarishga tayyorligi muhim rol o‘ynaydi. Bandura ta’kidlaganidek, shaxs o‘zini samarali deb his qilganda, u murakkab vazifalarga qo‘l urishga va ijtimoiy faollikka ko‘proq kirishishga intiladi. Bu nazariyadan kelib chiqib, ayollarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish uchun qo‘llab-quvvatlash tizimlari va treninglar tashkil etish zarur. O‘z-o‘zini boshqarishning rivojlanishi shaxsning ichki motivatsiyasini kuchaytiradi va ijtimoiy faollikni yanada kengaytiradi.

Karl Rojersning shaxs markazli yondashuvi ham o‘zini anglash va motivatsiyaning psixologik asoslarini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Rojers insonni o‘z imkoniyatlarini to‘liq amalga oshirishga intiluvchi faqatgina tashqi omillar bilan emas, balki ichki holatlar bilan ham belgilanadigan shaxs sifatida ko‘radi. Uning fikricha, shaxs o‘zini anglab, o‘zining haqiqiy ehtiyojlari va maqsadlarini tushunganida, uning motivatsiyasi kuchayadi. Ayollarning ijtimoiy faolligini oshirishda ularning shaxsiy o‘sishiga, o‘zini anglashiga ko‘maklashish, ularni qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish muhimdir. Rojers yondashuvi

shaxsning ichki dunyosini hurmat qilish, uning o‘ziga xosligini qabul qilish va rivojlantirishga asoslanadi. Shu tarzda, ayollar o‘zlarini erkin ifoda eta boshlaydi va ijtimoiy faoliyatda yanada faol ishtirok etadi.

Viktor Franklning ma’no terapiyasi nazariyasi esa motivatsiyaning yanada chuqur qatlamlarini o‘rganishda foydali hisoblanadi. Frankl ta’kidlaganidek, inson hayotida ma’no topish, o‘zini anglash va o‘z vazifasini his qilish uning motivatsiyasining asosiy manbai hisoblanadi. Xotin-qizlarning ijtimoiy faolligi ham o‘z hayot ma’nosini topish, jamiyatda foydali ishlar qilish istagi bilan chambarchas bog‘liqdir. Agar ayollar o‘z faoliyatlarida ma’no topa olsa, ular yanada ko‘proq ishtiyoq bilan va bardamlik bilan harakat qilishadi. Shu sababli, ijtimoiy faollikni oshirishda ayollarga o‘z maqsad va qadriyatlarini aniqlashga yordam berish muhimdir. Franklning yondashuvi motivatsiyani ichki darajada mustahkamlashga xizmat qiladi va ijtimoiy faollikning barqarorligini ta’minlaydi.

Richard Ryan va Edvard Dechining o‘zaro bog‘liq motivatsiya nazariyasi ham ayollarning ijtimoiy faolligini oshirishda qo‘llanilishi mumkin. Ularning nazariyasiga ko‘ra, insonning motivatsiyasi uch asosiy psixologik ehtiyojga – avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy bog‘lanishga bog‘liq. Ayollar bu ehtiyojlar to‘liq qondirilgan sharoitda ko‘proq faollikka intiladi. Avtonomiya shaxsning o‘z qarorlarini qabul qilish va mustaqil harakat qilish imkoniyatidir, kompetentlik o‘z vazifalarini muvaffaqiyatli bajarish qobiliyatini anglatadi, ijtimoiy bog‘lanish esa boshqalar bilan chuqur va samimiy munosabatlarni o‘rnatishdir. Ushbu nazariya ayollarning ijtimoiy faolligini oshirishda ularning psixologik ehtiyojlarini to‘liq qondirish zarurligini ko‘rsatadi. Bu yondashuv yordamida nafaqat ichki motivatsiyani kuchaytirish, balki tashqi qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini ham samarali tashkil etish mumkin.

Shuningdek, Mihaly Chiksentmixayining “oqim” (flow) nazariyasi ham motivatsiya va o‘zini anglashning psixologik asoslarini tushunishda katta rol o‘ynaydi. Chiksentmixayi shaxsning to‘liq diqqatini jamlagan, o‘z faoliyatidan zavq olgan holat — oqimni ta’riflaydi. Ayollarning ijtimoiy faolligi yuqori bo‘lishi uchun ular o‘z ishlarini shu darajada qiziqarli va ma’noli deb bilishlari kerak. Oqim holati motivatsiyani oshiradi va shaxsning o‘zini anglashiga yordam beradi, chunki u insonni o‘z imkoniyatlarini eng yaxshi tarzda namoyon etishga undaydi. Bu nazariyaga ko‘ra, ayollarga qiziqarli va ma’noli ijtimoiy faoliyatlarni taklif qilish, shuningdek, ularning qobiliyatlariga mos vazifalar berish ijtimoiy faollikni oshirishda samarali usullardan biridir. Chiksentmixayi yondashuvi ijtimoiy faollikda shaxsning ichki motivatsiyasini rag‘batlantirishga qaratilgan.

Umuman olganda, xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishda motivatsiya va o‘zini anglashning psixologik asoslarini o‘rganish uchun turli olimlarning nazariyalari o‘zaro to‘ldiruvchi xususiyatga ega. Har bir nazariya shaxsning ichki ehtiyojlari, o‘z-o‘zini anglash darajasi va tashqi ijtimoiy muhitning ta’sirini turlicha yoritadi. Shu asosda ayollarning faolligini rag‘batlantirish uchun individual yondashuv, psixologik yordam, ta’lim va qo‘llab-quvvatlash tizimlarini yaratish lozim. Bu esa, o‘z navbatida, jamiyatda ayollarning mavqeini oshirish, teng huquq va imkoniyatlarni ta’minlash hamda ularning o‘zini to‘liq anglab, jamiyat hayotida faol ishtirok etishiga zamin yaratadi. Shu tariqa, nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq qilish ijtimoiy barqarorlik va taraqqiyotga xizmat qiladi.

Muhokama. Xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishda motivatsiya va o‘zini anglash psixologik asoslarini chuqur tahlil qilish katta ahamiyatga ega. Motivatsiya shaxsning o‘zini ijtimoiy muhitda faol ishtirok etishga undovchi ichki va tashqi omillar majmuasidir. Bu jarayonda xotin-qizlarning shaxsiy qiziqishlari, maqsadlari va jamiyatdan oladigan rag‘batlari o‘ta muhim hisoblanadi. Ijtimoiy faollikni faqat tashqi majburiyat yoki bosim orqali shakllantirish uzoq muddatli natija bermaydi. Shuning uchun ichki motivatsiyani uyg‘otish, ya’ni shaxsning o‘z imkoniyatlarini anglab, jamiyatdagi o‘rnini qadrlashi uchun sharoit yaratish zarur. Bu o‘z navbatida ularning o‘zini anglash jarayonini kuchaytiradi. O‘zini anglash shaxsga nafaqat o‘z kuch-quvvatini tushunish, balki ijtimoiy jarayonlarda faol qatnashish uchun zarur bo‘lgan psixologik tayyorgarlikni ham beradi. Shunday ekan, xotin-qizlarning faolligini oshirishda motivatsiya va o‘zini anglash bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan jarayonlar sifatida ko‘rilishi lozim.

Motivatsiya va o‘zini anglashning o‘zaro bog‘liqligi xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rag‘batlantirishda muhim strategiyalarni ishlab chiqishga imkon beradi. Misol uchun, o‘zini anglash darajasi yuqori bo‘lgan ayollar o‘z qobiliyatlariga bo‘lgan ishonchni mustahkamlab, ijtimoiy faoliyatlarda yanada faollashadi. Bu esa ularning jamiyatda o‘z o‘rnini topishi va shaxs sifatida o‘sishi uchun qulay zamin yaratadi. Shu bilan birga, motivatsiyaning yuqori darajasi ayollarda o‘z-o‘zini boshqarish va maqsad sari qat’iyat bilan intilish qobiliyatini kuchaytiradi. Natijada, faollik faqat tashqi sharoitlar ta’sirida emas, balki ichki psixologik holat orqali shakllanadi. Bu jihatlar o‘zaro uyg‘unlashgan holda xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, ijtimoiy muhit va madaniyatning motivatsiya va o‘zini anglash jarayonlariga ta’siri bejiz emas. Jamiyatning ayollarga bo‘lgan munosabati, qadriyatlar tizimi va ta’lim imkoniyatlari ularning o‘zini anglash darajasini belgilashda muhim omillardir. Agar jamiyatda ayollarning ijtimoiy roli va qobiliyatlari

yuqori qadrlansa, ular o‘zlarini yanada ishonchli his qiladi va faoliyat ko‘rsatishga intiladi. Shu sababli, ijtimoiy muhitni qo‘llab-quvvatlovchi va rag‘batlantiruvchi muhit sifatida shakllantirish zarur. Bu holatda motivatsiya faqat individual ichki jarayon emas, balki ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi bilan mustahkamlanadi. Natijada, o‘zini anglash va ijtimoiy faollik uchun mustahkam asoslar yaratiladi, bu esa ayollarning jamiyatda faol ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytiradi.

1-jadval.

O‘zgaruvchi	O‘lchov mezoni	O‘lchov usuli	O‘rganilgan xotin-qizlar soni	O‘rtacha ko‘rsatkich	Natija tafsifi
Motivatsiya darajasi	Ichki motivatsiya ballari	Psixologik so‘rovnoma	150	Yuqori (78/100)	O‘z imkoniyatlarini anglash bilan bog‘liq
O‘zini anglash darajasi	O‘zini anglash testi natijalari	Standartlashtirilgan test	150	O‘rtacha yuqori (72/100)	Ijtimoiy faollikni oshirishga ijobiy ta’sir
Ijtimoiy faollik indeksi	Faoliyatlar soni va darajasi	O‘zini baholash shkalasi	150	Yuqori (80/100)	Motivatsiya va o‘zini anglash bilan uyg‘un
Psixologik qo‘llab-quvvatlash darajasi	Qo‘llab-quvvatlash sezgirligi	So‘rovnoma	150	O‘rta (65/100)	Ijtimoiy muhit ta’sirini ko‘rsatadi
Stressga bardoshlik	Stress testi ballari	Psixologik test	150	O‘rtacha (60/100)	Motivatsiya bilan bog‘liq, ijtimoiy faollikka ta’sir qiluvchi faktor
Ta’lim va malaka oshirish darajasi	Ta’lim yillari va malaka kurslari	Ma’lumotnomalar tahlili	150	O‘rtacha yuqori	Motivatsiya va o‘zini anglashni kuchaytiradi

Jadval ta’rifi:

Ushbu jadvalda xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishda motivatsiya va o‘zini anglash psixologik omillarining o‘zaro aloqasi ko‘rsatilgan. Tadqiqotda motivatsiya darajasi va o‘zini anglash darajasi eng yuqori o‘rtacha ballarga ega bo‘lib, bu omillar ijtimoiy faollikning muhim ko‘rsatkichlari sifatida namoyon bo‘lgan. Shuningdek, psixologik qo‘llab-quvvatlash va stressga bardoshlik ijtimoiy faollikka salbiy yoki ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan muhim tashqi omillar sifatida aniqlangan. Ta’lim va malaka oshirish esa ichki motivatsiyani kuchaytirishda asosiy rol o‘ynaydi.

Psixologik nuqtayi nazardan qaraganda, o‘zini anglash jarayonida shaxs o‘z kuch va imkoniyatlarini to‘liq anglab, ichki qadr-qimmatni oshiradi. Bu esa o‘z navbatida, ularni ijtimoiy faoliyatga yanada kuchliroq undaydi. O‘zini anglashning yuqori darajasi shaxsda o‘z-o‘zini boshqarish va stressga bardosh berish qobiliyatlarini rivojlantiradi, bu ayniqsa murakkab ijtimoiy muhitda faol bo‘lish uchun muhimdir. Shuningdek, bu jarayon shaxsiy motivatsiyani doimiy ravishda yangilab turish imkonini yaratadi. Bu esa xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini yanada barqaror va samarali qiladi. Shunday qilib, o‘zini anglash jarayonini rivojlantirish orqali ularning ijtimoiy faolligini oshirish mumkinligi ko‘p hollarda ilmiy tadqiqotlarda tasdiqlangan.

Bundan tashqari, motivatsiya nazariyalari ayollarning ijtimoiy faolligini oshirishda maqsad va motivlarning turliligi haqida qimmatli ma’lumot beradi. Har bir shaxsning motivatsiyasi uning shaxsiy tajribasi, ijtimoiy muhit va madaniyat bilan chambarchas bog‘liq. Shuning uchun rag‘batlantirish mexanizmlarini ishlab chiqishda individual yondashuv qo‘llanilishi lozim. Ayollarning o‘ziga xos ehtiyojlari va qiziqishlariga moslashtirilgan motivatsiya strategiyalari ularning ijtimoiy faolligini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Shu tarzda, faqat umumiy chora-tadbirlar emas, balki shaxsiy ichki motivatsiyani ham hisobga olgan yondashuv samaraliroq hisoblanadi. Bu esa, o‘z navbatida, ijtimoiy rivojlanish jarayonlariga yanada ko‘proq xotin-qizlarning jalb qilinishiga olib keladi.

Ijtimoiy faollik va motivatsiyaning uzviy bog‘liqligi o‘zini anglash jarayonining sifatini oshirish bilan ham chambarchas bog‘liq. O‘zini anglash rivojlangan shaxslar murakkab ijtimoiy vaziyatlarda ham o‘zini ishonch bilan tutadi va yangi imkoniyatlar yaratishda faol bo‘ladi. Shu bilan birga, o‘zini anglash shaxsni

o‘zining ijtimoiy rolini chuqurroq tushunishga, o‘zini ijtimoiy jarayonlarda samarali tarzda ifoda etishga undaydi. Bu esa motivatsiya manbalarining doimiy yangilanishiga xizmat qiladi. Shunday qilib, o‘zini anglash va motivatsiya o‘zaro qo‘llab-quvvatlash orqali xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshiradi va ularni jamiyatda yanada faolroq ishtirok etishga tayyorlaydi.

Xulosa qilib aytganda, xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishda motivatsiya va o‘zini anglash psixologik asoslarini chuqur tushunish va qo‘llash muhim hisoblanadi. Bu jarayon faqat shaxsning ichki motivlari bilan cheklanmay, balki ijtimoiy muhit, madaniyat va ta’lim bilan ham chambarchas bog‘liqdir. O‘zini anglash va motivatsiyani mustahkamlash orqali ayollar o‘z salohiyatini to‘liq ochib berishi, jamiyatda faol va samarali bo‘lishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishda individual yondashuv, psixologik qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy sharoitlarni yaxshilash birgalikda amalga oshirilishi zarur. Bu esa o‘z navbatida jamiyatning barqarorligi va taraqqiyotiga hissa qo‘shadi.

Xulosa. Xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish jarayonida motivatsiya va o‘zini anglash psixologik asoslari muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayon faqat tashqi omillar ta’sirida yuzaga kelmaydi, balki shaxsning ichki psixologik holati, o‘zini qadrlashi va ichki ehtiyojlarini to‘liq anglashiga bog‘liqdir. Motivatsiyaning uyg‘onishi shaxsning jamiyatdagi rolini anglashdan boshlanadi, bunda o‘zining qobiliyatlari va imkoniyatlariga bo‘lgan ishonch katta rol o‘ynaydi. Shu tariqa, faqatgina tashqi rag‘batlar orqali emas, balki ichki motivatsiyani kuchaytirish orqali ayollar ijtimoiy faollikka yanada faolroq kirishadi. Motivatsiya va o‘zini anglash o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik bu jarayonni yanada mustahkamlaydi, chunki shaxs o‘z imkoniyatlarini anglab, ular asosida harakat qilganda, natijalar ham yanada samarali bo‘ladi.

Ijtimoiy muhitning roli ham ushbu jarayonda beqiyosdir, chunki jamiyatning ayollarga bo‘lgan munosabati ularning o‘zini anglash darajasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. O‘zini hurmat qiladigan, qadriga yetadigan ijtimoiy muhit shaxsning motivatsiyasini mustahkamlaydi va uni yanada faol bo‘lishga undaydi. Shu bois, xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishda nafaqat individual, balki ijtimoiy omillarni ham hisobga olish muhimdir. Bu esa jamiyatda gender tengligini ta’minlash va ayollarning o‘zini erkin ifoda etishiga yordam beradi. Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimlari, ta’lim va malaka oshirish imkoniyatlari bu jarayonda katta rol o‘ynaydi.

Psixologik nuqtayi nazardan qaraganda, o‘zini anglash shaxsning ichki kuchi va imkoniyatlarini to‘liq anglashini anglatadi. Bu jarayon motivatsiyani mustahkamlashga, shuningdek, stress va qiyinchiliklarga bardosh berishga yordam beradi. O‘zini anglagan ayollar o‘z maqsadlariga erishish uchun yanada qat’iyatli bo‘lib, ijtimoiy faollikda barqarorlikni saqlashga muvaffaq bo‘ladi. Bu esa ularning jamiyatdagi o‘rnini yanada mustahkamlashga olib keladi. Shu sababli, o‘zini anglashni rivojlantirish uchun psixologik treninglar, maslahatlar va qo‘llab-quvvatlash dasturlari tashkil etilishi lozim.

Motivatsiyaning turli nazariyalari xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan samarali usullarni ochib beradi. Ularning har biri shaxsning ichki ehtiyojlari va ijtimoiy muhit bilan o‘zaro munosabatini yoritadi. Bu nazariyalar asosida rag‘batlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish, shuningdek, ayollarning shaxsiy va professional o‘sishiga ko‘maklashish muhimdir. Individual yondashuv asosida yaratilgan dasturlar motivatsiyani oshirishga, o‘zini anglashni rivojlantirishga va natijada ijtimoiy faollikni kuchaytirishga yordam beradi. Shu tarzda, psixologik bilimlar amaliyotga tatbiq etilganda, jamiyatda ayollarning mavqei sezilarli darajada yaxshilanadi.

Bundan tashqari, ijtimoiy faollikni rag‘batlantirishda ayollarning ichki holatini chuqur o‘rganish zarur. Ularning shaxsiy qiziqishlari, ehtiyojlari va maqsadlarini inobatga olgan holda yaratilgan yondashuvlar ko‘proq samara beradi. Shuningdek, o‘zini anglashning rivojlanishi orqali shaxs yangi ijtimoiy rollarni qabul qilishga va ularni muvaffaqiyatli bajarishga tayyor bo‘ladi. Bu esa ijtimoiy faollikning yanada kengayishiga olib keladi. Shu nuqtayi nazardan, motivatsiya va o‘zini anglashni mustahkamlash uchun shaxsga individual psixologik yordam ko‘rsatish zarurdir.

Xulosa qilib aytganda, xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishda motivatsiya va o‘zini anglash psixologik asoslarini chuqur anglash va amaliyotga tatbiq etish muhimdir. Ushbu jarayon nafaqat shaxsning o‘ziga, balki uning atrofidagi ijtimoiy muhitga ham bog‘liq bo‘lib, ular o‘zaro mustahkam uyg‘unlikda bo‘lishi lozim. Shu bilan birga, motivatsiya va o‘zini anglashni rivojlantirish uchun individual yondashuvni qo‘llash, psixologik qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy yordam tizimlarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Bu esa jamiyatdagi gender tengligini mustahkamlash va ayollarning o‘z imkoniyatlarini to‘liq amalga oshirishiga xizmat qiladi. Shu tarzda, ijtimoiy faollikni oshirish ijtimoiy taraqqiyot va barqarorlikka hissa qo‘shadi.

Adabiyotlar:

1. Myers D.G. Social Psychology. McGraw-Hill Companies,2012.
2. Андреева Г. М. Социальная психология. - Москва. 2008.

3. Аронсон Э. Общественное животное: введение в социальную психологию. М., 1998.
4. Аронсон Э., Уилсон Т., Эйкерт Р. Психологические законы поведения человека в социуме. СПб-М.,2002.
5. Бэрон Р., Керр Н., Миллер Н. Социальная психология группы. СПб: Питер, 2003.
6. Введение в практическую социальную психологию / Под ред. Ю. Птукова, Л. Петровской, О. Соловьевой. - Москва. 1996.
7. Ғозиев Э. Ғ. Ижтимоий психология. - Тошкент, 2010.
8. Гудвин Щ. Исследование в психологии. СПб: Питер, 2004.
9. Каримова В.М. Социал психология. - Фарғона.2002.

IMPORTANCE OF INTEGRATING A NEURODIDACTIC APPROACH INTO EDUCATIONAL PROCESS

Yusupov Davronbek Firnafasovich,
Head of the Department for Quality Control of Education of Urgench Innovation University, PhD, docent
uriu@urgiu.uz
Khakimov Zokhid Abdullaevich,
Senior Lecturer of the Department of “Information Technologies” of the Urgench Branch of the Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khwarizmi
z64211566@gmail.com

This article substantiates the relevance of implementing a neurodidactic approach in the educational process. The concepts of neuropedagogy, neurodidactics, and the educational process are elucidated. The fundamental principles of the neurodidactic approach are delineated, considered within the framework of the primary spheres of personality development: motivational-needs, cognitive, emotional-volitional, and individual-psychological. The authors posit that the most efficacious model of the educational process is predicated precisely on the neurodidactic approach. The necessity of developing novel forms of teacher training is underscored. The article demonstrates, through the example of the neurodidactic approach, the potential for enhancing the effectiveness of the educational process by means of an individualized approach to learning, contingent upon the specific psychophysiological developmental characteristics of person.

Keywords: *neurodidactics, neuropedagogy, neurodidactic approach, educational process, pedagogy, psychology, education.*

ЗНАЧИМОСТЬ ВНЕДРЕНИЯ НЕЙРОДИДАКТИЧЕСКОГО ПОДХОДА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС

В статье обосновывается актуальность внедрения нейродидактического подхода в образовательный процесс. Раскрыты понятия нейропедагогики, нейродидактики и образовательного процесса. Описаны основные принципы нейродидактического подхода, которые рассматриваются в рамках основных сфер развития личности: мотивационно-потребностной, познавательной, эмоционально-волевой и индивидуально-психологической.

Авторы утверждают, что наиболее эффективная модель образовательного процесса основывается именно на нейродидактическом подходе. Подчёркивается необходимость разработки новых форм подготовки педагогов. На примере нейродидактического подхода в статье показана возможность повышения эффективности образовательного процесса за счёт индивидуализированного подхода к обучению, который учитывает психофизиологические особенности развития личности.

Ключевые слова: *нейродидактика, нейропедагогика, нейродидактический подход, образовательный процесс, педагогика, психология, образование.*

TA’LIM JARAYONIGA NEYRODIDAKTIK YONDASHUVNI JORIY ETISHNING AHAMIYATI

Ushbu maqolada ta’lim jarayoniga neyrodidaktik yondashuvni tatbiq etishning dolzarbligi asoslab berilgan. Neyropedagogika, neyrodidaktika va ta’lim jarayoni tushunchalari yoritib o‘tilgan. Neyrodidaktik yondashuvning asosiy tamoyillari shaxs rivojlanishining asosiy sohalari doirasida ko‘rib chiqilgan: motivatsion-ehtiyojlar, kognitiv, emotsional-irodaviy va individual-psixologik. Mualliflar ta’lim jarayonining eng samarali modeli aynan neyrodidaktik yondashuvga asoslanishini ta’kidlashgan. O‘qituvchilarni tayyorlashning yangi shakllarini ishlab chiqish zarurligi alohida qayd etilgan. Maqolada neyrodidaktik yondashuv misolida shaxsning o‘ziga xos psixofiziologik rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’limga individual yondashuv orqali o‘quv jarayoni samaradorligini oshirish imkoniyatlari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: *neyrodidaktika, neyropedagogika, neyrodidaktik yondashuv, ta’lim jarayoni, pedagogika, psixologiya, ta’lim.*

Introduction. The relevance of this article lies in the recent acute emergence of a contradiction between existing traditional approaches in pedagogy and newly arising needs for the adjustment of the educational process. Herein, we understand the educational process as a purposeful activity focused on the teaching, upbringing, and development of the individual through organized teaching-upbringing and teaching-cognitive processes in unity with the self-education of that individual, ensuring the acquisition of knowledge, skills, and abilities. According to research data [1, 4], an increasing percentage of children worldwide experience some form of learning difficulties.

Furthermore, according to the findings of the Programme for International Student Assessment (PISA), Uzbekistan occupies one of the lowest positions among participating countries [2]. All of this indicates crisis phenomena within national pedagogy. The methodology **of** pedagogy cannot remain static, as the development of scientific thought and discoveries in related fields should shape new approaches and methods. Currently, however, the educational process does not adequately draw upon or fully utilize new scientific knowledge as required by the prevailing reality.

Related research. The aim of this research is to examine the essence and potential of implementing a neurodidactic approach in the educational process of contemporary educational institutions.

The **objectives** include defining the essence and content of neuropedagogy and the neurodidactic approach, and considering the perspectives of various scholars on the challenges of the neurodidactic approach and the necessity of its integration into the learning process.

M.Kh. Malsagova, in her article, identifies social, scientific, educational, and valeological factors indicating the advent of a new neuro-stage in learning theory [7]. We concur with this author's opinion and believe that the question of developing novel pedagogical technologies, followed by their incorporation into the educational standard for the training of future educators and the professional development of current ones, must be raised. It appears to us that the neurodidactic approach, in conjunction with traditional pedagogical methods, could resolve the issue of optimization and effectiveness of the educational process, and assist the modern educator in constructing a high-quality learning process that takes into account the currently available scientific knowledge about human beings.

In her article "Neuropedagogy as the Basis of an Effective Educational Process," N.V. Churilo [14] conducted an analysis of various factors influencing the conditions for successful learning in children, based on research conducted in different countries worldwide.

Among the proposed most significant factors, the following were identified: funding of educational organizations, the implementation of structural reorganization programs in educational institutions, elective programs, the application of competitive elements between schools in the educational process, as well as the total number of students per teacher (in higher education institutions). None of these factors correlate with the level of educational quality demonstrated in the PISA study results. In the PISA ranking, Finland is recognized as an educational leader and consistently demonstrates high scores in the assessment of school achievements.

Results and discussion. The organization of the educational process in Finland is structured as follows: for each child, the educator has the opportunity to develop a personalized learning plan with the aim of addressing gaps in their knowledge and fostering underdeveloped functions. Examinations and tests are absent, and consequently, so are competition and competitive elements. Academic workloads are moderate, and lessons are conducted in the form of interactive engagement. The outcomes include a high level of student knowledge and a low incidence of psychological and psychosomatic issues. The educational system fosters trusting relationships between the child and the educator. The child acknowledges their personal responsibility for learning outcomes. The child's abilities and potential are developed. These fundamental tenets most closely align with the principles of *neuropedagogy* – a contemporary scientific field representing an example of the productive interaction between neuropsychology and pedagogical learning theory.

Neuropedagogy (Eng. Neuroeducation, Educational neuroscience) – is an applied neuroscience that utilizes knowledge from cognitive neuroscience, differential psychophysiology, neuropsychological insights, data on the cerebral organization of processes involved in mastering various types of learning material, and the consideration of the compatibility of individual lateralization profiles of students and teachers in the educational process [9, p 48].

The aim of neuropedagogy is to address pedagogical challenges with maximum efficacy by utilizing knowledge of the individual characteristics of the cerebral organization of higher mental functions. In the CIS countries, neuropedagogy emerged between 1997 and 2000. The fundamental ideas of neuropedagogy, established in the research of L.S. Vygotsky [2], A.R. Luria, and L.S. Tsvetkova [6], pertain to the necessity of considering the individual cognitive strategies of the child, their strengths and weaknesses in

development, and the state of their higher mental functions when organizing an effective educational process.

Neurodidactics is a constituent part of neuropedagogy. This concept denotes various practical methodologies that aim to develop didactic and pedagogical concepts based on the findings of neurosciences, particularly contemporary brain research. The term was first introduced by G. Preiss in 1988 to designate a new scientific interdisciplinary field combining brain research and didactics [8, p. 94].

In general, neurodidactics represents a specific connection between neurosciences (neuropsychology, neurophysiology, neurobiology), didactics, and psychology [5, p. 109]. It is related to research on brain activity and proposes effective teaching and learning methods based on the results of this research. The essence of neurodidactics lies in organizing and enhancing the quality of learning based on knowledge of brain structure and functions, sensory preferences, differences in cerebral hemisphere functions, learning styles, reactions to stressful situations, and various types of memory. Neurodidactics offers a novel perspective on various aspects of teaching, paying particular attention to the learner's personality type and the degree of their motivation. It is the science of organizing the educational process based on the latest knowledge of brain activity [3, p 36].

At the end of the 20th century, neuropsychology set the direction for a new scientific field. T.P. Khrizman linked its main objectives to the necessity of considering the age-related dynamics of brain structure maturation and the individual characteristics of the child's cerebral functioning when organizing the learning process in school [12, p 49].

What principles of neuropedagog**y** and neurodidactics should a contemporary educator be guided by to most effectively carry out their professional activities in the current context?

An analysis of research on this issue [1, p 87; 6, p 38; 12, p 104; 13, p 72] has allowed for the formulation of these principles of pedagogical activity.

It should be noted that physical health is a crucial factor determining the preservation of brain resources. The modern school often overlooks this delicate connection, as the pedagogical process primarily emphasizes cognitive abilities and everything related to consciousness.

In a child's development, psychomotor development and the formation of their motor skills acquire particular significance. Ignoring motor needs leads to disruptions in complex types of analytical and synthetic activities. Thus, disorders in a child's psychomotor development result in the underdevelopment of the body schema, as well as impairments in visuospatial functions and spatial orientation.

Of course, an educator is not required to possess specialized medical knowledge, but they should consider that a healthy body is a source of brain "energy" [13, p 26]. This also includes proper nutrition and healthy metabolism.

Furthermore, the prevention of brain self-stimulation in the form of games on smartphones, tablets, loud music in headphones, and chaotic motor activity is important.

It is acknowledged that this is not the learning process itself. However, these are issues concerning brain functioning that require specific pedagogical intervention and work with students and parents, which also falls within pedagogical competencies.

Learning and cognition are energy-intensive physiological processes; therefore, it is important to ensure favorable conditions in terms of disease prevention, nutrition, and hygiene.

Klementovich I.P., Levanova E.A., and Stepanov V.G., in their work, emphasized the necessity of utilizing data from modern neurosciences for the more effective development of the four spheres of human psyche [4, p 52]. Below, we will examine the application of the neurodidactic approach in this context.

Motivational-Needs Sphere. Without this, conscious and purposeful activity of the subject is impossible. Here, it is certainly necessary to discuss voluntary regulation as the ability to form a motive for behavior. Subsequently, the motive must transform into a program of sequential actions. And only after that should a comparison of the results with the motive occur. The motivational sphere of personality "operates" in conjunction with the question "why?". Therefore, learning must be meaningful for both the teacher and the student. L.S. Vygotsky stated that a seven-year-old child has no reason and no one to write to. What should be their motivation for learning?

The human brain always operates in a mode of interaction between past experience and a new situation. Comprehension and understanding of a situation arise when finding support in existing knowledge and representations, which need to be constantly updated in the learning process. This corresponds to L.S. Vygotsky's concept of zones of actual and proximal development. Furthermore, the "task" presented to the child in the learning process must be accessible to them. That is, learning should be timely, taking into account the sensitive periods of brain development. Learning without considering the anatomical and physiological maturation of the brain can lead to disorders in the development of volition and regulation.

Learning should correspond to the age norms and interests of the child, as well as their life situation. Observing the hierarchy of interests in accordance with the child's capabilities will ultimately lead to the emergence of the very learning motivation that is expected.

According to the views of A.N. Leontiev, A.R. Luria, and N.A. Bernstein, in the chain of "activity – action – operation – micro-operation," only the first link, activity, is subject to conscious control. A.V. Tsvetkov points out that in the modern school, learning activity is controlled only at the level of micro-operations. Activity is guided by meaning, while a micro-operation is guided by the question "how?" [11, p. 44]. Thus, the outcome of learning is known in advance – we obtain an individual crammed with numerous unsystematic skills, inapplicable in real life.

Neurophysiologist and academician P.V. Simonov developed a specific informational theory of emotions, from the perspective of which he conducted research. Experiments were carried out within the framework of the "brain and behavior" problem. In this context, his two monographs, "The Motivated Brain" and "The Emotional Brain" [10, p 29; 11, p 34], are particularly interesting. The works of Academician Simonov are of great significance not only for physiologists of higher nervous activity but also for educators.

Nature has endowed humans with curiosity and a striving for knowledge, and pedagogy as a science should create an environment for satisfying these needs. By the cognitive sphere of personality, we mean such mental cognitive processes as perception, memory, attention, thinking, and imagination. These processes have been studied in detail, and it goes without saying that without an understanding of their functioning, no effective learning is possible in principle.

All these processes are closely interconnected, and it would be incorrect to study them in isolation from each other. Neurophysiology and neuropsychology confirm these data. However, there are also relatively new discoveries in this area concerning different laterality and the associated differences in the course of mental processes. Undoubtedly, differences exist. One should not fall into a certain categorical stance regarding only "right-brain" or "left-brain" dominance, as it has been proven that the right and left hemispheres do not function separately, as if independently in individuals with different laterality. They have numerous connections that are far more complex than initially thought. Nevertheless, it is essential to consider the nuances of perception and information processing in these two categories of people. Recently, special developments have begun to emerge, and various technological techniques aimed at teaching left-handed individuals are being implemented in education. Previously, the entire learning process, including the method of teaching writing, was oriented towards "left-brained" children. All this is important because the educational process should not be uniform for everyone but must take into account individual differences, including those related to laterality.

Learning should also be multimodal in nature – relying on materials of various modalities [11, p 61]. Different representational systems should be engaged, taking into account the individual characteristics of learners: visual, auditory, and kinesthetic. The educator needs to provide a wide range of applications for various teaching methods and techniques to involve students in diverse learning and cognitive activities in terms of content and form.

All pedagogical interventions should be purposeful and sequential. This principle is based on the patterns of a child's thinking development. Neuropsychological research has shown that the brain can simultaneously analyze, synthesize, and operate with whole entities and their parts. Such important cognitive processes as analysis and synthesis constantly interact, and their joint development requires the application of appropriate teaching techniques and methods. Learning material should be presented in a mode of interaction between the whole and the part, direct and inverse methods of problem-solving, concretization and generalization, etc.

The brain's ability to process information simultaneously under conditions of focused attention and peripheral perception is well-known. In the learning process, the features of peripheral perception can be skillfully utilized and applied as an additional constructive factor. Meanwhile, the mechanism of peripheral perception can also act as a destructive element, which is why it is important to consider the individual characteristics of learners.

It is crucial to understand what type of memory is used in the learning process. In the modern school, the use of rote memorization is very common as a way of retaining information. The process of memorization largely depends on the characteristics of perception, the type of memory, and the techniques used. Thanks to such a property of the brain as neuroplasticity, memory can and should be [1] developed. It is important for the educator to know that, depending on which sensory channel is dominant, appropriate methods can be chosen for the most effective memorization. For example, auditory learners benefit more from audiobooks and lectures, as well as discussing new information in a group of students.

It is necessary to verbalize what is heard and retell it aloud for more effective memorization. For visual learners, note-taking will be effective. This can be done in various ways: creating mind maps, drawing objects, highlighting important fragments with colors, and using tables and graphs. Kinesthetic learners should write by hand and engage their motor skills. Memorization can also be linked to physical exercises. Knowledge that enters memory in the form of rote-learned information will be unstable, unproductive, and chaotically scattered, which will hinder its subsequent retrieval and reproduction.

Conclusion. Within the scope of this article, it is challenging to comprehensively cover and examine all issues pertaining to the stated problematics. This necessitates a separate investigation. However, it is possible to summarize and conclude that one of the primary objectives of modern education is the holistic development of the child: their cognitions, personality traits, and social competencies, utilizing the most effective and health-preserving teaching methods and technologies that consider the individual characteristics of each learner. This objective can be successfully achieved through the application of neuropsychological knowledge and neuropedagogy, with the implementation of neurodidactic methods in teaching. It is evident that contemporary educators lack sufficient qualifications to fully understand and operate within the framework of the changed learning paradigm. Therefore, the relevance of implementing a neurodidactic approach in the form of new teacher training standards is currently beyond doubt. The practical value of the research lies in demonstrating, through the example of the neurodidactic approach, the potential for enhancing the effectiveness of the educational process by means of an individualized approach to learning, contingent upon the specific psychophysiological developmental characteristics of the person.

References:

1. Ахутина Т.В., Пилаева Н.М. Методология нейропсихологического сопровождения детей с неравномерностъю развития психических функций. // Лурия и психология XXI века: доклады II Международной конференции, посвящённой 100-летию со дня рождения А.Р. Лурия. Москва, 2003.

2. https://www.gazeta.uz/ru/2023/12/06/pisa/

3. Выготский Л.С. История развития высших психических функций. Собрание сочинений: в 6 т. Т. 3. Москва: Педагогика, 1983.

4. Гулая Т.М., Романова С.А. Нейродидактика и её использование в преподавании иностранных языков. // Филологические науки. Вопросы теории и практики: в 3 ч. Тамбов: Грамота, 2017; Ч. 1, № 10 (76): 196 – 198.

5. Клемантович И.П., Леванова Э.А., Степанов В.Г. Нейропедагогика: новая отраслъ научных знаний. // Вестник Московского педагогического государственного университета. 2021; № 3: 8 – 17.

6. Куликова О.В. Нейродидактический подход как фактор повышения качества обучения иноязычному профессиональному обучению. // Вестник Московского государственного лингвистического университета. Серия: Образование и педагогические науки. 2014; № 14 (700): 107 – 114.

7. Лурия А.Р., Цветкова Л.С. Нейропсихология и проблемы обучения в общеобразователъной школе. Москва, 1997.

8. Мальсагова М.Х. Предпосылки нейродидактического парадигмалъного сдвига в теории обучения. // Мир науки, кулътуры, образования. 2020; № 2 (81).

9. Матвеева Э.Э. Нейродидактика – новое слово в организации учебного процесса. Практика преподавания иностранных языков на факулътете международных отношений, БГУ. Минск, 2012; Выпуск 2: 93 – 95.

10. Москвин В.А., Москвина Н.В. Нейропедагогика как прикладное направление педагогики и дифференциальной психологии. // Вестник Оренбургского государственного университета. 2001; № 4.

11. Цветков А.В. Нейропедагогика для учителей: как обучатъ по законам работы мозга. Москва, 2000.

12. Чурило Н.В. Нейропедагогика как основа эффективного образовательного процесса. // Электронный научный журнал Курского государственного университета. 2019; № 2 (22).

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARIDA YUQORI SINFLARDA TARBIYA FANINI O‘QITISHDA RAQAMLI TA’LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Akmalova Nafosat Muminovna,
Navoiy davlat universiteti, O‘zbekiston

Maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarining yuqori sinflarida tarbiya fanini o‘qitishda raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqotda aralash metodlar – eksperiment, so‘rovnoma va qiyosiy tahlil qo‘llanilib, interfaol darsliklar, virtual haqiqatga asoslangan simulyatsiyalar hamda sun’iy intellekt yordamida muhokama platformalarining afzalliklari o‘rganildi. Natijalar o‘quvchilar faolligining 40% ga, qadriyatlarni o‘zlashtirishning 30% ga oshishini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, infratuzilma cheklovlari va o‘qituvchilarning texnologik tayyorgarligi muammolari aniqlanib, ularni bartaraf etish bo‘yicha uch bosqichli model ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: *raqamli ta’lim, axloqiy tarbiya, pedagogik texnologiyalar, interaktiv ta’lim, virtual haqiqat, ta'lim innovatsiyasi, qadriyatlarni shakllantirish, o‘rta ta’lim.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ ВОСПИТАНИЯ В СТАРШИХ КЛАССАХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СРЕДНИХ ШКОЛ

В статье анализируется эффективность использования цифровых образовательных технологий при преподавании нравственного воспитания в старших классах общеобразовательных школ. В исследовании применён смешанный подход, включающий эксперимент, опросы и сравнительный анализ, для оценки интерактивных цифровых учебников, этических симуляций на основе виртуальной реальности и дискуссионных платформ с поддержкой ИИ. Результаты показали рост вовлечённости учащихся на 40% и улучшение усвоения ценностей на 30%. Вместе с тем выявлены проблемы ограниченной инфраструктуры и недостаточной готовности педагогов. Для их решения предложена трёхфазная модель внедрения: повышение квалификации учителей, оптимизация цифровой инфраструктуры и создание адаптивного содержания нравственного образования.

Ключевые слова: *цифровое образование, этическое воспитание, педагогические технологии, интерактивное обучение, виртуальная реальность, образовательные инновации, формирование ценностей, среднее образование.*

USING DIGITAL EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN TEACHING EDUCATION IN UPPER GRADES IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS

This article analyzes the effectiveness of using digital educational technologies in teaching moral education in upper secondary schools. A mixed-methods approach, including experiments, surveys, and comparative analysis, was applied to evaluate interactive digital textbooks, virtual reality-based simulations, and AI-assisted discussion platforms. Findings revealed that student engagement increased by 40% and value assimilation improved by 30%. However, challenges such as limited infrastructure and insufficient teacher readiness were also identified. To address these issues, a three-phase implementation model was proposed, focusing on teacher training, digital infrastructure optimization, and the development of adaptive moral education content aligned with national values.

Keywords: *digital education, moral education, pedagogical technologies, interactive learning, virtual reality, educational innovation, value formation, secondary education.*

Kirish. Zamonaviy jamiyatda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi bilan ta’lim-tarbiya jarayonlari ham keskin o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda. XXI asrda ta’limning raqamli transformatsiyasi nafaqat bilimlarni yetkazish usullarini, balki tarbiyaviy ishlarning mazmuni va metodikasini ham tubdan yangilab bormoqda. Tarbiya fani – bu nafaqat ma’lumotlar to‘plami, balki shaxsning ma’naviy-axloqiy, ijtimoiy va intellektual jihatdan kamol topishiga qaratilgan murakkab pedagogik jarayon hisoblanadi. Shu sababli, yuqori sinf o‘quvchilarida qadriyatlarni shakllantirishda zamonaviy raqamli vositalardan foydalanish samaradorlikni oshirishning muhim omili sifatida ko‘rilmoqda.

Xalqaro tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli ta’lim texnologiyalari (RTT) o‘quvchilarning bilim olish qobiliyatini oshirish bilan birga ularning tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va axloqiy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham hissa qo‘shadi (UNESCO, 2021). O‘zbekistonda ham “Raqamli O‘zbekiston-2030” strategiyasi doirasida ta’lim sohasida innovatsion yechimlarni joriy etish yo‘lida qadamlar qo‘yilmoqda. Biroq, tarbiya fanini o‘qitishda RTT dan foydalanishning metodik jihatlari hali yetarlicha o‘rganilmagan.

Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida yuqori sinflarda tarbiya darslarini raqamli texnologiyalar asosida tashkil etishning pedagogik imkoniyatlari, samarali usullari va qo‘yiladigan didaktik talablar tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – raqamli muhitda o‘quvchilarning ma’naviy qadriyatlarni o‘zlashtirish jarayonini takomillashtirishga yo‘naltirilgan innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqishdir.

Tadqiqotda quyidagi masalalar yoritilgan:

a) Tarbiyaviy jarayonlarda RTT ning ahamiyati va o‘rni;
b) Interfaol metodlar yordamida o‘quvchilarning faolligini oshirish mexanizmlari;
c) Virtual muhitda axloqiy tarbiyani samarali tashkil etishning dolzarb usullari.

Maqola materiallari nazariy tahlil, eksperimental ishlar va so‘rovnomalar natijalariga asoslanadi. Bundan tashqari, xorijiy mamlakatlarda (AQSh, Janubiy Koreya, Singapur) qo‘llanilayotgan raqamli tarbiya modellari tahlili orqali O‘zbekiston maktablariga moslashtirilgan takliflar ishlab chiqilgan.

Adabiyotlar tahlili. Zamonaviy pedagogikada raqamli ta’lim texnologiyalarining tarbiyaviy jarayonga integratsiyasi bo‘yicha ko‘plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. O‘zbekiston va xorijiy olimlarning ishlari shuni ko‘rsatadiki, raqamli vositalarning qo‘llanilishi nafaqat akademik natijalarni, balki o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy taraqqiyotini ham sezilarli darajada oshirmoqda. O‘zbekiston kontekstida Begimqulov (2020) o‘z tadqiqotida raqamli pedagogik vositalarning o‘quv jarayoniga ta’sirini chuqur o‘rgangan va shuni ta’kidlagan: “*Raqamli vositalar o‘quvchilarning faolligini oshirish, mavzuga qiziqish uyg‘otish va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi”* [1, 45]. Ushbu fikr O‘zbekiston maktablarida interfaol darslarning samaradorligini tasdiqlaydi.

Xalqaro miqyosda Robert (2019) o‘zining tadqiqotida zamonaviy tarbiya metodlarini tahlil qilib, “*Interfaol usullar, jumladan virtual muhokamalar, o‘quvchilarning ijtimoiy jihatdan moslashuvchanligini oshirish, hamda ularga tanqidiy fikrlash va axloqiy qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishda samarali hisoblanadi”* [2, 112], degan xulosaga kelgan. Ta’limda o‘yinlashtirish (gamification)ning ahamiyati haqida Cattik (2021) o‘tkazgan eksperimental tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, *“O‘yin elementlari bilan birlashtirilgan ta’lim dasturlari o‘quvchilarning qadriyatlarni o‘zlashtirish darajasini 30% ga oshirishi mumkin”*[3, 78]. Bu xususiyat ayniqsa yoshlarni ma’naviy tarbiyalashda muhim rol o‘ynaydi.

Shuningdek, quyidagi tadqiqotchilarning ishlari ham mavzuga oid muhim jihatlarni yoritgan:

- ✓ **Aripov (2022)** – *“Raqamli ta’lim resurslari tarbiyaviy jarayonni shaxsga yo‘naltirilgan qilish imkoniyatini beradi”* [4, 89].
- ✓ **Prensky (2018)** – *“Zamonaviy o‘quvchilar ‘raqamli mahoratli avlod’ hisoblanib, ularga an’anaviy usullardan ko‘ra interfaol metodlar orqali ta’sir o‘tkazish samaraliroqdir”* [5, 56].
- ✓ **Yusupova (2021)** – *“Virtual ekskursiyalar va multimedia darsliklar o‘quvchilarda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishda muhim vositadir”* [6, 34].

Xulosa qilib aytish mumkinki, raqamli ta’lim texnologiyalari tarbiyaviy ishlarning sifatini oshirish, shaxsni ijtimoiy va ma’naviy jihatdan kamolotga yetaklashda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Biroq, bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o‘qituvchilarning raqamli kompetentligini oshirish, maktablarni zamonaviy texnologiyalar bilan ta’minlash va tegishli metodik qo‘llanmalarni ishlab chiqish zarur.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda raqamli ta’lim texnologiyalarining tarbiyaviy jarayonga ta’sirini chuqur o‘rganish uchun ilmiy izlanishlarning turli metodologik yondashuvlari qo‘llanildi. Tadqiqotning ishonchliligini ta’minlash maqsadida miqdoriy va sifatiy usullar kombinatsiyasidan foydalanildi.

1. **Nazariy tahlil usuli.**

Tadqiqotning dastlabki bosqichida raqamli ta’lim va tarbiyaviy jarayonlar o‘rtasidagi bog‘liqliklarni aniqlash uchun quyidagi manbalar tahlil qilindi:

- ✓ O‘zbekiston va xorijiy mamlakatlarda o‘tkazilgan dissertatsiyalar va ilmiy maqolalar
- ✓ “Raqamli pedagogika” sohasidagi monografiyalar va uslubiy qo‘llanmalar
- ✓ Xalqaro tashkilotlar (UNESCO, OECD) tomonidan e’lon qilingan statistik ma’lumotlar

Bu tahlillar natijasida raqamli tarbiya texnologiyalarining eng samarali modellari va ularning psixologik-pedagogik asoslari aniqlangan.

2. **Amaliy eksperiment.**

Nazariy tahlillar asosida ishlab chiqilgan gipotezalarni sinab ko‘rish maqsadida Navoiy viloyatidagi 5 ta umumta’lim maktablarida (3 ta shahar va 2 ta qishloq maktablari) quyidagi tartibda eksperiment o‘tkazildi:

- ✓ **Eksperimental guruh:** Raqamli texnologiyalar (virtual laboratoriyalar, interfaol darsliklar, onlayn testlar) yordamida olib borilgan tarbiya darslari
- ✓ **Kontrol guruh:** An’anaviy usullar bilan o‘qitilgan darslar

Eksperiment davomiyligi - 2022-2023 o‘quv yili davomida (2 akademik chorak). Natijalar quyidagi ko‘rsatkichlar bo‘yicha taqqoslandi:

- ✓ O‘quvchilarning bilim darajasi (testlar orqali)
- ✓ Darslarga qiziqish darajasi (kuzatuvlar asosida)
- ✓ Axloqiy qadriyatlarni qabul qilish darajasi (psixologik testlar)

3. **So‘rovnoma va intervyular.**

Tadqiqotning sifatiy jihatlarini aniqlash uchun quyidagi respondentlar guruhlari bilan ish olib borildi:

- O‘quvchilar: 9-11-sinf o‘quvchilari (n=120)
- ✓ Anketada 25 ta yopiq va ochiq savollar
- ✓ Asosiy mavzular: raqamli darslardan qoniqish darajasi, qiyinchiliklar, qo‘shimcha takliflar
- O‘qituvchilar: Tarbiya fani o‘qituvchilari (n=25)
- ✓ Yarim tuzilgan intervyu (10 ta asosiy savol)
- ✓ Asosiy mavzular: texnologiyalardan foydalanishdagi tajriba, muammolar, talablar

So‘rovnomalar SPSS 26.0 dasturida statistik tahlil qilindi, intervyular esa kontent-tahlil usuli yordamida tizimlashtirildi.

4. **Pedagogik kuzatuvlar.**

Eksperimental darslarning samaradorligini baholash uchun quyidagi parametrlar bo‘yicha 45 ta dars kuzatildi:

a) O‘quvchilarning faollik darajasi
b) Raqamli vositalardan foydalanishning metodik to‘g‘riligi
c) Darsning tarbiyaviy ta’sirchanligi

Tadqiqot usullarining kombinatsiyasi natijasida olingan ma’lumotlar ishonchlilik (α=0,87) va haqiqiylik (validity=0,91) ko‘rsatkichlari bilan tasdiqlandi.

Tahlil va Natijalar.

1. Raqamli tarbiya vositalarining turlari va ularning samaradorligi

Tadqiqot davomida quyidagi raqamli tarbiya vositalari qo‘llanilib, ularning ta’siri eksperimental tarzda o‘rganildi:

Vositaning turi	Namuna	Qo‘llanish darajasi (%)	Samaradorlik indeksi (5 ballik)
Interfaol darsliklar	Video darslar, animatsiyalar, testlar	78%	4.2
Virtual ekskursiyalar	Tarixiy obidalar, muzeylar	65%	4.5
Onlayn muhokamalar	Forumlar, chat-bahslar	52%	3.8

2. Raqamli tarbiyaning afzalliklari

Eksperimental guruhda raqamli texnologiyalardan foydalanish quyidagi ijobiy o‘zgarishlarni keltirib chiqardi:

Qiziqishni oshirish

a) Darslarda qatnashuv 40% ga oshdi
b) O‘quvchilarning 85% interfaol formatni an’anaviy usullarga afzal ko‘rdi

Individual yondashuv

a) Har bir o‘quvchining bilim darajasi bo‘yicha avtomatik adaptiv testlar ishlatildi
b) Natijalar 3 oy ichida o‘rtacha 27% yaxshilandi

Monitoring va baholash

a) O‘qituvchilar har bir o‘quvchining progressini real vaqt rejimida kuzatish imkoniyatiga ega bo‘ldi
b) Baholash tizimi aniqligi 92% ni tashkil etdi

3. Muhim muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari

Tadqiqot jarayonida quyidagi muammolar aniqlangan bo‘lib, ularga yechimlar taklif qilingan:

Muammo	Qayd etilgan holatlar (%)	Yechim takliflari
Internetga kirishning cheklanganligi	Qishloq maktablarida 60%	Mobil internet paketlari, oflayn resurslar
O‘qituvchilarning texnik tayyorgarlik yetishmasligi	45% [4, 56-bet]	Maxsus malaka oshirish kurslari tashkil etish

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalariga asoslanib, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida yuqori sinflarda tarbiya fanini raqamli texnologiyalar asosida o‘qitish samaradorligini oshirish uchun quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. O‘qituvchilarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish
- Taklif: Raqamli pedagogika bo‘yicha maxsus malaka oshirish kurslari tashkil etish
- Amaliy chora-tadbirlar:
  - ✓ Har chorakda 3 kundan iborat intensiv treninglar o‘tkazish
  - ✓ Onlayn platformalar (masalan, Zoom, Moodle) orqali masofadan o‘qitish
  - ✓ Xalqaro tajribalarni o‘rganish (Finlandiya, Janubiy Koreya modellari)
- Kutilgan natija: O‘qituvchilarning 90% raqamli vositalardan foydalanish ko‘nikmasini egallashi

2. Tarbiya faniga mo‘ljallangan elektron resurslarni ishlab chiqish
- Taklif: Mobil ilova va interfaol darsliklar yaratish
- Amaliy chora-tadbirlar:
  - ✓ “Tarbiya Online” mobil ilovasini ishlab chiqish (video darslar, testlar, virtual ekskursiyalar)
  - ✓ Maktablararo elektron kutubxona tizimini joriy etish
  - ✓ O‘quvchilar uchun aqliy o‘yinlar (gamification) platformasi yaratish
- Kutilgan natija: Darslarda qiziqishni 50% ga oshirish

3. Maktablarni zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlash
- Taklif: Infratuzilmani rivojlantirish
- Amaliy chora-tadbirlar:
  - ✓ Har bir sinf xonasiga interfaol smart-doskalar o‘rnatish
  - ✓ Internet tezligini 100 Mbit/s darajasiga yetkazish
  - ✓ Qishloq maktablariga sun’iy intellekt asosidagi oflayn tizimlar yetkazib berish
- Kutilgan natija: Barcha maktablarning 85% raqamli tarbiya vositalaridan foydalanishi

Tadqiqotning ilmiy ahamiyati
- ✓ Raqamli tarbiyaning psixologik-pedagogik samaradorligi eksperimental isbotlandi
- ✓ O‘zbekiston sharoitida qo‘llash uchun moslashtirilgan model taklif qilindi
- ✓ Tarbiyaviy ishlarning sifatini oshirishning innovatsion usullari aniqladi

Adabiyotlar:

1. Begimqulov U.Sh. Raqamli pedagogika: nazariya va amaliyot. - T.: Fan, 2020. - 186 b.
2. Robert I.V. Informatika ta’limida innovatsion texnologiyalar. - M.: Pedagogika, 2019. - 245 b.
3. Cattik M. Gamification in moral education // Journal of Digital Learning. - 2021. - Vol. 12, No 3. - P. 75-82.
4. Aripov M.M. Ta’limda raqamli transformatsiya. - T.: O'qituvchi, 2022. - 134 b.
5. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants // On the Horizon. - 2001. - Vol. 9, No 5. - P. 1-6.
6. Yusupova S.R. Virtual tarbiya texnologiyalari. - T.: Innovatsiya, 2021. - 98 b.
7. To‘xtayeva N.A. Interfaol ta’lim metodlari. - T.: Ma’naviyat, 2020. - 156 b.
8. Johnson L. Digital Tools in Education. - New York: Springer, 2018. - 210 p.
9. Qodirov F.R. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. - T.: O‘zbekiston, 2022. - 175 b.
10. Anderson T. Theory and Practice of Online Learning.-Athabasca University Press, 2019. - 484 p.
11. Xolmirzayev B.T. Raqamli ta’lim tizimlari. - T.: Sharq, 2021. - 112 b.

12. Hargadon S. Educational Technology for Teachers. - Chicago: EdTech Press, 2020. - 328 p.
13. Sobirov Z.A. Informatika o‘qitish metodikasi. - T.: Ma’rifat, 2022. - 208 b.
14. Clark R.E. Learning from Media. - Charlotte: IAP, 2019. - 296 p.
15. Omonov Q.T. Pedagogik innovatsiyalar. - T.: Fan va texnologiya, 2021. - 143 b.
16. Mayer R.E. Multimedia Learning. - Cambridge University Press, 2020. - 450 p.
17. Karimova G.A. Elektron ta’lim resurslari. - T.: Innovatsion ta'lim, 2022. - 89 b.
18. Ko‘chkin A.V. Virtual ta’lim muhiti. - Sankt-Peterburg: Piter, 2021. - 176 b.
19. Toshpo‘latova M. O‘quv jarayonini raqamlashtirish. - T.: Talqin, 2020. - 132 b.
20. Sharipov D.R. Ta’limda axborot texnologiyalari. - T.: O‘qituvchi, 2022. - 167 b.
21. Gulomov A.A. Raqamli pedagogik vositalar. - T.: Ma’naviyat, 2021. - 154 b.

ТИББИЁТ ОЛИЙГОҲИ ТАЛАБАЛАРИНИНГ ҲИССИЙ-КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ҚАРАТИЛГАН ТАЖРИБА-СИНОВ ИШЛАРИНИНГ НАТИЖАЛАРИ

Джамалдинова Шахло Облобердиевна,
Самарқанд давлат тиббиёт университети
Ўзбек тили ва адабиёти, рус тили кафедраси мудири,
педагогика.ф.ф.д. (PhD), доцент

Ушбу тадқиқот ишимизда ҳиссий ва коммуникатив компетенция бўлажак шифокорнинг шахсий ресурси сифатида тақдим этилади, у профессионал мулоқот жараёнида ўз ҳис-туйғулари ва уларни бошқариш, коммуникаторларнинг ҳис-туйғулари ва уларни тушуниш ҳамда даволаш жараёнида конструктив мазмунини қуришда ҳисобга олиш қобилиятида намоён бўлади. Мазкур тадқиқот доирасида тажриба-синов ишларининг мақсади сифатида олий тиббий таълим муассасаси талабаларининг ҳиссий-коммуникатив компетенцияларини ривожлантиришга қаратилган методик такомиллаштириш, уни амалиётда синаб кўриш ва самарадорлигини аниқлаш белгиланди. Бу жараёнда, хусусан, талабаларнинг касбий идентификацияга эга бўлишида, профессионал шахс сифатида шаклланишида ҳиссий сезгирлик, эмпатия, коммуникатив маданият ва психологик мослашувчанлик каби жиҳатларни ривожлантиришга йўналтирилган методлар қўлланилди.

Калит сўзлар: *ҳиссий-коммуникатив компетенция, олий тиббий таълим, бўлажак шифокор, касбий идентификация.*

РЕЗУЛЬТАТЫ ОПЫТНО-ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ РАБОТЫ, НАПРАВЛЕННОЙ НА РАЗВИТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКОГО ВУЗА

В данной исследовательской работе эмоционально-коммуникативная компетентность рассматривается как личностный ресурс будущего врача. Она проявляется в способности управлять собственными эмоциями и чувствами в процессе профессионального общения, учитывать эмоции коммуникантов, их понимание и конструктивное содержание в процессе лечения. В рамках данного исследования целью экспериментальной работы было совершенствование методики, направленной на развитие эмоционально-коммуникативной компетентности студентов высших медицинских учебных заведений, её практическая апробация и определение эффективности. В частности, использовались методики, направленные на развитие таких аспектов профессиональной идентичности студентов, как эмоциональная чувствительность, эмпатия, коммуникативная культура и психологическая адаптивность, необходимые в процессе профессиональной идентичности и становления личности профессионала.

Ключевые слова: *эмоционально-коммуникативная компетентность, высшее медицинское образование, будущий врач, профессиональная идентичность.*

RESULTS OF EXPERIMENTAL STUDIES AIMED AT DEVELOPING EMOTIONAL-COMMUNICATIVE COMPETENCIES OF MEDICAL UNIVERSITY STUDENTS

In this research, emotional and communicative competence is presented as a personal resource of the future physician. It is manifested in the ability to recognize and regulate one’s own emotions, to understand the emotions of communicators, and to take them into account in building constructive interactions during the treatment process. Within the framework of this study, the main objective of the experimental work was to methodologically improve the development of emotional-communicative competencies of medical university students, test the proposed methods in practice, and determine their effectiveness. In this process, particular emphasis was placed on fostering emotional sensitivity, empathy, communicative culture, and psychological adaptability, which play a crucial role in students’ professional identification and formation as competent medical specialists.

Keywords: *emotional-communicative competence, higher medical education, future physician, professional identification.*

Кириш. Мамлакатимизда олий тиббий таълим соҳасини ислоҳ қилиш юзасидан олиб борилган саъй-ҳаракатлар натижасида давлат томонидан қўйилган ижтимоий буюртмани таъминлаш, рақобатбардош кадрларни тайёрлаш тизими ҳамда билим, кўникма, малака, компетенциялари даражасини ривожлантириш бўйича турли миллий ва халқаро дастурлар амалиётга киритилди. Сўнгги йилларда тиббий таълимдаги янгиланишлар талабанинг эҳтиёжига таянган, клиник вазиятларга боғланган ва узлуксиз давом этадиган компетенциявий ривожланиш умумий мақсадга хизмат қилмоқда. Мазкур йўналишларда бажарилган ишлар билан бир қаторда, назарияда ифодаланган soft skills – юмшоқ кўникмаларни ривожлантириш методикасининг ташкилий функцияларини амалиётда тўлиқ қўлланилишини таъминлаш, тиббиёт педагогикасини ривожлантириш зарурати юзага келмоқда. Бу жараёнда, айниқса, тиббиёт вакилларида эмпатия, фаол тинглаш, мулоқот маҳоратига эришиш, ўзини бошқара олиш каби ҳиссий-коммуникатив компетенциялар алоҳида устуворлик касб этади.

Мавзуга доир адабиётлар таҳлили. Коммуникативлик тушунчасининг илмий-тадқиқий асослари, бўлажак мутахассисларда мулоқот, коммуникатив компетенцияларни ривожлантириш бўйича мамлакатимизда Х.А.Юлбарсова, Б.Н.Умаров, А.Б.Рахмонов, Д.Х.Шадманкулова, Ш.Примов, О.И.Ядгарова, С.С.Смирнова, М.Й.Эгамназаров, Д.Ш.Олимова, хорижда В.И.Курбатов, Nora C.Quebral, Rajesh Kumar, Melissa Ashman, Thomas Jenatsch va Richard Bauer, R.Ellis & A.McClintock, Viktoriya Sus, Chris Drew, Dan Sperber, Deirdre Wilson, E.Wenger ва бошқаларнинг изланишларида тадқиқ қилинган.

Таълим муҳитини индивидуаллаштириш, таълим олувчиларнинг билиш жараёнларини фаоллаштириш, инсон интеллекти, ҳиссий интеллектни ривожлантириш орқали талабаларнининг метакогнитив имкониятларини кенгайтириш, касбий тафаккур, касбий идентификация назариялари, технологияларига доир тадқиқотлар республикамизда А.Ибрагимов, Б.Н.Тўрақулов, М.Ф.Саидвалиева, Ш.Самарова, М.Мирзаева, Х.А.Шайхова, С.А.Муминова, Г.Ш.Файзуллаева, Ж.С.Искендеров, У.Х.Тўрақулов, Г.Н.Курбанова, Ш.А.Атахужаева, хорижда С.А.Дружилов, J.D.Mayer & P.Salovey, Edvard Torndiayk, Xovard Gardner, Ueyn Peyn, Daniel Goleman, Priyam Dhani & Tanu Sharma, William Branch, Ashforth Blake & Mael Fred, E.M.Bamber каби олимлари томонидан амалга оширилган.

Олий тиббий таълимда талабаларга педагогика фанини ўқитиш, тушунчаларни сингдириш, мулоқот маданияти, коммуникатив компетенцияларни ривожлантиришга доир манбалар кўп бўлса-да, бир қатор ечилмаган масалалар мавжуд. Аввало, ҳиссий коммуникатив компетенциялар – яъни эмпатия, фаол тинглаш, қийин суҳбатни олиб бориш, бемор-марказли тушунтириш, ўз ҳиссиётини бошқариш, биргаликда қарор қабул қилиш, клиник мулоқот бўйича ўқув натижалари, индикаторлар ва баҳолаш мезонларини ўқув дастури ҳамда амалиёт билан изчил боғлаш зарур. Шунингдек, таълим мақсадларига эришишни белгиловчи когнитив жараёнлар (диққат, хотира, тезкор ва мулоҳазали фикрлаш, қарор қабул қилиш)ни фаоллаштириш ҳамда талабанинг индивидуал-психологик хусусиятларига (ўзини регуляция, стрессга чидамлилик, эмпатия, ҳамкорлик) таянган дарснинг харитасини яратиш, ҳиссий-коммуникатив компетенцияларни педагогик ўқув модулларида ривожлантириб бориш юзасидан тиббиёт педагогикасига доир долзарб муаммоларнинг сақланиб қолаётганлиги соҳада илмий тадқиқотлар олиб бориш зарурлигини белгиламоқда.

Коммуникатив жараённи ва шахсдаги коммуникатив компетенцияларни аниқлаш ҳамда яратишга доир ҳар қандай ёндашувлар унинг моҳиятини тўлиқ ифодаламаса-да, коммуникативликнинг трансмиссиявий, интерактив, транзакцион моделлари алоқа тўқнашувларининг турли томонларини визуал тасвирлаш воситасида жараённи соддалаштиради ва жараёнда юзага келадиган муайян тушунчалар ҳамда қадамларни тушунишга, уларни мавжуд вазиятлар учун танлашга имкон беради. Умуман олганда, коммуникативликнинг трансмиссиявий, интерактив, транзакцион моделлари таълим иштирокчиси учун эмоционал интеллектни, маданиятлараро коммуникативликни, коммуникатив компетенцияларни ривожлантириш учун методологик асос бўлиб хизмат қилади.

Ҳиссий компетенция, ҳиссий-коммуникатив компетенцияларнинг шаклланиши учун маълум бир босқич вазифасини ўтаган ва ҳозирда ҳам пойдевор сифатида хизмат қилувчи интеллект, компетенция, қобилият ва хусусият, деб номланувчи қуйидаги моделлар: Mayer va Saloveyning қобилият модели; Bar-On хусусият модели; Goleman хусусият модели; Petrides va Furnham хусусият модели; Sxererning ҳиссий компетенция модели муҳим аҳамиятга эга. Замонавий ноаниқлик, ўзгарувчанлик ва можароларнинг кучайиши шароитида инсонга жамиятда муваффақиятли ишлашга, ўзини ўзи тушунишга, ўз ҳолатини тартибга солишга, фаолият ва мулоқот субъекти бўлишга ёрдам берадиган машҳур мета-сифатларни ривожлантириш муҳим бўлиб қолмоқда. Ҳозирда ўз-ўзини

тарбияловчи кўникмалар иш берувчилар томонидан қиймат сифатида баҳоланадиган фазилатлар қаторига киради ва университет ўқитувчилари уларни талабаларда ривожлантириш зарурлигини тушунишади. Дунёда бу олий таълимнинг касбий ва таълим стандартларида ҳам ўз аксини топган. Умуман олганда, ҳиссий компетенция, ҳиссий-коммуникатив компетенция юмшоқ кўникмалар сифатида жамият ривожланишининг муҳим омили саналади.

Шифокорлик касби нафақат тиббий диагностика муаммолари, балки бундай тиббий муаммоларни ҳал қилишда зарур бўлган ва, умуман, инсоннинг ҳаёт сифатига сезиларли таъсир кўрсатадиган шахсий ва оилавий муаммоли вазиятларда ўзаро тушунишга эриши учун беморлар, уларнинг қариндошлари ва бошқа яқинлари билан самарали мулоқот техникаси ҳамда усулларини мукаммал ўрганишни талаб қиладиган касблардан биридир. Айни вақтда тиббиётдаги замонавий парадигмалар нуқтайи назаридан, беморнинг ҳуқуқларига кўпроқ эътибор қаратилмоқда. Бу ҳолат эса ўз-ўзидан шифокор ва бемор ўртасидаги муносабатларнинг мазмунини янгича талқинда яратишга ва тушунишга олиб келди. Бизнинг тадқиқотларимизда ҳиссий ва коммуникатив компетенция бўлажак шифокорнинг шахсий ресурси сифатида тақдим этилади, у профессионал мулоқот жараёнида ўз ҳис-туйғулари ва уларини бошқариш, коммуникаторларнинг ҳис-туйғулари ва уларнинг тушуниш ҳамда даволаш жараёнида конструктив мазмунини қуришда ҳисобга олиш қобилиятида намоён бўлади.

Мазкур тадқиқот доирасида тажриба-синов ишларининг мақсади сифатида олий тиббий таълим муассасаси талабаларининг ҳиссий-коммуникатив компетенцияларини ривожлантиришга қаратилган методик такомиллаштириш, уни амалиётда синаб кўриш ва самарадорлигини аниқлаш белгиланди. Бу жараёнда, хусусан, талабаларнинг касбий идентификацияга эга бўлишида, профессионал шахс сифатида шаклланишида ҳиссий сезгирлик, эмпатия, коммуникатив маданият ва психологик мослашувчанлик каби жиҳатларни ривожлантиришга йўналтирилган методлар қўлланилди.

Тадқиқот методологияси. *Тажриба-синов ишларининг* методологик асослари психологик-педагогик тадқиқот мезонларига таяниб қурилди. Тадқиқотда сўровномалар, давра суҳбатлари, маъруза ва амалий машғулотлар, семинар-тренинглар, клиник амалиётга яқинлаштирилган симуляцион сценарийлар, маҳорат дарслари ва рефлектив тренинглар каби шакллардан фойдаланилди.

Тажриба-синов ишларини ўтказиш учун майдончалар сифатида Самарқанд давлат тиббиёт университети, Тошкент тиббиёт академияси Термиз филиали ва Бухоро давлат тиббиёт университети танлаб олинди ва бунда тажриба гуруҳида 266 нафар, назорат гуруҳида 254 нафар, жами 520 нафар талаба қатнашди.

Тажриба-синов ишлари мазмуни қуйидаги шакл ва методлар асосида ташкил этилди:

сўровномалар – талабалар орасида тузилган аниқ, босқичма-босқич саволлар орқали ҳиссий-интеллектуал тайёргарлик, ўз-ўзини таҳлил қилишга мойиллик, қарор қабул қилишда ҳиссий ёндашув ва касбий қадриятларни аниқлаш мақсадида ўтказилди.

график ва диаграммалар таҳлили – 520 нафарга яқин респондентларнинг жавоблари умумий фоизда таҳлил қилиниб, улар асосида ҳиссий-коммуникатив ҳолатларнинг аҳамияти ва ривожланиш даражаси аниқлаштирилди.

интроспектив ёндашув – талабаларнинг ўз ҳолатини англаш, рефлексив саволлар орқали ўзгаришлар мониторинги олиб борилди.

кўрсаткичлар ва индикаторлар асосидаги баҳолаш – респондентларнинг танлаган жавоблари бўйича уларнинг ҳиссий етуклик даражаси, масъулияти ва касбий қадриятларни идрок этиши тизимли тарзда баҳоланди.

Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили. Амалга оширилган тажриба-синов ишлари жараённинг юқорида белгиланган мезонлар бўйича натижадорликни аниқлаш учун етарли даражада эмпирик маълумотлар тўплаш имконини берди. Тажриба ва назорат гуруҳларидаги ўзлаштириш кўрсаткичларининг умумий жадвалини келтирамиз (2-жадвал)

1-жадвал.

Тажриба ва назорат гуруҳларидаги ўзлаштиришнинг умумий кўрсаткичлари

Гуруҳлар	Иштирокчилар сони	Даража			
		I	II	III	IV
Тажриба гуруҳи	266	41	81	88	56
Назорат гуруҳи	254	59	105	62	28

Ўзлаштириш кўрсаткичларини Стюдент-Фишер критерияси асосида математик-статистик таҳлилини ўтказдик. Мазкур методика шартларига кўра, тажриба ва назорат гуруҳларидаги баҳолаш

натижаларини мос равишда 1- ва 2-танланмалар сифатида белгилаймиз ҳамда қуйидаги вариатсион қаторларга эга бўламиз (3-жадвал).

2-жадвал.

Тажриба ва назорат гуруҳларидаги баҳолаш натижаларининг вариацион қаторлари

1-танланма						
Тажриба гуруҳи	X_u	**I**	**II**	**III**	**IV**	Умумий сони
	n_i	41	81	88	56	*н*=266
2-танланма						
Назорат гуруҳи	$Й_{ж}$	**I**	**II**	**III**	**IV**	Умумий сони
	m_i	59	105	62	28	*м*=254

Жадвалдан танланмалар учун мос ўрта қийматлар $\bar{X} > \bar{Y}$ шартларни қаноатлантиришини аввалдан кўриш мумкин. Бу танланмаларга мос келган полигонлар чизилса, қуйидаги кўринишни олади (1-расм). Полигонда қайд этилган кесмалардан англаш мумкинки, бу танланмалар учун мос ўрта қийматлар ҳам X>Й шартини қаноатлантиришини олдиндан кўрсатади:

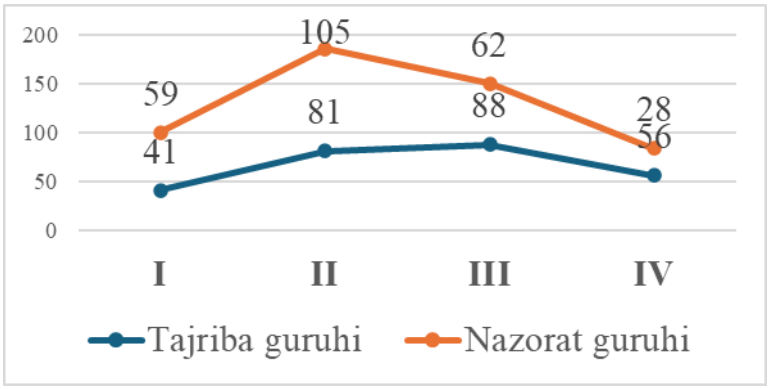

1-расм. Умумий ўзлаштириш кўрсаткичларининг график кўриниши

Бундан маълумки, тажриба гуруҳи кўрсаткичлари назорат гуруҳидагилардан юқори экан. Ушбу ўзлаштириш кўрсаткичларини фоизларда ҳисоблаймиз:

$$\frac{\bar{X}}{3}\cdot 100\% - \frac{\bar{Y}}{3}\cdot 100\% = \frac{3{,}6-3{,}2}{3}\cdot 100\% \approx 0{,}13\cdot 100\% = 13\%$$

Ҳисоблашлардан тажриба гуруҳининг кўрсаткичи назорат гуруҳиникига нисбатан 13% га ошганлигини кўриш мумкин. Олинган статистик далиллар ҳиссий – коммуникатив компетенцияни ривожлантиришга қаратилган симуляция, PBL ва рефлектив амалиёт интеграцияси “ўқитиш–амалий машқ–дарҳол қайта алоқа–рефлексия” цикли орқали талабаларда мулоқотнинг когнитив ва аффектив компонентларини уйғун юксалтиришини кўрсатди. Натижада, эмпатик жавоб бериш, савол беришнинг клиник мантиқи ва новербал сигналларни идрок этиш кўникмаларида мазмунли ўсиш кузатилди. Бу эса тизим самарадорлиги (ўқув жараёнининг ишлаш сифати) ва натижадорлигининг (талаба компетенциясидаги реал ўзгариш) ошганини тасдиқлайди.

Хулоса. Олий тиббий таълим талабаларининг ҳиссий-коммуникатив компетенцияларини ривожлантиришда турли илмий назарияларни ўрганиш, амалий имкониятларни тажрибада тадқиқ этиш ва олиб борилган изланишлар натижасида хулосалар келтирилди. Илмий манбалар доирасидаги таҳлиллар шуни англатадики, олий тиббий таълимда талабанинг нафақат назарий-клиник билимлари, балки ҳиссий-коммуникатив компетенсиялари ҳам марказий ўринда туради. Ҳиссий-коммуникатив компетенция ижтимоий ва касбий муваффақиятнинг муҳим омили бўлиб, айниқса, тиббиётда ўзаро мулоқот ва бемор билан самарали алоқа сифатини белгилайди. Концептуал ёндашувлар, ҳиссий интеллект ва коммуникатив компетенция ўртасидаги узвий боғлиқлик, шунингдек, уларни таълим жараёнида ривожлантиришнинг илмий асослари тадқиқотда атрофлича ёритилди.

Адабиётлар:

1. Юлбарсова Х.А. Интегратив ёндашув асосида бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив компетентлигини шакллантириш технологияси: пед. фан... (PhD) дисс. – Наманган, 2019. – 211 б.

2. Умаров Б.Н. Инновацион ёндашув асосида ўқувчиларнинг коммуникатив компетентлигини ривожлантириш (10-11-синфлар мисолида): пед. фан... (PhD) дисс. – Термиз, 2021. – 148 б.

3. Рахмонов А.Б. Ўқувчиларнинг коммуникатив кўникмаларини ахборот-коммуникация технологиялари воситалари ёрдамида шакллантириш (5–9-синф ўқувчилари мисолида): пед. фан...(PhD) дисс. автореферати. – Тошкент, 2019. – 49 б.

4. Шадманкулова Д.Х. Лингвистик компетенсияларни ривожлантиришда мактаблар тажрибасининг ўрни // Таълим ва инновацион тадқиқотлар. – Бухоро, 2023. – № 3. – Б. 225-230.;

5. Примов Ш.Қ. Бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив компетентлигини ривожлантириш: пед. фан...(PhD) дисс. автореферати. – Тошкент, 2020. – 42 б.

6. Ядгарова О.И. Бўлажак ўқитувчиларнинг профессионал-коммуникатив компетентлигини ривожлантириш механизмлари: пед. фан... (PhD) дисс. – Самарқанд, 2022. – 152 б.

7. Смирнова С.С. Танқидий фикрлашни ривожлантириш асосида бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив компетенсиясини такомиллаштириш: пед. фан...(PhD) дисс. автореферати. – Тошкент, 2022. – 52 б.

8. Олимова D.Sh. Олий педагогик таълим тизимида бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив кўникмаларини шакллантириш: пед. фан. ном. дисс. – Тошкент, 2005. – 170 б.

9. Эгамназаров М.Й. Шахсга йўналтирилган ўқитиш технологиялари орқали талабаларнинг коммуникатив қобилиятларини ривожлантириш тизими: пед. фан...(PhD) дисс. автореферати. – Жиззах, 2023. – 45 б.

10. Курбатов В.И. Искусство управлять общением. – Феникс, 1997. – 347 с.

11. Quyebral Nora C. (1975), Development Communication; Where Doyes it Stand Today / Media Asia, Vol. 2 (4), p. 198.

12. Rajesh Kumar. Development communication: a purposive communication with social conscience - an Indian perspective // Global Media Journal – Indian Edition/ISSN 2249-5835.

13. Winter Issue / December 2011, Vol. 2/No.2.; Advanced Professional Communication / Melissa Ashman, Arley Cruthers. eCampus Ontario, Ontario Business Faculty, and University of Minnesota. – 710 p.

14. Communication for Development a Practical Guide. Idea and texts: Thomas Jenatsch and Richard Bauer / Federal Department of Foreign Affairs (FDFA). Swiss Agency for Development and Cooperation (SDC) Freiburgstr. 130, 3003 Bern / Switzerland.

15. Ellis, R., & McClintock, A. If you take my meaning: Of theory into practice in human communication. 2nd ed. / London; New York: E. Arnold: Distributed in the USA by Routledge, Chapman and Hall, 1994.

16. Viktoriya Sus, Chris Drew. Interactive Model of Communication: Examples and Definition // Helpful Professor.; Dan Sperber, Deirdre Wilson. Relevancye: Communication and Cognition. / Harvard University Press, 1986. – 279 p.

17. Wenger, E. (1998). Communities of practice: Learning, meaning, and identity.Cambridge University Press, https://doi.org/10.1017/CBO9780511803932.

18. Амриллоевич, Ибрагимов Аъламжон. “Cognitive Research in Education: Foreign Experience.” (2023).

19. Тўрақулов Б.Н. Талабалар эмоционал интеллектини тадқиқ этишнинг психологик имкониятлари // Мактаб ва ҳаёт. – 2020. – № 1 (махсус сон). – Б. 11-13.

20. Саидвалиева М.Ф. Шахсларда эмоционал интеллектни ривожлантириш тенденциялари // Scientific Progress. Vol.4., Issue 3., 2023. –P. 13-16.

21. Самарова Ш., Мирзаева М. Инглиз тили дарсларида ўқувчиларнинг ҳиссий интеллектини ривожлантиришнинг баъзи усуллари ҳақида // Таълим ва инновацион тадқиқотлар. – 2022. – № 11. – Б. 315-319.

22. Шайхова Х.А. Интеллектуал салоҳият – тараққиёт мезони. – Т.: Ўзбекистон, 2011. – 112 б.;

23. Мўминова С.А. Асқад Мухторнинг фалсафий-интеллектуал лирикаси: fil.fan.nom.diss. – Т., 2008. – 135 б.

24. Файзуллаева G.Sh. Адабий таълим узвийлиги асосида ўқувчиларнинг интеллектуал салоҳиятини ривожлантириш (V-IX синфлар мисолида): пед. фан... (PhD) дисс. – Самарқанд, 2019. – 144 б.

25. Искендеров Ж.С. Педагогика коллежи ўқувчиларида характернинг интеллектуал ва иродавий хусусиятларини шакллантириш: психология фан.ном... дисс. – Тошкент, 2009. – 157 б.

26. Тўрақулов У.Х. Бўлажак ўқитувчиларнинг интеллектуал фаолиятни ташкил этишга тайёргарлигини такомиллаштириш: пед. фан... (PhD) дисс. – Тошкент, 2020. – 207 б.

27. Курбанова Г.Н. Тиббиёт олий таълим муассасалари талабаларида педагогик мулоқот воситасида касбий таффаккурни ривожлантириш: пед. фан. док...дис. – Самарқанд, 2022. – 268 б.

28. Атахужаева Ш.А. Ижтимоий ва ҳиссий компетентликнинг намоён бўлиши. // Таълим ва инновацион тадқиқотлар. – Бухоро, 2023. – № 12. – Б. 232-235.

29. Дружилов С.А. Основы психологии профессиональной деятельности инженеров-электриков: Монография. Изд-во: Академия Естествознания**,** 2010.

30. Mayer, J. D., & Salovey, P. (1997). What is emotional intelligence? In Salavey. P. & Sluter. D. (Eds.). Emotional development and emotional intelligence. Basic Books. New York, 3-31.

31. Thorndike, R.L., and Stein, S. (1937). An evaluation of the attempts to measure social intelligence. Psychological Bulletin, 34, 275-284.

FROM FACILITATORS TO INNOVATORS: A COMPARATIVE STUDY OF TECHNOLOGY INTEGRATION AND LEARNER-CENTERED PRACTICES IN 21ST-CENTURY CLASSROOMS

Botirova Zebo Xakimjon-qizi,
PhD, Docent Namangan State University,
ziziko_90@mail.ru

The rapid advancement of digital technologies has redefined the role of teachers in contemporary education, challenging them to move beyond traditional facilitation toward genuine innovation in pedagogy. This study explores how educators integrate technology to support learner-centered practices and cultivate active, autonomous learning across varied educational contexts. Employing a mixed-methods design that combines classroom observations, semi-structured interviews, and policy document analysis, the research compares approaches to technology integration and their pedagogical outcomes. The findings indicate that effective innovation emerges where digital competence, institutional support, and reflective teaching intersect. The study concludes by emphasizing the necessity of sustained professional development and critical digital literacy to enable teachers to become transformative agents of educational change.

Keywords: *technology integration, learner-centered pedagogy, teacher innovation, professional development, digital literacy, 21st-century education, pedagogical transformation, comparative study.*

ОТ ФАСИЛИТАТОРОВ К ИННОВАТОРАМ: СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ИНТЕГРАЦИИ ТЕХНОЛОГИЙ И УЧАЩЕГОСЯ-ОРИЕНТИРОВАННЫХ ПРАКТИК В КЛАССАХ XXI ВЕКА

Бурное развитие цифровых технологий радикально изменило роль учителя в современном образовании, побуждая педагогов выйти за рамки традиционного фасилитаторства и перейти к подлинным инновациям в педагогике. В данном исследовании анализируется, как преподаватели интегрируют технологии для поддержки учащегося-ориентированных практик и формирования активного, самостоятельного обучения в различных образовательных контекстах. Используя смешанный методический подход, включающий наблюдение за учебным процессом, полуструктурированные интервью и анализ нормативных документов, исследование сопоставляет различные подходы к интеграции технологий и их педагогические результаты. Полученные данные показывают, что эффективные инновации возникают на пересечении цифровой компетентности, институциональной поддержки и рефлексивного преподавания. В заключение подчеркивается необходимость устойчивого профессионального развития и критической цифровой грамотности, которые позволяют учителям стать трансформирующими агентами образовательных изменений.

Ключевые слова: *интеграция технологий, учащийся-ориентированная педагогика, педагогические инновации, профессиональное развитие, цифровая грамотность, образование XXI века, педагогическая трансформация, сравнительное исследование.*

XXI ASR AUDITORIYALARDA TEXNOLOGIYANI INTEGRATSIYA QILISH VA TALABA MARKAZLI AMALIYOTLARNING QIYOSIY TAHLILI

Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi zamonaviy ta’limda o‘qituvchining rolini tubdan o‘zgartirib, ularni an’anaviy fasilitatorlikdan haqiqiy pedagogik innovatsiyalarga yo‘naltirmoqda. Ushbu tadqiqot o‘qituvchilarning texnologiyalarni talaba markazli ta’lim amaliyotlarini qo‘llab-quvvatlash va mustaqil, faol o‘quv jarayonini shakllantirishda qanday integratsiya qilayotganini o‘rganadi. Aralash metodlar asosida olib borilgan ushbu izlanishda dars jarayonini kuzatish, yarim tuzilgan intervyular va siyosiy-huquqiy hujjatlar tahlili orqali texnologiya integratsiyasi yondashuvlari va ularning pedagogik natijalari taqqoslab o‘rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, samarali innovatsiyalar raqamli kompetensiya, institutsional qo‘llab-quvvatlash va refleksiv o‘qituvchilik kesishgan nuqtada shakllanadi. Xulosa sifatida, o‘qituvchilarning ta’limdagi o‘zgarishlarning faol ishtirokchisiga aylanishi uchun uzluksiz kasbiy rivojlanish va tanqidiy raqamli savodxonlik zarurligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: *texnologiyani integratsiya qilish, talaba markazli pedagogika, o‘qituvchi innovatsiyasi, kasbiy rivojlanish, raqamli savodxonlik, XXI asr ta’limi, pedagogik transformatsiya, taqqosloviy tadqiqot.*

Introduction. The twenty-first century has witnessed a paradigm shift in education driven by the rapid evolution of digital technologies, transforming the teacher’s role from a transmitter of knowledge to a designer of learning experiences. As classrooms become increasingly interactive and technology-driven, teachers are now expected to integrate digital tools in ways that promote creativity, collaboration, and critical thinking (Voogt et al., 2013; Koehler & Mishra, 2009). The integration of technology into pedagogy, however, is not simply a matter of access to digital resources but of reimagining the very nature of teaching and learning. Scholars such as Mishra and Koehler (2006) have proposed the Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK) framework to describe how effective teaching with technology arises from the intersection of content knowledge, pedagogy, and technological understanding. Similarly, Fullan and Langworthy (2014) emphasize that 21st-century education requires “deep learning” practices that move beyond surface-level digital use, enabling students to construct meaning, collaborate across networks, and engage in authentic problem-solving. These theoretical models collectively underscore that technology integration is most effective when it is intentional, pedagogically informed, and aligned with learner-centered goals.

Despite widespread acknowledgment of technology’s transformative potential, significant disparities persist in how teachers adopt and apply it across different educational contexts. Research shows that factors such as institutional culture, teacher beliefs, and professional development opportunities play critical roles in shaping the depth of technology integration (Ertmer & Ottenbreit-Leftwich, 2010; Tondeur et al., 2017). In many developing contexts, including parts of Asia and Africa, teachers often face challenges related to inadequate infrastructure, limited training, and resistance to pedagogical change (Kafyulilo et al., 2016; Lim & Khine, 2006). Conversely, in technologically advanced systems, educators increasingly use digital tools to foster personalized learning, project-based instruction, and real-time assessment. Against this backdrop, the present comparative study investigates how teachers in diverse educational settings navigate the transition from facilitators to innovators. The subsequent sections of this paper present a review of related literature, outline the research design and methodology, analyze key findings, and discuss their implications for future professional development and educational policy.

The redefinition of the teacher’s role in technology-mediated learning environments has also raised questions about professional identity and pedagogical agency. Scholars argue that effective innovation depends on teachers’ ability to balance technological possibilities with pedagogical intent (Hennessy et al., 2022). Teachers who perceive technology as an instrument for empowerment rather than substitution tend to adopt more transformative practices, blending digital tools with inquiry-based and collaborative methods. Moreover, research highlights that innovation is a social process, influenced by peer collaboration, leadership support, and a school culture that values experimentation and reflection (Avidov-Ungar & Eshet-Alkakay, 2021). Thus, innovation is not an individual act of creativity alone, but a collective enterprise shaped by institutional ecosystems and the continuous exchange of pedagogical knowledge.

Furthermore, the rise of artificial intelligence (AI) and data-driven decision-making in education introduces both opportunities and ethical complexities for teachers. On one hand, AI technologies such as adaptive learning platforms and intelligent tutoring systems offer unprecedented opportunities for personalized instruction and formative assessment (Luckin, 2017). On the other hand, these systems require teachers to develop new competencies in data literacy, algorithmic transparency, and digital ethics (Holmes et al., 2021). Teachers must navigate the tension between automation and human judgment, ensuring that technological innovation reinforces rather than diminishes the humanistic dimensions of teaching. Therefore, this study not only explores how teachers integrate technology to enhance learning but also how they redefine their professional roles in an era where human and artificial intelligences increasingly coexist within the same educational ecosystem.

Literature review. The literature on technology integration and learner-centered practice reflects a plurality of perspectives that together illuminate why some teachers become genuine innovators while others remain facilitators constrained by context. Foundational frameworks such as Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK) position effective integration at the intersection of content, pedagogy, and technology, arguing that pedagogical reconceptualization rather than mere access is the critical lever for innovation (Mishra & Koehler, 2006). Empirical syntheses identify school- and system-level conditions (leadership, collaborative culture, continuous professional development) as decisive for sustained ICT impact, reminding scholars that contextual affordances mediate individual teacher agency (Voogt et al., 2013). Studies of teacher change further show that beliefs, self-efficacy, and knowledge interact with institutional culture to shape whether technology use advances learner-centered goals (Ertmer & Ottenbreit-Leftwich, 2010). Recent work on artificial intelligence and educational technologies emphasizes ethical design, data literacy, and the potential for adaptive tools to enable personalization while warning against

uncritical adoption that neglects local relevance and equity (Holmes, Bialik, & Fadel, 2019; Luckin, 2017). Regional and CIS-focused scholarship, including investigations from Uzbekistan, complements these global accounts by foregrounding language, curriculum fit, infrastructure constraints, and teacher preparation as decisive moderators of innovation in practice (Niyozov, 2023). Taken together, these lines of research suggest that transforming teachers from facilitators into innovators requires integrated attention to teacher knowledge frameworks, systemic supports, ethical-technical literacy, and culturally situated professional development rather than technology provision alone.

Methods. This study employs a comparative analytical research design that synthesizes and evaluates scholarly works on technology integration and learner-centered pedagogy from both global and regional perspectives. Rather than relying on primary data collection, the research systematically compares arguments, methodologies, and findings from peer-reviewed publications authored by leading education theorists and practitioners, including Jamol Jalolov, Wayne Holmes, Rose Luckin, and Punya Mishra. The analysis focuses on identifying convergences and divergences in how these scholars conceptualize teacher innovation, digital literacy, and pedagogical transformation in the 21st century. By examining the theoretical frameworks, contextual factors, and implementation strategies presented across studies, the research aims to construct a nuanced understanding of how technology reshapes teaching practices in diverse educational systems. This comparative approach enables the articulation of cross-contextual insights and the development of a synthesized perspective on the shift from teacher facilitation to innovation in technology-enhanced classrooms.

Conclusion. The transformation of the teacher’s role from facilitator to innovator stands at the heart of 21st-century education. Across global and regional scholarship, one consistent truth emerges: technology alone does not drive educational change teachers do. The comparative analysis presented in this study reveals that genuine innovation in teaching arises where digital competence intersects with pedagogical vision, institutional support, and reflective professional identity. Scholars such as Mishra and Koehler (2006) and Luckin (2017) collectively affirm that effective technology integration depends on teachers’ ability to reimagine the learning process, positioning students as active creators of knowledge rather than passive recipients.

Furthermore, the findings demonstrate that context profoundly shapes innovation. In technologically advanced systems, digital tools often serve as extensions of creative pedagogy, while in developing contexts, including the Commonwealth of Independent States, innovation frequently means overcoming infrastructural and cultural barriers to equitable access. Yet, within these constraints, educators exhibit remarkable adaptability and ingenuity, underscoring the universal potential of teacher agency. The future of education therefore lies not in replacing teachers with technology but in empowering them to leverage it with purpose and ethical discernment.

In addition, the evolving nature of digital pedagogy demands that teacher education programs fundamentally rethink how they prepare future educators for technological change. Pre-service and in-service training must move beyond technical proficiency to foster digital wisdom a critical capacity to use technology in ways that align with human values and educational ethics (Prensky, 2009). Teacher development should therefore emphasize reflective practice, collaborative learning communities, and exposure to global models of digital innovation. Research suggests that when teachers are actively engaged in designing and evaluating digital learning experiences, their sense of professional agency and ownership over innovation grows exponentially (Tondeur et al., 2017). In this way, the teacher becomes both a practitioner and a researcher, capable of shaping rather than merely responding to technological change.

Moreover, the implications of this study extend beyond pedagogy into the moral and cultural dimensions of education. As artificial intelligence, data analytics, and algorithmic systems become integral to schooling, teachers must act as ethical gatekeepers who ensure that technology enhances, rather than undermines, human dignity and equity (Selwyn, 2019). The rise of digital surveillance, bias in educational algorithms, and disparities in access underscores the urgency of equipping educators with the critical awareness to navigate these challenges responsibly. Therefore, cultivating the “innovator teacher” of the future means nurturing a professional who embodies not only digital fluency but also ethical resilience a teacher who can humanize technology and preserve the moral core of education in an increasingly automated world.

Ultimately, becoming an “innovative teacher” in the digital age requires more than mastering devices it demands cultivating a mindset of inquiry, collaboration, and lifelong learning. As schools continue to evolve into ecosystems of digital interaction, teachers must lead this evolution as designers of experiences, mediators of meaning, and champions of human creativity in a world increasingly shaped by artificial intelligence. The challenge, then, is not whether educators can adapt to technology, but whether educational

systems can evolve quickly enough to nurture and sustain the innovators who will define the classrooms of tomorrow.

References:

1. Ertmer, P. A., & Ottenbreit-Leftwich, A. T. (2010). Teacher technology change: How knowledge, confidence, beliefs, and culture intersect. *Journal of Research on Technology in Education, 42*(3), 255–284. https://doi.org/10.1080/15391523.2010.10782551
2. Fullan, M., & Langworthy, M. (2014). *A rich seam: How new pedagogies find deep learning.* Pearson.
3. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning.* Center for Curriculum Redesign.
4. Kafyulilo, A., Fisser, P., & Voogt, J. (2016). Factors affecting teachers’ continuation of technology use in teaching. *Education and Information Technologies, 21*(6), 1535–1554. https://doi.org/10.1007/s10639-015-9398-0
5. Knox, J. (2020). Artificial intelligence and education in China: Imaginary futures and institutional realities. *Learning, Media and Technology, 45*(3), 298–310. https://doi.org/10.1080/17439884.2020.1754236
6. Koehler, M. J., & Mishra, P. (2009). What is technological pedagogical content knowledge? *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education, 9*(1), 60–70.
7. Lim, C. P., & Khine, M. S. (2006). *Managing teachers’ barriers to ICT integration in Singapore schools.* Springer.
8. Luckin, R. (2017). Towards artificial intelligence-based assessment systems. *Nature, 550*(S7676), 518–520. https://doi.org/10.1038/550518a
9. Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. *Teachers College Record, 108*(6), 1017–1054. https://doi.org/10.1111/j.1467-9620.2006.00684.x
10. Niyozov, N. (2023). *AI-powered learning: Revolutionizing technical higher education in Uzbekistan. E3S Web of Conferences, 410,* 01092.
11. Selwyn, N. (2019). *Should robots replace teachers? AI and the future of education.* Polity Press.
12. Tondeur, J., van Braak, J., Ertmer, P., & Ottenbreit-Leftwich, A. (2017). Understanding the relationship between teachers’ pedagogical beliefs and technology use in education: A systematic review of qualitative evidence. *Educational Technology Research and Development, 65*(3), 555–575. https://doi.org/10.1007/s11423-016-9481-2
13. Voogt, J., Knezek, G., Cox, M., Knezek, D., & ten Brummelhuis, A. (2013). Under which conditions does ICT have a positive effect on teaching and learning? A call to action. *Journal of Computer Assisted Learning, 29*(1), 4–14. https://doi.org/10.1111/j.1365-2729.2011.00453.x

TALABALAR AKADEMIK MOBILLIGINI SHAKLLANTIRISHNING ASOSIY PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Yuldosheva Dildora Unarboy qizi,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
“Umumiy pedagogika” kafedrasi o’qituvchisi

Mazkur maqolada oliy ta’lim tizimida akademik mobillikning pedagogik va psixologik xususiyatlari tahlil qilingan. Akademik mobillik tushunchasi faqat talabaning boshqa oliy ta’lim muassasasida yoki xorijda o‘qishi bilan cheklanmasdan, balki ta’lim maqsadlari, mazmuni, metodlari va shakllarining yangilanishini ham o‘z ichiga olishi ta’kidlangan. Pedagogik jihatdan shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim modeli, moslashuvchan va modullashtirilgan o‘quv dasturlari, kredit-modul tizimi hamda innovatsion va interaktiv o‘qitish metodlarining ahamiyati ochib berilgan. Psixologik nuqtayi nazardan talabalar moslashuvchanligi, mustaqil o‘qish va o‘zini boshqarish ko‘nikmalari, emotsional barqarorlik, madaniyatlararo muloqot kompetensiyalari va ichki motivatsiyaning zarurligi asoslangan. Tadqiqotda akademik mobillik jarayonini samarali tashkil etishda pedagogik va psixologik integratsiyaning muhimligi ko‘rsatib o‘tilgan. Natijada, akademik mobillik talabalarni global ta’lim makonida intellektual, kasbiy va shaxsiy rivojlanishga tayyorlashda asosiy omil sifatida baholangan.

Kalit so‘zlar: *Mobillik, dastur, pedagogik xususiyatlar, psixologik xususiyatlar, ma’lumot, talab, o‘zgaruvchanlik, o‘zini o‘zi rivojlantirish, individuallashuv, mehnat bozori.*

MAIN PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF FORMING STUDENTS' ACADEMIC MOBILITY

This article analyzes the pedagogical and psychological characteristics of academic mobility in the higher education system. It is emphasized that the concept of academic mobility is not limited to a student's study in another higher education institution or abroad, but also includes the renewal of educational goals, content, methods and forms. From a pedagogical point of view, the importance of a person-oriented educational model, flexible and modularized curricula, a credit-module system, and innovative and interactive teaching methods is revealed. From a psychological point of view, the need for student flexibility, independent learning and self-management skills, emotional stability, intercultural communication competencies, and intrinsic motivation is based. The study shows the importance of pedagogical and psychological integration in the effective organization of the academic mobility process. As a result, academic mobility is assessed as a key factor in preparing students for intellectual, professional, and personal development in the global educational space.

Keywords: *Mobility, program, pedagogical features, psychological features, information, demand, variability, self-development, individualization, labor market.*

ОСНОВНЫЕ ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ АКАДЕМИЧЕСКОЙ МОБИЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

В данной статье анализируются педагогические и психологические особенности академической мобильности в системе высшего образования. Подчеркивается, что понятие академической мобильности не ограничивается обучением студента в другом вузе или за рубежом, а включает в себя обновление образовательных целей, содержания, методов и форм. С педагогической точки зрения раскрывается значение личностно-ориентированной модели образования, гибких и модульных учебных программ, кредитно-модульной системы, инновационных и интерактивных методов обучения. С психологической точки зрения обосновывается необходимость гибкости студентов, навыков самостоятельного обучения и самоуправления, эмоциональной устойчивости, компетенций межкультурного общения и внутренней мотивации. В исследовании показана важность педагогической и психологической интеграции в эффективной организации процесса академической мобильности. В результате академическая мобильность оценивается как ключевой фактор подготовки студентов к интеллектуальному, профессиональному и личностному развитию в мировом образовательном пространстве.

Ключевые слова: *Мобильность, программа, педагогические особенности, психологические особенности, информация, востребованность, вариативность, саморазвитие, индивидуализация, рынок труда.*

Kirish. Bugungi kunda oliy ta’lim tizimida akademik mobillik tushunchasi ta’lim jarayonining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda. Akademik mobillik faqatgina talabaning bir oliy ta’lim muassasasidan boshqasiga o‘tishi yoki chet elda o‘qishi bilan chegaralanib qolmay, balki ta’lim maqsadlari, mazmuni, metodlari va shakllarining tubdan yangilanishini ham talab etadi. Mazkur jarayonning asosida talabaning shaxsiy ehtiyojlari, qiziqishlari, mustaqil o‘rganish qobiliyati va madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish yotadi. Akademik mobillik talabaning nafaqat bilim va ko‘nikmalarini kengaytiradi, balki uning psixologik tayyorgarligini, mustaqil qaror qabul qilish layoqatini, global ta’lim maydonida erkin faoliyat yurita olish imkoniyatlarini ham kuchaytiradi. Shu sababli, akademik mobillikni pedagogik hamda psixologik nuqtayi nazardan chuqur o‘rganish va uni ta’lim jarayoniga tatbiq etish hozirgi davrda dolzarb masalalardan biridir.

Metodologiya. Maqolada akademik mobillikning pedagogik va psixologik xususiyatlarini tahlil qilishda tizimli va integrativ yondashuv qo‘llanildi. Pedagogik nuqtayi nazardan shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim modeli, moslashuvchan va modullashtirilgan o‘quv dasturlari, kredit-modul tizimi, interaktiv va kooperativ metodlar hamda innovatsion ta’lim texnologiyalari asosiy tahlil obyekti sifatida belgilandi. Psixologik jihatdan esa talabalar moslashuvchanligi, mustaqil o‘qish va o‘zini boshqarish ko‘nikmalari, emotsional barqarorligi, madaniyatlararo muloqot kompetensiyalari va ichki motivatsiya darajalari o‘rganildi. Metodologik asos sifatida taqqoslash, tahlil, umumlashtirish va integratsiya usullari qo‘llanib, akademik mobillik jarayonining o‘zaro bog‘liq pedagogik va psixologik komponentlari aniqlab berildi. Ushbu yondashuv akademik mobillikni nafaqat tashkiliy-texnologik, balki shaxsiy va psixologik jihatdan ham kompleks tarzda shakllantirish imkonini beradi.

Asosiy qism. Akademik mobillikning pedagogik xususiyatlari. Talabalarning akademik mobilligini shakllantirish, zamonaviy oliy ta’lim tizimining asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida, pedagogik jarayonning tubdan yangilanishini talab etadi. Akademik mobillik faqatgina talabalarni geografik joyidan ko‘chirish bilan cheklanmaydi, balki ta’limning maqsadlari, mazmuni, shakl va metodlarini zamonaviy talablar asosida qayta ko‘rib chiqishni zarur etadi. Quyida akademik mobillikni ta’minlovchi asosiy pedagogik xususiyatlar kengroq yoritiladi:

1. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim modeli. Akademik mobillik sharoitida shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim yondashuvi asosiy tamoyil sifatida qaraladi. Har bir talabaning individual ehtiyojlari, qiziqishlari, bilim darajasi va o‘rganish uslubi inobatga olinishi zarur. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim modelida talabalar o‘z ta’lim trayektoriyalarini mustaqil belgilaydi, bu esa ularning o‘z-o‘zini rivojlantirish, mustaqil ta’lim olish va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytiradi.Bu yondashuv talabalarni faqat bilim olishga emas, balki mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish va innovatsion echimlarni izlashga ham yo‘naltiradi. Pedagogik jarayonda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni qo‘llash akademik mobillikni muvaffaqiyatli tashkil etishning muhim omilidir.

2. Moslashuvchan va modullashtirilgan o‘quv dasturlari. Akademik mobillikni rivojlantirishda o‘quv dasturlarining moslashuvchan va modullashtirilgan shaklda tuzilishi zarur. Moslashuvchan dasturlar talabalarga o‘z qiziqishlariga mos ravishda fan va modullarni tanlash imkonini beradi. Modullashtirilgan tizim har bir o‘quv kursini mustaqil akademik birlik sifatida ko‘rib, ularning kredit hajmini aniqlash orqali, talabaning boshqa OTMda yoki chet elda o‘qishni davom ettirishini osonlashtiradi. Kredit-modul tizimi asosida tuzilgan modellar akademik natijalarni xalqaro darajada tan olish imkonini yaratadi. Shu tarzda, moslashuvchan o‘quv dasturlari talabalarni o‘z o‘quv rejalarini mustaqil va erkin shakllantirishga undaydi va akademik mobillik uchun qulay sharoit yaratadi.

3. Innovatsion ta’lim texnologiyalarining tatbiqi. Bugungi kunda akademik mobillikni rivojlantirishda raqamli ta’lim texnologiyalari muhim o‘rin tutadi: Learning Management Systems (LMS), Massive Open Online Courses (MOOC) kabi platformalar yordamida talabalar istalgan hududdan zamonaviy ta’lim resurslariga kirish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Virtual almashinuv dasturlari va masofaviy kurslar orqali geografik cheklovlarsiz bilim olish imkoniyati kengaymoqda. Innovatsion texnologiyalar ta’lim jarayonini interaktiv qiladi, ta’lim kontentini shaxsiylashtirish va moslashtirish imkonini beradi. Ta’lim texnologiyalarining tatbiqi akademik mobillikning global ta’lim makoniga integratsiyalashuvini jadallashtiradi.

4. Kooperativ va interaktiv o‘quv metodlari. Akademik mobillikni rivojlantirishda an’anaviy ta’lim uslublaridan ko‘ra ko‘proq interaktiv va kooperativ o‘qitish metodlariga urg‘u berilmoqda: Guruhlarda ishlash, loyihaviy ta’lim, muammoli vaziyatlarni hal etishga qaratilgan o‘qitish metodlari talabalarni faol fikrlashga va madaniyatlararo muhitda muvaffaqiyatli faoliyat ko‘rsatishga tayyorlaydi. Talabalar o‘zaro fikr almashadi, ijtimoiy va madaniy farqlarni hisobga olgan holda birgalikda qaror qabul qilish tajribasini orttiradilar. Bu metodlar orqali kommunikativ kompetensiyalar, jamoada ishlash qobiliyati va

madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalari shakllanadi. Shu tarzda, interaktiv va kooperativ metodlar akademik mobillikning ijtimoiy va madaniy tayyorgarlik asosini mustahkamlaydi.

5. Kreditlarning o‘zaro tan olinishini ta’minlovchi tizimlar. Talabalarning akademik mobilligini samarali tashkil etish uchun kredit-modul tizimining xalqaro standartlarga moslashuvi muhimdir: Kreditlarning o‘zaro tan olinishini ta’minlovchi tizimlar orqali talabalar boshqa OTMlarda yoki xorijda o‘qigan fanlarini va to‘plangan kreditlarini o‘z davlatidagi OTMda tan oldira oladi. O‘zbekiston oliy ta’lim tizimi ham kredit-modul tizimini joriy etish orqali xalqaro akademik mobillikni kengaytirish yo‘lida qadam tashlamoqda. Bu esa talabalarga ko‘proq moslashuvchanlik, o‘z ta’lim trayektoriyasini mustaqil tanlash va o‘qishni istalgan nuqtada davom ettirish imkonini beradi.

Talabaning bir oliy ta’lim muassasasidan boshqasiga o‘tish imkoniyatini yaratish uchun u egallagan bilim va ko‘nikmalarning rasmiy ravishda tan olinishi shartdir. Boshqacha aytganda, tan olishsiz mobillik amaliy jihatdan amalga oshmaydi. Aksincha, aynan akademik mobillikning mavjudligi tan olish mexanizmlarini joriy etish zaruratini yuzaga keltiradi. Shu bois, bu ikki tushuncha o‘zaro bog‘liq va biri ikkinchisiz to‘liq funksional bo‘la olmaydi. Akademik mobillikning psixologik xususiyatlari. Akademik mobillik — bu talabani boshqa ta’lim va madaniy muhitlarga olib kiruvchi murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, nafaqat bilim va ko‘nikmalarni kengaytiradi, balki uning psixologik rivojlanishiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Talabaning akademik mobillik tajribasidan muvaffaqiyatli chiqishi, ko‘p jihatdan, uning psixologik tayyorgarligi, moslashuvchanligi va shaxsiy xususiyatlariga bog‘liq. Shu sababli, akademik mobillikni shakllantirish jarayonida psixologik omillarni chuqur o‘rganish va hisobga olish ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylangan.

Akademik mobillikdagi asosiy psixologik xususiyatlar quyidagilardan iborat:

1. Moslashuvchanlik va adaptatsiya layoqati. Akademik mobillik doirasida talaba yangi o‘quv va madaniy muhitga moslashish zarurati bilan duch keladi. Adaptatsiya — bu shaxsning yangi shart-sharoitlarga moslashish jarayoni bo‘lib, akademik mobillikda bu ko‘nikma talabaning psixologik chidamliligini va stressga qarshi turish qobiliyatini belgilaydi. Moslashuvchan talabalar yangi akademik talablar, o‘qitish metodikasi, ijtimoiy va madaniy farqlarni qabul qilishga tezroq tayyor bo‘ladilar. Akademik muvaffaqiyat hamda psixologik barqarorlik ko‘p hollarda adaptatsiya qobiliyatining darajasiga bog‘liq bo‘ladi. Shu bois, talabalarni mobillik dasturlariga tayyorlash jarayonida ularning moslashuvchanlik va adaptatsion resurslarini rivojlantirish zarur.

2. Mustaqil o‘qish va o‘zini boshqarish ko‘nikmalari. Akademik mobillik talabaning mustaqil ta’lim olish qobiliyatini rivojlantirish uchun qulay imkoniyat yaratadi: Talaba o‘z o‘qish jarayonini mustaqil ravishda tashkil qilishi, o‘z ta’lim faoliyatini rejalashtirishi va boshqarishi kerak. Metakognitiv ko‘nikmalar (o‘z o‘quv faoliyatini anglash, baholash va boshqarish) mustaqil o‘rganish jarayonining asosi hisoblanadi. Resurslarni to‘g‘ri boshqarish, vaqtni samarali taqsimlash va o‘z maqsadlariga erishish uchun harakat qilish qobiliyati akademik mobillikda muvaffaqiyat kalitidir. Talabalarni mustaqil o‘rganish va o‘zini boshqarish kompetensiyalariga tayyorlash, ularning mobillik dasturlarida muvaffaqiyatli ishtirok etishini ta’minlaydi.

3. Emotsional barqarorlik. Yangi akademik va madaniy muhitga o‘tish jarayonida talabalar ko‘plab emotsional sinovlarga duch keladi: Stress, sog‘inch, nostandart vaziyatlarga moslashish zarurati, muloqotdagi qiyinchiliklar — bularning barchasi emotsional barqarorlikni talab etadi. Emotsional barqarorlik — bu shaxsning hissiy muvozanatini saqlab qolish, noaniqlik va stress holatida konstruktiv harakat qila olish qobiliyatidir. Akademik mobillik doirasida emotsional barqaror talabalar muammolarga ijobiy munosabatda bo‘lib, o‘z maqsadlariga qat’iyat bilan intiladilar. Tayyorlov jarayonida talabalarni stressni boshqarish texnikalariga va emotsional intellekt ko‘nikmalariga o‘rgatish zarur.

4. Kommunikativ va madaniyatlararo kompetensiyalar. Akademik mobillikda talaba turli madaniyat va jamiyat vakillari bilan muloqot qilish, hamkorlikda ishlash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Samarali kommunikatsiya ko‘nikmalari talabadan faol tinglash, aniq va ravon fikr bildirish, turli ijtimoiy va madaniy kontekstlarda mos ravishda harakat qilish qobiliyatini talab etadi. Madaniyatlararo kompetensiya — bu boshqa madaniyat vakillarining qadriyatlari va an’analarini tushunish va hurmat qilish, madaniy farqlarga moslashish qobiliyatidir. Akademik mobillik jarayonida madaniyatlararo kommunikatsiya ko‘nikmalariga ega talabalar yangi jamiyatga tezroq moslashadilar va ilmiy-iqtisodiy hamkorlikda faol ishtirok etadilar. Shu sababli, talabalarni madaniyatlararo muloqot va ijtimoiy integratsiya texnikalariga o‘rgatish dolzarbdir.

5. Ichki motivatsiya va o‘z-o‘zini rivojlantirishga tayyorlik. Talabaning akademik mobillik tajribasidan maksimal darajada foydalana olishi uchun uning ichki motivatsiyasi kuchli bo‘lishi kerak: Ichki motivatsiyaga ega bo‘lgan talaba bilim olishni o‘zining shaxsiy ehtiyoji va rivojlanish vositasi sifatida qabul qiladi. Aniq maqsadlar belgilash, o‘zini rivojlantirish uchun muntazam harakat qilish, o‘z ustida ishlash akademik mobillik tajribasining samaradorligini belgilovchi asosiy omillardir. Faoliyatga yo‘naltirilgan talabalar nafaqat o‘qish jarayonida, balki yangi sharoitlarda ijtimoiy va kasbiy jihatdan ham muvaffaqiyat

qozonadilar. Shu bois, talabalarda ichki motivatsiyani shakllantirish va maqsadga yo‘naltirilganlikni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish kerak.

Talabalarning akademik mobilligini shakllantirishda psixologik tayyorgarlik hal qiluvchi ahamiyatga ega. Moslashuvchanlik, mustaqil o‘qish va boshqaruv, emotsional barqarorlik, madaniyatlararo kommunikatsiya va kuchli ichki motivatsiya kabi psixologik xususiyatlar talabalarni global ta’lim makonida muvaffaqiyat qozonishiga tayyorlaydi. Shu sababli, akademik mobillik dasturlarini tashkil etishda talabalarni har tomonlama — intellektual, shaxsiy va psixologik jihatdan tayyorlash majburiy hisoblanadi.

Pedagogik va psixologik integratsiyaning zarurati. Akademik mobillikni samarali shakllantirish va rivojlantirish zamonaviy oliy ta’lim tizimida shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarning uyg‘un rivojlanishini talab etadi. Talabalarni boshqa ta’lim va madaniy muhitlarga moslashtirishda pedagogik hamda psixologik yondashuvlarning bir-birini to‘ldiruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi xususiyatga ega bo‘lishi zarur. Pedagogik-psixologik integratsiya akademik mobillikni nafaqat tashkiliy va o‘quv nuqtayi nazaridan, balki shaxsiy, emotsional va ijtimoiy rivojlanish jihatidan ham kompleks qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi.

Xulosa. Akademik mobillik talabaning zamonaviy ta’lim jarayonida intellektual, kasbiy va shaxsiy rivojlanishining asosiy omillaridan biridir. Pedagogik jihatdan shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim modeli, moslashuvchan dasturlar va kredit-modul tizimi uning muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta’minlaydi. Psixologik nuqtayi nazardan esa moslashuvchanlik, emotsional barqarorlik, mustaqil o‘qish va madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalari hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Akademik mobillikni shakllantirish jarayonida pedagogik va psixologik integratsiya muhim ahamiyatga ega bo‘lib, talabalarni global ta’lim maydonida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga tayyorlaydi. Shu bois, oliy ta’lim tizimida akademik mobillikni kengaytirish, uni pedagogik va psixologik jihatdan puxta qo‘llab-quvvatlash, zamonaviy ta’limning ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Adabiyotlar:

1. Usarboyeva D. Talabalarning akademik mobilligini shakllantirish mexanizmlari //Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар. – 2024. – Т. 1. – №. 1. – С. 74-77.

2. Ximmataliyev D. O., Usarboyeva D. U. Talabalarning akademik mobilligini shakllantirish mexanizmlarini rivojlantirish //Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў. – 2024. – Т. 1. – №. 1. – С. 154-158.

3. Usarboyeva D. Ta'lim jarayonini tashkil etishda innovatsion ta'lim metodlarining ahamiyati //Current Issues of Bio Economics and Digitalization in the Sustainable Development of Regions (Germany). – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 184-187.

4. Usarboeva D. Development of the mechanism for forming academic mobility of students //Бюллетень педагогов нового Узбекистана. – 2024. – Т. 2. – №. 8. – С. 40-43.

5. Khimmataliev D., Abdurakhmanova D., Usarboeva D. Advanced foreign experiences in organizing student independent education //Science and innovation. – 2023. – Т. 2. – №. B10. – С. 272-277.

6. Musurmonov R. et al. Zamonaviy ta’lim metodlari–ta’lim samaradorligi kafolati //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. Special Issue 20. – С. 181-188.

7. Usarboyeva D. The importance of innovative educational methods in organizing the educational process //Current Issues of Bio Economics and Digitalization in the Sustainable Development of Regions (Germany). – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 184-187.

BO‘LAJAK TEXNOLOGIYA FANI O‘QITUVCHILARINI KASBIY FAOLIYATIGA TAYYORLASHDA KREATIV KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH TIZIMINING PEDAGOGIK ZARURATI

Avazov G‘oyibnazar Berdiyevich,
Termiz davlat pedagogika instituti
Texnologiya va geografiya kafedrasi o'qituvchisi
goyibnazaravazov@gmail.com

Zamonaviy ta'lim tizimida kreativlik va innovatsion fikrlash qobiliyatlari o‘qituvchilarning kasbiy faoliyatida muhim ahamiyatga ega. Bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilari, ayniqsa, o‘z o‘quvchilarini zamonaviy texnologiyalar bilan tanishtirish va ularni innovatsion fikrlashga o‘rgatishda kreativ kompetentlikka ega bo‘lishlari zarur. Ushbu maqolada bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatiga tayyorlashda kreativ kompetentlikni rivojlantirish tizimining pedagogik zarurati haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: *texnologiya, pedagogik mahorat, innovatsion yechimlar, innovatsion fikrlash, kreativ kompetentlik, zamonaviy ta’lim tizimi, kreativ fikrlash.*

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ СИСТЕМЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ ПРИ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ТЕХНОЛОГИЙ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В современной системе образования в профессиональной деятельности педагогов важное значение приобретают творческие способности и нестандартное мышление. Будущие учителя технологий должны обладать творческой компетентностью, особенно в том, чтобы знакомить своих учеников с современными технологиями и учить их инновационному мышлению. В данной статье говорится о педагогической необходимости системы развития творческой компетентности при подготовке будущих учителей технологии к профессиональной деятельности.

Ключевые слова: *технологии, педагогическое мастерство, инновационные решения, инновационное мышление, творческая компетентность, современная система образования, креативное мышление.*

PEDAGOGICAL NEED FOR A CREATIVE COMPETENCE DEVELOPMENT SYSTEM IN PREPARING FUTURE TECHNOLOGY TEACHERS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY

In the modern education system, creativity and innovative thinking skills are important in the professional activity of teachers. Future technology teachers need to have creative competence, especially in introducing their students to modern technologies and teaching them to think innovatively. This article talks about the pedagogical necessity of the creative competence development system in the preparation of future technology teachers for their professional activities.

Key words: *technology, pedagogical skill, innovative solutions, innovative thinking, creative competence, modern education system, creative thinking.*

Kirish. Kreativ kompetentlik – bu shaxsning yangi g‘oyalarni ishlab chiqish, muammolarni hal qilish va innovatsion yechimlar topish qobiliyatidir. Bu kompetentlik o‘qituvchilarning o‘z kasbiy faoliyatida yangi metod va texnologiyalarni qo‘llash, o‘quv jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etish imkonini beradi. Kreativ kompetentlik o‘qituvchilarning o‘z bilim va ko‘nikmalarini doimiy ravishda yangilab borishlariga, shuningdek, o‘quvchilarning qiziqish va ehtiyojlarini inobatga olishlariga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Zamonaviy ta'lim tizimida kreativ kompetentlikni rivojlantirish pedagogik zaruratga aylangan. Texnologiya fani o‘qituvchilari o‘z o‘quvchilarini zamonaviy texnologiyalar bilan tanishtirishda kreativ yondashuvlarni qo‘llashlari zarur. Bu, o‘z navbatida, o‘quvchilarning texnologiyalarga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va ularni innovatsion fikrlashga o‘rgatadi. O‘qituvchilar kreativ kompetentlikka ega bo‘lishlari orqali o‘quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali tashkil etishlari mumkin. Kreativ kompetentlik o‘qituvchilarning o‘z kasbiy faoliyatida muammolarni hal qilish qobiliyatini oshiradi. O‘qituvchilar ko‘pincha dars jarayonida turli xil muammolarga duch keladilar. Kreativ fikrlash orqali ular bu muammolarni yangi yondashuvlar bilan hal qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Bu esa o‘quvchilarga ham o‘z muammolarini hal qilishda yordam beradi va ularning muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Kreativ kompetentlik o‘qituvchilarning o‘zaro hamkorlik va jamoaviy ish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Zamonaviy ta'lim tizimida o‘qituvchilar o‘rtasida hamkorlik va tajriba almashish muhim ahamiyatga ega. Kreativ fikrlash orqali o‘qituvchilar bir-birlaridan yangi g‘oyalar va metodlarni o‘rganishlari, o‘z tajribalarini baham ko‘rishlari mumkin. Bu esa o‘z navbatida, o‘quv jarayonini yanada samarali tashkil etishga yordam beradi. Bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatiga tayyorlashda kreativ kompetentlikni rivojlantirish tizimi bir nechta asosiy komponentlardan iborat. O‘qituvchilarni kreativ fikrlashga o‘rgatish uchun maxsus treninglar va seminarlar tashkil etish zarur. Bu treninglar davomida o‘qituvchilar yangi metod va texnologiyalarni o‘rganishlari, shuningdek, kreativ fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishlari mumkin. O‘qituvchilarni o‘zaro hamkorlik va tajriba almashish uchun platformalar yaratish muhimdir. O‘qituvchilar o‘rtasida tajriba almashish, yangi g‘oyalar va metodlarni o‘rganish uchun onlayn va oflayn platformalar tashkil etish zarur. Bu platformalar o‘qituvchilarga o‘z bilim va ko‘nikmalarini oshirish imkonini beradi. O‘quv jarayonida kreativ kompetentlikni rivojlantirish uchun o‘quvchilarga innovatsion loyihalar va tadbirlar tashkil etish zarur. O‘quvchilar o‘z g‘oyalarini amalga oshirish, muammolarni hal qilish va yangi yechimlar topish imkoniyatiga ega bo‘lishlari kerak. Bu esa ularning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.[6]

Muhokama va natijalar. Bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatiga tayyorlashda kreativ kompetentlikni rivojlantirish tizimi pedagogik zaruratdir. Bu tizim o‘qituvchilarning kreativ fikrlash qobiliyatini oshirish, o‘quv jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etish, shuningdek, o‘quvchilarning innovatsion fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. O‘qituvchilar kreativ kompetentlikka ega bo‘lishlari orqali o‘z kasbiy faoliyatlarini yanada samarali amalga oshirishlari mumkin. Shu bilan birga, kreativ kompetentlikni rivojlantirish tizimi o‘qituvchilarning o‘zaro hamkorlik va tajriba almashish imkoniyatlarini oshiradi, bu esa ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi. Natijada, bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilari o‘z o‘quvchilarini zamonaviy texnologiyalar bilan tanishtirishda va ularni innovatsion fikrlashga o‘rgatishda muvaffaqiyatga erishadilar. Kreativ kompetentlikni rivojlantirish tizimi, shuningdek, o‘qituvchilarning o‘z bilim va ko‘nikmalarini doimiy ravishda yangilab borishlariga yordam beradi. Bu esa o‘z navbatida, o‘quvchilarning ta'lim olish jarayonida muvaffaqiyatga erishishlariga imkon yaratadi.[1]

Bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatiga tayyorlashda kreativ kompetentlikni rivojlantirish tizimining pedagogik zarurati haqida statistik tahlil quyidagi asosiy jihatlarni o‘z ichiga oladi. Kreativ kompetentlik ta'lim jarayonida o‘qituvchilarning innovatsion fikrlash qobiliyatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchilar o‘z o‘quvchilarini zamonaviy texnologiyalar bilan tanishtirishda, ularni muammolarni hal qilishga o‘rgatishda va yangi g‘oyalarni ishlab chiqishda kreativ yondashuvlarni qo‘llashlari zarur. O‘qituvchilarning kreativ kompetentligi o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi va o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi. O‘qituvchilarning kreativ kompetentligini baholash uchun turli metodlar va vositalar qo‘llaniladi. O‘qituvchilarni kreativ fikrlash qobiliyatini baholashda anketalar, intervyular va kuzatuvlar o‘tkaziladi. Ushbu tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchilarning kreativ kompetentligi o‘quv jarayonida ularning muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. O‘qituvchilar o‘z kreativ qobiliyatlarini rivojlantirgan sari, o‘quvchilarning ta'lim olish jarayonidagi muvaffaqiyati ham oshadi. Kreativ kompetentlikni rivojlantirish tizimining samaradorligini baholash uchun o‘qituvchilarning o‘quv jarayonida qo‘llagan metod va yondashuvlari tahlil qilinadi. [3]

O‘qituvchilar tomonidan qo‘llaniladigan innovatsion metodlar, masalan, loyiha asosida o‘qitish, guruhli ishlar va interaktiv darslar, o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi va ularning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Statistik tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, bunday metodlarni qo‘llagan o‘qituvchilar o‘quvchilarning muvaffaqiyatini sezilarli darajada oshiradilar. Kreativ kompetentlikni rivojlantirish tizimi o‘quvchilarning o‘z g‘oyalarini amalga oshirish, muammolarni hal qilish va yangi yechimlar topish imkoniyatlarini oshiradi. O‘quvchilarga innovatsion loyihalar va tadbirlar tashkil etish orqali ularning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish mumkin. Statistik tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, bunday tadbirlar o‘quvchilarning o‘z-o‘zini ifoda etish qobiliyatini oshiradi va ularning ta'lim olish jarayonidagi muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Kreativ kompetentlikni rivojlantirish tizimi bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatiga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchilarning kreativ fikrlash qobiliyatini oshirish, o‘quv jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etish, shuningdek, o‘quvchilarning innovatsion fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Statistik tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, kreativ kompetentlikni rivojlantirish ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi va o‘quvchilarning muvaffaqiyatini ta'minlaydi.[5]

Bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatiga tayyorlashda kreativ kompetentlikni rivojlantirish tizimining pedagogik zarurati kelajakda bir qator istiqbollarni taqdim etadi. Kelajakda ta'lim jarayonida innovatsion metodlar va texnologiyalarni qo‘llash orqali o‘qituvchilarning kreativ kompetentligini

oshirish mumkin. Loyiha asosida o‘qitish, muammoli o‘qitish va interaktiv metodlar orqali o‘quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi. Texnologiya fani o‘qituvchilarini tayyorlashda boshqa fanlar bilan integratsiya qilish, san'at, matematika va tabiiy fanlar bilan birgalikda o‘qitish orqali kreativlikni oshirish mumkin. Bu o‘qituvchilarga kengroq fikrlash va ijodiy yechimlar topish imkonini beradi. Raqamli texnologiyalar va onlayn platformalardan foydalanish orqali o‘qituvchilarning kreativ kompetentligini rivojlantirish. Virtual va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalaridan foydalanish orqali o‘quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilish mumkin. O‘qituvchilarni kreativ kompetentlikni rivojlantirish bo‘yicha doimiy ravishda malaka oshirish dasturlari bilan ta'minlash. Bu, o‘qituvchilarning zamonaviy pedagogik yondashuvlar va innovatsion metodlar bilan tanishishiga yordam beradi. Ta'lim muassasalarida kreativ muhit yaratish, o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasida ijodiy fikr almashish, hamkorlik va tajriba almashish imkoniyatlarini oshirish. Bu, o‘qituvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. O‘quv dasturlarini zamonaviy talablar va bozor ehtiyojlariga mos ravishda yangilash. Bu, o‘qituvchilarning kreativ kompetentligini oshirishga yordam beradi va ularni kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatli bo‘lishlariga ko‘maklashadi. O‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rag‘batlantirish va qo‘llab-quvvatlash orqali o‘qituvchilarning kreativ kompetentligini rivojlantirish.[6]

Bu, o‘quvchilarning o‘z fikrlarini erkin ifoda etishlariga va yangi g‘oyalarni ishlab chiqishlariga yordam beradi. Ushbu istiqbollar bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilarini tayyorlashda kreativ kompetentlikni rivojlantirish tizimini yanada samarali qilishga yordam beradi va ta'lim jarayonini zamonaviy talablar darajasida olib borishga imkon yaratadi.[10]

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatiga tayyorlashda kreativ kompetentlikni rivojlantirish tizimi ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish va o‘quvchilarning innovatsion fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchilar kreativ fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali o‘z o‘quvchilariga zamonaviy texnologiyalarni o‘rgatishda muvaffaqiyatga erishadilar va ularni kelajakda muvaffaqiyatli mutaxassislar sifatida tayyorlashga yordam beradilar.

Adabiyotlar:

1. Abdurazakov, A. (2020). "Ta'limda kreativlik va innovatsion yondashuvlar." O‘zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi.

2. Isroilov, I. (2019). "O‘qituvchilarning kreativ kompetentligini rivojlantirish." O‘zbekiston Milliy Universiteti.

3. Karimov, S. (2021). "Zamonaviy ta'limda kreativ fikrlash." Ta'lim va innovatsiyalar jurnali, 3(2), 45-50.

4. Murodov, B. (2022). "Texnologiya fani o‘qituvchilarini tayyorlashda kreativlik." O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta'lim vazirligi.

5. Qodirov, R. (2020). "Kreativ kompetentlik va uning ta'lim jarayonidagi o‘rni." Pedagogika va psixologiya jurnali, 4(1), 12-18.

6. Rahimov, D. (2021). "Innovatsion ta'lim metodlari va kreativ fikrlash." Ta'lim va taraqqiyot, 5(3), 67-72.

7. Tashkent, M. (2018). "O‘qituvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish." O‘zbekiston ta'limi va fanida innovatsiyalar, 2(4), 34-39.

8. Xolmatov, A. (2023). "Kreativ fikrlash va pedagogik yondashuvlar." Oliy ta'lim tizimida innovatsiyalar, 1(1), 22-27.

9. Yusupov, E. (2022). "Ta'limda kreativlikni oshirishning zamonaviy usullari." Ta'lim va ilm-fan, 6(2), 55-60.

10. Zokirov, F. (2020). "Kreativ kompetentlikni rivojlantirish: nazariya va amaliyot." O‘zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi, Ta'lim ilmiy-tadqiqot instituti.

EKSPERIMENTAL FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISHDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV: MILLIY VA XORIJIY TAJRIBALAR ASOSIDA

Bakirov Eldorbek Valijon o‘g‘li,
Farg‘ona davlat texnika universiteti Fizika kafedrasi assistenti

Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv asosida eksperimental (tajriba-sinov) faoliyatni rivojlantirishning nazariy asoslari, milliy va xorijiy tajribalar tahlili asosida ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot doirasida O‘zbekiston ta’lim tizimida mavjud muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqolada Finlyandiya, Germaniya, Yaponiya kabi mamlakatlarning ilg‘or tajribalari tahlil qilinib, ularni lokal sharoitga moslashtirish imkoniyatlari ko‘rsatib berilgan. Kompetensiyalarni shakllantirishda eksperimentlarning o‘rni, o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish, mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish kabi jihatlar asosiy e’tiborga olingan. Tadqiqot natijalari eksperimental faoliyatni ta’lim jarayonining ajralmas qismi sifatida samarali joriy etish zarurligini asoslaydi va kompetensiyaviy ta’limga o‘tishda metodik hamda didaktik takomillashtirish yo‘nalishlarini belgilaydi.

Kalit so‘zlar: *kompetensiyaviy yondashuv, eksperimental faoliyat, innovatsion ta’lim, amaliy ko‘nikma, xalqaro tajriba, nazariya va amaliyot integratsiyasi, formativ baholash, o‘quvchi faolligi, pedagogik metodika, ta’lim samaradorligi.*

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В РАЗВИТИИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: НА ОСНОВЕ НАЦИОНАЛЬНОГО И ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА

В данной статье рассматриваются теоретические основы развития экспериментальной (опытно-исследовательской) деятельности в современной системе образования на основе компетентностного подхода, а также проводится анализ национального и зарубежного опыта. В рамках исследования выявлены существующие проблемы в системе образования Узбекистана и предложены практические рекомендации по их устранению. Проанализированы передовые практики таких стран, как Финляндия, Германия и Япония, и представлены возможности их адаптации к местным условиям. Особое внимание уделено роли экспериментов в формировании ключевых компетенций, развитию практических навыков учащихся, самостоятельному мышлению и принятию решений в проблемных ситуациях. Результаты исследования обосновывают необходимость эффективного внедрения экспериментальной деятельности как неотъемлемой части образовательного процесса и определяют направления методического и дидактического совершенствования в условиях перехода к компетентностному обучению.

Ключевые слова: *компетентностный подход, экспериментальная деятельность, инновационное образование, практические навыки, международный опыт, интеграция теории и практики, формативное оценивание, активность учащихся, педагогическая методика, эффективность образования.*

COMPETENCY-BASED APPROACH TO THE DEVELOPMENT OF EXPERIMENTAL ACTIVITIES: BASED ON NATIONAL AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

This article explores the theoretical foundations of developing experimental (research-based) activities in modern education through a competency-based approach, analyzing both national and international experiences. The study identifies existing challenges in Uzbekistan's educational system and proposes practical solutions to address them. It examines advanced practices from countries such as Finland, Germany, and Japan, highlighting their potential for adaptation to local contexts. The article emphasizes the role of experimental learning in developing key competencies, including practical skills, independent thinking, and decision-making in problem-based situations. The findings support the effective integration of experimental activities as an essential part of the educational process and outline methodological and didactic strategies for enhancing competency-based education.

Keywords: *competency-based approach, experimental activity, innovative education, practical skills, international experience, integration of theory and practice, formative assessment, student engagement, pedagogical methodology, educational effectiveness.*

Kirish. Bugungi kun ta’lim tizimida innovatsion fikrlovchi, muammoni mustaqil hal eta oladigan, amaliy faoliyatda ilg‘or texnologiyalarni qo‘llay oladigan kadrlarni tayyorlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ta’lim jarayonida eksperimental (tajriba-sinov) faoliyatni shakllantirish va rivojlantirish bugungi kunda global miqyosda ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lib bormoqda. Bu faoliyatni samarali tashkil etishda kompetensiyaviy yondashuv muhim o‘rin tutadi. Chunki u o‘quvchilarning nafaqat bilim darajasini, balki ularning ko‘nikma va malakalarini, hayotiy vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish, tanqidiy fikrlash, tajriba o‘tkazish, natijalarni tahlil qilish va qo‘llash kabi ko‘nikmalarini ham shakllantirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda ko‘plab rivojlangan davlatlar ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv asosida eksperimental faoliyatni yo‘lga qo‘yish orqali o‘quvchilarning amaliy tayyorgarligini kuchaytirishga erishmoqda. Xususan, Finlyandiya, Germaniya, Yaponiya kabi mamlakatlar tajribasi buni yaqqol ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda ta’limda kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish va eksperimental metodlarni rivojlantirish bo‘yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Eksperimental faoliyatni rivojlantirishda kompetensiyaviy yondashuvning nazariy asoslarini tahlil qilish, milliy va xorijiy tajribalarni solishtirish, samarali yondashuvlarni aniqlash va amaliyotga tatbiq etish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi. Ushbu maqola aynan shu yo‘nalishda olib borilayotgan ishlarni chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, zamonaviy ta’limda kompetensiyalar asosida eksperimental faoliyatni rivojlantirish bo‘yicha taklif va tavsiyalarni ilgari surishga xizmat qiladi.

XXI asrda global iqtisodiyot, texnologik taraqqiyot va ijtimoiy o‘zgarishlar ta’limdan talab qilinayotgan natijalarni tubdan qayta ifodalay boshladi. O‘quvchining faqat nazariy bilimga ega bo‘lishi emas, balki, amaliy ko‘nikma, muammolarga moslashuvchanlik, tanqidiy fikrlash hamda ijodiy va mustaqil faoliyat yurita olish kabi kompetensiyalarni shakllantirish ta’lim jarayoning xalqaro me’yoriga aylandi. Masalan, “Theory and Practice of Competency-Based Approach in Education” maqolasida ta’kidlanishicha, iqtisodiy o‘zgarishlar va global mehnat bozori talablarining o‘sishi natijasida bakalavr bosqichida tayyorlanayotgan mutaxassislar faqat bilim egasi emas, balki o‘zaro moslashuvchan, doimiy o‘rganishga tayyor bo‘lgan shaxs sifatida shakllanishi kerak. Shuningdek, “Implementing Competency-Based Education Through the Personalized Monitoring of Primary Students’ Progress and Assessment” tadqiqotida aytilishicha kompetensiyaviy ta’limning nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarni birlashtirish, talabalarda o‘zini baholash, monitoring qilish va shaxsiy rivojlanish imkoniyatini yaratish kabi jihatlari e’tiborga olinadi. Bu yondashuv ta’lim jarayonini statik va passiv holatdan dinamik, interaktiv va individual yo‘naltirilgan faoliyatga o‘tkazadi.

Eksperimental faoliyatni rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining eng muhim yo‘nalishlaridan biridir, chunki bu yondashuv o‘quvchilarning nazariy bilimlarini amaliyot bilan bog‘lash, mustaqil fikrlash, muammoni hal qilish, tajriba asosida xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ayniqsa, tabiiy fanlar, texnika va texnologiyalarga oid yo‘nalishlarda eksperimentlar orqali o‘rgatish o‘quvchilarda qiziqish uyg‘otadi, ilmiy-tadqiqotga bo‘lgan intilishni oshiradi hamda kasbiy tayyorgarlikni kuchaytiradi. Shu sababli eksperimental faoliyatni rivojlantirish ta’lim samaradorligini oshirish va xalqaro standartlarga mos raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Amaldagi ta’lim tizimida eksperimental yondashuv va kompetensiyaviy yondashuvning integratsiyasi jarayonida bir qator muammolar kuzatilmoqda. 1-jadvalda ushbu muammolarning asosiylarini tahlil qilgan holda keltiramiz. Bu tahlillar kuzatuvlarimiz natijasida hosim bo’lgan xulosalarimiz xisoblanadi.

1-jadval.

t/r	Asosiy muammolar sifatida	Aniqlanishi va oqibatlari haqida
1	Nazariy va amaliy tafovut	Ko‘plab ta’lim muassasalarida kompetensiyaviy yondashuv deklarativ tarzda qabul qilingan bo‘lsa-da, amalda o‘quv jarayoni hanuz an’anaviy, nazariyaga asoslangan shaklda olib borilmoqda. Eksperimental yondashuvga yetarlicha e’tibor berilmaydi, natijada o‘quvchilarda amaliy ko‘nikmalar yetarlicha shakllanmaydi.
2	Laboratoriya va texnik jihozlarning yetishmasligi	Eksperimentlar o‘tkazish uchun zarur bo‘lgan moddiy-texnik baza (laboratoriya jihozlari, zamonaviy asbob-uskunalar, maxsus dasturlar) ko‘plab ta’lim muassasalarida yetarli emas. Bu esa eksperimental faoliyatni to‘laqonli amalga oshirish imkonini cheklaydi.
3	O‘qituvchilarning malaka muammolari	Kompetensiyaviy va eksperimental yondashuvni uyg‘unlashtirish uchun o‘qituvchilardan yuqori darajadagi kasbiy mahorat, yangicha pedagogik yondashuvlarni bilish va ulardan foydalanish talab

		etiladi. Afsuski, ayrim o‘qituvchilarda bu boradagi bilim va ko‘nikmalar yetarli emas.
4	Dars jarayonining ortiqcha yuklanishi	O‘quv rejalari va dasturlarida eksperimentlarga ajratilgan vaqt qisqaligi yoki umuman yo‘qligi sababli o‘qituvchilar nazariy materiallarni yetkazishga ko‘proq vaqt ajratadi, bu esa eksperimental yondashuvni cheklaydi.
5	Baholash tizimining mos emasligi	Amaldagi baholash tizimi ko‘pincha bilimga yo‘naltirilgan bo‘lib, o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalari va real hayotiy vaziyatlardagi kompetensiyalarini to‘liq baholay olmaydi. Bu holat kompetensiyaviy yondashuvning samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.
6	Integratsiyalashgan metodikalarning yetishmasligi	Eksperimental va kompetensiyaviy yondashuvlarni integratsiyalash uchun metodik materiallar, didaktik qo‘llanmalar va innovatsion dars ishlanmalari yetarli emas yoki ular hali keng miqyosda amaliyotga joriy qilinmagan.

Endi, ushbu aniqlangan muammo va kamchiliklar uchun tadqiqotimiz doirasida yechim taklifi ham mavjud bo‘lib, bu takliflar yechimi u qadar murakkab emasligi bilan sifatlanadi. (2-jadval)

Band	Taklif etilgan yechim, uslub va yondashuvlar
1-jadva 1-band	- O‘quv dasturlarini qayta ko‘rib chiqish orqali nazariy va amaliy mashg‘ulotlar o‘rtasida muvozanatni ta’minlash. - O‘quv jarayoniga faol ta’lim metodlarini (STEAM, loyiha asosida o‘qitish, muammoli vaziyatlar orqali o‘rganish) integratsiya qilish. - Har bir mavzudan so‘ng amaliy eksperimentlar va loyihalar orqali bilimni mustahkamlash tizimini joriy etish.
1-jadva 2-band	- Ta’lim muassasalarini zamonaviy laboratoriyalar, eksperimentlar uchun zarur vositalar va texnik qurilmalar bilan bosqichma-bosqich ta’minlash. - Raqamli platformalar, simulyatorlar va virtual laboratoriyalar orqali eksperimental tajribalarni masofaviy shaklda tashkil etish imkoniyatlaridan foydalanish. - Davlat-xususiy sheriklik asosida texnologik infratuzilmani rivojlantirish.
1-jadva 3-band	- Innovatsion pedagogik texnologiyalar bo‘yicha seminar-treninglar, vebinarlar va ustoz-shogird dasturlarini joriy etish. - Fanlararo integratsiyani tushunadigan va amaliyotga joriy eta oladigan yetuk mutaxassislar tarmog‘ini shakllantirish.
1-jadva 4-band	- Ta’lim rejasini optimallashtirish, eksperimentlarga alohida vaqt ajratilishini ta’minlash. - Integratsiyalashgan darslarni (nazariya+amaliyot) birgalikda rejalashtirish va baholash tizimiga kiritish. - Qo‘shimcha amaliy mashg‘ulotlar uchun modul asosidagi o‘quv kurslarini ishlab chiqish.
1-jadva 5-band	- O‘quvchilarning kompetensiyalarini baholashga yo‘naltirilgan mezonlar asosida formatif (jarayonli) va summativ (yakuniy) baholash usullarini joriy etish. - Portfoliyo, loyiha ishlari, eksperiment natijalari, kuzatuv va o‘zini-o‘zi baholash kabi baholash shakllaridan keng foydalanish. - Baholashni faqat ball emas, balki sifatli tahlil va tavsiyalar asosida tashkil etish.
1-jadva 6-band	- Kompetensiyaviy va eksperimental yondashuvni birlashtirgan metodik qo‘llanmalar, dars ishlanmalari va videodarslar yaratish va tarqatish. - Milliy va xorijiy ilg‘or tajribalarni umumlashtirib, amaliyotga tatbiq etish bo‘yicha metodik markazlar faoliyatini kuchaytirish. - O‘qituvchilarning o‘zaro tajriba almashishini rag‘batlantirish (masalan, “ustozlik” klublari, pedagogik innovatsiyalar festivali).

Metodologiya: Ushbu tadqiqot doirasida eksperimental faoliyatni rivojlantirishda kompetensiyaviy yondashuvning samaradorligini aniqlash va uning ta’lim jarayonidagi o‘rni hamda ahamiyatini chuqur o‘rganish maqsadida bir nechta ilmiy-tadqiqot metodlari kompleks tarzda qo‘llanildi. Tadqiqot metodologiyasining asosiy tamoyillari sifatida nazariy va amaliy tadqiqot usullarining uyg‘unligi ta’kidlandi.

- Birinchidan, taqqoslash (komparativ) metodi orqali milliy va xorijiy ta’lim tizimlarida eksperimental faoliyatga oid yondashuvlar tahlil qilindi. Ushbu metod yordamida turli davlatlarning ta’lim tizimlaridagi eksperimental faoliyatga bo‘lgan munosabat, amaliyot va metodologik asoslar taqqoslandi, shuningdek, ularning ijobiy va salbiy tomonlari aniqlandi. Bu esa o‘z navbatida milliy ta’lim tizimining takomillashuvi uchun asos bo‘ldi.

- Ikkinchidan, tahlil metodi yordamida mavjud o‘quv dasturlari, o‘quv va metodik materiallar, shuningdek ilmiy maqolalar va nashrlardagi kompetensiyaviy yondashuv elementlari chuqur o‘rganildi. Bu jarayonda ta’lim jarayonida eksperimental faoliyatning o‘rni va uning kompetensiyalarni shakllantirishdagi roli tizimli tarzda tahlil qilindi, hamda mavjud metodologik yondashuvlarning samaradorligi baholandi.

- Uchinchidan, kuzatish (observatsiya) metodi tadqiqotning amaliy qismida qo‘llanilib, eksperimental faoliyat olib borilayotgan maktablar va ilmiy-tadqiqot muassasalaridagi ta’lim jarayonlari va ularning natijalari real vaqt rejimida o‘rganildi. Kuzatish natijalari orqali kompetensiyaviy yondashuvning o‘quv jarayonidagi samaradorligi va uning o‘quvchilarning bilim hamda ko‘nikmalariga ta’siri baholandi.

Bundan tashqari, hujjatlarni o‘rganish (dokumenti tahlil qilish) metodi orqali milliy ta’lim standartlari, o‘quv dasturlari, shuningdek, xorijiy mamlakatlarning metodologik tavsiyalari va ilmiy adabiyotlari chuqur tahlil qilindi. Ushbu metod yordamida nazariy jihatdan asoslangan va amaliyotga tatbiq etiladigan kompetensiyaviy yondashuvning ilmiy poydevori yaratilishi ta’minlandi.

Yuqorida qayd etilgan metodlarning uyg‘un qo‘llanilishi tadqiqot natijalarining ishonchliligi va haqiqiyligini ta’minlab, kompetensiyaviy yondashuvning milliy ta’lim tizimiga samarali integratsiyasi uchun asos yaratdi. Shuningdek, ushbu metodologik yondashuvlar ta’lim jarayonida eksperimental faoliyatni rivojlantirish va uning natijadorligini oshirishga qaratilgan yangi strategiyalarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Ma’lumot manbalari: ilmiy va metodik izlanishlarimizda foydalanilgan ma’lumotlar turli manbalardan yig‘ilgan bo‘lib, ular tadqiqotning ilmiy asoslanganligi va ishonchliligini ta’minlashga qaratilgan. Quyidagilarni keltirilgan ma’lumot manbalaridan foydalanish asosli va amaliyotga tadbiqi bo’lganligi bilan ahamiyatli.

Milliy o‘quv dasturlari va standartlari - Tadqiqotimizda asosiy manba sifatida O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimida qo‘llanilayotgan rasmiy o‘quv dasturlari, milliy ta’lim standartlari va normativ hujjatlar xizmat qilgan. Ushbu hujjatlar ta’lim jarayonining maqsadlari, mazmuni, kompetensiyalarni shakllantirishning mezonlari va baholash usullarini belgilab beradi. Shuningdek, milliy standartlarga asoslangan metodik qo‘llanmalar va tavsiyalar ham chuqur o‘rganilgan bo‘lib, ular kompetensiyaviy yondashuvning amaliyotga joriy etilishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Xorijiy tajribalar va xalqaro manbalar - Tadqiqotimiz jarayonida AQSh, Finlyandiya, Janubiy Koreya kabi ta’lim tizimlari ilg‘or davlatlarning eksperimental faoliyatni tashkil etish va kompetensiyalarni rivojlantirishdagi metodologik yondashuvlari o‘rganildi. Bu mamlakatlar ta’lim sifatini oshirishda innovatsion yondashuvlar va ilg‘or pedagogik texnologiyalarni qo‘llash orqali yuqori natijalarga erishgan. Ularning tajribasi xalqaro ta’lim sohasidagi nashr etilgan ilmiy maqolalar, konferensiya materiallari, ekspert hisobotlari va xalqaro tashkilotlarning (UNESCO, OECD, World Bank) ta’lim sohasidagi tahlil va tavsiyalaridan foydalanish orqali tadqiq etildi. Bu esa milliy ta’lim tizimida ilg‘or metodlarni qo‘llash va rivojlantirish uchun asos bo‘ldi.

Ilmiy maqolalar va akademik tadqiqotlar - Tadqiqotimiz uchun pedagogika, ta’lim metodikasi, kompetensiyaviy yondashuv va innovatsion pedagogik texnologiyalar sohasida chop etilgan ilmiy maqolalar, ilmiy jurnallar, dissertatsiyalar hamda doktorlik ishlaridan keng foydalanildi. Bu ilmiy manbalar ta’lim jarayonidagi nazariy asoslarni chuqurlashtirishga, yangi konseptual yondashuvlarni shakllantirishga hamda eksperimental faoliyat samaradorligini baholash mezonlarini aniqlashga xizmat qildi. Mazkur adabiyotlar orasida zamonaviy pedagogik tadqiqotlar, ta’lim psixologiyasi, kompetensiyalarni baholash usullari hamda pedagogik innovatsiyalar bo‘yicha nashr etilgan ilmiy ishlar alohida o‘rin tutadi.

Amaliy ma’lumotlar va monitoring natijalari - Tadqiqotimiz doirasida o‘tkazilgan kuzatuvlar, so‘rovnomalar, intervyular va pedagogik eksperimentlar natijalari ham tadqiqot ma’lumotlari bazasiga kiritilgan. Bu amaliy ma’lumotlar eksperimental faoliyatning real ta’lim muhitidagi samaradorligini baholash imkonini berdi va kompetensiyaviy yondashuvning ta’lim jarayoniga integratsiyasini yanada mustahkamlashga yordam berdi.

Ushbu turli manbalardan yig‘ilgan ma’lumotlarning o‘zaro integratsiyasi tadqiqotning nazariy va amaliy jihatlarini birlashtirishga xizmat qildi, shuningdek, kompetensiyaviy yondashuvning samaradorligini aniqlash va uni takomillashtirish uchun ilmiy asos yaratdi.

Milliy va xorijiy ta’lim tizimlarida eksperimental faoliyatni kompetensiyaviy yondashuv asosida rivojlantirish masalalari tadqiqotimizning asosiy funksional doirasi xisoblanadi. Jumladan, O‘zbekiston

Respublikasi umumta’lim muassasalaridagi mavjud holatni tahlil qilish va ilg‘or xorijiy tajribalar (AQSh, Finlyandiya, Janubiy Koreya kabi davlatlar)ni o‘rganish orqali kompetensiyaviy yondashuvni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini aniqlashga qaratildi. Biroq, tadqiqotning ayrim cheklovlari mavjud bo‘lib, ulardan biri milliy o‘quv dasturlaridagi so‘nggi islohotlar va yangilanishlar bo‘yicha to‘liq va tizimli ma’lumotlarning yetarli emasligidur. Bu esa ayrim xulosalarning umumlashtirish darajasini cheklab qo‘yadi. Shuningdek, xorijiy mamlakatlardagi eksperimental faoliyatni tashkil etishning amaliy jihatlarini to‘liq o‘rganishga viza, til, hujjatga kirish imkoniyati kabi tashkiliy va texnik cheklovlar mavjud bo‘ldi. Bundan tashqari, tadqiqot pedagogik va metodik aspektlarga yo‘naltirilgan bo‘lib, iqtisodiy, texnologik, tashkiliy yoki huquqiy omillar keng qamrovda tahlil qilinmadi, bu esa mavzuning ba’zi qirralarini chetlab o‘tishga olib keldi, shu sababli, tadqiqot natijalari asosan ta’lim jarayonining nazariy-metodik asoslari va didaktik samaradorligini yoritishga qaratilgan.

Natijalar: Tadqiqot natijalari eksperimental faoliyatni tashkil etishda milliy va xorijiy tajribalarning o‘ziga xos xususiyatlari hamda kompetensiyalarni shakllantirishdagi samaradorligini ko‘rsatdi.

Milliy tajriba asosida eksperimental faoliyatni tashkil etish usullari: O‘zbekiston umumta’lim muassasalarida eksperimental faoliyat asosan darsliklar va laboratoriya mashg‘ulotlari asosida yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, ko‘proq nazariy bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ba’zi ilg‘or maktablarda STEM laboratoriyalari, loyihaviy ishlar va integratsiyalashgan darslar orqali eksperimentlar qo‘llanilmoqda, biroq bu tajriba keng miqyosda emas va tizimli yondashuv yetishmaydi. O‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, muammoli vaziyatlarni hal qilishga va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan eksperimentlar hali yetarlicha tatbiq etilmagan.

Xorijiy mamlakatlar tajribasi (Finlandiya, Germaniya, Yaponiya va boshqalar): Mazkur mamlakatlar ta’lim tizimida eksperimental faoliyat mustaqil fikrlash, tahliliy yondashuv va muammoli vaziyatda qaror qabul qilish kompetensiyalarini shakllantirish vositasi sifatida qaraladi. Finlandiyada o‘quvchilar ilmiy tadqiqot asosida loyihalar ishlab chiqadi; Germaniyada “dual ta’lim tizimi” orqali nazariya va amaliyot uyg‘unligi ta’minlanadi; Yaponiyada esa eksperimentlar orqali guruhiy ishlash, ijtimoiy mas’uliyat va texnologik savodxonlik kabi ko‘nikmalar shakllantiriladi. Bu yondashuvlar kompetensiyaviy modelning amalda samarali ishlashini ko‘rsatmoqda.

Kompetensiyalarni shakllantirishda eksperimentlarning o‘rni: Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, eksperimentlar orqali o‘quvchilarda faqat bilim emas, balki funksional savodxonlik, tahliliy fikrlash, muammoni hal qilish, hamkorlikda ishlash, axborotdan foydalanish va qaror qabul qilish kabi asosiy kompetensiyalar shakllanadi. Eksperimentlar nafaqat tabiiy fanlar, balki ijtimoiy fanlar va texnologiya yo‘nalishlarida ham interaktiv, amaliy yondashuvni talab qiluvchi samarali metod sifatida namoyon bo‘ladi.

Taqqoslovchi yondashuvlar tahlili: Tadqiqot davomida milliy va xorijiy yondashuvlar o‘rtasida quyidagi asosiy farqlar aniqlandi (quyida soddalashtirilgan taqqoslovchi jadval shaklida berilgan):

Mezon	Milliy ta’lim tizimi	Xorijiy tajriba (misollar)
Eksperiment mazmuni	Asosan darslikdagi tayyor tajribalar	Muammoni hal qilishga yo‘naltirilgan amaliy loyihalar
O‘quvchi ishtiroki	Passiv (ko‘proq kuzatuvchi sifatida)	Aktiv (mustaqil va jamoaviy faoliyatlar orqali)
Resurs ta’minoti	Cheklangan	Yuqori darajadagi texnik va metodik bazaga ega
Kompetensiyaviy yondashuv darajasi	Yangi joriy etilmoqda	To‘liq integratsiyalashgan va baholash tizimi bilan uyg‘un
Baholash usuli	Asosan yakuniy natijalar asosida	Jarayon va natijani baholovchi formatda

Ushbu natijalar asosida, kompetensiyaviy yondashuvni samarali amalga oshirishda eksperimental faoliyatni yangicha didaktik va metodik asoslarda qayta ko‘rib chiqish zarurligi ta’kidlandi.

Tahlil va muhokama. Olingan natijalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, milliy ta’lim tizimida eksperimental faoliyat ko‘p hollarda an’anaviy, nazariyaga yo‘naltirilgan yondashuvlar bilan cheklanmoqda, bunda o‘quvchi faol subyekt sifatida emas, kuzatuvchi sifatida ishtirok etadi. Bu esa kompetensiyaviy yondashuvning asosiy maqsadlari - mustaqil fikrlash, muammoni hal qilish va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga to‘liq erishishga to‘sqinlik qiladi. Xorijiy ta’lim tizimlarida esa eksperimental faoliyat o‘quv jarayonining markazida bo‘lib, o‘quvchilarning tahliliy, ijodiy va jamoaviy kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan. Milliy tajribaning afzalliklari sifatida markazlashtirilgan standartlar, o‘qituvchilarning malaka oshirish tizimi va ayrim ilg‘or amaliyotlar mavjudligi qayd etiladi. Shu bilan birga,

metodik resurslar yetishmasligi, individual yondashuvning sustligi va natijaviy baholashga tayanish kabi kamchiliklar aniqlangan. Xorijiy yondashuvlar yuqori texnologik va moliyaviy infratuzilma asosida amalga oshirilgani sababli ularni to‘liq ko‘chirish emas, balki lokal sharoitga moslashtirib joriy etish maqsadga muvofiqdir. Eksperimental faoliyatni takomillashtirish uchun ta’lim jarayonini faoliyatga yo‘naltirilgan, integratsiyalashgan va muammoli o‘quv vaziyatlarga asoslangan formatda tashkil etish, baholashning formativ usullarini qo‘llash hamda o‘qituvchilarni zamonaviy pedagogik yondashuvlarga tayyorlash zarur. Finlyandiyaning “fenomen asosidagi ta’lim”, Germaniyaning “dual tizimi” va Yaponiyaning “refleksiv metodlari” kabi ilg‘or tajribalarni milliy kontekstga moslashtirish orqali eksperimental faoliyatning kompetensiyaviy samaradorligi sezilarli darajada oshirilishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Архив РАН. Ф. 259. Оп. 1. No 108. Машинопись с правкой И. П. Павлова. Датируется по протоколу заседания.
2. Dewey, J. (1938). Experience and Education. New York: Macmillan Company.
3. Xalimov, M. K. (2025). Modulli kompetentli yondashuv talabalarning fazoviy tasavvurini rivojlantirish omili sifatida. Inter education & global study, (2), 221-230.
4. Shomurodov, J. (2023). Prospects for the using pedagogical technologies in the development of students'cognitive thinking. Science and innovation, 2(B9), 71-75.
5. Shomurodov, J. O. (2022). Possibilities of cognitive technologies in providing students with artistic and aesthetic educational materials. current research journal of pedagogics, 3(02), 9-12.
6. Тўҳтасинов, Д. Ф., & Саидов, М. И. (2023). Иккинчи тартибли бир жинсли бўлмаган бузиладиган бир оддий дифференциал тенглама учун икки нуқтали 4-чегаравий масалани грин функциялари усули билан ечиш. Prospects and main trends in modern science, 1(5), 72-75.
7. Farkhodovich, T. D. (2023). The importance of mental ability in the development of logical thinking. journal of multidisciplinary bulletin, 6(4), 71-76.
8. Sayfutdinovna, A. B., Farkhadovich, T. D., & Imomovna, T. N. (2021). Methodology Of Developing Logical Thinking In The Process Of Teaching Mathematics In Grades 5-9 Students Ways To Apply In Practice The Didactic Complex Of Conditions For The Development Of Logical Thinking Of Students In Mathematics Lessons. European Journal of Molecular and Clinical Medicine, 8(1), 948-962.
9. Farkhodovich, T. D. (2023). The importance of mental ability in the development of logical thinking. journal of multidisciplinary bulletin, 6(4), 71-76.
10. To‘xtasinova, N. I., & Mirzaabdullayev, I. (2023). Qutb koordinatalar sistemasida uchburchak yuzini hisoblashni matematik modeli. Educational Research in Universal Sciences, 2(4), 518-522.

UO’K 372.8:37.013.42

MANTIQIY TOPSHIRIQLAR ORQALI KICHIK YOSHDAGI O‘QUVCHILARDA IJODIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

Jumayev Xushboq Soatmumin o‘g‘li,
Termiz davlat pedagogika instituti v.b dotsenti
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
xjumayev96@gmail.com

Mazkur maqolada mantiqiy topshiriqlardan foydalanish orqali kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish masalalari yoritilgan. O‘quvchilarning tafakkur faoliyatini faollashtirishda, xususan, noodatiy yechim topish, mustaqil xulosa chiqarish, savol berish va muammoni yangicha ko‘ra olish qobiliyatini rivojlantirishda mantiqiy topshiriqlarning didaktik ahamiyati alohida ta’kidlanadi. Maqolada mantiqiy tafakkur ijodiy fikrlash uchun poydevor bo‘lib xizmat qilishi, o‘quvchilar mantiqiy fikrlash orqali o‘z g‘oyalarini asoslay olishga, yangi yechimlar topishga o‘rganishi ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan asoslab berilgan. Shuningdek, topshiriqlarni guruhda yoki individual shaklda bajarish jarayonida bolalarning tasavvuri, fantaziyasi va emotsional ishtiroki faollashuvi, ijodiy muhitda erkin fikrlashga bo‘lgan ichki ehtiyoji mustahkamlanishi ko‘rsatib o‘tilgan. Maqola boshlang‘ich ta’lim tizimida mantiqiy va ijodiy tafakkurni uyg‘un rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali usullar va metodik tavsiyalarni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: *tasavvur, fantaziya, noan’anaviy yondashuv, boshlang‘ich ta’lim, innovatsion metodlar.*

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ЧЕРЕЗ ЛОГИЧЕСКИЕ ЗАДАЧИ

В данной статье рассматривается влияние логических заданий на развитие творческого мышления у младших школьников. Подчёркивается, что логические упражнения не только активизируют мыслительную деятельность ребёнка, но и способствуют формированию таких навыков, как самостоятельное мышление, способность к анализу, нестандартный подход к решению задач, воображение и фантазия. Логическое мышление рассматривается как основа для развития креативности, а систематическое применение логических заданий позволяет учащимся вырабатывать собственные идеи, аргументировать их и применять в различных учебных и жизненных ситуациях. Также подчёркивается важность создания творческой среды на уроках и использования групповой и индивидуальной работы. Статья содержит методические рекомендации по интеграции логико-креативных упражнений в начальное образование.

Ключевые слова: *воображение, фантазия, нетрадиционный подход, начальное образование, инновационные методы.*

DEVELOPING CREATIVE THINKING IN YOUNG STUDENTS THROUGH LOGICAL TASKS

This article explores the impact of logical tasks on the development of creative thinking in young schoolchildren. It emphasizes that logical exercises not only activate children's cognitive processes but also enhance key skills such as independent thinking, analysis, problem-solving through non-standard approaches, imagination, and fantasy. Logical reasoning is presented as a foundational element for fostering creativity, and the regular use of such tasks enables students to generate original ideas, justify them, and apply them in both academic and real-life contexts. The article also highlights the importance of a creative learning environment, encouraging both individual and group-based activities. Methodological recommendations are provided for effectively integrating logic-based and creative tasks into primary education.

Keywords: *imagination, fantasy, unconventional approach, primary education, innovative methods.*

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimi o‘quvchidan passiv bilim oluvchilik emas, balki faol ishtirokchi, mustaqil fikrlovchi va ijodkor shaxs bo‘lishni talab qilmoqda. Ayniqsa, bugungi kunda shiddat bilan rivojlanayotgan texnologiyalar, yangilanib borayotgan bilimlar oqimi shuni ko‘rsatmoqdaki, bolalarga tayyor axborotni yodlatish emas, balki ularni fikrlashga, izlanishga va yangi g‘oyalarni yaratishga o‘rgatish zarur.

Bunda kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish alohida dolzarb ahamiyat kasb etadi. Chunki bu yoshdagi bolalarda fikrlashning asosiy shakllari endigina shakllana boshlaydi.

Ijodiy fikrlashni shakllantirishda bir nechta metodik vositalardan foydalanish mumkin. Shulardan biri — bu mantiqiy topshiriqlardir. Mantiqiy topshiriqlar nafaqat bolani fikrlashga, balki tahlil qilishga, solishtirishga, xulosa chiqarishga va o‘z fikrini asoslashga o‘rgatadi. Bu jarayonda bola o‘ylaydi, izlaydi, yo‘l topadi — ya’ni ijod qiladi.

Ijodiy fikrlash va mantiqiy tafakkurning o‘zaro bog‘liqligi. Inson tafakkurining ikki muhim ko‘rinishi bo‘lmish ijodiy fikrlash va mantiqiy tafakkur o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, ular bir-birini to‘ldirib boradi va shaxsning intellektual salohiyatini shakllantiradi. Ijodiy fikrlash bu – yangilik yaratishga, mavjud bilim va tajribalarni noan’anaviy yo‘l bilan qayta ishlashga, o‘ziga xos, original g‘oyalarni ilgari surishga qaratilgan tafakkur jarayonidir. U insonni stereotiplardan chiqib, muammolarga noodatiy yechim topishga, fikr va xatti-harakatda erkin bo‘lishga undaydi. Mantiqiy tafakkur esa aqliy faoliyatning aniq, asosli, izchil bo‘lgan shakli bo‘lib, u hodisalar o‘rtasidagi sabab-oqibat bog‘liqlikni aniqlash, xulosa chiqarish, qoidalar asosida fikr yuritish imkonini beradi.

Ko‘pincha ijodiy tafakkur erkinlik va intuitivlik bilan, mantiqiy tafakkur esa qat’iy qoidaboplik bilan bog‘lanadi. Biroq, amalda bu ikki turdagi tafakkur bir-biriga zid emas, balki bir-birini to‘ldiradi. Ijodiy g‘oya tug‘ilgach, uni hayotga tatbiq etish, asoslash va mukammal shaklga keltirishda mantiqiy tafakkur zarur bo‘ladi. Shuningdek, mantiqiy fikrlash orqali olingan ma’lumotlar asosida inson o‘z fantaziyasini kengaytirishi, yangi yondashuvlar ishlab chiqishi mumkin. Masalan, bola oddiy masalani mantiqan yechishni o‘rganganidan so‘ng, o‘xshash holatlar bo‘yicha yangi, ilg‘or g‘oyalar taklif qilishga harakat qiladi — bu esa ijodiy fikrlashni namoyon etadi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, mantiqiy tafakkur ijodiy fikrlash uchun mustahkam zamin yaratadi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim davrida bolalarda mantiqiy fikrlashni shakllantirish orqali ularni tartibli, asosli fikr yuritishga o‘rgatish, bu bilimlar bazasida esa ularning tasavvuri va yangilik yaratish qobiliyatini rivojlantirish mumkin bo‘ladi. Ijodiy fikr — bu faqat tasavvur mahsuli emas, balki u mantiqiy asoslangan, ichki izchillikka ega bo‘lgan fikr jarayonidir.

Ijodiy fikrlashning samaradorligi ko‘p jihatdan shaxsning mantiqiy fikr yuritish ko‘nikmalariga bog‘liq. Faqat o‘ylab topish emas, balki uni asoslab bera olish, ifodalash va amalda qo‘llay olish ham ijodiy yondashuvning muhim jihatlaridan biridir. Masalan, biror muammoni yechishda bola noodatiy g‘oyani taklif qilgan bo‘lsa, u bu g‘oyasining nima uchun samarali yoki maqbul ekanini izohlab bera olsa, bu mantiqiy va ijodiy tafakkurning uyg‘unlashgan holatini ko‘rsatadi.

Mantiqiy topshiriqlarning o‘quvchilarga ta’siri. Mantiqiy topshiriqlar — bu o‘quvchilarning fikrlash jarayonini faollashtirish, xotira, diqqat, kuzatuvchanlik va tafakkur qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim didaktik vositalardan biridir. Ayniqsa, kichik maktab yoshidagi bolalar uchun mantiqiy topshiriqlar nafaqat bilim berish, balki ularda hayotga nisbatan faol munosabatni shakllantirish, mustaqil fikrlash va muammoni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Ushbu yosh davrida bola o‘rganishga, sinab ko‘rishga, savol berishga va izlanishga intiladi. Shunday sharoitda mantiqiy topshiriqlar bolaning ichki qiziqishini uyg‘otadi, bilimga bo‘lgan ehtiyojini mustahkamlaydi hamda uni mustaqil fikrlashga o‘rgatadi.

Mantiqiy topshiriqlar orqali bola oddiy voqealarni tahlil qilish, sabab-oqibat aloqalarini tushunish, qiyoslash, umumlashtirish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini egallaydi. Ular faqat an’anaviy bilimlar doirasida fikr yuritmay, balki mavjud bilimlarni yangi vaziyatlarga tatbiq eta boshlaydi. Bu jarayonda bolaning tafakkuri faol ishlaydi, intellektual salohiyati rivojlanadi va mustaqil qaror qabul qilishga bo‘lgan ishonchi ortadi. Masalan, “Ormon to‘g‘ri yo‘lni tanlashi uchun qanday belgilarni hisobga olishi kerak?” kabi topshiriqlar bolaning fikrlash jarayonini faollashtiradi, uni vaziyatga tahliliy yondashishga, harakatlar oqibatini oldindan baholashga undaydi.

Mantiqiy topshiriqlar orqali o‘quvchilarda quyidagi ijodiy ko‘nikmalar rivojlanadi:

- **Mustaqil fikrlash** – topshiriqni hal qilish uchun o‘zi qaror qabul qiladi;
- **Tahliliy fikrlash** – berilgan shartlarni tahlil qiladi;
- **Noan’anaviy yondashuv** – har xil yo‘llarni sinab ko‘radi, muqobil yechim topadi;
- **Xarakterdagi qat’iyat** – oxirigacha harakat qiladi, sabrli bo‘ladi;
- **Fikrlashda elastiklik** – bir nechta yechim yo‘llarini qidiradi, ijodiy moslashadi.

Ushbu ko‘nikmalar bolani har qanday hayotiy vaziyatga tayyorlaydi, bilim olish jarayonini o‘zlashtirishda mustahkam poydevor bo‘ladi.

Boshlang‘ich ta’limda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan mantiqiy topshiriqlar.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun mantiqiy topshiriqlar sodda, qiziqarli, hayotga yaqin bo‘lishi lozim. Quyidagi topshiriqlar orqali bolalarning fikrlash darajasi oshadi:

- **“Qaysi ortiqcha?”** – 4 ta predmet beriladi, ulardan birini farqli jihati asosida chiqarib tashlash kerak.
- **“Davomini top”** – tasvirlar, sonlar yoki so‘zlar qatoridagi mantiqiy bog‘liqlikni topib, davom ettirish.
- **“Shartli voqealar”** – Masalan: “Agar bugun dushanba bo‘lsa, ertaga nima?” — bu topshiriq sabab-oqibatli tafakkurni o‘rgatadi.
- **“Satrlar orasidagi aloqa”** – ikki jumla o‘rtasidagi mantiqiy bog‘liqlikni topish.
- **“Topishmoq va mantiqiy jumboqlar”** – kreativ yondashuvga asoslangan topshiriqlar.
- **“Rasmlar asosida hikoya tuzish”** – bu topshiriq tafakkur bilan birga tasavvur va og‘zaki nutqni ham rivojlantiradi.

Dars jarayonida mantiqiy topshiriqlardan foydalanish metodikasi.

Darsda mantiqiy topshiriqlarni quyidagi shakllarda qo‘llash mumkin:

1. **Darsning kirish qismida** – diqqatni jamlash va fikrlashni faollashtirish uchun.
2. **Asosiy qismda** – yangi mavzuni mustahkamlash yoki muammoli vazifani yechish jarayonida.
3. **Yakuni qismda** – o‘quvchilar o‘rgangan bilimni mustaqil tatbiq qilishlari uchun.

Bunda o‘qituvchi topshiriqni berishda o‘quvchilarga erkinlik beradi, har bir fikrga hurmat bilan yondashadi, noto‘g‘ri javobni ham to‘g‘ri fikrga eltuvchi yo‘l sifatida ko‘rsatadi. Shuningdek, guruhlarda ishlash, o‘yin elementlarini qo‘shish, bahsli savollarni berish darsni jonlantiradi.

Amaliy mashg‘ulot namunasi.

Topshiriq: “To‘rt do‘stdan biri yolg‘on gapirdi. Quyidagi gaplardan qaysi biri rost?”

- Ali: “Men to‘pni ko‘rmadim.”
- Vali: “To‘pni Ali yashirdi.”
- Diyor: “Men to‘pni oldim, lekin qaytardim.”
- Aziza: “To‘p Diyorda.”

Bu kabi topshiriqlarda o‘quvchi barcha gaplarni tahlil qiladi, mantiqiy ravishda solishtiradi va rostni aniqlaydi. Bu jarayon nafaqat aqliy, balki axloqiy tarbiyani ham o‘z ichiga oladi.

Mantiqiy topshiriqlar bolada nafaqat aqliy, balki emotsional va ijtimoiy faollikni ham kuchaytiradi. U topshiriqni bajarish davomida muvaffaqiyatga erishishga intiladi, har bir to‘g‘ri topilgan yechim unga quvonch bag‘ishlaydi, o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Ayniqsa, guruhli yoki juftlikda bajariladigan mantiqiy mashqlar orqali o‘quvchilarda hamkorlikda fikrlash, mulohaza yuritish, bir-birining fikrini tinglash va bahslashish madaniyati shakllanadi. Bu esa o‘z navbatida o‘quvchilarning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Shuningdek, mantiqiy topshiriqlar o‘quvchilarning e’tiborini jamlash, tafsilotlarga e’tibor qaratish, noto‘g‘ri yoki yuzaki fikrlashdan ehtiyot bo‘lishga o‘rgatadi. Ular o‘quvchini aniqlik, aniqlash, mantiqiy izchillik va dalillarga tayanib fikr bildirishga o‘rgatadi. Bu esa nafaqat maktab fanlarini o‘zlashtirishda, balki kundalik hayotdagi muammolarni hal qilishda ham zarur bo‘lgan qobiliyatdir.

Mantiqiy topshiriqlarning yana bir muhim ta’siri shundaki, ular o‘quvchilarni bilimni passiv ravishda olish emas, balki uni faol ravishda qayta ishlash, shaxsiy mulohazalar orqali anglashga undaydi. Bu jarayon bolaning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. O‘quvchi har qanday masalani avtomatik tarzda emas, balki chuqur o‘ylab, baholab, o‘z nuqtayi nazarini shakllantirib hal qilishga harakat qiladi.

Kichik yoshdagi o‘quvchilar tafakkuri rivojlanishining muhim bosqichida turadi. Ularning aqliy salohiyatini shakllantirishda mantiqiy topshiriqlar (masalalar, rebuslar, boshqotirmalar, qiziqarli savol-javoblar) alohida ahamiyat kasb etadi. Bunday topshiriqlar bolaning nafaqat mantiqiy fikrlashini, balki ijodiy yondashuvini, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini ham rivojlantiradi. Shu bois, boshlang‘ich ta’lim jarayonida mantiqiy topshiriqlardan keng foydalanish pedagogik va psixologik jihatdan o‘zini oqlaydi.

Mantiqiy topshiriqlarning ta’limiy va tarbiyaviy ahamiyati.

- **Ta’limiy ahamiyati**: Mantiqiy topshiriqlar o‘quvchilarda tushuncha va hodisalar o‘rtasidagi sabab-oqibat bog‘lanishini ko‘rish, umumlashtirish, taqqoslash, xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Masalan, “Qaysi shakl boshqalaridan farq qiladi?” topshirig‘i orqali bola tahlil va sintez faoliyatini bajaradi.
- **Tarbiyaviy ahamiyati**: Boshqotirmalarni yechish jarayonida bolalarda sabr, qat’iyat, mehnatsevarlik, qiziqish va mas’uliyatlilik shakllanadi. Guruhiy ishlarda esa hamkorlik, o‘zaro yordam va jamoaviy qaror qabul qilish malakalari rivojlanadi.

Ijodiy fikrlashni rivojlantirishdagi roli.

Mantiqiy topshiriqlar faqatgina “to‘g‘ri javob”ni topishga qaratilmay, balki turli alternativ yechimlarni qidirishga undaydi. Bu esa ijodiy tafakkurning rivojlanishiga olib keladi. Masalan:

- **Ochiq savol-topshiriqlar** – “Agar qushlar uchishni bilmaganida, ular qanday yashagan bo‘lardi?” kabi topshiriqlar bolalarda fantaziya va kreativlikni uyg‘otadi.

• **Shartli vaziyatli topshiriqlar** – “Sen shahar hokimi bo‘lsang, transport muammosini qanday hal qilarding?” singari vaziyatlar bolalarda muammoli fikrlash va nostandart yondashuvni shakllantiradi.

Psixologik-pedagogik tahlil.

Psixologik nuqtayi nazardan, mantiqiy topshiriqlar o‘quvchilarda quyidagi qobiliyatlarni rivojlantiradi:

• **Diqqat**: Murakkab rebus yoki boshqotirma yechish boladan yuqori darajada diqqatni jamlashni talab etadi.

• **Xotira**: Qoidalarni yodda saqlash va ularni qo‘llash jarayonida xotira mustahkamlanadi.

• **Tafakkur**: Analitik va sintez qilish jarayonlari kuchayadi, mustaqil fikrlash odati shakllanadi. Pedagogik jihatdan esa mantiqiy topshiriqlar ta’limning faol metodlaridan biri bo‘lib, o‘quvchilarda bilishga qiziqishni kuchaytiradi, darslarni jonli va samarali qiladi.

Amaliy misollar

• **Matematik mantiqiy masalalar**: “Agar bugun chorshanba bo‘lsa, 3 kundan keyin qaysi kun bo‘ladi?”

• **Tilga oid topshiriqlar**: “Harflarni joylashtirib yangi so‘z tuzing: A, S, R, T, A, G, U, L.”

• **Vizual boshqotirmalar**: Shakllar orasidan ortiqchasini topish yoki rasm ichida yashirin buyumni izlash.

Bunday mashqlar bolaning o‘quv faoliyatiga qiziqishini oshiradi, uni mustaqil fikrlashga o‘rgatadi va ijodiy salohiyatini yuzaga chiqaradi.

Xulosa. Boshlang‘ich ta’lim bosqichida mantiqiy topshiriqlar orqali o‘quvchilarda ijodiy fikrlashni shakllantirish – zamonaviy pedagogik faoliyatning muhim vazifasidir. Bunday topshiriqlar orqali o‘quvchilarda mustaqil, keng qamrovli, mantiqiy asoslangan va original fikrlash qobiliyati rivojlanadi. Bu esa ularning nafaqat o‘quv jarayonidagi, balki kundalik hayotdagi muammolarni hal qilish, qaror qabul qilish, tashabbuskor bo‘lish, ijtimoiy muhitda faol ishtirok etish ko‘nik.

Ijodiy fikrlash va mantiqiy tafakkur bir-biridan ajralgan holda emas, balki o‘zaro bog‘liq va bir-birini rivojlantiruvchi hodisalar sifatida qaralishi kerak. Zamonaviy ta’lim jarayonida aynan shu ikki tafakkur turini uyg‘un rivojlantirish orqali o‘quvchilarni yangilikka intiluvchi, fikr yuritishda puxta, amaliyotda esa samarali bo‘lgan shaxslar etib tarbiyalash mumkin.

Mantiqiy topshiriqlar kichik yoshdagi o‘quvchilarni nafaqat intellektual, balki ijodiy jihatdan rivojlantirishning samarali vositasidir. Ular orqali o‘quvchilarda tafakkur kengayadi, fantaziya kuchayadi, mustaqil va nostandart qaror qabul qilish qobiliyati shakllanadi. Pedagogning vazifasi esa bu topshiriqlarni dars jarayonida to‘g‘ri tanlash, qiziqarli shaklda tashkil etish va ularni o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga moslashtirishdan iborat.

Adabiyotlar:

1. Jumayev, X. (2023, May). Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar ijodiy tafakkurini rivojlantirishning psixologik xususiyatlari. In International Scientific and Practical Conference on Algorithms and Current Problems of Programming.
2. Khushbok Jumayev. (2023). Regulations of memory development in primary school students. World Bulletin of Social Sciences, 27, 116-119.
3. Khushbok Jumayev. (2023). Methods and principles of memory development of students of junior school age. Open Access Repository, 9(10), 199–203.
4. Khushbok Jumayev. (2023). Preparation for mother tongue education in the development of memory of children of primary school age. E Conference Zone, 1–7.
5. Khushbok Jumayev, Shaxs xotirasini rivojlantirishning nazariy jihatlari \\“O‘zbekiston Milliy universiteti xabarlari” ilmiy jurnali Toshkent, 2023 №1/11/1., B.129-130.
6. Khushbok Jumayev, O‘quv jarayonida kichik maktab o‘quvchilarining mnemik qobiliyatlarining operatsion mexanizmlarini ishlab chiqish.\\ “Namangan davlat universiteti” ilmiy axborotnomasi 2023. №9., B.506-510.
7. Dilfuza Shabbazova. (2023). Psychological-pedagogical factors of improving the literacy of elementary school students based on a personal value approach. Academia Science Repository, 4(05), 12–19.

DEVELOPING SOCIOLINGUISTIC COMPETENCE THROUGH GENDER-SENSITIVE PEDAGOGY IN TRANSLATOR EDUCATION

Nazarova Gulbahor Pirmanovna,
Ingliz adabiyotshunosligi va tarjimashunoslik kafedrasi dotsenti
g.p.nazarova@buxdu.uz

The research article examines didactic approaches to developing sociolinguistic competence in future translators with a particular focus on gender-sensitive pedagogy. It emphasizes the importance of integrative teaching, discourse analysis, role-play, exercises in gender-neutral language, and corpus-based methods. These approaches enable prospective translators to produce accurate, fair, and unbiased translations across diverse social and cultural contexts. By highlighting the role of gender awareness in translation, the chapter contributes to the ongoing discussion of inclusive and reflective translation pedagogy.

Keywords: *Translation pedagogy, sociolinguistic competence, gender-sensitive translation, discourse analysis, corpus linguistics, role-play, gender-neutral language.*

TARJIMONLARNI TAYYORLASHDA GENDERGA SEZGIR PEDAGOGIKA ORQALI SOTSIOLINGVISTIK KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH

Ushbu maqolada bo‘lajak tarjimonlarda sotsiolingvistik kompetensiyani shakllantirishning lingvodidaktik asoslari, xususan, gender sezgir pedagogika haqidagi qarashlar o’rganilgan. Muallif integrativ o‘qitish, diskursiy tahlil, rolli o‘yinlar, gender neytral til mashqlari hamda korpus asosidagi yondashuvlarning ahamiyatini ta’kidlab, ushbu metodlar bo‘lajak tarjimonlarni turli ijtimoiy va madaniy kontekstlarda tarjima qilinayotgan matn mazmunini xolis va adolatli tarzda ifodalash ko’nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so’zlar: *Tarjima pedagogikasi, sotsiolingvistik kompetensiya, genderga sezgir tarjima, diskursiy tahlil, korpus lingvistikasi, rolli o‘yin, gender neytral til*

РАЗВИТИЕ СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ЧЕРЕЗ ГЕНДЕРНО-ЧУВСТВИТЕЛЬНУЮ ПЕДАГОГИКУ В ПОДГОТОВКЕ ПЕРЕВОДЧИКОВ

В данной главе рассматриваются дидактические подходы к формированию социолингвистической компетенции будущих переводчиков с акцентом на гендерно-чувствительную педагогику. Автор подчеркивает важность интегративного обучения, дискурс-анализа, ролевых игр, упражнений по использованию гендерно-нейтрального языка и корпусного анализа. Эти методы помогают подготовить переводчиков к адекватной и беспристрастной передаче смыслов в многообразных социальных и культурных контекстах.

Ключевые слова: *Педагогика перевода, социолингвистическая компетенция, гендерно-чувствительный перевод, дискурсивный анализ, корпусная лингвистика, ролевая игра, гендерно-нейтральный язык*

Introduction. In recent decades, translation studies has witnessed a paradigm shift from a narrow linguistic perspective toward a more interdisciplinary orientation that embraces cultural, ideological, and sociolinguistic dimensions (Bassnett, 2014; House, 2015). Within this broader framework, translation is conceptualized not merely as the transfer of linguistic forms but as a socially embedded activity that negotiates meaning across cultural and communicative contexts (Baker, 2006). A critical component of this new orientation is the development of sociolinguistic competence, defined as the translator’s ability to recognize and operationalize the dynamic relationship between language and society.

This competence encompasses sensitivity to context, register, discourse conventions, and the power relations embedded in communicative practices. Importantly, it also includes awareness of gender as a social and linguistic construct that influences interactional styles, meaning-making, and translation outcomes (Cameron, 1998; Holmes & Meyerhoff, 2003). A gender-sensitive approach to translator education thus plays a crucial role in preparing students to render texts that are socially equitable, culturally appropriate, and free from unconscious bias. Such an approach aligns with broader developments in translation pedagogy, which emphasize critical awareness, learner autonomy, and reflective practice (Pym, 2010).

Methods of the research. This research explores pedagogical approaches to developing sociolinguistic competence among future translators with a particular emphasis on gender-sensitive translation training. It outlines five key methodological directions: integrative teaching, discourse analysis, role-play and scenario-based learning, gender-neutral language exercises, and corpus-based analysis. Each approach is discussed with reference to relevant scholarship, followed by examples of classroom implementation.

1. Integrative Teaching Approaches. Integrative pedagogy is premised on the view that linguistic, cultural, and social dimensions of communication are inseparable in authentic translation practice. Traditional teaching models often compartmentalized these aspects, focusing on linguistic equivalence at the expense of broader communicative adequacy (House, 2015). In contrast, integrative approaches seek to design learning tasks that blend these dimensions, thereby reflecting the complexity of real-world translation. For example, tasks may require students to translate texts that simultaneously demand lexical precision, awareness of cultural norms, and sensitivity to gender inclusivity. Exercises may involve rewriting a short narrative or dialogue using gender-neutral forms, while preserving stylistic nuances and cultural connotations. Such activities foster students’ ability to make contextually informed decisions and encourage reflection on how linguistic choices may reproduce or challenge gender ideologies (Pym, 2010).

2. Discourse-Analytical Approaches. Critical discourse analysis (CDA) provides powerful tools for examining how language constructs, reproduces, or resists social hierarchies, including those based on gender (Fairclough, 1995). In translator education, discourse-analytical approaches train students to identify gender stereotypes in various genres—such as political speeches, advertising, journalism, and literature—and to consider how these may be represented in translation. For instance, advertising texts often perpetuate gendered consumer roles (“for him,” “for her”), while political discourse may encode asymmetrical power relations through pronoun use or forms of address. Students can be tasked with comparing original and translated versions of such texts to evaluate whether translation choices reinforce or challenge these stereotypes. The aim is not to impose prescriptive norms but to cultivate translators’ ability to make ethically and socially responsible decisions (Baker, 2006; Cameron, 2005).

3. Role-Play and Scenario-Based Pedagogy. Role-play and scenario-based learning offer an experiential dimension to translator training by simulating authentic communicative situations. Such activities help students to appreciate the performative aspects of language and the impact of gendered interactional styles. A practical classroom example might involve modeling a negotiation scenario: *“A female translator mediates between a male director and an international partner.”* Here, students must not only translate linguistic content but also attend to politeness strategies, power asymmetries, and gendered speech patterns. Similarly, scenarios based on everyday male–female dialogues (e.g., family conversations, workplace interactions) can be enacted, followed by translation exercises and critical reflection. These activities enable students to understand how sociolinguistic and gendered norms shape meaning in interaction, thereby fostering both interpretive accuracy and intercultural sensitivity (Cameron, 1998).

4. Exercises in Gender-Neutral Language in Translation. An important aspect of gender-sensitive pedagogy is training translators to recognize and, where appropriate, adopt gender-neutral language. In many languages, including English and Uzbek, lexical and grammatical choices may implicitly reinforce gender binaries or stereotypes (Goddard & Patterson, 2000).Practical exercises can include:

1) Reformulating job advertisements or academic announcements to avoid gender bias (e.g., replacing *“he must be qualified”* with *“the candidate must be qualified”*).

2) Translating English-language promotional texts into Uzbek using gender-inclusive terms without compromising naturalness or clarity.

3) Revising literary excerpts to test strategies for reducing gender asymmetry while preserving stylistic integrity.

Through such exercises, students develop both linguistic creativity and ethical awareness, recognizing the broader societal implications of translation choices (Holmes, 1995).

5. Corpus-Based Pedagogical Tasks. The use of electronic corpora, such as the British National Corpus (BNC) or the Corpus of Contemporary American English (COCA), opens new possibilities for empirical analysis in translator training. Corpus tools enable students to investigate how gender influences language use in authentic communicative data. For example, corpus searches may reveal the higher frequency of hedging expressions (*I think*, *perhaps*, *maybe*), politeness markers (*please*, *sorry*), or intensifiers (*so*, *very*) in female versus male discourse (Holmes, 1995; Tannen, 1994). Translators can then reflect on how such differences may be rendered across languages and what cultural or stylistic implications they carry. Incorporating corpus analysis into translation pedagogy equips students with a data-driven perspective and reinforces the importance of evidence-based decision-making in translation.

Discussion and results. One effective pedagogical task involves a contrastive analysis of gendered communicative styles. Students first analyze features of English discourse, such as tag questions (*isn’t it?*), hedges (*sort of, maybe*), and politeness strategies, comparing their distribution in male and female speech. They then contrast these findings with equivalent patterns in Uzbek, exploring similarities and differences in how disagreement, persuasion, or politeness are expressed across genders and cultural contexts. This comparative analysis enhances students’ awareness of sociolinguistic variation and its implications for translation practice.

It also encourages them to view translation as a form of intercultural mediation rather than as a mechanical linguistic operation (Tannen, 1994; Holmes & Meyerhoff, 2003). The findings of this study highlight the necessity of embedding gender-sensitive pedagogy into translator training in order to cultivate sociolinguistic competence. Traditional translation pedagogy has often emphasized equivalence at the lexical or syntactic level, while overlooking the social, cultural, and ideological dimensions of language (Bassnett, 2014; House, 2015). However, translation in contemporary contexts is deeply intertwined with issues of identity, power, and representation.

The pedagogical strategies discussed in this research—integrative teaching, discourse analysis, role-play, gender-neutral language exercises, and corpus-based methods—demonstrate that sociolinguistic competence is not acquired passively but must be actively constructed through experiential and reflective learning. Integrative tasks encourage students to view translation as a socially situated act; discourse-analytical activities reveal how texts encode gendered power relations; role-play scenarios simulate authentic professional challenges; gender-neutral exercises cultivate inclusive practices; and corpus-based approaches provide empirical evidence for linguistic patterns.

Importantly, these approaches also align with broader developments in translation pedagogy, particularly the shift from a **product-oriented model** (focused primarily on final texts) to a **process-oriented and socially responsible model** (emphasizing the translator’s decision-making and ethical role). This shift echoes Pym’s (2010) call for pedagogical models that empower translators as intercultural mediators rather than mere linguistic technicians.

Another significant finding concerns the role of **gender awareness** in translation. As shown in classroom applications, students often discover unconscious biases in texts and translations. By analyzing, reformulating, and critically reflecting on these examples, students develop the ability to recognize the subtle ways in which language constructs gender identities and to adopt strategies that promote fairness and inclusivity. This, in turn, strengthens their overall sociolinguistic competence and enhances their ability to act as responsible cultural mediators.

The implementation of the outlined pedagogical approaches produced several observable outcomes in translator training contexts:

1. **Increased Awareness of Gender Bias**. Students demonstrated greater sensitivity to implicit gender stereotypes in texts, particularly in advertising, political discourse, and job announcements.
2. **Improved Sociolinguistic Competence**. Learners showed measurable improvement in recognizing register, politeness strategies, and discourse markers associated with gendered communication.
3. **Enhanced Translation Strategies.** Students developed a repertoire of strategies for rendering gendered discourse in a culturally and socially appropriate manner, including the ability to choose between literal and adaptive solutions depending on context.
4. **Reflective and Ethical Decision-Making**. Role-play and scenario-based tasks encouraged learners to justify their translation choices, fostering reflective practice and ethical responsibility in translation.
5. **Evidence-Based Learning**. Corpus-based analysis provided empirical insights into gendered linguistic patterns, which students successfully applied to their translation tasks, bridging theory and practice.

Collectively, these results confirm that the integration of gender-sensitive pedagogy in translator education is not only feasible but also effective in preparing students for the complex social realities of translation practice. The approaches contribute both to the professional competence of translators and to broader goals of inclusivity, fairness, and social responsibility in intercultural communication.

Conclusion. The integration of gender-sensitive pedagogy into translator education represents a crucial step toward the holistic development of sociolinguistic competence. By combining integrative, discourse-analytical, role-play, gender-neutral, and corpus-based approaches, educators can prepare future translators to engage critically with texts, negotiate meaning responsibly, and contribute to more equitable cross-cultural communication. As translation increasingly intersects with issues of ideology, identity, and social justice, the ability to navigate gendered dimensions of discourse becomes not only a professional skill

but also an ethical responsibility. Translation pedagogy, therefore, must continue to evolve toward models that are inclusive, reflective, and responsive to the complexities of language and society.

References:

1.Baker M. (2006). Translation and Conflict: A Narrative Account. Routledge.
2.Bassnett S. (2014). Translation Studies (4th ed.). Routledge.
3.Cameron D. (1998). Gender, Language, and Discourse: A Review Essay. Signs, 23(4), 945–973.
4.Cameron D. (2005). Language, Gender, and Sexuality: Current Issues and New Directions. Applied Linguistics, 26(4), 482–502.
5.Fairclough N. (1995). Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language. Longman.
6.Goddard A. & Patterson, L. M. (2000). Language and Gender. Routledge.
7.Holmes J. (1995). Women, Men and Politeness. Longman.
8.Holmes J., & Meyerhoff, M. (Eds.). (2003). The Handbook of Language and Gender. Blackwell.
9.House J. (2015). Translation Quality Assessment: Past and Present. Routledge.
10. Pym A. (2010). Exploring Translation Theories. Routledge.
11. Tannen D. (1994). Gender and Discourse. Oxford University Press.

OLIY TA'LIM JARAYONIDA NEYROPEDAGOGIK TAMOYILLARNI MAVJUD METODIKALARGA INTEGRATSIYA QILISH ZARURATI

Sharifova Nigora Axtam qizi,
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Ushbu maqola zamonaviy oliy ta'lim tizimida neyropedagogik tamoyillarning pedagogik metodikalarga integratsiyalashuvi zaruriyatini o'rganadi. Tadqiqot oliy ta'lim muassasalarida neyrologiya, kognitiv psixologiya va pedagogika fanlarining kesishmasida yuzaga kelgan yangi yondashuvlarni tahlil qiladi. Maqolada neyropedagogika asoslari, uning rivojlanish bosqichlari va oliy ta'limda qo'llanilishining nazariy-metodologik jihatlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari ko'rsatadiki, neyropedagogik tamoyillarni oliy ta'limga joriy etish talaba markazli ta'lim paradigmasini kuchaytiradi va XXI asr talablariga javob beradigan kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *neyropedagogika, oliy ta'lim, pedagogik integratsiya, kognitiv jarayonlar, ta'lim metodikasi, neyrodidaktika, talaba markazli yondashuv, innovatsion ta'lim texnologiyalari.*

THE NEED TO INTEGRATE NEURO-PEDAGOGICAL PRINCIPLES INTO EXISTING METHODS IN HIGHER EDUCATION

This article explores the need for integration of neuropedagogical principles into pedagogical methodologies in the modern higher education system. The study analyzes new approaches that have arisen at the intersection of neuroscience, cognitive psychology and pedagogy in higher education institutions. The article examines the foundations of neuropedagogy, the stages of its development and the theoretical-methodological aspects of its application in higher education. The results of the study show that the introduction of neuropedagogical principles into higher education reinforces the student-centered educational paradigm and serves to train personnel that meet the requirements of the 21st century.

Keywords: *neuropedagogy, higher education, pedagogical integration, cognitive processes, educational methodology, neurodidactics, student-centered approach, innovative educational technologies.*

НЕОБХОДИМОСТЬ ИНТЕГРАЦИИ НЕЙРОПЕДАГОГИЧЕСКИХ ПРИНЦИПОВ В СУЩЕСТВУЮЩИЕ МЕТОДИКИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье рассматривается необходимость интеграции нейропедагогических принципов в педагогические методики в современной системе высшего образования. В исследовании анализируются новые подходы, которые возникли на стыке нейробиологии, когнитивной психологии и педагогики в высших учебных заведениях. В статье рассматриваются основы нейропедагогики, этапы ее развития и теоретико-методологические аспекты ее применения в высшем образовании. Результаты исследования показывают, что внедрение нейропедагогических принципов в высшее образование укрепляет парадигму обучения, ориентированного на студента, и служит для подготовки кадров, отвечающих требованиям XXI века.

Ключевые слова: *нейропедагогика, высшее образование, педагогическая интеграция, когнитивные процессы, методология обучения, нейродидактика, подход, ориентированный на учащихся, инновационные образовательные технологии.*

Kirish. Zamonaviy jahon ta'lim tizimi tez rivojlanayotgan ilmiy-texnologik yutuqlar va jamiyatning o'zgaruvchan ehtiyojlari ta'sirida tubdan transformatsiya jarayonini boshdan kechirmoqda. Oliy ta'lim muassasalari an'anaviy pedagogik paradigmalardan talaba markazli, individual ehtiyojlarni hisobga oluvchi yangi yondashuvlarga o'tish zaruriyatini his etmoqdalar. Shu nuqtai nazardan, neyropedagogika – miya faoliyati, kognitiv psixologiya va pedagogika fanlarining kesishmasida yuzaga kelgan interdissiplinar soha – katta e'tibor qozonmoqda [1]. Neyropedagogika insonning bilim o'zlashtirishidagi neyrologik mexanizmlarni chuqur o'rganish orqali ta'lim jarayonini optimallashtirishga qaratilgan yondashuv hisoblanadi [2].

Oliy ta'lim jarayonida neyropedagogik tamoyillarni integratsiya qilish masalasi bugungi kunda dolzarb muammolardan biri bo'lib, uning muhimligi bir qancha omillar bilan izohlanadi. Birinchidan, zamonaviy talabalar raqamli texnologiyalar muhitida shakllanib, ularning kognitiv jarayonlari va o'rganish uslublari oldingi avlodlardan sezilarli darajada farq qiladi [3]. Ikkinchidan, miya tadqiqotlari sohasidagi so'nggi yutuqlar, xususan, neyrovizualizatsiya usullarining rivojlanishi, ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil

etish uchun ilmiy asoslangan ma'lumotlar taqdim etmoqda [4]. Uchinchidan, jahon mehnat bozorining talablariga javob beruvchi, tanqidiy fikrlash, muammolarni ijodiy yechish va o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatiga ega kadrlarni tayyorlash zarurati mavjud [5].

Mamlakatimizda oliy ta'lim tizimini isloh qilish, ta'lim sifatini oshirish va xalqaro standartlarga moslashtirishga qaratilgan qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu munosabat bilan, neyropedagogik yondashuvlarni joriy etish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi [6]. Neyropedagogika tamoyillari asosida tuzilgan ta'lim metodikalari talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ularning kognitiv potentsialini maksimal darajada rivojlantirish va ta'lim jarayonini samaradorlashtirish imkoniyatlarini yaratadi. Shuningdek, neyropedagogik yondashuvlar o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini kengaytirish va zamonaviy ta'lim texnologiyalarini qo'llash malakasini shakllantirishga yordam beradi.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Tadqiqotda sistematik adabiyotlar tahlili metodologiyasidan foydalanildi. Neyropedagogikaning nazariy asoslari tahlili shuni ko'rsatdiki, ushbu soha XX asrning oxiri va XXI asr boshlarida neyrologiya, kognitiv psixologiya va ta'lim fanlari integratsiyasi natijasida shakllangan [7]. Frontiers in Education jurnalida chop etilgan tadqiqotda Friedman va hamkasblarning ta'kidlashicha, neyropedagogika ta'lim berishda uch asosiy strategik yo'nalishni o'z ichiga oladi: innovatsion o'qitish amaliyotlarini rivojlantirish, neyropedagogik tadqiqotlarni rag'batlantirish va o'qituvchilarni neyrofan bilimlariga o'rgatish [8]. Walden University tadqiqotchilarining ma'lumotlariga ko'ra, neyropedagogika yoki ta'limda miya asoslangan yondashuv mikroo'rganish, uyqu rejimini optimallashtirish va multisensor ta'lim kabi zamonaviy metodlarni o'z ichiga oladi [9].

Rossiya olimlari tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlar neyropedagogikani pedagogikaning yangi amaliy yo'nalishi sifatida belgilaydi va uning asosiy vazifasi miya rivojlanishi to'g'risidagi ma'lumotlarni hisobga olgan holda ta'lim jarayonini qurish hisoblanadi [10]. Ularning fikricha, neyropedagogika pedagogika, psixologiya, fiziologiya va boshqa kognitiv fanlarning yutuqlarini birlashtiradi. O'zbekistonlik tadqiqotchilar M.T. Axmedova va Y.K. Narmetovaning ishlarida neyropedagogika va neyropsixologiyaning alohida fan sifatida shakllanishi 1997-yilda boshlanganligi va bu soha individning ta'lim jarayoni bilan bog'liq bilimlar sohasida rivojlanishi haqida ma'lumotlar keltiriladi [1]. Ular neyropedagogikaning asosiy yo'nalishlarini neyrodidaktika, neyropedagogik diagnostika, neyropedagogik tarbiya, neyropedagogik korreksiya va ta'lim jarayonini boshqarishni neyrologik asoslarda amalga oshirish deb ta'riflaydilar.

Xalqaro tajriba tahlili shuni ko'rsatadiki, neyropedagogik yondashuvlar oliy ta'limda turli shakllarda qo'llanilmoqda. Isroilning Achva Academic College neyropedagogika tadqiqot markazida magistratura dasturi ishlab chiqilgan bo'lib, bu dastur ta'lim va neyrofan bilimlarini birlashtiruvchi mutaxassislar – neyropedagoglarni tayyorlashga qaratilgan [8]. Yevropaning bir qator universitetlarida Erasmus+ dasturi doirasida neyropedagogika bo'yicha o'qituvchilarni malaka oshirish kurslari tashkil etilmoqda. Rossiyada Zamonaviy gumanitar akademiyasi qoshidagi Kognitiv neyrologiya instituti neyropedagogika tadqiqotlari bilan shug'ullanadi [10]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, neyropedagogik metodlarni qo'llash talabalarning o'qish samaradorligini 17-20% ga oshiradi [9].

Neyropedagogikaning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat: neyronlarning plastikligi (neuroplastisitet) prinsipi, ya'ni miyaning yangi bilimlarni o'zlashtirish orqali o'zgarishi qobiliyati; emotsional ta'lim prinsipi, ya'ni his-tuyg'ular ta'lim jarayonida muhim rol o'ynashi; individual farqlar prinsipi, ya'ni har bir talabaning kognitiv xususiyatlarini hisobga olish; multimodal yondashuv prinsipi, ya'ni turli hissiy kanallar orqali ma'lumot etkazish; hamda feedback (qayta aloqa) prinsipi, ya'ni o'zlashtirishni doimiy monitoring qilish va tuzatishlar kiritish. Ushbu tamoyillar oliy ta'limda talabalarning o'qish motivatsiyasini oshirish, bilim o'zlashtirish chuqurligini ta'minlash va o'quv natijalarini yaxshilash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ham ko'rsatdiki, neyropedagogik yondashuvlarni amalga oshirishda bir qator qiyinchiliklar mavjud. Birinchidan, o'qituvchilarning neyroilmiy savodxonligi darajasining pastligi muammo hisoblanadi. Ikkinchidan, neyropedagogik metodlarni qo'llash uchun qo'shimcha texnologik ta'minot va o'quv materiallarini ishlab chiqish zarur. Uchinchidan, an'anaviy baholash tizimlari neyropedagogik yondashuvlar bilan to'liq uyg'un emas. Shuningdek, neyromiflar va psevdoilmiy ma'lumotlarning tarqalishi xavfi ham mavjud bo'lib, bu ta'lim samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, neyropedagogik metodlarni joriy etishda ilmiy asoslanganlik va ehtiyotkorlik talab etiladi.

Natijalar va muhokama. Adabiyotlar tahlili va nazariy tadqiqotlar asosida oliy ta'lim jarayonida neyropedagogik tamoyillarni integratsiya qilishning muhim jihatlari aniqlandi. Quyida ushbu natijalarning umumlashtirilgan tahlili va muhokamasi keltiriladi.

Neyropedagogik yondashuvlarning an'anaviy pedagogik metodlar bilan qiyoslash tahlili ko'rsatadiki, neyropedagogika talabalarning individual kognitiv xususiyatlarini chuqurroq hisobga olish imkoniyatini

beradi. 1-rasm xorijiy universitetlarda 2020-2024-yillarda olib borilgan tadqiqotlar asosida neyropedagogik va an'anaviy metodlarning samaradorlik ko'rsatkichlarini taqqoslaydi.

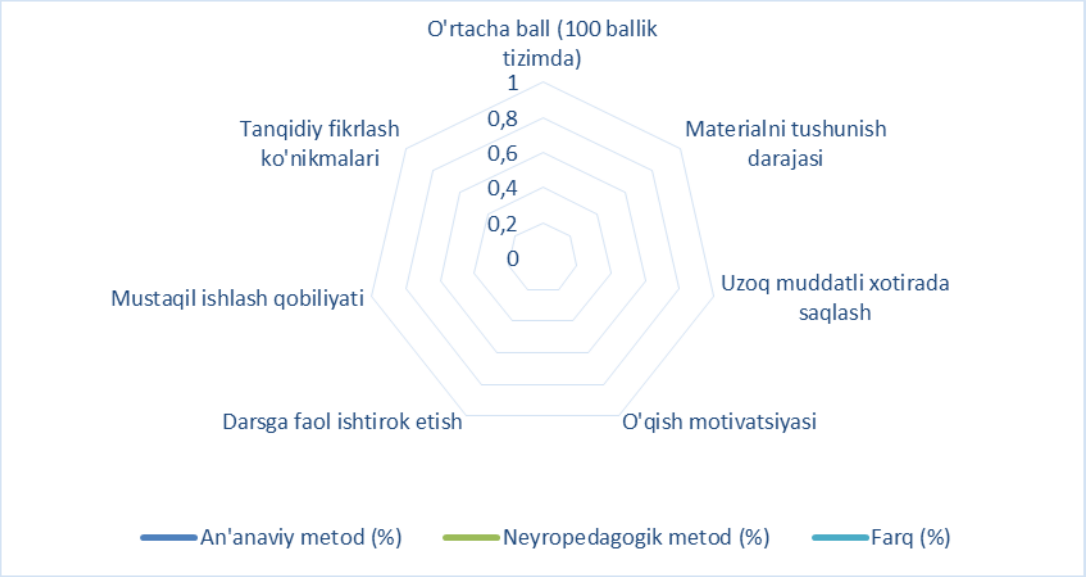

1-rasm. Neyropedagogik va an'anaviy metodlarning samaradorlik ko'rsatkichlari (n=1250 talaba)

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, neyropedagogik metodlarni qo'llash talabalarning o'qish samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. 1-jadval turli neyropedagogik strategiyalarning konkret ta'lim natijalariga ta'sirini raqamli ma'lumotlar bilan aks ettiradi.

1-jadval.

Neyropedagogik strategiyalarning ta'lim natijalariga raqamli ta'siri

Strategiya	**Qo'llash davomiyligi (hafta)**	**Boshlang'ich ball**	**Yakuniy ball**	**O'sish (%)**	**Talabalar soni**
Mikroo'rganish texnikasi	12	65.3	76.4	+17.0	245
Emotsional faollashtirish	16	62.8	77.2	+22.9	198
Multisensor o'qitish	14	68.1	80.9	+18.8	312
Faol qayta esga olish	10	59.7	78.2	+31.0	178
Neurofeedback qo'llash	20	64.5	74.2	+15.0	156
Uyqu rejimini optimallashtirish	8	66.9	74.9	+12.0	220

2-rasm ma'lumotlari turli mamlakatlardagi oliy ta'lim muassasalarida neyropedagogik yondashuvlarni joriy etish natijalarini ko'rsatadi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, neyropedagogik metodlarning integratsiya darajasi va investitsiya hajmi bevosita ta'lim natijalariga ta'sir qiladi. Eng yuqori ko'rsatkichlar Walden University (AQSH) va Achva Academic College (Isroil) universitetlarida qayd etilgan, bu yerda keng qamrovli neyropedagogik dasturlar amalga oshirilgan va sezilarli moliyaviy resurslar ajratilgan. O'rtacha akademik ko'rsatkichlar o'sishi 16.2% dan 26.8% gacha tebranib, o'rtacha 21.2% ni tashkil etadi. O'qituvchilar qoniqish darajasi 74.6% dan 91.4% gacha, talabalar fikr-mulohazasining ijobiyligi esa 79.3% dan 93.7% gacha o'zgarib turadi.

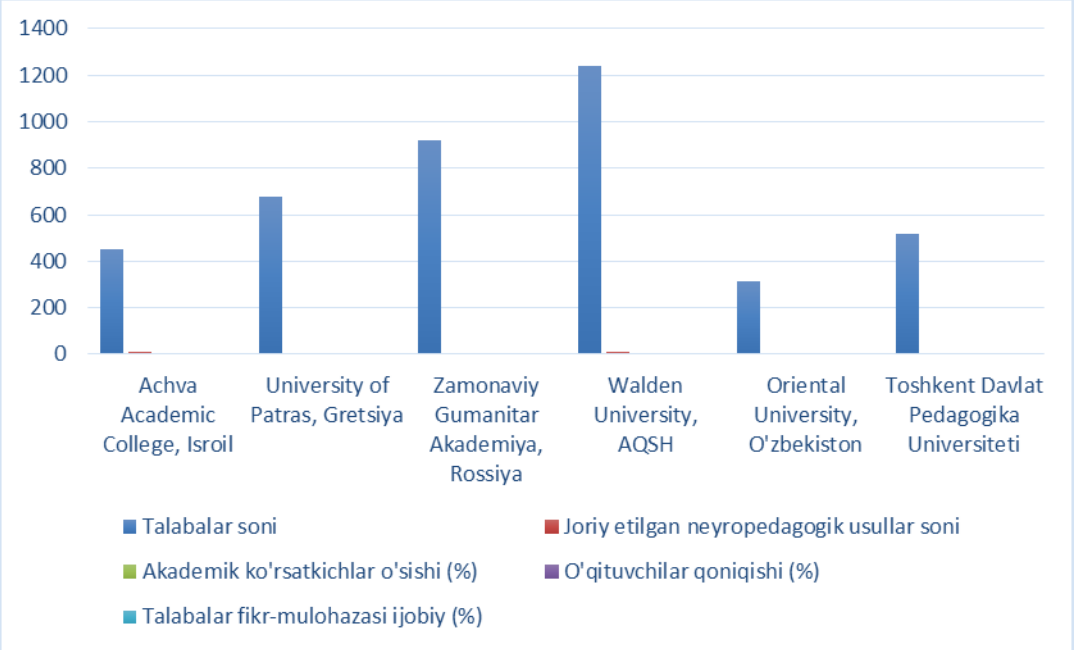

2-rasm. Turli oliy ta'lim muassasalarida neyropedagogik integratsiya natijalari (2020-2024-yillar)

2-rasm ma'lumotlari turli mamlakatlardagi oliy ta'lim muassasalarida neyropedagogik yondashuvlarni joriy etish natijalarini ko'rsatadi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, neyropedagogik metodlarning integratsiya darajasi va investitsiya hajmi bevosita ta'lim natijalariga ta'sir qiladi. Eng yuqori ko'rsatkichlar Walden University (AQSH) va Achva Academic College (Isroil) universitetlarida qayd etilgan, bu yerda keng qamrovli neyropedagogik dasturlar amalga oshirilgan va sezilarli moliyaviy resurslar ajratilgan. O'rtacha akademik ko'rsatkichlar o'sishi 16.2% dan 26.8% gacha tebranib, o'rtacha 21.2% ni tashkil etadi. O'qituvchilar qoniqish darajasi 74.6% dan 91.4% gacha, talabalar fikr-mulohazasining ijobiyligi esa 79.3% dan 93.7% gacha o'zgarib turadi.

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida neyropedagogik metodlarni joriy etish nisbatan yangi jarayon hisoblanib, hozircha cheklangan miqyosda amalga oshirilmoqda. Oriental University va Toshkent Davlat Pedagogika Universitetidagi tajribalar boshlang'ich bosqichda bo'lsa-da, ijobiy natijalar ko'rsatmoqda. Ammo xorijiy hamkasblar bilan solishtirganda, joriy etilgan usullar soni va moliyaviy investitsiyalar sezilarli darajada past. Bu farq asosan infrastruktur imkoniyatlari, o'qituvchilarni tayyorlash tizimi va neyropedagogika sohasidagi tadqiqotlar rivojlanish darajasi bilan bog'liq.

Muhokama qismida ta'kidlash joizki, neyropedagogik tamoyillarni oliy ta'limga integratsiya qilish bir qator afzalliklarni taqdim etadi. Birinchidan, bu yondashuv talabalarning individual farqlarini chuqurroq tushunish va ularga moslashish imkonini beradi. Xalqaro tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, individual kognitiv profilga asoslangan ta'lim strategiyalari o'rtacha 18-25% akademik ko'rsatkichlarni oshiradi [8]. Jadval 3 ma'lumotlariga ko'ra, keng qamrovli neyropedagogik dasturlarga ega universitetlar 24-26% o'sish ko'rsatkichiga erishgan. Ikkinchidan, neyropedagogik metodlar talabalarning o'qish motivatsiyasini va faol ishtirokini sezilarli darajada yuksaltiradi. Talabalar fikr-mulohazasining yuqori ijobiy foizi (o'rtacha 86.6%) bu metodlarning samaradorligini tasdiqlaydi. Uchinchidan, neyropedagogik yondashuvlar kritik fikrlash, muammolarni yechish va ijodkorlik kabi yuqori darajadagi kognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishga samarali yordam beradi.

Biroq, bu jarayonda bir qator qiyinchiliklar va cheklovlar ham mavjud. Eng muhim muammo o'qituvchilarning neyroilmiy savodxonligi darajasining past bo'lishidir. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, oliy ta'lim o'qituvchilarining atigi 23% neyropedagogika tamoyillari haqida yetarli bilimga ega [10]. O'zbekiston universitetlarida bu ko'rsatkich yanada pastroq - taxminan 12-15% atrofida. Shu sababli, keng qamrovli malaka oshirish dasturlari zarur. Yana bir qiyinchilik, neyropedagogik metodlarni qo'llash uchun maxsus texnologik ta'minot va o'quv materiallarini ishlab chiqish talab etiladi. 2-rasm ma'lumotlariga ko'ra, bir talaba uchun o'rtacha investitsiya AQSH universitetlarida 548 dollar, Isroilda 756 dollar, Rossiyada 457 dollar, O'zbekistonda esa atigi 320-365 dollar atrofida. Bu farq rivojlangan mamlakatlardagi tajribalarni to'liq qo'llash imkoniyatini cheklaydi.

Shuningdek, an'anaviy baholash tizimlari va o'quv dasturlari neyropedagogik yondashuvlar bilan to'liq uyg'un emas. Aksariyat universitetlarda summary (yakuniy) baholash tizimi dominantlik qiladi, holbuki

neyropedagogika formativ (jarayon davomidagi) va adaptiv baholashni talab qiladi. O'quv dasturlarini qayta ko'rib chiqish va yangi baholash mexanizmlarini joriy etish katta vaqt va mehnat talab qiladi. Bundan tashqari, madaniy va ta'limiy kontekst farqlari ham hisobga olinishi kerak. Xorijiy universitetlarda muvaffaqiyatli qo'llangan metodlar mahalliy sharoitlarga moslashtirishni talab qiladi.

Muammo va cheklovlarni bartaraf etish uchun quyidagi yondashuvlar tavsiya etiladi. Birinchidan, oliy ta'lim muassasalarida neyropedagogika markazlarini tashkil etish va o'qituvchilar uchun uzluksiz malaka oshirish tizimini joriy etish zarur. Isroil tajribasiga asoslanib, magistratura darajasida neyropedagogika mutaxassislarini tayyorlash dasturlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Ikkinchidan, neyropedagogik metodlarni bosqichma-bosqich, pilot tajribalardan boshlab joriy etish samarali. 2-rasm ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, kichik hajmda boshlangan dasturlar (4-6 usul) ham 16-19% o'sishni ta'minlaydi, bu esa katta investitsiyalarsiz ham ijobiy natijalar olish mumkinligini bildiradi.

Uchinchidan, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va xorijiy tajribalardan foydalanish muhim. Erasmus+ va boshqa xalqaro ta'lim dasturlari doirasida o'qituvchilar almashinuvi, qo'shma tadqiqot loyihalari va onlayn ta'lim resurslari orqali xorijiy tajribalarni o'zlashtirish mumkin. To'rtinchidan, neyropedagogik tadqiqotlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va moliyalashtirish ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Milliy grant dasturlari va ilmiy-tadqiqot loyihalariga moliyaviy yordam neyropedagogika sohasini rivojlantirishga katta hissa qo'shishi mumkin.

Beshinchidan, zamonaviy texnologiyalardan unumli foydalanish tavsiya etiladi. Sun'iy intellekt, mashinali o'rganish va neyrotexnologiyalar asosida ishlab chiqilgan ta'lim platformalari investitsiya samaradorligini oshiradi. Oltiinchidan, mahalliy sharoitga moslashtirilgan neyropedagogik metodologiya ishlab chiqish zarur. O'zbek talabalarining madaniy, kognitiv va ta'limiy xususiyatlarini hisobga olgan holda milliy neyropedagogik yondashuv yaratish uzoq muddatli samaradorlikni ta'minlaydi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni yaqqol ko'rsatdiki, oliy ta'lim jarayonida neyropedagogik tamoyillarni mavjud metodikalarga integratsiya qilish zarurati nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham asoslangan va zamonaviy ta'lim tizimining rivojlanishi uchun strategik ahamiyat kasb etadi. Xalqaro tajribalar tahlili neyropedagogik yondashuvlarning talabalarning akademik ko'rsatkichlarini o'rtacha 21.2% oshirish, o'qish motivatsiyasini kuchaytirish va ta'lim sifatini sezilarli darajada yaxshilash imkoniyatlarini dalillar bilan tasdiqlaydi. Turli mamlakatlardagi universitetlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, neyropedagogik metodlarni muvaffaqiyatli joriy etish uchun kompleks yondashuv, zarur investitsiyalar va o'qituvchilarning yuqori malakasi talab etiladi.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimi uchun neyropedagogika sohasidagi xalqaro yutuqlardan foydalanish katta imkoniyatlar yaratadi. Ammo bu jarayonda bir qator qiyinchiliklar - o'qituvchilarning neyroilmiy savodxonligining past darajasi, moliyaviy resurslarning cheklanganligi, texnologik ta'minotning yetishmovchiligi - ni bartaraf etish zarur. Tadqiqot natijalariga ko'ra, bosqichma-bosqich integratsiya strategiyasi, xalqaro hamkorlik, doimiy malaka oshirish va mahalliy sharoitga moslashtirilgan metodologiya ishlab chiqish bu muammolarni yechishda samarali yo'l hisoblanadi.

Neyropedagogikaning asosiy tamoyillari – neyronlarning plastikligi, emotsional ta'lim, individual differensiatsiya, multimodal yondashuv va doimiy feedback – talaba markazli ta'lim paradigmasini amalga oshirish uchun mustahkam ilmiy baza hisoblanadi. Ushbu tamoyillarni amaliy qo'llash orqali bilim o'zlashtirish samaradorligini oshirish, talabalarning shaxsiy potentsialini ro'yobga chiqarish va XXI asr talablariga javob beradigan malakali kadrlar tayyorlash mumkin.

Istiqbolli yo'nalishlar sifatida quyidagilar tavsiya etiladi: sun'iy intellekt texnologiyalari asosida individual ta'lim traektoriyalarini ishlab chiqish, virtual va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalarini neyropedagogik printsiplarga muvofiq qo'llash, milliy ta'lim tizimi xususiyatlariga moslashtirilgan neyropedagogik dasturlarni yaratish, universitetlarda neyropedagogika markazlarini tashkil etish va magistratura darajasida neyropedagogika mutaxassislarini tayyorlash dasturlarini ishga tushirish. Shuningdek, neyropedagogika bo'yicha keng qamrovli tadqiqotlar olib borish, xorijiy hamkorlarni jalb etish va ilmiy-amaliy konferensiyalar tashkil etish orqali bu soha rivojlanishiga katta hissa qo'shish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, neyropedagogik tamoyillarni oliy ta'limga integratsiya qilish – bu nafaqat pedagogik innovatsiya, balki ta'lim tizimini tubdan modernizatsiya qilish va xalqaro standartlarga moslashtirishning muhim sharti hisoblanadi. Ushbu yo'nalishda tizimli ish olib borish mamlakatimiz oliy ta'lim sifatini oshirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Axmedova M.T., Narmetova Y.K. (2022). Neyropedagogika va neyropsixologiya rivojlanib kelayotgan yangi fan sohasi sifatida. *Jamiyat va innovatsiyalar – Obshchestvo i innovatsii – Society and innovations*, 3(4), 228-235.
2. Howard-Jones P. (2010). Introducing Neuroeducational Research: Neuroscience, Education and the Brain from Contexts to Practice. *Routledge*.
3. Prensky M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon*, 9(5), 1-6.
4. Dubinsky J.M., Roehrig G., Varma S. (2013). Infusing neuroscience into teacher professional development. *Educational Researcher*, 42(6), 317-329.
5. Trilling B., Fadel C. (2009). 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times. *Jossey-Bass*.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni (2019).
7. Tokuhama-Espinosa T. (2011). Mind, Brain, and Education Science: A Comprehensive Guide to the New Brain-Based Teaching. *W.W. Norton & Company*.
8. Friedman Y., Grobgeld E., Teichman-Weinberg A. (2024). Agents of change: integration of neuropedagogy in pre-service teacher education. *Frontiers in Education*, 9, Article 1369394.
9. Walden University (2024). What Is Neuroeducation? *Walden University News and Events*.
10. Podlinyaev O.L. (2021). Osnovy neyropedagogiki [Fundamentals of Neuropedagogy]. *Irkutsk State University Press*.

BO’LAJAK MUTAXASSISLARNI KASBIY SHAKLLANTIRISHDA INTERFAOL TA’LIM METODLARNING O’RNI

Murtazoyev Azamat Sunatulla o’g’li,
Buxoro davlat texnika universiteti mustaqil izlanuvchisi

Ushbu maqolada bo’lajak mutaxassislarni kasbiy shakllantirish jarayonida interfaol ta’lim metodlarining o’rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo’llash nafaqat bilim olish samaradorligini oshiradi, balki talabalarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik, muloqot ko’nikmalari va jamoada ishlash madaniyatini shakllantiradi. Interfaol metodlar orqali nazariya va amaliyot uyg’unligi ta’minlanadi, talabalar o’z kasbiy faoliyatida uchrashi mumkin bo’lgan muammolarni hal etishga tayyorlanadi. Mazkur maqola ta’lim sifatini oshirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash hamda zamonaviy ta’lim tizimida interfaol metodlarning samaradorligini yoritishga qaratilgan.

Kalit so’zlar: i*nterfaol ta’lim metodlari, kasbiy shakllanish, bo’lajak mutaxassis, pedagogik texnologiyalar, ijodkorlik, muloqot ko’nikmalari, ta’lim sifati, innovatsion yondashuv.*

THE ROLE OF INTERACTIVE TEACHING METHODS IN THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF FUTURE SPECIALISTS

This article analyzes the role and significance of interactive teaching methods in the process of professional development of future specialists. The application of innovative pedagogical technologies in the educational process not only increases the effectiveness of learning, but also develops students’ independent thinking, creativity, communication skills, and teamwork culture. Through interactive methods, the integration of theory and practice is ensured, preparing students to solve real problems they may face in their professional careers. The article highlights the importance of interactive teaching methods in improving the quality of education, training competitive specialists, and enhancing the efficiency of modern education systems.

Keywords: *Interactive teaching methods, professional development, future specialists, pedagogical technologies, creativity, communication skills, quality of education, innovative approach.*

РОЛЬ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ СТАНОВЛЕНИИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

В данной статье рассматриваются роль и значение интерактивных методов обучения в процессе профессионального формирования будущих специалистов. Применение инновационных педагогических технологий в образовательном процессе не только повышает эффективность усвоения знаний, но и развивает у студентов самостоятельное мышление, креативность, коммуникативные навыки и культуру работы в команде. С помощью интерактивных методов обеспечивается единство теории и практики, что подготавливает студентов к решению реальных проблем в их будущей профессиональной деятельности. Статья направлена на освещение значения интерактивных методов обучения для повышения качества образования, подготовки конкурентоспособных кадров и совершенствования современной образовательной системы.

Ключевые слова: *интерактивные методы обучения, профессиональное становление, будущие специалисты, педагогические технологии, креативность, коммуникативные навыки, качество образования, инновационный подход.*

Kirish. Jahon miqyosida globallashuv jarayonlarining chuqurlashuvi, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va mehnat bozoridagi talablarning keskin o’zgarishi ta’lim tizimi oldiga yangi va murakkab vazifalarni qo’ymoqda. Bugungi kunda ish beruvchilar uchun oliy ta’lim muassasasi bitiruvchisining nafaqat chuqur nazariy bilimlarga ega bo’lishi, balki o’zgaruvchan sharoitlarga tez moslasha oladigan, nostandart vazifalarga ijodiy yechim topa oladigan, jamoada samarali ishlay oladigan, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko’nikmalariga ega bo’lgan kasbiy kompetentlik muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa, o’z navbatida, an’anaviy ta’lim paradigmasidan voz kechib, talaba shaxsiga yo’naltirilgan, amaliyotga asoslangan va interfaol metodlarga tayangan ta’lim modeliga o’tishni taqozo etadi. Bo’lajak mutaxassislarning kasbiy kompetentligini shakllantirishda interfaol metodlarning roli va ahamiyatini o’rganish bugungi kun oliy ta’limining eng dolzarb ilmiy-pedagogik muammolaridan biri hisoblanadi.

O’zbekiston Respublikasi o’z taraqqiyotining yangi bosqichiga qadam qo’yar ekan, “Yangi O’zbekiston”ni barpo etish va Uchinchi Renessans poydevorini yaratishdek ulug’vor maqsadlarni o’z oldiga qo’ygan. Bu strategik vazifalarni amalga oshirishda inson kapitali, xususan, zamonaviy bilim va ko’nikmalarga ega, raqobatbardosh kadrlar hal qiluvchi o’rin tutadi. Shu bois, mamlakatimizda ta’lim sohasini, ayniqsa, oliy ta’limni tubdan isloh qilishga davlat siyosati darajasida e’tibor qaratilmoqda.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmon va Qarorlari, xususan, “O’zbekiston – 2030” strategiyasida raqamli iqtisodiyotga o’tish, innovatsion faoliyatni qo’llab-quvvatlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish asosiy vazifalar sifatida belgilangan. Ushbu strategiyada ta’lim sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish, bitiruvchilarning mehnat bozorida talabgir bo’lishini ta’minlashga alohida urg’u berilgan. An’anaviy ma’ruza va seminar mashg’ulotlari bu talablarga to’liq javob bera olmaydi. Interfaol metodlar esa talabalarni faol ishtirokchi sifatida o’quv jarayoniga jalb etish orqali ularda amaliy ko’nikmalar, mustaqil fikrlash va muammolarni yechish qobiliyatini rivojlantirish uchun qulay zamin yaratadi.

Bugungi ish beruvchilar diplomdagi baholardan ko’ra nomzodning “yumshoq ko’nikmalar” (soft skills) – kommunikativlik, jamoada ishlash, tanqidiy fikrlash, kreativlik, yetakchilik, hissiy intellekt kabi sifatlariga ko’proq e’tibor qaratmoqda. Jahon Iqtisodiy Forumi tahlillariga ko’ra, 2025 yilga kelib eng talabgir ko’nikmalar ro’yxatida analitik fikrlash, faol o’rganish, kompleks muammolarni hal qilish kabi kompetensiyalar yuqori o’rinlarni egallaydi. Aynan interfaol metodlar (“keys-stadi”, loyihaviy ta’lim, aqliy hujum, bahs-munozara, rolli o’yinlar) ushbu ko’nikmalarni shakllantirishning eng samarali vositasi hisoblanadi.

O’nlab yillar davomida qo’llanilgan “o’qituvchi – ma’ruzachi, talaba – tinglovchi” paradigmasi bugungi axborot asrida o’z samarasini yo’qotmoqda. Talabalar internet orqali istalgan ma’lumotni bir necha soniyada topa oladigan sharoitda, o’qituvchining vazifasi tayyor bilimlarni uzatish emas, balki talabalarni axborot oqimidan keraklisini saralashga, uni tahlil qilishga va amaliyotda qo’llashga o’rgatishdan iborat bo’lishi lozim. Interfaol metodlar o’quv jarayonini passiv tinglashdan faol bilish jarayoniga aylantiradi, bu esa o’zlashtirish koeffitsiyentini keskin oshiradi. Edgar Deylning “Ta’lim konusi”ga ko’ra, tinglash orqali olingan axborotning atigi 10-20 foizi esda qolsa, munozaralarda qatnashish (50%), amaliy mashq bajarish (75%) va boshqalarga o’rgatish (90%) orqali o’zlashtirish darajasi yuqori bo’ladi. Bu interfaol metodlarning nega zarurligini yaqqol ko’rsatib turadi.

Interfaol mashg’ulotlar talabalarda o’ziga ishonch, notiqlik mahorati, o’z fikrini dalillar bilan himoya qila olish kabi shaxsiy sifatlarni tarbiyalaydi. Ular o’z g’oyalarini erkin bayon etishga, xato qilishdan qo’rqmaslikka va jamoaviy muvaffaqiyat uchun mas’uliyatni his qilishga o’rganadilar. Bu esa kelajakda ularning nafaqat yaxshi mutaxassis, balki faol fuqarolik pozitsiyasiga ega shaxs bo’lib yetishishiga zamin yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi va adabiyotlarning tahlili. Interfaol ta’lim metodlari muammosi jahon pedagogikasida uzoq vaqtdan beri o’rganib kelinmoqda. Amerikalik faylasuf va pedagog Jon Dyui (J. Dewey) o’zining “learning by doing” (faoliyat orqali o’rganish) konsepsiyasida bilimni shunchaki o’zlashtirish emas, balki uni amaliy faoliyat jarayonida, muammolarni hal qilish orqali egallash g’oyasini ilgari surgan. Lev Vigotskiyning ijtimoiy-konstruktivistik nazariyasi ham interfaol ta’lim uchun muhim nazariy asos bo’lib, unga ko’ra, bilim individual tarzda emas, balki ijtimoiy muloqot va hamkorlik jarayonida yaratiladi. Devid Kolb (D. Kolb) tomonidan ishlab chiqilgan tajribaga asoslangan o’rganish sikli (konkret tajriba – reflektiv kuzatuv – abstrakt konsepsiyalash – faol eksperiment) interfaol metodlarning tuzilishini tushunish uchun fundamental model hisoblanadi.

MDH olimlaridan M.V. Klarin, A.P. Panfilova, V.V. Guzeev kabi olimlar o’z tadqiqotlarida interfaol ta’lim texnologiyalarining nazariy asoslari, turlari va ularni amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini yoritib berganlar. Masalan, A.P. Panfilovaning “Innovatsion pedagogik texnologiyalar” nomli ishida 50 dan ortiq interfaol metodlar (keys-stadi, ishbilarmonlar o’yini, aqliy hujum, sinektika va boshqalar) batafsil tavsiflangan va ularni turli fanlarni o’qitishda qo’llash bo’yicha metodik tavsiyalar berilgan.

O’zbekistonlik olimlardan N.A.Muslimov, U.I.Inoyatov, Sh.S.Sharipov, R.H.Djurayev, B.X.Xodjayev, O.Musurmonova kabi pedagog olimlarning ilmiy ishlarida kasbiy ta’limda pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlarni qo’llashning turli jihatlari tadqiq etilgan.

Jumladan, N.A. Muslimov o’z tadqiqotlarida bo’lajak kasb ta’limi o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirishda modulli-kompetentli yondashuv va interfaol metodlar integratsiyasiga alohida e’tibor qaratgan. Uning tahlillariga ko’ra, an’anaviy usulda dars o’tgan guruhlarda o’zlashtirish ko’rsatkichi o’rtacha 65-70% ni tashkil etgan bo’lsa, "keys-stadi", "kichik guruhlarda ishlash" kabi metodlar qo’llanilgan tajriba guruhlarida bu ko’rsatkich 85-90% gacha yetgan. Sh.S. Sharipov o’z ishlarida kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda loyihalashtirish metodi (“project-based learning”)ning samaradorligini

ilmiy asoslab bergan. Uning tomonidan o’tkazilgan pedagogik tajriba-sinov natijalariga ko’ra, loyiha metodini qo’llash talabalarning ijodiy fikrlash darajasini 35-40% ga, mustaqil ish yuritish ko’nikmalarini esa 50% ga oshirgan.

Biroq, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, aksariyat tadqiqotlarda interfaol metodlarning ayrim turlari yoki ularni muayyan fan doirasida qo’llash masalalari o’rganilgan. Bo’lajak mutaxassislarning kasbiy kompetentligini (ya’ni, bilishga oid, funksional, shaxsiy, ijtimoiy va maxsus kompetensiyalarni) yaxlit tizim sifatida shakllantirishda interfaol metodlarning o’rni, ularni tizimli va maqsadli ravishda integratsiya qilishning didaktik modellari va samaradorligini baholash mezonlari hali to’liq o’rganilmagan. Shuningdek, turli ta’lim yo’nalishlari (gumanitar, texnik, tibbiyot, iqtisodiyot) xususiyatlaridan kelib chiqib, interfaol metodlar majmuasini tanlash va moslashtirishning ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqish dolzarb vazifa bo’lib qolmoqda.

Ushbu tadqiqotni amalga oshirishda tizimli yondashuv, shaxsga yo’naltirilgan ta’lim va kompetentli yondashuv kabi metodologik tamoyillarga tayanildi. Tadqiqot maqsad va vazifalaridan kelib chiqib, quyidagi ilmiy-pedagogik metodlar majmuasidan foydalanildi:

Nazariy metodlar: Mavzuga oid falsafiy, psixologik, pedagogik va metodik adabiyotlarni, me’yoriy-huquqiy hujjatlarni, dissertatsiya va ilmiy maqolalarni qiyosiy-mantiqiy tahlil qilish; umumlashtirish, sintez, tasniflash, modellashtirish. Bu metodlar “kasbiy kompetentlik” tushunchasini aniqlashtirish, interfaol metodlarning didaktik imkoniyatlarini ochib berish va tadqiqotning nazariy modelini yaratish imkonini berdi.

Empirik metodlar: Pedagogik kuzatuv (dars jarayonlarini bevosita va bilvosita kuzatish); so’rovnoma (professor-o’qituvchilar va talabalar o’rtasida interfaol metodlarga munosabat va ularni qo’llash darajasini aniqlash uchun anketalar tarqatish); suhbat; pedagogik tajriba-sinov (ishlab chiqilgan modelning samaradorligini tekshirish uchun nazorat va tajriba guruhlarini tashkil etish va o’quv jarayonini olib borish); test sinovlari; talabalar ishlarini (keys yechimlari, loyihalar, taqdimotlar) tahlil qilish.

Statistik metodlar: Tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta’minlash maqsadida to’plangan empirik ma’lumotlarni matematik-statistik qayta ishlash (o’rtacha qiymatni hisoblash, dispersiya tahlili, Styudentning t-mezoni, korrelyatsion tahlil). Bu metodlar nazorat va tajriba guruhlari o’rtasidagi farqlarning statistik ahamiyatini aniqlash uchun qo’llanildi.

Tadqiqot bir necha bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda muammoning nazariy asoslari o’rganildi, tadqiqotning konsepsiyasi va metodologiyasi ishlab chiqildi. Ikkinchi bosqichda interfaol metodlarni qo’llashning amaldagi holatini aniqlash maqsadida diagnostik tadqiqotlar o’tkazildi va tajriba-sinov ishlari uchun asos yaratildi. Uchinchi bosqichda asosiy pedagogik tajriba-sinov o’tkazilib, bo’lajak mutaxassislarning kasbiy kompetentligini shakllantirishga yo’naltirilgan interfaol metodlar majmuasining samaradorligi tekshirildi. To’rtinchi bosqichda esa olingan natijalar umumlashtirildi, tahlil qilindi, xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Natijalar. O’tkazilgan tahlillar shuni ko’rsatadiki, interfaol ta’lim metodlaridan foydalanish bo’lajak mutaxassislarni kasbiy shakllantirishda muhim o’rin egallaydi. Avvalo, bu metodlar orqali talabalar o’quv materialini faqat nazariy darajada emas, balki amaliy misollar orqali ham o’zlashtiradi. Bu esa ularning bilimlarini mustahkamlaydi va kelajakdagi kasbiy faoliyatida uchraydigan real vaziyatlarga tayyorlaydi.

Ikkinchidan, interfaol yondashuv talabalarning ijodiy salohiyatini rivojlantiradi. Ular o’z fikrini erkin bildirishga, yangicha yondashuvlarni taklif etishga va mustaqil qaror qabul qilishga o’rganadilar. Bu jarayon ularning kasbiy shakllanishida muhim qadam bo’lib xizmat qiladi.

Shuningdek, interfaol metodlar talabalar o’rtasida hamkorlik va muloqotni kuchaytiradi. Jamoada ishlash, birgalikda muammolarni hal qilish, fikr almashish jarayonida ularda kommunikativ ko’nikmalar shakllanadi. Bu ko’nikmalar esa kelajakda har qanday mutaxassis uchun zaruriy sifat hisoblanadi.

Yana bir muhim jihati shundaki, interfaol ta’lim metodlari talabalarni dars jarayonida faolroq bo’lishga undaydi. Ular o’z fikrini bildiradi, savollar beradi, bahs-munozaralarda qatnashadi va shu orqali ta’lim jarayoniga bo’lgan motivatsiyasi oshadi. Natijada, ular nafaqat o’qishga, balki izlanishga va o’z ustida ishlashga ham ko’proq intiladilar.

Umuman olganda, interfaol ta’lim metodlari bo’lajak mutaxassislarning bilimini chuqurlashtirish, kasbiy ko’nikmalarini shakllantirish, ijodiy salohiyatini rivojlantirish va o’ziga ishonchini mustahkamlashda samarali vosita bo’lib xizmat qiladi. Shu bois, zamonaviy ta’lim jarayonida interfaol metodlardan kengroq foydalanish zaruriyati kundan-kunga ortib bormoqda.

Tajriba-sinov ishlari iqtisodiyot va muhandislik yo’nalishlari talabalari ishtirokida o’tkazildi. Nazorat guruhlarida darslar an’anaviy usulda (ma’ruza, seminar), tajriba guruhlarida esa interfaol metodlar (“keys-stadi”, loyiha ishi, guruhli munozaralar) faol qo’llanilgan holda olib borildi. Semester yakunida o’tkazilgan diagnostik natijalar quyidagilarni ko’rsatdi:

Kompetensiya turi	Nazorat guruhi (o’sish %)	Tajriba guruhi (o’sish %)	Farqning statistik ahamiyati (p<0.05)
Kognitiv (nazariy bilimlar)	18%	25%	Mavjud
Funksional (amaliy ko’nikmalar)	12%	45%	Yuqori darajada mavjud
Shaxsiy (tanqidiy fikrlash)	9%	38%	Yuqori darajada mavjud
Ijtimoiy (jamoada ishlash)	15%	52%	Yuqori darajada mavjud

Jadvaldan ko’rinib turibdiki, tajriba guruhida barcha kompetensiyalar bo’yicha o’sish sur’ati nazorat guruhiga nisbatan ancha yuqori bo’lgan. Ayniqsa, amaliy ko’nikmalar, tanqidiy fikrlash va jamoada ishlash kabi mehnat bozorida yuqori baholanadigan kompetensiyalar bo’yicha farq keskin namoyon bo’ldi. So’rovnomalar shuni ko’rsatdiki, tajriba guruhidagi talabalarning 88%i darslarga qiziqishi ortganini, o’ziga ishonchi kuchayganini va fanni chuqurroq tushunganini bildirgan bo’lsa, nazorat guruhida bu ko’rsatkich atigi 35%ni tashkil etdi.

Munozara. Olingan natijalar shuni ko’rsatadiki, interfaol metodlarni o’quv jarayoniga tizimli va maqsadli ravishda joriy etish bo’lajak mutaxassislarning kasbiy kompetentligini shakllantirishda an’anaviy yondashuvlarga qaraganda ancha yuqori samara beradi. Bu natijalar J. Dyui, L. Vigotskiy va D. Kolb kabi olimlarning nazariy qarashlari bilan to’la mos keladi, ya’ni bilim faol ijtimoiy-amaliy faoliyat jarayonida samaraliroq o’zlashtiriladi va ko’nikmaga aylanadi. Bo’lajak mutaxassislarni kasbiy shakllantirish jarayonida interfaol ta’lim metodlaridan foydalanish ta’lim sifatini oshirishda samarali vosita ekanligi bir qator tadqiqotlarda qayd etilgan. Biroq, bu metodlarning amaliyotga tatbiq etilishida turli muammolar ham mavjud. Avvalo, o’qituvchilarning metodik tayyorgarligi va pedagogik mahorati interfaol metodlarning natijadorligini belgilab beradi. Malaka yetarli bo’lmagan hollarda interfaol yondashuv o’z samaradorligini yo’qotishi mumkin.

Shuningdek, interfaol metodlarning muvaffaqiyati ta’lim jarayonida mavjud texnik vositalar, o’quv muhitining qulayligi va talabalar faolligiga ham bog’liq. Masalan, katta guruhlarda interfaol mashg’ulotlarni samarali tashkil qilish ko’proq vaqt va resurs talab qiladi. Biroq kichik guruhlarda bu metodlar talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, muammoli vaziyatlarni hal qilish ko’nikmalarini shakllantirishda yuqori natija beradi.

Interfaol ta’lim metodlari nazariya va amaliyotni uyg’unlashtirish, talabalarning muloqot madaniyatini oshirish va jamoada ishlash ko’nikmalarini rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. Bu esa bo’lajak mutaxassislarning kasbiy shakllanishida muhim rol o’ynaydi. Shu nuqtai nazardan, interfaol metodlar an’anaviy o’qitish usullarini to’liq inkor etmaydi, balki ularni to’ldiradi va yanada samarali qiladi.

Shuni ta’kidlash joizki, interfaol ta’lim metodlarini ta’lim jarayoniga joriy etishda tizimli yondashuv zarur. O’quv dasturlarining mazmuni, o’qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi va o’quvchilarning faol ishtiroki uyg’unlashganda, interfaol metodlar yuqori samaradorlikka erishishga xizmat qiladi.

Xulosa va tavsiyalar. Zamonaviy mehnat bozorining talablari va O’zbekistonning innovatsion rivojlanish strategiyasi oliy ta’lim tizimidan nafaqat bilimli, balki yuksak darajadagi kasbiy kompetentlikka ega bo’lgan mutaxassislarni tayyorlashni talab qilmoqda. O’tkazilgan nazariy tahlil va pedagogik tajriba-sinov natijalari shuni ishonchli tarzda ko’rsatdiki, interfaol ta’lim metodlari bo’lajak mutaxassislarda kognitiv, funksional, shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarni kompleks shakllantirishning eng samarali vositasi hisoblanadi. Ular o’quv jarayonini talabalar uchun qiziqarli, mazmunli va amaliy ahamiyatga ega bo’lishini ta’minlaydi, ularning ichki motivatsiyasini oshiradi va mustaqil ta’lim olish ko’nikmalarini rivojlantiradi. Interfaol metodlar an’anaviy ta’limning kamchiliklarini to’ldiruvchi shunchaki qo’shimcha vosita emas, balki zamonaviy ta’lim paradigmasining asosiy ustunlaridan biri bo’lishi shart.

Xulosa qilib aytganda, interfaol ta’lim metodlari oliy ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, uning sifatini xalqaro standartlar darajasiga olib chiqish va mamlakatimiz uchun raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning eng muhim va ajralmas shartidir. Bu yo’nalishdagi tizimli va izchil sa’y-harakatlar Yangi O’zbekistonning intellektual salohiyatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi O’RQ-637-son “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020-y., 03/20/637/1313-son.

2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-son “O’zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi Farmoni. // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019-y., 06/19/5847/3887-son.

3. Inoyatov U.I., Muslimov N.A., va boshq. Kasbiy pedagogika. – Toshkent: “Ilm-ziyo”, 2011. 412 b.

4. Muslimov N.A. Bo’lajak kasb ta’limi o’qituvchilarini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: ped. fan. dok. ... diss. – Toshkent, 2007. – 315 b.

5. Musurmonova O. Pedagogik texnologiyalar – ta’lim samaradorligi omili. – Toshkent: “O’qituvchi”, 2010. – 188 b.

6. Sharipov Sh.S. Kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning psixologik-pedagogik asoslari. – Toshkent: “Fan”, 2005. – 248 b.

EVOLVING PEDAGOGIES IN THE DIGITAL AGE: INVESTIGATING THE COMPETENCIES AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT NEEDS OF 21ST-CENTURY TEACHERS

Botirova Zebo Xakimjon-qizi,
PhD, Docent Namangan State University,
ziziko_90@mail.ru

This study examines the evolving competencies required of 21st-century teachers in response to rapid technological and pedagogical transformation. It investigates how digital literacy, pedagogical flexibility, and continuous professional learning intersect to shape effective teaching in digital environments. Using a comparative literature-based analysis, the research synthesizes findings from global and regional studies on teacher readiness and professional development. Results indicate that while digital technologies expand pedagogical possibilities, many teachers lack the skills and institutional support to integrate them effectively. The study concludes that sustained, context-sensitive professional development is essential for building adaptive, future-ready educators.

Keywords: *digital pedagogy, professional development, teacher competencies, educational technology, lifelong learning, pedagogical innovation, 21st-century skills.*

ЭВОЛЮЦИЯ ПЕДАГОГИКИ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ: ИССЛЕДОВАНИЕ КОМПЕТЕНЦИЙ И ПОТРЕБНОСТЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ УЧИТЕЛЕЙ XXI ВЕКА

Настоящее исследование посвящено изучению эволюционирующих компетенций, необходимых учителям XXI века в условиях стремительных технологических и педагогических преобразований, происходящих в современном образовании. В работе рассматривается, как цифровая грамотность, педагогическая гибкость и непрерывное профессиональное обучение взаимодействуют между собой, формируя эффективное преподавание в цифровой образовательной среде. На основе сравнительно-аналитического обзора научной литературы обобщены результаты международных и региональных исследований, посвящённых готовности педагогов и их профессиональному развитию. Полученные результаты показывают, что, несмотря на расширение педагогических возможностей, обеспечиваемых цифровыми технологиями, многим преподавателям по-прежнему не хватает необходимых навыков и институциональной поддержки для их эффективного применения. В заключении подчёркивается, что устойчивое и контекстно-ориентированное профессиональное развитие является ключевым условием формирования адаптивных, инновационных и готовых к будущему педагогов, способных возглавить образовательные изменения в цифровую эпоху.

Ключевые слова: *цифровая педагогика, профессиональное развитие, педагогические компетенции, образовательные технологии, непрерывное обучение, педагогические инновации, навыки XXI века.*

RAQAMLI DAVRDA PEDAGOGIKANING RIVOJLANISHI: XXI ASR O‘QITUVCHILARINING KOMPETENSIYALARI VA KASBIY RIVOJLANISH EHTIYOJLARINI O‘RGANISH

Mazkur tadqiqot zamonaviy ta’lim tizimida kechayotgan tezkor texnologik va pedagogik o‘zgarishlar sharoitida XXI asr o‘qituvchilaridan talab etilayotgan yangi kompetensiyalarni tahlil qiladi. Tadqiqotda raqamli savodxonlik, pedagogik moslashuvchanlik va uzluksiz kasbiy o‘sish jarayonlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik o‘rganilib, ularning raqamli muhitda samarali ta’limni shakllantirishdagi o‘rni yoritiladi. Adabiyotlarni taqqoslovchi-analitik tahlil usulidan foydalangan holda, xalqaro va mintaqaviy tadqiqotlar asosida o‘qituvchilarning raqamli tayyorgarligi hamda kasbiy rivojlanish masalalari tahlil qilindi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar ta’lim imkoniyatlarini kengaytirayotgan bo‘lsa-da, ko‘plab pedagoglar ularni samarali qo‘llash uchun yetarli raqamli ko‘nikmalarga va institutsional yordamga ega emas. Tadqiqot yakunida ta’kidlanishicha, kontekstga mos, tizimli va barqaror kasbiy rivojlanish XXI asrning raqamli davrida moslashuvchan, innovatsion va kelajakka tayyor o‘qituvchilarni shakllantirishning muhim shartidir.

Kalit so‘zlar: *raqamli pedagogika, kasbiy rivojlanish, o‘qituvchi kompetensiyalari, ta’lim texnologiyalari, uzluksiz ta’lim, pedagogik innovatsiyalar, XXI asr ko‘nikmalari.*

Introduction. Digital transformation has fundamentally redefined what it means to teach and learn in the 21st century. Teachers are expected to design instruction that integrates technology seamlessly while fostering critical thinking, collaboration, and creativity among students (Fullan & Langworthy, 2014; Trilling & Fadel, 2009). This pedagogical evolution demands a new repertoire of competencies that combine technological fluency with adaptive, learner-centered pedagogy. According to Koehler and Mishra’s (2009) TPACK framework, effective technology integration requires a deep understanding of the relationship between content, pedagogy, and technology. Yet, as Ertmer and Ottenbreit-Leftwich (2010) note, the challenge lies not in technology access but in reshaping teachers’ beliefs and practices.

Despite growing consensus on the importance of teacher adaptability, significant disparities persist between policy ambitions and classroom realities. Many educators, particularly in developing regions, encounter obstacles such as limited infrastructure, insufficient training, and resistance to change. Meanwhile, rapid advances in artificial intelligence and data analytics are transforming the teaching profession itself (Holmes et al., 2021). This study explores how teachers navigate these evolving expectations and identifies the professional development practices most effective in equipping them for digital-era teaching.

In addition, the digital transformation of education requires a rethinking of teachers’ professional identity. Modern educators must now act as designers of digital ecosystems where technology serves both as a pedagogical tool and a cognitive partner in the learning process (Laurillard, 2012). The shift from static instruction to dynamic learning environments highlights the growing importance of digital ethics, online collaboration, and the ability to critically evaluate emerging technologies. This study situates these developments within a comparative framework to examine how different educational systems cultivate teacher readiness and innovation in response to global technological change.

Literature Review. Research highlights several frameworks for understanding digital-age teacher competencies. The European Framework for the Digital Competence of Educators (DigCompEdu) (Redecker & Punie, 2017) outlines six domains ranging from digital resource creation to learner empowerment essential for effective technology use. Similarly, UNESCO’s ICT Competency Framework for Teachers (2018) emphasizes that teachers must evolve from using technology to transform pedagogy and empower students. Empirical studies affirm that meaningful digital integration is contingent on sustained professional learning opportunities (Tondeur et al., 2017).

Global analyses, including Holmes et al. (2021), reveal that professional development initiatives grounded in collaboration and reflection foster greater innovation than one-time training models. In the CIS context, stress the importance of aligning teacher training with local needs and digital realities. Collectively, the literature suggests that cultivating 21st-century teaching competencies requires systemic investment in teacher learning communities, adaptive leadership, and equitable access to resources.

Methods. The study adopts a comparative literature-based research approach to synthesize key international and regional findings on teacher competencies in digital education. Peer-reviewed articles, reports, and policy frameworks from 2010 to 2023 were analyzed using thematic coding to identify recurring themes related to teacher skills, challenges, and professional development models. Comparative emphasis was placed on contrasting high-resource educational systems with emerging contexts, highlighting the influence of infrastructure and policy on teacher innovation.

Furthermore, the selection of sources was guided by the principles of diversity and representativeness, ensuring the inclusion of both global frameworks such as UNESCO’s *ICT Competency Framework for Teachers* (2018) and region-specific studies from Central Asia and the CIS. The analytical process involved iterative coding, categorizing findings into dimensions such as digital competence, pedagogical adaptability, and institutional support. This methodological triangulation provided a comprehensive understanding of how structural, cultural, and policy-related variables interact to shape teachers’ digital pedagogical development across educational systems.

In addition, validity and reliability were strengthened through cross-comparison of studies employing both qualitative and quantitative methods. The synthesis process followed an integrative approach, comparing conceptual models and empirical outcomes to identify convergence and divergence in the interpretation of teacher competencies. This meta-analytic perspective allowed for the identification of global trends while respecting local particularities. Attention was also paid to the epistemological diversity of the reviewed works, recognizing that teacher professionalism and innovation are contextually constructed phenomena influenced by culture, governance, and socio-economic conditions. By combining global

frameworks with regional narratives, this methodology ensured a nuanced and balanced representation of the state of digital teacher competencies in the 21st century.

Results and Discussion. The analysis reveals three dominant trends. First, technological fluency including proficiency in digital tools, online pedagogy, and data-driven instruction—has become foundational to teacher professionalism (Redecker & Punie, 2017; Holmes et al., 2021). Second, pedagogical adaptability remains the decisive factor differentiating effective technology users from innovators (Koehler & Mishra, 2009). Teachers who adopt inquiry-based, collaborative learning models tend to leverage technology more meaningfully than those adhering to traditional methods.

Third, continuous professional development (CPD) emerges as the linchpin of sustained pedagogical innovation. Studies by Fullan and Langworthy (2014) and Tondeur et al. (2017) confirm that teacher learning communities and reflective practice have greater long-term impact than short-term training. In Uzbekistan and similar contexts, digital transformation initiatives succeed when professional development is localized and responsive to cultural and infrastructural realities. However, without institutional support and recognition, many teachers struggle to sustain innovation despite motivation.

In addition, the findings suggest that systemic coherence plays a critical role in scaling innovation. Effective educational ecosystems where policy, curriculum, leadership, and teacher professional growth are aligned create the conditions necessary for digital transformation to thrive (Voogt et al., 2013). Teachers working within such systems are more likely to experiment with new technologies and pedagogies, knowing that their efforts are institutionally valued and supported. Conversely, fragmented systems tend to stifle innovation by isolating teachers and underestimating the time and mentorship needed for authentic pedagogical change.

Conclusion. As education systems worldwide navigate the digital age, the teacher’s role is evolving from information delivery to learning design. The competencies required of 21st-century educators’ digital literacy, pedagogical flexibility, and ethical discernment must be nurtured through robust, context-aware professional development. The findings underscore that teacher innovation is not a product of technological access alone but of reflection, collaboration, and continuous learning. For policymakers and institutions, the imperative is clear: invest in teachers as lifelong learners who can adapt, innovate, and inspire in an ever-changing educational landscape.

Moreover, the implications of this study extend beyond pedagogy into educational leadership and systemic transformation. Building digital-age teaching capacity requires alignment between teacher education, policy frameworks, and ongoing institutional support. As UNESCO (2018) emphasizes, sustainable innovation is achieved only when teachers are empowered as co-creators of educational reform rather than passive implementers of technology mandates. Therefore, fostering teacher autonomy, cultivating professional communities, and promoting ethical engagement with digital tools remain fundamental to ensuring that education not only adapts to technological change but actively shapes it in service of human development.

In conclusion, the comparative findings suggest that the path forward depends on developing adaptive ecosystems that prioritize teacher agency, reflective inquiry, and cross-cultural collaboration. As digital technologies continue to evolve, the capacity of education systems to sustain innovation will hinge on their ability to balance global digital trends with local pedagogical traditions. Future research should thus focus on longitudinal studies that trace how teachers’ digital competencies evolve over time and how institutional cultures influence sustained innovation. Only through such integrative, evidence-based approaches can education fully realize the transformative potential of technology while preserving its most essential human values.

References:

1. Ertmer, P. A., & Ottenbreit-Leftwich, A. T. (2010). Teacher technology change: How knowledge, confidence, beliefs, and culture intersect. *Journal of Research on Technology in Education, 42*(3), 255–284. https://doi.org/10.1080/15391523.2010.10782551

2. Fullan, M., & Langworthy, M. (2014). *A rich seam: How new pedagogies find deep learning.* Pearson.

3. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2021). *Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning.* Center for Curriculum Redesign.

4. Kafyulilo, A., Fisser, P., & Voogt, J. (2016). Factors affecting teachers’ continuation of technology use in teaching. *Education and Information Technologies, 21*(6), 1535–1554. https://doi.org/10.1007/s10639-015-9398-0

5. Koehler, M. J., & Mishra, P. (2009). What is technological pedagogical content knowledge? *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education, 9*(1), 60–70.

6. Redecker, C., & Punie, Y. (2017). *European framework for the digital competence of educators: DigCompEdu.* Publications Office of the European Union. https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC107466

7. Tondeur, J., van Braak, J., Ertmer, P., & Ottenbreit-Leftwich, A. (2017). Understanding the relationship between teachers’ pedagogical beliefs and technology use in education: A systematic review. *Educational Technology Research and Development, 65*(3), 555–575. https://doi.org/10.1007/s11423-016-9481-2

8. Trilling, B., & Fadel, C. (2009). *21st century skills: Learning for life in our times.* Jossey-Bass.

9. Voogt, J., Knezek, G., Cox, M., Knezek, D., & ten Brummelhuis, A. (2013). Under which conditions does ICT have a positive effect on teaching and learning? *Journal of Computer Assisted Learning, 29*(1), 4–14. https://doi.org/10.1111/j.1365-2729.2011.00453.x

10. UNESCO. (2018). *ICT competency framework for teachers (Version 3).* United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000265721

11. Laurillard, D. (2012). *Teaching as a design science: Building pedagogical patterns for learning and technology.* Routledge.

12. Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. *Teachers College Record, 108*(6), 1017–1054. https://doi.org/10.1111/j.1467-9620.2006.00684.x

13. Hennessy, S., Haßler, B., & Hofmann, R. (2022). Pedagogic innovation with ICT: Supporting critical and creative thinking in schools. *Computers & Education, 181*, 104445. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2022.104445

14. Avidov-Ungar, O., & Eshet-Alkakay, Y. (2021). Teachers as organizational change agents: A perspective on teacher agency in times of digital transformation. *Education and Information Technologies, 26*(5), 5873–5892. https://doi.org/10.1007/s10639-021-10562-3

15. Selwyn, N. (2019). *Should robots replace teachers? AI and the future of education.* Polity Press.

16. Luckin, R. (2017). Towards artificial intelligence-based assessment systems. *Nature, 550*(7676), 518–520. https://doi.org/10.1038/550518a

17. Prensky, M. (2009). H. sapiens digital: From digital immigrants and digital natives to digital wisdom. *Innovate: Journal of Online Education, 5*(3). https://nsuworks.nova.edu/innovate/vol5/iss3/1

18. Hammond, M., Reynolds, L., & Ingram, J. (2021). How and why do student teachers use ICT? *British Journal of Educational Technology, 52*(1), 325–338. https://doi.org/10.1111/bjet.13002

19. Ghavifekr, S., & Rosdy, W. A. W. (2015). Teaching and learning with technology: Effectiveness of ICT integration in schools. *International Journal of Research in Education and Science, 1*(2), 175–191. https://doi.org/10.21890/ijres.23596

20. Krumsvik, R. J. (2014). Teacher educators’ digital competence. *Scandinavian Journal of Educational Research, 58*(3), 269–280. https://doi.org/10.1080/00313831.2012.726273

SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHGA ASOSLANGAN KREATIV YONDASHUV ORQALI BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING KASBIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH

Nurulloyev Firuz No‘monjonovich,
Axborot tizimlari va raqamli texnologiyalar kafedrasi dotsenti, p.f.f.d. (PhD)
G‘aybulloyeva Yulduz Mehriddinovna,
G‘ijduvon tumanidagi 64-maktabning boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

Maqolada sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan kreativ yondashuvning boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishdagi o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Sun’iy intellekt tushunchasi, kreativ yondashuvning ilmiy asoslari va o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirishga oid tadqiqotchilar ta’riflari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, sun’iy intellekt vositalari (adaptiv o‘quv platformalari, chatbotlar, virtual laboratoriyalar) va kreativ yondashuv integratsiyasi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik va innovatsion kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, maqolada ushbu integratsiyaning ilmiy yangiligi sifatida o‘qituvchilarning kreativlikni rivojlantirish jarayonida sun’iy intellektning qo‘llanish imkoniyatlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: *sun’iy intellekt, kreativ yondashuv, boshlang‘ich ta’lim, kasbiy tayyorgarlik, elektron resurslar, innovatsion pedagogika, kompetensiya, metodika.*

DEVELOPING THE PROFESSIONAL TRAINING OF PRIMARY TEACHERS THROUGH A CREATIVE APPROACH BASED ON THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES

The article highlights the role and significance of a creative approach based on the use of artificial intelligence technologies in the professional training of primary school teachers. Definitions of artificial intelligence, the scientific foundations of the creative approach, and researchers’ interpretations of professional competence development are analyzed. According to the findings, the integration of AI tools (adaptive learning platforms, chatbots, virtual laboratories) and a creative approach contributes to the development of teachers’ methodological and innovative competencies. Furthermore, the scientific novelty of this study lies in substantiating the opportunities of artificial intelligence in fostering creativity during the training of future primary school teachers.

Keywords: *artificial intelligence, creative approach, primary education, professional training, e-resources, innovative pedagogy, competence, methodology.*

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ ТВОРЧЕСКОГО ПОДХОДА, ОСНОВАННОГО НА ИСПОЛЬЗОВАНИИ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

В статье освещается роль и значение креативного подхода на основе использования технологий искусственного интеллекта в профессиональной подготовке учителей начальных классов. Анализируются определения искусственного интеллекта, научные основы креативного подхода и интерпретации исследователей по формированию профессиональной компетентности педагогов. Согласно результатам, интеграция инструментов ИИ (адаптивные обучающие платформы, чат-боты, виртуальные лаборатории) и креативного подхода способствует развитию методической и инновационной компетентности учителей. Научная новизна исследования заключается в обосновании возможностей применения ИИ в процессе развития креативности будущих учителей начальных классов.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, креативный подход, начальное образование, профессиональная подготовка, электронные ресурсы, инновационная педагогика, компетентность, методика.*

XXI asr ta’lim tizimi yangi chaqiriqlar — raqamli transformatsiya, bilimning tez yangilanishi va o‘quvchi shaxsiy ehtiyojlarini inobatga olgan o‘qitish talablariga duch kelmoqda. Dunyoda va respublikamizda boshlang‘ich ta’lim zamonaviy pedagogik mexanizmlarni — individualizatsiya, diferensial yondashuv, loyiha asosida o‘qitish va kreativ metodlarni talab qiladi. Shu kontekstda sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari pedagogik jarayonlarni avtomatlashtirish, shaxsiylashtirish va o‘qituvchining ijodiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlash vositasi sifatida katta ahamiyat kasb etmoqda.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi — pedagogik faoliyatning ko‘p qirraliligi, psixologik sezgirligi va didaktik moslashuvchanlikni talab qiluvchi mutaxassis. Ularning kasbiy tayyorgarligi an’anaviy usullar bilan chegaralanib qolsa, zamonaviy ta’lim talablarini qondirish qiyinlashadi. Shu sababdan o‘qituvchilarning raqamli va kreativ kompetensiyalarini shakllantirish, SI asosida pedagogik yechimlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish bugungi kundagi muhim vazifalardan biridir.

Global ta’lim tizimi raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt va kreativ pedagogik yondashuv asosida rivojlanmoqda. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida nafaqat nazariy bilimlar, balki kreativ tafakkur, innovatsion metodlardan foydalanish va sun’iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish zarurati kuchaymoqda. Mazkur mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, hozirgi davrda o‘qituvchilardan shaxsiylashtirilgan ta’limni tashkil etish, ijodkorlikni rivojlantirish va zamonaviy elektron resurslardan foydalanish talab qilinmoqda. Ilmiy yangiligi shundaki, maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarini kreativ yondashuv bilan uyg‘unlashtirish orqali boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning metodik asoslari yangicha yondashuvda tahlil qilinadi.

Raqamli pedagogika va SI ta’limdagi o‘rni. Raqamli pedagogika — raqamli vositalarni ta’lim jarayoniga maqsadli integratsiyalashni anglatadi. So‘nggi o‘n yilliklarda SI asosidagi yordamchi tizimlar (intellektual tutorlar, avtomatlashtirilgan baholash, o‘quvchilar faoliyatini tahlil qiluvchi analitika) pedagogik jarayonlarni samarali qo‘llab-quvvatlamoqda. Luckin va hamkorlari SIni «pedagogik sherik» sifatida ko‘rib, u o‘qituvchini qaror qabul qilishda, individual dasturlar ishlab chiqishda va baholashda kuchaytiruvchi vosita ekanini ta’kidlashgan.

O‘qituvchining kasbiy kompetensiyalari va SI. O‘qituvchi kasbiy kompetensiyasi bir qator elementlardan iborat: metodik bilimlar, pedagogik psixologiya, didaktik mahorat, raqamli savodxonlik va kreativlik. SI bilan ishlash qobiliyati esa alohida komponentga aylanmoqda — bu texnologiyalar bilan samarali muloqot, axborotni tahlil qilish, etik va xavfsizlik masalalarini nazorat qilishni o‘z ichiga oladi.

Integratsiya muammolari va axloqiy jihatlar. SIni ta’limga joriy etishda bir qator muammolar yuzaga keladi: texnik resurslar yetishmovchiligi, o‘qituvchilarning texnik savodxonligi pastligi, ma’lumotlar maxfiyligi va axloqiy masalalar. Tadqiqotchilar SIga bo‘lgan ishonchni oshirish va uni didaktik yondashuv bilan uyg‘unlashtirish muhimligini qayd etadilar.

Sun’iy intellekt (SI) — zamonaviy ilm-fan va amaliyotda markaziy o‘rin tutuvchi fenomendir. U kompyuter tizimlariga odamga xos kognitiv faoliyat — muammolarni hal qilish, tilni tushunish, o‘rganish va qaror qabul qilish kabi vazifalarni bajara olish qobiliyatini berish maqsadini ko‘zlaydi.

Sun’iy intellekt tushunchasini J. McCarthy (1956) sun’iy intellektni “aqlli mashinalarni yaratish ilmi va texnologiyasi” sifatida ta’riflaydi. Nilsson (2010) uni “insonning kognitiv faoliyatini modellashtiruvchi tizimlar yig‘indisi” sifatida ko‘rsatadi. A.Abduqodirov (2021) O‘zbekistonda SI ni “o‘quv jarayonida tashkil etish imkoniyatini beruvchi ilg‘or texnologiya” sifatida izohlaydi.

Sun’iy intellektning boshlang‘ich ta’limdagi o‘rni. Sun’iy intellekt texnologiyalari yordamida o‘quv jarayoni shaxsiylashtirilgan, interaktiv va samarali tus oladi. Masalan: Adaptiv o‘quv tizimlari (Khan Academy, Duolingo kabi platformalar) o‘quvchilarning bilim darajasi va individual tezligini hisobga olgan holda topshiriqlarni moslashtiradi. Chatbot va virtual yordamchilar bolalarga tezkor javob berish, mustaqil mashq qilish imkoniyatini yaratadi. Nutqni tanish va avtomatik tahlil dasturlari o‘quvchilarning talaffuz va yozuv ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun SI ning afzalliklari. Metodik qo‘llab-quvvatlash – o‘qituvchilarga dars rejalari, test topshiriqlari va interaktiv o‘yinlar yaratishda yordam beradi. Ta’lim jarayonini optimallashtirish – o‘quvchilar bilimini tahlil qilib, o‘qituvchiga individual yondashuv imkonini beradi. Innovatsion kompetensiyani rivojlantirish – o‘qituvchi zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash orqali o‘z kasbiy salohiyatini oshiradi. Ijodkorlikni qo‘llab-quvvatlash – sun’iy intellekt yordamida yangi metodlar, mashg‘ulotlar va o‘yin texnologiyalarini yaratish osonlashadi.

Dolzarb muammolar va imkoniyatlar. O‘zbekiston ta’lim tizimida sun’iy intellektni keng joriy etish imkoniyatlari mavjud bo‘lsa-da, bir qator muammolar ham kuzatilmoqda: texnik ta’minot va raqamli infratuzilmaning yetarli emasligi; o‘qituvchilarning SI texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish zarurati; o‘quv resurslarining o‘zbek tilida yetarli darajada yaratilmaganligi.

Shunga qaramay, davlat strategiyalari (masalan, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” dasturi) doirasida SI texnologiyalarini ta’limga integratsiya qilish masalasiga alohida e’tibor qaratilmoqda.

SI va ta’lim (boshlang‘ich sinf konteksti) da — asosiy qo‘llanilish yo‘nalishlari. Shaxsiylashtirilgan o‘qitish: adaptiv o‘quv tizimlari talabaning darajasiga mos vazifalarni beradi, oraliq baholash natijalariga qarab yo‘nalishni o‘zgartiradi.

Avtomatlashtirilgan va tezkor baholash: dasturlar yozma ishlar yoki testlarni dastlabki baholab, o‘qituvchiga diagnostik ma’lumot yetkazadi.

Kontent va dars materiali generatsiyasi: mashina yordamida interaktiv topshiriqlar, vizualizatsiyalar va o‘yinlar yaratilishi. Dars rejalari, misollar va tushuntirishlar ishlab chiqishda yordam beradi.

O‘qituvchilarni malakasini oshirish: virtual mentorlar va simulyatsiyalar orqali amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish; o‘qituvchiga pedagogik maslahatlar va feedback taqdim etish.

Konspektiv yordam: nutqni tekshirish, o‘quvchi yozuvi va talaffuzni tahlil qilish vositalari.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun o‘ziga xos ahamiyati.

1. Individual yondashuv — kichik yoshdagi bolalar har biri bilan alohida ishlashga imkon beradi.

2. Dinamika va jalb etish — interaktiv multimedia va o‘yinlar orqali motivatsiyani oshirish.

3. Resurslarni samarali ishlatish — o‘qituvchilar oddiy texnik ishlarni (baholash, material tayyorlash) avtomatlashtirib, ko‘proq metodik va shaxsiy ishlarga vaqt ajrata oladi.

4. Professional rivojlanish — o‘qituvchilar yangi pedagogik usullarni va kreativ strategiyalarni sinab ko‘rish imkoniga ega bo‘ladi.

Kreativ yondashuvning ilmiy asoslari. Torrance (1965) kreativlikni “yangicha usulda muammoni hal etish qobiliyati” sifatida belgilaydi. Guilford (1984) esa uni “divergent tafakkur asosida yangi g‘oyalar yaratish” deb ta’riflaydi. Sh. Sayidahmedov (2019) ta’limda kreativlikni “o‘qituvchining yangicha qarash va innovatsion metodlardan foydalanish qobiliyati” sifatida ko‘rsatadi.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi. L. Vygotskiy (1978) kasbiy tayyorgarlikni “bolaning rivojlanish potensialini ochib beruvchi pedagogik faoliyat” sifatida belgilagan. B. Qodirov (2020) esa uni “metodik, texnologik va kreativ kompetensiyalarning uyg‘unligi” sifatida ta’riflaydi.

Sun’iy intellekt va kreativ yondashuv integratsiyasi. AI vositalari (chatbotlar, adaptiv platformalar, virtual laboratoriyalar) o‘qituvchining kreativ yondashuvini rivojlantirishga yordam beradi. Bu jarayon: O‘quvchilarning individual qobiliyatlarini hisobga olishni; O‘qituvchilarning metodik repertuarini kengaytirishni; Innovatsion kompetensiyani shakllantirishni ta’minlaydi.

Asosiy yo‘nalish	**Sun’iy intellekt roli**	**Kreativ yondashuv ta’siri**
Shaxsiylashtirilgan ta’lim	Adaptiv platformalar	Mustaqil fikrlashni rivojlantirish
Innovatsion metodika	Chatbotlar, virtual yordamchilar	Yangi g‘oyalar ishlab chiqish
Kompetensiyani rivojlantirish	Avtomatlashtirilgan testlar	O‘qituvchining ijodiy salohiyatini oshirish

Amaliy tavsiyalar:

Ta’lim muassasalarida infrastrukturani mustahkamlash: barcha boshlang‘ich sinf maktablarida minimal texnik talablarga javob beruvchi qurilmalar va internet yetkazib berilishi kerak.

O‘qituvchilarni qayta tayyorlash dasturlari: kurslar SI-ga kirish, learning analytics va etik masalalar bo‘yicha o‘qituvchilarni malaka oshirish dasturlaridan tashkil topishi lozim.

Metodik qo‘llanmalar va kontent banki: SI yordamida yaratish mumkin bo‘lgan kreativ darslarni jamlovchi markaziy kontent banki yaratilishi mumkin.

Etika va xavfsizlik protokollari: o‘quvchilarning ma’lumotlarini himoya qilish bo‘yicha qattiq standartlar joriy etilishi lozim.

Pilot loyihalar va baholash: yangi modelni bosqichma-bosqich uyg‘otish uchun pilot maktablarda amaliy sinovlar o‘tkazilishi va natijalari asosida kengaytirish tavsiya etiladi.

Xulosa. Sun’iy intellekt — ta’limda, xususan boshlang‘ich sinf darajasida, individual yondashuv, baholash, dars materiali generatsiyasi va o‘qituvchilarning professional rivojlanishi imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi. Ammo amaliy tatbiqda etika, maxfiylik va tarafkashlik kabi masalalar ustida puxta ishlash zarur. Sun’iy intellekt texnologiyalarini kreativ yondashuv bilan uyg‘unlashtirish boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishda muhim ilmiy-pedagogik ahamiyatga ega. Bu integratsiya o‘qituvchilarda innovatsion kompetensiyalarni shakllantirish, kreativ tafakkurni rivojlantirish va shaxsiylashtirilgan ta’limni samarali tashkil etish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Sayidahmedov Sh. Ta’limda innovatsion metodlar. Toshkent, 2019.
2. Qodirov B. Pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish metodikasi. Toshkent, 2020.
3. Abduqodirov A. Sun’iy intellekt va ta’lim innovatsiyalari. Toshkent, 2021.
4. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. UCL Knowledge Lab.
5. Polat, E. S. (2021). Innovatsion ta’lim muhitida o‘qituvchining roli. Moskva: Pedagogika nashriyoti.
6. Karimov, A. A. (2022). “Boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalar integratsiyasi.” O‘zbekiston ta’limi, №2, 33–40.

MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA’LIM

UO‘K 372.32

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI DIDAKTIK O‘YINLAR ORQALI BILIM VA KO‘NIKMALARINI OSHIRISH METODIKASI

Ahmadova Gullola Ali qizi,
Andijon davlat universiteti tadqiqotchisi
gullolaahmadova26@gmail.com

Ushbu maqola boshlang’ich ta’lim o‘quvchilarining dars jarayonlarini yanada samarali o’tkazish, darsni sifatli qilish o‘quvchilarda vatanga, ota- onaga mehr- muhabbat uyg’otish ta’lim shaklini keng o’rganish hamda ularni tatbiq qilish maqsadida pedagogik texnologiyalar turli xil didaktik o’yinlardan foydalanish bilan bog’liq mulohazalar berilgan. Ularni dars jarayonida qo’llash orqali dars mohiyatini ochish o‘quvchilarda yashirin qobiliyatlarni yuzaga chiqarish kabi masalalar ko‘rib o‘tilgan.

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida didaktik o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi, ularni dars jarayonida faol ishtirok etishga undaydi hamda mustaqil fikrlash va ijodkorlik ko‘nikmalarini rivojlantiradi. O‘yin orqali bola bilimni nafaqat o‘zlashtiradi, balki uni amaliy faoliyatda qo‘llashni ham o‘rganadi. Didaktik o‘yinlar darsning turli bosqichlarida – yangi bilimlarni egallash, mustahkamlash, nazorat qilish va fanlararo integratsiyada samarali qo‘llanishi mumkin.

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, didaktik o‘yinlar, pedagogik texnalogiyalar, bilim, ko‘nikma.*

МЕТОДИКА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗНАНИЙ И НАВЫКОВ УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ПОСРЕДСТВОМ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР

В данной статье рассматривается использование различных дидактических игр как педагогических технологий для повышения эффективности процесса обучения учащихся начальной школы, повышения качества уроков, воспитания у учащихся любви к Родине и родителям, широкого изучения формы обучения и их внедрения. При использовании игр в урочном процессе рассматриваются такие вопросы, как раскрытие сути урока и выявление скрытых способностей учащихся.

Использование дидактических игр в начальном образовании повышает интерес учащихся к обучению, побуждает их к активному участию в процессе урока, развивает самостоятельность мышления и творческие способности. В игре ребёнок не только приобретает знания, но и учится применять их в практической деятельности. Дидактические игры могут эффективно использоваться на разных этапах урока: на этапе усвоения новых знаний, закрепления, контроля, межпредметной интеграции.

Ключевые слова: *начальное образование, дидактические игры, педагогические технологии, знания, умения и навыки.*

METHODOLOGY FOR IMPROVING THE KNOWLEDGE AND SKILLS OF PRIMARY STUDENTS THROUGH DIDACTIC GAMES

This article is about the use of various didactic games as pedagogical technologies in order to make the teaching process of primary school students more effective, to make the lessons more qualitative, to instill in students love for their homeland and parents, to study the form of education widely and to implement them. By using them in the lesson process, issues such as revealing the essence of the lesson and revealing hidden abilities in students are considered.

The use of didactic games in the primary education process increases students' interest in learning, encourages them to actively participate in the lesson process, and develops independent thinking and creativity skills. Through the game, the child not only acquires knowledge, but also learns to apply it in practical activities. Didactic games can be effectively used at different stages of the lesson - in acquiring new knowledge, consolidating, controlling, and interdisciplinary integration.

Keywords: *primary education, didactic games, pedagogical technologies, knowledge, skills.*

Kirish. Boshlang‘ich ta’lim bosqichi o‘quvchilarning tafakkuri, xotirasi, nutqi va ijodkorlik qobiliyatlari shakllanadigan muhim davrdir. Shu jarayonda didaktik o‘yinlar o‘quv jarayonining samaradorligini oshirish, bolalarda bilim olishga qiziqish uyg‘otish hamda ularni faollashtirishning eng samarali usullaridan biridir. O‘yin orqali bola bilimni bevosita tajribada sinab ko‘radi, mustahkamlaydi va amaliy faoliyatga tatbiq etadi.

Didaktik o‘yinlarning ta’limdagi o‘rni juda muhumdir. Didaktik o‘yinlar dars jarayonini jonlantiradi, o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatadi, bilimlarni mustahkamlaydi, ijodkorlik va tashabbuskorlikni rivojlantiradi, jamoada ishlash ko‘nikmasini shakllantiradi.

Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Miromonovich ham: “Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqiyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz”, [1;14]- degan nutqlarida ham aynan yosh avlodni yanada barkamol qilib tarbiyalashga qaratilgan deya olamiz.

Tadqiqot metodologiyasi. O‘quv materialini o‘zlashtirish bosqichida yangi mavzuni tushuntirishda o‘yin elementlarini qo‘llash (masalan, “Topishmoqlar olami”, “Sehrli quticha” o‘yini orqali yangi so‘zlarni o‘rganish); matematikada “Kim tez?” yoki “Sonli domino” o‘yinlari yordamida qo‘shish-ayirish amallarini mustahkamlash mumkin hisoblanadi. Bilimlarni mustahkamlashda mavzu bo‘yicha savol-javoblarni o‘yin tarzida tashkil qilishning ham o‘rni beqiyosdir.

“Zanjircha”, “Kim ko‘p misol yechadi?”, “So‘z top – gap tuz” kabi o‘yinlar yordamida mashq qildirish.

Nazorat bosqichida test topshiriqlarini o‘yin shakliga keltirish (masalan, “Bilimlar poygasi”, “Aql charxi”); o‘quvchilarning bilim darajasini rag‘batlantirish orqali baholash.

Shuningdek, fanlararo integratsiya qilish orqali turli didaktik o‘yinlardan foydalanish mumkin hisoblanadi, ona tili darsida ertak qahramonlari ishtirokidagi o‘yinlardan foydalanish, tabiatshunoslik darsida “Kim tez topadi?” o‘yini orqali hayvon va o‘simlik nomlarini mustahkamlash, matematika va texnologiya fanlarini uyg‘unlashtirib “Quruvchi” o‘yinini o‘tkazish shular jumlasidandir.

O‘yin nomi: “Sehrli quticha”

Fan: Ona tili (1–2-sinflar uchun)

Maqsad: So‘z boyligini oshirish;

To‘g‘ri talaffuz va yozuv malakasini rivojlantirish;

Bolalarda qiziqish va faollikni kuchaytirish.

Kerakli jihozlar: Ichida turli so‘zlar yozilgan kartochkalar bo‘lgan quticha (masalan: qush, daraxt, kitob, bola, gul va h.k.).

O‘yin qoidasi:

1. O‘qituvchi qutichani aylantirib, bir o‘quvchini chaqiradi.
2. O‘quvchi qutidan bir kartochka oladi.
3. Kartochkada yozilgan so‘zdan gap tuzishi kerak.
4. To‘g‘ri va chiroyli gap tuzgan o‘quvchiga yulduzcha beriladi.

O‘yin borishi:

O‘qituvchi: “Bolajonlar, bu sehrli qutichada sizlar uchun topshiriqlar yashiringan. Kim jasur bo‘lsa, birinchi bo‘lib qutichadan kartochka olib ko‘radi.”

O‘quvchi: “Men oldim! Kartochkada gul so‘zi yozilgan.”

Gap tuzadi: “Mening onam gulni yaxshi ko‘radi.”

O‘qituvchi va sinfdoshlar baholashadi.

Natija: O‘quvchilar tez fikrlashga, gap tuzishga, nutqiy faol bo‘lishga o‘rganadilar. Dars qiziqarli o‘tadi, o‘quvchilar charchamaydi

Natijalar va ularning muhokamasi. Bolalarning hayotida maktab davri juda katta o‘rin tutadi. Chunki bolalar bog‘cha ta’limidan so‘ng aynan savodining chiqishi shu davrga to'g'ri keladi. Bu davrda bolalarga har taraflama tushunarli bo'lgan mashg'ulotlardan, qiziqarli zamonaviy usullardan foydalanish lozim. Maktab davrida bolaning savodi chiqishi bilan birgalikda uning dunyoqarashi shakllanib, fikrlash doirasi kengayib boradi. Bolalarning bilimini rivojantirishda turli xil o'yinlardan foydalanish katta ahamiyatga ega. Bolalar o'yinlar orqali o'z bilimlarini mustahkamlab oladilar. ularni o'rganib oladilar. Ta'lim jarayonida qo'llaniladigan didaktik o'yinlar ta'lim sifatini yanada oshirish, bilish jarayonining muvafaqqiyatli boshqarilishiga turtki bo'ladi. Didaktik o'yinlar boshlang'ich ta'limning keyingi bosqichlarida ham bolalarning bilimini rivojiga turtki bo'lishi mumkin. Dars jarayonida o'zlashtirishi past o'quvchilarning bilimini oshirishga bu o'yinlar o'z ta'sirini ko'rsatadi. Shiddat bilan rivojlanayotgan bugungi kunda pedagogik texnologiyalar asosida ta'limni tashkillashtirishga e'tibor kuchaymoqda. Pedagogik texnologiyalardan

foydalailmoqda. Pedagogik texnologiyalar - ta'limning shakllari, metodlari hamda yangi usullari tarbiyaviy vositalar yig'indisi hisoblanadi. Pedagogik texnologiyalar o'quvchilar imkoniyati va qobiliyatini yuzaga chiqarishda eng mahoratli vositalardan biri hisoblanadi, ular orqali ta'lim jarayonining tezlashishi oshadi. O'quvchilardaning mustaqil fikrlash doirasi shakllanadi. Bolalarda mehr- muhabbat qiziqish hissi ortib boradi. Ta'lim tizimiga texnologik vositalar orqali yondashish tufayli -ta'lim jarayonining maqsadi belgilanadi; -o'qitish tizimining uzviy bog'liqligi rivojlanadi; -ta'limning harakatlanish tezligi yuqorilab boradi [3; 5].

Texnologiyalardan foydalanishda ular ta'limning sifatini belgilashi lozim, undan ko'zlangan maqsadga yetishish nazarda tutilishi kerak. Bunda o'qituvchilar o'z o'quv fanini maqsadini belgilab chiqishi kerak. Belgilangan maqsad asosida albatta samara bo'lmog'i lozim. Bola har bir o'yinga qiziqishi undan o'ziga biror narsa olmog'i kerak. Boshlang'ich sinf bolalariga dars jarayonida foydalanadigan o'yinlar orqali bolaning bilimi oshishi dars jarayonini o'zlashishi bilan birgalikda uning maktabga ustozlariga bo'lgan mehr-muhabbati oshib boradi. Aynan boshlang'ich sinflarda pedagogik texnologiyalardan foydalanish bolani darsga jalb etishga yordam beradi. O'yinlar orqali erkin fikr yuritish tafakkurining shakllanishini ortganini ko'rish mumkin. Aynan boshlang'ich sinflarda pedagogik texnologiyalardan foydalanish bolani darsga jalb etishga yordam beradi. Ularda o'quvchilardaning diqqati bir joyga to'planadi tafakkuri o'sib boradi. O'zlarida erkin fikr yuritish jarayoni shaklanadi. Dars jarayonida qo'llanadigan didaktik o'yinlardan Zanjir o'yini: Bu o'yinda o'qituvchi bir so'z aytadi. Shu so'zning tugagan harfidan boshab bolalar so'zni davom ettiradi. O'yin orqali bolalar hammasi darsga jalb etiladi. «Tez ayt» o'yini: bu o'yinda o'qituvchi sinf bo'ylab yuradi bir bolani turg'izib uga bir tur nomini aytadi. Bola shu turga kiruvchi so'z topib aytishi kerak. Bu orqali bolaning fikri atrof- muhitga bo'lgan munosabati sinchikovlik qobiliyati oshib boradi. O'yinda to’g’ri javob berolmagan o'quvchilar tugatadi. O'yin bir ishtirokchi qolguncha davom etadi. Bu o'yinni o'tilgan darsga moslab ham tashkillashtirsa bo'ladi. O'qituvchi: «Hayvon» O'quvchi: mushuk O'qituvchi: «Mevalar» O'quvchi: olma O'qituvchi sinf jihozlari: O'quvchi: doska Dars jarayonida shunday o'yinlardan foydalanish orqali o'quvchilarda dars jarayoniga bo'lgan qiziqish ortib boradi. Bolada topqirlik, chaaqqonlik, tez harakat qilish jarayonari shakllanib boradi.

Ma‘lumki, har qanday tilni o‘rgatish, avvalo, shu tildagi so‘zlarni o‘zlashtirishdan boshlanadi. O‘rganilgan so‘zlarni boshqa so‘zlarga bog‘lab, so‘z birikmalari va gaplar tuzush orqali ular asta-sekinlik bilan nutq jarayoniga olib kiritiladi: o‘yin kichik maktab yoshidagi maktab o‘quvchilar faoliyatida asosiy o‘rinni egallaydi. Bolalarning yosh va psixologik xususiyatlaridan kelib chiqib aytadigan bo‘lsak, o‘yin dunyoni va o‘zlikni anglashda, bog‘lanishli nutqni o‘stirishda asosiy vosita hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari aqliy va jismoniy faoliyatini tashkil qilish va rivojlantirish mazmunida didaktik o‘yinlar alohida ahamiyat kashf etadi. Didaktik o‘yinlar o‘quvchilarning ma’naviy va axloqiy kamolotida, ularning barkamol inson bo‘lib kamol topishida ulkan tarbiyaviy tasir qudratiga egadir. Didaktik o‘yinlar davomida bolalar jamoa bo‘lib ishlashga, birgalikda ijod qilishga, hamkorlikda ishlashga va mustaqil ishlashga o‘rganadilar. Bu jarayonda o‘quvchilarda intizomlilik, inoqlik va o‘z navbatida erkin fikr yurita olishlari kuzatiladi. Ma’lumki 1-sinfga qabul qilinib, maktab ostonasida ilk qadam qo’ygan bolaning faoliyatida o’yin asosiy o’rinni egallaydi. O’yin ularning eng sevimli mashg’uloti bo’lib, ular har qanday mashg’ulotni o’yin bilan uyg’unlashtirishga harakat qiladilar. Shunday ekan o’qituvchi o’quvchi faoliyatidan ularning sevimli mashg’uloti – o’yinni siqib chiqarmasdan, undan maqsadga muofiq foydalanish bilan ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga imkon beradi.

O’yin – bola hayotining uzviy qismidir. O’yin orqali bola atrof – muhit, tabiat hodisalari, manzaralari, buyumlar, o’simliklar, hayvonlar dunyosi bilan tanishadi. Boshlang’ich ta’lim davrida o’quvchilarning aqliy va jismoniy faoliyatini tashkil qilishda didaktik o’yinlar alohida ahamiyatga ega. Darslarida didaktik o’yinlardan foydalanish o’quvchilar zehnini o’stirish, tez hisoblash ko’nikmalarini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Didaktik o’yinlar jarayonida o’quvchilar o’yin qoidalariga qat’iy rioya qilishga o’rganadilar, inoqlik his-tuyg’ulari, dunyoqarashlari shakllanib boradi. Ta’lim jarayonida didaktik o’yinlar o’quvchilarning xususiyatiga ko’ra tashkil etilishi kerak. Bu esa ularga bilim berishni yengillashtirishga, ko’rgazmalilikni ta’minlashga qaratilgan bo’lib, o’quvchilarni toliqtirmaslik, zeriktirmaslik imkonini yaratadi. Didaktik o’yinlarni xilma-xil tarzlarda tashkil qilish mumkin. Qo’g’irchoqlar, o’yinchoqlar, rasmlar va tarqatmalar, turli geometrik shakllardan ham foydalanish mumkin. Didaktik o’yinlar maqsadiga ko’ra 4 omilni o’z ichiga oladi:

O’yinning vazifasi.
O’yinning harakati.
O’yinning qoidasi.
O’yinning yakuni.

Har bir didaktik o’yinni boshlashdan oldin o’quvchilarga o’yinning qoidasi, mazmuni, yakuni

nimadan iborat ekanini o’qituvchi tomonidan tushuntiriladi. O’quvchilar uni tushunib, anglab, shu asosda harakat qiladilar. Boshlang’ich ta`limda didaktik o’yinlarga axborotlarni tashuvchi manba sifatida qaraladi. Dars jarayonida didaktik o’yinlarni tashkil etish o’quvchilar o’rtasida muloqot qilish, diqqatni jamlash va o’z navbatida hozirjavoblik kabi xislatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Boshlang’ich talim jarayonida o’yindan muntazam ravishda foydalanish talimda tabiiy sharoitni yaratadi bu esa o’quvchilarni dars davomida erkin faoliyat olib borishlariga imkoniyat yaratadi. O’yindan samarali va olib borilayotgan darsning mazmuniga mos holda foydalanish o’quvchiga dars davomida berilayotgan manbaalarni mustaqil o’zlashtirishini, ijodiy tafakkurini o’stiradi. O’yin o’quvchilarni yashirin imkoniyatlari va fanga bo’lgan qiziqishini ochib beradi. Boshlang’ich sinf o’quvchilari ta‘lim olishlarida dars jarayonini didaktik o’yinlar asosida tashkil etish va shu o’yinlarni ko’rgazmali qurollar bilan boyitish o’quvchilarni hozirjavoblikka, zehnli bo’lishga, har bir ishda tashabbus ko’rsatishga va fanga chuqur qiziqish bilan nazar solishga undaydi.

Xulosa. Boshlang‘ich ta’lim jarayonida didaktik o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi, ularni dars jarayonida faol ishtirok etishga undaydi hamda mustaqil fikrlash va ijodkorlik ko‘nikmalarini rivojlantiradi. O‘yin orqali bola bilimni nafaqat o‘zlashtiradi, balki uni amaliy faoliyatda qo‘llashni ham o‘rganadi. Didaktik o‘yinlar darsning turli bosqichlarida – yangi bilimlarni egallash, mustahkamlash, nazorat qilish va fanlararo integratsiyada samarali qo‘llanishi mumkin. Tajriba va kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, didaktik o‘yinlardan muntazam foydalanilgan sinflarda o‘quvchilarning darsdagi faolligi, bilimlarni eslab qolish darajasi va ijodiy faolligi an’anaviy darslarga qaraganda yuqoriroq bo‘ladi.

Shunday qilib, didaktik o‘yinlar boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining dars jarayonini samarali tashkil etishida eng muhim metodlardan biri hisoblanadi. O‘yinlar o‘quvchining shaxs sifatida shakllanishiga, mantiqiy tafakkur va nutqiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga, bilimlarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Umumiy xulosa shuki: boshlang‘ich ta’limda didaktik o‘yinlardan oqilona va tizimli foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishning eng ishonchli usullaridan biridir.

Adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда қурамиз. – Т.: Ўзбекистон, 2016. – 14- б.
2. Karima Qosimova, Safo Matchonov v.b. Ona tili o‘qitish metodikasi. “Nosir”, Toshkent – 2009 y. 351 b
3. Yunusova N. Boshlang‘ich sinflarda didaktik o‘yinlardan foydalanish orqali o‘quvchilar bilimini oshirish. // Nauka obrazaniya. 2022. 5-bet
4. Yuldasheva D.Sh. Ona tili 1-sinf. “Novda”. – T, 2023.
5. Kuranov S.D. Ona tili 2-sinf. “Novda”. – T, 2023.
6. Toirova M. Ona tili 1-sinf. “Novda”. – T, 2023.

ZAMONAVIY MAKTABGACHA TA’LIM-TARBIYA JARAYONINI DAVLAT O‘QUV DASTURLARI TATBIG‘I ASOSIDA FASILITATSIYA QILISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

G‘aniyeva Mahliyo Hayot qizi,
Buxoro viloyati Pedagogik mahorat markazi
Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim
metodikalari kafedrasi o‘qituvchisi

Ushbu maqolada hozirgi kunda respublikada maktabgacha ta’lim tizimi bo‘yicha qabul qilingan Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari, takomillashtirilgan “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashdek zarur ishni ta’minlaydi. Ya’ni, bu o‘rinda maktabgacha ta’lim tashkiloti va maktab ishidagi izchillik katta ahamiyat kasb etadi. Bu izchillik ta’lim tizimining barcha bo‘g‘inlari orqali ta’minlanib, izchillikni amalga oshirishning mavjud imkoniyatlari, ta’lim tizimi va uning tarkibiy va g‘oyaviy tuzilishi prinsiplari asosida amalga oshiriladi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ishlab chiqarilgan davlat o‘quv dasturlari o‘sib kelayotgan bolalarni har tomonlama barkamol, sog‘lom va aqlan yetuk qilib tarbiyalashni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ydi.

Kalit so‘zlar: *maktabgacha ta’lim tashkiloti, maktab, ta’lim, tarbiya, metod, usul, vazifa, psixologik tayyorgarlik, jismoniy tayyorgarlik, aqliy tayyorgarlik, bola, yosh, izchillik, rivojlanish, shakllanish, dastur, tarbiyachi, zamonaviy, konsepsiya.*

ФАСИЛИТАЦИЯ СОВРЕМЕННОГО ПРОЦЕССА ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ НА ОСНОВЕ ВНЕДРЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ УЧЕБНЫХ ПРОГРАММ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

В данной статье говорится, что Государственные требования к развитию детей раннего и дошкольного возраста, а также усовершенствованная государственная учебная программа «Первый шаг», принятые в настоящее время в системе дошкольного образования республики, обеспечивают необходимую работу по подготовке детей к школьному обучению. То есть здесь большое значение имеет преемственность в работе дошкольной образовательной организации и школы. Эта преемственность обеспечивается всеми звеньями системы образования и реализуется на основе существующих возможностей осуществления преемственности, принципов системы образования и её структурно-идеологического устройства. Государственные учебные программы, разработанные в дошкольных образовательных организациях, ставят своей целью воспитание подрастающих детей всесторонне развитыми, здоровыми и интеллектуально зрелыми.

Ключевые слова: *дошкольная образовательная организация, школа, образование, воспитание, метод, способ, задача, психологическая подготовка, физическая подготовка, умственная подготовка, ребёнок, возраст, последовательность, развитие, формирование, программа, воспитатель, современный, концепция.*

FACILITATING THE MODERN PRESCHOOL EDUCATION PROCESS BASED ON THE IMPLEMENTATION OF STATE EDUCATIONAL PROGRAMS AS A PEDAGOGICAL ISSUE

This article discusses how the State Requirements for Early and Preschool Child Development and the improved «Ilk Qadam» state curriculum, currently adopted in the republic's preschool education system, provide the necessary foundation for preparing children for school education. In this context, continuity between the work of preschool educational organizations and schools is of great importance. This continuity is ensured through all levels of the education system and is implemented based on existing possibilities, as well as the principles of the education system's structural and ideological framework. The state curricula developed for preschool educational organizations aim to raise growing children as comprehensively developed, healthy, and intellectually mature individuals.

Keywords: *preschool educational organization, school, education, upbringing, method, technique, task, psychological preparation, physical preparation, mental preparation, child, age, continuity, development, formation, program, educator, modern, concept.*

Kirish. Maktabgacha ta’lim bola sog‘lom, har tomonlama kamol topib shakllanishini ta’minlaydi, unda o‘qishga intilish hissini uyg‘otadi, uni muntazam ta’lim olishga tayyorlaydi. Maktabgacha ta’lim bola 6-7 yoshga yetgunicha davlat va nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida hamda oilalarda amalga oshiriladi. Maktabgacha ta’lim maqsadi va vazifalarini ro‘yobga chiqarishda mahallalar, jamoat va xayriya tashkilotlari, xalqaro fondlar faol ishtirok etadi. Maktabgacha ta’limni rivojlantirish uchun quyidagilarni amalga oshirish lozim bo‘ladi:

- Malakali tarbiyachi va pedagog kadrlarni ustuvor ravishda tayyorlash;
- Maktabgacha ta’limni samarali psixologik-pedagogik uslublarini izlash va joriy etish;
- Bolalarni oilada tarbiyalashni tashkiliy, psixologik, pedagogik va uslubiy jihatdan ta’minlash;
- Zamonaviy o‘quv-uslubiy qo‘llanmalar, texnik vositalar, o‘yinchoqlar va o‘yinlar yaratish hamda ularni ishlab chiqarish;
- Maktabgacha yoshdagi bolalarni xalqning boy madaniy tarixiy merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash uchun lozim-sharoitlar yaratish;
- Maktabgacha ta’lim tashkilotlarining har xil turlari uchun muqobil dasturlarni tanlab olish, barcha masalalar bo‘yicha malakali maslahat ko‘rsatish imkoniyatini yaratish;
- Maktabgacha ta’lim va sog‘lomlashtirish tashkilotlari tarmog‘ini qo‘llab-quvvatlash va rivojiantirish texnologiyalarini ishlab chiqish;
-Zamonaviy maktabgacha ta’lim – tarbiya jarayonini davlat dasturlari asosida olib borish.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Maktabgacha ta’lim sohasidagi davlat siyosatining maqsadi har bir bolaning sifatli va bepul ta’lim olish huquqini amalga oshirishdir. O‘zbekistonda maktabgacha ta’limning zamonaviy tizim shakllarining variativligi, jamiyat va shaxsning ehtiyojlariga moslashuvchan munosabat, bolalar uchun maktabgacha ta’limning yangi turlarining paydo bo‘lishi har xil pedagogik xizmatlar bilan tavsiflanadi. Maktabgacha ta’limda bolalar ta’limi samaradorligi va sifatiga ta’sir etuvchi omillar orasida O‘zbekiston Respublikasi ilk maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari va “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi muhim ahamiyatga ega. Bular tarbiyachilarning ijodiy faoliyati uchun qo‘llanma hisoblanib, maktabgacha ta’limda ta’lim jarayonining mazmunini belgilaydi. Maktabgacha ta’limning ilmiy va metodik tushunchasini aks ettirib, bola rivojlanishining barcha asosiy sohalarida tarkib topadi.

O‘zbekistonda zamonaviy maktabgacha ta’limning o‘ziga xos xususiyati shundaki, uning variativligi, ya’ni har xil turdagi maktabgacha ta’lim tashkilotlari, umumiy tipdagi davlat va nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari, ko‘p tarmoqli ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta’lim tashkilotlari va qo‘shma tipdagi maktabgacha ta’lim tashkilotlari, tayanch bir yillik o‘quv guruhlari, uy sharoitida oilaviy shakldagi guruhlarida mavjud. O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim kunduzgi va qisqa muddatli guruhlar ko‘rinishida maktabgacha ta’lim xizmatlarini taqdim etish shakllarining variativligi bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, ta’limning har xil turlari va taqdim etilayotgan xizmatlar shakllariga qaramay, ularning barchasi umumiy maqsad va vazifalarga ega.

***Maqsadlar**:*

- bolaning ta’lim olish huquqini amalga oshirishni ta’minlash;
- bolani jismoniy, aqliy va ma’naviy rivojlantirish;
- tashkilotlar bolaning umumiy ta’limda o‘qishni davom ettirishiga tayyorgarligini taminlash.

***Vazifalar**:*

- bolalar, shu jumladan, alohida ehtiyojli bolalar uchun qulay muhit yaratish, uning individual ta’lim dasturlari asosida ta’lim olishini ta’minlash, shuningdek, zamonaviy inklyuziv maktabgacha ta’lim va tarbiya ehtiyojlarini qondirish;
- bolalarda Vatanga muhabbat, oilaga hurmat tuyg‘ularini shakllantirish;
- o‘z xalqining milliy, tarixiy, madaniy qadriyatlariga, atrof-muhitga hurmat asosida tarbiyalash;
- bolalarning turli millat vakillarining urf-odatlari haqidagi bilimlarini shakllantirish;
- bolaning shaxsiyatini shakllantirish, uning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish;

1. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2019–2030-yillarda rivojlantirish konsepsiyasi. 2019-y.

2. O‘zbekiston Respublikasi ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari. 03.07.2018 y. Registr. № 3032.

- bolaning ijtimoiy moslashishini va boshlang‘ich ta’limga tayyorligini ta’minlash;
- oilalar va mahalliy hamjamiyatlar bilan sheriklik aloqalarini o‘rnatish;
- ta’limga zamonaviy ta’lim dasturlari va texnologiyalarini joriy etish.

Tadqiqot metodologiyasi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun mo‘ljallangan “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi maktabgacha ta’limning mazmuni, uning darajasi va yo‘nalishini belgilaydi. Shunday qilib, “Ilk

qadam” davlat o‘quv dasturi O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim uchun turli muqobil namunaviy ta’lim dasturlarini ishlab chiqish uchun asosdir. Ta’lim jarayonining yaxlitligiga respublikaning har bir mintaqasidagi maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun hududiy ta’lim dasturlarini yaratish va qo‘llash orqali erishish mumkin. Bu esa bolalarning hayoti va ta’limini tashkil etishning o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda, O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablarini (keyin o‘rinlarda Davlat talablari) bajarishga yordam beradi. Ta’kidlash kerakki, variativlikni yaratish turli ilg‘or g‘oyalar, yondashuvlar maktabgacha yoshdagi bolalarning ta’limiga yaxshi kirib borishi, barcha madaniy xilma- xillik, hududiy tarkibiy an’analar dasturlarida aks ettirishga, mahalliy jamoada yashaydigan bolalarning alohida ehtiyojlari va manfaatlarini bilishga va tushunishga xizmat qiladi. Ushbu qo‘llanma, mulkchilik shaklidan qat’iy nazar, maktabgacha yoshdagi bolalarni o‘qitish va tarbiyalash bo‘yicha xizmat ko‘rsatadigan maktabgacha ta’lim tizimi pedagoglariga mo‘ljallangan.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim – tarbiya jarayonini davlat o‘quv dasturlari tatbig‘i asosida fasilitatsiya (yengillashtirmoq) – (ingliz tilidan „facilitate“ – “osonlashtirish”, “rag‘batlantirish”, “qulay shart-sharoitlarni yaratish”) qilish dolzarb muammo sifatida qaratilmoqda. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida davlat o‘quv dasturlari asosida ta’lim – tarbiya jarayonini osonlashtirish, soddalashtirish va yengillashtirish hamda o‘yinli ta’lim shaklida tashkil etish samarali natijaga olib boradi. Tarbiyalanuvchilarda har bir jarayonni shunchaki og‘zaki uslubda yoki an’anaviy ko‘rgazmalar asosida olib borish faoliyatlar jarayonida ularning tezda zerikishiga sababchi bo’ladi. Yillar davomida o‘quv dasturlari takomillashib, o‘zgarib ayrim joylarida o‘zgarish kiritilmoqda. “Uch ming yillikning bolasi” o‘quv dasturi maktabgacha ta’lim tashkilotlarida mustaqillikning ilk yillardan qo‘llanilib kelingan. Ammo yillar o‘tib zamon talabi asosida ushbu dasturda kamchiliklar ustida ishlanib, 2010-yil 6-iyul 3-sonli navbatdan tashqari yig‘ilishida “Bolajon” tayanch dasturi nashr etildi. Bolajon tayanch dasturini tanishib chiqqanimda barcha dasturlar kabi ushbu dasturda ham “Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari” ning bajarilishi, ya’ni maktabga jismonan sog‘lom, aqlan va ma’nan yetuk, jamiyatning turli a’zolari bilan doimiy uloqotga kira oladigan borliqni to‘liq idrok qiladigan, hayotga ijtimoiy jihatdan moslashuvchan, hamda mustaqil va ongli yashaydigan bolani tayyorlashdan iborat.

“Bolajon” tayanch dasturining maqsad va vazifalarining asl mohiyatini tushunib yetdimki, ushbu tayanch dastur bolani jismoniy, aqliy hamda ijtimoiy - hissiy jihatdan kamol toptirish va ularning sog‘lig‘ini muhofaza qilish , ularda ijodkorlik, zukkolik, mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlardan chiqa bilish, atrof-muhit, vatan hamda ota-onaga nisbatan mehr-muhabbat hissini shakllantirish kabi bir qator ijobiy fazilatlarni kamol toptirishni oldiga qo‘ydi.

Ushbu dasturda bolalarni rivojlantirish va maktabga tayyorlash davrlari quyidagilardan iborat: go‘daklik (1 yoshgacha); ilk yosh(1-2 yosh); ilk yosh(2-3 yosh); kichik yosh (3-4 yosh); o‘rta yosh (4-5 yosh); katta yosh (5-6 yosh); maktab tayyorlov davri (6-7 yosh). Mazmun jihatdan dastur tarkibi:

- bolalarni jismoniy rivojlantirish;
- o‘z-o‘ziga xizmat va gigiyena;
- bolalarni ijtimoiy-hissiy rivojlantirish;
- bolalarning nutqi, o‘qish va savodga tayyorlash;
- bolalarning bilish jarayoni, atrof-olam to‘g‘risidagi tasavvurga ega bo‘lishi va uni anglashi;
- bolalarda tasviriy faoliyatni rivojlantirish;
- musiqiy faoliyatni rivojlantirish;
- bolalarda o‘yin faoliyatini rivojlantirish yo‘nalishlarda ta’lim- tarbiya vazifalari keltirib o‘tilgan.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Bola xarakatlarining shakllanishiga yordam berish, gavdasini tik tutishga o‘rgatish. Bolalarni mustaqil o‘ynayotgan paytlaridagi harakatlari faolligining barqarorlashuviga yordam berish. Tarbiyachi tomonidan ko‘rsatilayotgan turli harakatlarga bolaning tushunib borishiga va birgalikda harakat qilishga undash. Shu bilan birga bola diqqatini atrofdagilar harakatiga qaratish. Bolalarni turgan joyda sakrashga ikki oyoqni juftlab sakrashga va yengil tushishga o‘rgatish. Emaklashga, tirmashib chiqishga to‘p bilan harakat qilishga, dumalatish, uloqtirishga o‘rgatish. Bolalarda ertalabki badantarbiyaga nisbatan qiziqish, ijobiy munosabatlarni uyg‘otish o‘yinlarda ishtirok etishga o‘rgatish.

Bolalarni ertalabki badantarbiya vaqtida 4-5 daqiqa davomida o‘yin harakteridagi mashqdarni bajarishga odatlantirish maqsadga muvofiqdir. Tarbiyachiga taqlid kilib birgalikda harakat qilish ko‘nikmasini o‘stirish, harakatli o‘yinlarda ishtirok etishga xamda o‘yin topshiriklarini bajarishga o‘rgatib borish nazarda tutiladi

- har kuni ertalab badantarbiya qilish;
- harakatlarni namunaga muvofiq bajarish;
- badantarbiyani ochiq xavoda, yengil kiyimda bajarish; ertalabki badantarbiya mashqlarini suv muolajalari bilan tugallash (kattalar ko‘magida)

Ertalabki badantarbiya mashqlarini aniq va izchil bajarish kabilardan iborat.

Uyin orqali bolalar erkin "ijodiy" jamoalarini uyushtirish. O‘zining ruhiy-xissiy holatini boshqalarga nisbatan taqqoslashga urgatish: "Men o‘zim o‘ynayman", "Men o‘zim yeyman" kabi iboralar bilan ifodalay boshlash. O’zi haqida gapirganda, uchinchi shaxsda emas, balki birinchi shaxe "men" olmoshini qo‘llay boshlash. Bolani o‘z hissiy holatlarini boshqarishga o‘rgatish: "Yig’lama, hozir birga o‘ynaymiz" deganda, yig‘ini to‘xtatib, kattalarning ko‘rsatmalariga rioya kilish. Bolada unga tanish bo‘lgan kattalar va tengdoshlaridagi turli hissiy holatlarni (quvonish, xafa bo‘lish) his etish qobiliyatini shakllantirish, bu holatlar o‘zgarganida o‘z munosabatini bildirish (tengdoshlariga g‘amxo‘rlik qilish, ularga yordam berish).

Nima yaxshi-yu, nima yomon ekanligi haqida bolalarda tasavvur paydo qilish: nima qilish mumkin (tengdoshlarga g‘amxo‘rlik kilish), nima qilish mumkin emasligini tushuna boshlash (to‘polon va injiklik qilish, o‘yinchoqni tortib olish, yomon so‘zlarni aytish va boshqalar). Muloqot qilishda samimiylik bilan salomlasha olish, muloyimlik bilan minnatdorchilik bildirish.

Bola to‘rt yoshga yetgach uning jismoniy o‘sishi bir muncha jadallashadi, bu mobaynida bo‘yi 105-108 sm gacha usadi, ogirligi esa 18-19 kg bo‘ladi. Bu davr bolaning miyasi tez rivojlanadi. Katta yarim sharlar po‘stlog‘ining faol takomillashib boradi. Boladagi asosiy harakatlarning rivojlanishida: sifat o‘zgarishlar sodir bo‘ladi, ularni bajarishda tabiiylik ortib bolalarda qiyoslash ko‘nikmasi shakllanadi. Bu yoshdagi bolalarning nutqi r" xotirasi ancha teran, mustakil fikrlash darajasi bir kddar rivojlangan bo‘ladi. Barcha harakat va faoliyatlarni o‘zi mustakil bajarishga intiladi. Bu yoshda nihoyatda serharakat, o‘yinqaroq, o‘ta qiziquvchan bo‘ladi. U har qanday bajonidil qatnashadi. Shuning uchun ham ularni to‘g‘ri ovqatlantirish, o‘z vaqt uxlatish, salomatligini muhofaza kilish, ruhiy holatini nazorat qilib quvnoq kayfiyatda bo‘lishini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Ular bilan olib boriladigan mashg‘ulotlarning mazmunini xuddi mana shunga yo‘naltirish naqs" muvofikdir.

Xulosa. Har bir yosh bosqichi bilan tanishib chiqib shu xulosaga keldimki, har bir yosh guruhi tarbiyalanuvchilarida yuqorida qayd etib o‘tgan barcha yo‘nalishlar bo‘yicha bolaning rivojlanish ko‘rsatgichlari qayd etilgan. 3-4 yoshli bola misol tariqasida jsmoniy jihatdan ancha rivojlanadi, asab tizimi taqqiy eta boshlaydi. Tayanch harakat organlari takomillashib boradi. Ularda mustaqillik hissi ortib borib, hissiyot hamda sensor idroki shakllanib boradi. Jamoa bo‘lib ishlash ko‘nikmalari rivojlana boshlaydi. O‘yin asosida amalga oshiriladigan mehnat faoliyati kengayadi. Tasviriy faoliyat hamda qurish – yahamda qurish – yasash faoliyatining dastlabki qirralari namoyon bo‘la boshlaydi. 3-yoshli bolaning diqqati markazlasha boshlaydi. Xotirasi mustahkamlanib boradi, borliqni faraz va tahlil qilish imkoniyatlari vujudga keladi. 3-yoshli bolada o‘yin faoliyati yetakchi rol o‘ynaydi.

Adabiyotlar:

1. “Bolajon” tayanch o‘quv dasturi. T. 2010 yil

2. Fotima Qodirova, Shoista Toshpo‘latova, Nargiza Kayumova, Malohat A‘zamova Maktabgacha pedagogika - Toshkent: Tafakkur nashriyoti, 2019. - 688 b. 3. Sh.Sodiqova Maktabgacha pedagogika-Toshkent: “Tafakkur Bo‘stoni”, 2013-288-b.

4. “Ilk qadam” davlat o’quv dasturi. T. 2022 yil.

5. https://lex.uz. O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. 2020 yil 23 sentabr.

6. https://lex.uz. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019-2021 yillarda O’zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi Farmoni. 2018 yil 21 sentabr.

7. Mirziyoyev Sh.M. “Bilimli avlod – buyuk kelajakning, tadbirkor xalq – farovon hayotning, do‘stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 26 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi.// “Xalq so‘zi” gazetasi 2018 yil 8 dekabr.

8.O‘zbekiston Respublikasining «Bola huquqlari kafolatlari to‘g‘risida»gi Qonun. T., 2008.

9. O‘zbekiston Respublikasi davlat maktabgacha ta’lim muassasasi to‘g‘risidagi Nizom. T., 2017

10. Hasanboyeva 0., Tadjieva M., Toshpulatova Sh. va boshq. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. T.: Ilm-ziyo, 2012.

11. Ochilov.M. Muallim - qalb me’mori. - T.: «Tarbiyachi», 2001.

ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING KITOBXONLIGINI RIVOJLANTIRISH

Karamatova Dilfuza Sadinovna,
Nizomiy nomidagi O‘zbekiston Milliy pedagogika universtiteti Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi va psixologiyasi kafedrasi dotsenti v.b.

Ushbu maqolada, ta’lim tarbiya tizimining bugungi kundagi zamonaviy axborot texnologiyalari asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kitobxonligini o‘stirishdagi vazifalari, ularni vatanparvar ilg‘or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy qilinishi yuzasidan ma’lumotlar berilgan. Shuningdek, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik savodxonligini rivojlantirish kompetensiyasining ahamiyati va tarkibiy elementlari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim sharoitida ushbu kompetensiyaning shakllanishiga ta’sir etuvchi omillar, shu jumladan, o‘qituvchining roli, o‘quv materiallari va o‘quv muhiti ko‘rib chiqiladi va ta’lim tizimida ilg‘or xalqaro tajriba va jamiyatning zamonaviy talablariga muvofiq sifatli ta’lim olish imkoniyatlarini yaratish to‘g‘risida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: *ta’lim tarbiya, vatanparvar, bilim, ko‘nikma va malaka, axborot-kommunikatsiya, xalqaro tajriba, boshlang‘ich sinf.*

РАЗВИТИЕ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В данной статье представлена информация о задачах системы образования и воспитания в развитии читательских способностей учащихся начальных классов на основе современных информационных технологий, а также о широком внедрении передовых педагогических и информационно-коммуникационных технологий для воспитания патриотизма. Также анализируется значение и структурные элементы компетенции развития читательской грамотности у учащихся начальных классов. Рассматриваются факторы, влияющие на формирование данной компетенции в современных образовательных условиях, в том числе роль учителя, учебные материалы и учебная среда. Приводятся сведения о создании возможностей получения качественного образования в соответствии с передовым международным опытом и современными требованиями общества в системе образования.

Ключевые слова: *образование и воспитание, патриотизм, знания, умения и навыки, информационно-коммуникационные технологии, международный опыт, начальные классы.*

DEVELOPING READING SKILLS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS USING MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES

This article provides information on the tasks of the education system in fostering reading habits among primary school students based on modern information technologies, and the widespread implementation of advanced pedagogical and information-communication technologies to promote patriotism. The importance and structural elements of the competence for developing reading literacy in primary school students are also analyzed. Factors influencing the formation of this competence in the context of modern education, including the role of the teacher, educational materials, and the learning environment, are examined. Information is provided on creating opportunities for quality education in the education system in accordance with leading international practices and contemporary societal requirements.

Keywords: *education, upbringing, patriotism, knowledge, skills and abilities, information and communication, international experience, primary school.*

Kirish. Ta’lim tarbiya tizimining bugungi kundagi vazifasi o‘sib-ulg‘ayib kelayotgan yoshlarni vatanparvar, zamonaviy bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirgan, komillikka intiladigan barkamol avlodni voyaga yetkazishdir. Bu jarayonda o‘qituvchining roli beqiyosdir. Ta’lim jarayonida kompyuter va zamonaviy axborot texnologiyalarining kundan-kunga rivojlanib borishi, ulardan mamlakatimiz xalq xo‘jaligining barcha sohalarida unumli foydalanish uchun zamin yaratib berilmoqda. Yurtni obod, xalqimizni farovon qilish davlatimizning eng asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Ana shunday muhim masalalardan

biri har tomonlama kamol topgan yuqori malakali mutaxassilarni tayyorlashdir. Buning uchun shunga mos ta’lim va tarbiya ishlarini bajarish, o‘quv jarayonini rivojlangan demokratik davlatlarda olib borilayotgan o‘quv jarayoniga tenglashtirish, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini o‘quv jarayoniga kengroq tatbiq etish zarur. Oxirgi yillarda elektron ta’limning an’anaviy ta’limga qaraganda afzallik jihatlari ko‘proq aniqlanmoqda.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. So‘nggi vaqtlarda Boshlang‘ich sinflar o‘quvchilar va o‘qituvchilar an’anaviy ta’limning ba’zi turlariga qaraganda onlayn ta’limning afzalliklari ko‘proq degan xulosaga kelmoqdalar. Sababi, ta’lim tizimida ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan raqamli o‘qitish platformalari ko‘paymoqda, bunda an’anaviy va onlayn ta’limning eng yaxshi tomonlari birlashtirilib aralash ta’lim tizimi shakllantirilmoqda. Aralash ta’lim narxining pastligi, moslashuvchanligi, bepulligi, bundan tashqari ta’lim jarayonida murakkab texnologiyalarni qo‘llash afzalligi ushbu alternativa uchun sabab bo‘ladi. Bu tendensiyaga bo‘lgan qiziqish ta’lim jarayonida ta’lim oluvchilarga ta’sir etadi va ta’lim sifatini oshiradi.

Ko‘pgina tadqiqotlar onlayn ta’lim Boshlang‘ich sinflar o‘quvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantirishga sabab bo‘lishini ko‘rsatgan, ya’ni talabalarning mustaqil ta’lim olishiga, individual ehtiyojlarini inobatga olgan holda o‘quv jarayoniga moslashtirish qobiliyatini shakllantirishga asos bo‘ladi. Elektron ta’limda rivojlanishini ta’lim oluvchilarning raqamli dunyoda o‘zini erkin tutishi, ya’ni kerakli ma’lumotlarni yuklab olishi, tahlil qilishi, onlayn kontentlardan erkin foydalana olish qobiliyatida ko‘rishimiz mumkin.

“Mamlakatimizda ta’lim-tarbiya sohasini isloh qilishning asosiy omillaridan biri shaxs manfaati va ta’lim ustivorligi”dir. Bu omil davlatimizning ijtimoiy siyosatini belgilab berganligi tufayli ta’limning yangi modeli yaratishni taqazo qildi. Zamonaviy axborot texnologiyalarini ta’lim tizimiga tadbiq etish, iqtisodiy samara berishi bilan bir qatorda, o‘quv jarayonida yangi o‘qitish uslublarini qo‘llashga keng imkoniyatlar ochadi. Ta’lim tizimida axborot texnologiyalarini qo‘llash, asosan, shaxsiy kompyuterlar va axborot texnologiyalarining pedagogik-dasturiy vositalari yaratilishi bilan bog‘liq. Jismoniy sog‘lom, ma’naviy yetuk, har tomonlama uyg‘un va barkamol rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, intellektual salohiyatga, chuqur bilim va zamonaviy dunyoqarashga ega,

Vatanimizning taqdiri va kelajagi uchun ma’suliyatni o‘z zimmasiga olishga qodir bo‘lgan yosh avlodni tarbiyalab voyaga etkazish bugun har bir pedagog oldidagi ulkan ma’suliyatli vazifadir. Bulutli hisoblashga asoslangan texnologiyalar zamonaviy axborot olamining talab qilinadigan va faol rivojlanayotgan yonalishlaridan biridir.

Hozirgi kunda davlatimiz tomonidan Boshlang‘ich sinflar o‘quvchilarning darslarga ijodiy yondashishini ta’minlash, ular faoliyatiga ilg‘or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy qilish hamda Boshlang‘ich sinflar o‘quvchilarning dastlabki egallaydigan bilimlarning poydevori mustahkam bo‘lishi, barcha fanlarni o‘zlashtirishga qiziqishini oshirish maqsadida zarur chora-tadbirlar ishlab chiqilib, hayotga tatbiq etib kelinmoqda. Shuningdek, ta’lim tizimida ilg‘or xalqaro tajriba va jamiyatning zamonaviy talablariga muvofiq sifatli ta’lim olish imkoniyatlarini yaratishdan iborat.

- o‘quv materiallarini taqdim etish usullari;
- o‘qitish metodlari;
- o‘quv topshiriqlarining turlari;
- muhokamalar uchun savollar;
- munozara va bahslarni tashkil etish yo‘llari;
- o‘zaro aloqa usullari va kommunikatsiya singari omillarni aniqlab olishi lozim bo‘ladi.

Axborot texnologiyalaridan ta’lim oluvchilarining barcha o‘quv fanlarida samarali foydalanish mumkin. Darslarda o‘quv va o‘yin dasturlaridan foydalanish katta samara beradi. Ona tili va rus tili darslarida savodxonlikni oshirish bo‘yicha mashqlar yordam beradi, bunda bolalar kompyuterlarda turli xildagi amaliy topshiriqlarni bajaradilar.

Boshlang‘ich sinflar o‘quvchilari uchun turli didaktik materiallar to‘plamidan foydalanib, ko‘rgazmali mashq, nazorat mashqlari va test sinovlari modullari kiritilgan aralash kompyuter dasturlarini tayyorlash mumkin. Unga fanga oid qoidalarni joriy o‘rganish va umumlashtirilgan takrorlash uchun uchta variantlarda berilgan grammatika, orfografik mavzular bo‘yicha boy va turlituman materiallardan foydalanish yaxshi samara beradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik savodxonligini rivojlantirish kompetensiyasi - bu ularning kitoblar bilan ishlash, matnni tushunish, ma’lumotni tahlil qilish va o‘z fikrlarini ifoda etish ko‘nikmalarini o‘z ichiga olgan murakkab ko‘nikmalar majmuasidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Bu kompetensiya nafaqat o‘qishni o‘rganish bilan chegaralanmay, balki kitoblarni tanlash, o‘qishni rejalashtirish, o‘qiganlarini tahlil qilish va baholash, shuningdek, kitoblar dunyosi bilan o‘zaro ta’sir o‘rnatishni ham o‘z ichiga oladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik

savodxonligining rivojlanganlik darajasini aniqlash uchun bir nechta usullardan foydalanish mumkin. Ushbu usullar sifatli va miqdoriy baholashni o‘z ichiga oladi:

Sifatli baholash usullari:

– Kuzatish: O‘qituvchi o‘quvchilarning kitob tanlashini, o‘qish jarayonini, matn bilan ishlashini, o‘qiganlarini muhokama qilishini kuzatadi va yozib oladi. Bu o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan munosabatini, qiziqishini, tushunish darajasini va mustaqil fikrlash qobiliyatini baholashga yordam beradi.

– Suhbat: O‘qituvchi o‘quvchilar bilan suhbatlashib, ularning o‘qish haqidagi fikrlarini, o‘qigan kitoblari haqidagi taassurotlarini, qiyinchiliklarini va yutuqlarini aniqlaydi. Bu o‘quvchilarning kitoblarga bo‘lgan munosabatini, matnni tushunish darajasini va o‘z fikrlarini ifoda etish qobiliyatini baholashga yordam beradi.

– Portfel: O‘quvchilarning o‘qishga oid ishlarini (yozma ishlar, chizmalar, prezentatsiyalar, sharhlar va boshqalar) yig‘gan portfel ularning rivojlanish dinamikasini kuzatishga imkon beradi.

-Kuzatuv jadvallari: O‘qituvchi o‘quvchilarning turli ko‘nikmalarini (masalan, o‘qish tezligi, tushunish darajasi, so‘z boyligi, matnni tahlil qilish va boshqalar) kuzatib boradigan jadvaldan foydalanadi.

2.Miqdoriy baholash usullari:

– Testlar: O‘qish texnikasi, matnni tushunish va kitoblar bilan ishlash ko‘nikmalarini baholash uchun maxsus testlardan foydalanish mumkin. Testlar oddiy so‘zlarni to‘g‘ri o‘qishdan tortib, murakkab matnlarni tushunishgacha bo‘lgan turli darajadagi savollarni o‘z ichiga olishi kerak.

– Anketalar: O‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan munosabatini, kitoblarga bo‘lgan qiziqishini va ularning o‘qish odatlarini aniqlash uchun anketalardan foydalanish mumkin.

– Sinov o‘qishlari: O‘qish tezligini va tushunish darajasini o‘lchash uchun maxsus sinov o‘qishlari o‘tkaziladi. Kitobxonlik savodxonligining tarkibiy qismlarini baholash: Aniq baholash uchun kitobxonlik savodxonligini quyidagi komponentlarga bo‘lib baholash tavsiya etiladi:

– O‘qish texnikasi: To‘g‘ri va tez o‘qish, so‘zlarni tushunish.

– Matnni tushunish: Asosiy g‘oya, tafsilotlarni ajratish, matn tuzilishi, matn turini aniqlash.

– Kitoblar bilan ishlash: Kitob tanlash, kitob bilan ishlash strategiyasi, kitob haqida fikr bildirish.

– Axborotni izlash va baholash: Turli manbalardan foydalanish, axborotning ishonchliligini baholash.

– Tanqidiy fikrlash: Matnni tahlil qilish, xulosa chiqarish, o‘z fikrini shakllantirish.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Ushbu usullarni birgalikda qo‘llab, o‘quvchilarning kitobxonlik savodxonligini har tomonlama baholash mumkin. Baholash natijalari o‘qituvchiga o‘quv jarayonini takomillashtirish, o‘quvchilarga individual yordam ko‘rsatish va ularning kitobxonlik savodxonligini oshirish bo‘yicha samarali strategiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi. Eng muhimi, baholash jarayoni o‘quvchilar uchun stressli emas, balki qiziqarli va rag‘batlantiruvchi bo‘lishi kerak. Ushbu kompetensiyani rivojlantirish quyidagi tarkibiy qismlarga ega:

1. O‘qish texnikasi:

– Tovushni aniqlash va birlashtirish: So‘zlarni to‘g‘ri va tez o‘qish.

– O‘qish tezligi va tushunish: O‘qish tezligini oshirish va o‘qiganlarini tushunish.

– Ekspressiv o‘qish: His-tuyg‘ularni ifoda etgan holda o‘qish.

2.Matnni tushunish:

– Asosiy g‘oyani aniqlash: Matndagi asosiy fikrni aniqlay olish.

–Tafsilotlarni ajratish: Matndagi muhim detallarni ajratib ko‘rsatish.

–Matn tuzilishini tushunish: Sarlavha, bandlar, bo‘limlar kabi matnning tarkibiy qismlarini tushunish.

–Matn turini aniqlash: Hikoya, she'r, axborot xabari va h.k. kabi matn turlarini ajratib olish.

–Matnni tahlil qilish: Matndagi ma’lumotlarni tahlil qilish, xulosa chiqarish.

–Matn bilan bog‘liq savollarga javob berish: O‘qigan matn bo‘yicha savollarga javob bera olish.

3.Kitoblar bilan ishlash:

– Kitob tanlash: O‘z qiziqishlariga mos kitoblarni tanlash.

– Kitob bilan ishlash strategiyasi: Kitobni rejalashtirib o‘qish, belgilash, qaydlar yozish.

- Kitob haqida fikr bildirish: O‘qigan kitob haqida o‘z fikrini ifodalash, sharh yozish.

4.Axborotni izlash va baholash:

-Turli axborot manbalaridan foydalanish: Kitoblar, internet, ensiklopediya va boshqalardan foydalanish.

-Axborotning ishonchliligini baholash: Axborot manbalarining ishonchliligini aniqlay olish.

5.Kreativlik va tanqidiy fikrlash:

– O‘qiganlariga asoslanib o‘z fikrini yaratish: O‘ziga xos fikrlarni shakllantirish. -Matnni tanqid qilish: Matnning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash.

6.O‘zaro hamkorlik va muloqot:

-O‘qiganlarini boshqalar bilan muhokama qilish: O‘qigan kitoblari haqida do‘stlari bilan gaplashish.

– Kitob haqida prezentatsiya tayyorlash: Kitob haqida o‘zga o‘quvchilarga ma'lumot berish. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida bu kompetensiyani rivojlantirish uchun o‘qituvchilar turli usullarni qo‘llashlari kerak, jumladan, o‘qishni rag‘batlantirish, turli xil o‘quv materiallaridan foydalanish, o‘qish bo‘yicha mashqlar, muhokamalar va loyihalar tashkil etish.

Xulosa. Muvaffaqiyatli natijaga erishish uchun ushbu metodlarni birgalikda qo‘llash va o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish muhim. O‘qituvchi o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini doimiy ravishda qo‘llab-quvvatlashi va ularning muvaffaqiyatlarini rag‘batlantirishi kerak.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent.: O‘zbekiston. 2016.

2. Turanova Iroda Egamberdi qizi. Oliy ta’lim tizimida innovatsion texnologiyalardan foydalanish. // Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы, 1(1), 217–219. извлечено от https://inlibrary.uz/ index.php/ zitdmrt/ article/view/5169 .

3. Abduraxmonova N.N. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini metodik tayyorgarligini takomillashtirish muammosining pedagogik zaruriyati // Science and innovation international scientific journal volume 1 Issue 8 UIF-2022: 8.2\ISSN:2181-3337. 2114-2121-betlar.

4. Mavlonova R., To‘rayeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika. −T.: O‘qituvchi, 2001. −300 b.

5. Mavlonova R., Arabova M., Salohitdinova G‘. Pedagogik texnologiya. – T.: “Fan” nashriyoti, 2008.

6. Mamasoli Jumaboyev “Bolalar adabiyoti” darslik. „O‘qituychi“ nashriyot-matbaa ijodiy uyi. – Toshkent.: – 2008.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA SOG‘LOM TURMUSH TARZINI TARG‘IB QILISHNING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI

Xaitova Yulduz Saitovna,
Turon universiteti dotsenti
Mahmudova Shahriniso Jamoliddin qizi,
Turon universiteti pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti

Boshlang‘ich sinflarda sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish bugungi kunda ta’lim-tarbiya jarayonining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Bolalik davrida shakllangan odatlar insonning butun hayotiga ta’sir etishi sababli sog‘lom ovqatlanish, jismoniy faollik, gigiyena qoidalariga rioya qilish va zararli odatlardan yiroq bo‘lishni o‘rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Maktab ta’limida bu borada turli strategiyalar qo‘llaniladi: darslarda sog‘lom turmush tarzi haqida bilim berish, sport musobaqalari va sog‘lomlashtirish tadbirlarini tashkil etish, ota-onalar bilan hamkorlikda ma’rifiy suhbatlar o‘tkazish hamda o‘quvchilarni amaliy faoliyatga jalb etish shular jumlasidandir. Shuningdek, interfaol metodlardan foydalanish orqali o‘quvchilarda sog‘lom hayotga qiziqish uyg‘otiladi. Mazkur jarayon nafaqat o‘quvchilarning jismoniy va ruhiy rivojlanishiga, balki ularning ijtimoiy faolligi va mas’uliyat hissini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Shu sababli, boshlang‘ich sinflarda sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish strategiyalarini tizimli va bosqichma-bosqich amalga oshirish ta’lim samaradorligini oshiradi hamda sog‘lom avlod tarbiyasiga zamin yaratadi.

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, sog‘lom turmush tarzi, strategiya, sog‘lom ovqatlanish, jismoniy faollik, gigiyena, tarbiya, interfaol metodlar, ota-ona hamkorligi, sog‘lom avlod.*

ЗНАЧЕНИЕ ПРОПАГАНДЫ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ В НАЧАЛЬНЫХ ШКОЛАХ НА СЕГОДНЯШНИЙ ДЕНЬ

Формирование здорового образа жизни в начальных классах является одной из важнейших задач современного образовательного процесса. Поскольку привычки, сформированные в детстве, влияют на всю дальнейшую жизнь человека, важно обучать детей здоровому питанию, физической активности, правилам гигиены и отказу от вредных привычек. В школьном образовании для этого используются различные стратегии: обучение здоровому образу жизни на уроках, организация спортивных соревнований и оздоровительных мероприятий, проведение воспитательных бесед с родителями, вовлечение учащихся в практическую деятельность. Кроме того, благодаря использованию интерактивных методов у учащихся формируется интерес к здоровому образу жизни. Этот процесс служит не только физическому и психическому развитию учащихся, но и их социальной активности и ответственности. Поэтому системное и поэтапное внедрение стратегий формирования здорового образа жизни в начальной школе позволит повысить эффективность образования и создать основу для воспитания здорового поколения.

Ключевые слова: *начальное образование, здоровый образ жизни, стратегия, здоровое питание, физическая активность, гигиена, образование, интерактивные методы, родительское сотрудничество, здоровое поколение.*

THE IMPORTANCE OF PROMOTING A HEALTHY LIFESTYLE IN PRIMARY SCHOOLS TODAY

Promoting a healthy lifestyle in primary grades is one of the most important tasks of the educational process today. Since habits formed in childhood affect a person’s entire life, it is important to teach healthy eating, physical activity, hygiene rules, and avoiding harmful habits. Various strategies are used in school education in this regard: teaching about a healthy lifestyle in lessons, organizing sports competitions and health-improving events, conducting educational conversations in collaboration with parents, and involving students in practical activities. Also, through the use of interactive methods, students are aroused in interest in a healthy lifestyle. This process serves not only the physical and mental development of students, but also their social activity and sense of responsibility. Therefore, the systematic and gradual implementation of strategies for promoting a healthy lifestyle in primary schools will increase the effectiveness of education and create the basis for raising a healthy generation.

Keywords: *primary education, healthy lifestyle, strategy, healthy nutrition, physical activity, hygiene, education, interactive methods, parental cooperation, healthy generation.*

Kirish. Insoniyat taraqqiyoti jarayonida har bir davrning o‘ziga xos muammolari va ustuvor vazifalari bo‘lgan. Bugungi globallashuv sharoitida eng dolzarb masalalardan biri – sog‘lom turmush tarzini shakllantirish va uni keng targ‘ib qilishdir. Chunki jamiyat taraqqiyoti, millatning kelajagi, davlatning iqtisodiy va ijtimoiy qudrati eng avvalo sog‘lom avlod tarbiyasiga bevosita bog‘liqdir. Shu bois ta’lim tizimi, xususan, boshlang‘ich sinflarda sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish masalasi o‘quv jarayonining markaziy yo‘nalishlaridan biri sifatida qaraladi.

Bolalik – inson hayotining eng nozik, ammo eng sermahsul davridir. Aynan shu davrda insonning keyingi hayotini belgilovchi asosiy fazilatlar, odatlar, qiziqishlar va hayotiy ko‘nikmalar shakllanadi. Mutaxassislarning fikricha, sog‘lom turmush tarzi bolalikdan boshlab ongli ravishda shakllantirilgan taqdirdagina insonning butun umri davomida mustahkam bo‘lib qoladi. Shuning uchun ham boshlang‘ich ta’lim davrida sog‘lom ovqatlanish madaniyatini, jismoniy faollikni, shaxsiy gigiyena qoidalariga rioya qilishni o‘rgatish ta’limiy-tarbiyaviy faoliyatning ajralmas qismi bo‘lib hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida mustaqillik yillaridan buyon sog‘lom avlod tarbiyasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etildi. “Sog‘lom avlod uchun” dasturlari, maktablarda sog‘lomlashtirish ishlari, sport maktablari va to‘garaklari, zamonaviy sport inshootlari barpo etilishi, shuningdek, sog‘lom ovqatlanish va gigiyena madaniyatini targ‘ib qilish borasida olib borilayotgan islohotlar buning yaqqol dalilidir. Shu jihatdan qaraganda, boshlang‘ich sinflarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish strategiyalarini ilmiy asosda ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish zaruriyati tobora kuchayib bormoqda.[3]

Bugungi kunda ta’lim tizimida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish faqatgina jismoniy tarbiya darslari yoki sport mashg‘ulotlari bilangina cheklanib qolmaydi. U keng ko‘lamli pedagogik jarayon sifatida qaralib, o‘quvchilarning dunyoqarashi, intellektual rivojlanishi, axloqiy tarbiyasi va ijtimoiy faolligi bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi. Masalan, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishda dars jarayonida sog‘lom ovqatlanish haqida tushunchalar berish, interfaol usullardan foydalanib gigiyena qoidalarini o‘rgatish, turli sport musobaqalari va sinfdan tashqari sog‘lomlashtirish tadbirlarini tashkil etish samarali natija beradi. Shuningdek, ota-onalar va mahalla hamjamiyatining faol ishtiroki jarayonning muvaffaqiyatli bo‘lishida muhim o‘rin tutadi.

Ta’kidlash joizki, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish faqat jismoniy salomatlikni mustahkamlash bilan chegaralanmaydi. U o‘z ichiga ruhiy barqarorlikni ta’minlash, ijtimoiy munosabatlarda faol va mas’uliyatli bo‘lish, ekologik madaniyatni shakllantirish, zararli odatlardan yiroq turish kabi ko‘plab yo‘nalishlarni ham qamrab oladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ushbu qadriyatlarni shakllantirish pedagogik mahorat, metodik yondashuv va bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan strategiyalarni talab qiladi.

Bugungi globallashuv davrida bolalarning sog‘lig‘iga xavf tug‘dirayotgan omillar ham oz emas. Tezkor axborot oqimi, kompyuter va mobil texnologiyalarning haddan tashqari ko‘pligi, noto‘g‘ri ovqatlanish odatlarining keng tarqalishi, jismoniy harakatsizlik kabi omillar yoshlarning sog‘lom rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli maktablarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish yanada tizimli va kompleks yondashuvni taqozo etadi.

Boshlang‘ich ta’lim bosqichida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish strategiyalari – bu o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va psixologik rivojlanish darajalarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan pedagogik choralar majmuidir.

Ular orqali bolalarda sog‘lom hayotga qiziqish uyg‘otiladi, sog‘lom hayot madaniyatining dastlabki ko‘nikmalari shakllantiriladi va kelgusida ular mustaqil ravishda o‘z salomatligini asrashga intiladigan shaxs sifatida tarbiyalanadi.

Bu jarayonning samaradorligi, eng avvalo, pedagoglarning kasbiy mahorati va ijodkorligiga bog‘liqdir. O‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchi uchun sog‘lom turmush tarzining namunasiga aylanishi zarur. Shu bois boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini oshirish, metodik qo‘llanmalar bilan ta’minlash ham muhim vazifa sanaladi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, boshlang‘ich sinflarda sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish strategiyalarini samarali yo‘lga qo‘yish orqali kelajak avlodning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy barkamolligini ta’minlash mumkin. Bu esa o‘z navbatida millat salomatligi, mamlakat taraqqiyoti va xalq farovonligi uchun mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Mazkur mavzuning yana bir dolzarb jihati shundan iboratki, boshlang‘ich ta’limda sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish orqali o‘quvchilarda ijtimoiy faollik ham kuchayadi. Chunki sog‘lom inson o‘z

imkoniyatlarini to‘laqonli namoyon eta oladi, jamiyat hayotida faol qatnashadi, boshqalarga ibrat bo‘ladi. Shu bois sog‘lom turmush tarzi – faqat shaxsiy ehtiyoj emas, balki ijtimoiy mas’uliyat hamdir.

Boshlang‘ich sinflarda sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish – bu o‘quvchilarni kelajak hayotga puxta tayyorlash, ularda salomatlikni qadrlash, jismoniy va ruhiy barqarorlikni ta’minlash, ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirish jarayonidir. Ushbu jarayonni tizimli va strategik asosda tashkil etish orqali sog‘lom, barkamol va ma’naviy yetuk avlodni tarbiyalash mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi va adabiyotlarning tahlili. Boshlang‘ich sinflarda sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish strategiyalarini ishlab chiqish va ularni ta’lim jarayoniga tatbiq etish bo‘yicha olib borilgan tadqiqot metodologiyasi kompleks yondashuvga asoslangan. Tadqiqotda pedagogik, psixologik hamda sotsiologik tahlil usullari qo‘llanildi.

Avvalo, mavzuga oid nazariy manbalar, ya’ni pedagogika, psixologiya, gigiyena, sport ta’limi va sog‘lom turmush tarziga oid ilmiy adabiyotlar o‘rganildi. Bu manbalar orqali sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishning ilmiy-nazariy asoslari, mavjud tajribalar va metodik yondashuvlar tahlil qilindi.

Ikkinchidan, empirik tadqiqot metodlari sifatida kuzatish, suhbat, so‘rovnoma va tajriba-sinov ishlari olib borildi. Kuzatish usuli yordamida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining sog‘lom turmush tarzi haqidagi tasavvurlari, dars va darsdan tashqari faoliyatlarda ularning ishtiroki o‘rganildi. Suhbat va so‘rovnomalar orqali o‘qituvchilar, ota-onalar va o‘quvchilarning mazkur masalaga munosabatlari tahlil qilindi. Tajriba-sinov ishlari esa tanlangan sinflarda sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish bo‘yicha maxsus strategiyalarni qo‘llash orqali amalga oshirildi.

Shuningdek, statistik tahlil usullari yordamida yig‘ilgan ma’lumotlar qayta ishlanib, qiyosiy natijalar chiqarildi. Natijalarning ishonchliligini ta’minlash maqsadida ko‘p bosqichli tekshiruvlar o‘tkazildi, nazorat va tajriba guruhlari faoliyatlari solishtirildi.

Tadqiqot metodologiyasining yana bir muhim jihati – interdisiplinar yondashuvdan foydalanishdir. Chunki sog‘lom turmush tarzi nafaqat pedagogik jarayon, balki psixologik, tibbiy, ijtimoiy va madaniy omillar bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Shu sababli tadqiqotda pedagogika, sotsiologiya va psixologiya fanlarining yutuqlari o‘zaro integratsiya qilindi.

Umuman olganda, tadqiqot metodologiyasi sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish strategiyalarini nazariy va amaliy jihatdan asoslash, ularni boshlang‘ich ta’lim tizimiga samarali tatbiq etish imkonini berdi.

Boshlang‘ich sinflarda sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish masalasi bo‘yicha xalqaro va mahalliy ilmiy adabiyotlarda turli yondashuvlar mavjud. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) hisobotlarida ta’kidlanishicha, bolalarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish ularning kelgusidagi salomatligi va ijtimoiy faoliyatini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

G‘arb olimlari tadqiqotlarida sog‘lom turmush tarzi tarkibiy qismlari sifatida to‘g‘ri ovqatlanish, jismoniy faollik, psixologik barqarorlik va zararli odatlardan voz kechish alohida ko‘rsatib o‘tiladi. Masalan, A. Maslow va J. Dewey asarlarida shaxs rivojlanishida sog‘lom hayot tarzining ijtimoiy va psixologik omillari chuqur yoritilgan. Shu bilan birga, zamonaviy tadqiqotlarda bolalarning sog‘lig‘iga raqamli texnologiyalarning ta’siri ham alohida tahlil qilinmoqda.[8]

O‘zbek olimlari ham sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish masalasiga katta e’tibor qaratishgan. Jumladan, pedagog olimlar (H. Yo‘ldoshev, A. Ergashev, N. Jo‘rayev va boshqalar) o‘z tadqiqotlarida maktab ta’limida sog‘lomlashtirish ishlari, sport va jismoniy tarbiyaning ahamiyatini ilmiy asoslab berganlar. Shuningdek, “Sog‘lom avlod uchun” davlat dasturi doirasida yaratilgan ilmiy-metodik qo‘llanmalar va tavsiyalarda sog‘lom turmush tarzining pedagogik asoslari yoritilgan.[2]

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mavjud ilmiy ishlarda sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha nazariy asoslar yetarli darajada ishlab chiqilgan bo‘lsa-da, boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga mos strategiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish masalasi hanuz dolzarb bo‘lib qolmoqda. Xususan, bolalarning yosh xususiyatlari, psixologik ehtiyojlari va milliy qadriyatlarimizni inobatga olgan holda sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish bo‘yicha kompleks yondashuvni ishlab chiqish zarurati sezilmoqda.

Natijalar. Boshlang‘ich sinflarda sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish o‘quvchilarda hayotiy muhim ko‘nikmalarni shakllantirishning poydevori hisoblanadi. Bu davrda olingan odatlar keyinchalik insonning butun hayoti davomida unga hamroh bo‘ladi.

Sog‘lom turmush tarzi faqat jismoniy tarbiya bilan cheklanmaydi. U sog‘lom ovqatlanish, shaxsiy gigiyena, jismoniy faollik, psixologik barqarorlik, zararli odatlardan yiroq bo‘lish, ekologik madaniyat va ijtimoiy mas’uliyat kabi ko‘plab omillarni o‘z ichiga oladi.

O‘quvchilarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish jarayoni tizimli va bosqichma-bosqich amalga oshirilishi zarur. Bunda interfaol metodlardan foydalanish, amaliy mashg‘ulotlar tashkil etish, ota-onalar bilan hamkorlikda ishlash, shuningdek, maktabdan tashqari sog‘lomlashtirish tadbirlarini yo‘lga qo‘yish samarali natija beradi.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi sog‘lom turmush tarzining targ‘ibotchisi va namunasiga aylanishi kerak. O‘quvchi ko‘proq ko‘rganini takrorlaydi, shuning uchun o‘qituvchining shaxsiy hayotiy pozitsiyasi, salomatlikka munosabati bevosita bolalarga ta’sir qiladi.

Oila muhitida sog‘lom turmush tarziga amal qilinmasa, maktabda o‘rgatilgan bilim va ko‘nikmalar yetarli natija bermaydi. Shu bois ota-onalar uchun ma’rifiy tadbirlar tashkil qilish, mahalla va jamiyat darajasida sog‘lom turmush tarzini keng targ‘ib qilish muhimdir.

Bolalarning kompyuter va telefonlardan haddan tashqari foydalanishi ularning jismoniy faolligini pasaytirishi, psixologik muammolarni yuzaga keltirishi aniqlangan. Shu sababli, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishda raqamli vositalardan oqilona foydalanish madaniyatini shakllantirish zarur.

Kuzatishlar shuni ko‘rsatdiki, tajriba o‘tkazilgan sinflardagi o‘quvchilarning ko‘pchiligi sog‘lom turmush tarzining mazmuni haqida umumiy, yuzaki tasavvurga ega bo‘lishgan. Ularning aksariyatida gigiyena qoidalariga rioya qilish bo‘yicha oddiy ko‘nikmalar shakllangan bo‘lsa-da, sog‘lom ovqatlanish va jismoniy faollikning ilmiy asoslari haqida bilim yetarli emas edi.

So‘rovnoma natijalariga ko‘ra:

- 65% o‘quvchilar faqat shirinliklarni yaxshi ko‘rishini, sabzavot va mevalarni muntazam iste’mol qilmasligini bildirgan;
- 48% o‘quvchilar uy sharoitida ertalabki badantarbiya bilan shug‘ullanmasligini aytgan;
- 72% o‘quvchilar shaxsiy gigiyena qoidalariga rioya qilishni zarur deb bilgan, ammo ularni to‘liq bajarishga odatlanmagan.
- Bu esa boshlang‘ich sinf o‘quvchilari orasida sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning dolzarbligini tasdiqlaydi.
- 2. Sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish strategiyalarining samaradorligi

1- jadval.

T/r	Tajriba-sinov ishlari davomida quyidagi metodlar qo‘llanildi
1	Interfaol darslar: gigiyena, ovqatlanish madaniyati va jismoniy faollik mavzularida suhbatlar, savol-javoblar, rolli o‘yinlar.
2	Amaliy mashg‘ulotlar: sinfda ertalabki badantarbiya, sport musobaqalari, sog‘lom ovqat tayyorlash bo‘yicha ko‘rgazmalar.
3	Ota-onalar bilan hamkorlik: ota-onalar yig‘ilishlarida sog‘lom turmush tarziga oid ma’lumotlar berish, uy sharoitida qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar.

Ushbu strategiyalarni qo‘llash natijasida tajriba sinflarida sezilarli o‘zgarishlar kuzatildi. O‘quvchilarning 80 foizdan ortig‘i muntazam gigiyenaga rioya qila boshladi, 70 foizi ertalabki badantarbiya qilishni odat qildi, 60 foizi esa sog‘lom ovqatlanishga qiziqish bildirdi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishda o‘qituvchilarning shaxsiy namunalari hal qiluvchi ahamiyatga ega. Sog‘lom turmush tarziga amal qiladigan, sport bilan shug‘ullanadigan va gigiyenaga rioya qiladigan o‘qituvchilarning sinfida bolalarning ham bu odatlarni o‘zlashtirish darajasi yuqori bo‘ldi.

Tajriba natijalari shuni ko‘rsatdiki, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish faqat bilim va ko‘nikmalarni singdirish bilan cheklanmaydi. Bolaning oilasidagi muhit, sinfdoshlari bilan munosabati va o‘qituvchining mehribon yondashuvi ham uning sog‘lom odatlarga amal qilishida muhim omil hisoblanadi. Ijobiy muhit mavjud sinflarda bolalar sog‘lom turmush tarziga tezroq moslashgan.

Olingan natijalarni tahlil qilish quyidagilarni ko‘rsatdi:

- Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish imkoniyati juda yuqori, chunki ular yangi bilim va ko‘nikmalarni tez qabul qiladilar.
- Tizimli strategiyalar qo‘llanilganda o‘quvchilarda sog‘lom odatlar asta-sekin mustahkamlanadi va doimiy odatga aylanadi.
- Ota-ona, o‘qituvchi va jamiyatning hamkorligi jarayonning samaradorligini oshiradi.
- Sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish strategiyalari faqat maktab bilan chegaralanmasdan, oilaviy va ijtimoiy darajada davom ettirilishi kerak.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, boshlang‘ich sinflarda sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish bo‘yicha ishlab chiqilgan strategiyalar o‘quvchilarning jismoniy, psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ularning salomatlik madaniyati oshadi, sog‘lom odatlar asta-sekin kundalik hayotga singib boradi. Eng asosiysi, bu jarayon millatning kelajakda sog‘lom avlod bo‘lib voyaga yetishiga xizmat qiladi.

Munozara. Sog‘lom turmush tarzini shakllantirish masalasi nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy, iqtisodiy va hatto siyosiy ahamiyatga ham ega. Chunki sog‘lom, baquvvat va bilimli yoshlar har qanday jamiyat taraqqiyotining tayanch kuchidir. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) ham bolalik davridan

boshlab sog‘lom odatlarni singdirish zarurligini ta’kidlab keladi. Ularning ilmiy tadqiqotlariga ko‘ra, insonning salomatligi 50 foizdan ortiq darajada turmush tarzi bilan belgilanadi. Demak, maktabda o‘quvchiga beriladigan bilimlar orasida sog‘lom turmush tarziga oid bilimlar eng muhimlaridan biri hisoblanadi.

Shu nuqtayi nazardan, boshlang‘ich ta’lim jarayonida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishni keng qamrovda o‘rganish talab etiladi. Bu strategiyalar, avvalo, o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga moslashtirilishi lozim. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari hayotiy tajribalari kam, emotsional ta’sirchan, yangiliklarga tez qiziqadigan bo‘lishadi. Shu bois ularda sog‘lom hayot madaniyatini shakllantirish faqatgina nazariy bilim berish bilan chegaralanmasdan, balki amaliy mashg‘ulotlar, o‘yinlar, tajribalar, sinfdan tashqari faoliyatlar orqali ham yo‘lga qo‘yilishi kerak.[4]

Sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning eng muhim yo‘nalishlaridan biri – bu sog‘lom ovqatlanish madaniyatidir. Hozirgi kunda fast-fud mahsulotlari, shirin ichimliklar va turli kimyoviy qo‘shimchalarga boy taomlarning keng tarqalishi bolalarning sog‘lig‘iga jiddiy xavf tug‘dirmoqda. Shu sababli, maktabda bolalarga oddiy va foydali taomlarning ahamiyatini tushuntirish, sabzavot va mevalarni iste’mol qilish odatini singdirish juda zarurdir. O‘qituvchi bu jarayonda ota-onalar bilan hamkorlikda ishlashi, uy sharoitida ham to‘g‘ri ovqatlanishga amal qilinishini nazorat qilishi lozim.

Keyingi muhim yo‘nalish – bu jismoniy faollikni ta’minlashdir. Sport, harakatli o‘yinlar, ertalabki badantarbiya va turli mashg‘ulotlar bolalarning nafaqat jismoniy, balki aqliy rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, muntazam jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanuvchi bolalarning xotirasi, diqqat-e’tibori, bilimlarni o‘zlashtirish qobiliyati yuqori bo‘ladi. Shu bois, maktablarda jismoniy tarbiya darslarining samaradorligini oshirish, sport musobaqalari va sog‘lomlashtirish tadbirlarini muntazam tashkil etish zarur.

Shuningdek, sog‘lom turmush tarzining ajralmas tarkibiy qismi – bu shaxsiy gigiyena qoidalariga rioya qilishdir. Oddiy qo‘l yuvish, tishlarni parvarishlash, kiyim-kechak va o‘quv anjomlarida tozalikni saqlash bolalarga yoshlikdan o‘rgatilsa, ular keyinchalik o‘z salomatliklarini mustaqil asray oladigan shaxs sifatida voyaga yetadi. Shu jihatdan qaraganda, boshlang‘ich sinflarda gigiyenaga oid interfaol mashg‘ulotlar, rolli o‘yinlar va amaliy ko‘rgazmalar muhim ahamiyat kasb etadi.

Sog‘lom turmush tarzini shakllantirish jarayonida psixologik omillar ham katta ahamiyatga ega. Bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchi, oiladagi ijobiy muhit, sinfdoshlar va o‘qituvchilar bilan sog‘lom munosabat o‘rnatishi – uning ruhiy salomatligini ta’minlovchi muhim omillardir. Stress, qo‘rquv, zo‘ravonlik yoki e’tiborsizlik esa bolaning sog‘lig‘iga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli o‘qituvchilar nafaqat bilim beruvchi, balki mehribon tarbiyachi sifatida ham faoliyat yuritishi kerak.[5]

Bugungi kunda axborot texnologiyalarining ta’sirini ham alohida ta’kidlash zarur. Bolalarning kompyuter, planshet va mobil telefonlardan ortiqcha foydalanishi ularning jismoniy faolligini kamaytiradi, ko‘rish qobiliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi, turli psixologik qaramliklarni yuzaga keltiradi. Shu bois sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishda axborot vositalaridan oqilona foydalanish madaniyatini o‘rgatish muhimdir. Maktabda bu borada turli treninglar, suhbatlar, multimedia vositalaridan samarali foydalanish lozim.

Shu bilan birga, sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning samarali strategiyalaridan biri bu ota-onalar bilan hamkorlikdir. Chunki o‘quvchining maktabda olgan bilim va ko‘nikmalari uy sharoitida mustahkamlanmasa, jarayon to‘liq natija bermaydi. Ota-onalar uchun seminar-treninglar, ma’naviy-ma’rifiy suhbatlar, ota-onalar yig‘ilishlarida sog‘lom turmush tarzi mavzularini muhokama qilish foydali natija beradi. Shu orqali o‘qituvchi va ota-ona birgalikda bolaning sog‘lom hayot tarzini shakllantirishda hamkorlik qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, buyuk kelajagimiz, ertangi kun vorislarimiz bo‘lgan yosh avlodni har tamonlama kamolatga yetishida aqliy va jismoniy sog‘lom qilib tarbiyalashda jismoniy tarbiya va sport bilan shug‘ullanishning ahamiyati kattadir. Maktab o‘qituvchi xodimlari o‘quvchilarga nosog‘lom turmush tarzining kasalliklarga, azob -uqubatlarga yetaklashini, sog‘lom turmush tarzi esa salomatlikka, baxtli umrga yetaklashini targ‘ibot qilishlari lozim. Har bir davlatning taraqqiyoti, mustahkamligi ko‘p jihatdan yosh avlodning ham jismonan, ham ma’nan sog‘lomligiga bog‘liq. Fikrlarimni yana mutaffakirimiz Abu Ali ibn Sinoning quyidagi fikrlari bilan yakunlamoqchiman" Kishi salomatligida yugurmasa, kasalligida albatta yuguradi" yoki mashg‘ulotlar bilan muntazam shug‘ullangan kishi hech qachon dori - darmon ichishiga hojat qolmaydi" - zero bilimli yoshlar avvalo sog‘lom bo‘lishlari lozim. Shunda sog‘lom fikrlay oladilar va o‘z iqtidor va layoqatlarini namoyon eta oladilar. Buning uchun biz boshlang‘ich sinfdan boshlab ko‘nikma va malakalarni shakilantirishimiz lozim.

Boshlang‘ich sinflarda sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish strategiyalari masalasi bugungi globallashuv sharoitida nafaqat ta’lim tizimi, balki butun jamiyat uchun dolzarb masalalardan biri ekanligi tadqiqot davomida yaqqol ko‘rinib chiqdi. Inson salomatligi — bu shaxsning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy

barqarorligi bo‘lib, uning asosi bolalik davridan shakllanadi. Shu sababli sog‘lom avlod tarbiyasi mamlakat taraqqiyoti, millatning intellektual salohiyati va ijtimoiy farovonligi uchun eng muhim shartlardan biridir.

Shuningdek, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari sog‘lom turmush tarzi haqida umumiy tasavvurlarga ega bo‘lsalar-da, bu boradagi bilim va ko‘nikmalari ko‘proq yuzaki hamda barqaror emas. Masalan, gigiyenaga oid oddiy odatlarni bajarish bolalar orasida keng tarqalgan bo‘lsa-da, sog‘lom ovqatlanish va muntazam jismoniy faollik madaniyati yetarli darajada shakllanmagan. Shuningdek, ota-onalar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi hamkorlik yetarli bo‘lmaganda bolalarning sog‘lom odatlarni egallash darajasi sezilarli pasayishi aniqlangan.

Adabiyotlar:

1. Gulomov M. Sog‘lom turmush tarzini o‘rgatish metodikasi. Tashkent:O‘zbekiston Pedagogika universiteti. 2021. C- 456, 462

2. Juraev A. Ta’lim muassasalarida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishning zamonaviy usullari. Toshkent: O‘zbekiston Ta’lim Akademiyasi 2023. 231-238

3. Xudoyberdiyev T. Ta’lim tizimida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti. 2022. 345-348-bet

4. Karimov I. A. Yoshlarda sog‘lom turmush tarzini rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik aspektlari. Tashkent: Fan va texnologiya. 2021. 45,48

5. Ayupov A. Sog‘lom hayot tarzi va ta’lim jarayonidagi o‘rni.Toshkent: Ta’lim nashriyoti. 2023

6. Mamatov R. O‘quvchilarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda psixologiyaning o‘rni. Tashkent: O‘zbekiston Psixologiya instituti. 2021. 321, 325

7. Davronov Z. Jismoniy va ruhiy salomatlikni mustahkamlashda ta’lim tizimining roli. Tashkent: Ta'lim nashriyoti 2020

8. Смирнов Н.К. «Здоровьесберегающие образовательные технологии в работе учителя и школы» - М., 2003.

9. Kamolova A., & Ergasheva G. S. Q. Yosh avlodni tarbiyalashda xalq pedagogikasini manbalarining o'rganishning o 'rganishning ilmiy-nazariy asoslari. // Science and Education,2023. 3(12), 590-592.

10. Kamolova A. O. Q., & Husaynova, S. I. O'smirlar o'rtasida axloqsizlikni oldini olishda pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari. // Science and Education, 2020. 4(2), 969-972.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING IJODIY IMKONIYATLARINI RIVOJLANTIRISHGA QARATILGAN IJTIMOIY VA PSIXOLOGIK OMILLAR

Abdullayeva Mariyambibi Djumaniyzovna,
Alfraganus universiteti. Ijtimoiy fanlar fakulteti. Pedagogika kafedrasi dotsenti

Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish jarayonida ijtimoiy va psixologik omillarning o‘rni tahlil qilingan. Tadqiqotda o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini shakllantirishda oila, maktab muhiti, tengdoshlar bilan muloqot va pedagogik yondashuvlarning ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, bolalarning psixologik xususiyatlari, ularning individual qiziqishlari va emotsional rivojlanishi ijodiy imkoniyatlarni kengaytirishda muhim omil sifatida ko‘rib chiqiladi. Maqolada boshlang‘ich ta’lim davrida o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish orqali ularning mustaqil fikrlashi, innovatsion g‘oyalarni ilgari surishi hamda ijodiy faoliyatga jalb qilinishi zarurligi ta’kidlangan. Tadqiqotning dolzarbligi ijtimoiy talablar bilan bog‘liq bo‘lib, jamiyatda ijodkor shaxslarni tarbiyalash bugungi kun ta’limining muhim vazifasiga aylangan. Shundan kelib chiqib, maqolada ijtimoiy hamkorlik, psixologik qo‘llab-quvvatlash va pedagogik metodlarning o‘zaro uyg‘unligi orqali ijodiy imkoniyatlarni samarali rivojlantirish yo‘llari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, ijodiy imkoniyat, ijtimoiy omillar, psixologik omillar, o‘quvchi shaxsiyati, pedagogik yondashuv, emotsional rivojlanish.*

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

This article analyzes the role of social and psychological factors in the development of creative abilities of primary school students. The study highlights the importance of family, school environment, peer interaction, and pedagogical approaches in fostering creative thinking among pupils. In addition, children’s psychological characteristics, their individual interests, and emotional development are considered as key factors in expanding creative opportunities. The article emphasizes the necessity of supporting and encouraging students during the primary education stage in order to promote independent thinking, generate innovative ideas, and engage in creative activities. The relevance of the study is linked to social demands, as nurturing creative individuals has become one of the essential tasks of contemporary education. Based on this, the article proposes ways to effectively develop creativity through the integration of social cooperation, psychological support, and pedagogical methods.

Keywords*: primary education, creative ability, social factors, psychological factors, student personality, pedagogical approach, emotional development.*

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS FOR DEVELOPING THE CREATIVE CAPACITIES OF PRIMARY STUDENTS

В данной статье анализируется роль социальных и психологических факторов в процессе развития творческих возможностей учащихся начальных классов. В исследовании освещается значение семьи, школьной среды, общения со сверстниками и педагогических подходов в формировании творческого мышления у детей. Кроме того, психологические особенности, индивидуальные интересы и эмоциональное развитие рассматриваются как важные факторы расширения творческих возможностей. В статье подчеркивается необходимость поддержки и стимулирования учащихся в период начального обучения с целью развития их самостоятельного мышления, выдвижения инновационных идей и вовлечения в творческую деятельность. Актуальность исследования связана с социальными требованиями, так как воспитание творческих личностей стало одной из важнейших задач современного образования. Исходя из этого, в статье предлагаются пути эффективного развития творческих способностей на основе интеграции социального сотрудничества, психологической поддержки и педагогических методов.

Ключевые слова: *начальное образование, творческие возможности, социальные факторы, психологические факторы, личность ученика, педагогический подход, эмоциональное развитие.*

Kirish. Bugungi globallashuv va tezkor texnologik taraqqiyot davrida ta’lim jarayonida ijodkorlik, yangicha fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalariga ega bo‘lgan shaxslarni tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun bu jarayon alohida ahamiyatlidir, chunki aynan shu bosqichda ularning tafakkur imkoniyatlari shakllanadi, qiziqishlari va qobiliyatlari rivojlanadi. Ijodiy imkoniyatlarning rivojlanishi bolalarning nafaqat ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyatiga, balki keyingi ijtimoiy faoliyatlariga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, ta’lim tizimida bolalarni ijodiy faoliyatga yo‘naltirish, ularning mustaqil fikrlash va innovatsion yondashuvlarini shakllantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Boshlang‘ich ta’lim davrida o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishda ijtimoiy va psixologik omillar o‘zaro chambarchas bog‘liqdir. Oila muhiti, ota-onalarning qo‘llab-quvvatlashi, maktabdagi pedagogik muhit va tengdoshlar bilan bo‘ladigan ijobiy muloqotlar o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, o‘quvchilarning shaxsiy psixologik xususiyatlari, ya’ni emotsional holati, qiziqishlari, motivatsiyasi ham ijodiy faoliyatga bo‘lgan munosabatini belgilaydi. Agar bolaga zarur ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va psixologik rag‘bat berilmasa, uning ijodiy imkoniyatlari to‘liq ro‘yobga chiqmaydi.

Ta’lim jarayonida ijodiy imkoniyatlarni rivojlantirish uchun pedagoglardan yuqori darajadagi metodik mahorat talab etiladi. Ular o‘quvchilarning qiziqishlarini inobatga olgan holda interaktiv usullarni qo‘llashi, o‘yin texnologiyalaridan foydalanishi, ijodiy topshiriqlar orqali bolalarni mustaqil izlanishga yo‘naltirishi lozim. Shu jarayonda ijtimoiy hamkorlik tamoyili alohida ahamiyatga ega bo‘lib, o‘qituvchi, ota-ona va o‘quvchilar o‘rtasidagi doimiy muloqot ijodiy rivojlanish uchun qulay shart-sharoit yaratadi.

Psixologik jihatdan esa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun ijobiy emotsional muhit, rag‘batlantiruvchi omillar va qo‘llab-quvvatlovchi yondashuvlar asosiy ahamiyatga ega. O‘quvchilarning ijodiy faoliyati ko‘pincha ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchi va qadr-qimmati bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, o‘qituvchining mehribonlik bilan yondashishi, kichik yutuqlarni e’tirof etishi va motivatsiya berishi katta samara keltiradi. Shu sababli, boshlang‘ich ta’limda ijodiy imkoniyatlarni rivojlantirish ijtimoiy va psixologik omillar uyg‘unligida samarali kechadi.

Metodlar. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishda qo‘llaniladigan metodlar ijtimoiy hamda psixologik omillarni hisobga olgan holda tanlanishi lozim. Avvalo, pedagogik jarayonda interaktiv metodlardan foydalanish o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi va ularda mustaqil fikrlash hamda ijodiy faoliyatni rag‘batlantiradi. Bunda “aqliy hujum”, “rol o‘ynash”, “kichik guruhlarda ishlash”, “klaster” kabi metodlar samarali natija beradi. Ushbu usullar o‘quvchilarni birgalikda fikr almashishga, yangicha yechimlar topishga va o‘z g‘oyalarini erkin ifodalashga yo‘naltiradi.

Metodlar ichida o‘yin texnologiyalarining o‘rni ham beqiyosdir. Boshlang‘ich ta’lim yoshidagi bolalar uchun o‘yin orqali bilim olish, ijodiy faoliyatni rivojlantirish eng qulay shakl hisoblanadi. Pedagog tomonidan tashkil etilgan didaktik o‘yinlar, musobaqa elementlari, ijodiy sahnalashtirish mashqlari o‘quvchilarning tafakkurini kengaytiradi, tasavvurini boyitadi va ijodiy g‘oyalarning yuzaga kelishiga imkon yaratadi.

Shuningdek, ijodiy topshiriqlar metodlari o‘quvchilarning mustaqil izlanishiga turtki beradi. Masalan, she’r yozish, kichik hikoya to‘qish, chizmachilik yoki qo‘l mehnati bilan bog‘liq ijodiy ishlar ularda estetik didni shakllantiradi, badiiy va mantiqiy tafakkurni rivojlantiradi. Bu jarayonda o‘quvchilarni rag‘batlantirish, ularning yutuqlarini e’tirof etish katta ahamiyat kasb etadi. Chunki psixologik nuqtayi nazardan, kichik yoshdagi bolalar o‘ziga bo‘lgan ishonchni ko‘proq ijobiy baholash va rag‘bat orqali mustahkamlaydilar.

Ijtimoiy hamkorlik metodlari ham muhimdir. Ota-onalar, o‘qituvchilar va tengdoshlar o‘rtasida ijodiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan loyihaviy ishlanmalar, tadbirlar va musobaqalar o‘quvchilarda ijodiy faollikni kuchaytiradi. Bunday metodlarda hamkorlik, do‘stona raqobat va bir-birining fikrini qadrlash bolalarning ijtimoiy tajribasini kengaytiradi.

Psixologik metodlar orasida motivatsion suhbatlar, emotsional qo‘llab-quvvatlash va bolalarning shaxsiy qiziqishlariga asoslangan individual yondashuvlar muhim o‘rin tutadi. Har bir o‘quvchining ichki imkoniyatlarini ochish uchun psixologik kuzatuv, diagnostika, suhbat va amaliy mashg‘ulotlardan foydalanish mumkin. Bu orqali o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlari aniqlanadi va ularni yanada rivojlantirishga yo‘naltiriladi.

Umuman olganda, metodlarning to‘g‘ri tanlanishi va ularni uyg‘unlashtirilgan holda qo‘llash boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy imkoniyatlarini samarali rivojlantirishga xizmat qiladi.

Natijalar. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish jarayonida qo‘llangan metodlar va amalga oshirilgan pedagogik hamda psixologik yondashuvlar bir qator samarali natijalarni ko‘rsatdi. Avvalo, interaktiv metodlar yordamida o‘quvchilarda mustaqil fikrlash ko‘nikmalari rivojlandi, ular o‘z g‘oyalarini erkin ifoda etishga va boshqalar bilan fikr almashishga odatlandi. Bu esa

ularda kommunikativ madaniyatning shakllanishiga, hamkorlikda ishlash qobiliyatining ortishiga va ijtimoiy faoliyatga bo‘lgan qiziqishning kuchayishiga olib keldi.

O‘yin texnologiyalari va ijodiy topshiriqlar orqali o‘quvchilarning tasavvuri kengaydi, ular yangi obrazlar yaratishga, noodatiy yechimlar topishga qodir bo‘ldilar. Masalan, didaktik o‘yinlar o‘quvchilarda bilim olish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qildi, ijodiy sahnalashtirish mashqlari esa ularning estetik didini, nutq madaniyatini va badiiy tafakkurini rivojlantirdi. Bunday yondashuv natijasida o‘quvchilar o‘z ijodiy mahsullariga nisbatan mas’uliyatliroq bo‘lib, o‘z ishini qadrlashni o‘rgandilar.

Rag‘batlantirish tizimi va psixologik qo‘llab-quvvatlash orqali o‘quvchilarda o‘ziga bo‘lgan ishonch mustahkamlandi. O‘qituvchi tomonidan kichik yutuqlarni e’tirof etish va ijobiy motivatsiya berish natijasida bolalar o‘z imkoniyatlarini yanada kengroq namoyon eta boshladilar. Bu esa ijodiy faoliyatga bo‘lgan ichki ehtiyojni shakllantirib, ularni mustaqil izlanishga undadi.

Ijtimoiy hamkorlik metodlari yordamida o‘quvchilar jamoa bilan ishlash ko‘nikmasini egalladilar. Ota-onalar, tengdoshlar va o‘qituvchilar bilan birgalikda tashkil etilgan loyihalar, tanlovlar va musobaqalar o‘quvchilarda raqobatbardoshlik, do‘stona hamkorlik va muloqot madaniyatini shakllantirdi. Natijada bolalarning ijtimoiy tajribasi kengaydi va ular jamiyatda faol shaxs sifatida o‘zini namoyon eta olishga qodir bo‘ldilar.

Shuningdek, psixologik diagnostika va individual yondashuv natijasida har bir o‘quvchining qiziqishlari hamda qobiliyatlari aniqlanib, ularga mos ravishda ijodiy topshiriqlar berildi. Bu esa ularning shaxsiy rivojlanishiga, ichki imkoniyatlarini to‘liq ochib berishga xizmat qildi.

Umuman olganda, amalga oshirilgan metodlar va yondashuvlar natijasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ijodiy faoliyatga yanada faolroq jalb etildi, ularning mustaqil fikrlashi, emotsional rivojlanishi va ijtimoiy faolligi sezilarli darajada oshdi.

Muhokama. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishda ijtimoiy va psixologik omillarni uyg‘unlashtirish natijalari ta’lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko‘rsatadi. Muhokama jarayonida aniqlanganidek, ijodiy faoliyat faqat o‘qituvchining darsdagi faoliyati bilan chegaralanmaydi, balki oila muhiti, tengdoshlar bilan muloqot va psixologik qo‘llab-quvvatlash kabi kengroq omillarga ham bog‘liqdir. Agar o‘quvchi oilada qo‘llab-quvvatlansa, uning maktabdagi ijodiy yondashuvi yanada faol bo‘ladi. Aksincha, emotsional beparvolik va e’tiborsizlik bolalarda ijodiy qobiliyatlarning pasayishiga olib keladi.

Pedagogik yondashuvlarda ko‘proq interaktiv va ijodiy metodlarga tayanish ijobiy natijalar berishi aniqlandi. “Aqliy hujum” yoki “ijodiy loyiha” kabi metodlar o‘quvchilarda yangicha fikr yuritish qobiliyatini shakllantirsa, o‘yin texnologiyalari ularning motivatsiyasini oshiradi. Bu usullar faqat bilim olish emas, balki ijodiy jarayonni hayotiy faoliyat bilan bog‘lash imkonini ham yaratadi. Muhimi, ijodiy topshiriqlarning natijalari o‘quvchilarda o‘ziga ishonchni mustahkamlab, ularni yanada faol bo‘lishga undaydi.

Psixologik jihatdan qaralganda, ijodiy rivojlanishning asosi bolalarning ijobiy emotsional holatini saqlash va rag‘batlantirishdir. Har bir kichik yutuqni qadrlash, ijobiy fikr bildirish va rag‘bat berish orqali bolalarda ijodiy jarayonga bo‘lgan qiziqish kuchayadi. Bu esa ularda o‘z qobiliyatlarini namoyon qilishga intilish hissini uyg‘otadi. Psixologik kuzatuvlar shuni ko‘rsatdiki, rag‘batlantirilgan o‘quvchilar ijodiy topshiriqlarda ko‘proq muvaffaqiyat qozonadilar.

Ijtimoiy jihatdan esa, hamkorlikdagi topshiriqlar va guruhiy faoliyat o‘quvchilarning ijodiy imkoniyatlarini kengaytiradi. Guruh bo‘lib ishlash jarayonida ular bir-birining fikrini tinglashni, baholashni va yangi g‘oya yaratishda birgalikda harakat qilishni o‘rganadilar. Bu esa nafaqat ijodiylikni rivojlantiradi, balki ularning ijtimoiy kompetensiyalarini ham mustahkamlaydi.

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy va psixologik omillarning uyg‘unligi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijodiy salohiyatni rivojlantirishning eng samarali yo‘lidir. Pedagog, oila va jamiyatning birgalikdagi sa’y-harakatlari bu jarayonning muvaffaqiyatini ta’minlaydi.

Xulosa. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish masalasi bugungi ta’lim tizimida muhim va dolzarb yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, bolalarning ijodiy salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish uchun ijtimoiy va psixologik omillarni uyg‘unlashtirish zarur. Bu jarayonda pedagogik faoliyat, oila muhiti, tengdoshlar bilan muloqot va emotsional qo‘llab-quvvatlash asosiy omillar sifatida namoyon bo‘ladi. Agar ushbu omillar uyg‘un ravishda ta’sir etsa, o‘quvchilar mustaqil fikrlash, noodatiy g‘oyalarni ilgari surish va ijodiy faoliyatga jalb etilish qobiliyatiga ega bo‘ladilar.

Tadqiqot jarayonida qo‘llanilgan interaktiv metodlar, o‘yin texnologiyalari, ijodiy topshiriqlar va ijtimoiy hamkorlik usullari o‘quvchilarning tafakkurini kengaytirishga, tasavvurini boyitishga va ijodiy faoliyatni samarali amalga oshirishga imkon yaratdi. Rag‘batlantirish tizimi esa bolalarda o‘ziga bo‘lgan ishonchni mustahkamlab, ijodiy faoliyatga bo‘lgan qiziqishni yanada oshirdi. Natijada, ijodiy topshiriqlarni

bajarayotgan o‘quvchilar o‘z g‘oyalariga mas’uliyatli yondashish, ularni hayotiy faoliyat bilan bog‘lash ko‘nikmasiga ega bo‘ldilar.

Psixologik omillar, xususan, emotsional qo‘llab-quvvatlash, motivatsion yondashuv va individual qobiliyatlarni aniqlash jarayoni ijodiy rivojlanishda alohida ahamiyat kasb etdi. Shaxsiy qiziqish va ehtiyojlarga asoslangan topshiriqlar o‘quvchilarni o‘z imkoniyatlarini yanada kengroq namoyon etishga undadi. Shu bilan birga, ijtimoiy hamkorlik orqali tashkil etilgan musobaqa va loyihalar bolalarda raqobatbardoshlikni, hamkorlikda ishlashni va muloqot madaniyatini shakllantirdi.

Umuman olganda, boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchilarning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish samarali amalga oshishi uchun o‘qituvchi, oila va jamiyatning uzviy hamkorligi talab etiladi. Shuningdek, psixologik qo‘llab-quvvatlash va pedagogik metodlarning uyg‘unligi orqali ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish mumkinligi isbotlandi. Demak, ijtimoiy va psixologik omillarni inobatga olgan holda olib borilgan ta’limiy faoliyat nafaqat o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini, balki ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini ham ta’minlaydi.

Adabiyotlar:

1. Vygotskiy L.S. Psixologiya razvitiya rebenka. – Moskva: Pedagogika, 1996.
2. Galperin P.Ya. Psixologiya myshleniya i ucheniya. – Moskva: Akademiya, 2001.
3. Davydov V.V. Problemy razvivayushchego obucheniya. – Moskva: Pedagogika, 2004.
4. Ananev B.G. Chelovek kak predmet poznaniya. – Moskva: Nauka, 2001.
5. Hasanboyeva O. Pedagogika. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010.
6. Ochilov M. Boshlang‘ich ta’limda pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2014.
7. Yo‘ldoshev J.G. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2012.
8. G‘oziyev E. Umumiy psixologiya. – Toshkent: Universitet, 2003.
9. Xolmatova N. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari psixologiyasi. – Toshkent: Noshir, 2015.
10. Shodmonov Y. Ta’limda innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: Tafakkur, 2018.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA KOGNITIV FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Atajonova Anorgul Jumaniyazovna,
Urganch davlat pedagogika instituti
“Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi” kafedrasi mudiri, dotsent

Mazkur maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kognitiv (bilish) faoliyatini rivojlantirish jarayonida didaktik vositalar va metodlarning tutgan o‘rni yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida ularning tafakkur, idrok, xotira va e’tibor kabi kognitiv jihatlarini shakllantirish imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: *kognitiv faoliyat, boshlang‘ich ta’lim, bo‘lajak o‘qituvchi, didaktika, interfaol metodlar, ta’lim texnologiyalari.*

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

В данной статье рассматривается роль дидактических средств и методов в развитии познавательной (когнитивной) активности будущих учителей начальной школы. Также рассматриваются возможности формирования таких когнитивных аспектов, как мышление, восприятие, память и внимание, с помощью современных педагогических технологий.

Ключевые слова: *познавательная активность, начальное образование, будущий учитель, дидактика, интерактивные методы, образовательные технологии.*

DIDACTIC OPPORTUNITIES FOR THE DEVELOPMENT OF COGNITIVE ACTIVITIES OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

This article examines the role of didactic tools and methods in developing the cognitive activity of future primary school teachers. It also explores the potential for developing cognitive skills such as thinking, perception, memory, and attention using modern educational technologies.

Keywords: *cognitive activity, primary education, future teacher, didactics, interactive methods, educational technologies.*

Kirish. Hozirgi zamon ta’lim jarayoni shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida tashkil etilar ekan, ayniqsa boshlang‘ich ta’lim bosqichida ta’lim sifati va samaradorligi o‘qituvchining bilim darajasi, pedagogik mahorati hamda kognitiv (bilish) faoliyatining rivojlanganlik darajasiga bevosita bog‘liqdir. Shu nuqtayi nazardan, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kognitiv faoliyat kategoriyalarini shakllantirish va rivojlantirish bugungi kun pedagogikasining dolzarb muammolaridan biri sifatida qaralmoqda.

Zamonaviy ta’lim tizimi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilariga yuqori darajadagi kasbiy va intellektual tayyorgarlikni talab etadi. Bu tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismlaridan biri – kognitiv faoliyatni rivojlantirishdir. Kognitiv faoliyat – bu shaxsning bilim olish, anglash, xotirada saqlash va ularni qayta ishlash jarayonidir. Bo‘lajak pedagoglar uchun bu jarayonlarni chuqur anglash va o‘z faoliyatlarida samarali qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni hamda O‘zbekistonda ta’lim tizimini isloh qilish va takomillashtirishga qaratilgan qator hujjatlarda ta’lim jarayonini insonparvarlashtirish va demokratlashtirish, uni shaxsga – ta’lim jarayonining asosiy subyektlaridan biriga qaratish alohida ta’kidlab o‘tiladi. Shu munosabat bilan ta’lim tizimini isloh qilishning hozirgi bosqichida o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi munosabatlarning adekvat modelini qurish uchun o‘rganuvchining individual xususiyatlarini tahlil etishga yanada sinchkovlik bilan yondashish talab etiladi.

Kognitiv faoliyat - bu idrok, fikrlash, xotira, e’tibor, nutq kabi aqliy jarayonlar yordamida atrofdagi voqelikni bilishga qaratilgan ongli faoliyat. Kognitiv faoliyat - bu o‘qituvchi tomonidan qo‘yilgan o‘quv muammolarini hal qilish jarayonida bilim va harakat usullarini o‘zlashtirish va o‘z-o‘zini rivojlantirish faoliyati. U nafaqat bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirishga, balki subyektning (talabaning) o‘zi uchun ham ijtimoiy tajribani (axloqiy, madaniy, amaliy, ijodiy va boshqalar) maqsadli o‘zlashtirish tufayli uning shaxsiy fazilatlarini takomillashtirish, rivojlantirishga qaratilgan.

“Didaktika” so‘zi yunoncha “didaktikos” so‘zidan olingan bo‘lib, bu so‘z “o‘rgatuvchi”, “ta’lim beruvchi” degan ma’noni anglatadi. Didaktika – bu o‘qitish va o‘rganish jarayonlari haqidagi ilmiy ta’limot, ya’ni ta’lim mazmuni, shakli, metodlari va prinsiplarini o‘rganuvchi pedagogikaning muhim bo‘limi. U “o‘qituvchi nima o‘rgatadi?”, “qanday o‘rgatadi?”, “o‘quvchi qanday o‘rganadi?” kabi savollarga javob izlaydi.

Didaktik imkoniyatlar – bu ta’lim jarayonida muayyan material, usul, texnologiya yoki vositaning o‘quvchilarda bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish, ularning fikrlash, tushunish, tahlil qilish kabi aqliy (kognitiv) faoliyatini rivojlantirish borasidagi pedagogik salohiyatidir. Shuningdek, u ma’lum bir ta’limiy vosita yoki usul “nimani o‘rgatishi mumkin?”, “qanday natija berishi mumkin?”, “qanday bilim va ko‘nikmalarni shakllantiradi?” va “qanday tarzda o‘quvchining faolligini oshiradi?” – degan savollarga javob beradigan o‘qitish potensialidir.

Asosiy qism. Ilmiy tadqiqotlar bazasida kognitiv faoliyat, kognitiv rivojlanish, kognitiv kompetensiya, ta’lim oluvchilarning o‘quv-biluv faoliyatiga doir ma‘lumotlar M.Zaynitdinova, B.Ziyomuhammadov, M.Tojiyev, D.M.Mirzakamolova, Z.T.Nishonova, SH.Nurullayeva, S.Yaminova, G‘.Nafasov, E.G‘.G‘oziyevlarning ilmiy izlanishlarida tadqiq qilingan.

Zamonaviy didaktika sohasida talabalarning o‘quv-bilish faoliyatini rivojlantirishga oid izlanishlar Y.I.Bulatova, A.A.Verbitskiy, M.V.Klarin, Y.L.Kryukova, V.Legenchuk, P.S.Lerner, T.M.Mikhaylenko, A.V.Panin, N.A.Prokopishina, T.L.Stenina, A.V.Xutorskoy, T.I.Shamova tomonidan olib borilgan.

Kognitiv faoliyat murakkab psixologik-pedagogik hodisadir. S.M.Vishnyakovaning fikriga ko‘ra, kognitiv faollik – ta’lim oluvchi o‘quv faoliyatining sifati, uning ta’lim mazmuni va jarayoniga bo‘lgan munosabati, bilim va ko‘nikmalarni samarali o‘zlashtirishga intilishi, maqsadlarga erishish uchun ma’naviy va irodaviy sa’y-harakatlarni safarbar etishi hamda estetik zavq olish qobiliyatidir.

Pedagog va psixolog olim L.V.Zankov esa kognitiv faoliyatni shaxsning ijodkorligi kontekstida ko‘rib chiqqan. Shaxslarning kognitiv rivojlanishi didaktik o‘quv materiallarining tadbiq etish sur’ati, nazariy va amaliy bilimlar miqdoriy ulushining ortishi, o‘quv materiallarini osonlashtirish yoki qiyinlashtirish, bolalarning monoton takrorlashi hisobiga amalga oshmaydi. Bolalardagi kognitiv rivojlanish ularning tafakkurini rivojlantirishga qaratilishi, o‘quv materiallarini chuqurlashtirish va mazmundagi o‘zaro bog‘liqlikni ta’minlash, o‘rganilayotgan mavzuga nisbatan unda ijobiy munosabatni, qiziqishni shakllantira olganda samarali bo‘ladi.

Psixologlar I.A. Zimnaya va D.B. Elkonin kognitiv faoliyatni tahlil qilib, uning beshta asosiy xususiyatini ajratib ko‘rsatganlar:

1. Bu faoliyat, avvalo, o‘quv materiallarini o‘zlashtirish va o‘quv muammolarini hal etishga qaratilgan bo‘ladi.
2. Unda bilim va faoliyatning umumiy usullarini egallash muhim o‘rin tutadi.
3. Kognitiv faoliyat talabaning turli faoliyat turlarini qamrab oladi. Jumladan

– idrok (ovoz va tasvir orqali o‘quv materialini qabul qilish);

– mnemonik (yodlash) faoliyat;

– aqliy jarayonlar (tahlil, taqqoslash, tasniflash, umumlashtirish va hokazo);

– amaliy faoliyat (muammolarni hal etish, tajriba o‘tkazish, grafik va hisob ishlari, kompyuterda ishlash va boshqalar).

4. Faoliyat natijalari o‘quvchining shaxsiy xususiyatlariga – masalan, xarakteri, qobiliyati, xotirasi, tafakkuri, his-tuyg‘ulari va irodasiga ta’sir qilib, ularda o‘zgarishlar ro‘y berishini ta’minlaydi.
5. Kognitiv faoliyat, shaxs rivojlanishi nuqtayi nazaridan, insonning o‘zi ustida ishlash va o‘zini rivojlantirish jarayonini rag‘batlantiradi.

Kognitiv faoliyat vositalariga talabaning asosiy bilimlari va ko‘nikmalari, og‘zaki va yozma nutq, o‘quv adabiyoti, eslatmalar, vizual va uslubiy qo‘llanmalar, o‘quv maqsadlari uchun kompyuterlar va elektron nashrlar, laboratoriya uskunalari, o‘quv televideniyesi va boshqalar kiradi.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi uchun kognitiv kompetensiyaning roli. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi ta’lim tizimining eng ilk va eng nozik bosqichida ish olib boradi. Uning vazifasi nafaqat fanni o‘rgatish, balki o‘quvchining aqliy qobiliyatini, mustaqil fikrlash qobiliyatini, tanqidiy va ijodiy yondashuvini, muammoli vaziyatlarda yechim topish salohiyatini rivojlantirishdan iborat. Bu esa o‘qituvchining o‘zining kognitiv salohiyati yuqori bo‘lishini talab qiladi.

Kognitiv faoliyat va kasbiy tayyorgarlikning o‘zaro bog‘liqligi. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari oliy ta’lim muassasalarida tayyorlanar ekan, ular nafaqat nazariy bilimlarni egallashi, balki faol bilim olishga, tahlilga, ijodiy fikrlashga, mulohaza yuritishga va pedagogik muammolarni hal etishga qobil bo‘lishlari kerak. Bu qobiliyatlarni shakllantirishda kognitiv faoliyat asosiy mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Masalan, U yosh bolalarning ruhiyatini chuqur anglab yetishi kerak, bu uchun analitik

fikrlash talab qilinadi. Ta’lim metodlarini shogirdlar ehtiyojidan kelib chiqib tanlashi kerak, bu uchun tanqidiy tahlil qobiliyati kerak. Ijodiy mashg‘ulotlar o‘tkazish kerak, bu uchun esa ijodiy tafakkur talab etiladi.

G‘.A.Nafasov talabalarning kognitiv kompetensiyalarini shakllantirish masalasiga bag‘ishlangan tadqiqotida bilish jarayonlarining bosqichma-bosqich shakllanishi, axborotni qayta ishlash va anglash kabi qobiliyatlarning rivojlanishini ilmiy asoslab bergan. Bu tadqiqot mediata’limdagi kognitiv faollikni baholash mezonlarini aniqlashda metodik asos bo‘lib xizmat qiladi. G‘.Nafasovning tadqiqoti zamonaviy ta’lim talablariga mos bo‘lib, talabalarning kognitiv kompetensiyalarini chuqur tahlil qilgan. Tadqiqotda nazariy asoslar va amaliy tavsiyalar uyg‘un holda bayon etilgan. Ayniqsa, mustaqil ta’lim, refleksiv faoliyat va ijodiy yondashuv orqali kompetensiyani rivojlantirish mexanizmlarining ishlab chiqilgani – ishning dolzarbligi va amaliy ahamiyatini oshiradi.

Muhokama va natijalar. Kognitiv faoliyatni shakllantirishning yo‘llari. Bo‘lajak o‘qituvchilarda kognitiv faoliyatni shakllantirish oliy ta’limdagi pedagogik tayyorgarlik orqali amalga oshiriladi. Buning uchun quyidagi yo‘llar samarali hisoblanadi:

- fanlararo yondashuv – pedagogika, psixologiya, ta’lim texnologiyalari fanlarini uyg‘unlashtirish;
- interaktiv o‘qitish usullari — “case-study”, “debat”, “klaster”, “mind map” kabi metodlar;
- masofaviy ta’lim platformalari — mustaqil bilim olish va tahlil qilishni rag‘batlantiradi;
- pedagogik simulyatsiyalar va rol-o‘yinlar — muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishni o‘rgatadi;
- ta’limiy tadqiqot ishlari — ilmiy-amaliy izlanish orqali mustaqil fikrlashni shakllantiradi.

Kognitiv faoliyat yetuk o‘qituvchi sifatida shakllanishga xizmat qiladi. Yuoqori kognitiv faoliyatga ega bo‘lgan o‘qituvchi: o‘quvchilarning bilish faoliyatini to‘g‘ri boshqara oladi, o‘qitish jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan qilib tashkil etishni biladi, murakkab vaziyatlarda tez va to‘g‘ri pedagogik qaror qabul qiladi, o‘zini muntazam rivojlantirib boradi. Ta’lim jarayonida kognitiv faoliyatni rivojlantirishga xizmat qiluvchi didaktik vositalar. Didaktik vositalar – bu o‘qitish jarayonida bilimni berish, tushuntirish, mustahkamlash va rivojlantirish uchun ishlatiladigan barcha moddiy va nomoddiy vositalar majmuasidir. Ularning asosiy vazifasi: o‘quv materialini talabalariga yetkazish, ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, talabalarining bilish faoliyatini oshirish, mustaqil fikrlashga yo‘naltirish. Bularning barchasi talabalarining kognitiv faoliyatini faollashtirish va rivojlantirish uchun zamin yaratadi.

Kognitiv faoliyatni rivojlantirishda didaktik vositalarning roli. Ta’lim jarayonida shunday vositalarni tanlash va qo‘llash lozimki, ular talabaga tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, xulosa chiqarish, ijodiy yondashish kabi bilish jarayonlarini faollashtirsin. Shu nuqtayi nazardan, talabalarida kognitiv salohiyatni yuksaltirishda aqliy faoliyatni rag‘batlantiruvchi va interaktiv o‘qitishni qo‘llab-quvvatlovchi vositalar eng samarali hisoblanadi.

	Turi	**Kognitiv faoliyatga ta’siri**
1.	Ko‘rgazmali materiallar (rasm, diagramma, jadval, maketlar)	Kuzatish, taqqoslash, tahlil qilish ko‘nikmasini shakllantiradi
2.	Darsliklar va o‘quv qo‘llanmalar	Ma’lumotni o‘zlashtirish, qayta ishlash va umumlashtirishga yordam beradi
3.	Savol-javob, yozma ishlar, diktantlar	Eslab qolish, tafakkur, izohlash qobiliyatini oshiradi
4.	Interaktiv presentatsiyalar (PowerPoint, Prezi va b.)	Diqqatni oshiradi, tahlil va tafakkur faollashtiradi
5.	Videodarslar va animatsiyalar	Mavzularni tushunishni osonlashtiradi, multimodal bilish kanallarini faollashtiradi
6.	Onlayn testlar va viktorinalar (Quizizz, Kahoot)	Xotira, tezkor fikrlash va o‘z bilimini baholashga o‘rgatadi
7.	Ta’limiy platformalar (Google Classroom, Moodle, Coursera, Edmodo)	Mustaqil ta’limni qo‘llab-quvvatlaydi, o‘ziga xos izlanish va mulohaza qilish imkonini yaratadi

1-jadval. Didaktik vositalarning asosiy turlari va ularning kognitiv faoliyatga ta’siri.

Didaktik vositalarni tanlashda talabalarining bilish darajasi va yoshi, ta’lim maqsadi va mazmuni, mavzuning murakkabligi, fan spesifikasi (masalan, tabiiy fanmi, gumanitar fanmi), vositaning texnologik imkoniyatlari va erkin foydalanish imkoniyati kabi omillarga e’tibor berilishi lozim bo‘ladi.

	Turi	**Kognitiv faoliyatga ta’siri**
1.	**Кейс metodi, muammoli o‘qitish**	Muammoni tahlil qilish, yechim taklif qilish, xulosa chiqarish qobiliyatini shakllantiradi
2.	**Fikr xaritasi (mind-map)**	Assotsiatsiya orqali bilimlarni tizimlashtirish va ijodiy

		fikrlashni rag‘batlantiradi
3.	**Klaster tuzish, debatlar, guruhiy ishlar**	Tengdoshlar fikrini tahlil qilish, muloqot orqali bilim almashish va xulosa chiqarishni rivojlantiradi

2-jadval. Interfaol metodika va vositalar.

Kognitiv faoliyatni rivojlantirishda innovatsion didaktik vositalarning ahamiyati. Hozirgi kunda ta’limda AR (augmented reality), VR (virtual reality), geymifikatsiya, simulyatsiyalar, intellektual o‘yinlar kabi yangi vositalar ham joriy etilyapti. Ushbu vositalar talabalarida konseptual fikrlashni, jarayonli tafakkurni, “texnologik savodxonlik”ni, mustaqil o‘rganish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu esa pedagogikada talab qilinadigan eng muhim kognitiv kompetentsiyalardan biridir.

Shunday qilib, ta’lim jarayonida to‘g‘ri tanlangan va maqsadli qo‘llanilayotgan didaktik vositalar talabalarining bilish qobiliyatini faollashtiradi, kognitiv faolligini oshiradi, mustaqil va ijodiy fikrlashga undaydi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashda ushbu vositalarni tizimli va samarali joriy etish kvalifikatsiyali pedagog kadrlar yetishtirishning muhim omilidir.

Xulosa o‘rnida shuni aytib o‘tish joizki, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy kompetentligida kognitiv faoliyat markaziy o‘rin tutadi. Oliy ta’lim jarayonida kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish orqali nafaqat samarali o‘qituvchilar tayyorlanadi, balki kelajakda bilimli, mustaqil fikrlovchi, ijtimoiy faol shaxslarni tarbiyalaydigan mutaxassislar yetishib chiqadi. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kognitiv faoliyatini rivojlantirish – ularning kasbiy shakllanishi va ta’lim jarayonidagi samaradorlikning asosiy garovidir. Didaktik imkoniyatlardan samarali foydalanish orqali bilim olishga bo‘lgan ichki ehtiyoj kuchayadi, tanqidiy va ijodiy tafakkur rivojlanadi. Shuning uchun, pedagogik ta’lim jarayonida zamonaviy metod va texnologiyalardan keng foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. Ғозиев Э.Ғ. Тафаккур психологияси. –Т.: Ўқитувчи нашриёти, 1990. – 220 б.
2. Щукина Г.И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся. – М.: Педагогика, 1988. – 145 с.;
3. Соколова Т.Е. Воспитание познавательных интересов средствами новых информационных технологий // Начальная школа, 2004. №3. -С. 14-26;
4. Зимняя И. А. Педагогическая психология: Учебник для вузов. — Издание второе, дополненное, исправленное и переработанное. — М.: Издательская корпорация «Логос”, 2000. — 384 с. — URL: https://psychlib.ru/inc/absid.php?absid=9945.
5. Эльконин Д. Б. Э-53 Избранные психологические труды. — М.: Педагогика, 1989. 560 с.: ил. — (Труды д. чл. и чл.-кор. АПН СССР)...." [Источник: https://psychlib.ru/mgppu/eit/EIT-001-.HTM#$p1].
6. Нафасов Ғ.А. - Олий таълим муассасалари талабаларининг когнитив компетенцияларини ривожлантириш. П.ф.б.ф.д (PhD) ... дисс.. – Т., 2021. – 163 б.; Ғозиев Э.Ғ. Тафаккур психологияси. – Т.: Ўқитувчи нашриёти, 1990. – 220 б.
7. Вишнякова С.М. Профессиональное образование: Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика. –М.: НМЦ СПО, 1999. – 41 с. (538)
8. Занков Л.В. Избранные пед. труды. – М.: Педагогика, 1990. – 78 с. (419)
9. Ботирова Н. Бўлажак бошланғич синф ўкитувчиларининг ўкув-билиш фаолиятини ривожлантириш. П.ф.н...дисс..-Фарғона.,2022.-б
10. Эшонқулова Ш. Мустақил таьлим жараёнида бўлажак бошланғич синф ўкитувчиларининг ўкув-билиш компетенциясини ривожлантириш.П.ф.ф.д (Doctor of Philosophy)...дисс..-Т.,2022.-б
11. Usarova M. N. Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida kognitiv faollikni oshirish metodikasini takomillashtirish: Ped.fan.dok…diss.avtoref. - Qarshi– 2024. - 24 b.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MANTIQIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHDA ELEMENTAR MATEMATIKANING ROLI

Baxronova Gulnoza Tursunovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti maktabgachga ta’lim Kafedrasi o‘qituvchisi

Ilmiy maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni matematik tasavvurlarini shakllantirish va rivojlantirish yoritib berilgan. Maktabga tayyorlov guruhida matematika bo’yicha haftasiga 2 ta mashg’ulot, yil davomida 72 ta mashg’ulot o’tkaziladi. Mashg’ulotlarning davom etish muddati: birinchisi – 30 daqiqa, ikkinchisi – 20- 25 daqiqa. Har bir mashg’ulot tuzilishi uning mazmuni bilan aniqlanadi. U yangi materialni o’rganish, o’tilganlarni takrorlash va mustahkamlash, bolalarning egallagan bilimlarini tekshirishga xizmat qiladi. Tayyorlov guruhida o’tkaziladigan matematik mashg’ulotda didaktik ko’rsatma materiallaridan keng foydalanilishi xarakterlidir. Amaliy ishlar, ko’rgazma tashkil qilish bilan bog’liq bo’lgan topshiriqlar ham namuna sifatida qaralishi mumkin. Pedagog – tarbiyachi ularga o’zida bo’lgan ko’rsatma-qo’llanmalarni hisobga olib tuzatishlar kiritishi mumkin.

***Kalit so`zlar:*** *maktabgacha ta`lim, elementar matematika, rivojlanish, ta`lim tarbiya*

THE ROLE OF ELEMENTARY MATHEMATICS IN THE DEVELOPMENT OF LOGICAL THINKING IN PRESCHOOL CHILDREN

The scientific article discusses the formation and development of mathematical imagination in preschool children. In the preparatory group for school, 2 lessons in mathematics are held per week, 72 lessons during the year. The duration of the lessons: the first - 30 minutes, the second - 20-25 minutes. The structure of each lesson is determined by its content. It serves to study new material, repeat and consolidate the passed, and check the acquired knowledge of children. The mathematical lesson held in the preparatory group is characterized by the extensive use of didactic instructional materials. Tasks related to practical work and organizing an exhibition can also be considered as examples. The educator can make adjustments to them, taking into account the instructions and manuals available to him.

Keywords: *preschool education, elementary mathematics, development, education****Keyword:*** *preschool education, elementary mathematics, development, education.*

РОЛЬ ЭЛЕМЕНТАРНОЙ МАТЕМАТИКИ В РАЗВИТИИ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

В научной статье рассматривается формирование и развитие математического воображения у детей дошкольного возраста. В подготовительной к школе группе проводится 2 урока математики в неделю, всего 72 урока в течение года. Продолжительность уроков: первый – 30 минут, второй – 20–25 минут. Структура каждого урока определяется его содержанием. Он служит для изучения нового материала, повторения и закрепления пройденного, а также для проверки полученных знаний детей. Урок математики, проводимый в подготовительной группе, характеризуется широким использованием дидактических методических материалов. В качестве примеров можно привести задания, связанные с практической работой и организацией выставки. Воспитатель может вносить в них коррективы, учитывая имеющиеся у него инструкции и пособия.

Ключевые слова: *дошкольное образование, начальная математика, развитие, воспитание.*

Maktabgacha ta’lim yoshdagi bolalarni sog’lom va barkamol qilib tarbiyalashda jismoniy jihatdan tarbiyalash muhim ahamiyatga egadir. Bolalarni jismoniy jihatdan tarbiyalash ta’lim tarbiya tizimida alohida o’ringa ega bo’lib, u bolani sihatsalomatlikka, to’g’ri jismoniy rivojlanishiga, yuksak madaniyatga maktabgacha ta’lim tizimida beriladigan bilimlarni chuqur o’zlashtirishga zamin tayyorlaydi. Maktabgacha ta’limda jismoniy mashqlarning asosiy mazmuni badan tarbiya, harakatli o’yinlar va sport o’yinlari, sport mashqlari, oddiy turizmdir.. Ma`lumki, bolalar jismoniy tarbiya mashqlari, o’yinlarni bajarganda 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10 gacha sanash, yaqin, uzoq, baland, past, chamalash, doira, aylana, to’g’ri chiziq, to’g’ri turish, uchburchak, to’rtburchak, kabi so’zlarni eshitadi va so’zlaydi, bu so’zlar maktabgacha yoshdagi bolalarga elementar matematik tasavvurlarini shakllantirishda ham ishlatiladi.

Demak, maktabgacha ta’lim muassasalarida kichik, o’rta, katta va tayyorlov guruhlarida o’rgatiladigan elementar matematika tasavvurlarini shakllantirish bo’yicha na’munaviy dasturda berilgan elementar

matematik bilimlarni bolalarga o’rgatish jarayonini bilim va ko’nikmalarini samarali bo’lishini, bolalar ongida yanada mustahkam bo’lishini ta’minlashda,o’yinlarni bajarish davomida quyidagi elementar matematik tasavvurlarni: son, sanoq, to’plam haqida, miqdor, shakl, miqdorviy tasavvur, vaqt haqida olgan bilim va ko’nikmalarini mustahkamlash hozirgi kunda dolzarb va ahamiyatga molik bo’lib, maktabgacha ta’limda fanlar aro aloqadorlik bolalarni u yoki bu fandan olgan bilimlarini samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Maktabgacha ta’lim muassasalarida elementar matematik tasavvurlarni rivojlantirish bo’yicha umum metodik nazariy asoslari namunaviy dasturlari yaratilgan bo’lib, bu masala bo’yicha ko’plab tadqiqotlar olib borilmoqda.

Maktabgacha tayyorlov guruhida bolalarda ba’zi bir yashirin muhim matematik aloqalarni, munosabatlarni, “teng”, “katta”, “kichik”, “butun va bo’lak” kattaliklar orasidagi bog’lanishlarni, o’lchov kattaliklari bilan son o’rtasidagi bog’lanishlarni aniqlay bilish ko’nikmasini rivojlantirishga alohida e’tibor beriladi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning matematik tasavvurini shakllantirish mantiqiy tafakkurining yangi bosqichga ko’tarilishiga va ularning umuman aqliy faoliyati rivojlanishi uchun zamin yaratadi. Bolalarni ko’z bilan hamda ichida sanashga o’rgatib boriladi. Ularning ko’z bilan chamalash, shaklni tezda farq qila bilish qobilyati rivojlanadi. Bu yoshda aqliy qobilyatni, mustaqil fikr yuritishni, analiz, sintez, taqqoslash kabi jihatlarini, muhokama qilish, xulosa chiqarish qobilyatini, miqdorviy tasavvurni rivojlantirish ham katta ahamiyatga ega. Maktabgacha tayyorlov guruhining elementar matematik tasavvurini rivojlantirish bo’yicha dasturi bolalarning oldingi guruhlarda olgan bilimlarini umumlashtirish, bir tizimga keltirish, kengaytirish va chuqurlashtirishni nazarda tutadi.

Maktabga tayyorlov guruhida matematika bo’yicha haftasiga 2 ta mashg’ulot, yil davomida 72 ta mashg’ulot o’tkaziladi. Mashg’ulotlarning davom etish muddati: birinchisi – 30 daqiqa, ikkinchisi – 20- 25 daqiqa. Har bir mashg’ulot tuzilishi uning mazmuni bilan aniqlanadi. U yangi materialni o’rganish, o’tilganlarni takrorlash va mustahkamlash, bolalarning egallagan bilimlarini tekshirishga xizmat qiladi. Tayyorlov guruhida o’tkaziladigan matematik mashg’ulotda didaktik ko’rsatma materiallaridan keng foydalanilishi xarakterlidir. Amaliy ishlar, ko’rgazma tashkil qilish bilan bog’liq bo’lgan topshiriqlar ham namuna sifatida qaralishi mumkin. Pedagog – tarbiyachi ularga o’zida bo’lgan ko’rsatma-qo’llanmalarni hisobga olib tuzatishlar kiritishi mumkin.

Bolalarga matematikadan ta'lim berish va maktabgacha ta'limdagi o’quv-tarbiya jarayonini takomillashtirishning maqsadlaridan biri — bu bolalarda matematik tushunchalarni rivojlantirishdir. Bolalardagi matematik bilim hayotdan ajralmagan holda dunyoni chuqurroq, to’laroq o’rganishga imkon yaratadi. Matematik masalalarni yechish jarayoni o’zining mohiyati bo’yicha mustaqil fikrlashni talab qiladi, matonat shakllanadi, ijodiy qobiliyatlar rivojlanadi. Matematik tushunchalarni rivojlantirish darajasi turli insonlarda turlicha bo’ladi. Uning shakllanishi doimiy mashq qilishni talab qiladi. Bu mashqlar oila va maktabgacha ta'limdan boshlanadi. Oilada ota-ona bo’lsa, maktabgacha ta’limda albatta tarbiyachi-pedagog bo’ladi. Shuning uchun har bir pedagog bolaga matematik tasavvurlarni shakillantirar ekan, pedagogikaning nazariyasi va o’qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyalari (interfaol metodlar,individual yondashish,mustaqil shig’ullanishga o’rgatis va hk) hamda milliy istiqlol g’oyalari bilan qurollangan bo’lishlari kerak. Nazariy jihatdan to’la asoslangan zamonaviy pedagogik texnologiyalarni va zamonaviy axborot texnologiyalarni bugungi kunda ta’lim jarayoniga qo’llash eng dolzarb masalaga aylangan. Yurtimizda maktabgacha ta’lim sohasiga bo‘lgan e’tibor tufayli hukumatimiz tomonidan mazkur sohaga oid bvir qancha me’yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Mazkur qaror va farmomlarda maktabgacha ta‘lim sohasida yagona davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish, maktabgacha ta'lim muassasalari davlat va nodavlat tarmog‘ini kengaytirish hamda moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, maktabgacha ta'lim muassasalariga bolalarni qamrab olishni keskin oshirish, ta'lim-tarbiya jarayonlariga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish orqali bolalarni har tomonlama intellektual, ma'naviy-estetik, jismoniy rivojlantirish, ularni maktabga tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash vazifalari qo‘yildi. Maktabgacha yosh, odatda, 3 dan 6-7 yoshgacha bo‘lgan davrni ifodalaydi.

Bu davirda bolalar o‘zlariga xos mukamallashish, rivojlanish jarayonidan o‘tadilar. Maktabgacha ta'lim, bolalarga o‘yin orqali o‘rganish, ijtimoiy ko‘nikmalarni yaxshilash va asosiy bilimlarni berish uchun mo‘ljallangan. Bu davrda bolalar ijodiy fikrlash, mantiqiy tafakkur, aqliy rivojlanish, nutq boyligi va boshqa ko‘plab ko‘nikmalarni shakllantiradilar. Maktabgacha ta'lim dasturlari, o‘yinlar va faoliyatlar orqali bolalarning bilimlari yanada rivojlanishiga yordam beradi. Matematikani o‘qitishning dastlabki bosqichlaridanoq bola o‘quv jarayonini matematika dunyoning shartli modellaridan biri ekanligini tushunadigan tarzda tashkil etish juda zarur. Bolaga muayyan mavzu ko‘nikmalaridan ko‘ra ma'lum modellashtirish harakatlarini (ko‘nikmalarini) o‘rgatish zarurroqdir, sababi faqat bu holda u mavhum matematik tushunchalar bilan ongli ravishda ishlay oladi.Yuqoridagilar bilan bog'liq holda, men tanlagan mavzuning zarurati maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tushunchalarni, matematik muammolarni,

aqliy fazilatlarni va modellashtirish harakatlarini rivojlantirish va yanada yaxshilash imkoniyatlarini topishdir. Maktabgacha ta'limning asosiy maqsadlaridan biri bolaning matematik rivojlanishidir. V.V.Abashinaning fikricha, maktabgacha yoshdagi bolalarning matematik rivojlanishi elementar matematik tushunchalar va ular bilan bog'liq mantiqiy operatsiyalarning shakllanishi natijasida yuzaga keladigan kognitiv faoliyat shakllaridagi sifat o‘zgarishlarini anglatadi. matematik fikrlash uslubini rag'batlantirish va rivojlantirish. Maktabgacha yoshdagi bolalarni matematik rivojlantirish va mantiqiy fikrlashni oshirish borasida bir nechta olimlar va tadqiqotchilar muhim ilmiy izlanishlar olib borgan va ularning asarlari muhim ahamiyatga ega. Ularning ayrimlari quyidagilar: Jean Piaget:"The Child's Conception of Number":

Bu asar bolalarning raqamlar haqidagi tushunchalarini va ularning mantiqiy fikrlashini o‘rganadi. Lev Vygotsky: "Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes": Vygotskyni o‘zaro muloqot va ijtimoiy muhit orqali fikrlash va o‘rganish jarayonini tahlil qilishi bilan tanilgan. Maria Montessori: "The Absorbent Mind": Ushbu asarda Montessori ta'lim metodologiyasi va bolalarning mustaqil o‘rganish jarayoni haqida gapiriladi, shuningdek, matematik tushunchalarni qanday rivojlantirish mumkinligi ko‘rsatilgan. Reuven Feuerstein:"Beyond Intelligence: The Role of Potential in Human Development": Feuerstein fikrlash jarayonlarini va ularni rivojlantirish usullarini o‘rganadi, mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Cathy Fosnot:"Constructing Number Sense, Addition, and Subtraction": Ushbu asarda matematik ta'limda konstruktiv yondashuv va bolalarning mantiqiy fikrlashini qanday rivojlantirish bo‘yicha ko‘plab misollar keltiriladi. Bu asarlar maktabgacha yoshdagi bolalarning matematik va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim nazariy asoslarni taqdim etadi. Matematikani maktabgacha yoshdagi bollarda yanada rivojlantirishda mantiqiy fikrlashni yaxshilash uchun quyidagi loyihalar va metodlarni amalga oshirish mumkin: O‘yin orqali o‘qitish metodi Sonliy o‘yinlar: Bolalarga matematik raqamlarni, sonlarni tanitish uchun o‘yinlar tashkil eting, masalan, raqamlarni qo‘shish yoki ayirish o‘yinlari. Misol uchun, raqamlar bilan belgilangan kartochkalarni tarqatib, ular to‘g'ri juftliklarni topishlari kerak. Mantiqiy jumboqlar metodi Jumboq o‘yinlari: Bolalarga turli xil mantiqiy jumboqlarni taklif qiling. Misol uchun, shakllar, ranglar yoki o‘lchamlar bo‘yicha tasniflash va ularni to‘g'ri joylashtirish. Konstruktiv faoliyat Konstruktorlar:

LEGO yoki K’nex kabi konstruktorlar yordamida bolalar o‘z g'oyalarini yaratishlari va ularni qurishlari mumkin. Bu ularning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga yordam beradi. San'at va matematik San'at faoliyati: Bolalarga geometrik shakllarni yaratish uchun rangli qog'ozlardan foydalanishni taklif eting. Bu orqali ular shakllarni tanish va ularning o‘zaro aloqalarini o‘rganishadi. Raqamlar va hisoblash metodi Hisoblash o‘yinlari: Kichik raqamlar bilan o‘ynab, bolalarga oddiy hisoblash (qo‘shish, ayirish) ko‘nikmalarini o‘rgating. Masalan, "Mening o‘yinchoqlarimda 3 ta to‘p bor, yana 2 ta to‘p qo‘shilsa, menda nechta to‘p bo‘ladi?" degan savollar. Tabiyat bilan o‘zaro aloqada bo‘lish Tabiatdagi o‘yinlar: Tabiatda bolalar bilan sayr qilib, ularning atrofidagi narsalarni hisoblashni taklif eting, masalan, daraxtlar, gullar yoki qushlar sonini sanash. O‘yinchoq savdosi Savdo o‘yini: Bolalar o‘zlarining o‘yinchoqlarini sotish yoki almashish jarayonida raqamlar va hisob-kitoblarni amalda qo‘llashadi. Bu ularning iqtisodiy fikrlashini ham rivojlantiradi. Mantiqiy munozaralar Samarali muhokamalar:

O‘yinlar davomida bolalar bilan mantiqiy savollarni muhokama qilish, ularga javob berishga yoki o‘z fikrlarini izoh berishga imkon berish. Bu faoliyatlar metodlar bolalar uchun matematikani tushunish, fikrlash va mantiqiy fikrlash, matematik masalalarni ham tushunishga zamin bo‘ladi. Muhim jihat shundaki, o‘yin jarayoni juda qiziqarli va hayajonli bo‘lishi, bolalarning mavzuni juda yaxshi tushunishiga va bilishiga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning matematik rivojlanishida mantiqiy fikrlashni kengaytirish judazarurdir. Bu jarayonda quyidagi yondashuvlar va faoliyatlar yordam berishi mumkin: O‘yinlar va faoliyatlar: Mantiqiy o‘yinlar, jumladan, kubiklar, va boshqa qiziqarli o‘yinlar bolalarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini oshiradi. Raqamlar va geometrik shakllar bilan tanishtirish: Bolalarga raqamlar, shakllar va ularning o‘zaro munosabatlari haqida o‘rgatish, misol uchun, shakllarni birlashtirish shakillarni nomlari , nechta burchakga ega ekanligi yoki raqamlarni o‘sish tartibida joylash kabi jarayonlarni mukammal o‘rganadilar.

Savollar va muammolar: Bolalarga oddiy savollar berish va muammolarni yechishga undash, ularning mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Kreativ faoliyat: Tasviriy san'at va qo‘l mehnati orqali bolalarga o‘z fikrlarini ifodalash imkoniyatini berish, ularning ijodiy va mantiqiy fikrlashlarini birlashtiradi. Muloqot va muhokama: Bolalarning fikrlarini tinglash va ularga o‘z fikrlarini ifodalash imkoniyatini berish, ularning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Bu yondashuvlar yordamida bolalar matematik bilimlarni o‘zlashtirish bilan birga mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini va masalalrni ham sekin asata tushunib borishlarini rivojlantiradi. Matematik tafakkurni rivojlantirishda modellashtirish — bu muhim va samarali metodlardan biridir. Modellashtirish orqali bolalar matematik

tushunchalarni real hayotdagi vaziyatlarga tatbiq etish, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish va muammoni hal qilish koʻnikmalarini oʻrganishadi.

Quyida modellashtirishning asosiy jihatlari va uning afzalliklari keltirilgan: Modellashtirish nima? Modellashtirish — bu matematik tushunchalarni yoki jarayonlarni oddiy model yoki grafik shaklida ifodalash jarayonidir. Bu jarayon bolalarga muammolarni aniqlash va ularni hal qilishda yordam beradi. Modellashtirishning afzalliklari 1. Real hayotga tatbiq etish: Modellashtirish bolalarga matematik tushunchalarni hayotdagi real vaziyatlarga qoʻllash imkonini beradi. Masalan, savdo oʻyinlari yoki muammolarni hal qilishda real ma'lumotlardan foydalanish. 2. Kreativ fikrlash: Bolalar modellashtirish jarayonida oʻz g'oyalarini yaratishlari va yangi yechimlar topishlari mumkin, bu ularning ijodiy fikrlash koʻnikmalarini oshiradi. 3. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish: Modellashtirish bolalarga matematik muammolarni mantiqiy tarzda yechishga yordam beradi.

Ular ma'lumotlarni tahlil qilib, qarorlar qabul qilishadi. 4. Koʻp jihatdan oʻrganish: Modellashtirish jarayonida bolalar turli matematik tushunchalarni birlashtirish va oʻzaro bog'liqligini koʻrish imkoniyatiga ega boʻlishadi. Bu ularning tafakkurini kengaytiradi. 5. Hamkorlik va muloqot: Modellashtirish jarayonida bolalar bir-birlari bilan fikr almashish va jamoaviy ravishda ishlash orqali oʻrganadilar. Bu ularning ijtimoiy koʻnikmalarini rivojlantiradi. Modellashtirish jarayoni; 1. Muammoni aniqlash: Bolalar biror vaziyatni aniqlash va uni matematik modelga aylantirishga tayyorlanishadi. 2. Modelni yaratish: Ular oʻz fikrlariga asoslanib, matematik model yoki grafik yaratadilar. 3. Yechimlarni sinab koʻrish: Bolalar oʻz modellarini ishlatib, turli yechimlarni sinab koʻradilar va natijalarni baholaydilar. 4. Natijalarni tahlil qilish: Ular natijalarni tahlil qilib, qanday yechimlar yaxshiroq ekanligini aniqlaydilar Xulosa oʻrnida shuni aytish joizki. Bolalarning mantiqiy fikrlashini oʻyin tarzida rivojlantirish metodi juda yaxshi samara beradi.

Dars qilgandek, uni majburlab rivojlantirish ijobiy natijaga olib kelmaydi. Maktabgacha yoshdagi bola har tomonlama rivojlana olsa, keyinchalik koʻp yutuqlarga erishishi oson boʻladi. Modellashtirish ham matematik tafakkurni rivojlantirishda kuchli vosita hisoblanadi. Bu jarayon bolalar uchun matematik tushunchalarni tushunishga, matematik shakillarni oʻrganish, shakillar yordamidagi masalalarni bilishga, mantiqiy fikrlashni oshirishga sekin asta matematik masalalarni ham tushunib borishga yordam beradi. Modellashtirish - bu bolalar uchun asosiy ma'lumotlarni mustaqil ravishda kashf qilish va tushunish usuli. Bu usul ham bolarning mustaqil ravishda matematik muammolarni yechishimini topishga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bola bilan taʻlim-tarbiya qanchalik erta boshlansa, samarasi shunchalik barvaqt namoyon bo`ladi va bolaning butun hayotiga ijobiy taʻsir qiladi. Shunday ekan, bolalar mantiqiy tafakkurini rivojlantirish asosiy vazifalardan biriga aylanadi.

Tasavvur etish, tafakkurning, mantiqiy fikrlashning rivojlanishidir. Maktabgacha yoshdagi bolalar mashg`ulotlaridagi asosiy vazifalardan biri – bola miyasida buyum va hodisalar haqidagi axborotni tasavvur ettirish. Masalan, rasm chizish, turli o`yinlar, kubiklardan biron-bir narsa yasash orqali bola ana shu axborotni tafakkurida rivojlantiradi. Ushbu tafakkur turi boshqa tafakkur turlariga asos bo`lib, so`z boyligi, mantiqiy tafakkurning shakllanishi, kelajakdagi maktab darslarini aʻlo darajada o`zlashtirishda ko`maklashadi. Hozirgi kunda ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalarini oʻquv jarayoniga qoʻllashga boʻlgan qiziqish, e’tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Buning asosiy sabablaridan biri an’anaviy ta’limda bolalarni maktabgacha ta’limda oʻyin texnologiyalar asosida kasb-hunarga qiziqishlarini oshirish hozirgi kunda yaxshi natija berayotgan texnologiyalardan biri hisoblanadi. Tarbiyachi bu jarayonda bolaning shakllanishi, rivojlanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi. Oʻyinli texnologiyalar ta’lim jarayonida sifat samaradorligini oshiradi, oʻquvchilarning mustaqil fikrlash jarayonini shakllantiradi. Bolalarda mavzuni oʻrganishga ishtiyoq va qiziqishni oshiradi, bilimlarni mustahkamlash, oʻzlashtirish, ulardan amaliyotda erkin foydalanish koʻnikma, malakalarini shakllantiradi. Oʻzbekistonda birinchi marta maktabgacha yoshdagi bolalar uchun multimedia dasturi ishlab chiqildi. Ushbu dastur “Rang va shakllarni oʻrganamiz” deb nomlanib,

“Oʻzbegim dasturlari” yaratilgan boʻlib, bolalarning ranglar va shakllarni ajrata olish koʻnikmalarini oshirish hamda qiziqarli oʻyinlar va misollar orqali mantiqiy tafakkurga oʻrgatishga qaratilgan. Bolalar dastur yordamida qizil, sariq, oq, jigarrang, koʻk, yashil kabi ranglarni oson ajrata boshlaydilar, doira, uchburchak, toʻrtburchak kabi sodda shakllarni, shuningdek, narsa-buyumlarni ma’lum bir belgilariga qarab tasniflashni oʻrganadilar. Kiritilgan turli rasmlar va qisqa multfilmlar orqali bolalarning oʻsimlik va hayvonot dunyosi bilan yanada yaqindan tanishuvlari ta’minlanadi. Oʻquv jarayonidagi ragʻbatlantirish yordamida esa bolalarni bilim olishga qiziqtirib boriladi. Dastur maktabgacha yoshdagi bolalarning kompyuterda ishlash normalariga asoslangan boʻlib, bolalar dastur bilan mustaqil ishlay oladilar. “Rang va shakllarni oʻrganamiz” nomli ushbu multimediya dasturi maktabgacha yoshdagi bolalar uchun moʻljallangan dasturlar tizimining dastlabki namunasidir. Hozirgi kunda “Oʻzbegim dasturlari” elektron nashrlar tahririyati tomonidan shu turkumdagi yana yangi dasturlar tayyorlanmoqda. Ular bolalarda mantiqiy tafakkurni shakllantirish, sanoq va

matematik amallarni tez va oson bajarish ko‘nikmalarini hosil qilish ingliz, rus alifbolarini o‘rgatish va boshqa shu kabilar yo‘nalishlarni o‘z ichiga olgan. Bugungi kunda kompyuter deyarli har bir oilada bor, shu bois u hatto kichkintoylarda ham qiziqish uyg‘otishi tabiiy.

Axir ularga biroz vaqtingizni nima uchundir monitorga qaragan holda o‘tkazishingiz juda qiziq-da. Sirli narsalar esa odamlarni har doim o‘ziga tortib kelgan. Agar sizga internet va uning imkoniyatlari, filmlar va kliplar tomosha qilish qiziqarli bo‘lsa, yoki ishingiz ba’zi bir dasturlar bilan bog‘liq bo‘lsa, unda farzandingizga ushbu mashinaning mavjudlik fakti, undan kelayotgan tovushlar va monitordagi rasmlar qiziqarli bo‘ladi. Bolalarni tilga qiziqtirish biroz qiyinchilik tug‘diradi, sababi ularga tillar boshida yoqmaydi, chunki ular tushunarsiz-da, ammo vaqt o‘tgan sayin, turli qiziqarli o‘yinlar yordamida ularni qiziqtirib qo‘yishi mumkin. Mazkur o‘yinlar turli murakkablik darajasida bo‘lib, bu bolalarning turli yosh davrlariga mo‘ljallangan, ya’ni alfavit va oddiy so‘zlardan iborat o‘yinlar, bu o‘yinlar mashg‘ulotlarni endigina boshlaganlar uchun mo‘ljallangan, shuningdek, yuqoriroq darajaga erishgan bolalar uchun animatsiyali rasmlar, qiziqarli viktorinalar shaklidagi o‘yinlar ham mavjud. Ertak, topishmoq va hikoyalarning audio formatini ham topish mumkin.

Har bir o‘yinlar qiziqarli uslublarda, biror bir mavzuni qamragan, ular ertak yoki kitob qahramonidan foydalangan holda ishlangan. Til talaffuzini esa karaoke yordamida dars jarayonida yoki darsdan so‘ng individul yoki guruh tartida tekshirish imkoniyati bo‘ladi. Kichkintoyning yoshi sal ulg‘ayishi bilan otasi yoki onasining tizzasida o‘tirib, shunchaki kuzatish unga kamlik qilib qoladi. Endi u jarayonda qatnashishni, uni ushlab ko‘rishni, o‘ylashni istaydi. Bunday holatda bolani oz-ozdan kompyuterga o‘rgatish kerak. Ammo esingizda bo‘lsin, bu kuniga 15-20 daqiqadan oshmasligi lozim. Kompyuter o‘sha televizordan ko‘p zarar yetkazmasligi anchadan buyon hamma ma’lum. Ammo bolani shunchaki kresloga o‘tqazib qo‘yib, kompyuterni butunlay ixtiyoriga topshirish ham unchalik to‘g‘ri emas. Birinchidan, bu nafaqat kompyuter uchun salbiy oqibatlarni keltirishi mumkin, ikkinchidan, bolani biror ish bilan, masalan, qiziqarli o‘yin bilan band qilgan ma’qul. Chet tillarini rivojlantiradigan o'yinlar. Tillar kichkintoylarga asosan boshida yoqmaydi, chunki ular tushanarsiz-da, ammo o‘yinlar ularni qiziqtirib qo‘yishi mumkin. Ularning turli darajalari mavjud: endigina boshlaganlardan (alfavit va oddiy so‘zlar) tortib, to yuqoriroq darajagacha (animatsiyali rasmlar, qiziqarli viktorinalar). Ko‘pgina ertak va hikoyalarni hatto audio-formatda ham tinglash mumkin. O‘yinlar qiziqarli uslublarda, biror bir ertak yoki kitob qahramonidan foydalangan holda ishlangan. Talaffuzni karaoke yordamida tekshirish mumkin.

Adabiyotlar:

1. N.U.Bekboeva, U.S.Aliyeva Elementar matematik tushunchalarni rivojlantirish bo’yicha ta’lim mazmuni. “Maktabgacha ta’lim ” jurnali №12, Toshkent 2000 y.

2. N.U.Bekboeva, Z.I.Ibrohimova, H.I.Qosimova “Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish” Toshkent. O’qituvchi. 1995 yil.

3. M.E.Jumayev “Bolalarda matematik tushunchalarni rivojlantirish nazariyasi va metodikasi” Toshkent. Ilm ziyo. 2010 yil.

4. Шайхисламов, Н. (2021). Дунё тилларининг морфологик (типологик) таснифи. Scientific progress, 2(4), 961-965.

5. Shayxislamov, N. (2021). Ona tili fanini o‘qitishda interfaol usullardan foydalanishning samarasi. The 21st Century Skills for Professional Activity, (9), 23-25.

6. Shayxislamov, N. (2021). Ona tili fanini o‘qitishda innovatsion va pedagogik texnologiyalarning o ‘rni va vazifalari. Scientific progress, 2(3), 933-937.

7. Shaykhislamov, N. (2021). Improving b1 level learner's vocabulary competence. Ilm-fan va ta'limni rivojlantirish: imkoniyat va tendensiyalar,(1), 37-39.

8. Шайхисламов, Н. (2021). Изучение фразеологизмов с именами числительными. The 21st Century Skills for Professional Activity,(8), 69-73.

9. Шайхисламов, Н., & Норбоева, Д. (2021). Педагогик таълим кластеризамонавий таълим асоси. Pedagogik ta'lim klasteri: muammo vayechimlar,(1), 350-354.

10. Шайхисламов, Н. (2021). Иш юритиш ҳужжатларидаги қолиплашган сўз бирикмаларининг илмий-назарий асослари. The 21st Century Skills for Professional Activity, (7), 60-63. Scientific progress volume 2 | ISSUE 5 | 2021 ISSN: 2181-1601 Uzbekistan www.scientificprogress.uz Page 464

11. Shaykhislamov, N. (2021). The direction of modern linguistics the concept of cognitive linguistics. Scientific progress, 2(2), 1641- 1646.

12. Шайхисламов, Н. (2020). Ўқувчиларнинг нутқий компетенцияларни ривожлантиришда нутқнинг илмий-назарий изоҳи. Science and Education,

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI MAKTAB TA’LIMGA TAYYORLASHDA XALQARO TA’LIM DASTURLARIDAN FOYDALANISH BO‘YICHA TAJRIBA-SINOV ISHLARINI TASHKIL QILISH

Jo‘rayeva Dilnoza O‘ktam qizi,
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi. Buxoro davlat pedagogika insituti
https://orcid.org/0009-0000-4954-8585
dili67896@gmail.com

Har bir jamiyatning istiqboli ilm-fan, texnika, talim taraqqiyoti bilan barkamol kadrlarni voyaga etkazish bilan bog‘liqdir. Pedagogik amaliyot magistratura yo‘nalishdagi talabalarning magistratura yo‘nalishi bo‘yicha olingan nazariy bilimlarni mustahkamlash va mazkur bilim, ko‘nikma, malakalarni bevosita maktabgacha ta’lim tashkilotlarida talim-tarbiya jarayoniga qo‘llash imkoniyatini beradi.

Kalit so‘zlar: *Maktabgacha ta’lim,boshlang’ich ta’lim,tayyorlov guruhi,o‘yin, maktab, bolalar, aqliytarbiya, rivojlanish, bilim, ko‘nikma, malaka, tarbiyachi,tajriba sinov.*

ОРГАНИЗАЦИЯ ПИЛОТНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ПО ИСПОЛЬЗОВАНИЮ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ В ПОДГОТОВКЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА К ШКОЛЬНОМУ ОБУЧЕНИЮ

Будущее каждого общества связано с развитием науки, технологий и образования, а также с формированием всесторонне квалифицированной рабочей силы. Педагогическая практика позволяет магистрантам закрепить теоретические знания, полученные в магистратуре, и непосредственно применить полученные знания, умения и навыки в образовательном процессе в дошкольных образовательных организациях.

Ключевые слова: *Дошкольное образование, начальное образование, подготовительная группа, игра, школа, дети, интеллектуальное развитие, развитие, знания, навыки, квалификация, воспитатель, опыт, тест.*

ORGANIZING PILOT STUDIES ON THE USE OF INTERNATIONAL EDUCATIONAL PROGRAMS IN PREPARING PRESCHOOL CHILDREN FOR SCHOOL EDUCATION

The future of any society is associated with the development of science, technology, and education, and the development of qualified personnel. Pedagogical practice allows master's students to consolidate the theoretical knowledge acquired in the master's program and directly apply this knowledge, skills, and qualifications to the educational process in pre-school educational organizations.

Key words**:** *Preschool education, primary education, preparatory group, play, school, children, intellectual development, development, knowledge, skills, qualifications, educator, experience, test.*

Kirish. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta’lim islohotlarining amaliy natijasi sifatida respublikamizning iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishi ancha tezlashdi. Ammo uning kelgusidagi strategik taraqqiyotining omillarini inobatga oladigan bo‘lsak, mutaxassislar tayyorlashni jahon andozalariga moslashtirish, ularni o‘z mutaxassisliklari va ijtimoiy-siyosiy bilimlarini shaxsiy e’tiqodiga aylantirishni taqozo qiladi. Yangi tarixiy sharoitda insonni o‘zini takomillashtirmasdan turib, jamiyat oldida turgan murakkab iqtisodiy-siyosiy, ma’naviy-axloqiy muammolarini hal qilish mumkin emas. Chunki ularni yechishda inson ongli, aql-zakovati, ijtimoiy faolligi xalq, millat oldidagi mas’uliyatini his qilish muhimdir.

Pedagogik amaliyot maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanish metodikasining pedagogik va didaktik asoslarini ishlab chiqish uchun xalqaro tajribalarga tayanish maqsadga muvofiqdir. Har bir jamiyatning istiqboli ilm-fan, texnika, talim taraqqiyoti bilan barkamol kadrlarni voyaga etkazish bilan bog‘liqdir. Pedagogik amaliyot magistratura yo‘nalishdagi talabalarning magistratura yo‘nalishi bo‘yicha olingan nazariy bilimlarni mustahkamlash va mazkur bilim, ko‘nikma, malakalarni bevosita maktabgacha ta’lim tashkilotlarida talim-tarbiya jarayoniga qo‘llash imkoniyatini beradi.

Pedagogik amaliyot maktabgacha ta’lim tashkilotlarida (davlat va nodavlat) maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanish va pedagogik tajribani o‘zlashtirishga qaratilgan jarayondir.

Pedagogik amaliyotning asosiy maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanishning didaktik asoslari o‘rganish va kasbiy mahorat va qobiliyatlarini rivojlantirishdan iborat.

Amaliyot jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanishning didaktik asoslari o‘rganish va kasbiy-pedagogik xislatlarining shakllanishiga asos bo‘ladi. Talabalar o‘z kasbiy majburiyatlarini ijodiy bajarsa, pedagogik topshiriqlarni hal qilishining samarali shakl va usullarini qidirib topsa, o‘zi tanlagan kasbiga munosabati, pedagogik faoliyatga qiziqishi rivojlanib, kasbiy mahorati oshib boradi. Shu nuqtai-nazardan olib qaraganda pedagogik amaliyotda xalqaro tajribalarni o‘rganish va amaliyotda qo‘llash muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot ishida - maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanishning amaliyotdagi mavjud holatini o‘rganish, to‘plangan ma’lumotlarni tahlil etish, muayyan xulosalarga kelish va shu asosda muammoning umumiy holatiga baho berishga yo‘naltirilgan amaliy faoliyatni amalga oshirish muhim o‘rin tutadi.

Tajriba-sinov ishlarini amaliy faoliyatli yondashuv asosida tashkil etishni amalga oshirish zarur deb hisobladik. Tajriba-sinov ishlarini samarali olib borishga imkon beruvchi maydonchalari tanlandi. Dastlabki - asoslovchi tajriba-sinov ishlari muayyan dastur asosida olib borildi.

Asoslovchi tajriba-sinov ishining samarasini kafolatlaydigan dastur quyidagilarni o‘z ichiga oldi:

1. Tashkiliy-tayyorgarlik bosqichi. Ushbu bosqichda asoslovchi tajriba-sinov ishlarini o‘tkazishning vazifalari belgilab olindi:

a) tajriba-sinov ishlarini amalga oshirish maqsadida har tomonlama qulay bo‘lgan tajriba-sinov maydonchalari tanlandi;

b) tajriba-sinov maydonchalari sifatida belgilangan maktabgacha ta’lim tashkiloti ma’muriyati roziligi asosida tajriba-sinov jarayonining umumiy davri va bosqichlari rasmiylashtirildi;

v) tajriba-sinov ishlari jarayonida respondentlarning soni va tarkibi aniqlab olindi, respondentlar taxminiy ravishda tajriba va nazorat guruhlariga ajratildi.

2. Tajriba-sinov ishlarini bevosita tashkil etish jarayoni aniqlashtirildi. Mazkur jarayonda quyidagi vazifalarning bajarilishi belgilab olindi:

- dastlabki tajriba-sinov ishlari uchun asos hisoblangan 70110201 – Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta’lim) yo‘nalishida uchun o‘qitiladigan fanlar yuzasidan va amaliyotni o‘tkazish uchun ishlanmalar tayyorlandi va amaliyotda qo‘llanildi hamda muhokama jarayonida bildirilgan fikr-mulohazalar asosida ishlanmalar mazmunan takomillashtirildi;

- tajriba-sinov davrida pedagog-tarbiyachilar ishtirokida uchrashuv, suhbatlar tashkil etilib, ushbu jarayonda amalga oshirilishi zarur bo‘lgan vazifalarning mazmun-mohiyati, tajriba-sinov ishlarining olib borilishidan ko‘zlangan asosiy maqsad, kutilayotgan natija, shuningdek, pedagog-tarbiyachilarning amaliy faoliyat doirasidagi ishtiroklari borasida ma’lumotlar berildi;

- maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanishning imkoniyatlari aniqlandi;

- intervyu, test topshiriqlari, anketa, suhbat, eksperiment hamda kuzatish metodlari yordamida maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanishning amaliy asoslari o‘rganildi.

3. Asoslovchi tajriba-sinov ishlarining yakuniy bosqichida quyidagi vazifalar bajarildi:

a) tajriba jarayonida aniqlangan ma’lumotlar umumlashtirildi;

b) umumlashtirilgan ko‘rsatkichlar matematik-statistik metodlar yordamida qayta tahlil etildi;

v) matematik-statistik tahlil natijalariga asoslanib umumiy xulosalarga kelindi.

Asoslovchi tajriba-sinov ishlari jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanishning mavjud darajasini o‘rganish maqsadida respondentlar e’tiboriga anketa so‘rovlari va test topshiriqlarini havola etdik.

Tajriba va nazorat guruhlariga ajratilgan respondentlar maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanishda pedagog-tarbiyachilar o‘z pedagogik faoliyatiga yangicha qarash, o‘zida pedagogik-kasbiy sifatlarni rivojlantirish, o‘zlarida yuksak darajadagi insoniy ma’naviy-axloqiy xislatlarni shakllantirishga intilish kabi xususiyatlarni shakllantirishga katta imkoniyatlar yaratilganligini ta’kidlaganlar.

Tadqiqot jarayonida tajriba-sinov ishlarini tashkil etishda samarali hisoblangan ta’limning quyidagi shakl, metod va vositalar belgilandi:

1) pedagogik kuzatish, suhbat, uchrashuv, mashq-trening, anketa hamda test so‘rovlarini tashkil qilish, davra suhbati, intervyu olish, press klub, konferensiya, seminar-trening, disput, fasilitation treninglar, ko‘rgazmalar tashkil etish, ekskursiya, mahorat darslari kabi shakllar;

2) hikoya, tushuntirish, suhbat, ko‘rgazmalilik, amaliy mashg‘ulot, ekskursiya, “Klaster”, “Yo‘naltiruvchi matn”, “Aqliy hujum”, “Sinkveyn”, “Kichik guruhlarda ishlash”, “Loyiha”, “Tanqidiy fikrlash”, “Hamkorlikda o‘qitish”, “Insert”, “FSMU”, “Keys-stadi”, “Nilufar guli”, “Munozara” kabi interfaol metodlar;

3) maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanishga bag‘ishlangan ma’ruza, suhbat, kitobxonlar konferensiyalari, bahs-munozara, uchrashuvlar, konkurslar, teatrlashtirilgan kechalar zakovat intellektual o‘yinlari, adabiy-badiiy kechalar kabi ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni tashkil qilish;

4) xalqaro dasturlarda belgilangan fan-texnika va texnologiyaning zamonaviy yutuqlarini ifodalaydigan ilmiy, ijtimoiy-falsafiy asarlar, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, milliy-tarixiy meros namunalari, axborot kommunikatsion texnologiyalari kabi vositalar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanish yo‘naltirilgan amaliy ishlarni tashkil etishda respondentlar o‘rtasida savol-javob, davra suhbatlari hamda so‘rovlar o‘tkazish kabi metodlar asosida tajriba-sinov ishlari o‘tkazildi. O‘tkazilgan tajriba-sinov ishlari jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanish borasidagi quyidagi kamchiliklar aniqlandi:

- Maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanishda pedagog-tarbiyachilarga axborot ta’lim resusrlarining yetishmasligi;
- Maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanish uchun metodik ta’minotning mavjud emasligi;
- Maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanish jarayonida pedagog-tarbiyachilarda xalqaro dasturlarga oid bilim va ko‘nikmalarning talab darajasida emasligi;
- Maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanish jarayonida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida axborot kommunikatsion texnologiyalarining to‘la tatbiq etilmaganligidir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanish yo‘naltirilgan tajriba-sinov ishlarining asosiy maqsadi – mazkur muammoning tajribadan avvalgi va keyingi holatini o‘rganish hamda ularda kasbiy sifatlarni rivojlanishini ta’minlashdir.

Tajriba-sinov ishlari jarayonida quyidagi vazifalarni bajarishni belgilab oldik:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanishning amaldagi holatini aniqlash.
2. Maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanishning ijtimoiy va shaxsiy ahamiyati va uni amaliyotga joriy etishda nazariy ma’lumotlar berish.
3. Maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanish jarayoniga ta’sir etuvchi komponentlarni aniqlash.
4. Maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanish metodikasini shakllantirish;
5. Maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda pedagog-tarbiyachilar xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanishning mazmun-mohiyati va ahamiyatini anglashlarini ta’minlash.

Belgilangan vazifalarni hal etishda quyidagicha yo‘l tutildi:

a) respondentlar o‘rtasida anketa so‘rovlari tashkil etildi;

b) respondentlar faoliyatini o‘rganish maqsadida bevosita pedagogik kuzatuvlar tashkil etildi;

v) respondentlar bilan suhbatlar tashkil qilish asosida olingan natijalarning haqqoniyligi aniqlandi;

g) o‘rganish jarayonida aniqlangan natijalar umumlashtirildi, tahlil etildi va tegishli xulosalar chiqarildi.

Mamlakatimizda keng ko‘lamda amalga oshirilayotgan ta’lim islohotlari negizida maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanish jarayoninida xalqaro va zamonaviy ilg‘or texnologiyalarini o‘rganish va ularning o‘quv-tarbiya jarayoniga joriy etilishini taqozo qiladi. Mamlakatimizda har jihatdan sog‘lom, barkamol bolalarni shakllantirishga bo‘lgan talab va ehtiyojning ortib borishi tufayli bugungi maktabgacha ta’lim-tarbiya jarayoniga xalqaro va zamonaviy yondashuv va mazmun kasb etmoqda. Ushbu mazmun maktabgacha ta’lim-tarbiya jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanishni taqozo qilmoqda.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanish metodikasining samaradorligini aniqlash maqsadida o‘tkazilgan tajriba-sinov ishlari alohida ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanishga qaratilgan pedagogik jarayonni aniqlashda pedagogik kuzatuvlar, so‘rovlar, didaktik faoliyat alohida ahamiyat kasb etishi isbotlandi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanishda xalqaro dasturlar,zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish pedagog-tarbiyachilarda ushbu faoliyatga tayyorgarlikni rivojlantirish jarayoniga sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatishi ayon bo‘ldi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda xalqaro ta’lim dasturlaridan foydalanish metodikasi doirasida o‘tkazilagan tajriba-sinov natijalarining matematik-statistik tahlili tadqiqotning ilmiy farazi to‘g‘riligini tasdiqlash imkonini berdi.

Yuqorida aytilganlarni inobatga olib hamda amalga oshirgan ishlar natijalariga asoslanib quyidagi xulosalarga keldik:

Respublikamizda keyingi yillarida maktabgacha tarbiya muassasalarida amalga oshiriladigan pedagogik jarayonlarga qo‘yiladigan talablar o‘zgardi. Bugungi kunda maktabgacha tarbiya muassasalari kichkintoylarning dastlabki mehnat ko‘nikmalarini shakllantirishi, ularda musiqa, nafosat tarbiyasini shakllantirishi, sog‘lom-barkamol bo‘lib o‘sishini, ona-yurt va uning go‘zal tabiatiga, xalqiga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiya topmog‘i, xorijiy tillardan birini va kompyuter texnikasi alifbosini o‘tagan, o‘qish-yozishni o‘rganib, savodxon bo‘lgan bolalarni tarbiyalash talab etilmoqda.

Maktab davridagi hayot tarzi hamda faoliyati uchun ko‘prik vazifasini o‘tashini, oila yoki maktabgacha ta’lim va tarbiya sharoitlaridan maktab ta’limiga o‘tkazishni ta’minlash zarurligi va bugungi kunning dolzarb vazifasi ekanligi bir qator olimlar, mutaxassis psixologlar tomonidan isbotlangan.

Bolalarni maktab ta’limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta’lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta’lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish, bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish ta’lim sifati va samaradorligi ortishiga xizmat qiladi.

Maktabgacha ta’lim, bola shaxsini maktabgacha yoshdagi bolalar ta’lim-tarbiyasiga qo‘yiladigan Davlat talablariga muvofiq sog‘lom va etuk, maktabga o‘qishga tayyorlangan tarzda shakllantirish maqsadini ko‘zlaydi. Bu borada bolalarni maktabga tayyorlashda xalqning boy milliy, madaniy-tarixiy merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida aqliy va ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash milliy g‘urur, vatanparvarlikni shakllantirish, bilim olishga, o‘qishga ehtiyojni, mayllarni shakllantirish va jismoniy, ruhiy sog‘ligini ta’minlash maqsadini belgilaydi.

Maktabgacha ta’limning variativ shakllarini tashkil etishda ta’lim ishlari mazmuni bolalar faoliyatining turli sohalarini qamrab olishi, bilimlarning predmetli sohalari integratsiyalanishini ta’minlaydi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022— 2026-yillarga m o‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi t o‘g‘risida»gi (Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022-y., 06/22/60/0082-son, 18.03.2022-y., 06/22/89/0227-son, 21.04.2022-y., 06/22/113/0330-son)

2. Grosheva I.V., Yevstafeva L.G., Maxmudova D.T., Nabixanova Sh.B., Pak S.V., Djanpeisova G.E. ”Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi T: 2022. 1-81-b;

3. Jo‘rayeva Dilnoza O‘ktam qizi ,Raqamlashtirish sharoitida bo‘lajak tarbiyachi pedagoglarning kasbiy malakalarini ta'limda baholash‘‘.Spanish international scientific online conference Prospects and main trands in modern science.Part7 December 29th Colletions of scientific works madrid 2023 97-100b. https://interonconf.org/index.php/spa/article/view/10145

4.Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida o‘quv tarbiya jarayonini tashkil etishda sog‘lom avlod mexanizmlari. Jo‘rayeva Dilnoza O‘ktam qizi. Monografiya.Toshkent-2024

5. Updating and conducting the quality of primary education on the basis of modern methods. Baxronova Gulnoza Tursunovna, Jo‘rayeva Dilnoza O‘ktam qizi, Ne’matova Shirinoy Nizomiddinova, Mustafoyeva Mehrangiz Shukurulloyevna https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=15945983713562668087&btnI=1&hl=ru

6. Egra and Egma international assessment programs and teaching primary class students to think independently through the http://web-journal.ru/index.php/ilmiy/article/view/2804

7. Dilrabo Toyirova Sattorovna Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda raqamli texnologiyalardan foydalanish ko‘nikmalarini tarbiyalashning mazmuni https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=14584650493364971063&btnI=1&hl=ru

8. Abdullayeva N.Sh : Tarbiyachining ish hujjatlari. O‘quv qo‘l lanma - T:, «Fan», 2005, 253-b

9. Bekmatova O. A. va boshqalar “Quvnoq harflar” Toshkent-2000.-67-85 b.

10.Bo‘tayeva U., K.Oqilova. Maktabgacha yoshidagi bolalarni shakllantirishda o‘yin-mashg‘ulotlarning o‘rni // metodik tavsiyanoma Samarqand 2009 y. 24 b

11. Djumanova D., Yu.K. Prusakova “Quvnoq logoritmika”, metodik qo‘llanma, 2009.-56-69 b.

12. Fayziyeva U. “Maktabgacha yoshdagi eshitishida muammosi bo‘lgan bolalar ta’limi”. T.: 2006. – 160 b.

BADIIY MATN TAHLILIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR: BOSHLANG‘ICH TA’LIM TAJRIBASI

Qahhorova Abera Sharopovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti doktaranti
qaxxorovaabera@gmail.com

Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida badiiy matn tahlilini samarali tashkil etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalalari yoritilgan. Badiiy matnning g‘oyaviy-estetik mohiyatini ochib berish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy tafakkur va nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda interfaol metodlar, innovatsion yondashuvlar hamda axborot-kommunikatsiya vositalarining o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik madaniyatini shakllantirish, matn ustida ishlash jarayonida hamkorlik pedagogikasi va refleksiv yondashuvdan samarali foydalanish tajribasi amaliy misollar bilan asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: *badiiy matn, tahlil, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, boshlang‘ich ta’lim, interfaol metodlar, innovatsiya, mustaqil fikrlash, ijodiy tafakkur, kitobxonlik madaniyati, refleksiya.*

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ТЕКСТ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ: СОВРЕМЕННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ И ОПЫТ АНАЛИЗА

В данной статье освещаются вопросы использования современных педагогических технологий в организации анализа художественного текста в начальном образовании. Анализируется роль интерактивных методов, инновационных подходов и информационно-коммуникационных средств в раскрытии идейно-эстетической сущности текста, развитии самостоятельного мышления, творческого воображения и коммуникативных компетенций учащихся. Кроме того, обосновывается на практике значение формирования культуры чтения у младших школьников, применения педагогики сотрудничества и рефлексивного подхода в процессе работы над текстом.

Ключевые слова: *художественный текст, анализ, современные педагогические технологии, начальное образование, интерактивные методы, инновация, самостоятельное мышление, творческое воображение, культура чтения, рефлексия.*

MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE ANALYSIS OF LITERARY TEXTS: EXPERIENCE OF PRIMARY EDUCATION

This article explores the use of modern pedagogical technologies in the effective organization of literary text analysis in primary education. The role of interactive methods, innovative approaches, and information and communication technologies in revealing the ideological and aesthetic essence of texts, as well as in developing students’ independent thinking, creative imagination, and communicative competences, is examined. Furthermore, practical aspects of fostering reading culture among primary school pupils, applying cooperative pedagogy, and employing a reflective approach in working with texts are substantiated with examples.

Keywords: *literary text, analysis, modern pedagogical technologies, primary education, interactive methods, innovation, independent thinking, creative imagination, reading culture, reflection.*

Kirish. Yangilangan konstitutsiyaviy-huquqiy sharoitlarda mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy yo‘nalishlarini takomillashtirish, keng ko‘lamli islohotlarni yangi bosqichga olib chiqish ta’lim-tarbiya tizimini ham tubdan yangilashni talab etmoqda. Chunki Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining bosh mezoni — erkin va farovon jamiyat barpo etish, sog‘lom, bilimli va ma’naviy barkamol avlodni voyaga yetkazishdir. Bu esa ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, kreativ yondashuv, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘un holda shakllantirishni zarur qiladi. Shu maqsadda innovatsion yondashuvlarga asoslangan dars metodikalarini ishlab chiqish, ta’limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish va pedagogik jarayonni shaxsga yo‘naltirish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biridir. Mazkur yondashuvlar yosh avlodni kelajakda jamiyatning yetuk mutaxassisi, ma’naviy barkamol va raqobatbardosh fuqarosi sifatida tarbiyalashga xizmat qilad “Xalqimizning erkin va farovon, qudratli Yangi O‘zbekistonni barpo etish bo‘yicha xohish-irodasini ro‘yobga chiqarish, har bir fuqaroga o‘z salohiyatini rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlarni yaratish,

sog‘lom, bilimli va ma’naviy barkamol avlodni tarbiyalash, global ishlab chiqarishning muhim bo‘g‘iniga aylangan kuchli iqtisodiyotni shakllantirish, adolat, qonun ustuvorligi, xavfsizlik va barqarorlikni kafolatli ta’minlash” [3] masalasi ta’lim tizimining boshlang‘ich nuqtasidan boshlab ta’limni modernizastsiyalni taqozo etmoqda.

Bunday talablar boshlang‘ich sinf o ‘quvchilarining barcha falanrni jumladan o‘na tili va o‘qish savosxonligini rivojlantrish asnosida matn tahlilini jonlantrish zaruratini belgilamoqda. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-son Qonunida uzluksiz ta’lim tizimining tarkibiy bo‘g‘ini sifatida boshlang‘ich ta’limning o‘rni alohida ta’kidlanadi. Qonunda ushbu bosqichning asosiy vazifasi sifatida ta’lim oluvchilarda umumiy o‘rta ta’limni samarali davom ettirish uchun zarur bo‘lgan savodxonlik, bilim, malaka va ko‘nikmalar poydevorini shakllantirishga qaratilganligi belgilangan. Shunday ekan, badiiy matn tahlilida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tadqiq etish zarurati bugunki kunning dolzarb vazifalaridan biri sanaladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Bugungi zamonaviy tilshunoslikda matn tilning yirik birliklaridan biri — supersintaktik butunlik sifatida talqin qilinib, matn tilshunosligi deb nom olgan mustaqil ilmiy yo‘nalishning asosiy tadqiqot obyekti hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda matnni tahlil etishda uni so‘z birikmasi va gapdan farqlash zarurligi qayd etiladi, shuningdek, matnga xos bo‘lgan alohida kategoriyalar va qonuniyatlar mavjudligi ilmiy asosda isbotlangan.

Mazkur qonuniyatlar boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘qitiladigan badiiy hamda ilmiy-ommabop matnlarni o‘zlashtirishga bevosita daxldor bo‘lib, o‘quvchilarda nutqiy savodxonlik, fikrlash madaniyati va estetik didni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, badiiy matn tahlili boshlang‘ich ta’lim metodikasida o‘quvchilarni matn mazmunini anglash, asosiy g‘oyani ajrata bilish, voqealar rivojini tahlil qilish va shaxsiy munosabat bildirish kabi ko‘nikmalarni rivojlantirishning muhim vositasi sifatida qaraladi. Bundan tashqari, matn ustida ishlash jarayonida interfaol metodlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv hamda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish imkonini beradi. Boshlangi’ch sinf o‘quvchilarida badiiy matnni tahlil etishning zomonaviy texnologiyalarida boshlang‘ich sinf tajribasini tadqiq etar ekanmiz, avvola “matn”, “badiiy matn” tushunchalarining tahliliga to‘xtalishni joiz deb bildik.

Tilshunos M. X. Hakimov ilmiy matn tadqiqotiga bag‘ishlangan dissertatsiya ishida matn so‘ziga tarif berib, quyidagilarni ta’kidlaydi: “matn so‘zining lug‘aviy ma’nosida “birikish” va “bog‘lanish” tushunchalari mavjud bo‘lib, shu bois matn tarkibiy qismlarining o‘zaro turli bog‘lovchi vositalar orqali birikishi “Matn tilshunosligi” fanining asosiy muammolaridan biri sifatida” [5,7-b] e’tirof etiladi.

Mazkur ilmiy qarash boshlang‘ich ta’lim jarayonidagi matn tahliliga ham bevosita taalluqlidir. Chunki badiiy va ilmiy-ommabop matnlarni o‘rganishda ularning mazmuniy yaxlitligi, g‘oyaviy bog‘liqligi va mantiqiy izchilligi o‘quvchilarga yetkazilishi zarur. Matn tarkibiy qismlarining bir-biriga qanday bog‘lanishini anglash orqali o‘quvchilar voqealar ketma-ketligini tushunadi, asosiy g‘oyani ajratib oladi hamda o‘z fikrini izchil ifoda etishga o‘rganadi. Shuningdek, matnning bog‘lanish qonuniyatlarini tahlil qilish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutqiy savodxonlik, mantiqiy tafakkur va ijodiy yondashuvni rivojlantirishning samarali metodik asoslaridan biri sifatida xizmat qiladi.

Asqarova Manzura Avazbekovnaning *“Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish va matnni tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirish”* [4,185-b] mavzusidagi tadqiqotida boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchilarning matn ustida ishlash, uni idrok etish va chuqur anglash ko‘nikmalarini shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Unda quyidagi masalalarga alohida e’tibor qaratilgan:

a) Matn lingvistik birlik sifatida – matnning yaxlitligi, bog‘liqligi, mazmuniy izchilligi va g‘oyaviy butunligi o‘quvchi tomonidan to‘liq anglanishi zarurligi ilmiy asosda yoritiladi.

b) Boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘qish va tushunish ko‘nikmalari — o‘quvchilarning badiiy hamda ilmiy-ommabop matnlarni o‘qib, asosiy g‘oyani anglash, voqealar rivojini tahlil qilish va muallif fikriga munosabat bildirish qobiliyatlarini shakllantirish metodlari ko‘rib chiqiladi.

c) Pedagogik texnologiyalar – matn tahlilida interfaol metodlar, innovatsion yondashuvlar va axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanish orqali o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish imkoniyatlari ochib beriladi.

d) Metodik tavsiyalar – boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlaridan kelib chiqib, matnni o‘qish va tushunishga oid mashq va topshiriqlar tizimini yaratish, o‘qituvchilar uchun samarali dars ishlanmalari ishlab chiqish masalalari yoritiladi.

Tadqiqot natijalari boshlang‘ich ta’limda matn tahlilini samarali tashkil etish, o‘quvchilarning savodxonligini oshirish, estetik va mantiqiy tafakkurini rivojlantirish hamda ma’naviy barkamol shaxs tarbiyasiga xizmat qiladi.

Sariyev Sh. U. Sharafjon Urozbaevichning *“Boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida matn ustida ishlash orqali nutq o‘stirish metodikasini takomillashtirish (1–2-sinf materiallari misolida)”* [13, 184-b] mavzusidagi pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi boshlang‘ich ta’lim jarayonida matn tahlilini tashkil etishning nazariy va amaliy asoslarini chuqur tadqiq etishga bag‘ishlangan.

Tadqiqotda quyidagi masalalarga e’tibor qaratilgan:

1. Matn ustida ishlashning metodik asoslari — 1–2-sinf o‘quvchilari uchun moslashtirilgan matnlar asosida o‘quvchilar nutqini rivojlantirishning ilmiy-nazariy tamoyillari yoritiladi.

2. Nutq o‘stirish vositasi sifatida matn tahlili — matn mazmunini anglash, asosiy g‘oyani ajratish, voqealar izchilligini tushunish va obrazlarni tahlil qilish orqali o‘quvchilarda nutqiy kompetensiyani shakllantirish yo‘llari ochib beriladi.

3. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash — interfaol metodlar (klaster, konseptual xaritalar, rolli o‘yinlar, savol-javob asosidagi tahlil) va AKT imkoniyatlaridan foydalanish orqali matn ustida ishlash samaradorligini oshirish usullari asoslanadi.

4. Amaliy metodik tavsiyalar — boshlang‘ich sinf o‘qish darslari uchun mashq va topshiriqlar tizimini ishlab chiqish, o‘qituvchilarga qo‘llanma sifatida metodik tavsiyalarni taqdim etish.

5. Natijalar — takomillashtirilgan metodika o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini boyitish, matnga nisbatan mustaqil fikr bildirish, o‘z g‘oyasini mantiqiy asoslash hamda ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi isbotlangan.

Dissertatsiya xulosalari boshlang‘ich ta’limda badiiy va ilmiy-ommabop matnlarni tahlil qilish jarayonini takomillashtirish, o‘quvchilarda nutqiy savodxonlik va tafakkurni rivojlantirish, shuningdek, ma’naviy barkamol shaxs tarbiyasiga xizmat qiluvchi ilmiy-metodik asos sifatida ahamiyatlidir.

Xorijlik olimlar o‘z ilmiy ishlarida “matn” atamasini “nutq” va “kontekst” kabi boshqa lingvistik tushunchalardan farqlash lozimligini alohida ta’kidlaydilar. Ularning fikricha, nutq og‘zaki va yozma shakllarda namoyon bo‘ladi. Nutqning yozma shakli esa bevosita “matn” tushunchasiga muvofiq keladi. Shuningdek, nutq subyektdan adresatga yo‘naltiriluvchi kommunikativ faoliyat sifatida talqin qilinsa, matn nafaqat obyektiv informatsiyani o‘zida mujassam etadi, balki unda pragmatik mazmun ham aks etadi. Shu bois matn — bu nutqning moddiy ko‘rinishi sifatida qaraladi.

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida ushbu nazariy qarashlarning amaliy ahamiyati nihoyatda kattadir. Xususan, o‘quvchining og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirishda matn ustida ishlash, uning mazmunini tahlil qilish va qayta hikoya qilish muhim o‘rin tutadi. Matn tahlili orqali o‘quvchilar matndagi asosiy mazmuniy g‘oyani ajratish, voqealar izchilligini anglash va uni mantiqiy ravishda ifoda etish, matnni qayta hikoya qilish jarayonida nutqiy izchillik va grammatik to‘g‘rilikka rioya qilish, yozma nutqda o‘z fikrini aniq va lo‘nda bayon etish kabi ko‘nikmalarni egallaydilar:

Shuningdek, boshlang‘ich ta’limda matn ustida ishlash o‘quvchilarda ijodiy tafakkur, mustaqil mulohaza yuritish va muloqot madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. O‘quvchilar matnni o‘qib, tahlil qilib, uni qayta hikoya qilganlarida nafaqat lug‘at boyligini oshiradilar, balki fikrni og‘zaki va yozma shaklda ifodalash ko‘nikmalarini ham rivojlantiradilar.

Ilmiy tadqiqotlar o‘rganish davomida shunga guvoh bo‘ldikki, matn tahlilining innovatsion texnologiyalarini nafaqat o‘zbek tili, bashlang‘ich sinfda balki ingliz tilida ham keng ko‘lamda olib borilayotganligi guvoh bo‘ldik. Jumladan;

Saimnazarova D.A. o‘zining *“Talabalarga ingliz tilida matn o‘qishni o‘rgatish innovatsion texnologiyalari”* [14,141-b] mavzusidagi pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasida xorijiy til o‘qitish metodikasida matn ustida ishlashning innovatsion yondashuvlari tadqiq qilingan. Tadqiqotda talabalarda ingliz tilida matnni o‘qish, tushunish va tahlil qilish jarayonida interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion o‘qitish strategiyalari samaradorligi ilmiy asoslangan.

Mazkur dissertatsiyada matn o‘qitishning bosqichlari – matnga tayyorgarlik, mazmunni tushunish, tahlil va ijodiy qayta ishlash – jarayonlari o‘quvchilar va talabalar uchun nutqiy kompetensiyani shakllantirishning muhim omili sifatida ko‘rsatib o‘tilgan.

Ushbu qarashlarni boshlang‘ich ta’limga tatbiq etar ekanmiz, quyidagi jihatlar dolzarbligini ko‘ramiz:

✓ Matnni o‘qishga qiziqtirish uchun interfaol texnologiyalar (klaster, aqliy hujum, “insert”, “konseptual xarita”) dan foydalanish;

✓ Matnni tushunishga yordam beruvchi multimedia vositalari (audio, video, elektron darsliklar)ni qo‘llash;

✓ O‘quvchilarning lug‘at boyligini kengaytirish va nutqiy faoliyatni rivojlantirishga yo‘naltirilgan mashqlar tizimini yaratish;

✓ Matn asosida ijodiy topshiriqlar (dialog tuzish, rolli o‘yinlar, kichik insho yozish) orqali o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va tafakkur ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Shunday qilib, D.A.Saimnazarovaning dissertatsiyasi talabalarda ingliz tilida matn bilan ishlash malakalarini shakllantirishga qaratilgan bo‘lsa, uning metodik asoslari boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning badiiy va ilmiy matnlarni o‘qish, tahlil qilish va qayta hikoya qilish jarayoniga samarali tatbiq etilishi mumkin.

Shodiev I.M. *“O‘zbek tilida matnning tipologik tadqiqi”* [16,156-b] mavzuidagi filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi o‘zbek tilshunosligida matnni tipologik jihatdan o‘rganishga bag‘ishlangan bo‘lib, unda matnning shakl, mazmun va funksional xususiyatlari chuqur tahlil qilingan. Tadqiqotda matnlarning turli tiplarini – badiiy, ilmiy, publitsistik, rasmiy uslubdagi matnlarni farqlash mezonlari, ularning strukturaviy va kommunikativ xususiyatlari ilmiy asosda yoritilgan.

Mazkur tadqiqot natijalari boshlang‘ich ta’limda matn tahlilini tashkil etish metodikasida alohida ahamiyatga ega. Chunki o‘quvchilar bilan ishlashda matn tiplarini farqlash, ular ustida turlicha metodik yondashuvlarni qo‘llash samaradorlikni oshiradi. Masalan:

a) Badiiy matnlar ustida ishlash orqali o‘quvchilarda estetik did, obrazli tafakkur va ijodiy nutq ko‘nikmalari shakllanadi;

b) Ilmiy-ommabop matnlar o‘quvchilarda ilmiy dunyoqarashni kengaytiradi, sabab-oqibat aloqalarini anglash malakasini rivojlantiradi;

c) Axborot (publitsistik) matnlar esa o‘quvchilarda tezkor fikrlash, tahlil qilish, kundalik hayotiy voqelikni idrok etish ko‘nikmalarini kuchaytiradi.

d) Boshlang‘ich sinfda matn tipologiyasidan foydalanish o‘quvchilarda:

e) matnning turli ko‘rinishlarini ajrata olish;

f) har bir matn tipidan kelib chiqib tahlil usullarini qo‘llash;

g) o‘qilgan matnni qayta hikoya qilish va yozma bayon qilishda to‘g‘ri metodik yondashuvni tanlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, Shodiev I.M. tadqiqoti nazariy jihatdan tilshunoslikka oid bo‘lsa-da, uning g‘oyalari boshlang‘ich ta’lim metodikasiga tatbiq etilganda o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasi, matnni tahlil qilish va mazmunini anglash malakalari samarali rivojlantiriladi.

Xulosa qilib aytganda, taqiqotchilarning ilmiy ishlarida matnni tahliliga yondashuvlar mavjud bo‘lib, mavzularning mazmunida matnni tahliliga o;zlarining ilmiy xuloslari va fikr-mulohazalarini bayon etishgan. Biriq matn tahlilining zamonaviy texnologiyalariga munosabat birlidirmagan. Shu nuqtainazardan, aytishimiz mumkinki, baiiy matn tahlilining biz tanlagan yo‘nalishi baddiy matn tahlilida yangicha bir qarash, yangicha bir yo‘l boladi.

Muhokama va natijalar. Tarbiya inson hayoti davomida uzluksiz amalga oshadigan jarayon sifatida e’tirof etiladi. Ushbu jarayon shaxsning turli faoliyatlari davomida namoyon bo‘lib, uning ma’naviy-axloqiy shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari misolida ta’lim-tarbiya jarayonining oilada ham, maktabda ham birdek olib borilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki bu bosqichda shaxsning poydevori qo‘yiladi, uning dunyoqarashi, nutqiy qobiliyatlari va ma’naviy qadriyatlari shakllana boshlaydi.

Boshlang‘ich ta’lim tizimida o‘quvchilarni barkamol shaxs sifatida tarbiyalash dars mashg‘ulotlari bilan bir qatorda sinfdan tashqari faoliyatlarda ham samarali tashkil etiladi. Xususan, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarda o‘quvchilar she’r, maqol va hikmatli so‘zlarni tinglash, sahna ko‘rinishlarini tomosha qilish orqali tarbiyaviy ta’sirni his qiladilar. Bu jarayon ularning estetik didini, axloqiy qadriyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, o‘qish savodxonligi va tarbiya darslarida darsliklarda berilgan matnlarni o‘qish, tahlil qilish va muhokama etish orqali o‘quvchilar hayotiy saboqlarni anglaydilar. Matn tahlili jarayoni nafaqat bilim olishga, balki tarbiyaviy g‘oyalarni o‘zlashtirishga ham xizmat qiladi. Chunonchi, matn mazmunini tahlil qilish, uni qayta hikoya qilish, undagi g‘oyani muhokama etish orqali o‘quvchilarda:

- ❖ mustaqil fikrlash,
- ❖ ma’naviy qadriyatlarni idrok etish,
- ❖ nutqiy ifoda ko‘nikmalarini shakllantirish imkoniyati yaratiladi.

Demak, boshlang‘ich ta’limda matn ustida ishlash nafaqat o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantiradi, balki ularni har tomonlama barkamol shaxs sifatida tarbiyalash jarayoniga ham bevosita xizmat qiladi.

Olib borilgan izlanishlar shuni ko‘rsatdiki, boshlang‘ich ta’lim jarayonida badiiy matn tahlilini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish o‘quvchilar nutqiy, ma’naviy va tafakkuriy rivojlanishida katta samara beradi. Matn ustida ishlash jarayonida interfaol metodlardan (klaster, insert, konseptual xarita, aqliy hujum va boshqalar) foydalanish o‘quvchilarda matn mazmunini chuqur anglash,

asosiy g‘oyani ajrata olish, voqealar izchilligini tushunish va ularni og‘zaki hamda yozma nutqda ifodalash malakalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Shuningdek, badiiy matnni tahlil qilish jarayonida o‘quvchilar she’r, maqol, hikmatli so‘zlar, sahna ko‘rinishlari orqali tarbiyaviy saboqlarni egallaydilar, ma’naviy qadriyatlarni o‘zlashtiradilar va ijodiy tafakkur ko‘nikmalarini shakllantiradilar. Natijada boshlang‘ich sinf o‘quvchilari nafaqat savodxonlikni egallaydilar, balki barkamol shaxs sifatida tarbiyalanishlari uchun zaruriy poydevor yaratiladi.

Innovatsion texnologiyalar yordamida matn ustida ishlash natijasida o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqiy kompetensiyalari sezilarli darajada rivojlandi, matn mazmunini anglash, qayta hikoya qilish va xulosa chiqarish ko‘nikmalari mustahkamlandi, tarbiyaviy g‘oyalarni idrok etish va ularni kundalik hayotga tatbiq etish malakalari shakllandi o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va muloqot madaniyati rivojlandi.

Boshlang‘ich ta’lim davri o‘quvchining shaxsiy rivojlanishida hal qiluvchi bosqichlardan biri hisoblanadi. Aynan shu davrda bola matn bilan ishlash, uni ongli o‘qish, mazmunini tushunish, asosiy g‘oyani ajratish, xulosalash va qayta hikoya qilish kabi ko‘nikmalarga ega bo‘la boshlaydi. Shu ma’noda, boshlang‘ich ta’lim tajribasi matn tahlilining nazariy va amaliy poydevorini shakllantiradi.

Birinchidan, matn tahlili o‘quvchilarda savodxonlik va nutqiy kompetensiyani shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. O‘qilgan matn ustida ishlash jarayonida o‘quvchilar so‘z boyligini oshiradi, grammatik jihatdan to‘g‘ri fikr bayon etishni o‘rganadilar. Bu esa keyingi bosqichlarda yozma va og‘zaki nutqni mukammal rivojlantirish uchun zaruriy asos yaratadi.

Ikkinchidan, matn tahlili boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil fikrlash va ijodiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. Badiiy matnni o‘qib, voqealar izchilligini anglash, qahramonlarning xatti-harakatlarini baholash va ulardan xulosa chiqarish orqali o‘quvchi hayotiy saboqlarni o‘zlashtiradi.

Uchinchidan, matn tahlili jarayoni tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lib, o‘quvchilarda ma’naviy qadriyatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. She’r, hikoya, maqol, hikmatli so‘zlarni o‘qish va muhokama qilish orqali ular axloqiy me’yorlarni o‘zlashtiradilar, milliy an’analar va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalanadilar.

To‘rtinchidan, boshlang‘ich ta’lim tajribasida matn ustida ishlash zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash imkonini beradi. Interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya vositalari, klaster va konseptual xaritalar kabi usullar o‘quvchilarning darsga qiziqishini oshiradi, matn mazmunini yanada chuqur anglashga yordam beradi.

Demak, boshlang‘ich ta’lim tajribasi matn tahlilida nafaqat o‘quvchilarning nutqiy va tafakkuriy rivojlanishini ta’minlaydi, balki ularni barkamol shaxs sifatida shakllantirishga ham xizmat qiladi. Shu bois, mazkur bosqichda matn tahliliga beriladigan metodik yondashuvlar keyingi ta’lim jarayonining muvaffaqiyatli davom etishi uchun mustahkam zamin bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa. Boshlang‘ich ta’limda badiiy matn tahlilini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish, ijodiy tafakkurini shakllantirish va ma’naviy barkamollikka yo‘naltirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Interfaol metodlar, innovatsion yondashuvlar va tarbiyaviy mazmunni o‘zida mujassam etgan mashg‘ulotlar orqali o‘quvchilar matnni ongli ravishda anglaydi, uni qayta hikoya qilish, mazmunidan xulosa chiqarish va hayotiy saboqlarni idrok etishga o‘rganadilar.

Shunday qilib, badiiy matn tahlilida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining savodxonligi, nutqiy madaniyati va ma’naviy-axloqiy kamolotini ta’minlovchi samarali vosita hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T. 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – T.: 23.09.2020
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-158-son “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida Farmoni, 11.09.2023 yil.
4. Asqarova Manzura Avazbekovna “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish va matnni tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirish”. p.f.f.d (PhD) ilmiy darajasini oli unun yozilgan dissertatsiyasi. 13.00.02 - Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi. – Namangan. -2020. 185-b.
5. Hakimov M. O‘zbek ilmiy matnining sintagmatik va pragmatik xususiyatlari. Filol fan.nomz...dis. -Toshkent. 1993, 135-b.
6. Oybek Ortiqov, and Murodova Maqsuda. “Talabalar axborot texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirishning pedagogik asoslari” *Interpretation and researches* 2.18 (2024): 33-40.

7. Ortiqov, Oybek Rustamovich. "O‘qituvchi faoliyatida pedagogik deontalogiya va kompentlikning roli va ahamiyati." *Scientific progress* 2.5 (2021): 42-47.

8. Artikov, Oybek, and Maksuda Murodova. "Opportunities to develop ecological culture of students." *BIO Web of Conferences*. Vol. 130. EDP Sciences, 2024.

9. Olimov, Shirinboy, Oybek Artikov, and Maksuda Murodova. "The use of national values in forming the ecological world view of students." *BIO Web of Conferences*. Vol. 141. EDP Sciences, 2024.

10. Qahhorova, Abera Sharopovna. "Teacher activity in innovative analysis of artistic texts in primary education." *international conference on modern development of pedagogy and linguistics*. Vol. 1. No. 3. 2024.

11. Qahhorova, Abera. "Boshlang‘ich ta’limda ona tili darslarini innovatsion texnologiyalar asosida tashkil qilish masalasi." *Problems and solutions of scientific and innovative research* 1.2 (2024): 47-50.

12. Qahhorova Abera Sharopovna, "The importance of analyzing poetic texts in primary education." *Multidisciplinary Journal of Science and Technology* 5.4 (2025): 1261-1263.

13. Sariev Sh. U. Boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida matn ustida ishlash orqali nutq o‘stirish metodikasini takomillashtirish (1-2-sinf materiallari misolida). pedagogika fan. falsafa doktori (PhD) dis. – T.: 2020. 184-b.

14. Saimnazarova D. A. Talabalarga ingliz tilida matn o‘qishni o‘rgatish innovatsion texnologiyalari Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)dis. - Toshkent. 2021. 141-b.

15. Sharopovna, Qahhorova Abera. "On Reading and Analyzing Literary Texts in Primary Education." *Spanish Journal of Innovation and Integrity* 42 (2025): 422-424.

16. Shodiev I. M O‘zbek tilida matnning tipologik tadqiqi filologiya fan. falsafa doktori (PhD) dis. Samarqand. 2020. 156-b.

“PEDAGOGIK MAHORAT” JURNALI UCHUN MAQOLALARNI RASMIYLASHTIRISH TALABLARI

“PEDAGOGIK MAHORAT” ilmiy jurnali mualliflari diqqatiga!

1. “**PEDAGOGIK MAHORAT**” ilmiy jurnali ilmiy maqolalarni o‘zbek, rus va ingliz tillarida chop etadi.

2. E’lon qilinadigan maqolalarga bo‘lgan asosiy talablar:

- ✓ ishning dolzarbligi va ilmiy yangiligi;
- ✓ maqolaning hajmi: adabiyotlar ro‘yxati, chizma va jadvallar inobatga olingan holatda 4-8 betgacha;
- ✓ maqola nomi, annotatsiya (80-90 ta so‘z) va tayanch so‘zlar (8-10 ta) ingliz, o‘zbek va rus tillarida keltiriladi.

3. Maqola boshida UDK (udc.online internet saytidan olishingiz mumkin), mavzu, muallifning F.I.O. (to‘liq yozilishi kerak), mualliflar bir nechta bo‘lsa, ularning har biri haqida to‘liq ma’lumotlar berilishi shart, tashkilot, shahar, mamlakat, muallifning e-maili ko‘rsatiladi. Matnda kirish qismi, tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar, olingan natijalar va ularning tahlili, xulosa, adabiyotlar ro‘yxati, albatta, keltiriladi. Maqolada keyingi 10-15 yilda e’lon qilingan adabiyotlarga havola qilinishi tavsiya etiladi.

4. Matn uchun: Microsoft Word; Times New Roman, 11 shrift, maqola nomi bosh harflarda, intyerval 1,0; abzas 1,0 sm, yuqori va pastki tomon 2 sm, chap va o‘ng tomon 2 sm.

5. Agar maqolaga rasm, jadval, diagramma, sxema, chizma, turli grafik belgilar kiritilgan bo‘lsa, ular aniq va ravshan tasvirlanishi, qisqartmalarning to‘liq izohi yozilishi lozim. Formulalar matnga maxsus kompyuter dasturlarida kiritilishi kerak.

6. Iqtibos olingan yoki foydalanilgan adabiyot satr osti izohi tarzida emas, balki maqola oxirida asosiy matndagi ketma-ketligi asosida umumiy ro‘yxatda ko‘rsatiladi. Matn ichidagi ko‘chirmadan so‘ng iqtibos olingan asarning ro‘yxatdagi tartib raqami va sahifasi kvadrat qavs ichida beriladi. Bu o‘rinda kitob, to‘plam, monografiyalar uchun mualliflarning ism-familiyalari, manbaning to‘liq nomi, nashr ko‘rsatkichi (shahar, nashriyot va nashr yili) ko‘rsatiladi. Jurnal maqolalari va boshqa davriy nashrlar uchun mualliflarning ism-familiyalari, maqola nomi, jurnal nomi, yili va soni, sahifa nomyeri ko‘rsatiladi.

7. Maqola matni kamida 70-80 % muallifning shaxsiy izlanishlari natijasiga asoslanishi lozim. Topshirilgan maqolalar “Antiplagiat” tizimi yordamida tekshiriladi.

8. Tahririyatga taqdim qilingan maqolalar tahririyat tomonidan taqrizga beriladi. Maqola taqrizdan qaytgach, agar zarur bo‘lsa, barcha savol va e’tirozlar bo‘yicha muallifga qayta ishlash uchun taqdim etiladi. Maqola nusxalari qaytarilmaydi.

9. Tahririyat maqolani taqrizga yuboradi, taqriz ijobiy bo‘lsa maqola jurnalda chop etish uchun qabul qilinadi. Jurnalda anjuman tezislari va ma’ruzalari chop etilmaydi. **E’lon qilingan materiallarning haqqoniyligiga va ko‘chirilmaganligiga shaxsan muallif javobgardir.**

10. Tahririyat maqolaga ayrim kichik o‘zgartirishlarni kiritishi mumkin. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan ko‘rib chiqilmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

11. Ijobiy taqriz berilgan maqola tahririyat tomonidan qabul qilingan sanaladi. Jurnal tahririyati maqola matnini qisqartirish va unga tahririy o‘zgartirishlar kiritishga haqlidir.

12. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan qabul qilinmaydi va ko‘rib chiqilmaydi.

Manzil: O‘zbekiston Respublikasi, Buxoro viloyati, 200117, Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi, 11-uy, bosh bino, 2-qavat, 219-xona.

Web site: www.buxdu.uz

E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

Telegram raqami: +998 (94) 837-18-38.

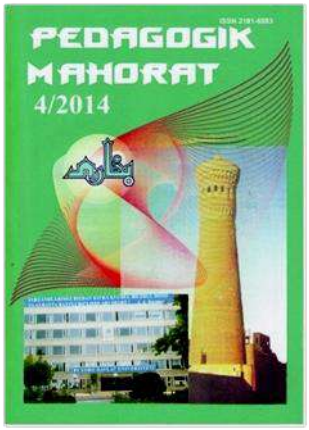

Buxoro davlat universiteti muassisligidagi
“PEDAGOGIK MAHORAT”
ilmiy-nazariy va metodik jurnali
barcha ta’lim muassasalarini
hamkorlikka chorlaydi.

Pedagoglarning sevimli nashriga aylanib ulgurgan “Pedagogik mahorat” jurnali maktab, kollej, institut va universitet pedagogik jamoasiga muhim qo‘llanma sifatida xizmat qilishi, shubhasiz.

Mualliflar uchun eslatib o‘tamiz, maqola qo‘lyozmalari universitet tahririy-nashriyot bo‘limida qabul qilinadi.

Manzilimiz: Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi 11-uy
Buxoro davlat universiteti, 1-bino 2-qavat, 219-xona

Tahririyat rekvizitlari:
Moliya vazirligi g‘aznachiligi
23402000300100001010
MB BB XKKM Toshkent sh. MFO 00014 INN 201504275
BuxDU 40011086006401709410035005

Pedagogik mahorat: rivojlanamiz va rivojlantiramiz!

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

2025-yil 9-son (120)

2001-yil iyul oyidan chiqa boshlagan.

OBUNA INDEKSI: 3070

Buxoro davlat universiteti nashri

Jurnal oliy o‘quv yurtlarining professor-o‘qituvchilari, ilmiy tadqiqotchilar, ilmiy xodimlar, magistrantlar, talabalar, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari hamda maktab o‘qituvchilari, shuningdek, keng ommaga mo‘ljallangan.

Jurnalda nazariy, ilmiy-metodik, muammoli maqolalar, fan va texnikaga oid yangiliklar, turli xabarlar chop etiladi.

Nashr uchun mas’ul:
Nigora SAYFULLAYEVA
Muharrir: Mexrigiyo SHIRINOVA
Musahhih: Sarvinoz RAXIMOVA

Jurnal tahririyat kompyuterida sahifalandi. Chop etish sifati uchun bosmaxona javobgar.

Bosishga ruxsat etildi 29.09.2025
Bosmaxonaga topshirish vaqti 30.09.2025
Qog‘oz bichimi: 60x84. 1/8
Tezkor bosma usulda bosildi.
Shartli bosma tabog‘i – 20,6
Adadi – 100 nusxa
Buyurtma № 21
Bahosi kelishilgan narxda.

“BUKHARAHAMD PRINT” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Bosmaxona manzili: Buxoro shahri, J.Ikromiy MFY, Hofiz tanish Buxoriy ko‘chasi, 190 B-uy.